

**UJEDINJENE
NACIJE**

**Međunarodni sud za krivično gonjenje
osoba odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine**

**Predmet: IT-00-39-T
Datum: 27. septembar 2006.**

Original: engleski

PRED PRETRESNIM VIJEĆEM I

**U sastavu: sudija Alphons Orie, predsjedavajući
sudija Joaquín Martín Canivell
sudija Claude Hanoteau**

Sekretar: g. Hans Holthuis

Presuda od: 27. septembra 2006.

TUŽILAC

protiv

MOMČILA KRAJIŠNIKA

PRESUDA

Tužilaštvo:

**g. Mark Harmon
g. Alan Tieger
g. Stephen Margetts
g. Fergal Gaynor
gđa Carolyn Edgerton
gđa Katrina Gustafson**

Odbrana:

**g. Nicholas Stewart, QC
g. David Josse**

Sadržaj

Opšte skraćenice	6
1. Uvod i pregled	9
1.1 Optuženi	9
1.2 Optužnica	10
1.3 Bosna i Hercegovina: geografija, stanovništvo, istorija	12
1.4 Struktura Presude	14
2. Prethodni politički događaji	15
2.1 Politički događaji od 1990. do prvih mjeseci 1991.	15
2.1.1 Stvaranje SDS-a	15
2.1.2 Podjela vlasti među strankama u koaliciji	16
2.2 Naoružavanje i mobilizacija stanovništva	18
2.3 Stanje straha	22
2.4 Stvaranje srpskih autonomnih regija i oblasti	24
2.5 Stvaranje skupštine bosanskih Srba	30
2.6 Uputstvo SDS-a od 19. decembra 1991	35
2.7 Proglašenje republike bosanskih Srba	41
2.8 Osnivanje republike bosanskih Srba	49
3. Vlast u republici bosanskih Srba	52
3.1 Skupština bosanskih Srba	52
3.1.1 Zakonski okvir	52
3.1.2 Rad Skupštine	53
3.2 Vlada i pravosuđe bosanskih Srba	55
3.2.1 Ustavni okvir za rad vlade	55
3.2.2 Formiranje vlade	55
3.2.3 Rad vlade	58
3.2.4 Pravosuđe	59
3.2.5 Komisija za razmjenu	60
3.3 Predsjedništvo bosanskih Srba	60
3.3.1 Zakonski okvir	60
3.3.2 Savjet za nacionalnu bezbjednost kao preteča Predsjedništva	61
3.3.3 Rad Predsjedništva	63
3.3.4 Prošireno Predsjedništvo	65
3.3.5 Odnos između Predsjedništva i vlade	68
3.4 Oružane snage	71
3.4.1 Zakonski okvir	71
3.4.2 Osnivanje VRS-a	71
3.4.3 Sastav i logistika	74
3.4.4 Kontrola nad VRS-om i operacije VRS-a	76
3.4.5 Paravojne formacije	78
3.4.6 Vojno sudstvo	83
3.5 Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP)	83
3.5.1 Zakonski okvir	83
3.5.2 Osnivanje MUP-a	86
3.5.3 Sastav i logistika	88
3.5.4 Kontrola nad snagama MUP-a i operacije snaga MUP-a	89
3.6 Krizni štabovi, ratna predsjedništva i ratna povjereništva	93

3.6.1 Zakonski okvir	93
3.6.2 Dužnosti kriznih štabova	94
3.6.3 Kontrola nad kriznim štabovima	96
3.6.4 Ratna predsjedništva i ratna povjereništva	99
3.6.5 Krizni štabovi, ratna predsjedništva, ratna povjereništva i oružane snage	102
4. Preuzimanje vlasti i zločini u opštinama	108
4.1 Uvod	108
4.2 Sjeveroistočna Bosna i Hercegovina	111
4.2.1 Bijeljina	111
4.2.2 Bratunac	116
4.2.3 Brčko	119
4.2.4 Doboj	125
4.2.5 Vlasenica	129
4.2.6 Zvornik	135
4.3 Sjeverozapadna Bosna i Hercegovina	141
4.3.1 Banja Luka	141
4.3.2 Bosanska Krupa	148
4.3.3 Bosanski Novi	151
4.3.4 Bosanski Petrovac	158
4.3.5 Čelinac	162
4.3.6 Donji Vakuf	164
4.3.7 Ključ	165
4.3.8 Kotor-Varoš	172
4.3.9 Prijedor	176
4.3.10 Prnjavor	189
4.3.11 Sanski Most	192
4.3.12 Teslić	201
4.4 Sarajevske opštine	203
4.4.1 Hadžići	203
4.4.2 Ilidža	206
4.4.3 Ilijaš	208
4.4.4 Novi Grad	210
4.4.5 Novo Sarajevo	213
4.4.6 Pale	216
4.4.7 Trnovo	218
4.4.8 Vogošća	219
4.5 Jugoistočna Bosna i Hercegovina	223
4.5.1 Bileća	223
4.5.2 Čajniče	225
4.5.3 Foča	227
4.5.4 Gacko	238
4.5.5 Kalinovik	240
4.5.6 Nevesinje	242
4.5.7 Rogatica	244
4.5.8 Sokolac	248
4.5.9 Višegrad	250
5. Pravni zaključci o zločinima	254
5.1 Zločini protiv čovječnosti: opšti elementi i uslovi za postojanje nadležnosti	254
5.1.1 Mjerodavno pravo	254
5.1.2 Pravni zaključci	257

5.2 Ubistvo ili istrebljenje kao zločini protiv čovječnosti	259
5.2.1 Mjerodavno pravo	259
5.2.2 Pravni zaključci	260
5.3 Deportacija i druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločini protiv čovječnosti	269
5.3.1 Mjerodavno pravo	269
5.3.2 Pravni zaključci	270
5.4 Progon kao zločin protiv čovječnosti	272
5.4.1 Mjerodavno pravo	272
5.4.2 Pravni zaključci	284
5.5 Ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja	299
5.5.1 Mjerodavno pravo	299
5.5.2 Pravni zaključci	300
5.6 Genocid i/ili saučesništvo u genocidu	301
5.6.1 Mjerodavno pravo	301
5.6.2 Pravni zaključci	305
6. Odgovornost optuženog	306
6.1 Pregled	306
6.2 Pravne odredbe o udruženom zločinačkom poduhvatu	306
6.2.1 Argumenti strana u postupku	306
6.2.2 Diskusija	308
6.3 Opaske koje prethode diskusiji o činjenicama	312
6.4 Retrospektiva	314
6.5 Konsolidovanje centralne vlasti bosanskih Srba	318
6.6 Ekspanzionizam i stremljenje ka teritorijama s izmijenjenim nacionalnim sastavom	320
6.7 Znanje o aktivnostima na naoružavanju i podrška tim aktivnostima	325
6.8 Znanje za operacije preuzimanja vlasti i podrška tim operacijama	329
6.9 Znanje o zločinima povezanim s napadima i podrška tim zločinima	337
6.10 Znanje o oružanim snagama i podržavanje tih snaga	348
6.11 Stil rukovođenja koji je primjenjivao optuženi	352
6.12 Protok informacija	359
6.13 Znanje o protjerivanju stanovništva i podrška tom protjerivanju	365
6.14 Znanje o zatočenju civila i podrška tom zatočenju	370
6.15 Prikrivanje zločina u zatočeničkim centrima	381
6.16 Ostvarenje ciljeva Momčila Krajišnika	387
6.17 Zaključci o odgovornosti optuženog	388
6.17.1 Više osoba	388
6.17.2 Zajednički cilj	392
6.17.3 Doprinos	402
6.17.4 Aktiviranje zločinačkog poduhvata	405
6.18 Zaključci po optužbama	407
6.19 Ograničenja u pogledu kumulativnih osuđujućih presuda	407
7. Pravne odredbe o odmjeravanju kazne i činjenice	409
7.1 Mjerodavno pravo	409
7.2 Svrhe kažnjavanja	410
7.3 Faktori kod odmjeravanja kazne	411
7.3.1 Uvod	411
7.3.2 Težina ukupnog kažnjivog ponašanja	412
7.3.3 Lične prilike Momčila Krajišnika	418

7.4 Odmjeravanje kazne	422
8. Dispozitiv	423
Dodaci.....	424
A. Izvori dokaza i njihovo korištenje	424
B. Istorijat postupka.....	429
C. Spisak dokumenata označenih s više evidencionih brojeva za dokazne predmete... ..	442
D. Tabela predmeta* sa skraćenicama	449
Karte	452
1. Opštine na koje se odnosi Optužnica, osim Sarajeva	452
2. Sarajevske opštine	452

Opšte skraćenice

ABiH	Armija Bosne i Hercegovine
ARK	Autonomna Regija Krajina
arkanovci	srpske paravojne snage pod vodstvom Željka Ražnatovića (Arkana) (ostali nazivi su Srpska dobrovoljačka garda i Arkanovi tigrovi)
“Beli orlovi”	paravojna formacija, također zvani šešeljevci
Bosna i Hercegovina	Socijalistička Federativna Republika Bosna i Hercegovina (kasnije Republika Bosna i Hercegovina). U dokumentima i pod skraćenim nazivima Bosna i Hercegovina, SRBH, BiH, ili BH
“Crvene beretke”	srpska paravojna formacija
CSB	Centar službi bezbjednosti
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica (glavna politička stranka bosanskih Hrvata)
JNA	Jugoslovenska narodna armija
KEBS	Konferencija za evropsku bezbjednost i saradnju
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
opštine na koje se odnosi Optužnica	Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboј, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Ključ, Kalinovik, Kotor Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Rudo, ¹ Sanski Most, Šipovo, ² Sokolac, Teslić, Trnovo, Višegrad, Vlasenica, Vogošća, Zvornik
Patriotska liga	muslimanska paravojna formacija
“Plavi orlovi”	srpska paravojna formacija
predsjedništvo bosanskih Srba	Predsjedništvo Srpske Republike Bosne i Hercegovine (kasnije Predsjedništvo Republike Srpske)
presuđene činjenice	spisak činjenica o kojima je presuđeno u prethodnim postupcima i koje su u skladu s pravilom 94(B) Pravilnika prihvaćene Odlukom po trećem i četvrtom zahtjevu tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno od 24. marta 2005.
republika bosanskih Srba	Srpska Republika Bosna i Hercegovina; dana 12. avgusta 1992., naziv republike zvanično je promijenjen u Republika Srpska
Republika Srpska	<i>vidi</i> republika bosanskih Srba
SAO	srpska autonomna oblast

¹ Strane su se složile da isključe Rudo, Odluka po pravilu 98bis, T. 17133.² Strane su se složile da isključe Šipovo, Odluka po pravilu 98bis, T. 17133.

Savjet za usaglašavanje stavova o državnoj politici	Sav(j)et za usaglašavanje stavova o državnoj politici – tijelo sastavljeno od predstavnika raznih srpskih entiteta (kao što je Jugoslavija, Srbija, Crna Gora, Republika Srpska, Republika Srpska Krajina) koje se sastajalo u Beogradu
SDA	Stranka demokratske akcije
SDK	Služba društvenog knjigovodstva
SDP	Socijal-demokratska partija (bivša komunistička partija Bosne i Hercegovine)
SDS	Srpska demokratska stranka (glavna politička stranka bosanskih Srba)
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SJB	stanica javne bezbjednosti
skupština bosanskih Srba	Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine (kasnije Narodna skupština Republike Srpske)
<i>Službeni glasnik</i>	<i>Službeni glasnik Republike Srpske</i>
SNB	Savjet za nacionalnu bezbjednost
SNO	Sekretarijat za narodnu odbranu
SOS	Srpske odbrambene snage, paravojna formacija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SRK	Sarajevsko-romanijski korpus VRS-a
SRS	Srpska radikalna stranka
SRSJ	Savez reformskih snaga Jugoslavije (politička stranka Ante Markovića)
SUP	Sekretarijat za unutrašnje poslove
TO	Teritorijalna odbrana
UNPROFOR	Zaštitne snage UN-a, prvo osnovane u Hrvatskoj kako bi obezbijedile demilitarizaciju određenih područja. Mandat je kasnije proširen i na Bosnu i Hercegovinu radi podržavanja dostave humanitarne pomoći, praćenja situacije u “zonama zabrane letenja” i “zaštićenim zonama”
Ministarski savjet	Savjet ministara skupštine bosanskih Srba (kasnije prerastao u vladu bosanskih Srba)
VJ	Vojska Jugoslavije – ostatak bivše JNA postao je vojska nove Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora)
vlada bosanskih Srba	vlada Srpske Republike Bosne i Hercegovine (kasnije vlada Republike Srpske)
VRS	Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kasnije Vojska Republike Srpske – vojska republike bosanskih Srba
“Vukovi s Vučjaka”	srpska paravojna formacija
“Zelene beretke”	muslimanska paravojna formacija

“Žute ose”	srpska paravojna jedinica pod vodstvom Vojina (Žuće) Vučkovića i Dušana Repića
------------	--

1. Uvod i pregled

1.1 Optuženi

1. Momčilo Krajišnik rođen je 20. januara 1945. u Zabrđu, opština Novi Grad, Sarajevo, Bosna i Hercegovina.³ Studirao je ekonomiju i odslužio vojni rok u Sarajevu.⁴ Godine 1968. počeo je raditi u finansijskoj službi “Energoinvesta” i nekim njegovim podružnicama u Sarajevu.⁵ Godine 1973. oženio se Milenom Mičević, s kojom ima troje djece.⁶ Ona je umrla u avgustu 1992.⁷
2. Optuženi se s Radovanom Karadžićem, koji je u to vrijeme takode radio u “Energoinvestu”, prvi put sreo 1983. godine. Preko Karadžića, optuženi je upoznao Nikolu Koljevića.⁸ Godine 1985. protiv optuženog je pokrenut sudski postupak zbog pronevjere, zajedno s Radovanom Karadžićem, a četiri godine kasnije oslobođen je optužbe.⁹
3. Optuženi je postao član SDS-a kada je stranka i osnovana, 12. jula 1990.¹⁰ Odmah potom, optuženi je učestvovao na dva sastanka SDS-a Novi Grad, na kojima je prihvatio funkciju predsjednika lokalnog SDS-a.¹¹ Uvršten je na spisak kandidata SDS-a za Vijeće građana u Skupštini Bosne i Hercegovine.¹² Za vrijeme izborne kampanje optuženi je kao predstavnik SDS-a za ekonomska pitanja učestvovao u četiri ili pet radio i televizijskih debata.¹³ Pored toga, pomagao je u formiranju odbora SDS-a u Smiljevićima i Zabrđu.¹⁴ Dana 20. septembra 1990. izabran je za poslanika (zastupnika) u Skupštini Bosne i Hercegovine, a 20. decembra 1990. postao je njen predsjednik.¹⁵ Dana 12. jula 1991. optuženi je izabran u Glavni odbor SDS -a.¹⁶
4. U vrijeme kada je stvorena republika bosanskih Srba, optuženi je bio na nekoliko visokih funkcija u njenim institucijama. Od 24. oktobra 1991. do novembra 1995. optuženi je bio predsjednik skupštine bosanskih Srba. Bio je i član Savjeta za nacionalnu

³ Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001., str. 1; Krajišnik, T. 22981.

⁴ Krajišnik, T. 22981-2.

⁵ Krajišnik, T. 22982-4.

⁶ Krajišnik, T. 22984.

⁷ Krajišnik, T. 24789.

⁸ Krajišnik, T. 22985-8.

⁹ Krajišnik, T. 22990; Trbojević, T. 12161; P583.B (razgovor Tužilaštva s Milanom Trbojevićem, 4. maj 2004.), str. 13.

¹⁰ Krajišnik, T. 22988.

¹¹ Krajišnik, T. 22992-4.

¹² Krajišnik, T. 22994-6.

¹³ Krajišnik, T. 22990-2.

¹⁴ Krajišnik, T. 23000.

¹⁵ Treanor, T. 1301.

¹⁶ Treanor, T. 1272, 1276; P65, separator 29 (Zapisnik sa sjednice SDS-a, 12. juli 1991.), str. 92.

bezbjednost. Od 12. maja do 17. decembra 1992. optuženi je bio aktivni član predsjedništva republike bosanskih Srba.

1.2 Optužnica

5. Optužbe protiv Momčila Krajišnika iznesene su u osam tačaka Optužnice. U tim tačkama on se tereti za djela iz člana 3 (ubistvo – tačka 6), člana 4 (genocid, saučesništvo u genocidu – tačke 1 i 2) i člana 5 (progon, istrebljenje, ubistvo, deportacija, nehumana djela – tačke 3, 4, 5, 7 i 8) Statuta Međunarodnog suda. Za krivičnu odgovornost tereti se na osnovu članova 7(1) i 7(3) Statuta. Prema navodima Optužnice, krivična djela koja su mu stavljena na teret počinjena su u 35 opština u periodu od 1. jula 1991. do 30. decembra 1992.¹⁷ Uz Optužnicu se nalaze i četiri priloga: (A) lišavanje života nepovezano sa zatočeničkim objektima; (B) lišavanje života povezano sa zatočeničkim objektima; (C) zatočenički objekti; (D) uništavanje kulturnih spomenika i svetišta.

6. Optužba navodi da je optuženi učestvovao, kao saizvršilac ili kao pomagač i podržavalac, u udruženom zločinačkom poduhvatu (u daljem tekstu: UZP), zajedno sa, između ostalih, Biljanom Plavšić, Radovanom Karadžićem, Nikolom Koljevićem, Slobodanom Miloševićem, Željkom (Arkanom) Ražnatovićem, generalom Ratkom Mladićem, generalom Momikom Talićem, Radoslavom Brđaninom i drugim poznatim i nepoznatim pojedincima. Cilj UZP-a bio je trajno uklanjanje, silom ili drugim sredstvima, bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa velikih dijelova Bosne i Hercegovine počinjenjem gorenavedenih zločina.

7. U Optužnici se protiv optuženog navodi da je učestvovao u udruženom zločinačkom poduhvatu formulisanjem, pokretanjem, promovisanjem ili podsticanjem razvoja i provođenja politike SDS-a i državne politike koja je za svrhu imala ostvarenje cilja UZP-a. Prema navodima Optužnice, optuženi je učestvovao u osnivanju, podržavanju ili održavanju SDS-a i raznih državnih organa bosanskih Srba na republičkom, regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou, vršio kontrolu nad njima, te vodio, podsticao, podstrekivao i davao ovlaštenja državnim organima i srpskim snagama da djeluju na ostvarivanju cilja UZP-a. Pored toga, u Optužnici se navodi da je optuženi pomagao i učestvovao u naoružavanju bosanskih Srba i podsticao ga, te tražio pomoć, omogućavao ili koordinisao učešće paravojnih formacija iz Bosne i Hercegovine i Srbije kako bi pospješio

¹⁷ Odluka po pravilu 98bis, T. 17133.

ostvarivanje cilja UZP-a. Pored toga, pomagao je i podržavao ili poticao na činjenje daljnjih zločina neprovođenjem istrage ili nekažnjavanjem podređenih. Kontrolom gorenavedenih institucija, optuženi je, prema navodima Optužnice, takođe podržavao, podsticao, omogućavao ili učestvovao u širenju propagande i usađivanju straha i mržnje prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, a, prema navodima Optužnice, učestvovao je i u širenju obmanjujućih informacija o zločinima izvršenim od strane bosanskih Srba u javnosti, kao i međunarodnoj zajednici i nevladinim organizacijama.

8. Prema navodima Optužnice, optuženi je bio na istaknutim položajima u rukovodstvu bosanskih Srba i bio je povezan sa Radovanom Karadžićem, Biljanom Plavšić, Nikolom Koljevićem i drugim članovima rukovodstva bosanskih Srba, kao i drugim učesnicima UZP-a. Osim toga, bio je nosilac funkcija u raznim tijelima SDS-a i republike. Prema navodima Optužnice, optuženi je bio član Glavnog odbora SDS-a, predsjednik skupštine bosanskih Srba od 24. oktobra 1991. do najmanje novembra 1995., kao i član Savjeta za nacionalnu bezbjednost bosanskih Srba i proširenog predsjedništva republike bosanskih Srba. S obzirom na svoj nadređeni položaj na funkcijama koje je vršio, optuženi je, prema navodima Optužnice, imao stvarnu kontrolu i vlast nad snagama bosanskih Srba i političkim i vladinim organima bosanskih Srba i odgovoran je za njihova djela i propuste koje nije spriječio ili kaznio u skladu s članom 7(3).

9. Konkretnije, Optužnica tereti optuženog da je individualno ili u dogovoru s drugim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata, činio ili planirao, podsticao, naređivao, izvršavao ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje djelimičnog uništenja nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih grupa bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata na teritoriji Bosne i Hercegovine, progona, istrebljenja, ubistva, prisilnog premještanja i deportacije bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u 35 opština na koje se odnosi Optužnica.¹⁸

10. Optuženi se izjasnio da nije kriv ni po jednoj tački Optužnice.

11. Dana 3. aprila 2000. snage SFOR-a uhapsile su optuženog u Sarajevu na temelju zapečaćene Optužnice podignute 25. februara 2000.¹⁹ i istog dana ga prebacile u Haag.²⁰

¹⁸ Strane su se složile da isključe Šipovo i Rudo. Odluka po pravilu 98bis, T. 17133.

¹⁹ Optužnica, 21. februar 2000.; Prijedlog za podnošenje Optužnice na pregled i zahtjev za izdavanje naloga za hapšenje, s tim povezanih naloga i odluke u vezi s nalogom o neobjelodanjivanju, 21. februar 2000.; Nalog po pregledu Optužnice na osnovu člana 19 Statuta i nalog za neobjelodanjivanje, 25. februar 2000.; Nalog za hapšenje – Nalog za predaju, 25. februar 2000.; Prijedlog za podnošenje Optužnice na pregled i zahtjev za izdavanje naloga za hapšenje, sa time povezanih naloga i odluke u vezi s nalogom o neobjelodanjivanju, 21. februar 2000.; Nalog po pregledu Optužnice na osnovu člana 19 Statuta i nalog za neobjelodanjivanje, 25. februar 2000.; Optužnica, 21. februar 2000.

²⁰ Nalog za pritvor, 7. april 2000.; Krajišnik, T. 23002.

Dana 23. februara 2001. odobreno je spajanje predmeta, *Tužilac protiv Momčila Krajišnika* i *Tužilac protiv Biljane Plavšić*, i tužilaštvo je 9. marta 2001. podnijelo Konsolidovanu optužnicu.²¹ Dana 7. marta 2002. tužilaštvo je dostavilo Izmijenjenu konsolidovanu optužnicu.²²

1.3 Bosna i Hercegovina: geografija, stanovništvo, istorija

12. Bosna i Hercegovina, više nego ijedna druga republika bivše Jugoslavije, vjekovima je bila višenacionalna, a najbrojnije nacionalne grupe bili su Srbi, Muslimani i Hrvati.²³ Brojno muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine duguje svoju vjeru i kulturu dugotrajnoj turskoj okupaciji, tokom koje su mnogi Sloveni primili islam.²⁴

13. Za vrijeme Drugog svjetskog rata Bosna i Hercegovina bila je pod okupacijom njemačkih i italijanskih snaga.²⁵ Tri različite jugoslovenske vojske borile su se jedna protiv druge. Dok su naglašeno nacionalističke ustaške snage hrvatske države podržavale okupatorske sile - četnici, pripadnici srpskih nacionalističkih snaga, i partizani – među kojima su prevladavali komunisti i Srbi - suprotstavljali su se njemačkim i italijanskim snagama.²⁶ Muslimana je bilo i u ustaškim i partizanskim redovima.²⁷ Nad civilnim stanovništvom Bosne i Hercegovine počinjeni su naročito teški zločini.²⁸

14. Poslije Drugog svjetskog rata Jugoslavija je ponovo konstituisana kao Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), sa šest republika – Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom, Makedonijom, Crnom Gorom, Srbijom i Slovenijom – i sa dvije pokrajine u Srbiji – Vojvodinom i Kosovom.²⁹ Ustavom SFRJ iz 1946. nije priznata posebna bosanska nacionalnost zbog toga što u Bosni i Hercegovini, za razliku od drugih republika, nijedna nacionalna grupa nije bila u većini.³⁰

²¹ Odluka po zahtjevu za spajanje optužnica, 23. februar 2001.; Konsolidovana optužnica, 9. mart 2001.

²² Odluka po zahtjevu optužbe za odobrenje za izmjenu i dopunu Konsolidovane optužnice, 4. mart 2002. Tročlano žalbeno vijeće je 6. maja 2002. odbacilo Molbu odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe.

²³ Presuđene činjenice 1-2. Prema riječima vještaka Treanora, izrazi "etnički" i "nacionalni" odnose se u kontekstu Bosne i Hercegovine na tri nacionalne zajednice (Srbe, Muslimane, Hrvate) priznate u toj republici. Nacionalna pripadnost u Jugoslaviji temeljila se na samoizjašnjanju. Treanor, T. 1300, 1619-20.

²⁴ Presuđene činjenice 2-4.

²⁵ Presuđene činjenice 7-8.

²⁶ Presuđene činjenice 7-8.

²⁷ Presuđena činjenica 9.

²⁸ Presuđene činjenice 10-11.

²⁹ Presuđena činjenica 14.

³⁰ Presuđene činjenice 15-17.

15. Tek sedamdesetih godina prošlog vijeka Muslimani Bosne i Hercegovine priznati su kao jedan od naroda u federativnoj Jugoslaviji.³¹ Godine 1991. otprilike 44 posto stanovništva Bosne i Hercegovine izjasnilo se kao Muslimani, 31 posto kao Srbi a 17 posto kao Hrvati.³²

16. Nakon Titove smrti 1980. godine i početka ekonomskog rasula, počelo je slabiti i jedinstvo savezne države.³³ Krajem osamdesetih godina prošlog vijeka, zvanično je napuštena vodeća politička uloga Saveza komunista.³⁴

17. U februaru 1990. u Bosni i Hercegovini je donesen zakon koji je omogućavao osnivanje nekomunističkih stranaka. Sljedeće stranke osnovane su prema tom zakonu: (pretežno muslimanska) Stranka demokratske akcije (SDA), osnovana 26. maja 1990.; Srpska demokratska stranka (SDS), osnovana 12. jula 1990.; i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), osnovana 18. avgusta 1990.³⁵

18. Oružane snage SFRJ sastojale su se od aktivne i rezervne savezne kopnene vojske, mornarice i vazduhoplovstva, pod zajedničkim imenom JNA, sa zasebnim sistemom Teritorijalne odbrane (u daljem tekstu: TO), opremljenim lakim naoružanjem uskladištenim uglavnom u opštinskim magacinima. Svaka republika imala je svoj TO, koji je bio pod kontrolom republičkog ministra odbrane.³⁶ Početkom devedesetih godina prošlog vijeka tradicionalna brojčana nadmoć srpskih oficira u JNA naglo je porasla. U JNA je ostao veoma mali broj nesrpskih oficira. Od 1991. do početka 1992. udio srpskih regruta u JNA porastao je sa nešto preko 35 posto na otprilike 90 posto.³⁷

19. Dana 18. novembra 1990. u Bosni i Hercegovini održani su prvi višestranački izbori za predstavnike u republičkoj zakonodavnoj vlasti i opštinskim skupštinama.³⁸ Rezultati izbora u osnovi su bili odraz nacionalne strukture stanovništva, pošto su pripadnici svake nacionalnosti glasali za stranku koja je tvrdila da predstavlja njihovu nacionalnost.³⁹

³¹ Presuđene činjenice 14-18; Treanor, T. 1518, 1612.

³² Presuđena činjenica 6.

³³ Presuđene činjenice 24-6.

³⁴ Presuđene činjenice 24-5.

³⁵ Treanor, T. 1263-6; P280 (izjava svjedoka 623), par. 9; Divčić, T. 17770-2; Savkić, T. 20461-2.

³⁶ Presuđene činjenice 73-80.

³⁷ Presuđene činjenice 81-2.

³⁸ P64 (Treanorov izvještaj), par. 7, 9, 10; Treanor, T. 1299; Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001., par. 48 (dio); Presuđena činjenica 42.

³⁹ Presuđena činjenica 45.

1.4 Struktura Presude

20. Ova Presuda podijeljena je u osam dijelova. Prvi dio je ovaj uvod. U drugom dijelu izlaže se sažeti prikaz opštih činjenica o sukobu u Bosni i Hercegovini prije i tokom perioda na koji se odnosi Optužnica. Treći dio bavi se vlašću u republici bosanskih Srba, a posebno republičkim i opštinskim institucijama bosanskih Srba. U četvrtom dijelu, Vijeće iznosi utvrđene činjenice o preuzimanju vlasti koje su Srbi izvršili u opštinama Bosne i Hercegovine na koje se odnosi Optužnica. U petom dijelu govori se o pravnim zaključcima u vezi s djelima počinjenim u tim opštinama. U šestom dijelu, Vijeće iznosi svoje pravne zaključke o individualnoj krivičnoj odgovornosti optuženog. Odmjeravanje kazne je izloženo u sedmom dijelu, a u osmom dijelu slijedi dispozitiv Presude.

21. Sudski spis sadrži veliki broj dokaznih predmeta. Izvođenje dokaza počelo je 4. februara 2004. i završilo 14. jula 2006., a transkript sadrži više od 27.000 stranica. Čak i na osnovu samog broja dokaznih predmeta podnesenih tokom suđenja (u spis je na kraju uvršteno preko 3.800 dokaznih predmeta tužilaštva, preko 330 dokaznih predmeta odbrane i 27 dokaznih predmeta Vijeća) ne stiže se ni izbliza pravi utisak o stvarnoj količini dokaznog materijala, s obzirom na to da više dokaznih predmeta obuhvata desetine ili čak stotine stranica.

22. Vijeće je razmotrilo sve dokazne predmete u skladu sa Statutom i Pravilnikom o postupku i dokazima (u daljem tekstu: Pravilnik) na način koji najviše ide u prilog pravičnom presuđivanju u ovom predmetu i u skladu je s duhom Statuta i opštim pravnim načelima, a naročito načelom *in dubio pro reo*. Vijeće je u nekim slučajevima izričito odbilo neke dokaze. Međutim, najčešće se jednostavno nije oslanjalo na dokaze za koje je, nakon razmatranja cijelokupnog spisa, ocijenilo da nisu pouzdani ili da su irelevantni za donošenje utemeljene odluke.⁴⁰

23. Ova Presuda sadrži i četiri dodatka – (A) izvori dokaznih predmeta i njihovo korištenje; (B) proceduralni kontekst; (C) spisak dokaza kojima je dodijeljeno više brojeva dokaznih predmeta; i (D) tabela predmeta sa skraćenicama i kartama. Vijeće smatra da su te karte važne za razumijevanje ovog predmeta.

⁴⁰ “Izvori dokaza i njihovo korištenje “ nalazi se u Dodatku A ove Presude.

2. Prethodni politički događaji

24. U ovom dijelu Presude ukratko se izlaže činjenični kontekst sukoba u Bosni i Hercegovini. On obuhvata i dio dokaznog materijala koji se ne odnosi na zločine u opštinama koje nisu obuhvaćene Optužnicom.

2.1 Politički događaji od 1990. do prvih mjeseci 1991.

2.1.1 Stvaranje SDS-a

25. Radovan Karadžić, Aleksandar Buha, Velibor Ostojić, Rajko Dukić i Aleksandar Divčić neki su od osnivača SDS-a.⁴¹ Od samog nastanka SDS-a, jedna od značajnih stavki naglašenih u njegovom političkom programu bila je zaštita srpskog naroda, koji je, kako su tvrdili, u lošijem položaju od ostalih zbog navodno niskog nataliteta i zbog načina na koji je Bosna i Hercegovina podjeljena na opštine, čime su Srbi praktično postali nacionalna manjina na područjima na kojima bi inače mogli biti u većini. SDS se zalagao za očuvanje savezne Jugoslavije, pravnu državu i ravnopravnu raspodjelu vlasti između tri glavne nacionalne grupe u Bosni i Hercegovini.⁴²

26. Godine 1990. i 1991. SDS se finansirao od dobrovoljnih priloga i uživao podršku goleme većine bosanskih Srba.⁴³ Glavni stranački organi bili su Skupština SDS-a, zvanično najviše stranačko tijelo; Glavni odbor SDS-a, najviši stranački organ u vrijeme kada Skupština ne zasjeda; Izvršni odbor SDS-a kao izvršno tijelo Glavnog odbora; predsjednik stranke, koji je istovremeno bio i predsjednik Glavnog odbora; i nekoliko savjetodavnih tijela, kao što su političko-ekonomski savjeti SDS-a i Komisija za kadrovska i organizaciona pitanja.⁴⁴ Stranka je bila strukturirana hijerarhijski, organizovana u

⁴¹ Divčić, T. 17762, 17765-9, 17776, 17809.

⁴² P64 (Treanorov izvještaj), par. 7; Treanor, T. 1268-71, 1295, 1501, 1528, 1617, 1760, 1872-4, 1897-8, 1978; P65, separator 1 (Karadžićeve izjave na osnivačkoj skupštini SDS, 19. juli 1990.), str. 1-2; P65, separator 62 (izjave Velibora Ostojića na 3. sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 11. decembar 1991.), str. 48-9; P65, separator 74 (izjave Milutina Najdanovića navedene u Maksimovićevom dnevniku, 24. decembar 1991.), str. 12; P65, separator 94 (izjave Karadžića na sastanku Kluba poslanika SDS-a, 28. februar 1992.), str. 36; P65, separator 182 (Zapisnik sa 17. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24.-26. juli 1992.), str. 85; P65, separator 2 (Program SDS-a, 12. juli 1990.), tačke 6, 9; P65, separator 4 (Statut SDS-a Bosne i Hercegovine, 12. juli 1990.), član 4; P65, separator 3 (Intervju s Radovanom Karadžićem u *Ninu*, 20. juli 1990.), P65, separator 13 (Intervju s Radovanom Karadžićem u *Ninu*, 9. novembar 1990.), str. 8.

⁴³ Divčić, T. 17789-90; Radojko, T. 21250.

⁴⁴ P65, separator 5 (Statut SDS-a); članovi 30, 31-2, 34-5, 37-43 i 49; P64 (Treanorov izvještaj), par. 20; Treanor, T. 1273-6, 1874-7, 1881-2; P64 (Treanorov izvještaj), par. 14, 23-7, 28, 32-7, 39, 40; Divčić, T. 17779-89, 17795-6.

opštinske skupštine i odbore po uzoru na republičke organe.⁴⁵ U svom obraćanju početkom novembra 1990., predsjednik SDS-a Radovan Karadžić rekao je da odbori SDS-a u opštinama imaju odgovornost da održavaju kontakt sa “po deset do dvadeset srpskih domaćinstava, tako da informacija iz najudaljenijeg sela stiže u Glavni odbor najviše za dva sata.”⁴⁶ U mjesecima koji su uslijedili odnos između opštinskih organa SDS-a i rukovodstva stranke postao je još bliži: već u julu 1991., na primjer, članovima Glavnog i Izvršnog odbora naloženo je da se uključe u rad mjesnih odbora na područjima koja su ih delegirala. Lokalni funkcioneri često su se obraćali centralnom rukovodstvu za pomoć u rješavanju lokalnih problema.⁴⁷

27. Kao što je navedeno u dijelu 1 ove Presude, 18. novembra 1990. održani su prvi višestranački izbori u Bosni i Hercegovini na opštinskom i republičkom nivou. U republičkoj Skupštini, koja se sastojala od Vijeća građana i Vijeća opština, glasači su SDA dali 86 mjesta, SDS-u 72 mjesta i HDZ-u 44 mjesta, od ukupno 240.⁴⁸ Ove tri stranke su onda formirale koalicionu vladu.⁴⁹

2.1.2 Podjela vlasti među strankama u koaliciji

28. Usprkos apelima Radovana Karadžića upućenim još početkom oktobra 1990. da se svakom od tri priznata naroda da pravo ulaganja veta na zakonske akte koji bi mogli negativno uticati na interese nekog od naroda, takva mjera nije nikad uvedena.⁵⁰ Pred Vijećem su izvedeni neki dokazi o Savjetu za nacionalnu jednakost, savjetodavnom tijelu u kojem su pripadnici sva tri priznata naroda imala priliku da postavljaju pitanja koja se tiču njihovih vitalnih interesa. Svjedoci su za to tijelo rekli da je bilo “neaktivno” ili da je bilo aktivno samo u nekoliko prilika.⁵¹

⁴⁵ Prstojević, T. 14499-501, 14769-85, 14807-8; svjedok 646, T. 10230-4, 10402-3; Treanor, T. 1272-3; P64 (Treanorov izvještaj), par. 21.

⁴⁶ P65, separator 13 (Intervju s Radovanom Karadžićem u *Ninu*, 9. novembar 1990.), str. 1.

⁴⁷ Nešković, T. 16621-2, 16630-2, 16641-2, 16672, 16738, 16760, 16808, 16829; P64 (Treanorov izvještaj), str. 3; P65, separator 57 (Zapisnik sa 6. sjednice Izvršnog odbora SDS-a, 20. novembar 1991.), str. 3; P899 (telefonski razgovor između Karadžića i Stanića, 26. septembar 1991.); P898 (telefonski razgovor između Karadžića, Neškovića, Miškovića i Srdića, 10. septembar 1991.); P292 (telefonski razgovor između Karadžića i Đurovića, 19. novembar 1991.); P913 (Zapisnik sa 13. sjednice SDS-a Novo Sarajevo, 28. februar 1992.).

⁴⁸ P64 (Treanorov izvještaj), par. 7, 9, 10-11; Treanor, T. 1299-300; Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001., par. 48 (dio); Presuđena činjenica 42.

⁴⁹ P64 (Treanorov izvještaj), par. 10-11; Treanor, T. 1300-1.

⁵⁰ Treanor, T. 1286-7, 1891; P65, separator 9 (Zahtjev za usaglašavanje ustavnih amandmana, 8. oktobar 1990.).

⁵¹ Bjelobrč, T. 8285-7, 8379-80; Kecmanović T. 22333-5; svjedok 623, T. 5792.

29. Nakon izbora u novembru 1990., SDA, SDS i HDZ postigli su sporazum o formuli raspodjele vlasti. Dogovoreno je da se na najviši položaj, položaj predsjednika vlade, imenuje predstavnik HDZ-a, na položaj predsjednika Skupštine predstavnik SDS-a, a na položaj predsjednika Predsjedništva predstavnik SDA (imenovani su bili Jure Pelivan, Momčilo Krajišnik i Alija Izetbegović).⁵² Biljana Plavšić i Nikola Koljević imenovani su u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine kao predstavnici SDS-a.⁵³ Funkcije u svim organima državne vlasti i javnim ustanovama čije rukovodioce imenuje vlada raspoređene su u skladu sa stranačkim kvotama. To znači da su kadrovi, praktično, birani na osnovu nacionalne pripadnosti i pripadnosti političkoj liniji jedne od triju koalicionih stranaka. Tim sporazumom potpuno je uklonjena opozicija manjih stranaka i postavljeni su temelji osnivanju paralelnih nacionalnih struktura.⁵⁴ Na primjer, SDS je dobio pravo da imenuje potpredsjednika, dva ministra bez portfelja i pet od trinaest resora u vladi, kao i osam od trideset predsjednika skupštinskih odbora i komisija.⁵⁵

30. Pored toga, tri stranke su među sobom podijelile najviše položaje u Ministarstvu unutrašnjih poslova (u daljem tekstu: MUP), koje je imalo kontrolu nad policijom. Alija Delimustafić (SDA) postao je ministar unutrašnjih poslova, Vitimir Žepinić (SDS) zamjenik ministra, Avdo Hebib (SDA) pomoćnik ministra za policijske poslove, a Momčilo Mandić (SDS) pomoćnik ministra za suzbijanje i otkrivanje kriminaliteta.⁵⁶ Osnova regionalne organizacije MUP-a Bosne i Hercegovine bili su devet centara službi bezbjednosti (u daljem tekstu: CSB) smješteni u Bihaću, Banjoj Luci, Doboju, Tuzli, Livnu, Mostaru, Zenici, Sarajevu i Goraždu. U tri centra, najviše funkcije dodijeljene su SDS-u.⁵⁷

31. Na lokalnom nivou provedena je slična raspodjela položaja, prema procentu glasova koje je pojedina stranka dobila na izborima. Procenti su odgovarali nacionalnom sastavu pojedine opštine. Nakon što su im dodijeljene kvote, tri stranke su imale nadzor nad svim imenovanjima na svim nivoima uprave.⁵⁸

⁵² P64 (Treanorov izvještaj), par. 10-11; Treanor, T. 1300; P280 (izjava svjedoka 623), par. 23-6.

⁵³ C7 (izjava Plavšićeve), par. 3; P64 (Treanorov izvještaj), par. 10-11; Treanor, T. 1300.

⁵⁴ Svjedok 623, T. 5671-4, 5679, 5894; P280 (izjava svjedoka 623), par. 30-2; Antić, T. 18157-9, 18164-7, 18169-71, 18182-4, 19159; Bjelica, T. 22667-8; D160 (Bjelicina izjava), str. 1.

⁵⁵ P64 (Treanorov izvještaj), par. 11.

⁵⁶ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 7.

⁵⁷ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 8.

⁵⁸ Davidović, T. 14155-6; P764 (Davidovićeve izjava), str. 4; Antić, T. 18142-8; 18151-2; Stavnjak, T. 17894, 17899-913, 17972-4, 17982-3; P966 (dopis SDS-a iz Goražda upućen Karadžiću, 25. maj 1991.), str. 2; Savkić, T. 20455-6, 20461-2; P934 (Donijin izvještaj), str. 22.

32. Prema zakonu, najviši organ vlasti u opštini bila je skupština opštine. Na čelu skupštine bili su predsjednik i jedan ili više potpredsjednika, koje je skupština birala iz redova odbornika na period od četiri godine. Skupština je imala jedan dom i određeni broj odbornika za svaku nacionalnost zastupljenu u skupštini. Prema zakonu, delegati u skupštini birani su tajnim glasanjem na opštim izborima, a mandat im je trajao četiri godine.

33. Skupština opštine imala je široki spektar ovlaštenja. Skupština je, konkretno, donosila statut opštine, plan odbrane, odlučivala o budžetu opštine i mogla je da raspisuje opštinski referendum. Pored toga, skupština je odlučivala o organizaciji i radu izvršnog odbora i drugih lokalnih organa vlasti. Predsjednik skupštine je sazivao sjednice skupštine, otvarao raspravu i potpisivao odluke koje je skupština donosila većinom glasova.⁵⁹

34. Izvršni organ (odbor ili vijeće) zajedno s nizom upravnih organa ili sekretarijata, bio je zadužen za provođenje skupštinskih odluka. U sastavu tog tijela bio je predsjednik odbora, biran među delegatima skupštine na period od četiri godine, i funkcioneri koji su rukovodili raznim upravnim organima opštine.⁶⁰

2.2 Naoružavanje i mobilizacija stanovništva

35. Nakon izbora 1990. godine, raslo je nepovjerenje među pripadnicima tri najveće nacionalne grupe u Bosni i Hercegovini. Od višestranačkih izbora i početkom 1991. godine, SDS je računao na to da će JNA i MUP braniti suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije, koji su u to vrijeme bili glavni politički ciljevi SDS-a. To znači da su se Srbi većinom osjećali zaštićeni saveznim i republičkim ustanovama,⁶¹ usprkos određenim pripremama za samoodbranu, za koje je rukovodstvo SDS-a znalo.⁶² U isto vrijeme, bosanski Hrvati i bosanski Muslimani, prateći događaje u Sloveniji i Hrvatskoj koje su tada bile na putu da ostvare nezavisnost, počeli su da spremaju oružje, pa čak i da organizuju svoje oružane grupe. Ti procesi postali su intenzivniji tokom 1991. i u prvim mjesecima

⁵⁹ P64 (Treanorov izvještaj), par. 102-5; P64.A, separator 379 (Izmjene i dopune Statuta opštine Banjaluka, 19. septembar 1990.); P64.A, separator 381 (Izmjene i dopune Statuta opštine Prijedor, 17. septembar 1990.).

⁶⁰ P64 (Treanorov izvještaj), par. 106, 109; P64.A, separator 379 (Izmjene i dopune Statuta opštine Banjaluka, 19. septembar 1990.), članovi 16-18; P64.A, separator 380 (Statut opštine Prijedor, 25. oktobar 1984.), članovi 270, 279; P64.A, separator 381 (Promjene Statuta opštine Prijedor, 17. septembar 1990.), članovi 19-20.

⁶¹ Babić, T. 3350-3, 3376-7; P152 (Izjava, 22. januar 2004.), par. 21; Divčić, T. 17797.

⁶² Odošaić, T. 7689-90, 7711-12; P362 (Odošaićeva izjava), par. 2, 7; P65, separator 16 (Maksimovićev dnevnik, 4. februar 1991.), str. 8; P910.A (izjava svjedoka 79), str. 3-4.

1992. godine.⁶³ (Muslimanska) Patriotska liga, na primjer, početkom ljeta 1991., organizovala je tajno naoružavanje Muslimana u Hercegovini, kao i tajnu obuku u Hrvatskoj i drugim zemljama od aprila do septembra 1991. Liga je u periodu od 1991. do početka 1992. izrasla u organizaciju od nekih 100.000 članova.⁶⁴ Lazar Stavnjak, inženjer i političar iz opštine Goražde, svjedočio je o tome da su početkom 1991. u fabrici eksploziva “Pobjeda” u Goraždu, u kojoj je taj svjedok radio, sistematski zapošljavani Muslimani umjesto Srba. Eksplozija u kući jednog Muslimana, radnika “Pobjede”, u oktobru 1991., podstaknula je strah da Muslimani iznose eksploziv iz fabrike.⁶⁵

36. U proljeće 1991. i SDS je, u saradnji s jugoslovenskim vlastima, počeo da naoružava i mobiliše srpsko stanovništvo u mnogim opštinama širom Bosne i Hercegovine. Oficiri JNA i MUP-a pomagali su članovima SDS-a u nabavci i raspodjeli oružja.

37. Svjedok 636 naveo je jedan takav primjer. U martu 1991. tog svjedoka je angažovao SDS i on se priključio grupi od 60 do 80 ljudi čiji je zadatak bio prihvat, obezbjeđenje i podjela oružja JNA iz Hrvatske. Oružje je dovoženo kamionima, u pratnji pripadnika Stanice javne bezbjednosti (u daljem tekstu: SJB) Drvar, i pohranjeno je u staroj zgradi škole. Članovi te grupe čuvali su oružje 24 sata dnevno. Svjedok 636 lično je vidio Vinka Kondića iz Ključa, Dragana Ivanića iz Bosanskog Petrovca i Simu Drljaču iz SJB-a Prijedor kako u školu dolaze po oružje. Pored toga, čuo je da su u školu po oružje dolazili članovi SDS-a, Vlado Vrkeš, predsjednik SDS-a Sanski Most, i Nedeljko Rašula, predsjednik Skupštine opštine Sanski Most; zatim Miroslav Vještica, poslanik SDS-a iz Bosanske Krupe i kasnije predsjednik lokalnog Kriznog štaba, i Stojan Župljanin, SDS-ov načelnik SJB-a u Banjoj Luci. Te delegacije primao je predsjednik SDS-a u Drvaru Dragan Knežević. Srpski policajci iz SJB-a Drvar obezbjeđivali su zaštitu transportu oružja iz Drvara u druge opštine. Nenad Stevandić, koji je kasnije postao član Kriznog štaba ARK-a i bio vođa jedne paravojne grupe,⁶⁶ rekao je jednom prilikom da je rukovodstvo SDS-a donijelo odluku da Drvar bude mjesto odakle će se oružje dopremiti do drugih opština.

⁶³ P708 (Agićeva izjava), str. 3; P498 (izjava Muhameda Filipovića), str. 2-3; P498.A (izjava Muhameda Filipovića), str. 2; Divčić, T. 17797; Maričić, T. 21708-10, 21712; P718 (izjava svjedoka 654), str. 3; P582.B (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3898-901; P582.D (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4070, 4105-6; Antić, T. 18173-4, 18178-9; Banduka, T. 18649-52; 18842-3; svjedok 165, T. 15727-8, 15779-82, 15788-91; P860 (izjava svjedoka 165), str. 1-3; svjedok 636, T. 14449-50; P789 (izjava svjedoka 636), str. 5; Brown, T. 16425-31; P51 (Izveštaj 2. vojne oblasti, mart 1992.), str. 3.

⁶⁴ Bjelica, T. 22598-60, 22657; D167 (Izveštaj o izvršenim zločinima protiv čovečnosti, SRJ, januar 1998.), str. 1-2; D120 (citat iz knjige Sefera Halilovića *Lukava strategija*, 1997.), str. 4.

⁶⁵ Stavnjak, T. 17913-17, 17920, 18032-4.

⁶⁶ P892, separator 54 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 4-5.

Prema riječima ovog svjedoka, oružje je na kraju, preko mjesnih odbora SDS-a, dijeljeno pojedincima Srbima.⁶⁷

38. Svjedok 458 opisao je kako je u septembru 1991. trideset sanduka vojničkih pušaka, mitraljeza i municije, proizvedenih u jednoj fabrici u Srbiji, zaplijenjeno nedaleko od Banje Luke, na jednom poljoprivrednom dobru u vlasništvu Veljka Milankovića, srpskog vođe jedne paravojne grupe koja je terorizala muslimansko stanovništvo. Milanković je rekao da mu je oružje dao 5. korpus JNA, stacioniran u Banjoj Luci, da ga razdijeli Srbima. Lokalne (srpske) vlasti pustile su Milankovića na slobodu bez pokretanja krivičnog postupka.⁶⁸

39. U jednom izlaganju 1993. godine, Nemanja Vasić, predsjednik Skupštine opštine Prnjavor, rekao je da je “SDS odigrala ključnu ulogu... u sprečavanju genocida nad srpskim narodom, time što ga je na vrijeme naoružala.”⁶⁹

40. U obrazloženju preporuke za priznanja pripadnicima SJB-a Ilidža 1992., Tomislav Kovač je pohvaljen zbog organizovanja “ilegalnih” sastanaka 1991. godine u svojstvu komandira SJB-a. U obrazloženju se kaže: “Pored obaveze okupljanja Srba i njihove pripreme za rat, na tim sastancima koji su održavani u Dobrinji, Ilidži i Blažuju dogovoreno je da se intenzivno radi na naoružavanju građana srpske nacionalnosti. Dopremanje naoružanja vršeno je sa Ravne Romanije, Pala, Sokolca, Kalinovika, selo Nedavići, Trnovo, selo Tošići, Hadžići, kasarna Jusuf Džonlagić, Lukavica i Neđarići.” Ti “ilegalni” sastanci, organizovani na Ilidži, održavani su u saradnji s predstavnicima lokalnog SDS-a i u skladu s uputstvima SDS-a.⁷⁰

41. Usprkos tvrdnjama da Srbi nisu djelotvorno odgovorili na naoružavanje Muslimana i Hrvata i na njihove paravojne formacije,⁷¹ dokazi ukazuju na to da su se Srbi naoružavali

⁶⁷ Svjedok 636, T. 14446-52; P789 (izjava svjedoka 636), str. 2-7.

⁶⁸ P582.B (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3873-93; P582.D (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4094, 4100-4102; P582 (izjava svjedoka 458), par. 21, 23, 28; svjedok 458, T. 11338-41; P582.H (popratno pismo, 23. septembar 1991.); P582.I (Informacija o djelovanju naoružanih grupa na području Centra, 23. septembar 1991.).

⁶⁹ P947 (izlaganje Nemanje Vasića, septembar 1993.); Vasić, T. 17516-17, 17520-23.

⁷⁰ Nielsen, T. 13863-4, 13893-6, 13901-3; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 67; P763.C, separator 4 (Ilidža SJB, prijedlozi za odlikovanja, 20. septembar 1993.). Vidi takođe: P529, separator 49 (Zapisnik sa 50. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 16. april 1995.), str. 323-4; P64 (Treanorov izvještaj), par. 82; Deronjić, T. 947-51, 956, 961-4; P46.A.1 (telefonski razgovor između Kertesa i Karadžića, 24. juni 1991.); P184 (Ratni put 6. pješađijske brigade); P1001 (Spisak naoružanih ljudi, datum nije naveden); Banduka, T. 18845-7; P910.A (izjava svjedoka 79), str. 3-4; P912 (izjava svjedoka 114), str. 3.

⁷¹ Savkić, T. 20468-84, 20486-92, 20524-9, 20532-3, 20541-2, 20545-53, 20634-7, 20644-7, 20681-9, 20744-59, 20766-8, 20780-90, 20794-5; D131 (izvještaj SJB-a Vlasenica upućen CSB-SJB-u u Tuzli, 11. juni 1991.); D132 (izjava Behte Kahrmanovića, 8. juni 1991.); D130 (dopis SDA predsjedniku Izvršnog odbora SDA, 11. juli 1991.); D133 (dopis pomoćnika ministra unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, 12. mart 1992.); P1072 (izjava o etničkoj učestalosti odabranih imena, 26. januar 2006.); P1073 (Spisak radnika MUP-a Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 21. juli

u 28 opština na koje se odnosi Optužnica: Banja Luka,⁷² Bileća,⁷³ Bosanska Krupa,⁷⁴ Bosanski Novi,⁷⁵ Bosanski Petrovac,⁷⁶ Bratunac,⁷⁷ Brčko,⁷⁸ Čelinac,⁷⁹ Doboj,⁸⁰ Donji Vakuf,⁸¹ Foča,⁸² Gacko,⁸³ Hadžići,⁸⁴ Ilidža,⁸⁵ Kalinovik,⁸⁶ Ključ,⁸⁷ Novi Grad,⁸⁸ Novo Sarajevo,⁸⁹ Pale,⁹⁰ Prijedor,⁹¹ Prnjavor,⁹² Rogatica,⁹³ Sanski Most,⁹⁴ Sokolac,⁹⁵ Trnovo,⁹⁶

1992.); P1060 (Zapisnik sa sjednice Ratnog predsjedništva u Milićima, 8. decembar 1992.); P1061 (izvještaj Ratnog predsjedništva u Milićima, 18. avgust 1995.); D141 (izvještaj TO-a Vlasenica Glavnom štabu, 19. juli 1992.).

⁷² Svjedok 458, T. 11338-41, 11367-9, 11373-4; P582 (izjava svjedoka 458), par. 5-6, 9-14, 21, 23, 28, 30, 40, 43, 79; P582.B (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3860-3, 3873-74, 3890-3, 3897, 3908; P582.C (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3949, 4004; P582.D (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4040-1, 4059, 4070-6, 4094, 4100-2; P582.H (popratno pismo uz dokazni predmet P582.I, 23. septembar 1991.); P582.I (Informacija o djelovanju naoružanih grupa na području Centra, 23. septembar 1991.); 21, 28; svjedok 636, T. 14429-30, 14446, 14450-2; P789 (izjava svjedoka 636), str. 5-7; P790.A (telefonski razgovor između Nenada Stevandića i Radovana Karadžića, 17.-18. avgust 1991.).

⁷³ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 3-4.

⁷⁴ P307 (Izvještaj o radu Skupštine opštine Bosanska Krupa i Ratnog predsjedništva, april 1992.), str. 4; P529, separator 42 (Zapisnik sa 3. sastanka Izvršnog odbora Bosanska Krupa, 24. decembar 1991.), str. 1; P64 (Treanorov izvještaj), str. 151; P507 (Velićeva izjava), str. 2, 4-7.

⁷⁵ Nielsen, T. 13863-4, 13893-6, 13901-3; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 67; P763.C, separator 4 (Ilidža SJB, prijedlozi za odlikovanja, 20. septembar 1993.), str. 1-4; P468 (izjava Hasana Alića), str. 3; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 1.

⁷⁶ Svjedok 636, T. 14446, 14450-52; P789 (izjava svjedoka 636), str. 5-7.

⁷⁷ Deronjić, T. 863; 889-90, 936, 945-6, 964-7, 971-86, 988-91, 1004-11, 1184, 1187-90, 1193-5, 1200-1; P37 (Zapisnik sa sjednice Skupštine SDS-a, Sarajevo, 12. juli 1991.), str. 93; P52 (dopis Rajka Dukića upućen Radovanu Karadžiću, 15. decembar 1992.); P51 (izvještaj 2. vojne oblasti, mart 1992.), str. 6; P515 (Gušićeva izjava), str. 3-4; P515.B (Gušićev transkript), 20100; Dubičić, T. 779, 800-1, 804-5; P481 (Dubičićeva izjava), par. 11, 19, 22, 30.

⁷⁸ Gaši, T. 390-2, 402-6, 535; P22 (izvještaj Ratnog predsjedništva Brčko o događajima i stanju), str. 3; P514 (Redžićeva izjava), str. 2-4; P514.B (transkript Redžićevog iskaza), str. 762-6, 769-75, 778, 795-7.

⁷⁹ P504 (izjava svjedoka 428), str. 3.

⁸⁰ Svjedok 132, T. 12477, 12481, 12503; P636 (izjava svjedoka 132), par. 16.

⁸¹ P758.F (izvještaj o formiranju srpske SJB u Donjem Vakufu, 4. oktobar 1993.), str. 1.

⁸² Svjedok 305, T. 12888, P683 (izjava svjedoka 305), str. 2-3; Presudene činjenice 340-1; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 455-6, 462-3; P912 (izjava svjedoka 114), str. 3.

⁸³ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 3-6; P912 (izjava svjedoka 114), str. 3.

⁸⁴ Nielsen, T. 13863-4, 13893-96, 13901-03; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 67-8; P763.C, separator 4 (Ilidža SJB, prijedlozi za odlikovanja, 20. septembar 1993.), str. 1-2, 4; P763.C, separator 7 (preporuka za odlikovanje za Sretu Samardžiju, datum nije naveden), str. 1-3.

⁸⁵ P702.A (Čevrina izjava), str. 2-4; P702 (Čevrina izjava), str. 3-4.

⁸⁶ Nielsen, T. 13863-4, 13893-6, 13901-3; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 67-8; P763.C, separator 4 (Ilidža SJB, prijedlozi za odlikovanja, 20. septembar 1993.), str. 1-2, 4; P763.C, separator 7 (preporuka za odlikovanje za Sretu Samardžiju, datum nije naveden), str. 1-3.

⁸⁷ Egrić, T. 4635-6, 4641-2, 4663-4, 4883.

⁸⁸ Nielsen, T. 13863-4, 13893-6, 13901-3; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 67-8; P763.C, separator 4 (Ilidža SJB, prijedlozi za odlikovanja, 20. septembar 1993.), str. 1-2, 4; P763.C, separator 7 (preporuka za odlikovanje za Sretu Samardžiju, datum nije naveden), str. 1-3.

⁸⁹ P702.A (Čevrina izjava), str. 2-4; P702 (Čevrina izjava), str. 3-4.

⁹⁰ Črnčalo, T. 5291, 5302-6, 5362-4; P270 (Črnčalova izjava), par. 17-18.

⁹¹ Svjedok 636, T. 14446, 14450-52; P789 (izjava svjedoka 636), str. 5-7.

⁹² Vasić, T. 17375-6, 17455-7, 17459-60, 17516-23; D75 (Odluka Skupštine opštine Prnjavor, 11. oktobar 1991.); P947 (izlaganje Nemanje Vasića, septembar 1993.).

⁹³ Alajbegović, T. 10996, 11015-18, 11019-20, 11024; P566 (Alajbegovićeva izjava), str. 1; svjedok 382, T. 11228-31, 11295, 11305; P576 (izjava svjedoka 382), str. 2-3; P526 (Džambasovićeva izjava), par. 1, 3, 7, 12, 22; P526.A (Džambasovićeva izjava), par. 1, 10, 39, 59, 80, 81; P566 (Alajbegovićeva izjava), par. 15-16, 37-8; P567 (stranica s podacima i kartom sastavljena na osnovu popisa stanovništva iz 1991.godine, datum nije naveden); P708 (Agićeva izjava), str. 2; P709 (Dobrečina izjava), str. 2-3; P710 (transkript Pašićevog iskaza), str. 428-30, 438-9; P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 549, 552-3, 580-2.

⁹⁴ Svjedok 628, T. 3662; P158 (izjava svjedoka 628), str. 9-11, 20, 39; svjedok 633, T. 3838, 3847-8, 3854-5.

⁹⁵ P711 (Gagulina izjava), str. 2-4.

⁹⁶ Svjedok 646, T. 10253, 10255, 10265; P531, separator 16 (Zapisnik sa sjednice SDS-a Trnovo, 13. novembar 1991.), str. 1; P531, separator 17 (Zapisnik sa sjednice SDS-a Trnovo, 28. novembar 1991.), str. 1; P529, separator 448 (Zapisnik sa 3. sjednice SDS-a Trnovo, 12. februar 1992.), str. 1; P529, separator 449 (Spisak članova SDS-a Trnovo, 10. maj 1992.).

Višegrad,⁹⁷ Vlasenica⁹⁸ i Vogošća.⁹⁹ Iz dokaza uvrštenih u spis vidi se da su se Srbi naoružavali i u tri opštine na koje se Optužnica ne odnosi: Drvar, Kladanj i Šekovići.¹⁰⁰ Pored oružja, bosanske Srbe su često obučavali pripadnici JNA i policajci, a u nekim slučajevima su se i organizovali u paravojne grupe.¹⁰¹

42. U svom izvještaju o situaciji u Bosni i Hercegovini u martu 1992., general Milutin Kukanjac, komandant 2. vojne oblasti JNA (koja je obuhvatala Bosnu i Hercegovinu i manje dijelove Hrvatske), rekao je da su “rukovodstvo Srpskog naroda i Srbi u celini [...] spremni za rat, ako se ne prihvati konfederalna Bosna i Hercegovina” i naveo da je SDS već razdijelio 17.298 komada oružja “dobrovoljačkim jedinicama” u 2. vojnoj oblasti. Kukanjac je priznao da su JNA i SDS naoružali 69.198 Srba, uglavnom dobrovoljaca van redova TO-a i JNA. Iz izvještaja takođe proizlazi da su vođe SDS-a “na svim nivoima” pokušavale pribaviti oružje od JNA i od MUP-a Srbije.¹⁰² Dana 31. avgusta 1992. godine 1. krajiški korpus izvijestio je Glavni štab VRS-a da su oružje i druga vojna oprema od 1991. izdavani organizacijama TO-a i drugim “struktur[ama] van oružanih snaga”, to jest paravojnim jedinicama i srpskom stanovništvu uopšte.¹⁰³ To je činjeno radi zaštite Srba “od genocida u Hrvatskoj i srpskoj republici”.¹⁰⁴

2.3 Stanje straha

43. Među bosanskim Srbima vladao je strah da će Muslimani i Hrvati protiv njih upotrijebiti krajnje nasilje. Oni su smatrali da nekoliko faktora ide u prilog tom uvjerenju. Prvo, neki bosanski Srbi pamtili su zločine koji su protiv Srba vršeni u Drugom svjetskom ratu¹⁰⁵ i nepravdu koju su pretrpjeli za vrijeme i poslije Prvog svjetskog rata.¹⁰⁶ Drugo,

⁹⁷ P506 (Bičina izjava), str. 3-4; Treanor, T. 1394-5; P64 (Treanorov izvještaj), par. 136; P68, separator 13 (karta srpskih autonomnih oblasti); Presuđene činjenice 613-15.

⁹⁸ Redžić, T. 5008, 5016-21, 5030, 5140-3; P259.B (telefonski razgovor između Zvonka Bajagića, Radovana Karadžića i Nikole Koljevića, 11. decembar 1991.).

⁹⁹ Zečević, T. 13765, 13755, 13805-8; P753 (Zečevićeva izjava), par. 2, 14, 21-3; P529, separator 223 (Intervju s Jovanom Tintorom emitovan na Radio-televiziji Srbije, juli i avgust 1994.), str. 5.

¹⁰⁰ Svjedok 636, T. 14446, T4450-2; P789 (izjava svjedoka 636), str. 5-7; P790.A (telefonski razgovor između Nenada Stevandića i Radovana Karadžića, 17.-18. avgust 1991.); svjedok 623, T. 5693-4, 5890-1.

¹⁰¹ Deronjić, T. 966-7; P507 (Velićeva izjava), str. 2, 4-5, 7; P752 (izjava svjedoka 665), str. 21048-54, 21056-8, 21061-5; P752.J (transkript iskaza svjedoka 665), str. 30812-13, 30816; Subotić, T. 26475-7, 26538-9; C3 (Subotićeva izjava), par. 27-9.

¹⁰² Treanor, T. 1664-6; Brown, T. 16201, 16204-5; P733 (transkript Selakovog iskaza), str. 12951-2; P733.A (transkript Selakovog iskaza), str. 12959; P51 (Izvještaj 2. vojne oblasti, mart 1992.), str. 4-6.

¹⁰³ P733 (transkript Selakovog iskaza), str. 12932-3, 12937-9, 12945.

¹⁰⁴ P741 (Pregled izdatog naoružanja, izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu VRS-a, 31. avgust 1992.).

¹⁰⁵ Treanor, T. 1278; D14, T. 20140; Deronjić, T. 1008; Čenić, T. 22308; Đokanović, T. 10704-5; svjedok 628, T. 4070; svjedok 629, T. 11161-3; Maričić, T. 21717-8; Savkić, T. 20457-8; C3 (Subotićeva izjava), par. 16-18; Subotić, T.

neki bosanski Muslimani i bosanski Hrvati slali su ekstremističke i nasilne poruke, aludirajući čak i na fizičko istrebljenje Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.¹⁰⁷ Treće, oružane bande vršile su krivična djela nad Srbima ili protiv saveznih ustanova - za koje se često mislilo da su pod "dominacijom Srba" - iz nacionalističkih motiva.¹⁰⁸ Takve akcije raspirivale su strah i međusobno nepovjerenje. Četvrto, rukovodstvo SDS-a nije oslobađalo ljude tog straha, nego je i samo dijelilo ta strahovanja i tako istupalo u javnosti, što je još više produbljivalo međusobno nepovjerenje među pripadnicima različitih nacionalnih grupa.¹⁰⁹ U situaciji sve većeg jaza između SDA i HDZ-a, s jedne strane, i SDS-a, s druge, događalo se da bosanski Srbi budu "nadglasani" od druge dvije velike stranke i na centralnom i na lokalnom nivou, i zato su strahovali za svoju budućnost.¹¹⁰ Pored toga, bosanski Hrvati i bosanski Muslimani, koji su u tome imali podršku svojih vođa, često se nisu odazivali na mobilizaciju za sukob u Hrvatskoj, što je produbljivalo rascjep među nacionalnim strankama.¹¹¹

44. Prema riječima Bogdana Subotića, oficira JNA do početka 1992. i ministra odbrane u vladi bosanskih Srba od aprila 1992. nadalje, bosanski Srbi su znali za navodni plan Alije Izetbegovića da u roku od deset godina Bosnu i Hercegovinu pretvori u muslimansku državu u skladu s "Islamskom deklaracijom", čiji je autor Izetbegović, i zbog toga su bili zabrinuti.¹¹²

45. To stanje straha, kao i propaganda koja ga je pratila, nisu se smirivali. Herbert Okun, specijalni savjetnik Cyrusa Vancea od 1991. do 1993. godine, učestvovao je u pregovorima o mirovnom planu za bivšu Jugoslaviju kao zamjenik predsjedavajućeg na Međunarodnoj konferenciji o bivšoj Jugoslaviji. Često se sastajao s predstavnicima rukovodstva bosanskih Srba.¹¹³ U svom iskazu Okun je rekao da su Radovan Karadžić, Slobodan Milošević, optuženi, Nikola Koljević i Aleksandar Buha neprekidno opravdavali

26504-5, 26541; P65, separator 68 (Stenogram 4. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. decembar 1991.), str. 19.

¹⁰⁶ Savkić, T. 20457.

¹⁰⁷ Đokanović, T. 10705; Savkić, T. 20459-60; Vukailović, T. 10246.

¹⁰⁸ Kecmanović, T. 22346.

¹⁰⁹ Redžić, T. 5022; svjedok 628, T. 4156; 4163; Okun, T. 4164; svjedok 583, T. 6992; Čučak, T. 3687-8; P161 (Informator SDS-a Sanski Most, Petrovdan 1992.); Babić, T. 3382-3; P152 (Izjava, 22. januar 2004.), par. 6; P154 (Babićeva izjava), par. 10.

¹¹⁰ Treanor, T. 1411; P64 (Treanorov izvještaj), par. 111; P65, separator 47 (Zabilješke sa sjednice Savjeta stranke, 15. oktobar 1991.), str. 2.

¹¹¹ Čengić, T. 8164-5; Dubičić, T. 789-95; P481 (Dubičićeva izjava), par. 8, 11; P483 (izjava svjedoka 128), str. 3; P515 (Gušićeva izjava), str. 3; Treanor, T. 1403.

¹¹² C3 (Subotićeva izjava), par. 3, 5, 16-18; Subotić, T. 26504-5, 26541; D260 ("Islamska deklaracija" na kojoj kao datum stoji "1990.")

¹¹³ Okun, T. 4137, 4151-3.

zahtjeve rukovodstva bosanskih Srba da im se prizna pravo na velike dijelove teritorije u Bosni i Hercegovini “genocidom” počinjenim u Drugom svjetskom ratu. Kad se počelo postavljati pitanje “etničkog čišćenja”, rukovodstvo bosanskih Srba je ponovo isticalo da je nad Srbima izvršen genocid, koji su oni dovodili u vezu sa zločinima počinjenim nad Srbima u periodu od 1991. do 1993.¹¹⁴

46. U intervjuu objavljenom 26. januara 1992. optuženi je izjavio da će, po njegovom mišljenju, nezavisna Bosna i Hercegovina postati “islamska država” u roku od deset godina, a potom je dodao:

Koliko god ja shvatao Muslimane da ne žele da žive u nekakvoj pravoslavnoj republici BiH, očekujem i od njih da razumiju Srbe da ne žele da rizikuju i da danas – sutra žive u republici koja bi ličila ili bila islamska republika.¹¹⁵

47. Strah da bi bosanski Srbi mogli ostati manjina u tuđoj državi bila je glavna tema kojom se bavilo rukovodstvo SDS-a. Iznosili su je kao obrazloženje tvrdeći da imaju pravo na područja na kojima su Srbi bili većinsko stanovništvo prije nego što je nad njima počinjen genocid u Drugom svjetskom ratu.¹¹⁶ Pitanje “nacionalnosti, pa i fizičk[og] opstan[ka] srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, koji je u skoroj istoriji bio izložen jednom od najstrašnijih genocida u Evropi i politici raseljavanja” istaknuto je u dokumentu koji je potpisao optuženi, a skupština bosanskih Srba objavila 19. decembra 1991. godine.¹¹⁷

2.4 Stvaranje srpskih autonomnih regija i oblasti

48. U prvim mjesecima 1991. SDS je počeo da organizuje opštine u Bosni i Hercegovini sa srpskom većinom u zajednice opština, raskinuvši u nekim slučajevima veze s prijašnjim zajednicama opština.¹¹⁸ To je dovelo do stvaranja Zajednice opština Bosanske

¹¹⁴ Okun, T. 4191-2; 4369; P404 (Intervju s Momčilom Krajišnikom u *Oslobođenju*, 26. januar 1992.), str. 2; P803, separator 8 (Intervju s Milomirom Stakićem u *Kozarskom vjesniku*, 28. april 1994.).

¹¹⁵ P404 (Intervju s Momčilom Krajišnikom u *Oslobođenju*, 26. januar 1992.), str. 5.

¹¹⁶ Treanor, T. 1515.

¹¹⁷ Treanor, T. 1503; P65, separator 64 (Mišljenje o pravu na samoopredjeljenje srpskog naroda), str. 4.

¹¹⁸ Svjedok 646, T. 10248; P64 (Treanorov izvještaj), par. 117-19, 134; P65, separator 23 (Dogovor o udruživanju u zajednicu opština Bosanske Krajine, 29. april 1991.); P65, separator 24 (Statut zajednice opština Bosanske Krajine, maj 1991.).

Krajine 7. aprila 1991., nakon čega su uslijedile zajednice opština Romanija, te Istočna i Stara Hercegovina, obje nastale u maju 1991.¹¹⁹

49. Vođe SDS-a pravdale su te zajednice ekonomskom nužnošću.¹²⁰ Međutim, jedna od funkcija koju je SDS dodijelio Zajednici opština Bosanske Krajine bila je organizacija odbrane za vrijeme rata ili neposredne ratne opasnosti.¹²¹ Vijeće smatra da ta politika, kada se razmatra u kontekstu naoružavanja i mobilizacije srpskog stanovništva, pokazuje da je SDS bio spreman da se i silom suprotstavi mogućnosti pretvaranja Bosne i Hercegovine u nezavisnu jedinstvenu državu.

50. Rukovodstvo SDS-a, u dogovoru s političkim krugovima u Srbiji, počelo je da razmatra mogućnost cijepanja Bosne i Hercegovine po etničkoj liniji i spajanja nekih njenih dijelova sa susjednim državama. Dana 14. februara 1991. Slobodan Milošević obavijestio je Radovana Karadžića, Biljanu Plavšić i optuženog o tome kakav je stav predsjednika pojedinih jugoslovenskih republika po pitanju očuvanja federativne Jugoslavije. Nekoliko dana poslije tog sastanka, Karadžić je dao intervju u kojem je izjavio da će preostala "uža Jugoslavija", u slučaju otcjepljenja Hrvatske i Slovenije, morati prekrojiti svoje granice prema "etničkom principu" - u mjeri u kojoj to bude moguće, srpska sela će ostati u Jugoslaviji, a hrvatska sela će ući u sastav nove hrvatske države.¹²²

51. U jednom povjerljivom dokumentu SDS-a od 23. februara 1991. razmatraju se konkretni koraci koje treba preduzeti u slučaju da Bosna i Hercegovina krene u nezavisnost.¹²³ U tom slučaju, opštinske vlasti moraju obezbijediti da se isključivo primjenjuju jugoslovenski (savezni) zakoni, stavljanjem van snage provođenje republičkih propisa, i na taj način stvoriti "pravni osnov za neposrednu komunikaciju (pomoć, saradnja i sl.) ovih opština sa Federacijom i njenim organima (Skupština SFRJ, Predsjedništvo, Savezno izvršno vijeće itd.), a preko njih naročito u pogledu potrebe za angažovanjem Jugoslovenske narodne armije, Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu."¹²⁴ Tu politiku

¹¹⁹ P934 (Donijin izvještaj), str. 25-6; P64 (Treanorov izvještaj), par. 117-37; P506 (Bičina izjava), str. 3-4.

¹²⁰ P934 (Donijin izvještaj), str. 25.

¹²¹ Treanor, T. 1325-6; P65, separator 23 (Dogovor o udruživanju u zajednicu opština Bosanske Krajine, 29. april 1991.), član 9; P65, separator 24 (Statut zajednice opština Bosanske Krajine, maj 1991.), član 16.

¹²² Đokanović, T. 10451-4; 10469-71; P539 (Članak iz *Oslobođenja* pod naslovom, 23. februar 1991.); P540 (Intervju s Radovanom Karadžićem u *Borbi*, 26. februar 1991.), str. 2.

¹²³ Treanor, T. 1318.

¹²⁴ Treanor, T. 1316-19; P65, separator 19 (dokument o postupanju opština, 23. februar 1991.); P65, separator 20 (odlomci iz Maksimovićevog dnevnika, 18. mart 1991.), str. 10-11.

je usvojio Klub poslanika SDS-a u parlamentu¹²⁵ i objavio u dokumentu od 10. juna 1991.¹²⁶

52. Već u junu 1991. rukovodstvo SDS-a naredilo je organima SDS-a u opštinama da pripreme karte opština koje prikazuju u boji, što je tačnije moguće, nacionalni sastav svakog područja.¹²⁷

53. Dana 25. juna 1991. Hrvatska i Slovenija proglasile su nezavisnost od SFRJ. Pokušaje JNA da preuzme kontrolu nad strateškim objektima u Sloveniji osujetio je lokalni TO, pa je sukob u Sloveniji praktično okončan 18. jula.¹²⁸

54. Oružani sukob u Hrvatskoj počeo je u ljeto 1991., a borbe su se produžile i u jesen. U septembru 1991., kao dio šire operacije JNA u Hrvatskoj, mobilisan je 5. korpus JNA (stacioniran u Bosni i Hercegovini u mirnodopsko vrijeme) i razmješten u Hrvatskoj.¹²⁹ Jugoslovenska vlada je rekla da je vojna akcija u Hrvatskoj potrebna kako bi se hrvatski Srbi zaštitili od “fizičke likvidacije”.¹³⁰ U vezi sa sukobom u Hrvatskoj, sporadični okršaji izbili su i u Bosni i Hercegovini kada su savezne vlasti pokušale da mobilišu dio nesrpskog stanovništva.¹³¹ Prekid vatre u Hrvatskoj postignut je 2. januara 1992., prihvatanjem Vanceovog plana.¹³²

55. Oružani sukobi u Sloveniji i Hrvatskoj povećali su animozitet između SDS-a, s jedne strane, i SDA i HDZ-a, s druge.¹³³ Krajem avgusta 1991., rukovodstvo SDS-a počelo je da razmatra mogućnost stvaranja zasebne srpske teritorije u Bosni i Hercegovini kako bi Srbi imali mogućnost da ostanu u Jugoslaviji ako druge nacionalne zajednice krenu da stvaraju nezavisnu republiku. Taj plan je predviđao najprije osnivanje zasebnih srpskih političkih, policijskih i vojnih struktura, a kasnije stvaranje zasebnih državnih funkcija koje će biti zajedničke svim Srbima u Bosni i Hercegovini.¹³⁴ S druge strane, mogućnost

¹²⁵ Treanor, T. 1302-3; Krajišnik, T. 26057-8.

¹²⁶ Treanor, T. 1327-31; P65, separator 27 (Stavovi o rješenju jugoslovenske državne krize, 10. juni 1991.), str. 1, 6.

¹²⁷ Babić, T. 3325-6, 3406-11, 3608-9; P152 (Izjava, 22. januar 2004.), par. 15, 17; Deronjić, T. 900-1, 1146-8, 1150-1.

¹²⁸ Presudene činjenice 35-6; P934 (Donijin izvještaj), str. 15.

¹²⁹ Brown, T. 16434-5; Babić, T. 3384.

¹³⁰ P934 (Donijin izvještaj), str. 16.

¹³¹ Čengić, T. 8036, 8164-5, Dubičić, T. 789-95, P481 (Dubičićeva izjava), par. 6, 8-11; P482 (Bećirevićeva izjava), str. 2-5; P482.A (transkript Bećirevićevog iskaza), str. 20500; P483 (izjava svjedoka 128), str. 3; P515 (Gušićeva izjava), str. 3.

¹³² Babić, T. 3350-3, 3376-7, 3384; P152 (Izjava, 22. januar 2004.), par. 21; P934 (Donijin izvještaj), str. 15-16.

¹³³ Treanor, T. 1261.

¹³⁴ Bjelobrk, T. 8220, 8278, 8410-16; P392 (Bjelobrkova izjava), par. 20, 39; svjedok 623, T. 5694-5, 5686-7, 5829-31; P280 (izjava svjedoka 623), par. 36, 40, 42-5.

otcepljenja Hrvatske i Slovenije od SFRJ zabrinjavala je SDA i HDZ, jer bi tada Bosna i Hercegovina ostala pod srpskom dominacijom u krnjoj Jugoslaviji.¹³⁵

56. U julu 1991. Karadžić je iznio stav da je SDS u stanju, ako bude potrebno, da u veoma kratkom vremenu stvori paralelne državne strukture.¹³⁶ U razgovoru vođenom 22. avgusta 1991. Biljana Plavšić rekla je svom sagovorniku da “ako nikako ne mogemo rešiti naše bosanske prilike ovde, pa mi ćemo da vam kažem da se opredjelimo za otcepljenje [od Bosne i Hercegovine], pa gotova stvar”. Dodala je i to da je za Srbe neprihvatljivo da postanu manjina u nezavisnoj Bosni i Hercegovini.¹³⁷

57. Dana 7. septembra 1991. na sastanku na Palama, SDS je donio “Odluku o proglašenju autonomnih regija kao nedvojbenih dijelova savezne države, federativne Jugoslavije i sastavnih dijelova federalne jedinice Bosne i Hercegovine, kao i izdvajanje naseljenih mjesta iz jedne opštine i uključivanje u sastav druge opštine”.¹³⁸ Istog mjeseca SDS je proveo politiku “regionalizacije”. Ona se sastojala od stvaranja “regija” u kojima su Srbi bili relativno većinsko stanovništvo. Dana 16. septembra Izvršni odbor SDS-a odobrio je imenovanje štaba za regionalizaciju. Najmanje tri zajednice opština – Istočna i Stara Hercegovina, Bosanska Krajina (u daljem tekstu: ARK) i Romanija – postale su srpske autonomne oblasti ili regije (SAO) u septembru 1991. Od septembra do novembra 1991. formirano je još nekoliko srpskih autonomnih oblasti: Semberija-Majevisa, Sjeverna Bosna i Birač.¹³⁹

58. AR Krajina se naročito, od samog nastanka, isticala izrazito nezavisnim postupcima, kad su njene vlasti počele zauzimati televizijske i radio predajnike i emitovati “srpske” programe koji su kod ljudi drugih nacionalnosti izazivali strah. Muslimanske vođe nisu mogle učestvovati u radio emisijama dok su vođe SDS-a imale neograničen pristup radiju.¹⁴⁰

59. Regionalizacija je, prema riječima optuženog, potez kojim je SDS odgovorio na pokušaje HDZ-a i SDA da razgovaraju o nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

¹³⁵ Kljuić, T. 11925-6; Krajišnik, T. 23037; P64 (Treanorov izvještaj), par. 82.

¹³⁶ P397.A (telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Vitomira Žepinića, 8. juli 1991.), str. 1.

¹³⁷ P67.A, separator 8 (telefonski razgovor između Plavšićeve i Mladenovića, 22. avgust 1991.), str. 2; Treanor, T. 1359.

¹³⁸ Treanor, T. 1393; P64 (Treanorov izvještaj), par. 135; P67.A, separator 12 (telefonski razgovor između Miloševića i Karadžića, 6. septembar 1991.); P65, separator 39 (Odluka o imenovanju štaba za regionalizaciju, 25. septembar 1991.).

¹³⁹ Treanor, T. 1393-5; P64 (Treanorov izvještaj), par. 136; P65, separator 40 (Zapisnik sa treće sjednice Izvršnog odbora SDS-a, 16. septembar 1991.), str. 2; P68, separator 13 (karta srpskih autonomnih oblasti); Deronjić, T. 922-4, 927; P41 (Zapisnik sa sastanka SDS-a Bratunac, 19 oktobar 1991.); P39 (Zapisnik sa sastanka SDS-a Bratunac, 25. oktobar 1991.).

¹⁴⁰ Egrlić, T. 4665; Presudena činjenica 115; P564 (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4480-1, 4553-6; P64 (Treanorov izvještaj), par. 136.

Regionalizacija je, prema njegovom mišljenju, bila strateška prednost kojom se koalicionim partnerima SDS-a htjelo dati do znanja da bi sve tri strane trebale postići opšti sporazum o Bosni i Hercegovini u cijelosti – i o njenom statusu u Jugoslaviji, i o njenoj unutrašnjoj organizaciji.¹⁴¹

60. Međutim, situacija je bila takva da je rukovodstvo SDS-a sve više osjećalo da je satjerano u uga. Stoga su odlučili da zatraže od lojalnih službenika u republičkim organima da ih izvještavaju po stranačkoj liniji. U septembru i oktobru 1991. funkcioneri SDS-a i najviši kadrovi u republičkim organima (Bosne i Hercegovine) sastajali su se da razmjene informacije i uspostave zajedničko djelovanje i saradnju među članovima SDS-a u raznim organima vlasti.¹⁴² Prihvatili su prijedlog da se “u cilju praćenja aktivnosti, izvršavanja zadataka u radu državnih organa, rješavanja nastalih problema u oblastima i održavanja veze sa SDS [...] uspostav[i] sistem dežurstava.”¹⁴³

61. Svjedok Stjepan Kljuić bio je predsjednik HDZ-a i član Predsjedništva Bosne i Hercegovine.¹⁴⁴ U ljeto 1991. ministar unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine predočio je Kljuiću snimak telefonskog razgovora između Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića.¹⁴⁵ Kljuić je iz tog razgovora shvatio da teritorije oko Banje Luke, zajedno s postojećim osvojenim srpskim područjem u Hrvatskoj, treba da postanu zapadna granica “srpske” države, koja će obuhvatiti 70 do 75 procenata teritorije Bosne i Hercegovine.¹⁴⁶ U jesen 1991. Milošević je potvrdio taj plan ovom svjedoku, dodavši da lijeva obala Neretve (u južnoj Bosni i Hercegovini) pripada Srbima.¹⁴⁷ Takođe u jesen 1991. godine Kljuić se sastao s optuženim i drugim vođama SDS-a u kancelariji optuženog. Kljuić je predložio da Bosna i Hercegovina prizna postojeće granice Hrvatske i Srbije i Crne Gore, kako te države ne bi tražile ništa od teritorije Bosne i Hercegovine.¹⁴⁸ Optuženi, Karadžić i Koljević nisu se složili s tim prijedlogom, nego su ustrajali na stanovištu da Bosna i

¹⁴¹ Krajišnik, T. 23020, 23026, 23030, 23039.

¹⁴² P65, separator 34 (Zabilješka sa sastanka funkcionera SDS-a, 12. septembar 1991.), str. 1.

¹⁴³ Treanor, T. 1386, 1390-1, 2218; P65, separator 34 (Zabilješka sa sastanka funkcionera i rukovodećih radnika republičkih državnih organa – kadrova SDS BiH, 12. septembar 1991.), str. 7; P65, separator 38 (povjerljivo uputstvo predsjednika SDS-a kojim uvodi sistem kodova, avgust 1991.); P65, separator 37 (Tajni kodovi veze, datum nije naveden).

¹⁴⁴ P291 (Kljuićeva izjava), par. 5.

¹⁴⁵ Kljuić, T. 6365-6.

¹⁴⁶ Kljuić, T. 6366-8.

¹⁴⁷ Kljuić, T. 6078-9, 6368-72.

¹⁴⁸ Kljuić, T. 6088-9, 11851-3, 11863-75; D40 (Kljuićeve bilješke o sastanku u jesen 1991., datum nije naveden).

Hercegovina ili mora da u cijelosti ostane u Jugoslaviji ili da bude podijeljena: zapadna Hercegovina će ući u sastav Hrvatske, a bosanski Srbi će se priključiti Jugoslaviji.¹⁴⁹

62. Tako su se u jesen 1991. u Skupštini Bosne i Hercegovine otvoreno suprostavljale dvije političke opcije za rješenje “bosanskog pitanja”.¹⁵⁰ Jedna opcija, za koju su se zalagali SDA i HDZ, kao i većina opozicionih stranaka,¹⁵¹ predviđala je suverenu i međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu. Prema drugoj opciji, koju je preferirao SDS i neke manje stranke, trebalo je da Bosna i Hercegovina ostane u sastavu Jugoslavije.¹⁵² Svaka strana radikalno se suprostavljala opciji druge strane, a SDS je bio spreman za otcjepljenje “srpskih” teritorija od nezavisne Bosne i Hercegovine ako je to jedini način da Srbi ostanu u Jugoslaviji.¹⁵³

¹⁴⁹ Kljuić, T. 6089, 6115-16.

¹⁵⁰ Svjedok 623, T. 5684.

¹⁵¹ Svjedok 623, T. 5685-6.

¹⁵² Svjedok 623, T. 5684-5, 5821-3; P280 (izjava svjedoka 623), par. 34-5.

¹⁵³ Na primjer: svjedok 623, T. 5686-96.

2.5 Stvaranje skupštine bosanskih Srba

63. U oktobru 1991. godine tripartitna koalicija bila je u raspadu.¹⁵⁴ SDA i HDZ vršili su pritisak na Skupštinu Bosne i Hercegovine da raspravlja o proglašenju suvereniteta Bosne i Hercegovine, kao prvi korak prema proglašenju nezavisnosti te republike od Jugoslavije. SDS je prigovorio da bi takva deklaracija bila neustavna jer se time krše prava jednog naroda priznatog Ustavom Bosne i Hercegovine, u ovom slučaju Srba, zbog toga što ga nije odobrio Savjet za nacionalnu jednakost.¹⁵⁵

64. U raspravi o glasanju za proglašenje suvereniteta u noći između 14. i 15. oktobra 1991., Radovan Karadžić je izrazio svoje žestoko protivljenje i upozorio na to da će SDS iskoristiti ustavne mehanizme da spriječi glasanje.¹⁵⁶ Kada su ostale stranke odlučile da će se ipak glasati, optuženi, u svojstvu predsjednika Skupštine, odgodio je daljnje zasjedanje za sljedeće jutro.¹⁵⁷ Poslanici SDS-a, kao i većina drugih srpskih poslanika koji nisu bili članovi SDS-a, izašli su iz dvorane. Međutim, potpredsjednik Skupštine je nastavio sjednicu i deklaracija je usvojena. Optuženi je, ne intervenišući, sa još nekoliko poslanika pratio događaje na televiziji iz svoje kancelarije.¹⁵⁸

65. Dana 15. oktobra 1991. Politički savjet SDS-a sastao se da procijeni situaciju. Obraćajući se prisutnima, optuženi je predložio da SDS, budući da je odluka o usvajanju deklaracije donesena nezakonito i neustavno, pronađe način da se ona povuče.¹⁵⁹ Na tom i drugim sastancima pojavila se ideja da bi SDS trebalo da formira svoje institucije, koje će funkcionisati paralelno s institucijama Bosne i Hercegovine.¹⁶⁰ U "Proglasu srpskom narodu" SDS-a, koji je SDS objavio 16. oktobra, kaže se da su SDA i HDZ narušili ustavni poredak. Ponavlja se da SDS podržava savezne institucije, uključujući i JNA.¹⁶¹ Na sjednici Kluba poslanika SDS-a 18. oktobra rukovodstvo SDS-a odlučilo je da se održi plebiscit o pitanju otcjepljenja od Jugoslavije.¹⁶²

¹⁵⁴ Antić, T. 18157-62; Banduka, T. 18641-4; D104 (pismo Opštinskog odbora SDS-a Hadžići novinama, oktobar 1991.).

¹⁵⁵ Treanor, T. 1416-22; svjedok 623, T. 5774-8, 5791-4, 5907-15; Kecmanović, T. 22333-8, 22437; Đokanović, T. 10498-9, 10644-6; C7 (izjava Plavšićeve), par. 10; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 89-90, 100.

¹⁵⁶ P67.A, separator 17 (Zabilješke, Karadžićevo izlaganje u bosanskoj Skupštini, 15. oktobar 1991.), str. 3.

¹⁵⁷ Treanor, T. 1419; P934 (Donjin izvještaj), str. 34.

¹⁵⁸ Treanor, T. 1419-22; P65, separator 46 (Zaključak u vezi s memorandumom 14. oktobar 1991.); Đokanović, T. 10502-3; Kecmanović, T. 22335-8, 22437; Kljuić, T. 6102; C7 (izjava Plavšićeve), par. 10; Plavšić, T. 26789-92.

¹⁵⁹ Treanor, T. 1423-30, 1941-3; P65, separator 47 (Zabilješke s proširene sjednice Savjeta SDS-a, 15. oktobar 1991.), str. 3; C7 (izjava Plavšićeve), par. 11.

¹⁶⁰ C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 98.

¹⁶¹ Treanor, T. 1430; P65, separator 48 (Proglas srpskom narodu, 16. oktobar 1991.).

¹⁶² Treanor, T. 1431-4, 1438-42, 1948-53; P65, separator 50 (Zapisnik sa sjednice Kluba poslanika SDS-a, 18. oktobar 1991.), str. 2-3.

66. Dana 23. oktobra 1991. jugoslovensko predsjedništvo pozvalo je na sastanak, između ostalih, Radovana Karadžića, optuženog, Nikolu Koljevića i Biljanu Plavšić.¹⁶³ Glavni razlog bio je taj da se “izračuna procenat stanovništva sa teritorija bivše Jugoslavije koji daje podršku Jugoslaviji, odnosno jugoslovenskoj federaciji. Onom konceptu koji je zastupao Slobodan Milošević.”¹⁶⁴ Razgovarajući sljedećeg dana telefonski s Miloševićem, Karadžić je rekao:

Mi ćemo da uspostavimo Jugoslaviju na svim prostorima gdje mi živimo [...] Pa možete da pričate [s Izetbegovićem] [...]recite [mu da] Karadžić i ovi neće da odustanu od stvaranja Skupštine i paralelnih organa vlasti [...] Mi ćemo uspostaviti punu vlast nad srpskim teritorijama u BiH, i njegov nijedan fiškal ne može više da se, da pomoli nosa tamo. Neće moći da ostvaruje vlast. Neće moći da kontroliše 65% svoje teritorije. Nama je to cilj. [...] Ne. Uopšte nije nervoza. To su promišljeni koraci, i mi moramo da uspostavimo vlast i kontrolu nad svojim teritorijama, da on ne bi mogao da dobije suverenu Bosnu.¹⁶⁵

67. Dana 24. oktobra 1991. poslanici SDS-a održali su odvojenu sjednicu i osnovali Skupštinu srpskog naroda Bosne i Hercegovine (skupština bosanskih Srba).¹⁶⁶ Optuženi je izabran za predsjednika te Skupštine. Nikola Koljević, Biljana Plavšić, Radovan Karadžić, Milutin Najdanović i Miodrag Simović su “ovlašćeni za predstavljanje i zaštitu interesa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.” Odlučeno je da još neko vrijeme predstavnici Srba u republičkim organima ne napuštaju svoje funkcije i da nastave vršiti svoje dužnosti “u skladu sa zakonom”.¹⁶⁷ U praksi je skupština bosanskih Srba počela kao okupljanje članova Kluba poslanika SDS-a, a pridružilo im se nekoliko srpskih zastupnika koji nisu bili članovi SDS-a iz Skupštine Bosne i Hercegovine. Optuženi je u iskazu rekao da su u toj Skupštini mogli da budu samo srpski poslanici u Skupštini Bosne i Hercegovine, jer su samo oni imali pravo glasa kada se “odlučuje o vitalnim interesima”.¹⁶⁸ Na osnivačkoj sjednici optuženi je rekao da razloge zbog kojih su srpski poslanici osnovali svoju Skupštinu treba tražiti “u ozbiljnom pokušaju narušavanja nacionalnog suvereniteta

¹⁶³ Babić, T. 3514-15.

¹⁶⁴ Babić, T. 3517.

¹⁶⁵ P64 (Treanorov izvještaj), par. 85.

¹⁶⁶ Treanor, T. 1445-50, 1455-62; P65, separator 53 (Stenografske bilješke konstituirajuće sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. oktobar 1991.); Đokanović, T. 10544-5, 10550; P934 (Donijin izvještaj), str. 34.

¹⁶⁷ P65, separator 53 (Stenografske bilješke konstituirajuće sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. oktobar 1991.), str. 81-4.

¹⁶⁸ Krajišnik, 23152-3.

srpskog naroda u BiH ... a time i ugrožavanja opstanka na teritorijama u BiH na kojima živi od pamtivijeka”.¹⁶⁹

68. Na toj sjednici poslanici bosanskih Srba usvojili su rezoluciju da “srpski narod u Bosni i Hercegovini ostaje u zajedničkoj državi Jugoslaviji, sa Srbijom, Crnom Gorom, SAO Krajinom, SAO Slavonija, Baranja i Zapadni Srem, te drugima koji se za taj ostanak izjasne”, ukoliko to potvrdi plebiscit.¹⁷⁰

69. Od oktobra 1991. do decembra 1992. održane su dvadeset i tri sjednice skupštine bosanskih Srba. Dokazi pokazuju da je optuženi predsjedavao svima, osim 15. sjednice (održane 6. i 7. aprila 1992.), kada je barem jednim dijelom sjednice predsjedavao Milovan Milanović.¹⁷¹ Poslanici koji su prisustvovali sjednicama bili su iz sljedećih opština na koje se odnosi ova Optužnica: Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboj, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Sarajevo, Ključ, Kalinovik, Kotor-Varoš, Nevesinje, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Sokolac, Teslić i Zvornik.¹⁷²

70. Dana 26. oktobra 1991. svi predsjednici SDS-a iz opština ARK-a, kao i predstavnici vlade ARK-a, sastali su se s Radovanom Karadžićem. Na tom sastanku je predložen nalog koji su svi prisutni “u cijelosti prihvatili”.¹⁷³ (Nije jasno da li je nalog napisan prije 26. oktobra i da li je prije tog datuma distribuiran van ARK-a). Nalog je obuhvatao četrnaest tačaka, a predviđao je, između ostalog, uspostavljanje “komande mjesta” koja se svodila na vojnu upravu; pojačanu mobilizaciju TO-a; osnivanje vojnih jedinica; podređivanje TO-a JNA; raspuštanje paravojnih jedinica i njihovu preraspodjelu u TO; preuzimanje javnih preduzeća, pošte, banaka, pravosuđa, medija i SDK (Služba društvenog knjigovodstva); koordinaciju s lokalnim direktorima i SDS-om u Sarajevu kako bi se obezbijedilo snabdijevanje stanovništva; i uvođenje ratnih poreza. Nalog je predsjednicima svih opština u ARK-u 29. oktobra 1991. teleksom poslao Radoslav Brđanin, u svojstvu “koordinatora za sprovođenje odluka”.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Treanor, T. 1448; P65, separator 53 (Stenografske bilješke konstituirajuće sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. oktobar 1991.), str. 8.

¹⁷⁰ Treanor, T. 1458-62; P65, separator 53 (Stenografske bilješke konstituirajuće sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. oktobar 1991.), str. 79-80, 85-7; P934 (Donjin izvještaj), str. 34.

¹⁷¹ P64 (Treanorov izvještaj), str. 184-5.

¹⁷² P68, separator 11 (karta s brojevima, datum nije naveden).

¹⁷³ P228 (Naredba SDS-a Sarajevo, 29. oktobar 1991.); P64 (Treanorov izvještaj), par. 86.

¹⁷⁴ P228 (Naredba SDS-a Sarajevo, 29. oktobar 1991.); Egrić, T. 4671-2, 4877-89.

71. Već 18. oktobra 1991. Radovan Karadžić, u svojstvu predsjednika SDS-a, proglasio je vanredno stanje u SDS-u i naredio da se organizuju svakodnevni sastanci opštinskih odbora SDS-a i danonoćna dežurstva, najavljujući da će nova uputstva stizati svakodnevno.¹⁷⁵ Postoje dokazi da su dva opštinska odbora SDS-a, u Bosanskom Petrovcu i Bratuncu, na vanredno stanje reagovala osnivanjem kriznih štabova u svojim opštinama.¹⁷⁶

72. Vijeće smatra te događaje važnima pošto su oni rani primjeri (stranačkih) dokumenata SDS-a u kojima se zahtjeva neposredno izvršavanje uputstava od strane organa javne uprave, kao što su republičke i regionalne ustanove.

73. Na mitingu održanom u Banjoj Luci u novembru 1991., optuženi je u vezi sa srpskim plebiscitom rekao: "Sve mračne sile iz raznih razloga upregle su se u svoju kočiju da sruše zajedničku nam otadžbinu, da nas rasparčaju. A ja se nadam da mi to nećemo dozvoliti."¹⁷⁷ Plebiscit je održan 9. i 10. novembra 1991. Iako su na plebiscitu mogli glasati pripadnici svih nacionalnih grupa, glasački listići su bili različitih boja, zavisno od nacionalne pripadnosti glasača.¹⁷⁸ Malo je nesrba učestvovalo u plebiscitu.¹⁷⁹ Skupština bosanskih Srba objavila je 21. novembra sljedeće rezultate: 99,9 procenata od 1.162.032 Srba koji su glasali i 99,1 procenata od 49.342 nesrba koji su glasali, glasali su za ostanak u Jugoslaviji.¹⁸⁰

74. Dana 21. novembra 1991. skupština bosanskih Srba proglasila je dijelom teritorije federativne Jugoslavije sve opštine, mjesne zajednice i naselja u kojima je većina registrovanih građana srpske nacionalnosti glasala za ostanak u Jugoslaviji.¹⁸¹ Ako je većina stanovništva u jednoj opštini glasala za ostanak u sastavu Jugoslavije, ostala je cijela opština. U slučaju opština u kojima većina stanovništva nije učestvovala u plebiscitu

¹⁷⁵ Treanor, T. 1442-3; P528 (Hansonov izvještaj), par. 9; P65, separator 51 (telegram predsjednika SDS-a Karadžića SDS-u Zavidovići, 18. oktobar 1991., 18. oktobar 1991.); P529, separator 8 (telegram Karadžića SDS-u Donji Vakuf, 18. oktobar 1991.); P65, separator 52 (telefaks SDS-a Novi Travnik Glavnom odboru SDS-a, 19. oktobar 1991.); P529, separator 10 (odgovor SDS-a Odžak, 20. oktobar 1991.); P529, separator 11 (Zapisnik sa zajedničke sjednice Gradskog i Izvršnog odbora SDS Sarajevo, 27. novembar 1991.), str. 4.

¹⁷⁶ Hanson, T. 9622, 10001-2; Deronjić, T. 922-4, 927; P529, separator 14 (Zaključak SDS-a Bosanski Petrovac, 24. oktobar 1991.); P41 (Zapisnik sa sjednice SDS-a Bratunac, 19. oktobar 1991.); P39 (Zapisnik sa sjednice SDS-a Bratunac, 25. oktobar 1991.), str. 8-9; P529, separator 16 (Zapisnik sa prvog sastanka Kriznog štaba SDS-a Bratunac, 26. oktobar 1991.).

¹⁷⁷ P354.A (Zapisnik sa mitinga za plebiscit SDS-a, novembar 1991.); Radić, T. 7377.

¹⁷⁸ Trbojević, T. 12206; P934 (Donijin izvještaj), str. 34.

¹⁷⁹ Treanor, T. 1476-81; P934 (Donijin izvještaj), str. 34.

¹⁸⁰ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 15-16; svjedok 646, T. 10250-2.

¹⁸¹ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 25-9.

(stoga se vjerovatno radilo o opštinama gdje većinsko stanovništvo nisu Srbi), SDS-ov prijedlog bio je da se gledaju rezultati u pojedinim mjesnim zajednicama ili naseljima: ako je neka mjesna zajednica glasala za ostanak, tada se samo ta mjesna zajednica smatra dijelom Jugoslavije, a ostala područja opštine mogu da se priključe nezavisnoj Bosni i Hercegovini.¹⁸²

75. Takođe 21. novembra, skupština bosanskih Srba usvojila je rezoluciju kojom daje punu podršku JNA u odbrani zajedničke države Jugoslavije i u provođenju mobilizacije srpskog naroda u Bosni i Hercegovini za popunu vojnih jedinica. U rezoluciji nadalje stoji: “Poziva se srpski narod i ostali narodi koji žele da očuvaju Jugoslaviju da se obavezno odazivaju na vojne pozive.”¹⁸³

76. Trećom odlukom Skupštine od 21. novembra potvrđeno je proglašenje srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini.¹⁸⁴ U sastavu ARK-a, sa sjedištem u Banjoj Luci, našle su se sljedeće opštine iz Optužnice: Banja Luka, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čelinac, Ključ, Kotor-Varoš, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, “kao i dijelovi drugih opština sa ove regije sa većinskim srpskim narodom”.¹⁸⁵

77. Četvrto, Skupština je imenovala komisiju za usvajanje Ustava. Optuženi je imenovan u tu komisiju.¹⁸⁶

78. Peto, Skupština je predložila Klubu poslanika SDS-a u Skupštini Bosne i Hercegovine da potiče podjelu zajedničkih sredstava javnog informisanja i stvaranje zasebnih radio i televizijskih kanala “koja će o svom narodu informisati objektivno, istinito i pravedno.”¹⁸⁷

79. Pored toga, Skupština je izglasala da se Radovan Karadžić, Nikola Koljević, Biljana Plavšić, optuženi, Aleksandar Buha i Vojislav Maksimović ovlaste za pregovore s predstavnicima Muslimana i Hrvata “o organizovanju budućeg zajedničkog života” na

¹⁸² Treanor, T. 1490-1, 1499-500; P65, separator 75 (Zapisnik sa sastanka, 8. januar 1992.), str. 43; P65, separator 88 (Stenografske bilješke sedme sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. februar 1992.), str. 25; P65, separator 108 (pismo Izvršnog odbora SDS-a opštinskim odborima, 13. mart 1992.).

¹⁸³ Treanor, T. 1493; P65, separator 61 (Zaključci Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 1.

¹⁸⁴ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 29-30.

¹⁸⁵ P64.A, separator 504 (Odluka o verifikaciji proglašenih srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini, 12. novembar 1991.).

¹⁸⁶ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 36-40.

¹⁸⁷ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 51-2.

teritoriji Bosne i Hercegovine.¹⁸⁸ Optuženi, Koljević i Karadžić ostali su u ulozi pregovarača najmanje do 2. avgusta 1992.¹⁸⁹

80. Na istoj sjednici održanoj 21. novembra 1991. optuženi je izjavio da se radi “o prelomnom vremenu za srpski narod u Bosni i Hercegovini što se tiče njegovog bitisanja, pa usudio bih se reći – i daleko dalje i daleko šire od toga kada je pitanju srpski narod u cjelini.” Upozorio je da “[s]va ponuđena rješenja mora da budu zasnovana na Ustavu i zakonu, da odražavaju interes srpskog naroda, ali i da se ne odvijaju na štetu ostalih naroda BiH.”¹⁹⁰

2.6 Uputstvo SDS-a od 19. decembra 1991.

81. Ubrzo je rukovodstvu bosanskih Srba postalo jasno da stvaranje paralelne skupštine i pozivi na pružanje podrške saveznim institucijama (prvenstveno JNA) najvjerovatnije neće zadržati Bosnu i Hercegovinu u sastavu Jugoslavije. Stoga je od novembra do decembra 1991. rukovodstvo SDS-a počelo praktične pripreme za stvaranje zasebne države, za slučaj da se Bosna i Hercegovina otcijepi.

82. Pismo koje je optuženi potpisao u svojstvu predsjednika skupštine bosanskih Srba 19. decembra 1991., upućeno vladi samoproglašene Republike Srpske Krajine (na području Hrvatske), odražavalo je ne samo postojanje zajedničkog cilja svih Srba da žive u jednoj državi, već i ideju da Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, čak i kao manjinsko stanovništvo, žive na teritoriji koja historijski pripada njima.¹⁹¹

Vaša borba za slobodu i vaši zahtjevi su zahtjevi cijelog srpskog naroda i svi se svode na ostvarenje osnovnog prava da ne dozvolimo da nas sila, bilo od koga dolazila, podijeli u više država i pretvori u narod bez budućnosti.

Svi Srbi se bore za isti cilj [...] i svi smo uvjereni u konačnu pobjedu.

Svaki naš čovjek, a posebno mi koji smo izabrani da predvodimo naš narod, odgovoran je ne pojedinačno Srbima Krajine, Slavonije, Baranje i Zapadnog Srema, Bosne i

¹⁸⁸ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 26; P65, separator 182 (Magnetofonski snimak 17. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24.-26. juli 1992.), str. 51; Krajišnik, T. 23393, 23396-8.

¹⁸⁹ P65, separator 184 (Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 2. avgusta 1992. godine).

¹⁹⁰ Treanor, T. 1484; P65, separator 59 (Stenografske bilješke 9. sjednice Izvršnog odbora SDS-a), str. 7, 11.

¹⁹¹ Babić, T. 3399-400; 3594; P154 (Babićeva izjava), par. 3.

Hercegovine, Srbije, Crne Gore i Makedonije, nego smo za neizvršeni dio svojih obaveza odgovorni svim Srbima u Jugoslaviji i u svijetu.¹⁹²

83. Dana 2. decembra 1991. Herbert Okun i Cyrus Vance sastali su se s Radovanom Karadžićem u Beogradu. Prema Okunovom iskazu, Karadžić je izrazio zabrinutost da će Bosna i Hercegovina postati nezavisna. Odlučno je zastupao očuvanje Jugoslavije kao savezne države kako bosanski Srbi ne bi postali manjinsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini. Iskazao je bojazan da Muslimani žele kontrolu nad cijelom Bosnom i Hercegovinom i da namjeravaju da to postignu većim natalitetom. Pored toga, rekao je da će doći do rata ako opštine bosanskih Srba ne budu mogle da na zakonit način ostanu povezane s Jugoslavijom. Okun i Vance su shvatili da Karadžić time želi reći da će bosanski Srbi svoje zahtjeve, ako ih ne ostvare mirnim sredstvima, pokušati ostvariti ratom.¹⁹³

84. Na trećoj sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj 11. decembra 1991., optuženi je poslanicima rekao sljedeće:

U skupštinama opština gdje su srpski odbornici u manjini, kao Novi Grad, Olovo, itd., gdje im se majorizacijom nameću odluke protivne srpskom narodu, treba da formiraju skupštinu opštine kao što smo mi ovdje formirali skupštinu srpskog naroda... Ali inicijativa je potekla od mnogih opština da odbornici jednostavno ne mogu izboriti nikakva svoja prava već se samo preglasavanjem to vrši i nameće se tako ta volja.¹⁹⁴

85. Donesena je preporuka da se osnuju zasebne (srpske) skupštine opština na područjima gdje su Srbi u manjini.¹⁹⁵ Skupština bosanskih Srba naglasila je da, usprkos tome, poslanici treba da nastave da rade u svojim (bosanskohercegovačkim) opštinskim skupštinama i organima “osim ako je [to] u suprotnosti sa zahtjevima očuvanja ravnopravnosti i interesa srpskog naroda”.¹⁹⁶

86. Dana 19. ili 20. decembra 1991. dokument pod naslovom “Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovina u vanrednim

¹⁹² P65, separator 67 (pismo koje je potpisao Momčilo Krajišnik, upućeno hrvatskoj Krajini, 19. decembar 1991.), par. 3-5.

¹⁹³ Okun, T. 4163-4; 4171-3; P210 (Okunov dnevnik, bilješka za 2. decembar 1991.).

¹⁹⁴ Treanor, T. 2133-9; P65, separator 62 (Stenogram 3. sjednice Skupštine srpskog naroda, 11. decembar 1991.), str. 14-15.

¹⁹⁵ P529, separator 21 (Preporuka o osnivanju skupština opština srpskog naroda Bosni i Hercegovini, 11 decembar 1991.); Treanor, T. 1495-8; P64 (Treanorov izvještaj), par. 88; P528 (Hansonov izvještaj), par. 12; P65, separator 62 (Stenogram 3. sjednice Skupštine srpskog naroda, 11. decembar 1991.), str. 14, 22-3, 28; Ostojčić, T. 26657-9.

¹⁹⁶ P529, separator 21 (Preporuka o osnivanju skupština opština srpskog naroda Bosni i Hercegovini, 11. decembar 1991.).

okolnostima, Sarajevo, 19. decembar 1991.” predočen je na sastanku na kojem su učestvovali visoki predstavnici SDS-a. Tekst dokumenta, u čijem zaglavlju stoji “Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine – Glavni odbor” označen je kao strogo povjerljiv. Na posljednjoj strani dokumenta stoji “Krizni štab SDS”.¹⁹⁷ Postoji nekoliko primjeraka tog dokumenta, sa različitim, rukom pisanim oznakama i brojevima, što u nekim slučajevima znači da je dokument faksom poslat u opštinske odbore SDS-a.¹⁹⁸ Obraćajući se učesnicima sastanka, Karadžić je rekao da će opštinski odbori SDS-a, u skladu s tim Uputstvom, biti odgovorni za stvaranje mreže koja će obuhvatiti sve Srbe u opštinama.¹⁹⁹ Sastanku su pristustvovali svi članovi Glavnog odbora SDS-a, uključujući i optuženog.²⁰⁰

87. Uputstvo počinje sljedećim tačkama:

1. Zbog opravdane sumnje da određene snage uporno, temeljito i organizovano djeluju na nasilnom izvođenju Bosne i Hercegovine iz Jugoslavije, a time i srpskog naroda, donosi se ovo uputstvo kojim se razrađuju jedinstveni zadaci, mjere i druge aktivnosti koje će se sprovoditi u okviru nacionalne zajednice srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u cilju sprovođenja plebiscitarne odluke kojom se srpski narod u Bosni i Hercegovini opredijelio da živi u jedinstvenoj državi, kako u postojećim, tako i u svim uslovima i okolnostima koje mogu nastupiti imajući u vidu razvoj ukupne političke i bezbjednosne situacije
2. Zadaci, mjere i druge aktivnosti utvrđene u ovom uputstvu preduzimaće se radi povećanja mobilnosti i spremnosti za odbranu interesa srpskog naroda.
3. Zadaci, mjere i druge aktivnosti iz ovog uputstva sprovode se na čitavoj teritoriji SR BiH, odnosno u svim opštinama na čijem području živi srpski narod, i to:
  - u cijelosti, u opštinama u kojima srpski narod predstavlja većinu (varijanta “A”) i,
  - djelimično, u opštinama u kojima srpski narod nije u većini (varijanta “B”).
4. Radi obezbjeđenja jedinstvenog i blagovremenog sprovođenja, utvrđivanje zadataka, mjera i drugih aktivnosti vrši se po varijantama “A” i “B”, i to u dva stepena.²⁰¹

¹⁹⁷ P43 (Uputstvo, Varijanta A i Varijanta B, 19. decembar 1991.); Treanor, T. 1529, 2092-2118, 2121 2105; P64 (Treanorov izvještaj), fn. 181; Hanson, T. 9622, 9660-2; P529, separator 376 (telefonski razgovor između izvjesnog Miroslava i Radovana Karadžića, 7. januar 1992.), str. 7; P529, separator 383 (telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika, 21. decembar 1991.), str. 3.

¹⁹⁸ Treanor, T. 2105-18; Hanson, T. 9622-3.

¹⁹⁹ Deronjić, T. 933, 1169-70; Nešković, T. 16647-8, 16651-6, 16783, 16788, 16794-5; Prstojević, T. 14501-3, 14791-9; P64 (Treanorov izvještaj), par. 62; Treanor, T. 2162-8.

²⁰⁰ Prstojević, T. 14501-3, 14791-9; Krajišnik, T. 23423-5.

²⁰¹ P43 (Uputstvo, Varijanta A i Varijanta B, 19. decembar 1991.), str. 2.

88. “Prvi stepen” Varijante A, koja se odnosi na opštine u kojima je srpski narod u većini, obuhvata sljedeća uputstva:

Opštinski odbor SDS odmah će formirati krizni štab srpskog naroda u opštini u čiji sastav ulaze:

- svi članovi sekretarijata opštinskog odbora SDS;
- nosioci funkcija u opštini – kandidati SDS sledećih organa: predsjednik skupštine opštine ili predsjednik izvršnog odbora opštine; načelnik stanice javne bezbjednosti ili komandir stanice milicije; komandant ili načelnik opštinskog štaba teritorijalne odbrane; sekretar opštinskog štaba narodne odbrane ili drugi rukovodni radnik iz tog sekretarijata koji je kandidat SDS;
- poslanici u Skupštini srpskog naroda BiH
- članovi Glavnog odbora SDS BiH sa područja opštine.²⁰²

89. U Uputstvu je naveden niz drugih mjera koje treba da se preduzmu na opštinskom nivou:

Sazvati i proglasiti skupštinu srpskog naroda u opštini... Izvršiti pripremne radnje za formiranje opštinskih državnih organa (izvršnog odbora, organa uprave, suda za prekršaje, stanica javne bezbjednosti, itd.) i pripremiti predloge kadrova za vršenje funkcija i poslova u tim organima. Pripremiti preuzimanje kadrova, objekata i opreme centara službi bezbjednosti i njihovo priključivanje novoformiranom organu za unutrašnje poslove u sjedištu centra... Pojačati organizaciju vršenja fizičkog obezbjeđenja objekata od vitalnog značaja u opštini... Izvršiti procjene potrebnog broja pripadnika aktivnog i rezervnog sastava milicije, jedinica TO, jedinica civilne zaštite i u skladu s tim izvršiti njihovu popunu i preduzeti sve druge potrebne radnje za njihovo aktiviranje u skladu sa razvojem situacije. Naredbu o aktiviranju ovih sastava donosi krizni štab u opštini... Izvršiti pripreme (stvaranje organizacionih i drugih uslova) za:

- ... popunu ratnih jedinica po razrezima JNA, kako ljudstvom, tako i materijalnim sredstvima i stokom iz popisa u skladu sa saveznim propisima, na principima pravednosti i čovječnosti srpskog naroda, uključujući služenje ličnim primjerom funkcionera SDS i drugih prvaka i ljudi od ugleda u redovima srpskog naroda;
- zaštitu materijalnih sredstava od značaja za odbranu i otpor, kao i za život i rad stanovništva.

²⁰² P43 (Uputstvo, Varijanta A i Varijanta B, 19. decembar 1991.), str. 2-3.

90. Najvažnije radnje koje treba preduzeti u drugom stepenu uključuju osnivanje državnih organa u opštini; mobilizaciju svih srpskih pripadnika policijskih snaga u saradnji sa “komandama i štabovima JNA”; provođenje naređenja za mobilizaciju rezervnog sastava JNA i jedinica TO-a; preuzimanje kontrole nad javnim finansijama; i preuzimanje kadrova, objekata i opreme službi bezbjednosti.

91. Drugi stepen Varijante A obuhvata i sljedeće uputstvo: “U preduzimanju svih ovih mjera voditi računa da se obezbijedi poštovanje nacionalnih i drugih prava pripadnika svih naroda i njihovo kasnije angažovanje u organima vlasti koje će osnovati Skupština srpskog naroda u opštini.”

92. Uputstva koja su dio prvog stepena Varijante B, koja se odnosi na opštine u kojoj Srbi ne predstavljaju većinu, suštinski su ista kao i uputstva za Varijantu A, uključujući i članstvo u kriznim štabovima. Jedina značajna razlika u prvom stepenu Varijante B sadržana je u uputstvu za postupak osnivanja državnih organa u opštini, u kojem se kaže: “U organima vlasti obezbijediti proporcionalnu zastupljenost kadrova iz reda drugih naroda i narodnosti koji su izrazili lojalnost prema saveznoj državi Jugoslaviji.”

93. U nekim aspektima, uputstva koja se odnose na drugi stepen Varijante B ne traže tako energičnu akciju. Usmjerena su prvenstveno na dijelove opštinskih teritorija u kojima su Srbi u većini. Tako, na primjer, za razliku od Varijante A, nema uputstva o preuzimanju kadrova, objekata i opreme službi bezbjednosti u opštini. Umjesto toga, u Varijanti B stoji: “Na prilazima naseljenih mjesta srpskim stanovništvom organizovati tajna osmatranja i sistem dojave o svim mogućim opasnostima za srpsko stanovništvo.”

94. Uputstvo sadrži i opšti dio koji govori o tome kako se ono treba primjenjivati. Krizni štab treba “obezbijediti i poštovati izraze lojalnosti (po mogućnosti pismene) ustavno-pravnom poretku savezne države Jugoslavije od strane građana iz reda drugih nacionalnosti.” Uputstvo treba primjenjivati “u skladu sa saveznim ustavom i saveznim zakonima i drugim saveznim propisima, kao i republičkim propisima koji nisu u suprotnosti sa saveznim propisima.”²⁰³

²⁰³ P43 (Uputstvo, Varijanta A i Varijanta B, 19. decembar 1991.), str. 3-8.

95. Na kraju Uputstva zaključuje se: “Zadaci, mjere i druge aktivnosti iz ovog uputstva mogu se primjenjivati isključivo po naredbi predsjednika SDS BiH, po za to posebno utvrđenom tajnom postupku... naknadno.”²⁰⁴

96. Vlasti Republike Srpske, u dopisu Tužilaštvu Međunarodnog suda od novembra 2001., izjavile su da je ovo Uputstvo “izdao jedan broj penzionisanih oficira bivše Jugoslovenske narodne armije”, a ne Glavni odbor SDS-a ili bilo koji drugi organ SDS-a.²⁰⁵

97. Neki svjedoci koje je Vijeće saslušalo tvrdili su da Uputstvo nikada nije postojalo ili da nije odražavalo zvaničnu politiku SDS-a.²⁰⁶ Međutim, usprkos tome što nije posve sigurno ko je autor Uputstva i kako je ono distribuirano, Vijeće smatra da je Uputstvo odražavalo politiku SDS-a i da je došlo do lokalnih vođa SDS-a u periodu od 20. decembra 1991. do početka 1992. Štaviše, Uputstvo je primljeno i provedeno, u potpunosti ili djelimično, u nekoliko opština u Bosni i Hercegovini.²⁰⁷ U nekoliko opština SDS se u svojim aktivnostima oslanjao na Uputstvo, naročito u postupku proglašenja srpske opštine.²⁰⁸ Kao što je dolje navedeno, Karadžić je pominjao njegovo provođenje u periodu nakon 20. decembra 1992.

98. Pripreme za preuzimanje vlasti u opštinama uslijedile su odmah nakon objave Uputstva. Dana 21. decembra 1991. skupština bosanskih Srba imenovala je za koordinatora za rad vlada i izvršnih organa srpskih autonomnih oblasti Jovana Čizmovića, čiji je

²⁰⁴ P43 (Uputstvo, Varijanta A i Varijanta B, 19. decembar 1991.), str. 8.

²⁰⁵ Treanor, T. 2167-79; D9 (pismo direkcije SDS-a, 5. novembar 2001.).

²⁰⁶ Savkić, T. 20613-17; Bjelica, T. 22614-17; D9 (dopis Milovana Bjelice Ministarstvu pravde, Republika Srpska, 5. novembar 2001.), str. 2; Kecmanović, T. 22350-1; Mičić, T. 19422, 19469-70; Hrvčanin, T. 19199-200, 19217, 19220.

²⁰⁷ Hanson, T. 9622-9, 9638-60, 9946-50, 9979-81; Deronjić, T. 934; P44 (Zapisnik sa sjednice Opštinskog odbora SDS-s Bratunac, 23. decembar 1991.); P529, separator 381 (telefonski razgovor između Miroslava Mičevića i Radovana Karadžića, 1. januar 1992.); P529, separator 382 (telefonski razgovor između Miroslava Stanića i Radovana Karadžića, 6. januar 1992.); P529, separator 40 (Zaključci sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Zvornik, 22. decembar 1991.); P529, separator 41 (Zapisnik sa 6. sjednice Izvršnog odbora SDS-a Ključ, 23. decembar 1991.); P529, separator 42 (Zapisnik s 3. sjednice Izvršnog odbora SSO Bosanska Krupa, 24. decembar 1991.); P529, separator 43 (Bilješke sa sastanka Kriznog štaba Sarajevo, 24. decembar 1991.); P529, separator 51 (Zapisnik s prve sjednice Sekretarijata SDS-a Bosanski Petrovac, 26. decembar 1991.); P529, separator 378 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba SDS-a Novo Sarajevo, 23. decembar 1991.); P529, separator 379 (Zapisnik sa sjednice OO SDS-a Trnovo, 25. decembar 1991.); P529, separator 37 (Zapisnik sa sastanka OO SDS-a Prijedor, 27. decembar 1991.); P45 (Zapisnik sa sastanka Glavnog odbora SDS-a Bratunac, 24. februar 1992.).

²⁰⁸ Hanson, T. 9670-1; P528 (Hansonov izvještaj), par. 18; P529, separator 50 (Naredba Kriznog štaba Bosanska Krupa, 5. april 1992.); P529, separator 52 (Odluka o osnivanju srpske opštine Donji Vakuf, 15. februar 1992.); P529, separator 53 (Odluka o proglašenju srpske Skupštine opštine Ilidža, 3. januar 1992.); P529, separator 56 (Rješenje za dodjelu stana, 19. juli 1992.); P529, separator 57 (Odluka o osnivanju srpske opštine Tuzla, 3. mart 1992.); P529, separator 58 (Odluka o osnivanju srpske opštine Zvornik, 27. decembar 1991.); P529, separator 451 (Rješenje Kriznog štaba Trnovo, 5. juli 1992.).

zadatak, između ostalog, bio provođenje Uputstva od 19. decembra.²⁰⁹ Usprkos tome što je situacija u svakoj opštini bila različita, više funkcionera SDS-a u Bosni i Hercegovini smatralo je da Uputstvo pruža smjernice u tim izvanrednim okolnostima.²¹⁰

99. Većina srpskih kriznih štabova osnovana je u prvim mjesecima 1992.²¹¹ Iznimka su krizni štabovi u Bratuncu i Bosanskom Petrovcu,²¹² koji su osnovani već u oktobru 1991., kao što je ranije rečeno, te krizni štabovi u Foči,²¹³ Brčkom,²¹⁴ Sokocu,²¹⁵ Bosanskom Novom²¹⁶ i ARK-u,²¹⁷ koji su formirani tek u aprilu, odnosno maju 1992.

2.7 Proglašenje republike bosanskih Srba

100. Otprilike 20. decembra 1991. članovi SDS-a Nikola Koljević i Biljana Plavšić izrazili su svoje protivljenje odluci Predsjedništva Bosne i Hercegovine da se obrati Badinterovoj komisiji – koju je Evropska zajednica osnovala kao savjetodavnu komisiju

²⁰⁹ Hanson, T. 9660-9; P529, separator 383 (telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika, 21. decembar 1991.), str. 3; P529, separator 384 (Odluka o imenovanju koordinatora vlada i izvršnih organa SAO i Autonomne regije Krajina, 21. decembar 1991.); P529, separator 385 (telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Jovana Čizmovića, 16. januar 1992.); P65, separator 84 (Magnetofonski snimak 6. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 26. januar 1992.), str. 14.

²¹⁰ Deronjić, T. 934, 937-45, 1171-80, 1183-4, 1217; P39 (Zapisnik sa sjednice Skupštine SDS-a Bratunac, 25. oktobar 1991.), str. 8-15; Nešković, T. 16660, 16664, 16800; P529, separator 378 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba SDS-a Novo Sarajevo, 23. decembar 1991.), tačke 6-9, 11; svjedok 646, T. 10259-60; 10263; P531, separator 23 (Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Trnovo, 25. decembar 1991.), str. 1; Radojko, T. 21278-82; P90.H (Zapisnik sa sastanka Sekretarijata SDS-a Bosanski Petrovac, 26. decembar 1991.); Prstojević, T. 14506-16, 14823-5; Radić, T. 7384-5; P636 (izjava svjedoka 132), par. 13.

²¹¹ P528 (Hansonov izvještaj), par. 18; Hanson, T. 9622. Na primjer: Prstojević, T. 14506-7, 14509-16, 14539, 14545, 14619, 14808-9, 14812-13, 14823-5, 14827-32; P529, separator 148 (Izvještaj o radu Kriznog štaba Skupštine opštine Ključ, 29. juli 1992.); P529, separator 40 (Zaključci sa sjednice Opštinskog odbora SDS-a Zvornik, 22. decembar 1991.); P529, separator 42 (Zapisnik sa treće sjednice Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke Bosanska Krupa, 24. decembar 1991.); P529, separator 37 (Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 27. decembar 1991.); P529, separator 44 (Zapisnik sa sjednice OO SDS-a Trnovo, 27. decembar 1991.); P529, separator 378 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Novo Sarajevo, 23. decembar 1991.); P912 (izjava svjedoka 114), str. 4; P709 (Dobračina izjava), str. 5, 7; Črnčalo, T. 5292; P270 (Črnčalina izjava), par. 10, 30; P912 (izjava svjedoka 114), str. 4.

²¹² P528 (Hansonov izvještaj), par. 11; P529, separator 14 (Zaključak sa sastanka OO SDS-a Bosanski Petrovac, 24. oktobar 1991.); P41 (Zapisnik sa sastanka OO SDS-a Bratunac, 19. oktobar 1991.); P529, separator 16 (Zapisnik s 1. sastanka Kriznog štaba Bratunac, 26. oktobar 1991.); P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 556, 582.

²¹³ Presuđene činjenice 343-6; P529, separator 464 (Odluka o osnivanju Kriznog štaba Srpske opštine Foča, 3. april 1992.).

²¹⁴ P22 (Ratno predsjedništvo opštine Brčko - Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 1.

²¹⁵ Tupajić, T. 15321-7, 15330-9, 15361-2, 15403; P828 (Odluka o mobilizaciji članova Kriznog štaba Sokolac, 29. maj 1992.); P829 (Zaključci sa sastanka Kriznog štaba Sokolac, 20. april 1992.); P833 (Naredba Kriznog štaba opštinskog SNO-u, 21. april 1992.); P834 (Naredba Kriznog štaba Sokolac SJB-u Sokolac, 20. april 1992.); P837 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Sokolac, 10. april 1992.); P843 (pismo predsjednika Kriznog štaba Sokolac, 15. juli 1992.); P711 (Gagulina izjava), str. 3.

²¹⁶ D115 (Izvještaj o radu Kriznog štaba Bosanski Novi, datum nije naveden), str. 1; Radomir Pašić, T. 19582, 19587; Radomir Pašić, T. 19586-9, 19591, 19599, 19626-9, 19637-40, 19643, 19735-6.

²¹⁷ P64.A, separator 488 (Odluka o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina, 5. maj 1992.); P512.A (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2418; P512.B (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2504; P512.D (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2640-1; Radić, T. 7364, 7378-9, 7497; P911.B (svjedok 545, odlomci iz dnevnika), str. L0034658, L0034661-2.

koja će davati mišljenja o pravnim pitanjima u vezi s jugoslovenskom krizom – i zatraži da Bosna i Hercegovina bude priznata kao nezavisna država.²¹⁸

101. Dana 21. decembra 1991. skupština bosanskih Srba usvojila je izjavu u kojoj je istaknuto da su odluke Predsjedništva Bosne i Hercegovine koje podržavaju nezavisnost donesene neustavno i u suprotnosti s principom ravnopravnosti sva tri naroda.²¹⁹ U njoj je odlučeno da se “pristupa pripremama za formiranje Republike Srpske Bosne i Hercegovine u sastavu savezne države Jugoslavije”,²²⁰ usprkos činjenici da je Milošević već obavijestio Karadžića i optuženog o tome da međunarodna zajednica namjerava podržati nezavisnu, federalnu Bosnu i Hercegovinu i da će u sastavu Jugoslavije biti samo Srbija i Crna Gora.²²¹

102. Poslanici su onda formirali Ministarski savjet koji će djelovati pod nadzorom Skupštine.²²² U Savjet su imenovani i Vitomir Žepinić i Mićo Stanišić, visoki funkcioneri u MUP-u Bosne i Hercegovine, prvi kao ministar unutrašnjih poslova, a drugi kao ministar bez portfelja.²²³ Određeno je da se republika bosanskih Srba proglasi 14. januara 1992.²²⁴ Radovan Karadžić je predložio da se rješenje krize potraži u stvaranju tri entiteta povezanih s tri različite države. Mada se njegov prijedlog može činiti komplikovan, rekao je:

Sve možemo da uredimo, sve je bolje od građanskog rata, sve je bolje od nametanja rješenja jednog naroda drugome. Sve je bolje od haosa i pakla ... spremni smo ... da uopšte ne učestvujemo u jednoj takvoj stvari, osim ako nam ona bude nametnuta kao, uostalom, što je nametnuta našoj braći u Hrvatskoj.²²⁵

103. Dana 9. januara 1992. skupština bosanskih Srba jednoglasno je proglasila “Republiku srpskog naroda Bosne i Hercegovine”:

... na područjima srpskih autonomnih regija u oblasti i drugih srpskih etničkih cjelina u Bosni i Hercegovini, uključujući i područja na kojima je srpski narod ostao u manjini zbog genocida koji je nad njim izvršen u drugom svjetskom ratu, a na osnovu plebiscita održanog

²¹⁸ P934 (Donijin izvještaj), str. 35.

²¹⁹ P65, separator 68 (Stenogram 4. sjednice Skupštine SN Bosne i Hercegovine, 21. decembar 1991.), str. 13-14; Krajišnik, T. 23335-6, 23684.

²²⁰ Treanor, T. 1513; P65, separator 68 (Stenogram 4. sjednice Skupštine SN Bosne i Hercegovine, 21. decembar 1991.), str. 4-15.

²²¹ Krajišnik, T. 23350, 23356-61, 23364-7, 23372, 23386.

²²² Treanor, T. 1525-6; P65, separator 71 (Odluka o obrazovanju i izboru Ministarskog savjeta, 21. decembar 1991.).

²²³ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 17, 41; Nielsen, T. 13904.

²²⁴ Treanor, T. 1520; P65, separator 68 (Stenogram 4. sjednice Skupštine SN Bosne i Hercegovine, 21. decembar 1991.), str. 38.

9. i 10. novembra 1991. godine na kome se srpski narod izjasnio za ostanak u zajedničkoj državi Jugoslaviji.²²⁶

Skupština je dodala sljedeće: “Teritorijalno razgraničenje sa političkim zajednicama drugih naroda Bosne i Hercegovine, kao i razrješenje drugih međusobnih prava i obaveza, izvršiće se mirnim putem i dogovorno”.²²⁷ Deklaracija se trebala provesti u slučaju da nezavisnost Bosne i Hercegovine prizna međunarodna zajednica.²²⁸ Usprkos tome, naoružavanje srpskog stanovništva vršeno uz podršku SDS-a u istom periodu ukazuje na to da se rukovodstvo bosanskih Srba istovremeno pripremalo za drugi pravac djelovanja.

104. Rukovodstvo SDS-a je izgubilo nadu da će postići kompromis s drugim stranama. Dana 31. decembra 1991. dnevne novine *Oslobođenje* objavile su intervju s Alijom Izetbegovićem, u kojem on poziva na osnivanje suverene i nezavisne Bosne i Hercegovine.²²⁹ U razgovoru koji su sljedećeg dana vodili, Radovan Karadžić i optuženi reagovali su na takav razvoj događaja. Karadžić je rekao: “Mi ćemo pustiti ove naše tigrove, pa nek rade svoj posao... Ne treba da ih zajebavamo.” Optuženi je odgovorio: “Moramo im pustiti, nema govora, da ti kažem, radiće oni to sami, htio ne htio.” Obojica su se složila da nakon Izetbegovićeve izjave neće više moći smiriti srpski narod, što im je do tog trenutka uspijevalo. Karadžić je rekao: “On [Izetbegović] hoće rat. On čačka mečku, on misli Srbi neće...” Optuženi je ubacio: “Mi moramo u prvom kontaktu reći njemu, molim te, ti se igraš vatre.”²³⁰

105. Rukovodstvo SDS-a je stoga odlučilo da nastavi voditi dvostruku politiku kako bi što je duže moguće imalo sve opcije otvorene. S jedne strane, učestvovali su u pregovorima s drugim stranama ne bi li pronašli prihvatljiva rješenja za pripadnike tri naroda u Bosni i Hercegovini. S druge strane, aktivno su se pripremali za jednostrano izdvajanje iz Bosne i Hercegovine onih dijelova teritorije koje su smatrali srpskim u slučaju da pregovori ne budu uspješni. Karadžić je upozoravao da međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine bez potrebnih izmjena vodi u oružani sukob.²³¹ Za drugu opciju mogli su se osloniti na čvrstu strukturu SDS-a u cijeloj republici.

²²⁵ P65, separator 68 (Stenogram 4. sjednice Skupštine SN Bosne i Hercegovine, 21. decembar 1991.), str. 38-9.

²²⁶ P65, separator 76 (Stenografske bilješke 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 9. januar 1992.), str. 10-13, 62; Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001., par. 63.

²²⁷ P65, separator 77 (Deklaracija o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 9. januar 1992.), član 3.

²²⁸ P65, separator 76 (Stenografske bilješke 5. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 9. januar 1992.), str. 13; Krajišnik, T. 23684-5; Presuđene činjenice 43, 75.

²²⁹ T. 8323-4; P402 (Intervju s Alijom Izetbegovićem u *Oslobođenju*, 2. januar 1992.).

²³⁰ P403.B (telefonski razgovor između Radovana Karadžića i Momčila Krajišnika, 1. januar 1992.), str. 5-6.

²³¹ Krajišnik, T. 24326.

106. Dana 11. januara 1992. Radovan Karadžić i optuženi prisustvovali su prvom sastanku Ministarskog savjeta bosanskih Srba i učestvovali u diskusiji o “realizaciji zadataka koji proizlaze iz Deklaracije ... Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine” koja je, kao što je već rečeno, usvojena dva dana ranije. Među prioritetnim zadacima utvrđenim na sastanku bilo je definisanje etničke teritorije bosanskih Srba i osnivanje organa državne vlasti na toj teritoriji.²³² Poslije tog sastanka, vlasti bosanskih Srba počele su da organizuju zasebni srpski MUP.²³³ Taj sastanak pokazuje i ozvaničenje srpskih autonomnih oblasti u sklopu strukture srpske države u nastajanju: predsjednici srpskih autonomnih oblasti postali su članovi Ministarskog savjeta po službenoj dužnosti.²³⁴

107. Dana 17. januara 1992. na sjednici Ministarskog savjeta, na kojoj je učestvovao i optuženi, predložen je nacrt programa rada Savjeta. U njemu se poziva na usvajanje Ustava i teritorijalnu organizaciju radi “povećanja teritorije regija i obuhvatanja većeg broja stanovnika gdje god je to moguće kako bi se regije zaokružile i etnički i ekonomski.” Posebno je “ukazano na potrebu za političko-teritorijalnom organizacijom regija formiranjem novih opština na graničnim područjima tih regija.”²³⁵ Na istoj sjednici odlučeno je da se Ustavna komisija, čiji je član bio i optuženi, i Ministarski savjet, zaduže da do 15. februara 1992. pripreme prijedloge zakona kako bi republika bosanskih Srba mogla početi da funkcioniše.²³⁶

108. U tom periodu SDS je o vojnom sukobu počeo razmišljati ne samo kao o mogućnosti, nego kao o najvjerojatnijoj mogućnosti. Stoga je, kao što je već pomenuto, pojačano naoružavanje i mobilizacija stanovništva u saradnji s JNA. Na primjer, SDS je osnovao svoju vojnu jedinicu u Milićima, opština Vlasenica, koju je opremila 216. brigada JNA. Nadalje, uz pomoć SDS-a, u 216. brigadi formirana su dva bataljona isključivo od Srba, kako bi oni zamjenili hrvatske i muslimanske vojnike koji su odbili da budu mobilisani u opštinama Rogatica i Sokolac. Ti bataljoni su tada naoružali i opremili srpske civile u susjednim selima, a od marta 1992. nadalje, njihovi komandanti su isključivo bili odgovorni komandantu brigade, pukovniku Dragomiru Miloševiću, koji je pak neposredno

²³² P412 (Zapisnik s 1. sjednice Ministarskog savjeta, 11. januar 1992.).

²³³ Mandić, T. 8645.

²³⁴ P64 (Treanorov izvještaj), par. 149.

²³⁵ Treanor, T. 1549-50; P65, separator 82 (Zapisnik s 2. sjednice Ministarskog savjeta, 17. januar 1992.), str. 4-5.

²³⁶ P65, separator 84 (Magnetofonski snimak 6. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 26. januar 1992.), str. 23-4, 31, 37.

odgovarao generalu Vojislavu Đurđevcu, komandantu 4. korpusa JNA.²³⁷ Rajko Kušić, istaknuti vođa SDS-a u Rogatici, osnovao je svoju jedinicu, u čijem su sastavu bili dobrovoljci Srbi, pod pokroviteljstvom pukovnika Miloševića. Od januara do marta 1992. pukovnik Milošević često se sastajao s vođama SDS-a, između ostalih i s Rajkom Dukićem.²³⁸

109. U povjerljivom dokumentu “organa Republike Srpska Bosna i Hercegovina”, koji prema kontekstu potiče iz januara ili početka februara 1992., upućenom načelniku Generalštaba JNA u Beogradu i komandantima 2. i 4. vojne oblasti (koje su obuhvatale Bosnu i Hercegovinu i manja područja Hrvatske), govori se da je skupština bosanskih Srba odlučila da “institucionalizuje” situaciju u kojoj bi “srpske teritorije” Bosne i Hercegovine ostale u saveznoj Jugoslaviji. U dokumentu se navodi da to treba uraditi mirnim putem, ali dalje u tekstu kaže se da organi republike bosanskih Srba uskoro treba da uspostave punu kontrolu nad tim srpskim teritorijama, pa se tim u vezi traže razne vrste pomoći od JNA. Prvo, “organi” su zatražili da JNA odredi oficire za pomoć opštinskim TO-ima, stanicama javne bezbjednosti i centrima službi bezbjednosti, te da nabavi materijalno-tehnička sredstva, uključujući oružje, municiju, vozila, helikoptere, sredstva veze i uniforme, i to najkasnije do 20. februara 1992. Drugo, “organi” su zatražili podršku JNA u preuzimanju kontrole nad “srpskim teritorijama u BiH koje ostaju u sastavu Jugoslavije”. Zatraženo je takođe da JNA rasporedi svoje jedinice na položaje s kojih će moći da štite granice srpskih teritorija i da se pripremi za pružanje brze pomoći u uspostavljanju kontrole nad teritorijom obezbjeđenjem važnih područja. Kao “rok” za izvršenje zadataka u vezi s drugim zahtjevom određen je 25. februar. Sa svoje strane, “organi” su preuzeli obavezu da kroz opštinske organe regrutuju dobrovoljce i da odrede pojedince (predsjednike opština i komandante TO-a) koji će koordinisati saradnju i zajednička dejstva s JNA – a komande vojnih oblasti JNA dobiće spisak s telefonskim brojevima zaduženih osoba.²³⁹

110. Dana 11. februara 1992. Momčilo Mandić prisustvovao je sastanku srpskih funkcionera iz MUP-a Bosne i Hercegovine.²⁴⁰ Mićo Stanišić, tadašnji član Ministarskog savjeta bosanskih Srba, rekao je da su Savjet i skupština bosanskih Srba odlučili da osnuju zasebni srpski MUP, koji će biti organizovan na državnom, regionalnom i opštinskom

²³⁷ P526.A (Džambasovićeva izjava), par. 46-7, 72, 79-80, 91-3; P526 (Džambasovićeva izjava), par. 17, 19-20, 24; Džambasović, T. 6027-8.

²³⁸ P526.A (Džambasovićeva izjava), par. 46, 51-7, 79, 81, 85, 97, 171, 175.

²³⁹ P64.A, separator 308 (povjerljivi dokument organa Srpske Republike BiH Generalštabu JNA i drugima, datum nije naveden).

nivou.²⁴¹ U zapisniku sa tog sastanka navodi se da je odlučeno da se osnuje inicijativni odbor, “srpskog kolegija” u sklopu MUP-a Bosne i Hercegovine pod rukovodstvom Momčila Mandića, “da izvrši sve potrebne pripreme za funkcionisanje Srpskog MUP-a, nakon donošenja Ustava Srpske Republike BiH.”²⁴² Dana 13. februara 1992. Mandić je naredio načelnicima CSB-a u Banjoj Luci, Doboju i Goraždu, načelnicima SJB-a u Nevesinju, na Sokocu i u Bijeljini i načelniku SUP-a u Sarajevu da se pripreme za srpski MUP.²⁴³ Dio priprema za izdvajanje bilo je naoružavanje srpskih policajaca i srpskih policijskih stanica. Centri službi bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti preraspodijelile su rezervno oružje policijskih snaga novom srpskom MUP-u.²⁴⁴

111. Dana 12. februara 1992. ili približno tog datuma, u Doboju je održan sastanak predstavnika tri srpske autonomne oblasti kojem su prisustvovali Karadžić, optuženi i Maksimović. Na sastanku se razgovaralo o razmjeni stanovništva kojom bi se postigao teritorijalni kontinuitet između hrvatske i bosanske krajine, s jedne strane, i Semberije i uže Srbije, s druge.²⁴⁵ Iz toga se vidi da je u to vrijeme rukovodstvo SDS-a razmatralo premještanje stanovništva, barem kao mogućnost, uz uspostavljanje vlasti s ciljem stvaranja geografski i nacionalno homogenih entiteta.

112. Dana 14. februara 1992., na zajedničkom sastanku Glavnog odbora i Izvršnog odbora SDS-a, Karadžić je pozvao na “polako” uvođenje drugog “stepena” Uputstva od 19. decembra, naročito onog dijela koji se odnosi na kontrolu policije i lokalnih vlasti s ciljem praćenja kretanja ljudi.²⁴⁶ Tri dana kasnije, na sastanku Opštinskog odbora SDS-a Prijedor zabilježeno je da je “nužno aktivirati drugi stepen stava Glavnog odbora SDS BiH. Obavezno aktivistima i povjerenicima pokriti prostor i stanovništvo (Srbe). Bezbjedonosno zaštićavanje svako svoga područja.”²⁴⁷

113. Dana 15. februara 1992. na skupštini bosanskih Srba raspravljalo se o nacrtu Ustava, prema kojem bi republika bosanskih Srba ušla u sastav savezne Jugoslavije. Na

²⁴⁰ Mandić, T. 8646; P415 (Zapisnik sa sastanka funkcionera srpskog MUP-a, februar 1992.), str. 1.

²⁴¹ Mandić, T. 8646-8, 9322-4; P415 (Zapisnik sa sastanka funkcionera srpskog MUP-a, 11. februar 1992.), str. 1.

²⁴² P415 (Zapisnik sa sastanka funkcionera srpskog MUP-a, 11. februar 1992.), str. 4-5.

²⁴³ Mandić, T. 8649; P416 (pismo o zaključcima donesenim 11. februara 1992., 13 februar 1992.).

²⁴⁴ Mandić, T. 8650-5.

²⁴⁵ Treanor, T. 1567-73; P65, separator 86 (članak u *Dervenskom listu*, 13. februar 1992.).

²⁴⁶ P67.A, separator 27 (snimak govora Radovana Karadžića, 14. februar 1992.), str. 5-6, 17, 24; Treanor, T. 1574, 1578-81, 2152-62.

²⁴⁷ P65, separator 89 (Zapisnik sa sastanka OO SDS-a Prijedor, 17. februar 1992.), str. 4; Krajišnik, T. 23479-84.

Skupštini se, pored toga, razgovaralo o usvajanju Ustavnog zakona za provođenje Ustava.²⁴⁸

114. Paralelno s tim, već 23. februara 1992. predstavnici SDS-a (među kojima Karadžić i optuženi²⁴⁹) i druge dvije nacionalne grupe usaglasili su se u vezi s izjavom o načelnom stavu o novom ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine. Prema toj izjavi, teritorija Bosne i Hercegovine bi zadržala svoje vanjske granice. Postala bi nezavisna država u čijem bi sastavu bile tri konstitutivne jedinice koje bi okupljale opštine prema nacionalnom principu, na osnovu tri posljednja popisa stanovništva (1971., 1981. i 1991.). Sloboda kretanja bila bi moguća samo u sklopu pojedine jedinice, a preseljenje iz jedne u drugu jedinicu zavisilo bi od dobijanja "posebne dozvole".²⁵⁰

115. Tokom sjednice skupštine bosanskih Srba održane 25. februara 1992., optuženi je rekao poslanicima da srpski narod pred sobom ima dvije opcije - da se "politički borimo, da maksimalno postignemo u ovo današnje vrijeme kao prvoj etapi; ili da prekinemo razgovore i idemo u ono što smo vjekovima radili: da silom osvajamo svoje teritorije."²⁵¹ Dodao je: "Imamo šansu da sačuvamo srpski narod u jednoj državi, da sačuvamo sav srpski narod u Bosni i Hercegovini i da bude sastavni dio srpskog carstva."²⁵²

116. SDS je u pregovorima zastupao uspostavljanje bezbjedonosnih veza između bosanskih Srba i Srbije, nacionalnu podjelu u Bosni i Hercegovini i mogućnost premještanja stanovništva. Ovu izjavu o načelima SDA je kasnije odbacila.²⁵³

117. Dana 28. februara 1992. na sastanku Kluba poslanika SDS-a, optuženi je ponovio da je cilj podjela Bosne i Hercegovine i pomenuo da je Evropska zajednica takođe počela da razmišlja u istom smislu. Rekao je: "Jer svaki Srbin ima pištolj i kartu."²⁵⁴ Radovan Karadžić je objasnio: "Sve do prije dva tri mjeseca mi smo se nadali da možemo da igramo 'jugoslovensku kartu' i kažemo Jugoslovenska vojska, Jugoslavija, legalitet itd. To izmiče. Zato smo mi prešli na još jedan kolosijek: srpska Bosna i Hercegovina. Naše suvereno pravo, naša vojska."²⁵⁵

²⁴⁸ Treanor, T. 1630, 1644; P65, separator 99 (Ustavni zakon za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine).

²⁴⁹ P65, separator 59 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.), str. 26.

²⁵⁰ Treanor, T. 1593-7; P65, separator 93 (Stenogram 8. sjednice Skupštine SN, 25. februar 1992.), str. 9.

²⁵¹ P65, separator 93 (Stenogram 8. sjednice Skupštine SN, 25. februar 1992.), str. 20.

²⁵² Treanor, T. 1600, 1609; P65, separator 93 (Stenogram 8. sjednice Skupštine SN, 25. februar 1992.), str. 63.

²⁵³ Treanor, T. 1594-610; P65, separator 93 (Stenogram 8. sjednice Skupštine SN, 25. februar 1992.), str. 8-10, 19, 23.

²⁵⁴ P65, separator 94 (Stenografske bilješke sa sastanka Kluba poslanika SDS-a, 28. februar 1992.), str. 9.

²⁵⁵ P65, separator 94 (Stenografske bilješke sa sastanka Kluba poslanika SDS-a, 28. februar 1992.), str. 37.

118. Istog dana je skupština bosanskih Srba jednoglasno usvojila Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine,²⁵⁶ kao i Zakon o vladi, Zakon o odbrani i Zakon o unutrašnjim poslovima. Ustav definiše republiku bosanskih Srba kao dio savezne Jugoslavije, a ne Bosne i Hercegovine.²⁵⁷ U njemu stoji:

Građani Republike su ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, pol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo.²⁵⁸

Biljana Plavšić i Nikola Koljević postali su vršioци dužnosti predsjednika republike bosanskih Srba.²⁵⁹

119. U januaru 1992. Badinterova komisija je izjavila da treba potpuno utvrditi “volju naroda” Bosne i Hercegovine, “moguće putem referenduma”, kao preduslov za nezavisnost od Jugoslavije. Dana 25. i 26. januara 1992. Skupština Bosne i Hercegovine, na kojoj su se poslanici SDS-a ponovo povukli s rasprave, zakazala je takav referendum za kraj februara ili početak marta 1992.²⁶⁰

120. O stavu SDS-a u vezi s tim razgovarali su telefonom optuženi i Karadžić. Optuženi je smatrao da odluku o održavanju referenduma ne treba osujetiti, već je treba smatrati važećom samo za Muslimane i Hrvate. Srbi će učestvovati u njemu samo ako političke strane postignu sporazum o konačnom statusu Bosne i Hercegovine.²⁶¹ Dana 26. januara 1992. optuženi je iznio taj stav pred skupštinu bosanskih Srba, koja ga je podržala.²⁶²

121. Referendum je održan 29. februara i 1. marta 1992. Velika većina glasala je za nezavisnost, ali su se bosanski Srbi masovno uzdržali od glasanja. Mada ima dokaza o

²⁵⁶ P65, separator 95 (Stenografske bilješke 9. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), str. 14-15.

²⁵⁷ Treanor, T. 2027-31; P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.).

²⁵⁸ Treanor, T. 1629, 2019; P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 1, 10.

²⁵⁹ Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001, par. 34(a); P64 (Treanorov izvještaj), par. 229; Treanor, T. 1651.

²⁶⁰ Treanor, T. 1554-6; P934 (Donijin izvještaj), str. 35; Krajišnik, T. 23684.

²⁶¹ Treanor, T. 1556; P67.A, separator 24 (telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Radovana Karadžića, januar 1992.), str. 3-5.

²⁶² Treanor, T. 1484, 1555-66; P65, separator 84 (Magnetofonski snimak 6. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 26. januar 1992.), str. 18-20.

tome da je bilo lokalnih nemira,²⁶³ SDS je održao svoje obećanje da referendum neće ometati, već bojkotovati.²⁶⁴

2.8 Osnivanje republike bosanskih Srba

122. Republički ograni, oslabljeni neslaganjem među koalicionim strankama, nisu valjano pristupili rješavanju prijeteće krize u martu i početkom aprila 1992. Na primjer, Savjet za zaštitu ustavnog poretka, tijelo sastavljeno od predstavnika tri konstitutivna naroda u vladi i Skupštini Bosne i Hercegovine, izdao je preporuke strankama i organima javne uprave, ali oni te preporuke nisu slijedili.²⁶⁵ Oružani sukobi među nacionalnim grupama izbijali su širom Bosne i Hercegovine: ljudi povezani sa tri nacionalne stranke podigli su u Sarajevu i oko njega kontrolne punktove i barikade. Glasine o intenzivnom naoružavanju paravojnih snaga i napadima (muslimanskih) "Zelenih beretki", s jedne strane, i srpskih pripadnika MUP-a Bosne i Hercegovine pod vodstvom zamjenika ministra unutrašnjih poslova Momčila Mandića, s druge, povećavale su napetost i dovodile do lokalnih čarki.²⁶⁶

123. Nakon republičkog referenduma i zahvaljujući činjenici da je jugoslovensko rukovodstvo tada već jasno saopštilo rukovodstvu SDS-a svoj stav da entitet bosanskih Srba u bližoj budućnosti neće moći da bude u sastavu nove Jugoslavije,²⁶⁷ pregovori su nastavljeni, ali su se sada uglavnom bavili pitanjem kakva će biti nezavisna Bosna i Hercegovina (jedinствена ili savezna država) i kako će se izvršiti podjela vlasti među entitetima.

124. Na primjer, 11. marta 1992. skupština bosanskih Srba odlučila je da nastavi međunarodne pregovore o konfederalnoj organizaciji za sve tri nacionalne grupe, ali pod

²⁶³ P519.A (transkript Draganovićevo iskaza), str. 4891-6; Odošaić, T. 7701-2; P362 (Odošaićeva izjava), par. 28; Vasić, T. 17477-9.

²⁶⁴ Treanor, T. 1590-2; P65, separator 90 (pismo Izvršnog odbora SDS-a, 20. februar 1992.); P65, separator 91 (tekst proglašaja).

²⁶⁵ P64.A, separator 93 (Zapisnik s 13. sjednice Savjeta za zaštitu ustavnog poretka Predsjedništva SRBiH, 9. mart 1992.); Lakić, T. 21503-18; Antić, T. 18186-9, 18219; P980 (Magnetofonski snimak 64. sjednice Predsjedništva SRBiH, 3. april 1992.); Đerić, T. 27141-3.

²⁶⁶ P744 (Informacija o bezbjednosnim saznanjima MUP-a Bosne i Hercegovine, 6. mart 1992.), str. 1-9; P745 (Pregled radnika MUP-a SRBiH koji su uzeli učešća u aktivnostima oko postavljanja barikada, 13. mart 1992.); Črnčalo, T. 5332-7, 5390-91; P270 (Črnčalina izjava), par. 31-2; P495 (Omerovićevo izjava), str. 2-3; Krsman, T. 21908, 21911, 21934-40, 21948-52, 21956, 21960; D154 (karta koju je svjedok označio na sudu, datum nije naveden); P64.A, separator 659 (Zakon o obrazovanju opštine Rajlovac, 23. februar 1993.).

²⁶⁷ Treanor, T. 1663-4; Krajišnik, T. 23357.

svojim uslovima.²⁶⁸ U delegaciji za pregovore i dalje su bili optuženi, Karadžić, Koljević, Plavšićeva, Buha i Maksimović.²⁶⁹ Na poziv Joséa Cutileira, međunarodnog posrednika, da se višestranački pregovori nastave, skupština bosanskih Srba jednoglasno je odbacila nacrt ustavnog poretka u Bosni i Hercegovini. Tokom te sjednice, optuženi je iznio prijedlog da delegati, bosanski Srbi, nastave pregovore pod uslovom da pregovarači barem pokušaju očuvati Jugoslaviju ili insistiraju na “tri suverene nacionalne države koje mogu biti povezane po konfederalnom principu.” Skupština je prihvatila i taj prijedlog i taj uslov.²⁷⁰

125. Dana 18. marta 1992. pregovarači su se ponovo obratili skupštini bosanskih Srba. Cilj novog nacrta prijedloga, objasnili su poslanicima, podjela je Bosne i Hercegovine na tri konstitutivne jedinice zasnovane ne samo na nacionalnim, već i na ekonomskim i geografskim parametrima. Svakom konstitutivnom narodu bilo bi nadalje omogućeno da uspostavi posebne veze s drugim državama. Prijedlog je ocijenjen kao “baza za dalje pregovore.”²⁷¹ Tokom sjednice održane 18. marta Karadžić je takođe predvidio skoro povlačenje bosanskih Srba iz MUP-a Bosne i Hercegovine.²⁷² U dijelu 3 i dijelu 6 ove Presude govori se o drugim dokazima koji se odnose na događaje u ovom periodu, koji je temelj za razumijevanje uloge optuženog i drugih u rukovodstvu bosanskih Srba.

126. Dana 24. marta 1992. skupština bosanskih Srba izabrala je Branka Đerića za predsjednika vlade²⁷³ i on je istog dana položio zakletvu.²⁷⁴ Skupština bosanskih Srba je potom naložila novoj vladi da do 27. marta pripremi

operativni plan preuzimanja vlasti, odnosno uspostavljanja vlasti u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini u oblastima unutrašnjih poslova, narodne odbrane, platnog prometa [...] u svim opštinama u kojoj imamo srpsku vlast i u onim opštinama u kojima smo tek formirali srpske opštine.²⁷⁵

²⁶⁸ P65, separator 107 (Stenografske bilješke 10. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 11. mart 1992.), str. 3, 50-1.

²⁶⁹ P65, separator 107 (Stenografske bilješke 10. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 11. mart 1992.), str. 34-5, 50-1; Krajišnik, T. 23780-4, 23788-91.

²⁷⁰ P65, separator 107 (Stenografske bilješke 10. sjednice skupštine bosanskih Srba, 11. mart 1992.), str. 36.

²⁷¹ P65, separator 109 (Stenografske bilješke 11. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 18. mart 1992.), str. 4-10, 14; D5 (Izjava o načelima, 18. mart 1992.), str. 2-3; Krajišnik, T. 23554-5.

²⁷² P65, separator 109 (Stenografske bilješke 11. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 18. mart 1992.), str. 37.

²⁷³ Treanor, T. 1667-8; P65, separator 113 (Stenogram 12. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 3, 7, 10, 24-5.

²⁷⁴ P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 4-6.

²⁷⁵ Treanor, T. 1671-2; P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 12-13.

127. Dana 24. marta 1992. skupština bosanskih Srba takođe je donijela odluku kojom potvrđuje proglašenje nekoliko srpskih opština.²⁷⁶ U dijelu 4 i dijelu 6 ove Presude navedena su detaljna objašnjenja o tome kako su bosanski Srbi preuzimali vlast u opštinama od aprila 1992. nadalje. Vijeće smatra evidentnim da je u tim momentima rukovodstvo bosanskih Srba sve više gubilo vjeru u diplomatske napore u koje su optuženi i drugi pregovarači uložili jako mnogo svog političkog kapitala.

128. Dana 6. aprila 1992. Evropska zajednica je priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine.²⁷⁷ Sljedećeg dana skupština bosanskih Srba, kojom je predsjedao Milovan Milanović, proglasila je nezavisnost Srpske Republike Bosne i Hercegovine (dana 12. avgusta 1992. naziv republike promijenjen je u "Republika Srpska"²⁷⁸). Plavšićeva i Koljević su se povukli sa svojih položaja u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine.²⁷⁹ Dana 17. aprila Radovan Karadžić pozvao je sve nosioce funkcija srpske nacionalnosti koje je SDS imenovao u ustanovama Bosne i Hercegovine da se povuku sa svojih položaja i preuzmu funkcije u odgovarajućim ustanovama bosanskih Srba.²⁸⁰

²⁷⁶ Savkić, T. 20659-62; P65, separator 113 (Stenogram 12. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 1, 23-4.

²⁷⁷ P64 (Treanorov izvještaj), par. 229; Treanor, T. 1688, 1828; Presudene činjenice 40-2.

²⁷⁸ P65, separator 192 (Zapisnik sa 19. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. avgust 1992.), str. 3.

²⁷⁹ Treanor, T. 1682-8; P65, separator 117 (pismo MUP-u Bosne i Hercegovine, 31. mart 1992.); P65, separator 119 (Dnevni izvještaj mreže Radio Beograda, 7. april 1992.); Krajišnik, T. 23848-50.

²⁸⁰ P64.A, separator 366 (Odluka Radovana Karadžića, 17. april 1992.).

3. Vlast u republici bosanskih Srba

3.1 Skupština bosanskih Srba

3.1.1 Zakonski okvir

129. Ustavom republike bosanskih Srba, koji je 28. februara 1992. usvojila skupština bosanskih Srba, skupštini bosanskih Srba povjerena je ustavna i zakonodavna vlast. Ustav predviđa da Skupština ima 120 poslanika i da se u njenom sastavu obezbjeđuje nacionalna zastupljenost što srazmjernija nacionalnom sastavu republike bosanskih Srba. Skupština, kojom predsjedava predsjednik (predsjedavajući) i dva potpredsjednika, zakonodavno je tijelo koje ima ovlaštenja da donosi zakone i utvrđuje visinu budžeta i teritorijalnu organizaciju republike. Pored toga, može da raspisuje referendume, izbore za poslanike i izbore za predsjednika republike.²⁸¹

130. Prijedloge za zakone podnose poslanici, vlada ili predsjednik republike. Potom odgovarajuće ministarstvo priprema nacrt zakona, koji vlada usvaja i upućuje pred Skupštinu. To znači da je zakonske propise uvijek zvanično predlagala vlada, bez obzira na to ko je pokrenuo njihovo donošenje. Zakonodavna i ustavna komisija pregleda tekst prije nego što se o njemu glasa u Skupštini.²⁸²

131. Skupština bosanskih Srba ima dužnost da vrši kontrolu nad pitanjima u nadležnosti vlade bosanskih Srba. Bira predsjednika vlade i glasa o imenovanju ministara u vladi.²⁸³ Osim toga, u Skupštini se raspravlja o radu Vrhovnog suda, javnog tužilaštva i o ustavnosti republičkih zakona prema mišljenju Ustavnog suda.

132. Skupština takođe ima zadatak da saraduje sa skupštinama drugih republika, autonomnih pokrajina i opština putem razmjene informacija i posjeta poslanika Skupštine.²⁸⁴

133. Predsjednik skupštine bosanskih Srba kontroliše postupanje ovog zakonodavnog tijela. Optuženi je, u svojstvu predsjednika, bio ovlašten da predlaže dnevni red sjednica

²⁸¹ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 70-1.

²⁸² P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 90; Trbojević, T. 11696-7.

²⁸³ P65, separator 97 (Poslovnik Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. februar 1992.), član 176; Mandić, T 9112, 9114-16, 9327, 9355.

²⁸⁴ P65, separator 97 (Poslovnik Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. februar 1992.), članovi 228, 232, 233-7.

Skupštine i da saziva Skupštinu na vlastitu inicijativu ili na zahtjev vlade bosanskih Srba ili jedne trećine poslanika u Skupštini.²⁸⁵

134. Zakonodavni rad Skupštine regulisan je poslovnikom. Poslovnik predviđa da se o svim nacrtima zakona prije usvajanja raspravlja u Skupštini. Predsjednik Skupštine ima ovlaštenje da potpisuje usvojene zakone. Procedura dozvoljava i usvajanje zakona po skraćenom postupku. U vrijeme rata ili neposredne ratne opasnosti, predsjednik Skupštine može predložiti da se zakoni usvoje bez rasprave.²⁸⁶

135. U određenim okolnostima, predsjednik Skupštine preuzima dužnosti predsjednika republike bosanskih Srba. Na primjer, predsjednik Skupštine zamjenjuje predsjednika republike ako mu funkcija prestane prije isteka mandata.²⁸⁷

3.1.2 Rad Skupštine

136. Kao što je objašnjeno u dijelu 2 ove Presude, skupština bosanskih Srba osnovana je 24. oktobra 1991. Optuženi je bio na položaju predsjednika Skupštine od tog datuma do najmanje novembra 1995.²⁸⁸

137. Dana 27. marta 1992., skupština bosanskih Srba obrazovala je Savjet za nacionalnu bezbjednost (u daljem tekstu: SNB).²⁸⁹ Predviđeno je da funkcioniše kao savjetodavni organ Skupštine u vezi s političkim, zakonskim, ustavnim i drugim pitanjima značajnim za bezbjednost Srba u Bosni i Hercegovini, a odgovara Skupštini.²⁹⁰ Odluke SNB-a su ponekad objavljivane u *Službenom glasniku* republike bosanskih Srba. Predsjednik republike bosanskih Srba bio je i predsjedavajući SNB-a, a u praksi odluke SNB-a nije usvajala Skupština, već predsjednik (ili vršioци dužnosti predsjednika) republike bosanskih Srba.²⁹¹ Optuženi je, u svojstvu predsjednika Skupštine, bio član SNB-a po službenoj dužnosti.²⁹²

²⁸⁵ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 74; P65, separator 97 (Poslovnik Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. februar 1992.), članovi 26, 82, 89.

²⁸⁶ P65, separator 97 (Poslovnik Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. februar 1992.), članovi 116, 126, 129-33, 150, 238-42.

²⁸⁷ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 87.

²⁸⁸ Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001, par. 6; C7 (izjava Plavšićeve), par. 7; C8 (Odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 100; svjedok D24, T. 22775-7.

²⁸⁹ Treanor, T. 2193; P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 14; P64 (Treanorov izvještaj), par. 255-8.

²⁹⁰ Treanor, T. 1679-82; P65, separator 116 (Odluka o obrazovanju Savjeta za nacionalnu bezbjednost, datum nije naveden), str. 1.

²⁹¹ Treanor, T. 2195.

²⁹² P65, 116 (Odluka o obrazovanju Savjeta za nacionalnu bezbjednost, datum nije naveden), str. 1.

138. Sjednicama Skupštine često su prisustvovali predsjednik republike bosanskih Srba, ostali članovi Predsjedništva, ministri republike bosanskih Srba, članovi Glavnog odbora SDS-a, predsjednici opština i predstavnici pravoslavnog sveštenstva. Po formiranju VRS-a 12. maja 1992., sjednicama su često prisustvovali i generali Ratko Mladić, Milan Gvero i Momir Talić, kao i pukovnik Zdravko Tolimir. Oni su, zajedno s drugim vojnim oficirima, često govorili u skupštini bosanskih Srba o strateškoj situaciji i predlagali planove akcije.²⁹³ Poslanike su Radovan Karadžić, Biljana Plavšić i optuženi redovno informisali o političkoj i vojnoj situaciji.²⁹⁴

139. Na početku njenog rada, u sastavu skupštine bosanskih Srba bila su 82 poslanika. Samo sedam poslanika nisu bili članovi SDS-a. U skupštini bosanskih Srba svog predstavnika imale su Reformistička stranka, bivši Savez komunista i Srpski pokret obnove.²⁹⁵ Prema riječima Milana Trbojevića, potpredsjednika vlade republike bosanskih Srba, odluke donesene u Skupštini često su bile donesene pod pritiskom članova SDS-a.²⁹⁶ Članovima Glavnog odbora SDS-a povremeno je bilo omogućavano da uđu salu u kojoj se održavala sjednica Skupštine i vrše pritisak na poslanike.²⁹⁷ Pored toga, aktivnosti Skupštine finansijski je potpomogao SDS.²⁹⁸

140. Sastav Skupštine i metodi rada osiguravali su takvu atmosferu u kojoj su odluke donošene pod snažnim utjecajem politike SDS-a. Optuženi, kako u svojstvu predsjednika Skupštine, tako i kao istaknuti član SDS-a, igrao je važnu ulogu u ostvarivanju uticaja SDS-a na rad skupštine bosanskih Srba.²⁹⁹

²⁹³ Mičić, T. 19414-15, 19424-5, 19464; Trbojević, T. 11530, 11775; Savkić, T. 20608-13, 20623-5, 20628-31; P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 35-48; P65, separator 200 (Zapisnik sa 20. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 14.-15. septembar 1992.), str. 2; P65, separator 213 (Zapisnik sa 22. sjednice Skupštine Republike Srpske, 23.-24. novembar 1992.), str. 80, 86, 89.

²⁹⁴ Trbojević, T. 11530, 11631-2; P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 35-48; P65, separator 182 (Zapisnik sa 17. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24.-26. juli 1992.), str. 9-20; P65, separator 200 (Zapisnik sa 20. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 14.-15. septembar 1992.), str. 4-5.

²⁹⁵ Trbojević, T. 11417-20; Savkić, T. 20610; P64 (Treanorov izvještaj), par. 165.

²⁹⁶ Trbojević, T. 11725-6.

²⁹⁷ P583.A (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem, 23. mart 2004.), str. 21; Trbojević, T. 11724-5, 11737-9, 11742-3.

²⁹⁸ Trbojević, T. 11397-403; P583, separator 69 (telefonski razgovor između Milana Trbojevića i Radovana Karadžića, 5. novembar 1991.), str. 3-4; P583, separator 114 (kopija ugovora potpisanog 21. novembra 1991. u prilogu novinskog članka, 16. januar 1992.); P52 (dopis Rajka Dukića Radovanu Karadžiću, dostavljeno i Momčilu Krajišniku, 15. decembar 1992.).

²⁹⁹ Nešković, T. 16605-7, 16843; Đerić, T. 27092; Hrvaćanin, T. 19330, 19344; Trbojević, T. 11425, 12157-9, 12169-73, 12177, 12179; P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 22-3, 33; Kljuić, T. 6104, 11827; Đokanović, T. 10620-1, 10626-7, 10723-5, 10672-5; D39 (Đokanovićeva izjava), str. 7-8; Mandić, T. 8621, 8628, 8635, 9109, 9282-7, 9304-7; Čengić, T. 8119-20, 8169-70; svjedok 623, T. 5876, 5887-8; P280 (izjava svjedoka 623), par. 88; Babić, T. 3396; P154 (Babićeva izjava), par. 7-8; svjedok 680, T. 15033; svjedok 528, T. 14917-21, 14924-5; 14931-4; P811 (izjava svjedoka 528), par. 31; Okun, T. 4154-56, 4333-4, 4237-9; P210 (Okunov dnevnik, bilješka za 6. januar 1993.); Wilson, T. 13079; Prstojević, T. 14566-7.

3.2 Vlada i pravosuđe bosanskih Srba

3.2.1 Ustavni okvir za rad vlade

141. Ustavom bosanskih Srba vladi bosanskih Srba povjerena je izvršna vlast, pod formalnim nadzorom Skupštine. Na čelu s predsjednikom vlade, dva potpredsjednika vlade i trinaest ministara, vlada funkcionira kroz rad svojih ministarstava i stalnih radnih tijela. Kao što je već rečeno, skupština bosanskih Srba bira predsjednika vlade i glasa za ili protiv kandidata za ministre koje predlaže predsjednik vlade. Dužnost vlade bosanskih Srba je da provodi zakonske akte koje donosi skupština bosanskih Srba, kao i akte predsjednika republike. Obaveza joj je da Skupštinu informira o napretku u provođenju politike i zakona. Na osnovu ocjene rada vlade, Skupština može da izglasa nepovjerenje vladi.

142. Vlada donosi odluke prostom većinom glasova na sjednicama kojima mora prisustvovati većina članova. Dužnost joj je da surađuje s opštinskim izvršnim organima pozivajući njihove predstavnike na svoje sjednice, kao i šaljući svoje ministre na sjednice opštinskih organa.³⁰⁰

3.2.2 Formiranje vlade

143. Kako je navedeno u dijelu 2 Presude, Ministarski savjet osnovan 21. decembra 1991. postao je vlada bosanskih Srba nakon što je Skupština 28. februara 1992. godine usvojila Zakon o vladi.³⁰¹

144. Iako je tada još uvijek bio član vlade Bosne i Hercegovine, Biljana Plavšić je predložila Branka Đerića na funkciju predsjednika vlade bosanskih Srba. Skupština bosanskih Srba ga je na tu funkciju izabrala 24. marta 1992. i on je neko vrijeme dužnosti predsjednika vlade vršio iz svoje kancelarije u vladi Bosne i Hercegovine. Srbe koji su bili na ministarskim položajima u vladi Bosne i Hercegovine skupština bosanskih Srba imenovala je za ministre na odgovarajućim funkcijama u vladi bosanskih Srba.³⁰² Za one funkcije u vladi bosanskih Srba na koje u vladi Bosne i Hercegovine Srbi nisu bili

³⁰⁰ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 69, 70, 90, 92, 94 i 97; P65, separator 100 (Ukaz o proglašenju Zakona o vladi, 28. februar 1992.), članovi 5-7, 10, 15, i 18-21.

³⁰¹ P64 (Treanorov izvještaj), par. 227-8; Krajišnik, T. 23682.

³⁰² Đerić, T. 27060-4.

postavljeni kao ministri ili zamjenici ministara, kandidate za ministarske položaje predlagao je skupštini bosanskih Srba predsjednik vlade. Radovan Karadžić je, kao predsjednik SDS-a, predlagao kandidate Branku Đeriću. Đerić je u iskazu rekao da su mu "bile vezane ruke" i da je on imao samo ulogu "formalnog predlagača".³⁰³ Među onima koji su izabrani na taj način bili su Momčilo Mandić, ministar pravosuđa (od 19. maja 1992. do novembra 1992.), Mićo Stanišić, ministar unutrašnjih poslova, i Bogdan Subotić, ministar odbrane.³⁰⁴

145. Aleksandar Buha, ministar spoljnih poslova, bio je zadužen za kontakte s međunarodnim predstavnicima, između ostalih i s predstavnicima Sjedinjenih Američkih Država i OEBS-a. Ministarstvo informacija, pod Veliborom Ostojićem, bavilo se informisanjem javnosti, distribuiralo informacije i izvještavalo sa sjednica vlade, brifinga za štampu i press konferencija.³⁰⁵ Novinska agencija republike bosanskih Srba SRNA sastavljala je pregled iz štampe na srpskohrvatskom, rezimirajući saopštenja iz strane štampe, i dostavljala ih predsjedniku republike, predsjedniku Skupštine, predsjedniku vlade i drugim vladinim ministrima.³⁰⁶ Dragan Kalinić, ministar zdravlja i socijalne zaštite, bio je zadužen za saradnju s međunarodnim humanitarnim organizacijama.³⁰⁷ O Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP) biće riječi u daljnjem tekstu, u dijelu 3.5 ove Presude.

146. Optuženi je učestvovao u radu prve dvije sjednice Ministarskog savjeta u januaru 1992. i zajedničkim sastancima SNB-a i vlade. Nije prisustvovao sjednicama vlade poslije 20. maja 1992.³⁰⁸ Vlada je, kao nezavisno izvršno tijelo, prvi put zasjedala bez SNB-a na svojoj 13. sjednici od 23. maja 1992.³⁰⁹

147. U prvim danima aprila 1992., nakon međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine kao nezavisne države i izbivanja sukoba, rukovodstvo bosanskih Srba preselilo se na Pale, otprilike 20 kilometara od Sarajeva. Optuženi se tamo preselio 15. aprila ili približno tog

³⁰³ Đerić, T. 27062-5; Treanor, T. 1667-8; P65, separator 113 (Stenogram 12. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 3, 7, 10, 24-5.

³⁰⁴ Đerić, T. 27062-5, 27192, 27231, 27239; P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 4-6.

³⁰⁵ Krajišnik, T. 24451; C6 (Ostojićeva izjava), par. 7.

³⁰⁶ Ostojić, T. 26692-3, 26703.

³⁰⁷ Krajišnik, T. 24120.

³⁰⁸ Krajišnik, T. 24118-9, 24386; Treanor, T. 1449-50, 1542-3, 1546, 1997-8; P65, separator 78 (Zapisnik 1. sjednice Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda BiH, 11. januar 1992.); P65, separator 82 (Zapisnik 2. sjednice Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda BiH, 17. januar 1992.), str. 4-6; Trbojević, T. 11675.

³⁰⁹ Lakić, T. 21553-5; P529, separator 107 (Zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 23. maj 1992.).

datuma.³¹⁰ U to vrijeme putevi za Sarajevo bili su odsječeni, a rukovodstvo bosanskih Srba raspolagalo je samo najosnovnijim sredstvima i objektima. Aleksandar Divčić, član Političkog savjeta SDS-a i potpredsjednik dobrotvornog društva “Dobrotvor”, pomogao je vođama bosanskih Srba da pronađu smještaj. Hotel “Kikinda” funkcionisao je kao sjedište ustanova bosanskih Srba (Skupštine, Predsjedništva, vlade) do juna 1992. Raspolagao je ograničenim kancelarijskim prostorom i samo dvjema telefonskim linijama koje su povremeno radile.³¹¹ Međutim, za izmjenu informacija i prijenos naređenja između Pala i lokalnih vlasti korištene su vojne telekomunikacijske linije.³¹²

148. Zbog proširenja vlade, vlada se preselila u hotel “Bistrica” na Jahorini.³¹³ Optuženi je ostao u hotelu “Kikinda”, zajedno s Koljevićem, Plavšićevom i Karadžićem. Već krajem jula 1992. Biljana Plavšić preselila se na Jahorinu.³¹⁴

149. U aprilu 1992. Nikola Koljević je predložio pukovniku JNA Bogdanu Subotiću da obrazuje ministarstvo odbrane bosanskih Srba. Branko Đerić i članovi Skupštine bili su upoznati s tim prijedlogom. Subotić je prihvatio taj zadatak, preselio se na Pale i, uz pomoć Ministarstva odbrane SFRJ, počeo da organizuje ministarstvo i priprema prijedloge Zakona o odbrani i Zakona o vojsci. Te nacрте zakona je na kraju prihvatila vlada i podnijela ih skupštini bosanskih Srba. Glavne kancelarije ministarstva bile su u hotelu “Bistrica”, a u njima je radilo tridesetak službenika. Područne kancelarije bile su u Banjoj Luci, Bijeljini i Sarajevu. Pošto su u prvih nekoliko mjeseci veze često bile u prekidu, lokalne vojne jedinice zamoljene su da poruke šalju preko poslanika koji su odlazili na Pale na sjednice Skupštine.³¹⁵

³¹⁰ Krajišnik, T. 23930, 24099-100.

³¹¹ Divčić, T. 17805-8, 17816-17, 17837-8; Lakić, T. 21581, 21640-51.

³¹² Radić, T. 7530-6.

³¹³ Krajišnik, T. 24350; Đerić, T. 27060-1; Subotić, T. 26430, 26595-6; Lakić, T. 21530, 21666-8.

³¹⁴ Lakić, T. 21530-2, 21666-8; svjedok D24, T. 22795-6, 22911-12; Trbojević, T. 11382, 11408, 11413-15, 11497, 11587, 11660, 11707-10, 11765-6.

³¹⁵ C3 (Subotićeva izjava), par. 4, 9; C5 (Subotićeva izjava), par. 3, 15-18; Subotić, T. 26430, 26469, 26496, 26592-6; Kapetina, T. 19946-8, 19954, 19957, 19961.

3.2.3 Rad vlade

150. Tokom 1992. godine vlada bosanskih Srba održala je otprilike 90 sjednica. Nedeljko Lakić, sekretar vlade od 27. aprila 1992. nadalje, sastajao se s predsjednikom vlade Đerićem otprilike dva puta sedmično i saradivao s njim i drugim ministrima u vezi s organizacijom sjednica. Poslije svake sjednice Lakić je sastavljao zapisnik sjednice i pokazivao ga Đeriću. Prijedlozi zakona prosljeđivani su Skupštini, a odluke u nadležnosti vlade objavljivane su u *Službenom glasniku*.³¹⁶

151. Što se tiče uticaja vlade na opštinskom nivou, vlada je imala određenu kontrolu i saradivala s opštinskim vlastima i kriznim štabovima. Na primjer, 15. maja 1992. Đerić je naredio da se jedan broj ljudi iz Bratunca koji su bili zatočeni na Palama prebaci u Visoko, na teritoriju Bosne i Hercegovine van kontrole bosanskih Srba. Prema riječima Lakića, to je bilo “iz bezbjednosnih razloga”. Đerić je naredio Kriznom štabu na Sokocu da nabavi tri kamiona za prijevoz tih zatočenika, Kriznom štabu na Palama da obezbijediti pratnju, a Kriznom štabu u Ilijašu da propusti konvoj. Pismo upućeno Kriznom štabu u Ilijašu sadržavalo je sljedeći zahtjev: “Molimo da se ovo odobrenje uništi u momentu napuštanja zatvorenika teritorije opštine Ilijaš.”³¹⁷

152. Vlada se takođe bavila pitanjem napuštenih kuća i stanova u opštinama, kao i pitanjem muslimanske imovine uopšte.³¹⁸ Slala je pojedine ministre u obilazak opštinskih skupština kako bi bila u toku sa situacijom.³¹⁹

153. Već početkom maja 1992. vlada je na Palama imala republički informativni centar koji je bio povezan s regionalnim centrima veze na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba. Radio je 24 sata dnevno i u njemu je radilo pet zaposlenih. Već u junu 1992. centar je dnevno primao pismene izvještaje, kao i desetine telegrama, koje je dalje prosljeđivao primaocima kojima su bili upućeni. Većina ih je bila upućena Predsjedništvu, vladi,

³¹⁶ Lakić, T. 21529-31.

³¹⁷ Lakić, T. 21557-60, 21635-8; P583, separator 123 (Naredba Branka Đerića Kriznom štabu Sokolac, 15. maj 1992.); P583, separator 124 (molba Nedeljka Lakića upućena Kriznom štabu Ilijaš, 15. maj 1992.).

³¹⁸ P1113 (dopis Nedeljka Lakića Skupštini opštine Ilidža, 5. juni 1992.); Lakić, T. 21613-18; P529, separator 350 (Odluka Kriznog štaba Sanski Most o kriterijima za mogućnosti iseljenja sa područja opštine, 2. juli 1992.); P65, separator 173 (Zapisnik 36. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 4. juli 1992.), str. 4-5.

³¹⁹ Lakić, T. 21580.

“jedinicama i ustanovama na Palama” i “jedinicama na Sokocu”.³²⁰ Neki dostavljeni dokumenti bili su dugački i povjerljivi.³²¹

3.2.4 Pravosuđe

154. Ustavom bosanskih Srba sudska vlast povjerena je Ustavnom sudu i nižim sudovima republike bosanskih Srba. Pravosudni sistem republike bosanskih Srba, s Ustavnim sudom na vrhu hijerarhije, zamišljen je kao autonoman i nezavisan, a povjerena mu je zaštita ljudskih prava i sloboda. Kadrove u sudstvu, uključujući sudije i javne tužioce, birala je skupština bosanskih Srba.³²² Skupština je raspravljala i glasala o imenovanjima i razrješenjima sudija i tužilaca na 19. i 22. sjednici, održanim 12. avgusta 1992. odnosno 23.-24. novembra 1992. Bilješke o raspravi sa sjednica Skupštine ukazuju na nespremnost dijela poslanika da na te dužnosti izaberu pripadnike nesrpske nacionalnosti, čak i one koje je već privremeno imenovao Karadžić, koji je bio zabrinut zbog slike koju stvara činjenica da Srbi jesu imenovani na funkcije u bosanskohercegovačkim ustanovama, dok je samo nekoliko nesrba imenovano na dužnosti u ustanovama bosanskih Srba.³²³

155. Dužnost nižih sudova jeste da obezbijede da se sve prinudne mjere u ime državnih vlasti izvršavaju u skladu sa zakonima. Na primjer, nijedan državni službenik nema pravo ući u nečiji stambeni objekat protiv volje stanara bez sudskog naloga. Niko ne smije biti lišen slobode bez pravosnažne odluke suda. Nadalje, trajanje pritvora ne može biti duže od dva mjeseca, osim po odluci Ustavnog suda koji ga može produžiti za još najviše dva mjeseca. Ustav jamči pravično suđenje u krivičnom postupku. Optuženi ima pravo da bude obavješten o razlozima optužbi protiv njega u najkraćem vremenu predviđenom zakonom, a krivim može biti smatran samo po izricanju pravosnažne sudske presude.³²⁴

³²⁰ P1114 (Republički centar za obavještanje Ministarstvu odbrane, 14. juni 1992.), str.1.

³²¹ Lakić, T. 21623-8, 21662-5; P1115 (dopis Nedeljka Lakića Informativnom centru regije, 9. maj 1992.); P1116 (članak u *Glasu*, 9. maj 1992.); P529, separator 189 (telefaks predsjednika Kriznog štaba Bosanski Šamac predsjedniku vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. maj 1992.).

³²² P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 10, 69, 121, 124 i 135; P65, separator 97 (Poslovnik Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 15. februar 1992.), član 179.

³²³ P583, separator 87 (Magnetofonski snimak 19. sjednice Skupštine Republike Srpske, 12. avgust 1992.), str. 11-29; P65, separator 213 (Magnetofonski snimak 22. sjednice Skupštine Republike Srpske, 23.-24. novembar 1992.), str. 7; Krajišnik, T. 26119-49.

3.2.5 Komisija za razmjenu

156. Dana 24. aprila 1992., na zajedničkoj sjednici SNB-a i vlade bosanskih Srba, postignut je sporazum da će razmjenom ratnih zarobljenika rukovoditi Ministarstvo pravosuđa.³²⁵ Dana 8. maja 1992. vlada je formirala Centralnu komisiju za razmjenu ratnih zarobljenika i lica lišenih slobode. Dana 10. maja SNB i vlada imenovali su članove komisije, u čijem sastavu su bili predstavnici Ministarstva odbrane bosanskih Srba, MUP-a i Ministarstva pravosuđa. Komisijom je na početku rukovodio Rajo Čolović, a od 26. juna 1992. Slobodan Avlijaš, službenik Ministarstva pravosuđa. Ovoj komisiji odgovarala je mreža regionalnih i opštinskih tijela za razmjenu.³²⁶

157. Zvanična dužnost komisije bila je koordinacija razmjene i davanje informacija o zarobljenim licima.³²⁷ Komisija je pritom trebala da vodi računa o razlici između civila i ratnih zarobljenika - civili su trebali da budu pušteni na slobodu, a ratni zarobljenici zaštićeni od toga da krizni štabovi ili paravojne jedinice nad njima eventualno čine krivična djela.³²⁸ Međutim, u praksi su razmjene zarobljenika bile prepuštene odluci pojedinih komisija za razmjenu u svakoj regiji.³²⁹

3.3 Predsjedništvo bosanskih Srba

3.3.1 Zakonski okvir

158. U skladu s Ustavom bosanskih Srba, predsjednik republike predstavlja republiku bosanskih Srba. Do održavanja neposrednih opštih izbora, dužnost predsjednika republike

³²⁴ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 15, 18, 20 i 24.

³²⁵ Trbojević, T. 11503, 11596-7; P583, separator 2 (Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i vlade, 24. april 1992.), str. 2.

³²⁶ P436 (Rješenje o formiranju centralne komisije koje je potpisao predsjednik vlade Branko Đerić, 8. maj 1992.); Mandić, T. 8746, 8754, 8770; Lakić, T. 21561-6; P583, separator 5 (Zapisnik sa sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i vlade Srpske Republike BiH, 10. maj 1992.), str.2; P583, separator 19 (Zapisnik 24. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 9. juni 1992.), str. 1; P583, separator 28 (Zapisnik 33. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 26. juni 1992.), str. 5; P435 (Naredba predsjednika Centralne komisije za razmjenu zarobljenih lica, 6. juni 1992.), str. 4; P437 (Zapisnik 24. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 9. juni 1992.), str. 1-2.

³²⁷ P436 (Rješenje o formiranju centralne komisije koje je potpisao predsjednik vlade Branko Đerić, 8. maj 1992.); P443 (Uputstvo ministra odbrane o postupanju sa zarobljenim licima, 13. juni 1992.), str. 2.

³²⁸ Mandić, T. 8762-3.

³²⁹ Trbojević, T. 11503, 11575; P64.A, separator 785 (saopštenje Glavnog štaba VRS-a o postupanju sa ratnim zarobljenicima, 12. juni 1992.).

bosanskih Srba vršili su bosanski Srbi koji su 18. novembra 1990. izabrani u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine.³³⁰

159. Predsjednik vrši državne poslove u skladu s Ustavom. Ostale ustavne dužnosti obuhvataju predlaganje kandidata za predsjednika vlade skupštini bosanskih Srba i proglašenje zakona ukazom.³³¹ Predsjednik je vrhovni komandant vojske s ovlaštenjem da utvrđuje organizaciju vojske, utvrđuje sistem komandovanja vojskom, priprema vojsku za rat i izdaje osnovna pravila u vezi s borbenim dejstvima.³³²

160. Nadalje, predsjednik republike u vanrednim okolnostima ima i zakonodavnu funkciju. Za razliku od mirnodopske situacije, kada predsjednik može samo predlagati zakone, u vrijeme ratnog stanja ili neposredne ratne opasnosti, predsjednik, na svoju inicijativu, može donositi zakone o pitanjima iz nadležnosti skupštine bosanskih Srba, pod uslovom da ih Skupština potvrdi čim bude u mogućnosti da se ponovo sastane.³³³ Osim toga, predsjednik republike može osnivati ratna predsjedništva u opštinama.³³⁴

3.3.2 Savjet za nacionalnu bezbjednost kao preteča Predsjedništva

161. Kao što je već objašnjeno, dana 27. marta 1992. skupština bosanskih Srba osnovala je SNB. Radovan Karadžić bio je na dužnosti predsjednika SNB-a od 27. marta do početka maja 1992., iako u to vrijeme nije bio predsjednik republike bosanskih Srba.³³⁵ Članovi SNB-a po službenoj dužnosti bili su predsjednik skupštine bosanskih Srba (optuženi) i predsjednik vlade republike bosanskih Srba, kao i ministri za odbranu i unutrašnje poslove.³³⁶ Optuženi nije osporio da je prisustvovao sjednicama SNB-a.³³⁷

³³⁰ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 69 i 83; P65, separator 99 (Ustavni Zakon za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 4 i 5.

³³¹ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 80 i 83.

³³² P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), član 174.

³³³ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28 februar 1992.), članovi 76, 81.

³³⁴ P65, separator 144 (Zakon o dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juni 1992.), član 1.

³³⁵ P65, separator 118 (dopis Skupštini srpskog naroda u Bosni i Hercegovini koji je potpisao Radovan Karadžić kao "predsjednik Savjeta", 4. april 1992.); P64 (Treanorov izvještaj), par. 236.

³³⁶ Treanor, T. 1683-4; P65, separator 116 (Odluka o obrazovanju Savjeta za nacionalnu bezbjednost, datum nije naveden), str. 1; Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001, par. 7 i 34(b).

³³⁷ Krajišnik, T. 23927-30.

162. Početkom aprila 1992., SNB je prerastao u izvršni organ koji je izdavao naloge opštinskim kriznim štabovima i TO-u i od njih primao izvještaje.³³⁸ Kao što je već rečeno, SNB je održavao zajedničke sjednice s vladom bosanskih Srba kako bi odlučivali o vojnim, političkim i administrativnim pitanjima.³³⁹

163. Ideja o obrazovanju kolektivnog predsjedništva republike bosanskih Srba pojavila se prvi put u vrijeme kada se u Skupštini izrađivao nacrt zakona za provođenje Ustava. Biljana Plavšić i Nikola Koljević, kao izabrani srpski članovi Predsjedništva Bosne i Hercegovine, postali su *ipso facto* članovi ovog kolektivnog tijela.³⁴⁰ Prema riječima Milana Trbojevića, potpredsjednika vlade u vladi bosanskih Srba, Radovan Karadžić je insistirao da i on bude imenovan u Predsjedništvo.³⁴¹

164. Dana 12. maja 1992. skupština bosanskih Srba izglasala je Ustavni zakon kojim je ustanovila tročlano predsjedništvo koje će ostati na dužnosti dok narod ne izabere predsjednika republike bosanskih Srba na izborima.³⁴² Radovan Karadžić, Nikola Koljević i Biljana Plavšić istog dana su imenovani u to Predsjedništvo.³⁴³

165. Istog dana, 12. maja, Predsjedništvo je održalo svoju prvu sjednicu, na kojoj je Karadžić izabran za predsjednika Predsjedništva, te je time postao i predsjednik republike bosanskih Srba.³⁴⁴ Predsjednik je ovlašten da postavlja, unapređuje i razrješava vojne starješine, sudije vojnih sudova i vojne tužioce.³⁴⁵

³³⁸ Treanor, T. 1696-8; P65, separator 118 (Saopštenje za javnost o aktiviranju kriznih štabova, 4. april 1992.); P65, separator 122 (Zapisnik sa proširenog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 22. april 1992.); P65, separator 124 (Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. april 1992.).

³³⁹ P65, separator 122 (Zapisnik sa proširenog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 22. april 1992.); P65, separator 124 (Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. april 1992.); P65, separator 126 (Zapisnik sa sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH, 10. maj 1992.); P65, separator 136 (Zapisnik zajedničke sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH, 15. maj 1992.).

³⁴⁰ Trbojević, T. 11431-2. Vidi, na primjer, P65, separator 113 (Stenogram 12. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 24-5.

³⁴¹ Trbojević, T. 12199.

³⁴² P64 (Treanorov izvještaj), par. 260; P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 58; P65, separator 132 (Izmjena i dopuna Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike BiH, 12 maj 1992.).

³⁴³ P64 (Treanorov izvještaj), par. 260; P65, separator 133 (Odluka o izboru članova Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 12. maj 1992.); Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001., par. 34(d) i 10 (dijelovi).

³⁴⁴ P64 (Treanorov izvještaj), par. 260; P65, separator 134 (Zapisnik sa prve – konstituirajuće sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 12. maj 1992.).

³⁴⁵ P65, separator 135 (Odluka o proglašenju amandmana I-IV na Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 12. maj 1992.), str. 2; P65, separator 145 (Zakon o odbrani, 1. juni 1992.), član 7; P65, separator 146 (Zakon o vojsci), član 174.

166. Optuženi, u svojstvu predsjednika skupštine bosanskih Srba, prisustvovao je prvoj sjednici novoosnovanog Predsjedništva. Prisustvovao je i drugoj sjednici Predsjedništva, održanoj 31. maja 1992.³⁴⁶

167. Nakon imenovanja Predsjedništva, posljednji zabilježeni sastanak SNB-a održan je 15. maja 1992.³⁴⁷ Predsjedništvo je u stvari zamijenilo SNB.

3.3.3 Rad Predsjedništva

168. Sjednicama Predsjedništva redovno je prisustvovalo sljedećih pet osoba: Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Branko Đerić i optuženi. Tročlano Predsjedništvo, koje je bilo predviđeno Ustavom, to jest Karadžić, Koljević i Plavšićeva, nikada se nije sastalo samo.³⁴⁸ Optuženi je prisustvovao svim zabilješnim zvaničnim sjednicama 1992. godine, osim možda jednoj.³⁴⁹

169. Sjednice su bile nezvanične i obično im je predsjedavao Karadžić ili, u njegovom odsustvu, optuženi.³⁵⁰ Članovi vlade bosanskih Srba, kao što je ministar odbrane Subotić, učestvovali su kada se raspravljalo o određenoj temi iz njihovog područja nadležnosti.³⁵¹ Povremeno su učestvovali i predstavnici opštinskih vlasti, kao i pravnici, stručnjaci i oficiri vojske. Pored toga, prema riječima Plavšićeve, često je bila prisutna i Karadžićeva supruga, naprosto zato što joj je kod kuće bilo dosadno.³⁵²

170. Nije bilo zvaničnog poziva: Karadžić je sazivao sastanke prema potrebi. Učesnicima nije unaprijed dijeljen dnevni red. Po svemu sudeći, na nekim sastancima na kojima se raspravljalo o vojnim i političkim pitanjima uopšte se nije vodio zapisnik.³⁵³ Zapisnici koji postoje nisu vođeni tokom sjednica. Karadžiću je bilo draže da zapisnik

³⁴⁶ P64.A, separator 693 (Zapisnik sa sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 31. maj 1992.); Krajišnik, T. 24409-10.

³⁴⁷ P64 (Treanorov izvještaj), str. 175.

³⁴⁸ C7 (izjava Plavšićeve), par. 4, 27, 29; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 201; Plavšić, T. 26853; P64 (Treanorov izvještaj), str. 186-7.

³⁴⁹ P64 (Treanorov izvještaj), str. 186-7; Krajišnik, T. 24789.

³⁵⁰ Na primjer: P65, separator 203 (Zapisnik sa sjednice Predsjedništva Republike Srpske, 9. oktobar 1992.); Treanor, T. 1783-4; C7 (izjava Plavšićeve), par. 29; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 201.

³⁵¹ Subotić, T. 26478-81; C5 (Subotićeva izjava), par. 27, 43.

³⁵² Đerić, T. 27073-5, 27096; C7 (izjava Plavšićeve), par. 27-9; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 201, 216; svjedok D24, T. 22820.

³⁵³ Na primjer, P892, separator 59 (Dnevnik pukovnika Novice Simića), str. 38-39; Brown, T. 16327-8.

kasnije diktira svojoj sekretarici. Na početku sjednice Predsjedništva pogledao bi se zapisnik s prethodne sjednice, ponekad u sažetoj formi, ali ne bi bio zvanično usvajan.³⁵⁴

171. Odluke Predsjedništva nisu se donosile zvaničnim glasanjem. Predsjedništvo je funkcionisalo na principu konsenzusa.³⁵⁵ U zapisnik se nisu unosila različita mišljenja.³⁵⁶

172. Kao što je ranije rečeno, dok je u pravilu zakonodavna vlast u rukama Skupštine, za vrijeme stanja neposredne ratne opasnosti koje je proglašeno 15. aprila 1992. na zajedničkoj sjednici SNB-a i vlade,³⁵⁷ zakonodavnu vlast imao je predsjednik republike.³⁵⁸ U periodu od aprila do avgusta 1992. Predsjedništvo se često pozivalo na odredbu iz Ustava na osnovu koje Predsjedništvo ima pravo da donosi zakone. Na primjer, dana 1. maja 1992. Predsjedništvo je, u skladu sa svojim ovlaštenjima koje mu u slučaju vanrednog stanja daje Ustav, donijelo “Odluku o osnivanju kazneno-popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine”. Tom odlukom, ministar pravosuđa ovlašten je da u sklopu zatvora formira odjeljenja za pritvor.³⁵⁹ Pored toga, Karadžić je odlukama koje je kasnije ratifikovala Skupština imenovao sudije i tužioce u republici bosanskih Srba.³⁶⁰ Predsjedništvo je takođe bilo ovlašteno za pomilovanje “zatvorenika”, a Skupština ARK-a mu je i upućivala takve zahtjeve.³⁶¹ Povremeno je o zakonima koje je donijelo Predsjedništvo raspravljala vlada, a potom ih upućivala Skupštini na usvajanje.³⁶²

173. Što se tiče njihove informisanosti, članovi Predsjedništva su bili u kontaktu sa stranim pregovaračima i odlazili su u Beograd na konsultacije u vezi s pregovorima i opštom situacijom u Bosni i Hercegovini. Drugo, kao što će dalje u tekstu biti detaljnije objašnjeno, stranačka struktura SDS-a i opštinski krizni štabovi izvještavali su optuženog

³⁵⁴ Svjedok D24, T. 22798, 22813-19, 22925-6, 22937; Đerić, T. 27075-8; Krajišnik, T. 24782-3; Plavšić, T. 26800-1, 26852, 26854, 26885-6; C7 (izjava Plavšićeve), par. 30; P65, separator 178 (Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 13. juli 1992.), tačka 8.

³⁵⁵ Krajišnik, T. 24418; Đerić, T. 27079-80, 27100; svjedok D24, T. 22826-30; Đokanović, T. 10621-6, 10678.

³⁵⁶ P65, separator 157 (Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 10. juni 1992.), str.1; P65, separator 178 (Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine), 13. juli 1992., str.1; Đerić, T. 27078.

³⁵⁷ P65, separator 120 (Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. april 1992.); P65, separator 121 (proglašenje neposredne ratne opasnosti, 15. maj 1992.); P64 (Treanorov izvještaj), par. 178.

³⁵⁸ Mandić, T. 9111-13, 9391-2, 9430-1; P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 81.

³⁵⁹ Treanor, T. 1701-4; P65, separator 125 (Odluka od 1. maja 1992.).

³⁶⁰ Trbojević, T. 11429. Vidi takođe D174 (Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 2. avgust 1992.), str. 2.

³⁶¹ P64.A, separator 565 (Zahtjev za aboliciju 13 zarobljenika – Muslimana koji su smješteni na Manjači, 1. oktobar 1992.).

kao predsjednika Skupštine o raznim pitanjima. Izvještavali su i Predsjedništvo. Treće, brojni ministri i komandanti vojske bili su neposredno odgovorni Predsjedništvu. I na kraju, članovi Predsjedništva su nekoliko puta izlazili na teren.³⁶³ Shodno tome, Predsjedništvo je bilo dobro upoznato sa opštom situacijom u republici. Štaviše, u pravilu su članovi Predsjedništva, obično Karadžić, izvještavali Skupštinu o vojnoj i strateškoj situaciji u republici bosanskih Srba.³⁶⁴

3.3.4 Prošireno Predsjedništvo

174. Dana 1. juna 1992. predsjedništvo bosanskih Srba unijelo je izmjene i dopune u Ustav u skladu sa svojim vanrednim ovlaštenjima za vrijeme rata ili neposredne ratne opasnosti.³⁶⁵ Dopuna je predviđala da se “za vrijeme ratnog stanja” tročlano Predsjedništvo proširi za dva člana i tako postane prošireno Predsjedništvo. Dva dodatna člana su bili predsjednik Skupštine i predsjednik vlade.³⁶⁶

175. “Deklaraciju o završetku rata” usvojila je skupština bosanskih Srba, a potpisao je optuženi u svojstvu predsjednika 17. decembra 1992.³⁶⁷ Međutim, predsjedništvo bosanskih Srba nije prije tog datuma zvanično proglasilo ratno stanje. Kao što je ranije pomenuto, 15. aprila 1992. na zajedničkoj sjednici SNB-a i vlade proglašeno je stanje neposredne ratne opasnosti.³⁶⁸ Po svemu sudeći, Predsjedništvo je odlučilo da ne proglasi ratno stanje.³⁶⁹ To znači da ni u jednom trenutku 1992. godine nije bio ispunjen zvanični uslov za formiranje proširenog Predsjedništva.

³⁶² Trbojević, T. 11776, 12190-2, 11429; P65, separator 141 (Zapisnik 17. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 31. maj 1992.), str. 2.

³⁶³ Trbojević, T. 11718-23, 11789-91; P65, separator 155 (Zapisnik sa 4. proširenog sastanka Ratnog predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 9. juni 1992.); Subotić, T. 26536-8, 26596; C5 (Subotićeva izjava), par. 40. Vidi takođe dio 3.6.3 ove Presude.

³⁶⁴ P65, separator 182 (Zapisnik i magnetofonski snimak 17. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 24.-26. juli 1992.), str. 9-20, 37-8 (izvještavaju Plavšićeva i Karadžić); Trbojević, T. 11530, 11631-2; P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 7-15 (izvještava Karadžić); P65, separator 200 (Zapisnik sa 20. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 14.-15. septembar 1992.), str. 1 (izvještavaju Karadžić i Mladić).

³⁶⁵ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 81, par. 2.

³⁶⁶ Treanor, T. 2187; P65, separator 144 (Zakon o dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juni 1992.); P64 (Treanorov izvještaj), par. 261.

³⁶⁷ Treanor, T. 1801-2; P64.A, separator 657 (Zapisnik sa 20. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 19. septembar 1992.), str. 11; P65, separator 216 (Magnetofonski snimak 23. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 17. decembar 1992.), str. 8-9.

³⁶⁸ P65, separator 120 (Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. april 1992.); P65, separator 121 (proglašenje neposredne ratne opasnosti, 15. maj 1992.); P64 (Treanorov izvještaj), par. 178.

³⁶⁹ Trbojević, T. 11708-9; Lakić, T. 21579-80; P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 38. Vidi takođe: P892, separator 86 (izvještaj MUP-a predsjedniku Predsjedništva i predsjedniku vlade, 17. juli 1992.),

176. Usprkos tome, Vijeće smatra da obično Predsjedništvo nije funkcionisalo na način predviđen Ustavom. Već 12. maja 1992., znači od prve sjednice tročlanog Predsjedništva, uz Ustavom predviđena tri člana, sjednici su prisustvovali i optuženi i Đerić.³⁷⁰ Prije toga, isti pojedinci su se već sastajali kao članovi SNB-a. Pored toga, na trećoj sjednici Predsjedništva od 8. juna 1992. (prvoj sjednici održanoj nakon izmjena i dopuna Ustava od 1. juna), učesnici su bili Karadžić, Plavšićeva, Koljević, optuženi i Đerić. Tada je po prvi put zabilježeno da je optuženi prisustvovao nekoj sjednici Predsjedništva ne u svojstvu “predsjednika Skupštine bosanskih Srba”, već samo kao “prisutan”.³⁷¹

177. Činjenica da je optuženi bio član Predsjedništva, kakvo je kao tijelo funkcionisalo u praksi, potvrđuju i drugi dokazi. U zapisniku sa sastanka Predsjedništva od 2. avgusta 1992. navodi se: “Članovi delegacije za pregovore, a ujedno i članovi Predsjedništva (dr. Karadžić, dr. Koljević i mr. Krajišnik) su upoznali prisutne da su na zadnjoj konferenciji o Bosni i Hercegovini koja je održana u Londonu [...]”.³⁷² Na sjednici održanoj 9. oktobra 1992. Predsjedništvo je funkcionisalo mada su prisutni bili samo optuženi, Koljević i Đerić; zapisnik je potpisao optuženi u svojstvu predsjedavajućeg.³⁷³ U tri prilike, prema saznanjima Vijeća, od juna do oktobra 1992. optuženi je potpisivao dokumente Predsjedništva preko Karadžićevog odštampanog imena.³⁷⁴ Pored toga, dok je na većini zapisnika nadnaslov “Sjednica Predsjedništva održana u neposrednoj ratnoj opasnosti” ili slično tome,³⁷⁵ na drugim zapisnicima u naslovu stoji samo “Predsjedništvo”³⁷⁶ ili “prošireni sastanak Ratnog predsjedništva”.³⁷⁷

str. 4; P529, separator 198 (Odluka o proglašenju ratnog stanja na cjelokupnoj Srpskoj autonomnoj oblasti Birač, 29. april 1992.).

³⁷⁰ P64 (Treanorov izvještaj), str. 175, 186-7; Treanor, T. 1737, 1796-9, 2187-91; P65, separator 214 (Zapisnik sa sastanka Predsjedništva Srpske Republike BiH, 30. novembar 1992.); svjedok D24, T. 22804, 22807; 22927-8; Đerić, T. 27071, 27074; Trbojević, T. 11436-40, 11723, 12203-4; P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem, 4. maj 2004.), str. 29-31; Đokanović, T. 10438, 10450-1, 10460-1, 10621-6, 10678; D39 (Đokanovićeva izjava, 16.-18. decembar 2003.), str. 7; Radić, T. 7434; D35 (razgovor predstavnika tužilaštva s Predragom Radićem), str. 41; Prstojević, T. 14595, 14620-1, 14818-19; Okun, T. 4154, 4338; Antić, T. 18195, 18206-7.

³⁷¹ P65, separator 152 (Zapisnik sa 3. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 8. juni 1992.).

³⁷² P65, separator 184 (Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 2. avgust 1992.), str. 1; D24, T. 22817-18.

³⁷³ P65, separator 203 (Zapisnik sa sjednice Predsjedništva Republike Srpske, 9. oktobar 1992.); Treanor, T. 1783-4.

³⁷⁴ Treanor, T. 1784-6; P65, separator 204 (Uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika, 16. juni 1992.); P65, separator 205 (Uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika); P65, separator 206 (Uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika, 2. oktobar 1992.).

³⁷⁵ Na primjer: P65, separator 152 (Zapisnik sa 3. sjednice Predsjedništva Srpske Republike, 8. juni 1992.); P65, separator 157 (Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 10. juni 1992.); P65, separator 161 (Zapisnik sa 6. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 13. juni 1992.); P65, separator 163 (Zapisnik sa 7. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 16. juni 1992.).

³⁷⁶ P65, separator 142 (Zapisnik sa sjednice Predsjedništva Srpske Republike, 31. maj 1992.); P65, separator 174 (Zapisnik sa 15. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 6. juli 1992.).

³⁷⁷ P65, separator 155 (Zapisnik sa 4. proširenog sastanka Ratnog predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 9. juni 1992.); D24, T. 22804-5.

178. Predsjedništvo bosanskih Srba u stvari je funkcionisalo sa pet članova od svog nastanka 12. maja 1992. Nekoliko svjedoka je osporilo postojanje “Predsjedništva u proširenom sastavu” ili “ratnog” Predsjedništva³⁷⁸ i, formalno gledajući, vjerovatno su u pravu. Međutim, Vijeće ovdje gleda suštinu, a ne formu.

179. Optuženi je energično opovrgavao da je bio član Predsjedništva³⁷⁹ i veći dio dokaznog postupka odbrane odnosio se na opovrgavanje te tvrdnje.³⁸⁰ Međutim, na kraju je irelevantno da li je prošireno Predsjedništvo postojalo *de jure*. Bitno je, kao što je već rečeno, da je optuženi prisustvovao gotovo svakoj zabilježenoj sjednici Predsjedništva od 12. maja 1992. nadalje, kao i nezvaničnim sastancima sa kojih ne postoje zapisnici, ali su ih potvrdili svjedoci i dokumenti.

180. Optuženi je bio aktivni član petočlanog Predsjedništva ili *de facto* proširenog Predsjedništva. Prema riječima Biljane Plavšić, on je bio važniji i od nje i od Koljevića, pošto je s Karadžićem održavao nezvanične sastanke na kojima su donošene važne odluke.³⁸¹ Osnivanje Predsjedništva nije promijenilo ni uticalo na podjelu vlasti. Ono je samo ozvaničilo vlast kojom su optuženi i Karadžić već raspolagali. Članstvo optuženog u SNB-u potvrđuje da je, bez obzira na zvanične nazive i titule, on uvijek bio u središtu vlasti.

181. Iz svih tih razloga Vijeće koristi riječ “Predsjedništvo” kao izraz koji označava tijelo sastavljeno od pet članova, među kojima je bio i optuženi. To Predsjedništvo je djelovalo u svojstvu vrhovnog komandanta republike bosanskih Srba do 17. decembra 1992. kada je skupština bosanskih Srba izabrala Karadžića za predsjednika republike bosanskih Srba, a Koljevića i Plavšićevu za potpredsjednike.³⁸²

³⁷⁸ Plavšić, T. 26859; C7 (izjava Plavšićeve), par. 34-5; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 201-2, 216, 294, 308-9; P65, separator 174 (Zapisnik sa 15. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 6. juli 1992.), tačka 1; Subotić, T. 26556-8, 26575-7; C3 (Subotićeva izjava), par. 14, 49; C4 (Subotićeva izjava), str. 5; Trbojević, T. 11442-3, 11448; P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 31; Hrvčanin, T. 19351-2; Lakić, T. 21577-82; Divčić, T. 17844-6; Savkić, T. 20608-9, 20628-9; svjedok D24, T. 22805-6, 22826; Kapetina, T. 19951; Ostojić, T. 26761-4.

³⁷⁹ Na primjer, Krajišnik, T. 24409-10, 24420, 24433-4, 24679-80, 24713-17, 24783-4, 24799.

³⁸⁰ Na primjer, Završni podnesak odbrane, par. 298-328.

³⁸¹ Plavšić, T. 26859; C7 (Plavšić, izjava svjedoka, 7. juli 2006.), par. 34; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić: *Svedočim*), str. 216, 308-9. Vidi takođe Đerić, T. 27093, 27099-100, 27155-6; Trbojević, T. 12157-9, 12169-73, 12177, 12179; P583.A (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem, 23. mart 2004.), str. 22-3; P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem, 4. maj 2004.), str. 33; Đokanović, T. 10626-7, 10723-5; D39 (Đokanović, izjava svjedoka, 16.-18. decembar 2003.), str. 7-8.

³⁸² Treanor, T. 1803; P65, separator 216 (Magnetofonski snimak 23. sjednice narodne Skupštine Republike Srpske, 17. decembar 1992.), str. 86-7.

182. Članovima Predsjedništva dodijeljeni su različiti zadaci. Na primjer, optuženi je bio zadužen za povjerenike – vezu između (republičkog) centra i opštinskih vlasti – i ekonomiju.³⁸³ Međutim, u svjetlu nezvanične prirode tog tijela i uzimajući u obzir dokazni materijal razmotren gore u tekstu, dodjelu zadatka nekom članu ne treba tumačiti kao da ona isključuje učešće ostalih članova u njemu.

3.3.5 Odnos između Predsjedništva i vlade

183. U skladu s gorepomenutim ustavnim odredbama,³⁸⁴ ministri su trebali da budu u nadležnosti predsjednika vlade Branka Đerića. Pored toga, vlada u cjelini je trebala da bude odgovorna Skupštini. Međutim, 22. novembra 1992. Branko Đerić se otvoreno požalio pred skupštinom bosanskih Srba da ministar pravosuđa i ministar unutrašnjih poslova odgovaraju direktno predsjedniku republike i predsjedniku Skupštine.³⁸⁵

184. Vijeću su predočeni dokazi da je izbio spor između Miće Stanišića, ministra unutrašnjih poslova, i Momčila Mandića, ministra pravosuđa, s jedne strane, i Branka Đerića, predsjednika vlade, i Milana Trbojevića, potpredsjednika vlade, s druge strane. Prva dvojica se nisu često pojavljivala na sjednicama vlade, nego su neposredno izvještavala Radovana Karadžića i optuženog.³⁸⁶ Stanišić je, na primjer, izvještavao Predsjedništvo o svojim konsultacijama s Ministarstvom unutrašnjih poslova Srbije. Barem jednom prilikom je Predsjedništvo neposredno naredilo Ministarstvu unutrašnjih poslova bosanskih Srba da istraži postupke organa vlasti i pojedinaca zaduženih za čuvanje ratnih zarobljenika i da ga izvijesti o tome.³⁸⁷ Samo u rijetkim prilikama Stanišić je izvještavao Đerića.³⁸⁸ Kada je Đerić pokušao da smijeni Stanišića i Mandića, potražio je savjet

³⁸³ P64.A, separator 726 (Zapisnik sa 15. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 6. juli 1992.); Krajišnik, T. 24431-2, 24435, 24451, 24502, 24504, 24510, 24513, 24679; C7 (izjava Plavšićeve), par. 31; C8 (odlomci iz knjige Biljane Plavšić *Svedočim*), str. 242.

³⁸⁴ Vidi dio 3.2.1 gore.

³⁸⁵ P583, separator 106 (Magnetofonski snimak 22. sjednice Skupštine Republike Srpske, 22.-23. novembar 1992.), str. 17.

³⁸⁶ Lakić, T. 21654-9; Trbojević, T. 11417, 11452-7, 11498, 11549-50, 11701, 11720-3; Mandić, T. 9301.

³⁸⁷ Mandić, T. 8813-14, 8885, 8902-3, 9300-2; P583.B (razgovor predstavnika Tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 17; Trbojević, T. 11690-3, 11718-20; P65, separator 213 (Zapisnik 24. sjednice Skupštine Republike Srpske, 6. avgust 1992.), str. 2; Đerić, T. 27147-8.

³⁸⁸ Trbojević, T. 11777-88; P65, separator 141 (Zapisnik 17. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 31. maj 1992.), str. 5; P65, separator 148 (Zapisnik sa 19. sjednice Vlade, 2. juni 1992.), str. 2; P64.A, separator 662 (Zapisnik 21. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 5. juni 1992.), str. 2; P64.A, separator 671 (Zapisnik 27. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 13. juni 1992.), str. 3.

optuženog i Karadžića. Oni nisu dozvolili Đeriću da to uradi usprkos činjenici da su uz njega bili Plavšićeva i Koljević.³⁸⁹

185. I drugi ministri su takođe neposredno izvještavali Karadžića i optuženog. Bogdan Subotić, ministar odbrane, izvještavao je o kretanjima u zakonodavstvu, ukazima koji će se izdati ili uputstvima koje priprema ministarstvo.³⁹⁰ Dragan Kalinić, ministar zdravlja, pod potkroveljstvom MKCK-a, 23. maja 1992. potpisao je sporazum kojim su se strane u sukobu sporazumjele da preduzmu potrebne korake u vezi s puštanjem zarobljenika na slobodu i o tome je izvjestio Karadžića direktno.³⁹¹ Pored toga, prema Đerićevim riječima, Velibor Ostojić, ministar informacija, “više je bio u Predsjedništvu nego što je bio, je li, u vladi”.³⁹²

186. Već u junu 1992. vlada je javno izrazila nezadovoljstvo zbog nedostatka relevantnih informacija iz Ministarstva unutrašnjih poslova i Ministarstva odbrane, kao i iz Glavnog štaba VRS-a.³⁹³ Zbog takve situacije, Branko Đerić je na kraju odlučio da 9. oktobra 1992. dâ ostavku na dužnost predsjednika vlade. Đerić je u svom iskazu rekao da je dao ostavku na dužnost predsjednika vlade jer, prema njegovom mišljenju, državni organi vlasti republike bosanskih Srba nisu funkcionisali, nego je to bilo “nadvladavanje partijske države u odnosu na pravnu državu”.³⁹⁴ Slično je i zapažanje potpredsjednika vlade Trbojevića koji je rekao da je vlada bila samo tijelo koje je provodilo politiku Predsjedništva.³⁹⁵

187. U Predsjedništvu su bili isključivo članovi SDS-a, članovi SDS-a su uglavnom bili i u Skupštini. To znači da je, kada su ustanove bosanskih Srba počele s radom, onaj ko je imao kontrolu nad SDS-om imao i kontrolu nad politikom buduće države bosanskih Srba. Ubrzo potom je postalo gotovo nemoguće razlučiti aktivnosti stranke od politike državnih organa. To dvoje je u suštini bilo jedno te isto. Pored toga, funkcije i uloge optuženog

³⁸⁹ Trbojević, T. 11457-9.

³⁹⁰ Đerić, T. 27103, 27141, 27158; C5 (Subotićeva izjava), par. 9-12; C3 (Subotićeva izjava), par. 14, 49; C4 (Subotićeva izjava), str. 5; Subotić, T. 26581-2.

³⁹¹ P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 17; Trbojević, T. 11693-6; Trbojević, T. 11478-80; P583, separator 109 (sporazum strana u sukobu, 23. maj 1992.).

³⁹² Đerić, T. 27238.

³⁹³ Lakić, T. 21619-23; 21669-70; P64.A, separator 671 (Zapisnik 27. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 13. juni 1992.), str. 3; P583, separator 87 (Magnetofonski snimak 19. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, 12. avgust 1992.), str. 62-3.

³⁹⁴ Đerić, T. 27066, 27080, 27104, 27148, 27241-2; Lakić, T. 21610-12; P1112 (rukom pisane bilješke sa sastanka vlade Republike Srpske, 14. septembar 1992.), str. 4-5. Čini se da je to bila nezvanična sjednica Predsjedništva i vlade tokom dvodnevne 20. sjednice Skupštine održane u Bijeljini, kao što je zabilježeno u P64 (Treanorov izvještaj), str. 184.

³⁹⁵ Trbojević, T. 11427-8; 11433-5, 11711-4, 11760, 11788; P583.A (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 23-5; P583.B (razgovor predstavnika tužilaštva s Milanom Trbojevićem), str. 8, 10; Lakić, T. 21582.

(predsjednik Skupštine, član Predsjedništva) i Karadžića (predsjednik republike bosanskih Srba i predsjednik SDS-a) davale su im potpunu moć: postojeće veze između stranke i državnih struktura učvršćene su, a istovremeno su i stvarane nove, *de jure* ili drugačije. Ta dva čovjeka su u suštini *de facto* kontrolisala sve njih. To je značilo da vlada bosanskih Srba, pa prema tome i republika bosanskih Srba, nije bila ništa drugo do tijelo za provođenje politike rukovodstva SDS-a pod budnim okom i čvrstom rukom Karadžića i optuženog.

3.4 Oružane snage

3.4.1 Zakonski okvir

188. Prema Ustavu bosanskih Srba, građani republike bosanskih Srba imali su pravo i obavezu da budu pripadnici oružanih snaga JNA i TO-a. Prema definiciji iz Ustava, pripadnici oružanih snaga su građani koji učestvuju u odbrani republike bosanskih Srba.³⁹⁶ Dana 1. juna 1992. Zakonom o vojsci proglašena je Vojska Republike Srpske (u daljem tekstu: VRS), koja je imala dužnost da brani suverenitet, teritoriju i nezavisnost republike.³⁹⁷

189. Kao što je ranije objašnjeno, predsjednik bosanskih Srba bio je vrhovni komandant i imao je ovlaštenje da utvrdi organizaciju VRS-a, uspostavi sistem komandovanja, utvrdi plan razmještaja snaga i donosi odluke o razmještaju, definiše granice vojne teritorije i izdaje pravila u vezi s borbenim dejstvima.³⁹⁸ Druge značajne funkcije u vezi s oružanim snagama vrše Ministarstvo odbrane, Ministarstvo unutrašnjih poslova i skupština bosanskih Srba. Vlada je ovlaštena da predlaže odbrambene planove i izvrši pripreme za odbranu. Ministarstvo odbrane je zaduženo za provođenje mobilizacije. MUP angažuje policijske snage u slučaju sukoba. Skupština usvaja plan razvoja odbrane, određuje izvore sredstava za finansiranje odbrane i omogućava popunu materijalnim sredstvima.³⁹⁹

190. U skladu sa Zakonom o odbrani republike bosanskih Srba, oprema za odbranu, materijalno-finansijska sredstva i druga imovina koja je ranije pripadala Bosni i Hercegovini prenosi se na republiku bosanskih Srba.⁴⁰⁰ Oficiri JNA, građani republike bosanskih Srba i građani drugih jugoslovenskih republika koji su željeli da služe u VRS-a mogli su prijeći u vojsku republike bosanskih Srba.⁴⁰¹

3.4.2 Osnivanje VRS-a

³⁹⁶ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 109, 112.

³⁹⁷ P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), članovi 1-2.

³⁹⁸ P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), članovi 173-4.

³⁹⁹ P65, separator 145 (Zakon o odbrani, 1. juni 1992.), članovi 6, 10 (par. 1-7), 75.

⁴⁰⁰ P65, separator 145 (Zakon o odbrani, 1. juni 1992.), član 81.

⁴⁰¹ P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), član 377.

191. Od početka svog postojanja skupština bosanskih Srba bavila se odbranom države i pvela je raspravu o pitanju oružanih snaga. Već 11. decembra 1991., na trećoj sjednici skupštine bosanskih Srba Dragan Kapetina, glavni inspektor u Ministarstvu narodne odbrane Bosne i Hercegovine, podnio je referat poslanicima. Referat je sadržavao dva prijedloga za sastav odbrambenih snaga. Oba prijedloga, koja su zavisila od toga da li će Bosna i Hercegovina steći nezavisnost, pripremljeni su s aspekta “interesa srpskog naroda.”⁴⁰² Kapetina je u iskazu rekao da mu je taj zadatak dao Miodrag Simović, potpredsjednik vlade zadužen za odbranu u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine.⁴⁰³ Dana 11. januara 1992., na prvoj sjednici Ministarskog savjeta Kapetina je zadužen da obezbijedi da se u Poslovnik Ministarskog savjeta ugradi saradnja s organima i komandom JNA.⁴⁰⁴ Tom odlukom samo je ozvaničena postojeća situacija, pošto su neki štabovi srpskog TO-a već bili mobilisani i saradivali su s JNA.⁴⁰⁵

192. Optuženi je čvrsto stao na stanovište da je prije 12. maja 1992. JNA bila neutralna i da bi general Kukanjac, komandant 2. vojne oblasti JNA (koja je obuhvatala Bosnu i Hercegovinu i manja područja Hrvatske), ostao neutralan da Muslimani nisu prvi napali JNA.⁴⁰⁶ Dokazi govore suprotno. U dijelu 2.2 ove Presude već se govorilo o stepenu angažovanja JNA u naoružavanju bosanskih Srba. Štaviše, pored već pomenutih priprema skupštine bosanskih Srba da saraduje s JNA, na sjednici skupštine bosanskih Srba od 27. marta 1992. Karadžić je naredio poslanicima da pod komandu JNA, gdje je moguće, stave srpski TO, što su u suštini bile opštinske odbrambene snage.⁴⁰⁷ Na zajedničkom sastanku SNB-a i vlade održanom 15. aprila 1992., jedan pukovnik JNA imenovan je za komandanta srpskog TO-a i zadužen za nadzor i kontrolu lokalnih štabova TO-a.⁴⁰⁸ Dana 16. aprila 1992. Ministarstvo odbrane republike bosanskih Srba javno je potvrdilo stanje neposredne ratne opasnosti, koje je dan ranije proglasilo predsjedništvo bosanskih Srba u skladu sa svojim vanrednim ovlaštenjima, i obavijestilo je ARK, vlade drugih SAO i sve srpske opštine o odluci predsjedništva bosanskih Srba donesenoj prethodnog dana da

⁴⁰² P65, separator 62 (Stenogram 3. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, 11. decembar 1991.), str. 58-9.

⁴⁰³ Kapetina, T. 20042-3.

⁴⁰⁴ P64.A, separator 660 (Zapisnik 1. sjednice Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda BiH, 11. januar 1992.), str. 3; Kapetina, T. 20043-4.

⁴⁰⁵ Prstojević, T. 14540-1.

⁴⁰⁶ Krajišnik, T. 23892, 24101-2.

⁴⁰⁷ Brown, T. 16285-6; P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 23.

⁴⁰⁸ Subotić, T. 26440-1, 26545-6; C3 (Subotićeva izjava), par. 12-13; C5 (Subotićeva izjava), par. 7, 25, 41; P64.A, separator 618 (Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. april 1992.), tačka 3.

srpski TO postaje “oružana snaga” republike bosanskih Srba. Ministarstvo je takođe naredilo mobilizaciju i pozvalo na saradnju štabova TO-a i JNA, pod jedinstvenom komandom, tamo gdje je to moguće.⁴⁰⁹

193. Usprkos tim mjerama, čiji je cilj bio saradnja TO-a i JNA, i usprkos osnivanju jedinstvenih oružanih snaga, rukovodstvo bosanskih Srba nije bilo zadovoljno napretkom te dvije oružane snage, naročito štabovima TO-a, pošto

... one nisu uspjele ostvariti glavne strategijske ciljeve oružane borbe srpskog naroda u bivšoj BiH. Nisu otvorile i obezbijedile koridore Posavinom između Krajine i SRJ i koridor koji bi Hercegovinu dolinom Drine povezivao sa SRJ, nisu uspjele teritorijalno ovladati značajnim dijelom teritorije bivše BiH, koja istorijski i etnički pripada srpskom narodu.⁴¹⁰

194. Na sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj 12. maja 1992., optuženi se zalagao za stvaranje VRS-a, objašnjavajući da je osvajanje teritorije krajnji cilj.⁴¹¹ Na istoj sjednici donesena je odluka kojom je zvanično formirana VRS, jedinice TO-a preimenovane su u jedinice VRS-a, a Ratko Mladić imenovan je za komandanta Glavnog štaba VRS-a.⁴¹² Optuženi je priznao da je Mladić, u svojstvu komandanta, bio neposredno podređen Predsjedništvu.⁴¹³

195. Usprkos stvaranju VRS-a, jedinice TO-a nisu u potpunosti raspuštene i TO je i dalje imao značajnu ulogu. Dana 15. maja 1992. Mićo Stanišić je dodatno mobilisao snage TO-a u skladu s odlukom Biljane Plavšić i Nikole Koljevića.⁴¹⁴

196. JNA se formalno povukla iz Bosne i Hercegovine 19. i 20. maja 1992., u vrijeme kada je okončana transformacija onog što je od JNA ostalo na teritoriji Bosne i Hercegovine u VRS.⁴¹⁵ Dana 21. maja 1992. predsjedništvo bosanskih Srba pozvalo je na opštu mobilizaciju sve vojno sposobne građane republike bosanskih Srba.⁴¹⁶ Pored toga, u

⁴⁰⁹ Prstojević, T. 14540-1; P892, separator 47 (Odluka Ministarstva odbrane Srpske Republike Bosne i Hercegovine o proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti, 16. april 1992.); P901, str. 2474-8;

⁴¹⁰ P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 69.

⁴¹¹ P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 50-2.

⁴¹² P891 (Brownov izvještaj), par. 1.39, 1.63-1.64.

⁴¹³ Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, dostavljen 31. avgusta 2001., par. 65.

⁴¹⁴ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 184.

⁴¹⁵ Presuđene činjenice 83-6; svjedok 680, T. 14966-73, 15001, 15060-3, 15099, 15112-14; P891 (Brownov izvještaj), par. 1.73, 1.75, 1.88.

⁴¹⁶ P529, separator 271 (Naređenje Komande 1. krajiškog korpusa o opštoj mobilizaciji VRS, 21. maj 1992.); P891 (Brownov izvještaj), par. 1.77; P910 (transkript iskaza svjedoka 79), str. 27761-3; P910.A (izjava svjedoka 79), str. 5, 9.

mjesecima koji su uslijedili, usprkos određenog kašnjenja,⁴¹⁷ mnoge jedinice srpskog TO-a preimenovane su u “lake brigade” VRS-a.⁴¹⁸

3.4.3 Sastav i logistika

197. U junu 1992. u sastavu VRS-a bilo je 177.341 ljudi raspoređenih u pet korpusa, kao i nekoliko jedinica koje nisu bile vezane ni za jedan korpus, a svi su bili pod komandom Glavnog štaba vojske na čelu s Ratkom Mladićem. Tih pet korpusa bili su 1. krajiški korpus (bivši 5. korpus JNA, kojim je od 17. marta 1992. komandovao Momir Talić), 2. krajiški korpus (bivši 10. korpus JNA), Istočnobosanski korpus (bivši 17. korpus JNA), Sarajevsko-romanijski korpus (bivši 4. korpus JNA), i Hercegovački korpus (bivši dio 9. korpusa JNA). U novembru 1992. Drinski korpus osnovan je na teritoriji koja je ranije bila u nadležnosti Istočnobosanskog korpusa i Sarajevsko-romanijskog korpusa.⁴¹⁹

198. Nakon osnivanja VRS-a, vojska je i dalje primala znatnu finansijsku i materijalnu podršku od JNA i SFRJ. Oficiri VRS-a nastavili su da primaju plate i penzije od JNA.⁴²⁰ Njena pomoć nije bila ograničena na finansijska sredstva. Velike količine vojnih i sanitetskih zaliha, kao i hrana i sredstva veze, dopremane su tokom 1992. godine iz Jugoslavije i u Glavni štab i u razne korpuse VRS-a.⁴²¹

199. VRS je imao kontrolu nad nekoliko fabrika za proizvodnju oružja u Bosni i Hercegovini. Proizvodili su se motori na mlazni pogon, radarski i telekomunikacijski sistemi, artiljerija i oprema za nenavodene rakete, oklopna vozila, optička elektronika i motori za vojna vozila. Fabrika za proizvodnju artiljerije i raketa “Pretis” u opštini Vogošća bila je jedina fabrika za proizvodnju municije.⁴²²

⁴¹⁷ P583, separator 120 (Naređenje komande SV Birač TO-u Zvornik, 28. maj 1992.).

⁴¹⁸ Brown, T. 16298; P892, separator 52 (Prijedlog Komande 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu VRS, 27. maj 1992.); P891 (Brownov izvještaj), par. 1.76, 1.81, 3.10. 1; P871 (Naređenje o preimenovanju štabova i jedinica TO, 6. juni 1992.), tačke 1, 2 3 i 4; svjedok 666, T. 16028; C5 (Subotićeva izjava), par. 46; Krsman, T. 21950-2.

⁴¹⁹ P891 (Brownov izvještaj), par. 1.62-1.64; P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 71; Brown, T. 16236. O zoni odgovornosti 1. krajiškog korpusa, vidi: Brown, T. 16206-7; P891 (Brownov izvještaj), par. 1.90-1.93, 2.1 (fusnota 237); P892, separator 5 (karta zone odgovornosti 1. krajiškog korpusa, datum nije naveden).

⁴²⁰ P733 (transkript Selakovog iskaza, 17. januar 2003.), str. 13112-13; Subotić, T. 26573-5; P979 (Smjernice o zadacima i načinu djelovanja i funkcionisanja [...] u uslovima ratnog stanja, juli 1992.), par. 6; P65, separator 182 (Zapisnik i magnetofonski snimak 17. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 24.-26. juli 1992.), str. 22, 101; P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 127-9.

⁴²¹ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.254-2.259.

⁴²² Zečević, T. 13752-4, 13870, 13873-8; P753 (Zečevićeva izjava), par. 25, 31-4, 38; P757 (Izvještaj preduzeća “Pretis” Ministarstvu odbrane Vojske Republike Srpske, 11. februar 1993.), str. 10; P755 (Informacija o mogućnostima obnavljanja proizvodnje u preduzećima namenske proizvodnje, 8. juni 1992.); P756 (Rješenje o imenovanju direktora “Pretis Holding-a”, 18. juni 1992.).

200. Sistemi veze VRS-a bili su više nego prikladni za izvještavanje o najznačajnijim pitanjima kao što su neprijateljska aktivnost, situacija na terenu, pozadinska i kadrovska pitanja.⁴²³ Predsjedništvo je redovno primalo pismene i usmene izvještaje o “kriznim područjima” i situaciji na terenu, kao što je zabilježeno u zapisnicima sa sjednica Predsjedništva.⁴²⁴

201. Nacionalni sastav oružanih snaga znatno se promijenio u prvoj polovini 1992. godine. Još početkom 1992., dijelom i zbog odbijanja nesrba da se odazovu na mobilizaciju za rat u Hrvatskoj,⁴²⁵ jedinice JNA u Bosni i Hercegovini počele su se postupno pretvarati u isključivo srpske jedinice.⁴²⁶ Već u aprilu 1992. preko 90 posto svih oficira JNA bili su Srbi ili Crnogorci, a u kadrovskoj politici JNA otvoreno je davana prednost Srbima.⁴²⁷ Političko rukovodstvo često je uticalo na vojne rukovodioce da iz oružanih snaga odstrane preostale nesrbe. Pored toga, u sklopu JNA vršen je pritisak na nesrbe da se povuku s dužnosti što se izražavalo kroz prijetnje koje su im upućivali srpski vojnici i činjenicu da su preraspoređivani na fizičke poslove. Dana 9. juna pukovnik Vukelić, pomoćnik komandanta za moral u 1. krajiškom korpusu VRS-a, izvijestio je Glavni štab VRS-a i predsjedništvo bosanskih Srba o jednoj odluci Kriznog štaba ARK-a. Tom odlukom je dat ultimativni zahtjev korpusu i drugim vojnim jedinicama da uklone Muslimane i Hrvate sa “ključnih i komandnih dužnosti” do 15. juna, a u protivnom će Krizni štab preuzeti rukovođenje oružanim snagama. Pukovnik Vukelić opisao je taj ultimatum kao “opravdan”, ali je smatrao da je nemoguće pronaći kadrove koji mogu zamijeniti 67 muslimanskih i hrvatskih oficira koji su tada još bili u korpusu. Rekao je da je korpus već isključio te osobe iz procesa donošenja važnih odluka. Odgovor Glavnog

⁴²³ Brown, T. 16207-13; P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 33-41; Treanor, T. 1800-1; P65, separator 215 (Odluka o formiranju Vrhovne Komande Vojske Republike Srpske, 30. novembar 1992.), str. 1; Brown, T. 16455-7; P892, separator 44 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12 maj 1992.), str. 16; P65, separator 165 (Zapisnik sa 8. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 17. juni 1992.); Brown, T. 16239-40, 16248-9; P892, separator 38 (Informacija Milutina Vukelića, 9. juni 1992.); D58 (Transkript od 28. oktobra 2003.), str. 21582-90; Brown, T. 16212-15, 16456.

⁴²⁴ P65, separator 161 (Zapisnik sa 6. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 13. juni 1992.); P65, separator 163 (Zapisnik sa 7. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 16. juni 1992.); P65, separator 165 (Zapisnik sa 8. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 17. juni 1992.).

⁴²⁵ Vidi dio 2.3. ove Presude.

⁴²⁶ Džambasović, T. 5938-9; P526 (Džambasovićeva izjava), par. 3, 7, i 42; P526.A (Džambasovićeva izjava), par. 1, 21, 24, 42-3, 54, 59, 72, 92; P526 (Džambasovićeva izjava), par. 3, 7, i 42.

⁴²⁷ P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 27; P891 (Brownov izvještaj), par. 1.128-1.130.

štaba VRS-a upućen istog dana bio je da oficire muslimanske i hrvatske nacionalnosti treba smjesta poslati na odsustvo i uputiti ih u JNA, koja će riješiti njihov status u službi.⁴²⁸

202. Većina oficira nesrba i jest otpuštena iz službe. Već krajem 1992. ili početkom 1993., od 2.579 oficira VRS-a, većina su bili Srbi (2.165 ili 84 posto) ili Jugosloveni (204 ili 8 posto). Samo 62 (ili 2 posto) su bili Hrvati i 33 (1 posto) Muslimani.⁴²⁹ Činjenica da je nekoliko nesrba ipak ostalo bila je, čini se, povezana s time što je, poslije 16. jula 1992., s obzirom na nedostatak kvalifikovanog kadra, nesrbima koji su se dokazali u borbi i izjasnili da žele postati građani republike bosanskih Srba dozvoljeno da ostanu u VRS-a.⁴³⁰

203. JNA nije bila jedina oružana snaga u republici bosanskih Srba čiji se sastav tako dramatično promijenio. Teritorijalna odbrana je takođe nailazila na teškoće pokušavajući da popuni svoje redove nakon odlaska nesrba. U pismu od 27. aprila 1992. ministar odbrane Subotić zatražio je pojačanje iz 2. vojne oblasti JNA, u skladu s naređenjem koje je primio predsjednik vlade Đerić. U pismu se kaže sljedeće:

Na osnovu neophodnih potreba za dopunom najosnovnijih kadrova u TO Srpske republike BiH, a u skladu sa postignutim dogovorom i obećanjem iz Beograda, molimo Vas da nam u što kraćem roku pomognete u popuni sledećih starješina.⁴³¹

3.4.4 Kontrola nad VRS-om i operacije VRS-a

204. O bliskoj povezanosti rukovodstva SDS-a, TO-a i JNA prije povlačenja JNA s teritorije Bosne i Hercegovine govori se u dijelu 3.4.2, kao i u dijelu 2 Presude.

205. Vrhovni vojni komandant VRS-a bio je predsjednik republike Radovan Karadžić. Neposredno ispod njega bio je Mladić, koji je bio na dužnosti komandanta Glavnog štaba VRS-a. Usprkos pokušajima optuženog da umanja značaj Predsjedništva,⁴³² Vijeću je

⁴²⁸ Selak, T. 13332-3, 13365-6; P733 (transkript Selakovog iskaza), str. 12890; P733.A (transkript Selakovog iskaza), str. 12030, 12959, 13036-43; P733.B (transkript Selakovog iskaza), str. 13049-50, 13058-61, 13065, 13068; P733.C (transkript Selakovog iskaza), str. 13194, 13202-3; 1; P192 (Zaključci političkih predstavnika različitih opština na sastanku subregije, 7. juni 1992.); P739 (izvještaj Komande 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu VRS-a i Predsjedništvu srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 9. juni 1992.); P736 (naređenje Glavnog štaba VRS-a Komandi 1. krajiškog korpusa, 9. juni 1992.); Brown, T. 16248-50; P892, separator 38 (izvještaj Milutina Vukelića upućen Glavnom štabu VRS-a, 9. juni 1992.); P891 (Brownov izvještaj), par. 1.131-1.135; D58 (transkript Brownovog iskaza), str. 21584-90; P735 (dokument Komande 30. partd, 21. juni 1992.).

⁴²⁹ Brown, T. 16529-31; P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 80. Subotić, T. 26433-4; Krajišnik, T. 24113.

⁴³⁰ P891 (Brownov izvještaj), par. 1.131, 1.135; D58 (transkript Brownovog iskaza), str. 21592-4.

⁴³¹ P1211 (Subotićev zahtjev 2. vojnoj oblasti JNA za kadrovsku popunu, 27. april 1992.); Subotić, T. 26489-90.

⁴³² Krajišnik, T. 23346-7, 24112-15, 24218, 24400, 24441, 24443-6, 24453-4, 24467-71.

predočeno dovoljno dokaza da bi ono zaključilo kako se od maja do novembra 1992. general Mladić redovno savjetovao s rukovodstvom bosanskih Srba.⁴³³ Predsjedništvo je često raspravljalo o vojnim pitanjima i donosilo odluke o njima.⁴³⁴ Pored toga, Predsjedništvo je imalo ovlaštenje da pokrene istragu o navodima o krivičnim djelima počinjenim u vezi s borbenim dejstvima,⁴³⁵ da naredi prekid vatre⁴³⁶ i okonča vojne operacije ako to nalažu političke ili diplomatske okolnosti.⁴³⁷ Predsjedništvo je imalo ovlaštenje da obezbijedi puštanje ratnih zarobljenika na slobodu.⁴³⁸ Vijeće je saslušalo svjedočenje o jednom incidentu u julu 1992. kada je ministar pravosuđa Mandić uređio da se pusti više Hrvata zatočenih u vojnom logoru Manjača u opštini Banja Luka stupivši u kontakt sa svojim "šefom".⁴³⁹ Prema Mandićevom iskazu, Karadžić je bio taj kojem je odlazio kada je trebalo obezbijediti takve razmjene. Mandić je u iskazu takođe rekao da je istim povodom odlazio Mladiću ili optuženom.⁴⁴⁰ O drugim primjerima nadležnosti Predsjedništva i njegovih članova nad vojnim pitanjima više se govori u dijelu 6 ove Presude.

206. Komandni lanac i iz njega proistekla uska povezanost između članova Predsjedništva i Glavnog štaba takođe su podrazumjevali da potonji izvještavaju članove Predsjedništva o vojnoj situaciji u cijeloj republici bosanskih Srba.⁴⁴¹ Potom su iz političkog rukovodstva naređenja prosljeđivana vojnim starješinama. Kada je republika bosanskih Srba postala više hijerarhijski strukturirana, to je uključivalo i usmena naređenja i naređenja upućena vojnim starješinama koje su prisustvovala sjednicama Predsjedništva.⁴⁴²

⁴³³ Wilson, T. 13032-3, 13066, 13073, 13075, 13106; P721 (Zapisnik razgovora sa Johnom Wilsonom, Biljanom Plavšić i Ratkom Mladićem 25. maja 1992.), par. 7; Subotić, T. 26450-1; C5 (Subotićeva izjava), par. 31; Krajišnik, T. 24293.

⁴³⁴ Treanor, T. 1743-4, 1747-8, 1756, 1764, 1783-4; P65, separator 155 (Zapisnik sa 4. proširenog sastanka Ratnog predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 9. juni 1992.); P65, separator 165 (Zapisnik sa 8. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 17. juni 1992.); P65, separator 172 (Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva Srpske Republike, 13. juli 1992.); P65, separator 181 (Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 24. juli 1992.); P65, separator 185 (Zapisnik sa 22. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 4. avgust 1992.); svjedok 680, T. 15144-5; P65, separator 203 (Zapisnik sa sjednice Predsjedništva Republike Srpske, 9. oktobar 1992.), str. 2.

⁴³⁵ Krajišnik, T. 24475-7.

⁴³⁶ Krajišnik, T. 24637-8, 24640; P64.A, separator 221 (telefonski razgovor između Biljane Plavšić i Miće Stanišića, 14. maj 1992.).

⁴³⁷ Subotić, T. 26448-9, 26463, 26506-7, 26547-53; C5 (Subotićeva izjava), par. 33.

⁴³⁸ Mandić, T. 9045; P461.A (telefonski razgovor između Brane Kvesića i Momčila Mandića, 10. juli 1992.).

⁴³⁹ P461.A (telefonski razgovor između Brane Kvesića i Momčila Mandića, 10. juli 1992.).

⁴⁴⁰ Mandić, T. 9048-9.

⁴⁴¹ Svjedok 680, T. 14979-84, 14999-5001, 15013-19, 15034-9, 15048-9, 15150, 15182-4, 15186-7, 15205-7; 15166-7; P65, separator 171 (Zapisnik sa 12. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 27. juni 1992.), str. 1.

⁴⁴² Brown, T. 16221-3; P529, separator 271 (Naređenje komande 1. krajiškog korpusa o opštoj mobilizaciji VRS, 21. maj 1992.; Brown, T. 16220-1; P67, separator 32 (telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Ratka Mladića, 27. maj

207. Goreopisani komandni lanac stvorio je neobičan odnos između Ministarstva odbrane i VRS-a. Izuzev Predsjedništva, druge civilne vlasti nisu imale mnogo prilike za sudjelovanje u poslovima VRS-a.⁴⁴³ Ministar odbrane Subotić nije bio u komandnom lancu niti ga je VRS detaljno informisao. On i drugi ministri samo su povremeno pozivani na sastanke Predsjedništva da bi ga savjetovali u vezi s određenim pitanjima.⁴⁴⁴ Ministarstvo odbrane nije primalo izvještaje o borbenim dejstvima, već samo o snabdijevanju i logistici vojnih operacija, unapređenjima i naimenovanjima. Ti izvještaji nisu dolazili s terena, već ili od “vrhovnog komandanta” ili od predsjednika vlade.⁴⁴⁵ Iako je Subotić često odlazio na teren, Mladić mu nije dozvoljavao da obilazi jedinice i kasarne na liniji fronta za vrijeme vojnih dejstava, niti je dao da Subotić ima aktivnu ulogu u pripremama ratnih operacija.⁴⁴⁶ Ministarstvo stoga nije moglo donositi nikakve odluke o vojnim pitanjima.

3.4.5 Paravojne formacije

208. I prije izbijanja neprijateljstava u Bosni i Hercegovini, u Beogradu je postojao centar u kojem su se okupljali dobrovoljci koji su upućivani u borbe u Bosnu i Hercegovinu. Pored toga, Srpska radikalna stranka (u daljem tekstu: SRS) regrutovala je dobrovoljce iz Bosne i Hercegovine. O tome su bili informisani Karadžić, optuženi i ostali rukovodioci bosanskih Srba.⁴⁴⁷

209. U početku se činilo da mnoge paravojne jedinice djeluju nezavisno. U dosta slučajeva paravojne jedinice su kasnije pripojene strukturama TO-a i na kraju su ili rasformirane ili pripojene strukturama VRS-a. Rukovodstvo bosanskih Srba kolebalo se

1992.); P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 159; Brown, T. 16220; P65, separator 152 (Zapisnik sa 3. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 8. juni 1992.); P65, separator 155 (Zapisnik sa 4. proširenog sastanka Ratnog predsjedništva Srpske Republike BiH, 9. juni 1992.); P65, separator 157 (Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 10. juni 1992.); P65, separator 178 (Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 13. juli 1992.); P65, separator 184 (Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 2. avgust 1992.); P65, separator 194 (Zapisnik sa 27. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 31. avgust 1992.); Brown, T. 16250-2; P892, separator 37 (naređenje Glavnog štaba VRS u skladu s odlukom Predsjedništva Srpske Republike i Glavnog štaba, 1. juni 1992.); P892, separator 40 (naređenje Komande SRK brigadama i bataljonima SRK u skladu s konferencijom o vojnim i političkim pitanjima, 12. septembar 1992.); Brown, T. 16329-31; P892, separator 60 (odlomci iz Zapisnika 20. sjednice Skupštine Republike Srpske, 14.-15. septembar 1992.), str. 3.

⁴⁴³ Mandić, T. 8603, 9108-9, 9110-11, 9435-40, 9450-3.

⁴⁴⁴ Subotić, T. 26458-9, 26553-6; C3 (Subotićeva izjava), par. 30; C5 (Subotićeva izjava), par. 14, 30.

⁴⁴⁵ Subotić, T. 26431-2.

⁴⁴⁶ Subotić, T. 26431-7, 26439, 26444-5, 26586-91; C3 (Subotićeva izjava), par. 10; C4 (Subotićeva izjava), str. 2-3; Kapetina, T. 19886, 19925, 19952-3, 19957, 19968-9.

⁴⁴⁷ Poplašen, T. 20914-15, 20917, 21105-6; 21119, 21125-6; Mandić, T. 9025-9; P460.A (telefonski razgovor između Momčila Mandića i izvjesnog Igora, 21. april 1992.); P1090 (video insert); P1095 (ovlaštenje za Nikodina Čavića da može upisivati dobrovoljce, 13. decembar 1991.); P892, separator 54 (Informacija pukovnika Zdravka Tolimira o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 3.

između prihvatanja svakog ko je htio da se bori za “srpstvo” i primanja u svoje redove samo onih koji su voljni da se potčine vojnom komandnom lancu.⁴⁴⁸ O tome se raspravljalo veći dio 1992. godine, ne samo na nivou najviših predstavnika republike bosanskih Srba već i na nivou korpusa.

210. Jedan obavještajni izvještaj Glavnog štaba VRS-a o paravojnim formacijama od 28. jula 1992. upućen je u pet korpusa VRS-a, predsjedniku Predsjedništva, predsjedniku vlade i komandantu Glavnog štaba. Prema tom izvještaju, paravojne grupe koje su u to vrijeme djelovale u republici bosanskih Srba (oko 60 grupa s ukupno 4.000 do 5.000 ljudi) uglavnom su bile sastavljene od pojedinaca niskog morala, od kojih su mnogi bili osuđivani za krivična djela i njihov interes je bila pljačka. Paravojne formacije su navodno bile slabe ili nisu ni postojale na područjima na kojima je upravna, zakonodavna i izvršna vlast funkcionisala. Prema ovom izvještaju, pripadnici paravojnih formacija nisu se izjašnjavali kao pripadnici SDS-a, nego stranaka u Srbiji.⁴⁴⁹

211. U tom obavještajnom izvještaju Glavnog štaba VRS-a pominje se i specijalna četa Dragana Jocića, s otprilike 80 pripadnika, kao jedna od najvažnijih paravojnih grupa koje su u to vrijeme djelovale u republici bosanskih Srba. Prema izvještaju, ta četa, koja je formalno bila u sastavu lokalne brigade VRS-a, u stvari je bila pod uticajem pojedinaca iz opštinskih vlasti Teslića.⁴⁵⁰

212. Paravojna grupa Srpske odbrambene snage (u daljem tekstu: SOS) pod komandom Nenada Stevandića, člana Kriznog štaba ARK-a, djelovala je u Banjoj Luci u proljeće i ljeto 1992. U njenom sastavu su bili osuđivani kriminalci, a bila je povezana s rukovodiocima SJB-a i CSB-a. Pripadnici SOS-a čak su služili kao pratnja visokim funkcionerima SDS-a, na primjer Radoslavu Brđaninu. U vrijeme referenduma o nezavisnosti republike, održanog 29. februara i 1. marta 1992., pripadnici SOS-a blokirali su zgradu opštine u Banjoj Luci.⁴⁵¹ SOS-ove grupe bile su aktivne i u Sanskom Mostu,

⁴⁴⁸ Svjedok 680, T. 15040-6, 15070-4, 15082-4; P1021.A (transkript video zapisa s Momčilom Krajišnikom); P64.A, separator 633 (Stenografske bilješke druge sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembar 1991.).

⁴⁴⁹ Brown, T. 16305-7; P529, separator 463 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 1-6; P891 (Brownov izvještaj), par. 2.71.

⁴⁵⁰ P529, separator 463 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 1-3.

⁴⁵¹ Svjedok 458, T. 11356-58; P582 (izjava svjedoka 458), par. 67, 69; P582.C (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3957; P582.D (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4056; P582.E (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4124, 4127-8; P582.K (članci u *Glasi*, 3. april 1992.); P529, separator 463 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 4-5; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 213.

gdje je lokalni krizni štab 22. aprila odlučio da će ih transformisati u jedinicu TO-a.⁴⁵² Iako je Skupština ARK-a zvanično stavila SOS pod kontrolu CSB-a Banje Luke 29. aprila 1992. ili oko tog dana, ova grupa je zadržala određeni stepen nezavisnosti.⁴⁵³

213. U Zvorniku su u aprilu i maju 1992. “Žute ose”, paravojna jedinica u čijem je sastavu bilo oko 100 do zuba naoružanih ljudi, tako tijesno saradivala s TO-om da im je čak logistička služba TO-a izdala naoružanje. Kada je osnovan VRS i kada je krajem maja formirana Zvornička brigada, “Žute ose” su potčinjene toj brigadi.⁴⁵⁴ Ta paravojna jedinica bila je u neposrednom kontaktu s rukovodstvom na Palama. Dana 11. jula 1992. vođa “Žutih osa” Vojin (Žučo) Vučković otišao je po naoružanje i municiju u SJB na Palama. Dok je bio na Palama, Vučković se sastao sa Plavšićevom.⁴⁵⁵ Osim toga, sastao se i s ministrom odbrane Subotićem. Na tom sastanku Subotić je objasnio Vučkoviću da se onaj koji prima naređenja od starješina VRS-a smatra punopravnim pripadnikom VRS-a, bez obzira na to da li je rezervist, srpski dobrovoljac ili pripadnik paravojne jedinice.⁴⁵⁶

214. Paravojna grupa u Prnjavoru bili su “Vukovi s Vučjaka”, u čijem sastavu je bilo otprilike 150 ljudi. Vođa te grupe bio je Veljko Milanković, osuđeni kriminalac, obučen u Kninu (Hrvatska) u ljeto 1991.⁴⁵⁷ “Vukove” je 5. juna 1992. general Talić, komandant 1. krajiškog korpusa, premjestio iz TO-a Prnjavor pod komandu 327. motorizovane brigade. General Talić je u nekoliko prilika pohvalio “Vukove”. To je uradio usprkos činjenici da su se oni miješali u civilne poslove u gradu Prnjavoru i činili zločine. Civilna policija u Prnjavoru, koja je u to vrijeme imala otprilike 50 aktivnih pripadnika u svom sastavu, nije mogla da zaustavi takvo ponašanje i zatražila je intervenciju vojne policije, Kriznog štaba ARK-a i Radovana Karadžića. Međutim, u septembru 1992. general Talić je izdao naređenje vojnoj policiji da obustavi svoje aktivnosti u gradu i djeluje samo na linijama fronta, a da se policijskim pitanjima bavi isključivo civilna policija.⁴⁵⁸

⁴⁵² Brown, T. 16304; P892, separator 53 (Zaključci sa sastanka Kriznog štaba Sanski Most, 22. april 1992.).

⁴⁵³ P529, separator 463 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 4-5.

⁴⁵⁴ Svjedok 682, T. 16864-6, 16869-70, 16875, 16877, 16879, 16881-6, 16897-8, 16904, 16915, 16918, 16954-7; P865.A (naređenje o preformiranju TO-a u VRS, 30. maj 1992.); P922 (Komanda Zvorničke brigade, dostava podataka, 17. juni 1992.); P932 (izvještaj CSB-a Bijeljina, 20. juli 1992.), str. 1.

⁴⁵⁵ Svjedok 682, T. 16918-19, 16920-2, 16986-95, 16999-17001; P927 (potvrda SJB-a Pale, 11. juli 1992.); C7 (izjava Plavšićeve), par. 43.

⁴⁵⁶ Subotić, T. 26427, 26572; C3 (Subotićeva izjava), par. 37.

⁴⁵⁷ Vasić, T. 17415-16, 17426-7, 17711; P749, separator 7 (članak u *Javnosti*, 27. juli 1996.); P364 (Informacija o djelovanju naoružanih grupa na području CSB-a Banja Luka, 23. septembar 1991.), str.1

⁴⁵⁸ Vasić, T. 17416-19, 17423, 17496, 17548-50, 17712-15; P364 (Informacija o djelovanju naoružanih grupa na području CSB-a Banja Luka, 23. septembar 1991.); P749, separator 3 (naređenje generala Talića, 5. juni 1992.); P529, separator 463 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 4.

215. Lokalni odbori SDS-a, krizni štabovi i regionalne (SAO) vlade često su pozivali paravojne grupe i pomagali im. Tako je, na primjer, bilo sa “Žutim osama”, “Crvenim beretkama”, Mauzerovim ljudima i arkanovcima koji su djelovali u sjevernoistočnoj Bosni i Hercegovini (Bijeljina, Brčko i Zvornik).⁴⁵⁹ Krizni štabovi su prestali da tolerišu pripadnike paravojnih formacija tek kad su nad njima izgubili kontrolu.⁴⁶⁰

216. Dana 28. jula 1992., kao posljedica već pomenutog obavještajnog izvještaja Glavnog štaba VRS, Mladić je izdao naređenje o razoružanju paravojnih formacija. U naređenju se navodi da pripadnici paravojnih grupa pljačkaju na svim područjima odgovornosti VRS-a. Svim paravojnim formacijama sa “poštenim” namjerama naređeno je da se stave pod komandu VRS-a. Vojsci nije mogao da se priključi nijedan pojedinac ni grupa odgovorni za zločine, a svakog pripadnika paravojne jedinice koji odbije da se potčini jedinstvenoj komandi VRS-a trebalo je razoružati i uhapsiti.⁴⁶¹

217. Iako je namjera izvještaja bila da ponovo uspostavi vladavinu zakona na područjima koja su sad bila pod kontrolom bosanskih Srba, iz njega proizlazi da je VRS više bila zabrinuta zbog pljačke i poremećaja u funkcionisanju pravnog poretka nego zbog raširene pojave zločina koje su vršili pripadnici paravojnih formacija, što je detaljnije opisano u dijelu 4 Presude. U izvještaju se takođe ne objašnjava činjenica da je uključivanje pripadnika paravojnih formacija bilo pravilo i prije jula 1992. i da su zločine već bili izvršili, kao i da ih i dalje vrše pripadnici paravojnih jedinica pod pokroviteljstvom oružanih snaga bosanskih Srba.⁴⁶²

218. Na primjer, paravojne jedinice iz Prijedora koje se navode u izvještaju učestvovala su u napadima na Kozarac, Hambarine i druga mjesta na području Prijedora u maju 1992. kao dio VRS-a. Grupa kojom je komandovao Veljko Milanković, a djelovala je u Prnjavoru, priključila se 1. krajiškom korpusu 1992. i nakon toga učestvovala u vojnim operacijama u junu 1992. godine.⁴⁶³

⁴⁵⁹ Davidović, T. 14260-1, 15290-6; P764 (Davidovićeveva izjava), str. 19-21, 24-31, 29; P727, separator 7 (transkript televizijskog intervjua s Ljubišom Savićem, 1. juli 1992.), str. 2; P882 (optužnica protiv Duška (Repića) Vučkovića i Vojina (Žuće) Vučkovića, 28. april 1994.), str. 5; P883 (Presuda Okružnog suda u Šapcu u krivičnom predmetu protiv Duška (Repića) Vučkovića i Vojina (Žuće) Vučkovića, 8. juli 1996.), str. 9-10; svjedok 165, T. 15794-5; P865.D (Službena zabilješka CSB-a Bijeljina o informativnom razgovoru s Duškom (Repićem) Vučkovićem, 9. avgust 1992.); P865.E (izjava Vojina (Žuće) Vučkovića, 6. avgust 1992.); P944 (izjava svjedoka 674), str. 6.

⁴⁶⁰ Davidović, T. 14246-50, 15290-1; P764 (Davidovićeveva izjava), str. 19, 24-31.

⁴⁶¹ P819 (naređenje Ratka Mladića o razoružavanju paravojnih formacija, 28. juli 1992.).

⁴⁶² Brown, T. 16310-11.

⁴⁶³ Brown, T. 16304, 16308-11, 16319; D58 (transkript), str. 21498-9; P891 (Brownov izvještaj), par. 2.71-2.72.

219. Dana 1. juna 1992. general Momir Talić iz 1. krajiškog korpusa naredio je svom oficiru Osmanu Selaku da razdijeli oružje paravojnim formacijama koje su bile na obuci na Manjači (Banja Luka).⁴⁶⁴ Dana 9. juna, u svom izvještaju, Komanda 1. krajiškog korpusa žali se na sporost kojom civilne vlasti razoružavaju paravojne formacije.⁴⁶⁵ Dana 18. juna Talić je izdao naređenje prema kojem je trebalo razoružati sve paravojne formacije u zoni odgovornosti korpusa. O tome je donesena odluka na sastanku Kriznog štaba ARK-a kojem je prisustvovao Talić. Međutim, umjesto da razoruža pripadnike paravojnih formacija, VRS ih je priključila redovnim snagama.⁴⁶⁶

220. U periodu od maja do avgusta 1992. i Sarajevsko-romanijski korpus je u svoj sastav uključio jednu paravojnu grupu. Paravojne formacije koje su se usprotivile potčinjavanju nisu mogle da ostanu na području odgovornosti korpusa (Sarajevo i susjedne opštine).⁴⁶⁷

221. Pored toga, usprkos naređenju generala Mladića od 28. jula, neki pripadnici paravojnih formacija ostali su aktivni, djelujući relativno nezavisno od VRS-a. Na primjer, jedno naređenje komandanta Zvorničke brigade ukazuje na to da je 13. oktobra 1992. u Zvorniku još djelovala paravojna jedinica "Beli orlovi". Iz tog razloga, komandant Zvorničke brigade VRS-a Dragan Petković naredio je privremenu otkomandu jedinice "Beli orlovi" iz Zvorničke brigade u Birčansku brigadu na izvršenje "borbenih zadataka".⁴⁶⁸

222. Prema mišljenju Vijeća, dokazi pokazuju da je VRS, ubrzo nakon formiranja, bila svjesna ozbiljnih problema koje paravojne formacije stvaraju u raznim opštinama, kao i neobuzdanog ponašanja njihovih pripadnika. Isto se odnosi i na rukovodstvo bosanskih Srba. Usprkos tome, umjesto da obuzda te grupe, rukovodstvo i VRS su u nekoliko navrata pokušali da ih uključe u redovne jedinice VRS-a. Pripadnici nekih grupa, koje su "pozvali" pripadnici lokalnih odbora SDS-a, kriznih štabova i regionalne vlade, prihvatani su kao borci za "srpstvo" usprkos tome što su imali reputaciju osoba sklonih bezakonju i okrutnosti. Ostali su tolerisani sve dok ne stvaraju previše problema "zakonitim" vlastima bosanskih Srba.

⁴⁶⁴ P733.B (transkript Selakovog iskaza), str. 13097-9.

⁴⁶⁵ P891 (Brownov izvještaj), par. 1.120, fusnota 199.

⁴⁶⁶ P733.C (transkript Selakovog iskaza), str. 13159-60.

⁴⁶⁷ Svjedok 680, T. 14974, 15039-44, 15047, 15076-81.

⁴⁶⁸ P889, separator 9 (naređenje o privremenom upućivanju jedinice "Beli orlovi" u Birčansku brigadu, 13. oktobar 1992.).

3.4.6 Vojno sudstvo

223. Zakonom o vojsci regulisano je pravosuđe u oružanim snagama republike bosanskih Srba. Zakon predviđa krivičnu odgovornost u skladu sa krivičnim zakonom republike. U njemu su navedeni disciplinski prekršaji, među kojima i “ispoljavanje nacionalne, rasne i vjerske netrpeljivosti.” Disciplinski prekršaji su se kažnjavali mjerama kao što su zaustavljanje u napredovanju, gubitak službe u vojsci ili vojnim zatvorom.⁴⁶⁹ Predsjednik republike bosanskih Srba imao je ovlaštenje da smanji, ublaži ili oprostí neku disciplinsku mjeru ili kaznu.⁴⁷⁰

224. Zakonom o vojsci starješine su ovlaštene da donose odluke o manjim disciplinskim prekršajima.⁴⁷¹ Teži prekršaji bili su u nadležnosti vojnih disciplinskih sudova na kojima suđenja vode predsjednik vojnog suda, sudije i vojni disciplinski tužilac, koje imenuje predsjednik republike bosanskih Srba na period od dvije godine. U tu svrhu je predsjedništvo bosanskih Srba 24. jula 1992. (na sjednici kojoj su prisustvovali Karadžić, Plavšićeva, Koljević, optuženi i Đerić) usvojilo ukaz o imenovanju predsjednika i sudija vojnih disciplinskih sudova, vojnih disciplinskih tužilaca i njihovih zamjenika, kao i sekretara vojnih disciplinskih sudova.⁴⁷²

3.5 Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP)

3.5.1 Zakonski okvir

225. Zakon o unutrašnjim poslovima bosanskih Srba donijela je skupština bosanskih Srba 28. februara 1992., istog dana kada je usvojila Ustav. Zakon je objavljen u *Službenom glasniku* 23. marta 1992.⁴⁷³ Član 81 Ustava predviđa da se policija stavlja pod komandu Predsjedništva u slučaju proglašenja neposredne ratne opasnosti.

226. Novi Zakon o unutrašnjim poslovima zasnivao se većim dijelom na sadržaju Zakona o unutrašnjim poslovima Bosne i Hercegovine od 17. aprila 1990.⁴⁷⁴ Jedna od razlika bila je ta da se u zakonu iz 1992. govori o “nacionalnoj bezbjednosti”, dok se u

⁴⁶⁹ P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), članovi 62, 63, 65, 68.

⁴⁷⁰ P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), članovi 73, 144.

⁴⁷¹ P65, separator 146 (Zakon o vojsci, 1. juni 1992.), član 78.

⁴⁷² P65, separator 181 (Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 24. juli 1992.).

⁴⁷³ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 91.

zakonu iz 1990. govori o “državnoj bezbjednosti”.⁴⁷⁵ Druga razlika je ta što se u novom zakonu govori o nacionalnom sastavu MUP-a i što on poziva “radnike srpske nacionalnosti i druge radnike koji to žele” da prihvate službu u MUP-u.⁴⁷⁶

227. Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba bavilo se u ime vlade poslovima bezbjednosti.⁴⁷⁷ U skladu sa zakonom, na poslovima bezbjednosti radile su dvije službe Ministarstva u sklopu MUP-a: Služba nacionalne bezbjednosti i Služba javne bezbjednosti. Služba nacionalne bezbjednosti uglavnom je bila zadužena za prikupljanje obavještajnih podataka i procjenu bezbjednosne situacije.⁴⁷⁸ Njen rad je ocjenjivao predsjednik republike, koji je skupštinu bosanskih Srba izvještavao o radu te službe.⁴⁷⁹ S druge strane, Služba javne bezbjednosti bila je zadužena za upravne i tehničke poslove u vezi sa zaštitom od ugrožavanja državne bezbjednosti, sprečavanje kriminala i otkrivanje i oduzimanje oružja u neovlaštenom posjedu – drugim riječima, za redovne policijske zadatke.⁴⁸⁰

228. Zakon iz 1992. predvidio je pet centara službi bezbjednosti (CSB) u republici bosanskih Srba: Banja Luka za područje ARK-a; Trebinje za SAO Hercegovinu; Doboj za SAO Sjevernu Bosnu; Sarajevo za SAO Romaniju-Birač; i Bijeljina za SAO Semberiju.⁴⁸¹ Svaki od tih pet centara službi bezbjednosti bio je nadležan za određeni broj stanica javne bezbjednosti (SJB) po opštinama u nadležnosti tog lokalnog centra službe bezbjednosti. Prema toj strukturi, stanice javne bezbjednosti i dalje su bile glavni organ Ministarstva unutrašnjih poslova na opštinskom nivou.⁴⁸²

229. Novi zakon je predviđao da centri službe bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti prekinu saradnju s MUP-om Bosne i Hercegovine.⁴⁸³ U zakonu su tačno navedene nadležnosti stanica javne bezbjednosti, koje, između ostalog, uključuju zaštitu života i lične bezbjednosti građana, sprečavanje i otkrivanje krivičnih djela, kao i praćenje i hvatanje počinitelja.⁴⁸⁴ Zakon je stanicama javne bezbjednosti dao zadatak da sarađuju sa

⁴⁷⁴ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 92, 94.

⁴⁷⁵ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 95, 108.

⁴⁷⁶ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 164.

⁴⁷⁷ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), član 33.

⁴⁷⁸ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), članovi 18-19; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 305-16; P763.C, separator 23 (godišnji izvještaj MUP-a, januar 1993.), str. 8-12.

⁴⁷⁹ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), član 25.

⁴⁸⁰ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), član 15.

⁴⁸¹ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 112.

⁴⁸² Nielsen, T. 13857.

⁴⁸³ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 163.

⁴⁸⁴ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 106.

svim “organima” ili “organizacijama” koji su zakonski zaduženi za održavanje reda na datom području.⁴⁸⁵

230. Zakonom iz 1992. produžena je maksimalna dužina dozvoljenog pritvora u prostorijama centara službi bezbjednosti i stanica javne bezbjednosti na tri dana (sa maksimalnog perioda od 24 sata koji je propisivao zakon iz 1990.). Pored toga, osobe neutvrđenog identiteta osumnjičene za teška krivična djela mogle su, prema zakonu iz 1992. godine, biti zadržane u pritvoru na neodređeno vrijeme.⁴⁸⁶

231. Prema internim propisima, sjedište MUP-a imalo je zadatak da koordiniše rad centara službi bezbjednosti i, u okolnostima koje su ugrožavale bezbjednost republike bosanskih Srba, da aktivira snage rezervne policije i naoruža policijske jedinice.⁴⁸⁷ Pored zadataka koje su dobijali iz sjedišta MUP-a, centri službi bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti bili su zaduženi da provode propise opštinskih skupština u vezi s održavanjem javnog reda i mira.⁴⁸⁸

232. Zakonom o unutrašnjim poslovima ministar unutrašnjih poslova je ovlašten da obrazuje dodatne policijske jedinice za izvršenje konkretnih zadataka, ako je to potrebno radi očuvanja javnog reda i mira.⁴⁸⁹ Ministar je imao pravo i da ograniči kretanje i okupljanje na javnom mjestu, ako bi bila ugrožena bezbjednost republike, rad republičkih organa ili slobode i prava građana republike, ali se ipak prije toga morao posavjetovati sa Skupštinom ili, ako bi to zbog datih uslova bilo nemoguće, predsjednikom republike.⁴⁹⁰

233. Novi zakon je stavio u zadatak svim pripadnicima MUP-a da u vršenju svojih zadataka “čuvaju život ljudi i ljudsko dostojanstvo”.⁴⁹¹ Štaviše, predviđao je sljedeće: “Ovlašćena službena lica dužna su da izvrše naređenja ministra, odnosno neposrednog rukovodioca izdata radi vršenja poslova i zadataka nacionalne i javne bezbjednosti osim onih čije bi izvršenje bilo suprotno ustavu i zakonu.”⁴⁹²

234. Po pitanju podjele postojećih sredstava, Zakon o unutrašnjim poslovima predviđao je da se osnovna sredstva, oprema i arhiva predaju MUP-u bosanskih Srba srazmjerno

⁴⁸⁵ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 102.

⁴⁸⁶ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 126.

⁴⁸⁷ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), član 33.

⁴⁸⁸ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), član 27.

⁴⁸⁹ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 117.

⁴⁹⁰ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 117. P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), članovi 38, 49-51, 56-7.

⁴⁹¹ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 103.

⁴⁹² P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima, 28. februar 1992.), član 43.

procentu predstavnika srpskog naroda u Skupštini Bosne i Hercegovine. Nepokretna i pokretna imovina centara službi bezbjednosti i stanica javne bezbjednosti u oblastima čiji dijelovi su tada činili srpske autonomne regije trebalo je da se predaju se republici bosanskih Srba srazmjerno veličini dijelova koji su se odvojili od tih oblasti.⁴⁹³

3.5.2 Osnivanje MUP-a

235. Kao što je pomenuto u dijelu 2 ove Presude, MUP bosanskih Srba bio je jedna od prvih ustanova novoosnovane republike koja je počela uspješno funkcionisati. Na svojoj sjednici održanoj 11. marta 1992. skupština bosanskih Srba jednoglasno je pozvala Ministarski savjet da provede novi Zakon o unutrašnjim poslovima.⁴⁹⁴ Na sljedećoj sjednici održanoj jednu sedmicu kasnije, Radovan Karadžić je predvidio predstojeće povlačenje bosanskih Srba iz MUP-a Bosne i Hercegovine,⁴⁹⁵ a Miroslav Vještica, delegat SDS-a iz Bosanske Krupe, rekao je da je osnivanje MUP-a bosanskih Srba preduslov da bosanski Srbi preuzmu kontrolu nad “njihovim područjima”.⁴⁹⁶ Dana 24. marta 1992. skupština bosanskih Srba imenovala je Miću Stanišića za ministra unutrašnjih poslova.⁴⁹⁷

236. Zakon o unutrašnjim poslovima objavljen je 23. marta 1992. u *Službenom glasniku*, a stupio je na snagu 31. marta 1992.⁴⁹⁸ Od tog dana prestali su s radom svi centri službi bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti Bosne i Hercegovine na cijelom području republike bosanskih Srba.⁴⁹⁹ Dana 24. marta skupština bosanskih Srba naložila je Ministarskom savjetu da pripremi operativni plan “preuzimanja vlasti, odnosno uspostavljanja vlasti u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini u oblastima unutrašnjih poslova” i da ga 27. marta dostavi Skupštini.⁵⁰⁰ Dana 27. marta skupština bosanskih Srba usvojila je Ustav republike bosanskih Srba.⁵⁰¹ Tog dana na dnevnom redu nije bio nikakav operativni plan.⁵⁰² Plan je napokon donesen 26. aprila 1992.⁵⁰³

⁴⁹³ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 165.

⁴⁹⁴ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 73.

⁴⁹⁵ Krajišnik, T. 23805-13, 23820-1; P65, separator 109 (Stenografske bilješke sa 11. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 18. mart 1992.), str. 23, 37 i 44-6; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 75.

⁴⁹⁶ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 74.

⁴⁹⁷ Krajišnik, T. 23826-34; P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 6-8 i 12-13; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 79; Nielsen, T. 14062.

⁴⁹⁸ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima), član 130.

⁴⁹⁹ P64.A, separator 598 (Zakon o unutrašnjim poslovima), član 126.

⁵⁰⁰ P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 13-14.

⁵⁰¹ P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 7-8.

⁵⁰² P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 7.

⁵⁰³ P529, separator 76 (Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, 26. april 1992.).

237. Već 30. marta 1992. MUP bosanskih Srba osnovan je u SAO Romaniji.⁵⁰⁴ Dana 31. marta 1992. Momčilo Mandić poslao je depešu ministru unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine, kao i svim stanicama javne bezbjednosti, centrima službi bezbjednosti i sekretaru SUP-a Bosne i Hercegovine u Sarajevu. U toj depeši stoji:

Na sjednici održanoj 27.3.1992. godine Skupština srpskog naroda u BiH je u skladu sa političkim opredjeljenjima srpskog naroda i sarajevskim dogovorom [proglasila] Ustav Srpske Republike BiH. Pored toga, Skupština srpskog naroda je donijela jedan broj zakona i drugih propisa neophodnih za funkcionisanje Republike srpskog naroda u BiH. U tom smislu donijela je i Zakon o unutrašnjim poslovima koji će se od 1. aprila 1992. godine jedinstveno primjenjivati na teritoriji Republike srpskog naroda u BiH, te za ministra imenovala Miću Stanišića, dosadašnjeg savjetnika u MUP-u SRBiH. Ovim Zakonom se, između ostalog, uređuje jedinstvena Služba javne bezbjednosti, uređuje i organizuje Služba nacionalne bezbjednosti u okviru prava i dužnosti Republike srpskog naroda u BiH, uređuju dužnosti i ovlašćenja radnika MUP-a, međusobni odnosi i saradnja organa za unutrašnje poslove, školovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje radnika. Ministarstvo za unutrašnje poslove Srpske Republike BiH sa sjedištem u Sarajevu, radi vršenja unutrašnjih poslova na teritoriji Republike Srpskog naroda u BiH, obrazuje centre službi bezbjednosti kao područne jedinice i to u: [Banja Luka, Trebinje, Doboje, Sarajevo, Ugljevik] U sastavu navedenih centara službi bezbjednosti, a radi vršenja neposrednih poslova i zadataka iz djelokruga organa za unutrašnje poslove, za područje opština, osnivaju se stanice javne bezbjednosti. Danom stupanja na snagu ovog Zakona ukidaju se i prestaju sa radom centri službi bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti MUP-a SRBiH na teritoriji Srpske Republike BiH, a njihovu nadležnost, odnosno poslove i zadatke iz djelokruga organa za unutrašnje poslove preuzimaju navedene organizacione jedinice MUP-a Srpske Republike BiH... Sa sadržajem depeše potrebno je upoznati sve radnike MUP-a SRBiH, radi objektivnog i blagovremenog informisanja, te izbjegavanja mogućih ekcesnih i drugih neželjenih situacija.⁵⁰⁵

238. Vijeće nalazi da je ovaj hronološki slijed događaja dovoljan razlog da odagna sve eventualne sumnje koje je optuženi izrazio za vrijeme svog svjedočenja u vezi sa stvaranjem operativnog MUP-a bosanskih Srba krajem marta 1992. godine.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ D160 (izjava Bjelice), str. 2.

⁵⁰⁵ P65, separator 117 (dopis MUP-u Bosne i Hercegovine, 31. mart 1992.); Mandić, T. 8688, 9314-15, 9324, 9412-13, 9429, 9448-9; D160 (izjava Bjelice), str. 2; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 80, 85; Krajišnik, T. 23697-9.

⁵⁰⁶ Krajišnik, T. 23700-6, 23717, 23721-4, 23734-8, 23805-26.

239. Dana 6. aprila 1992. Momčilo Mandić organizovao je zauzimanje policijske akademije na Vracama, koja je postala prvo sjedište novog MUP-a i CSB-a Sarajevo.⁵⁰⁷ Sjedište MUP-a kasnije je premješteno na dvije lokacije na Palama.⁵⁰⁸ Početkom jula 1992. CSB Sarajevo premješten je na Lukavicu.⁵⁰⁹

3.5.3 Sastav i logistika

240. Na početku svog rada MUP bosanskih Srba saradivao je sa snagama Republike Srbije, koje su mu i pomagale. Izvještaji savezne (jugoslovenske) Službe državne bezbjednosti u martu 1992. potvrdili su zvaničnu saradnju saveznog SUP-a u Beogradu i policije bosanskih Srba u preuzimanju i održavanju vlasti na područjima na koja su bosanski Srbi polagali pravo u Bosni i Hercegovini. Plan saradnje obuhvatao je raspoređivanje pripadnika MUP-a Srbije i saveznog SUP-a u Bosni i Hercegovini.⁵¹⁰ Pored toga, u martu i aprilu 1992. savezni SUP je helikopterima JNA MUP-u bosanskih Srba na Palama i u Banjoj Luci slao oružje i vojnu opremu.⁵¹¹

241. U septembru 1992. MUP bosanskih Srba brojao je 11.240 zaposlenih, što je više od 10.195 koliko ih je bilo u cijelom MUP-u Bosne i Hercegovina u januaru 1990.⁵¹²

242. Još u aprilu 1992. MUP bosanskih Srba počeo je osnivati jedinice specijalne policije opremljene oružjem različitog kalibra, uključujući minobacače od 120mm.⁵¹³ Komandant prve specijalne jedinice MUP-a bosanskih Srba bio je Milenko Karišik.⁵¹⁴ Već 29. aprila Stojan Župljanin, načelnik CSB-a Banja Luka, imao je na raspolaganju naoružana borbena vozila, protivavionsku artiljeriju i helikoptere. Rekao je da će gorepomenute jedinice SOS-a biti priključene odredu specijalne policije.⁵¹⁵ Početkom maja Župljanin je formirao “antidiverzantsku i antiterorističku” policijsku jedinicu opremljenu za borbu, u čijem je sastavu bilo 150 ljudi s borbenim iskustvom stečenim u Hrvatskoj.⁵¹⁶

⁵⁰⁷ Nielsen, T. 13912; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 89-90.

⁵⁰⁸ P763.C, separator 23 (godišnji izvještaj MUP-a, januar 1993.), str. 7.

⁵⁰⁹ P763.C, separator 57 (godišnji izvještaj CSB-a Sarajevo, januar 1993.), str. 4.

⁵¹⁰ P763.A (Dodatak Nielsenovom izvještaju), par. 14.

⁵¹¹ Davidović, T. 14162-3; P764 (Davidovićeve izjava), str. 11; P733 (transkript Selakovog iskaza, 15. januar 2003.), str. 12871, 12930-2; P763.A (Dodatak Nielsenovom izvještaju), par. 18, 20.

⁵¹² P763 (Nielsenov izvještaj), par. 173.

⁵¹³ Nielsen, T. 13906; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 208.

⁵¹⁴ Nielsen, T. 13907; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 209, 212.

⁵¹⁵ P763.C, separator 40 (Intervju sa Stojanom Župljaninom u *Glasi*, 29. april 1992.), str. 1; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 213.

⁵¹⁶ P763.C, separator 27 (Zaključci sa sjednice savjeta CSB Banja Luka u proširenom sastavu od 6. maja 1992., 20. maj 1992.), str. 5.

Krajem juna 1992. MUP je zabilježio prisutnost jedinica specijalne policije na Sokocu i na Palama. Već u septembru 1992. brigada specijalne policije imala je pet odreda, po jedan u svakom od pet centara službi bezbjednosti. Neke stanice javne bezbjednosti, kao one na Ilidži i u Novom Sarajevu, takođe su imale svoje jedinice specijalne policije.⁵¹⁷

3.5.4 Kontrola nad snagama MUP-a i operacije snaga MUP-a

243. Kao što je već rečeno, 16. aprila 1992. ministar odbrane Bogdan Subotić proglasio je stanje neposredne ratne opasnosti u republici bosanskih Srba i naredio potpunu mobilizaciju. Subotićeva naredba omogućila je vlastima preduzimanje “svih neophodnih mjera koje proističu iz stanja.” Mjere koje je donio ARK 4. maja u skladu sa Subotićevom naredbom bile su, između ostalog, opšta mobilizacija, uvođenje policijskog časa i određivanje 11. maja kao roka za predaju oružja u nezakonitom posjedu.⁵¹⁸ Te naredbe su upućene svim stanicama javne bezbjednosti u sklopu CSB-a Banja Luka.⁵¹⁹

244. MUP je bio odgovoran ministru unutrašnjih poslova, koji je prije svega odgovarao Predsjedništvu, a potom vladi. Uputstva su išla od ministra centrima službi bezbjednosti, a odatle su upućivana stanicama javne bezbjednosti. Izvještaji su upućivani ministru, pa tako i Predsjedništvu.⁵²⁰ Na zajedničkom sastanku SNB-a i vlade bosanskih Srba održanom 22. aprila 1992., MUP je dobio uputstvo da svakodnevno izvještava o situaciji na teritoriji republike bosanskih Srba.⁵²¹ Svjedok 665 posvjedočio je da je svaki dan Ministarstvu upućivan policijski izvještaj s detaljno navedenim brojem hapšenja tog dana i načinom na koji su ona provedena, te podacima o svim značajnim događajima.⁵²² U izvještaju o radu MUP-a sastavljenom krajem juna 1992., MUP navodi da je predsjednik vlade primio gotovo 60 “biltena dnevnih događaja”.⁵²³ Subotić je potvrdio da je “predsjednik” republike bosanskih Srba primao dnevne izvještaje s terena, uključujući i izvještaje od MUP-a i VRS-a.⁵²⁴ Subotić je ukazao na to da je MUP, od svih resora u vladi, vjerovatno imao

⁵¹⁷ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 210.

⁵¹⁸ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 191.

⁵¹⁹ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 192.

⁵²⁰ Radić, T. 7439-40; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 218.

⁵²¹ P65, separator 122 (Zapisnik sa proširenog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 22. april 1992.).

⁵²² Svjedok 665, T. 13620, 13621-3.

⁵²³ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 223.

⁵²⁴ C5 (Subotićeva izjava), par. 40; Subotić, T. 26536-8.

najbolji sistem veza zahvaljujući policijskim stanicama koje su bile raspoređene po cijeloj teritoriji.⁵²⁵

245. Pored toga, MUP je tijesno sarađivao s VRS-om. Dana 15. maja 1992. Stanišić je naredio da se svi zaposleni u MUP-u organizuju u “ratne jedinice”.⁵²⁶ Tom naredbom ozvaničena je saradnja jer je u njoj objašnjeno kako jedinice MUP-a treba da sarađuju s VRS-om. Stanišić je ovlastio načelnike centara službi bezbjednosti da provedu taj plan.⁵²⁷

246. U izvještaju od 17. juna 1992. o aspektima rada MUP-a navodi se da je “odmah ostvarena saradnja sa drugim dijelovima srpskih odbrambenih snaga, odnosno sa vojskom.”⁵²⁸ Momčilo Mandić je u iskazu rekao da su jedinice MUP-a za specijalne namjene, kao i policijske snage, stavljene pod komandu vojske i da su za potrebe ratnih operacija sve snage MUP-a bile potčinjene vojsci.⁵²⁹ Prema Mandićevim riječima, to potčinjavanje izvršeno je u skladu s predsjedničkom naredbom i vojnim zakonima koji se primjenjuju u stanju neposredne ratne opasnosti.⁵³⁰ Postupajući po toj naredbi, policijske snage bosanskih Srba u Prijedoru tijesno su sarađivale s vojskom, a policijske jedinice su učestvovala u vojnim operacijama pod vojnom komandom.⁵³¹

247. Tako su, pored jedinica TO-a i VRS-a, i pripadnici MUP-a igrali značajnu ulogu u oružanom sukobu 1992., ne samo kao borci, već i kao pripadnici odgovornih organa bezbjednosti u svakodnevnom životu stanovništva.⁵³²

248. Postoje dokazi o početnoj saradnji i kasnijoj neslozi između MUP-a bosanskih Srba i paravojnih formacija. Problemi između njih obično su nastajali kada bi pripadnici paravojnih formacija izvršili zločine nad bosanskim Srbima i kada MUP više ne bi više imao kontrolu nad njima.⁵³³ Napokon je MUP preduzeo neke mjere protiv paravojnih formacija, pa čak izvršio i nekoliko hapšenja.⁵³⁴ Međutim, istaknuti pripadnici MUP-a i dalje su selektivno sarađivali s pripadnicima paravojnih formacija bez disciplinskih

⁵²⁵ Subotić, T. 26596.

⁵²⁶ Nielsen, T. 13949; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 205.

⁵²⁷ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 205.

⁵²⁸ P447 (Informacija MUP-a Srpske Republike, 17. juli 1992.), str. 4.

⁵²⁹ Mandić, T. 8955-6; 9120-1, 9386-7.

⁵³⁰ Mandić, T. 9107-8, 9120-1, 9387.

⁵³¹ Brown, T. 16344-5, 16350-2; svjedok 665, T. 13619, 13667-9; P752 (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21066-8, 21072-4; P892, separator 75 (Redovni borbeni izvještaj 1. krajiškog korpusa, 29. maj 1992.), str. 1; P892, separator 78 (Izvještaj o radu Stanice javne bezbjednosti Prijedor za poslednjih 9 mj.1992.), str. 2-4; P447 (Informacija MUP-a Srpske Republike, 17. juli 1992.), str. 4.

⁵³² P763 (Nielsenov izvještaj), par. 185; Nielsen, T. 14089-91.

⁵³³ P763.A (Dodatak Nielsenovom izvještaju), par. 10-11; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 241 i 248-9.

⁵³⁴ P763.C, separator 77 (Izvještaj o radu SJB Zvornik za 1992. godinu, januar 1993.), str. 17, 28; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 326-7.

posljedica. Na primjer, Tomislav Kovač, načelnik SJB-a Ilidža, konstatovao je 5. avgusta 1992. da se od izbijanja rata oslanjao na “srpske dobrovoljce” zbog nedostatka saradnje s lokalnim jedinicama VRS-a.⁵³⁵

249. Tokom 1992. MUP bosanskih Srba znatno je angažovan u funkcionisanju zatočeničkih centara. Dana 20. jula 1992. Stojan Župljanin, načelnik CSB-a Banja Luka i član Ratnog štaba ARK-a,⁵³⁶ objasnio je taj aspekt operacija MUP-a Mići Stanišiću. Župljanin je naveo da su zatočenici, nakon obrade, dijeljeni u tri kategorije. Prva je obuhvatala osobe za koje se sumnjalo da su izvršile krivična djela. U drugoj kategoriji bile su osobe za koje se sumnjalo da su pomagale i podržavale one iz prve kategorije. U trećoj kategoriji bili su “odrasli muškarci za koje služba nije, do sada, prikupila bilo kakve bezbjedonosno interesantne [podatke] radi čega se isti mogu tretirati kao taoci.”⁵³⁷

250. Službenici MUP-a bosanskih Srba žalili su se tokom cijele 1992. godine na to kako često i dugotrajno angažovanje ljudstva u borbama utiče na rad policije.⁵³⁸ U prvom godišnjem izvještaju MUP-a kojim je obuhvaćen period od aprila do decembra 1992. navedeno je da je u borbenim dejstvima učestvovao “1.451 milicioner, prosječno, svaki dan.” Ministarstvo je VRS-u stavilo na raspolaganje 6.167 policajaca, uglavnom iz rezervnog sastava.⁵³⁹

251. U julu 1992. Radovan Karadžić je izdao “Smjernice o zadacima i načinu djelovanja i funkcionisanja snaga odbrane državnih organa i subjekata u oblasti privrednih i društvenih djelatnosti u Srpskoj Republici BiH, u uslovima ratnog stanja”. U skladu s tim smjernicama, ministar unutrašnjih poslova je morao da donese akt kojim će prilagoditi unutrašnju organizaciju Ministarstva ratnim uslovima i da izda uputstva o tome kako pripadnici MUP-a treba da vrše poslove i zadatke. Aktivni i rezervni sastav policije, kao i jedinice za specijalna dejstva koje se ne mogu rasporediti u ratnu organizaciju MUP-a, trebalo je staviti na raspolaganje vojsci ili upotrijebiti za druge ratne dužnosti.⁵⁴⁰

⁵³⁵ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 332; P763.C, separator 38 (Izvještaj o radu za period jul-septembar 1992.g., oktobar 1992.), str. 8.

⁵³⁶ P348 (Odluka o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina, 5. maj 1992.).

⁵³⁷ Nielsen, T. 13953; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 263.

⁵³⁸ P763.C, separator 77 (Izvještaj o radu SJB Zvornik za 1992. godinu, januar 1993.), str. 37; P746 (Informacija o stanju i radu Stanice javne bezbjednosti Vogošća Romanijsko-birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992.), str. 2-3.

⁵³⁹ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 207, 254, 337, 339; P763.C, separator 23 (godišnji izvještaj MUP-a, januar 1993.), str. 3.

⁵⁴⁰ P979 (Smjernice o zadacima i načinu djelovanja i funkcionisanja u uslovima ratnog stanja, juli 1992.), par. 9-10.

252. Ministar Stanišić je u nekoliko naredbi istakao da će se njegovi potčinjeni smatrati odgovornim za neizvršavanje njegovih naredbi, a pokazao je i da je upoznat s time da su zaposleni u MUP-u bili umiješani u vršenje nezakonitih radnji kao što su krađa i pljačka, ali nikada nije osnovana nijedna disciplinska komisija ili sud.⁵⁴¹ Najviše što su Ministarstvo unutrašnjih poslova i rukovodstvo bosanskih Srba uradili u vezi s tim bilo je da su osobe neprimjerenog ponašanja stavili pod nadležnost VRS-a.

253. Dana 6. septembra 1992. Mićo Stanišić izdao je naredbu o konfiskaciji imovine. Konfiskacija se trebala vršiti u skladu sa zakonom i uz propisnu dokumentaciju. Konfiskovana roba nije se mogla ustupiti opštinskim skupštinama ili drugim opštinskim organima. Oni koji prekrše odredbe navedene u naredbi trebali su snositi disciplinske i zakonske posljedice. Stanišić se pozvao na konkretne incidente kada je imovina nezakonito oduzeta i rekao da takve protipravne radnje štete ugledu MUP-a.⁵⁴²

254. U intervjuu za *Javnost* 3. oktobra 1992. Mićo Stanišić veoma je pozitivno ocijenio rad MUP-a bosanskih Srba. Rekao je: “još se nije dogodilo, da se na neku moju naredbu, izdatu naravno u skladu sa zakonom, oglušio neko od izvršilaca na [nečitko] prostoru Republike Srpske.” Pored toga, rekao je da smatra da je MUP jedino ministarstvo koje je svoje pripadnike kaznilo u tim “rijetkim” slučajevima kada su činili neke radnje iz “niskih pobuda”.⁵⁴³

255. Kao što je detaljno opisano u dijelu 4 ove Presude, snage MUP-a učestvovala su u krivičnim radnjama u opštinama na koje se odnosi ova Optužnica. Između ostalog, te radnje su se kretale od pukog ratnog profiterstva do upravljanja zatočeničkim centrima u kojima su zlostavljani bosanski Muslimani i bosanski Hrvati. Pripadnici jedinica takođe su učestvovali u prisiljavanju nesrba na odlazak iz opština koje su trebale postati “srpske” teritorije. Iako je provedeno nekoliko istraga, cilj im je uglavnom bio zaustavljanje pljačke i narušavanja reda. Dokazi ukazuju na svjesnu odluku da se snage MUP-a koriste u borbama i operacijama “čišćenja”, a ne za zaštitu civilnog stanovništva, naročito nesrba.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 216, 236.

⁵⁴² P763 (Nielsenov izvještaj), par. 251.

⁵⁴³ Nielsen, T. 13918-20; P763.C, separator 78 (Intervju s Mićom Stanišićem u *Javnosti*, 3. oktobar 1992.), str. 2-3.

⁵⁴⁴ Vidi takođe: P763.C, separator 22 (godišnji izvještaj CSB-a Banja Luka, mart 1993.), str. 8; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 235; P763.C, separator 39 (Rezime sa sastanka rukovodnih radnika MUP-a Sarajevo od 11.07.1992.g, juli 1992.), str. 10.

3.6 Krizni štabovi, ratna predsjedništva i ratna povjereništva

3.6.1 Zakonski okvir

256. Ustav bosanskih Srba predviđao je teritorijalnu podjelu republike bosanskih Srba na lokalne samoupravne jedinice, kao što su gradovi i opštine. O organizaciji i radu opštinskih vlasti odlučuju i regulišu je statuti opština.⁵⁴⁵ Svaka skupština ima izvršni odbor i mrežu opštinskih upravnih organa zaduženih za provođenje skupštinskih odluka.⁵⁴⁶ Osim toga, Ustavom bosanskih Srba opštine su dobile pravo i obavezu da organizuju teritorijalnu odbranu i rukovode njom.⁵⁴⁷

257. Iako u Ustavu bosanskih Srba nisu tačno navedeni mehanizmi donošenja odluka na opštinskom nivou za vrijeme sukoba niti je predviđeno stvaranje kriznih štabova, Ustav Bosne i Hercegovine iz 1974. i Zakon o opštenarodnoj odbrani iz 1984. upućuju na mogućnost nastanka nekih mehanizama u slučaju da redovne opštinske vlasti nisu u mogućnosti da djeluju po redovnoj proceduri. Tako je Ustav iz 1974. predviđao postojanje kolektivnih opštinskih predsjedništava. Bilo je predviđeno da se za vrijeme rata ili neposredne ratne opasnosti osnuje kolektivno predsjedništvo koje će zamijeniti skupštinu opštine i raditi sve do ponovnog sazivanja skupštine. Tom ratnom predsjedništvu, koje se sastoji od rukovodstva skupštine opštine i nekoliko dodatnih članova, data su izvanredna ovlaštenja za postupanje u ratnim situacijama ili u slučaju neposredne ratne opasnosti.⁵⁴⁸

258. Zakon o opštenarodnoj odbrani iz 1984. predviđao je postojanje “operativno-političkih” komiteta. Predviđeno je da u sastavu tih komiteta budu opštinski rukovodioci, predstavnici JNA, TO-a, sekretarijata za narodnu odbranu i sekretarijata unutrašnjih poslova. Glavni zadatak jednog takvog komiteta bio je da vodi pokret otpora u slučaju okupacije stranih snaga i djeluje u skladu s nadležnošću državnih organa za vrijeme dok je njihov rad osujećen.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), članovi 100, 103 i 106.

⁵⁴⁶ P64 (Treanorov izvještaj), par. 101, 106, 109; P64.A, separator 379 (Odluka o izmjenama i dopunama Statuta opštine Banjaluka, 19. septembar 1990.), članovi 16-18; P64.A, separator 381 (Odluka o izmjenama i dopunama Statuta opštine Prijedor, 17. septembar 1990.), članovi 19-20; P64.A, separator 380 (Statut opštine Prijedor, 25. oktobar 1984.), član 279.

⁵⁴⁷ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 110.

⁵⁴⁸ P528 (Hansonov izvještaj), str. 3.

⁵⁴⁹ P528 (Hansonov izvještaj), str. 4.

259. Optuženi i drugi svjedoci posvjedočili su da u prethodnom (jugoslovenskom) sistemu krizni štabovi nisu bili neuobičajeni u vanrednim situacijama i da nisu imali nikakvu političku konotaciju.⁵⁵⁰ Međutim, krizni štabovi koji su nastali u republici bosanskih Srba krajem 1991. i početkom 1992. stvarani su bez oslanjanja na gorespomenute zakonske instrumente. Naprotiv, oni su nastali kao organi SDS-a, a tek kasnije su se transformisali su u organe republike bosanskih Srba.

3.6.2 Dužnosti kriznih štabova

260. Kao što je objašnjeno u dijelu 2 ove Presude, već u aprilu ili maju 1992. godine osnovani su i u cjelosti započeli s radom svi krizni štabovi SDS-a u republici bosanskih Srba. Kad su postali opštinski organi, funkcionisali su kao opštinska vlast kad je rad skupština opština bio onemogućen zbog vanrednog stanja, zamjenjujući i skupštine opštine i izvršne odbore.⁵⁵¹ Kao vodeće tijelo vlasti u opštini, krizni štabovi kontrolisali su civilne, vojne i paravojne poslove.⁵⁵²

261. Pored toga, tokom cijelog perioda svog postojanja, krizni štabovi funkcionisali su kao koordinaciono tijelo između opštinskih vlasti, SDS-a i centralnog republičkog organa (državnog i na nivou SDS-a), s jedne strane, i vojske, policije i drugih snaga na terenu u opštinama, s druge.⁵⁵³ Na primjer, od 1. aprila do 15. juna 1992., opštinski i regionalni organi SDS-a imali su najistaknutiju ulogu u organizovanju jedinica TO-a. Nakon toga su te jedinice, ponekad u sadejstvu s JNA,⁵⁵⁴ obezbjeđivale srpske opštine, naročito u ARK-u.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ Na primjer: Krajišnik, T. 23673, 24780-1; C3 (Subotićeva izjava), par. 8; Subotić, T. 26440-1; C5 (Subotićeva izjava), par. 47-8.

⁵⁵¹ Hanson, T. 9820, 9699, 9731; P528 (Hansonov izvještaj), par. 40; P529, separator 468 (Zapisnik i magnetofonski snimak sa 46. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 9.-11. i 23. novembar 1994.), str. 347-8; P529, separator 158 (Izvještaj Kriznog štaba Novo Sarajevo predsjedniku Predsjedništva Republike Srpske, 5. juni 1992.), str. 1; P529, separator 145 (Odluka o proglašenju vanrednog stanja zbog neposredne ratne opasnosti na području Srpske opštine Bratunac, 1. januar 1992.), član 2.

⁵⁵² P901, str. 2486-7, 2529-30, 2539-40; P901.A, str. 2642, 2644.

⁵⁵³ Hanson, T. 9729-31; P528 (Hansonov izvještaj), par. 35-6, 45; P991 (članak u *Glasi*, 9. juni 1992.); Kasagić, T. 18597-8, 18602-3, 18714-20; P990 (Izvod iz zapisnika sa sjednice Skupštine ARK-a, 17. juli 1992.), str. 1; P512.A (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2409-11, 2418, 2423-7; P512.B (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2444-8, 2473-6, 2504-6; P512.C (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2582, 2585; P512.D (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2640-6, 2689; P512.E (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2722.

⁵⁵⁴ P892, separator 46 (naređenje Komande 5. korpusa JNA, 1. april 1992.); P892, separator 47 (Odluka Ministarstva odbrane Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 16. april 1992.); P892, separator 48 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 28. april 1992.); P892, separator 50 (Izvještaj SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1.

⁵⁵⁵ Brown, T. 16285-9, 16291-5; P892, separator 6 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 10, 69.

262. Dana 24. februara 1992. Izvršni odbor SDS-a postavio je “koordinate” za ARK i srpske autonomne oblasti. Između ostalog, ti koordinatori su imali zadatak da osiguraju provođenje odluka skupštine bosanskih Srba i vlade bosanskih Srba i da učestvuju u radu regionalnih kriznih štabova.⁵⁵⁶ Opštinski krizni štabovi u ARK-u dobijali su instrukcije od Kriznog štaba ARK-a, izvršavali njegove odluke i podnosili mu izvještaje.⁵⁵⁷ S druge strane, opštinski krizni štabovi na području Sarajeva sarađivali su neposredno s centralnim organima republike bosanskih Srba i s JNA.⁵⁵⁸

263. Krizni štabovi su se iz organa SDS-a pretvorili u republičke organe poslije saopštenja za javnost od 4. aprila 1992., u kojem je SNB naredio njihovo aktiviranje i uputio TO i rezervni sastav policije da budu u pripravnosti.⁵⁵⁹ Kao što je već objašnjeno, već 24. marta 1992. skupština bosanskih Srba zatražila je od vlade da sačini plan o preuzimanju vlasti i započinjanju rada novih organa vlasti, na primjer, na polju unutrašnjih poslova i narodne odbrane, na teritoriji republike bosanskih Srba.⁵⁶⁰ Taj plan, koji je vlada donijela mjesec dana kasnije, 26. aprila 1992., bavio se radom kriznih štabova u opštinama:

Krizni štab u ratnim uslovima preuzima sve prerogative i funkcije skupština opština, kad one nisu u mogućnosti da se sastanu... Krizni štab svoj rad temelji na ustavnim i zakonskim rješenjima, te odlukama Skupštine, Predsjedništva i Vlade Srpske Republike BiH... Krizni štab je dužan prikupljati informacije o stanju na terenu i obavještavati i konsultovati nadležne organe Srpske BiH, odnosno povjerenike Vlade koji se imenuju za sredine i područja posebno ugrožena ratom... Krizni štab [...] pravi sedmične izvještaje koje dostavlja regionalnim odnosno državnim organima Srpske BiH.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ P529, separator 62 (odluka Izvršnog odbora SDS o imenovanju Rajka Dukića za koordinatora za SAO Semberija i Birač, 24. februar 1992.); P529, separator 63 (odluka Izvršnog odbora SDS o imenovanju Radislava Vukića za koordinatora za ARK, 24. februar 1992.); P529, separator 64 (odluka Izvršnog odbora SDS o imenovanju Voje Krunića i Radomira Neškovića za koordinate za SAO Istočna Hercegovina, 24. februar 1992.); P529, separator 65 (odluka Izvršnog odbora SDS o imenovanju Jove Šarca i Milovana Žugića za koordinate za SAO Romanija, 24. februar 1992.); P529, separator 67 (odluka Izvršnog odbora SDS o imenovanju Sime Mihića i Slobodana Babića za koordinate za SAO Sjeverna Bosna, 24. februar 1992.).

⁵⁵⁷ Svjedok D14, T. 20321-2; P334.A (transkript video zapisa krajiške televizije o situaciji u Kotor-Varošu), str. 2; P528 (Hansonov izvještaj), par. 44. Vidi, na primjer, P529, separator 148 (izvještaj o radu Kriznog štaba Ključ, juli 1992.), str. 5.

⁵⁵⁸ Prstojević, T. 14499-501, 14565-85, 14807-8.

⁵⁵⁹ Hanson, T. 9688; P529, separator 73 (Saopštenje za javnost Savjeta za nacionalnu bezbjednost, 4. april 1992.). Prema ovom saopštenju postupilo se sigurno u Srpskoj autonomnoj oblasti Birač. Vidi P529, separator 198 (Odluka Kriznog štaba o proglašenju ratnog stanja na cjelokupnoj Srpskoj autonomnoj oblasti Birač, 29. april 1992.); P56 (naredba Kriznog štaba Bratunac, 1. maj 1992.); P57 (naredba Kriznog štaba Bratunac, 6. maj 1992.).

⁵⁶⁰ Hanson, T. 9690-1; P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 25. mart 1992.), str. 8-9.

⁵⁶¹ Hanson, T. 9692-3; P529, separator 76 (Izvod iz uputstva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama, 26. april 1992.).

264. Taj plan je razdijeljen i proveden u opštinama u cijeloj republici bosanskih Srba.⁵⁶² Za vrijeme transformacije organa SDS-a u republičke organe, koja nije tekla istom brzinom u svim opštinama i nije svugdje imala isti karakter, stranačke i opštinske dužnosti su se u znatnoj mjeri preklapale.⁵⁶³ Iako je ta transformacija, koja nije podrazumjevala nikakvu promjenu članstva, uglavnom bila dovršena do kraja aprila 1992., neki krizni štabovi i dalje su se nakon tog datuma smatrali organima SDS-a.⁵⁶⁴

265. Što se članstva tiče, među članovima kriznih štabova bili su rukovodioci na opštinskom nivou, kao i ljudi s vezama na republičkom nivou SDS-a.⁵⁶⁵ Članovi Glavnog odbora SDS-a, a posebno poslanici u skupštini bosanskih Srba, "bili su veza između republičkog i opštinskog nivoa".⁵⁶⁶ Gotovo u svakom kriznom štabu u opštinama na koje se odnosi Optužnica bio je barem jedan poslanik u skupštini bosanskih Srba ili član Glavnog odbora SDS-a. Njihova uloga bila je prenošenje vlasti s centralnog na opštinski nivo,⁵⁶⁷ kao i prenošenje informacija između ta dva nivoa.⁵⁶⁸

266. Takav sastav opštinskih kriznih štabova bio je odraz koordinacijske uloge koju je to tijelo imalo između političkih, vojnih i drugih snaga u opštini, kao i dominantnog uticaja SDS-a.⁵⁶⁹ Na primjer, u opštini Ključ članovi Kriznog štaba bili su predsjednik Skupštine opštine, načelnik stanice javne bezbjednosti, sekretar SNO-a, komandant TO-a, predsjednik Opštinskog odbora SDS-a, lokalni poslanik u skupštini bosanskih Srba i potpredsjednik opštinskog Izvršnog odbora.⁵⁷⁰

3.6.3 Kontrola nad kriznim štabovima

267. Kao što je već rečeno, centralni republički nivo se starao da u članstvu kriznih štabova bude bar jedan skupštinski poslanik. Određujući sastav članstva na taj način, centralna republička tijela i rukovodstvo bosanskih Srba imali su nad njima znatnu

⁵⁶² Hanson, T. 9694-8; P528 (Hansonov izvještaj), par. 26; D115 (Izvještaj o radu Kriznog štaba opštine Bosanski Novi), str. 7.

⁵⁶³ Hanson, T. 9675-6, 9820-1, 9862-3, 9950, 9984; P529, separator 101 (Odluka Kriznog štaba Bihać o imenovanju komandanta, zamenika komandanta i načelnika štaba TO-a, 3. maj 1992.); P529, separator 105 (Naredba Kriznog štaba Trnovo, 2. maj 1992.); P529, separator 250 (proglas o opštoj mobilizaciji TO-a Vogošća koji je potpisao Jovan Tintor, 11. maj 1992.); P272 (Naredba Kriznog štaba Pale, 7. maj 1992.); Mičić, T. 19467.

⁵⁶⁴ P528 (Hansonov izvještaj), par. 26.

⁵⁶⁵ Hanson, T. 9632.

⁵⁶⁶ Hanson, T. 9677.

⁵⁶⁷ Hanson, T. 9770; P65, separator 182 (Zapisnik i magnetofonski snimak 17. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 24.-26. juli 1992.), str. 58.

⁵⁶⁸ Hanson, T. 9947-9, 9955-6.

⁵⁶⁹ Hanson, T. 9733-4; P528 (Hansonov izvještaj), par. 35-6, 45.

kontrolu i vršili ključni uticaj na opštinskom nivou. Zahvaljujući činjenici da su krizni štabovi imali izuzetnu ulogu kao lokalna zakonodavna vlast, kao i činjenici da su poslanici skupštine bosanskih Srba bili povezani s kriznim štabovima, predsjednik Kriznog štaba Iliđa, Nedeljko Prstojević taj sistem vidi kao organizaciono potčinjavanje kriznih štabova samom predsjedniku Skupštine.⁵⁷¹ Momčilo Mandić, koji je bio zamjenik ministra unutrašnjih poslova republike bosanskih Srba od aprila do maja 1992., rekao je u svom iskazu da rukovodstvo bosanskih Srba tokom prvih faza sukoba nije uvijek znalo šta se dešava na teritoriji Bosne i Hercegovine i nije moglo upravljati događajima na terenu.⁵⁷² U svjetlu dokaza uvrštenih sudski spis, Vijeće ne prihvata tvrdnju da je rukovodstvo bosanskih Srba ikada u cijelosti izgubilo kontrolu nad događajima. Osim toga, kao što se objašnjava dalje u tekstu, kao i u dijelu 6 ove Presude, neposredna ili operativna kontrola nad kriznim štabovima i nije bila način na koji je rukovodstvo bosanskih Srba uspjelo da postigne svoje ciljeve na terenu.

268. Rukovodstvo bosanskih Srba je gledalo na krizne štabove kao na produžetak svoje vlasti u opštinama. Na primjer, rukovodstvo bosanskih Srba, preko stranačkih ili republičkih organa, izdavalo je direktne naredbe ili uputstva kriznim štabovima uopšte i pojedinačnim kriznim štabovima,⁵⁷³ koji su ih primali i po njima postupali.⁵⁷⁴ Sami krizni štabovi navodili su naredbe i odluke regionalnih i centralnih organa kao osnov po kojem postupaju.⁵⁷⁵

269. Dana 15. aprila 1992., upravo u cilju postizanja potčinjenosti i centralizacije vlasti, vlada bosanskih Srba i SNB zaključili su da treba obavijestiti politička rukovodstva svih srpskih autonomnih oblasti da će se njihova međusobna saradnja i svi kontakti odvijati

⁵⁷⁰ P529, separator 41 (Zapisnik sa 6. sjednice Izvršnog odbora OO SDS Ključ, 23. decembar 1991.).

⁵⁷¹ Prstojević, T. 14619-20, 14809, 14813-16; P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 23.

⁵⁷² Mandić, T. 9101-2.

⁵⁷³ Hanson, T. 9737, 9957; P528 (Hansonov izvještaj), par. 20, 41. Vidi, na primjer, P529, separator 157 (dopis Nedeljka Lakića, sekretara vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, Kriznom štabu Ilijaš, 15. maj 1992.); P529, separator 433 (dnevnik), str. 19-20; P839 (naredba vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine Kriznom štabu Sokolac, 15. maj 1992.).

⁵⁷⁴ P528 (Hansonov izvještaj), par. 41-2; Hanson, T. 9742-3, 9772, 9827.

⁵⁷⁵ Hanson, T. 9735-40, 9742-3, 9749-51, 9772, 9827; P528 (Hansonov izvještaj), par. 24-5, 41, 42; P529, separator 165 (Odluka o povratku iseljenih lica na teritoriju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juni 1992.); P529, separator 185 (Bilten br. 6 Ratnog predsjedništva opštine Kotor-Varoš, 24. juli 1992.), str. 4-5; P529, separator 357 (Pregled prihoda i troškova po namjeni od 11.05.1992. do 30.06.1992., 30. juni 1992.), str. 1; P554 (Spisak pripadnika TO kojima je isplaćena novčana naknada po odluci Kriznog štaba Ilijaš, 16. maj 1992.), str. 2-3.

preko centralnih organa republike bosanskih Srba. Prema riječima optuženog, cilj je bio pokušati izbjeći da svaki SAO djeluje samostalno i da se “ponaša kao posebna država”.⁵⁷⁶

270. Postoje i drugi primjeri pokušaja centralizacije. Centralne vlasti su pomagale krizne štabove materijalno, kreditima,⁵⁷⁷ direktnim finansiranjem⁵⁷⁸, kao i materijalnim sredstvima, uključujući oružje i municiju.⁵⁷⁹ Takvu podršku su krizni štabovi često tražili.⁵⁸⁰ Krizni štabovi su izvještavali rukovodstvo bosanskih Srba o svojim aktivnostima, iako ne obavezno zvanično ili u pismenoj formi. Primjer preklapanja državnih i stranačkih organa jeste činjenica da je takvo izvještavanje ponekad išlo preko Glavnog odbora SDS-a,⁵⁸¹ ponekad preko skupštine bosanskih Srba,⁵⁸² ponekad preko pojedinih vođa, kao što su Karadžić ili optuženi,⁵⁸³ a ponekad se izvještavalo direktno predsjedništvo bosanskih Srba.⁵⁸⁴

⁵⁷⁶ Krajišnik, T. 23938-9, 24063; Savkić, T. 20659-62; P64.A, separator 618 (Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. april 1992.), tačka 3; P64.A, separator 697 (Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost, 24. april 1992.), str. 2; P64.A, separator 611 (Zapisnik 12. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 24. mart 1992.), str. 1, 23-4.

⁵⁷⁷ Hanson, T. 9745-6; P65, separator 137 (Zapisnik sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 18. maj 1992.), tačka 1.

⁵⁷⁸ Hanson, T. 9746-7, 9868-71; P65, separator 137 (Zapisnik sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 18. maj 1992.), tačka 2; P65, separator 138 (Zapisnik 12. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 21. maj 1992.), tačka 4; P529, separator 357 (Pregled prihoda i troškova po namjeni od 11.05.1992. do 30.06.1992.); P529, separator 220 (Rekapitulacija blagajničkog poslovanja blagajne Kriznog štaba Vogošća u periodu od 01.5. – 31.5.'92., 1. jun 1992.); P529, separator 212 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba OO SDS Trnovo, 29. april 1992.).

⁵⁷⁹ Hanson, T. 9747; P529, separator 176 (dopis Božidara Antića, ministra za privredu, o izdavanju određenog oružja i municije Kriznom štabu Grbavica); P529, separator 178 (dopis Branka Đerića preduzeću “Boksit” u Milićima); P529, separator 212 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba OO SDS Trnovo, 29. april 1992.).

⁵⁸⁰ Hanson, T. 9829-30; P529, separator 244 (dopis predsjednika Kriznog štaba Ilijaš predsjedniku Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine); P529, separator 462 (molba Kriznog štaba Trnovo vladi Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 30. april 1992.).

⁵⁸¹ P528 (Hansonov izvještaj), par. 20 i 43; P529, separator 69 (izvještaj Kriznog štaba Bijeljina Glavnom odboru SDS, 1. april 1992.).

⁵⁸² Hanson, T. 9677, 9679-88, 9755-7, 9761-5, 9767-9, 9774-7; P528 (Hansonov izvještaj), par. 20 i 43; P65, separator 109 (Stenografske bilješke 11. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 18. mart 1992.), str. 38-9; P65, separator 113 (Stenografske bilješke 12. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 24. mart 1992.), str. 17, 20 i 22; P65, separator 115 (Stenografske bilješke 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 20-1; P65, separator 127 (Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 12. maj 1992.), str. 16-17, 19-20, 24-, 48; P65, separator 182 (Zapisnik i magnetofonski snimak 17. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 24.-26. juli 1992.), str. 65, 70.

⁵⁸³ P528 (Hansonov izvještaj), par. 20 i 43; P529, separator 406 (telefonski razgovor između Jovana Tintora i Momčila Krajišnika, 4. april 1992.); P67 separator 29 (telefonski razgovor između Mome Garića i Momčila Krajišnika, 21. april 1992.).

⁵⁸⁴ Hanson, T. 9678, 9754-5, 9773-4; P843 (dopis predsjednika Kriznog štaba Sokolac Predsjedništvu Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. juli 1992.); P65, separator 124 (Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. april 1992.), tačke 9-10; P529, separator 158 (izvještaj Kriznog štaba Novo Sarajevo predsjedniku Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 5. juni 1992.); P65, separator 151 (Zapisnik 22. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 7. juni 1992.), tačka 6. U sklopu nezvaničnog izvještavanja rukovodstvo bosanskih Srba išlo je u obilazak opština, P65, separator 93 (Stenografske bilješke 8. sjednice Skupštine Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 25. februar 1992.); P529, separator 195 (najava na radiju o posjeti delegacije, na čelu s Momčilom Krajišnikom, opštini Ilijaš, 29. juni 1992.); P65, separator 113 (Stenogram 12. sjednice Skupštine Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 24. mart 1992.), str. 15, 17, 20, 22; P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 27. mart 1992.), str. 20-1; P65, separator 114 (Stenogram 13. sjednice Skupštine Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 25. mart 1992.), str. 8-9.

271. Prema tome, Vijeće zaključuje da je rukovodstvo bosanskih Srba, usprkos povremenom gubitku neposredne ili operativne kontrole u nekim opštinama, krizne štabove u većini opština ipak čvrsto držalo u šaci, a preko njih i same opštine.

3.6.4 Ratna predsjedništva i ratna povjereništva

272. U junu 1992., s namjerom da još više centralizuje vlast i uredi svoju upravu, rukovodstvo bosanskih Srba počelo je s transformacijom opštinskih kriznih štabova prvo u ratna predsjedništva, a kasnije u ratna povjereništva. Međutim, to troje je u suštini bilo jedno te isto tijelo.⁵⁸⁵ Jedina razlika među njima je bila ta što su krizni štabovi trebali zamijeniti samo skupštine opština, a ratna predsjedništva i ratna povjereništva trebala su da zamjene i skupštinu i izvršni odbor.⁵⁸⁶ U praksi, međutim, možda uopšte nije bilo nikakve razlike, pošto su, kako smo već objasnili, krizni štabovi već djelovali kao izvršni organi.

273. O ukidanju kriznih štabova i obrazovanju ratnih predsjedništava prvi put se raspravljalo u vladi bosanskih Srba 23. maja 1992.⁵⁸⁷ Dana 24. maja 1992. predsjedništvo bosanskih Srba izdalo je "Uputstvo o organizovanju i radu predsjedništva u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata", u kojem objašnjava da su ratna predsjedništva obrazovana "radi organizovanja, koordinacije i sinhronizacije aktivnosti za odbranu srpskog naroda i uspostavljanja državne vlasti".⁵⁸⁸ U istom Uputstvu predviđa se funkcija povjerenika, kojeg imenuje "državno rukovodstvo Srpske Republike BiH", odgovornog za imenovanje članova opštinskih ratnih predsjedništava, za njihovu organizaciju i rad, te za koordinaciju i provođenje politike državnih organa i Glavnog štaba VRS-a.⁵⁸⁹

274. Dana 31. maja 1992. predsjedništvo bosanskih Srba donijelo je zvaničnu odluku da obrazuje ratna predsjedništva u opštinama.⁵⁹⁰ Predviđeno je bilo da u sastavu ratnih predsjedništva bude predsjednik skupštine opštine ili neka druga istaknuta osoba iz opštine i "republički povjerenik".⁵⁹¹ Taj povjerenik je u stvari bio povjerenik iz ranije pomenutog

⁵⁸⁵ Hanson, T. 9699-700, 9723, 9728-9; P528 (Hansonov izvještaj), par. 27, 34.

⁵⁸⁶ P528 (Hansonov izvještaj), par. 30; P65, separator 143 (Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništva, 31. maj 1992.), članovi 1 i 3.

⁵⁸⁷ Hanson, T. 9700; P529, separator 107 (Zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 23. maj 1992.).

⁵⁸⁸ P529, separator 108 (Uputstvo o organizovanju i radu predsjedništva u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata, 24. maj 1992.), tačka 1.

⁵⁸⁹ P529, separator 108 (Uputstvo o organizovanju i radu predsjedništva u opštinama u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata, 24. maj 1992.), tačka 4.

⁵⁹⁰ Hanson, T. 9702-3; P65, separator 143 (Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništva, 31. maj 1992.).

⁵⁹¹ P65, separator 143 (Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništva, 31. maj 1992.), član 2.

Uputstva vlade bosanskih Srba.⁵⁹² Jedan povjerenik je pokrivaio nekoliko opština “u skladu s organizacijom vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine”.⁵⁹³ To je u suštini bilo samo preimenovanje opštinskih kriznih štabova u “ratna predsjedništva”, bez promjene članstva.⁵⁹⁴

275. Predsjednici SAO Hercegovine, SAO Romanije i SAO Semberije bili su informisani o toj odluci pismom Izvršnog odbora SDS-a datiranog istog dana.⁵⁹⁵ U tom pismu Izvršni odbor obavještava predsjednike da eventualna pitanja u vezi s provođenjem te odluke upute predsjedništvu bosanskih Srba.⁵⁹⁶ Dana 1. juna 1992. predsjedništvo bosanskih Srba unijelo je izmjene i dopune u Ustav republike bosanskih Srba kako bi omogućilo obrazovanje ratnih predsjedništava na republičkom i opštinskom nivou.⁵⁹⁷ Te izmjene i dopune jasno su ukazivale na to da predsjedništvo bosanskih Srba ima isključivo pravo da obrazuje opštinska ratna predsjedništva, kao i da utvrđuje njihov “način, sastav i djelokrug”.⁵⁹⁸ Neke opštine su postupile u skladu s odlukom o obrazovanju ratnih predsjedništava.⁵⁹⁹

276. S namjerom da još više ojača centralnu vlast nad opštinama, predsjedništvo bosanskih Srba odlučilo je da zamijeni opštinska ratna predsjedništva ratnim povjereništva.⁶⁰⁰ U skladu s tim, 10. juna 1992. izdalo je zvaničnu odluku kojom obrazuje ratna povjereništva.⁶⁰¹ Predviđeno je bilo da ratna povjereništva sačinjavaju “četiri člana iz redova najuticajnijih građana kriznog štaba, privrede i stranke na vlasti” i “republički povjerenik”, kojeg imenuje predsjedništvo bosanskih Srba.⁶⁰² Republički povjerenik je bio zadužen za imenovanje opštinskih ratnih povjereništava, kao i zato da im

⁵⁹² Hanson, T. 9702-3; P65, separator 143 (Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništva, 31. maj 1992.), član 4.

⁵⁹³ P65, separator 143 (Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništva, 31. maj 1992.), član 4.

⁵⁹⁴ Đokanović, T. 10576, 10773-4.

⁵⁹⁵ Hanson, T. 9722; P529, separator 68 (pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a predsjednicima SAO Hercegovine, SAO Romanije – Birača i SAO Semberije, 31. maj 1992.).

⁵⁹⁶ Hanson, T. 9722; P529, separator 68 (pismo sekretara Izvršnog odbora SDS-a predsjednicima SAO Hercegovine, SAO Romanije – Birača i SAO Semberije, 31. maj 1992.).

⁵⁹⁷ Hanson, T. 9703-4; P65, separator 144 (Zakon o dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juni 1992.).

⁵⁹⁸ Hanson, T. 9703-4; P65, separator 144 (Zakon o dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 2. juni 1992.).

⁵⁹⁹ Svjedok D14, T. 20271-2, 20324-6; Kapetina, T. 20099-103; P528 (Hansonov izvještaj), par. 33; P342 (Izvod iz zapisnika sa 31. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 24. juni 1992.), tačka 2.

⁶⁰⁰ Đokanović, T. 10574-8, 10678-84, 10697-700, 10772-8, 10807; Divčić, T. 17837; D38 (Đokanovićeve izjava), str. 13-15, 17; D39 (Đokanovićeve izjava), str. 6-7.

⁶⁰¹ P529, separator 112 (Odluka Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine o obrazovanju ratnih povjereništava, 10. juni 1992.).

⁶⁰² P529, separator 112 (Odluka Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine o obrazovanju ratnih povjereništava, 10. juni 1992.), članovi 2 i 4.

stavi na raspolaganje svoje stručno znanje i drugu vrstu pomoći.⁶⁰³ Istog dana sačinjen je spisak povjerenika među kojima su bili Dragan Đokanović, Nikola Poplašen, Milimir Mučibabić, Miroslav Radovanović, Jovan Tintor i Danilo Veselinović.⁶⁰⁴ Nedugo potom, Dragan Đokanović je imenovan za republičkog povjerenika za Zvornik, Vlasenicu, Skelane, Bratunac, Šekoviće i Novo Sarajevo.⁶⁰⁵ Predsjedništvo bosanskih Srba imenovalo je republičke povjerenike u nekoliko navrata tokom ljeta 1992. godine,⁶⁰⁶ a između ostalih, Biljana Plavšić je imenovana za povjerenika Ratnog povjereništva opštine Pale.⁶⁰⁷ Nikola Poplašen imenovan je 10. juna 1992. za republičkog povjerenika u opštini Vogošća.⁶⁰⁸ Republički povjerenik bi po svom imenovanju imenovao ostale članove ratnog povjereništva,⁶⁰⁹ što je moralo da potvrdi predsjedništvo bosanskih Srba.⁶¹⁰

277. Osobe za kontakt za ratne povjerenike u predsjedništvu bosanskih Srba bili su prvo Nikola Koljević, a potom i optuženi. U tom svojstvu bili su zaduženi da izvještavaju o svom radu ostale članove Predsjedništva.⁶¹¹ Optuženom je zvanično dodijeljena ta dužnost na sastanku Predsjedništva održanom 6. jula 1992.⁶¹²

⁶⁰³ P529, separator 112 (Odluka Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine o obrazovanju ratnih povjereništava, 10. juni 1992.), član 4.

⁶⁰⁴ P65, separator 157 (Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 10. juni 1992.), str. 1.

⁶⁰⁵ Đokanović, T. 10442-4, 10581; D38 (Đokanovićeva izjava), str. 14; P533 (prijedlog članova za Ratno povjereništvo za Zvornik, 13. juni 1992.); P529, separator 397 (odluka o imenovanju članova Ratnog povjereništva za Zvornik, potpisao Radovan Karadžić, 17. juni 1992.); P534 (prijedlog članova za Ratno predsjedništvo za Vlasenicu, 16. juni 1992.); P535 (prijedlog članova za Ratno povjereništvo za Skelane, 16. juni 1992.).

⁶⁰⁶ P529, separator 396 (uvjerenje kojim se Vojislav Maksimović imenuje za republičkog povjerenika opštine Foča, 4. juni 1992.); P529, separator 458 (uvjerenje kojim se Dragan Đokanović imenuje za republičkog povjerenika, 10. juni 1992.); P65, separator 204 (uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika, 16. juni 1992.); P529, separator 395 (uvjerenje kojim se imenuju povjerenici za opštinu Stari Grad i Centar Sarajevo, 10. juli 1992.); P65, separator 205 (uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika, 21. avgust 1992.); P529, separator 399 (uvjerenje kojim se Milan Trbojević imenuje za republičkog povjerenika za Hercegovinu, 1992.).

⁶⁰⁷ Plavšić, T. 26806; C7 (izjava Plavšićeve), par. 44; P529, separator 196 (potvrda Predsjedništva Srpske Republike BiH o imenovanju članova Ratnog povjereništva za opštinu Pale, 25. juni 1992.).

⁶⁰⁸ P65, separator 157 (Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 10. juni 1992.); P529, separator 400 (potvrda Predsjedništva Srpske Republike BiH o imenovanju članova Ratnog povjereništva za opštinu Vogošća, 18. juni 1992.).

⁶⁰⁹ P529, separator 434 (odluka Dragana Đokanovića, republičkog povjerenika, i Ljube Simića, predsjednika opštine Bratunac, 16. juni 1992.).

⁶¹⁰ P529, separator 397 (potvrda Predsjedništva Srpske Republike BiH o imenovanju članova Ratnog povjereništva za opštinu Zvornik, 17. juni 1992.); P529, separator 398 (potvrda Predsjedništva Srpske Republike BiH o imenovanju članova Ratnog povjereništva za opštinu Bratunac, 17. juni 1992.); P529, separator 400 (potvrda Predsjedništva Srpske Republike BiH o imenovanju članova Ratnog povjereništva za opštinu Vogošća, 18. juni 1992.); P64.A, separator 739 (potvrda Predsjedništva Srpske Republike BiH o imenovanju članova Ratnog povjereništva za opštinu Novo Sarajevo, 21. juli 1992.); P692 (Odluka o imenovanju Ratnog povjereništva za opštinu Čajniče, 17. septembar 1992.).

⁶¹¹ Poplašen, T. 20942-59; P65, separator 157 (Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, 10. juni 1992.).

⁶¹² P65, separator 174 (Zapisnik sa 15. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 6. juli 1992.); Đokanović, T. 10630-2, 10728-9.

278. U tom svojstvu, optuženi je potpisao najmanje dvije odluke o imenovanju republičkih povjerenika,⁶¹³ a najmanje jednu odluku kojom traži da sve civilne i vojne vlasti saraduju sa republičkim povjerenicima.⁶¹⁴ Osim toga, redovno se sastajao sa opštinskim predstavnicima u svojoj kancelariji u hotelu "Kikinda".⁶¹⁵ Pokazujući svoj lični interes za djelovanje i rad ratnih povjerenika u opštini, optuženi je, pored toga, na sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj krajem novembra 1992. objasnio da su povjerenici ljudi koje skupština bosanskih Srba šalje da prikupljaju informacije o problemima u opštini, pružaju pomoć u osnivanju vlada i pomažu u poslovima upravljanja.⁶¹⁶

279. Način na koji su krizni štabovi obrazovanja kasnije pretvarani prvo u ratna predsjedništva, a potom u ratna povjereništva, razlikovao se od opštine do opštine. U nekim slučajevima presudni faktori su bili lokacija, vrijeme i ličnosti.⁶¹⁷ Usprkos tome, kao što se vidi iz činjenice da je mnoge republičke povjerenike imenovalo Predsjedništvo, a ponekad i optuženi lično, glavna uloga ratnih povjereništava bila je da predsjedništvo i skupštinu bosanskih Srba obavještavaju o situaciji na terenu.⁶¹⁸ Optuženi je bio istaknuta karika u lancu između tih tijela.

3.6.5 Krizni štabovi, ratna predsjedništva, ratna povjereništva i oružane snage

280. Odnos između kriznih štabova i raznih vojnih snaga u opštinama (jedinice JNA, TO, paravojne jedinice i VRS) razlikovao se od opštine do opštine. Međutim, u najmanju ruku, u tom odnosu su svi krizni štabovi imali dužnost da koordiniraju rad i pružaju podršku.⁶¹⁹ U najmanje jednoj opštini, Zvorniku, lokalni komandant JNA naveden je kao član Kriznog štaba.⁶²⁰

281. Uopšteno govoreći, već sredinom juna 1992. vojne jedinice koje je formirao SDS su, preko pješadijskih jedinica pod komandom kriznih štabova, prerasle u vojne jedinice

⁶¹³ Hanson, T. 9709, 9712-14, 10005-7; P65, separator 205 (uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika, 21. avgust 1992.); P65, separator 206 (uvjerenje o imenovanju republičkog povjerenika, 2. oktobar 1992.).

⁶¹⁴ Hanson, T. 9712-14; P529, separator 139 (odluka Momčila Krajišnika, 2. oktobar 1992.).

⁶¹⁵ Plavšić, T. 26846-8, 26897-9; C7 (izjava Plavšićeve), par. 8.

⁶¹⁶ Hanson, T. 9785-6; P65, separator 213 (Magnetofonski snimak 22. sjednice Skupštine Republike Srpske, 24. novembar 1992.), str. 104. Vidi takođe ostale govornike na istoj sjednici, str. 106-7 (Maksimović) i str. 109-11 (Mijatović).

⁶¹⁷ Hanson, T. 9944-5; P528 (Hansonov izvještaj), par. 33.

⁶¹⁸ Nešković, T. 16593, 16680, 16684-5; Tupajić, T. 15402-3, 15494-5; Prstojević, T. 14594-6; Krsman, T. 21901-3, 21978-9, 21983-4; P529, separator 126 (govor s proslave proglašenja opštine Rajlovac, datum nije naveden).

⁶¹⁹ P528 (Hansonov izvještaj), par. 46, 55-6; Hanson, T. 9759-60, 9791, 9873, 10004.

⁶²⁰ P529, separator 40 (zaključci sa sjednice Opštinskog odbora Srpske demokratske stranke Zvornik, 22. decembar 1991.), tačka 3.

pod potpunom kontrolom VRS-a.⁶²¹ Na taj način, krizni štabovi su ispunili prazninu nastalu u periodu između povlačenja, raspada ili opšteg rasula komandnih struktura u sklopu JNA i osnivanja VRS-a sa efektivnom kontrolom nad oružanim snagama na terenu.⁶²²

282. Vijeće će sada ispitati pojedinačni odnos između kriznih štabova, s jedne strane, i JNA, VRS, MUP-a, TO-a i paravojnih formacija, s druge.

283. *Odnosi s JNA.* U vrijeme obrazovanja kriznih štabova SDS-a, JNA je bila glavna vojna organizacija u opštinama Bosne i Hercegovine. Kao što je ranije pomenuto, u Zvorniku je Opštinski odbor SDS-a izabrao Krizni štab za opštinu, u koji su ušli vodeći ljudi SDS-a u Zvorniku, kao i ljudi iz opštinskog štaba Komande JNA.⁶²³ Formalno nije postojao nikakav drugi odnos, ali je u praksi prisustvo ljudi iz vojske u kriznim štabovima obezbjedilo da u velikoj mjeri imaju zajedničke ciljeve.⁶²⁴

284. U aprilu 1992., očitno sprovodeći uputstvo Radovana Karadžića od 27. marta 1992. da bi krizni štabovi trebali da organizuju opštinske štabove teritorijalne odbrane i, gdje je moguće, stave ih pod komandu JNA,⁶²⁵ predsjednik vlade Đerić izdao je detaljna uputstva u kojima je naveo odgovornosti kriznih štabova. Uputstvo Karadžića od 27. marta i njegovo provođenje u opštinama ARK-a pokazuju da su krizni štabovi i vojska imali zajedničke ciljeve, ali da nisu imali nadležnost jedni nad drugima.⁶²⁶

285. *Odnosi s TO-om.* Prema Ustavu bosanskih Srba, "pravo i dužnost oblasti i opština je da na svojoj teritoriji uređuju i organizuju narodnu odbranu i da rukovode teritorijalnom odbranom".⁶²⁷ TO je, kao opštinska odbrambena snaga, uspostavila bliske veze s kriznim štabovima. Mnogi krizni štabovi imenovali su komandante opštinskog TO-a i razrješavali ih dužnosti⁶²⁸ i primali izvještaje od jedinica TO-a.⁶²⁹ U nekim slučajevima, krizni štabovi

⁶²¹ Hanson, T. 9790-1, 9828, 9843; P528 (Hansonov izvještaj), par. 48; P529, separator 255 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.).

⁶²² Hanson, T. 9791, 9848; Brown, T. 16321-4; P529, separator 264 (Zapisnik sa sastanka sa predsjednicima opština, 14. maj 1992.), str. 1, 3-4;

⁶²³ P529, separator 40 (zaključci sa sjednice Opštinskog odbora Srpske demokratske stranke Zvornik, 22. decembar 1991.); Mehinagić, T. 12606; P644 (Mehinagićeva izjava), str. 5, 12.

⁶²⁴ Hanson, T. 9801-4, 9809, 9826-8; P528 (Hansonov izvještaj), par. 16, 46; P43 (Uputstvo, Varijanta A i Varijanta B, 19. decembar 1991.), str. 5 i 9; P529, separator 263 (Redovni operativni izvještaj rkm 2. vojne oblasti JNA - operativnom centru, 6. april 1992.).

⁶²⁵ P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 27. mart 1992.), str. 23-4.

⁶²⁶ P891 (Brownov izvještaj), par. 1.107.

⁶²⁷ P65, separator 96 (Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 28. februar 1992.), član 110.

⁶²⁸ Selak, T. 13353-4; Hanson, T. 9820-1; P528 (Hansonov izvještaj), par. 50.

⁶²⁹ P528 (Hansonov izvještaj), par. 50.

su izdavali naređenja TO-u u vezi s vojnim stvarima.⁶³⁰ Bilo je više situacija u kojima su krizni štabovi ili članovi kriznog štaba sasvim otvoreno preuzimali vojnu ulogu i učestvovali u vojnim dejstvima.⁶³¹ Osim toga, krizni štabovi su pružali razne vrste pomoći TO-u, pozivali na mobilizaciju u svojim opštinama⁶³² i pružali finansijsku pomoć.⁶³³ Kao što je ranije rečeno, na sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj 27. marta 1992. Karadžić je preporučio da se tamo gdje je to moguće jedinice TO-a koje su osnovali krizni štabovi stave pod komandu JNA.⁶³⁴ Neke od tih jedinica su se pripojile JNA,⁶³⁵ dok su se neke druge postojeće snage bosanskih Srba priključile TO-u.⁶³⁶ Kada se JNA zvanično povukla iz Bosne i Hercegovine, sve te jedinice ušle su u sastav VRS-a.⁶³⁷ Tako su lokalni štabovi TO-a, iako su do osnivanja VRS-a imali određeni stepen autonomije, ubrzo nakon osnivanja VRS-a bili potčinjeni Predsjedništvu.⁶³⁸ Usprkos tome, lokalni krizni štabovi su često bili zaduženi za logističku podršku TO-u.⁶³⁹

⁶³⁰ P528 (Hansonov izvještaj), par. 50; Hanson, T. 9987; P529, separator 101 (Odluka o imenovanju komandanta, zamenika komandanta i načelnika štaba TO-a Bihać, 3. maj 1992.), tačka 5; P529, separator 248 (naredba Kriznog štaba Bosanska Krupa, 5. april 1992.); P529, separator 252 (Odluka privremene vlade srpske opštine Zvornik o formiranju specijalne jedinice teritorijalne odbrane, 18. april 1992.), član 3; P529, separator 198 (Odluka o proglašenju ratnog stanja na cjelokupnoj Srpskoj autonomnoj oblasti Birač, 29. april 1992.), član 3; P529, separator 275 (naredba Ratnog predsjedništva Bosanska Krupa); P186 (zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 30. maj 1992.), tačka 4; P529, separator 50 (naredba Kriznog štaba Bosanska Krupa za izvršenje potpune mobilizacije, 5. april 1992.).

⁶³¹ Hanson, T. 9829-36, 9989-90, 10003; P529, separator 244 (dopis Ratka Adžića, predsjednika Kriznog štaba Ilijaš predsjedniku Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine); P529, separator 223 (transkript intervjua s Jovanom Tintorom, avgust 1994.), str. 7-8; P529, separator 447 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 30. april 1992.); P529, separator 446 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 2. maj 1992.); P529, separator 445 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 3. maj 1992.); P529, separator 229 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 9. maj 1992.); P529, separator 435 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 11. maj 1992.); P529, separator 274 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 18. maj 1992.); P529, separator 440 (Zapisnik sa sastanka komande TO-a Trnovo, 15. maj 1992.); P529, separator 119 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Šipovo, 19. maj 1992.).

⁶³² Hanson, T. 9805, 9809, 9825-6, 9862-3, 9987; P644 (Mehinagićeva izjava), str. 8; P657 (naredba Kriznog štaba Zvornik, 5. april 1992.); P613 (naredba Kriznog štaba Novo Sarajevo, 22. april 1992.); P699 (izjava svjedoka 109), str. 1-2; P529, separator 158 (Izveštaj o radu Kriznog štaba Novo Sarajevo predsjedniku Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 5. juni 1992.), tačka 5; svjedok 84, T. 12351-2; P702.A (Čevrina izjava), str. 4; P703.A (izjava svjedoka 86), str. 2; P699.A (izjava svjedoka 109), str. 2; svjedok 84, T. 12313-14; P610 (izjava svjedoka 84), str. 1-2; P609 (izjava svjedoka 84), str. 11; P528 (Hansonov izvještaj), par. 49; P307 (Izveštaj o radu Skupštine opštine i Ratnog predsjedništva Bosanska Krupa, april 1992.), str. 4, 6; P529, separator 252 (odluka privremene vlade opštine Zvornik, 18. april 1992.); P64.A, separator 260 (Magnetofonski snimak sa zasjedanja 50. sjednice Narodne Skupštine, 16. april 1995.), str. 323-4; P529, separator 255 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 10 i 13; P529, separator 148 (Izveštaj o radu Kriznog štaba Ključ, juli 1992.), str. 5-6; P529, separator 226 (Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Trnovo, 7. mart 1992.), tačka 1; P529, separator 450 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba Trnovo, 20. mart 1992.), tačka 2; P529, separator 245 (naredba Kriznog štaba Bratunac, 12. april 1992.); P529, separator 198 (Odluka o proglašenju ratnog stanja na cjelokupnoj Srpskoj autonomnoj oblasti Birač, 29. april 1992.), član 3.

⁶³³ Hanson, T. 9867; P802, separator 2 (Knjiga troškova Kriznog štaba Ilijaš, 30. juni 1992.).

⁶³⁴ P65, separator 115 (Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 27. mart 1992.), str. 23.

⁶³⁵ P529, separator 261 (dopis Dragoljuba Simonovića Komandi 2. vojne oblasti, 3. april 1992.), str. 2.

⁶³⁶ P529, separator 241 (Zaključci sa sastanka Kriznog štaba Sanski Most, 22. april 1992.), tačka 6.

⁶³⁷ Hanson, T. 9808, 9826; P529, separator 255 (Analiza borbene gotovosti i aktivnosti Vojske Republike Srpske u 1992. godini, april 1993.), str. 13; Radomir Pašić, T. 19568, 19644-6, 19691; D15 (Zaključak Skupštine opštine Bosanski Novi, 16. juni 1992.).

⁶³⁸ Prstojević, T. 14541-6.

⁶³⁹ Vasić, T. 17376, 17395, 17445, 17525-6.

286. *Odnosi s paravojnim jedinicama.* Kontakti među opštinskim kriznim štabovima i paravojnim jedinicama razlikovali su se od opštine do opštine. Krizni štab opštine Ilijaš pozvao je u pomoć arkanovce.⁶⁴⁰ Krizni štab opštine Ilidža takođe je imao prilično jake veze s raznim paravojnim grupama, između ostalih i s arkanovcima, a Nedjeljka Prstojevića, predsjednika Kriznog štaba Ilidža, nekoliko puta je posjetio Vojislav Šešelj.⁶⁴¹ U nekim slučajevima, opštinske vlasti pružale su finansijsku i logističku podršku paravojnim grupama koje su djelovale u toj opštini.⁶⁴² Drugi primjeri pokazuju da su u nekim prilikama paravojne jedinice u vezi sa konkretnim vojnim zadacima saradivale s teritorijalnom odbranom, pod komandom ili nadzorom opštinskih kriznih štabova.⁶⁴³ Međutim, ima i primjera kada su opštinske vlasti pokušale da zabrane paravojnim grupama da djeluju u opštini.⁶⁴⁴

287. *Odnosi s VRS-om.* Nakon obrazovanja VRS-a, centralna uloga predviđena za krizne štabove u vezi s odbranom postala je manje značajna, pošto je tada cilj bio da se sve oružane snage stave pod jedinstvenu komandu Glavnog štaba VRS-a.⁶⁴⁵ Međutim, nastavili su se saradnja i kontakti između kriznih štabova i oružanih snaga.⁶⁴⁶ Štaviše, u to vrijeme su veze između njih postale tješnje i institucionalizovanije.⁶⁴⁷ Primjer je činjenica

⁶⁴⁰ P528 (Hansonov izvještaj), par. 49; P529, separator 240 (Zahtjev za pomoć u ljudstvu, 14. juni 1992.).

⁶⁴¹ Prstojević, T. 14546-8, 14551-9, 14586-93, 14618-19; P794 (telefonski razgovor između Nedjeljka Prstojevića i nepoznatog čovjeka, 21. april 1992.); P793 (telefonski razgovor između Milosava Gagovića i Nedjeljka Prstojevića, 14. maj 1992.).

⁶⁴² P528 (Hansonov izvještaj), par. 49; P529, separator 232 (bilješka o izjavi Svetislava Mitrovića, 3. avgust 1992.), str. 1; P529, separator 234 (Spisak pripadnika Srpske dobrovoljačke garde iz Teslića); P529, separator 238 (Nalog za isplatu privremene vlade opštine Zvornik Žučinoj jedinici, 4. maj 1992.); P529, separator 239 (dokument i račun o prijevozu dobrovoljaca, privremena vlada Zvornik, 30. april 1992.); P529, separator 415 (telefonski razgovor između nepoznatog čovjeka, Legije i Arkana, 15. maj 1992.), str. 7, 13.

⁶⁴³ P529, separator 122 (izvještaj policijske stanice Bijeljina MUP-u, 9. april 1992.), str. 2; P529, separator 415 (telefonski razgovor između nepoznatog čovjeka, Legije i Arkana, 15. maj 1992.), str. 4.

⁶⁴⁴ P56 (naredba Kriznog štaba Bratunac, 1. maj 1992.); P57 (naredba Kriznog štaba Bratunac, 6. maj 1992.).

⁶⁴⁵ Hanson, T. 9857, 9860; P529, separator 273 (naredenje komandanta, general-majora Momira Talića, Komandi 1. krajiškog korpusa, 1. juli 1992.).

⁶⁴⁶ Svjedok 382, T. 11255-6; P579 (izvještaj komande Rogatičke brigade VRS Komandi Sarajevsko-romanijskog korpusa, 11. juni 1992.), str. 1; Tupajić, T. 15361-2, 15403; Hanson, T. 9850-7, 9840-1; P529, separator 265 (telefonski razgovor između Unkovića i Ratka Mladića, 13. maj 1992.); P529, separator 266 (telefonski razgovor između Gliše Simanića i Ratka Mladića, 25. maj 1992.); P529, separator 417 (telefonski razgovor između Nedjeljka Prstojevića i Milosava Gagovića); P529, separator 368 (Izvod iz zapisnika sa 122. sjednice Ratnog predsjedništva Opštine Kotor-Varoš, 11. novembar 1992.), tačka 2; P529, separator 55 (Izvještaj o radu Skupštine opštine Rogatica, 1. oktobar 1993.), str. 24; Brown, T. 16331-2, 16338-41, 16344; P892, separator 66 (zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 30. maj 1992.); P892, separator 67 (zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 18. juni 1992.); P341 (Izvod iz zapisnika sa 26. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 19. juni 1992.); P344 (Izvod iz zapisnika sa 40. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 26. juni 1992.); P892, separator 68 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 7. juli 1992.); P892, separator 74 (spisak brojeva telefona članova Ratnog štaba ARK-a, 6. maj 1992.); P891 (Brownov izvještaj), par. 1.101; P892, separator 61 (Informacija o vojnom savetovanju, 14. septembar 1992.), str. 1; P709 (Dobračina izjava), str. 8; svjedok 382, T. 11255-6; P579 (Redovni operativni izvještaj Komande Rogatičke brigade VRS Komandi Sarajevo-romanijskog korpusa, 11. juni 1992.), str. 1; Tupajić, T. 15361-2, 15403.

⁶⁴⁷ Radojko, T. 21192-3; 21333-4, 21351, 21464-5, 21448, 21466; svjedok D14, T. 20136, 20156, 20164, 20211; P528 (Hansonov izvještaj), par. 54; P529, separator 124 (Intervju s Bogdanom Subotićem *Glasu*, 7. juli 1992.), str. 1; P1100 (Zapisnik sa 17. sastanka Kriznog štaba opštine Bosanski Petrovac, 24. maj 1992.), str. 3-4; P90.FF (Zapisnik sa 34.

da su neki oficiri VRS-a bili članovi kriznih štabova ili su prisustvovali sastancima tih organa.⁶⁴⁸ Barem u jednoj opštini – opštini Ključ - ti oficiri su krizne štabove izvještavali o svojim aktivnostima.⁶⁴⁹ Pored toga, krizni štabovi su izdavali naređenja i oružanim snagama.⁶⁵⁰

288. *Odnosi s MUP-om.* Veza između kriznih štabova i policije bila je znatno tješnja nego veza između kriznih štabova i vojske.⁶⁵¹ Neki krizni štabovi su bili aktivni u obrazovanju srpskih policijskih snaga u opštini, uključujući imenovanje i razrješavanje dužnosti policajaca.⁶⁵² U mnogim opštinama, između ostalog u Bosanskoj Krupi, Sanskom Mostu, Zvorniku, Prijedoru, Prnjavoru i Sokocu, krizni štabovi izdavali su policiji direktna naređenja u vezi s mnogim pitanjima.⁶⁵³ Postoje primjeri da je policija izvještavala krizne štabove o svojim aktivnostima.⁶⁵⁴ Iako su obično imali nadzor nad redovnom policijom,

sjednice Kriznog štaba opštine Petrovac, 14. juni 1992.), str. 1; P342 (Izvod iz zapisnika sa 31. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 24. juni 1992.), tačka 2; P528 (Hansonov izvještaj), par. 53.

⁶⁴⁸ Hanson, T. 9857-9, 9951.

⁶⁴⁹ P529, separator 87 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 4. juni 1992.), str. 11-12; P529, separator 89 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 5. juni 1992.), str. 13; P529, separator 90 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 6. juni 1992.), str. 14; P892, separator 70 (Izveštaj o radu Kriznog štaba Ključ, juli 1992.), str. 3-6.

⁶⁵⁰ Tupajić, T. 15330-9, 15361-2, 15403; P804, separator 2 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 15. maj 1992.), str. 3; P828 (odluka o mobilizacionom statusu članova Kriznog štaba Sokolac, 29. maj 1992.); P829 (zaključci sa sastanka Kriznog štaba Sokolac, 20. april 1992.); P833 (naredba Kriznog štaba Opštinskom sekretarijatu za narodnu odbranu, 21. april 1992.); P834 (naredba Kriznog štaba Sokolac SJB-u Sokolac, 20. april 1992.); P837 (Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba opštine Sokolac, 10. april 1992.); P843 (dopis predsjednika Kriznog štaba opštine Sokolac Predsjedništvu Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. juli 1992; P830 (dopis sekretara vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine Kriznom štabu Sokolac u kojem traži da se za Krizni štab Vogošća obezbijedi hrana, 11. maj 1992.); P831 (dopis sekretara vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine Kriznom štabu Sokolac u kojem traži da se za Krizni štab Ilijaš obezbijedi hrana, 9. maj 1992.); P840 (naredba vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine Kriznom štabu Sokolac, 15. maj 1992.); P842 (telegram koji je potpisao Radovan Karadžić, datum nije naveden); P690 (telefaks Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 14. juli 1992.).

⁶⁵¹ P528 (Hansonov izvještaj), par. 57; Hanson, T. 9874.

⁶⁵² P528 (Hansonov izvještaj), par. 57; Hanson, T. 9879; P529, separator 285, str. 2 (Izjava milicionara muslimanske nacionalnosti o njihovom udaljavanju iz SJB-a Pale i SJB-a Sokolac, 24. mart 1992.); P529, separator 290 (Zaključci sa Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most, 27. april 1992.), tačka 4; P529, separator 91 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 9. juni 1992.), str. 15; P529, separator 183 (Saopštenje za javnost Kriznog štaba Ključ, 7. maj 1992.); P529, separator 461 (Odluka Kriznog štaba Trnovo, 30. april 1992.).

⁶⁵³ Hanson, T. 9876, 9883-8; P529, separator 50 (Naredba Kriznog štaba Bosanska Krupa, 5. april 1992.); P529, separator 248 (Naredba Kriznog štaba Bosanska Krupa, 5. april 1992.); P186 (zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 30. maj 1992.), tačka 4; P529, separator 418 (Naredba Kriznog štaba Zvornik, 8. april 1992.), član 3; P529, separator 278 (zaključci, naredbe i odluke Kriznog štaba Prijedor, od 29. maja do 24. jula 1992.), str. 2-3; P529, separator 289 (izvještaj stanice javne bezbjednosti Prijedor Kriznom štabu Prijedor, 1. juli 1992.); P529, separator 291 (naredba Kriznog štaba Sanski Most stanici javne bezbjednosti, 6. juni 1992.); P529, separator 301 (odluka Kriznog štaba Bosanski Šamac, 15. maj 1992.); P529, separator 428 (odluka Kriznog štaba Prnjavor, 22. juni 1992.), član 2; P529, separator 342 (naredba Ratnog predsjedništva Bosanska Krupa, 22. maj 1992.); P529, separator 82 (zapisnik Kriznog štaba Ključ, 29. maj 1992.), str. 5, tačka 3; P834 (naredba Kriznog štaba Sokolac, 20. april 1992.).

⁶⁵⁴ P529, separator 87 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 4. juni 1992.), str. 11; P529, separator 88 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 4. juni 1992.), str. 12; P529, separator 89 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 5. juni 1992.), str. 13; P529, separator 90 (Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO-e Ključ, 6. juni 1992.), str. 14; P529, separator 122 (izvještaj policijske stanice Bijeljina Ministarstvu unutrašnjih poslova, 9. april 1992.); Radojko, T. 21192-3, 21298-9, 21448-9; P64.A, separator 265 (Dnevnik Jove Radojka, 4. januar 1992 – 2. septembar 1992.), str. 105.

neki krizni štabovi nisu imali velike nadležnosti nad jedinicama specijalne policije, koja je bila pod kontrolom centara službi bezbjednosti.⁶⁵⁵

⁶⁵⁵ P343 (Izvodi iz zapisnika sa 36. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 24. juni 1992.); svjedok 144, T. 7154-7, 7201-2; P348 (Odluka o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina, 5. maj 1992; P344 (Izvod iz zapisnika sa 40. sjednice Kriznog štaba Kotor-Varoš, 26. juni 1992.).

4. Preuzimanje vlasti i zločini u opštinama

4.1 Uvod

289. Sljedeći dio Optužnice obuhvata činjenične zaključke Vijeća u vezi s preuzimanjem vlasti koje su izvršili bosanski Srbi i zločinima počinjenim u 35 od 109 opština u Bosni i Hercegovini. Neke od tih 35 opština nalaze se na sjeverozapadu na granici s Hrvatskom, neke su na sjeveroistoku na granici sa Srbijom, a ostale na jugoistoku, na granici s Crnom Gorom.

290. Godine 1991., u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Nacionalni sastav na teritoriji je bio sljedeći: 1.902.956 Muslimana, 1.366.104 Srba, 760.852 Hrvata, 242.682 Jugoslovena i 104.439 ostalih ili osobe nepoznate nacionalnosti. U predmetnih 35 opština živjelo je ukupno 1.692.313 stanovnika, od čega su 675.657 bili Muslimani, 742.100 Srbi, 128.275 Hrvati, 100.911 Jugosloveni, a 45.370 osoba bile su druge ili nepoznate nacionalnosti. Srbi su bili u relativnoj većini u petnaest opština, a Muslimani u ostalih petnaest. U pet opština relativna većina stanovništva nije bila jasno izražena.

291. Vijeće je saslušalo velik broj iskaza o preuzimanju vlasti i zločinima koji su, prema navodima, počinjeni u opštinama na koje se odnosi Optužnica. Vijeće je moralo riješiti o 97 slučajeva ubistva navedenih u Prilogu A i B Optužnice, kao i o mnogim drugim koja su navodno počinjena, ali nisu navedena u Optužnici. U Prilogu C Optužnice navedeno je otprilike 400 zatočeničkih centara, dok je u Prilogu D navedeno oko 120 vjerskih spomenika. Na slučajeve ubistva, zatočenja i razaranja navedene u spiskovima upućuju posebne šifre.⁶⁵⁶ Vijeće je nadalje utvrdilo brojne činjenice o djelima progona izvršenim nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kao što su mjere diskriminacije i restrikcije nametnute nesrbima; fizičko, mentalno ili seksualno zlostavljanje; prisilni rad; kao i oduzimanje, pljačka ili uništavanje privatne imovine u vlasništvu nesrba. Pored toga, Vijeće je donijelo zaključke u vezi s dokazima o prisilnom premještanju bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz opština na

⁶⁵⁶ Šifre se koriste na sljedeći način: [A1.1], na primjer, odnosi se na Prilog A, prvi navedeni slučaj ubistva u prvoj opštini u prilogu (Bijeljina), [B2.1] odnosi se na Prilog B, prvo navedeno ubistvo u zatočeničkom objektu u drugoj opštini u prilogu (Bosanska Krupa), [C5.2] odnosi se na Prilog C, drugi zatočenički centar u petoj opštini u prilogu (Bosanski Novi), a [D16.4] se odnosi na Prilog D, četvrti kulturni spomenik ili vjerski objekat u šesnaestoj opštini u prilogu (Kotor-Varoš). U nekim slučajevima se isti slučaj ubistva, zatočenički centar, kulturni spomenik ili vjerski objekat pominje dva puta u jednom od priloga. U tom slučaju se ovdje koristi znak “=” između dvije šifre.

koje se Optužnica odnosi u druge dijelove Bosne i Hercegovine, bez obzira na to jesu li oni bili pod okupacijom snaga bosanskih Srba, ili u druge države u regiji.

292. Vijeće napominje da ne postoji prikladan način da se ovdje detaljno prezentiraju svi dokazi koje je Vijeće saslušalo i primilo tokom suđenja. Vijeće je uspjelo da detaljno predoči samo najrelevantnije dokaze, ali se uglavnom moralo ograničiti na sažetu prezentaciju dokaza.⁶⁵⁷ Izraz “snage”, na primjer, koristi se u ovom dijelu u uopštenom značenju – vojnici pod oružjem, paravojne jedinice, policija ili bilo koje druge naoružane osobe. Način na koji je stanovništvo u opštinama naoružavano obrađen je u dijelu 2.2 ove Presude i stoga u ovom dijelu o tome neće biti više riječi kada se govori o opštinama. Isto tako, postavljanje novih lokalnih upravnih struktura u opštinama, naročito obrazovanje kriznih štabova i ratnih povjereništava, opisano je već u dijelu 3.6 ove Presude, gdje su navedene i opštine na koje se to odnosi.

293. Riječi korištene u dokumentima kao što su izvještaji SJB-a često su ublažene. Tekst i sadržaj takvih dokumenata Vijeće je tumačilo u svjetlu drugih dokaza o opisanim događajima i pritom otkrilo da su ti dokumenti često pisani tako da mogu stvoriti pomutnju. Isto tako, Vijeće je tumačilo izjave svjedoka o pojedinim događajima u svjetlu svih drugih izvedenih dokaza. Stoga je Vijeće razmatralo obrasce ponašanja koji postaju evidentni kada se dokazi o svim opštinama razmatraju u cijelosti. Na primjer, izraz “dobrovoljni odlazak” koristio se za pojavu koja je često u stvari bila prisilno uklanjanje. Drugi primjer je izraz “ostaviti imovinu na čuvanje”, što je zapravo često značilo prisilnu predaju imovine. Što se tiče izraza “etničko čišćenje”, koji su ponekad koristili svjedoci ili se koristio u izvještajima, Vijeće želi napomenuti da taj izraz nije uzimalo u obzir kao pravno značajan.

294. Vijeće je saslušalo iskaze o napadima i zločinima počinjenim nad bosanskim Srbima. Jedan svjedok je u svom svjedočenju rekao da su, na primjer, 18. ili 19. decembra 1992. muslimanske snage ubile šezdeset i tri srpska civila, uključujući žene i djecu, koji su slavili svetog Nikolu, nedaleko od sela Jošanica u opštini Foča.⁶⁵⁸ Drugi svjedok je svjedočio da su od 26. do 27. avgusta 1992. Srbi iz Goražda otišli u konvoju prema Rogatici i da su Muslimani ubili nekoliko osoba, među kojima i članove porodice tog svjedoka, u napadu na autobus sjeverno od Mesića, nedaleko od sela Kukavice u opštini

⁶⁵⁷ Fusnote se odnose na odgovarajuće izjave svjedoka, dokumente i druge dokaze.

⁶⁵⁸ Đorđević, T. 18111-15.

Rogatica s pretežno muslimanskim stanovništvom.⁶⁵⁹ Šezdesetgodišnji otac jednog drugog svjedoka, koji je živio u dijelu Hadžića pod muslimanskom kontrolom, navodno je zatočen i umro je u silosu u Tarčinu, u kojem je držano 700 do 800 muškaraca, Srba iz Tarčina i Pazarića u dobi od 17 do 70 godina.⁶⁶⁰ Nadalje, na Palama su sina drugog svjedoka fizički zlostavljali pripadnici "Zelenih beretki" navodno zbog toga što je bio srpske nacionalnosti. Kada je svjedok otišao s Pala, stan u kojem je živio teško je oštećen.⁶⁶¹ Prema tome, Vijeće je svjesno toga da nisu samo Srbi vršili vojne operacije ili činili zločine u Bosni i Hercegovini u periodu na koji se odnosi Optužnica.⁶⁶² Međutim, Vijeće ovdje treba da donese odluku o tome da li je optuženi, kao član rukovodstva bosanskih Srba, odgovoran za zločine počinjene nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima. Stoga Vijeće nije donosilo zaključke o zločinima koje su Muslimani ili Hrvati činili nad Srbima, osim u slučaju kada je evidentno da su ti zločini pokrenuli događaje koji su doveli do toga da Srbi čine zločine.

295. Događaji u opštinama Bosne i Hercegovine koji su na kraju doveli do zločina Srba, Muslimana i Hrvata nad pripadnicima drugih naroda bolje će se razumjeti ako se u obzir uzmu sve veća međunacionalna napetost u Bosni i Hercegovini i strah koji je vladao na svim stranama da će pripadnici drugih naroda postati brojno nadmoćniji i imati vlast nad njima. Kao što je navedeno u dijelu 2 ove Presude, niz svjedoka je rekao da je već otprilike u vrijeme održavanja višenacionalnih izbora 1990. godine postojala napetost među pripadnicima različitih etničkih grupa u Bosni i Hercegovini. Poslije izbora, međunacionalni odnosi postali su još gori.⁶⁶³ Prema riječima svjedoka 629, pripadnici svih nacionalnih zajednica pokušavali su da spriječe rat, plašeći se istovremeno da će ih pripadnici druge etničke grupe prevariti.⁶⁶⁴

296. Činjenični zaključci u ovom dijelu navode se po opštinama na koje se odnosi Optužnica. Opštine su svrstane u četiri regije: sjeveroistočna Bosna i Hercegovina, sjeverozapadna Bosna i Hercegovina, sarajevske opštine i jugoistočna Bosna i Hercegovina. Na kartama na kraju ove Presude označen je geografski položaj u Bosni i Hercegovini svake opštine na koju se Optužnica odnosi.

⁶⁵⁹ Stavnjak, T. 17943-5, 18022-4; P970 (članak u *New York Timesu*, 18. septembar 2002.), str. 1-2.

⁶⁶⁰ Kapetina, T. 19945-6.

⁶⁶¹ Lakić, T. 21522-5.

⁶⁶² Banduka, T. 18696-7, 18707-8; svjedok D24, T. 22793-5; 22882-3; Mičić, T. 19447-9.

⁶⁶³ Vidi takođe dio 2.3 Presude.

⁶⁶⁴ Svjedok 629, T. 11163.

4.2 Sjeveroistočna Bosna i Hercegovina

4.2.1 Bijeljina

297. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine u nacionalnom sastavu opštine Bijeljina bilo je 57.389 (59 %) Srba, 30.229 (31 %) Muslimana, 492 (1 %) Hrvata, 4.426 Jugoslovena i 4.452 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁶⁶⁵ Opština Bijeljina smještena je u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Otprilike dvije trećine njenih opštinskih granica čine granicu između Bosne i Hercegovine i Srbije. Od svih opština Bosne i Hercegovine Bijeljina je najbliža Beogradu. Jedan od puteva koji spaja Sarajevo i Beograd prolazi kroz tu opštinu.⁶⁶⁶

298. Bijeljina je bila prva opština u Bosni i Hercegovini koju su 1992. godine zauzeli bosanski Srbi. To preuzimanje vlasti postalo je obrazac koji je kasnije ponavljan u drugim opštinama u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini. Prvo su iz Srbije stigle paravojne grupe ili takozvane “dobrovoljačke jedinice” i počele da zastrašuju i zlostavljaju lokalno muslimansko stanovništvo, kao i one Srbe koje su smatrali “nelojalnim”. Mnogi Muslimani su ubijeni. Zbog toga su mnogi preostali Muslimani na kraju otišli s tog područja.⁶⁶⁷

299. U samom gradu Bijeljini prave borbe počele su 31. marta 1992. U Bijeljini su došli pripadnici paravojne jedinice Željka (Arkana) Ražnatovića i, u saradnji s lokalnom paravojnom grupom pod komandom Mirka Blagojevića, preuzeli kontrolu nad važnim gradskim strukturama. Dana 1. ili 2. aprila 1992. naoružani rezervisti JNA opkolili su grad, a na tom području viđene su kolone tenkova JNA i drugih vozila.⁶⁶⁸ Usprkos određenom otporu, srpske snage su brzo preuzele kontrolu nad Bijeljinom i već 4. aprila na dvije džamije u gradu obješene su srpske zastave.⁶⁶⁹ Arkanovci su se smjestili u zgradi lokalnog SDS-a i nekoliko dana, zajedno s redovnim policijskim patrolama, učestvovali su u

⁶⁶⁵ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 52-5.

⁶⁶⁶ P527 (knjiga karti), str. 1-2, 5.

⁶⁶⁷ Deronjić, T. 1016-17; P857 (Tokačin izvještaj).

⁶⁶⁸ P511 (izjava svjedoka 57), str. 3; P511.A (izjava svjedoka 57), str. 2; Gaši, T. 417-20; P727, separator 3 (izvod iz intervjua s Mirkom Blagojevićem, 1995.), str. 8-9.

⁶⁶⁹ P511 (izjava svjedoka 57), str. 4; P727, separator 3 (izvod iz intervjua s Mirkom Blagojevićem, 1995.), str. 10; P1177.B (povjerljivi izvještaj CSB-a Bijeljina, 29. juli 1992.), str. 2; Omeragić, T. 11946, 11950, 11994-5, 12017.

hapšenju pripadnika Predsjedništva SDA u Bijeljini.⁶⁷⁰ U to vrijeme su u gradu Bijeljini bili i pripadnici “Belih orlova” i lokalnog srpskog TO-a.⁶⁷¹

300. Za vrijeme srpskog preuzimanja vlasti u Bijeljini, pripadnici srpskih paravojskih snaga ubili su najmanje 48 civila, od kojih su većina bili nesrbi [A1.1].⁶⁷² Približno 3. aprila 1992. svjedoka 57, policajca, poslao je njegov starješina da ide kao zaštita mrtvačkih kola koja su sakupljala mrtve po gradu Bijeljini. Sa gradskih ulica i iz kuća sakupljeno je ukupno 48 leševa, među kojima su bili leševi žena i djece i 45 tih žrtava bili su nesrbi, a nijedna žrtva nije bila u uniformi. Većina mrtvih bila je ustrijeljena u grudi, usta, sljepoočnicu ili potiljak, a neki su ubijeni iz neposredne blizine.⁶⁷³

301. Srpske snage su 4. aprila 1992. naredile uklanjanje leševa s ulica Bijeljine u očekivanju posjete delegacije visokih funkcionera Bosne i Hercegovine, u kojoj su bili i Biljana Plavšić, Fikret Abdić, ministar odbrane Jerko Doko (Hrvat) i načelnik Štaba 2. vojne oblasti JNA general Praščević.⁶⁷⁴ Za vrijeme njihove posjete na putevima koji su vodili u grad Bijeljinu postavljeni su kontrolni punktovi sa srpskim vojnicima u sivomaslinastim uniformama. Novinarima i evropskim posmatračima nije bilo dozvoljeno da uđu u grad s delegacijom.⁶⁷⁵ Po dolasku u Bijeljину, delegacija je otišla u Krizni štab kako bi se informisala o situaciji,⁶⁷⁶ kao i u kasarnu nekoliko kilometara udaljenu od centra grada. U kasarni [C2.2] je bio velik broj raseljenih lica raznih nacionalnosti i oko njih deset do petnaest vojnika JNA. U to vrijeme, general Janković, komandant 17. korpusa JNA, tvrdio je da u kasarni štiti 309 Muslimana i Srba i da je još 1.500 Muslimana u kasarni Patkovača [C2.8]. Međutim, prema njegovom zvaničnom izvještaju, ukupno je bilo 3.000 raseljenih lica.⁶⁷⁷ Vijeće smatra da su srpske vlasti koristile kasarne u Bijeljini i Patkovači za zatvaranje uglavnom Muslimana, ako ne u to vrijeme, onda poslije opisanih događaja.⁶⁷⁸

⁶⁷⁰ P511 (izjava svjedoka 57), str. 6; P511.A (izjava svjedoka 57), str. 2.

⁶⁷¹ Omeragić, T. 11979, 12009-10; P511 (izjava svjedoka 57), str. 4-5.

⁶⁷² P584 (članak u *Slobodnoj Bosni*, 10. april 1992.), str. 1-4; Omeragić, T. 11948, 11951-2, 12041-51; P857 (Tokačin izvještaj).

⁶⁷³ P511 (izjava svjedoka 57), str. 2, 4-7; P511.A (izjava svjedoka 57), str. 2.

⁶⁷⁴ Omeragić, T. 11946, 11948-9, 11957-8, 12017; P511.A (izjava svjedoka 57), str. 2; Plavšić, T. 26917; C7 (izjava Plavšićeve), par. 14.

⁶⁷⁵ Omeragić, T. 11949-50; P584 (članak u *Slobodnoj Bosni*, 10. april 1992.), str.1.

⁶⁷⁶ P591.A (intervju s Biljanom Plavšić); C7 (izjava Plavšićeve), par. 15.

⁶⁷⁷ Omeragić, T. 11995-7, 12018-19, 12033, 12035; P584 (članak u *Slobodnoj Bosni*, 10. april 1992.), str. 2; P590 (Dnevni operativni izvještaj, 4. april 1992.), str. 1-2; C7 (izjava Plavšićeve), par. 17.

⁶⁷⁸ Malešević, T. 16118-20, 16136-41.

302. U jednom momentu tokom te zvanične posjete, Arkan je delegaciju poveo u obilazak grada.⁶⁷⁹ Jedan srpski novinar koji se ušunjao u grad izbjegavši kontrolne punktove prišao je grupi i rekao Arkanu: “Neće se vama nikada oprostiti to što ste uradili bijeljinskim Muslimanima. ... Istorija će vas osuditi “. ⁶⁸⁰

303. Činilo se da je grad pod kontrolom Arkana i SDS-a.⁶⁸¹ Kada je tokom posjete Plavšićeva zatražila od Arkana da kontrolu nad Bijeljinom preda JNA, on je odgovorio da tu još nije sredio “stvari” i da će nakon toga srediti situaciju u Bosanskom Brodu. Plavšićeva nije ustrajala u svom zahtjevu i više puta je pohvalila Arkana za dobro obavljen posao spašavanja lokalnog srpskog stanovništva od muslimanske opasnosti.⁶⁸² Kada se grupa vratila u zgradu opštine, Plavšićeva se javno zahvalila Arkanu i poljubila ga. To su prisutni pripadnici lokalnog SDS-a dočekali s uzvicima odobravanja.⁶⁸³ Na večeri s predstavnikom UNPROFOR-a Cedricom Thornberrym 20. aprila 1992. Plavšićeva je za Bijeljину upotrijebila izraz “oslobođeni” grad.⁶⁸⁴ Arkanovci su ostali u Bijeljini najmanje do maja 1992.⁶⁸⁵

304. Najkasnije od juna 1992. pa do kraja perioda na koji se odnosi Optužnica, Srbi su držali zatočene Muslimane i Hrvate u logoru Batković u opštini Bijeljina [C2.5]. Zatočenici su bili iz niza različitih opština, između ostalih, iz Brčkog, Ključa, Lopara, Rogatice, Sokoca, Ugljevika, Vlasenice i Zvornika. Mnogi su onamo bili prebačeni iz drugih zatočeničkih objekata, naročito iz logora Sušica u Vlasenici i logora Manjača u Banjoj Luci.⁶⁸⁶ U avgustu 1992. komandant logora bio je Velibor Stojanović. U to vrijeme je u jednom skladištu bilo zatočeno oko 1.280 muškaraca Muslimana. Posebno je bilo zatočeno nekoliko žena, djece i staraca.⁶⁸⁷ Higijenski uslovi u Batkoviću bili su loši, a zatočenici su dobijali malo hrane i vode.⁶⁸⁸ Srpski čuvari su tukli zatočenike. Tri

⁶⁷⁹ P511 (izjava svjedoka 57), str. 6; Plavšić, T. 26934-5; C7 (izjava Plavšićeve), par. 16.

⁶⁸⁰ Omeragić, T. 11972-3.

⁶⁸¹ Omeragić, T. 11968, 11977, 11981-2, 12015, 12010; P590 (Dnevni operativni izvještaj, 4. april 1992.), str. 1; C7 (izjava Plavšićeve), par. 13, 18.

⁶⁸² Omeragić, T. 11978, 12022-3.

⁶⁸³ Kljuić, T. 6176-8; Omeragić, T. 11974-7; P300 (video insert, datum nije naveden).

⁶⁸⁴ P900.A (Thornberryjeva izjava), str. 2-3; C7 (izjava Plavšićeve), par. 42.

⁶⁸⁵ P764 (Davidovića izjava), str. 16.

⁶⁸⁶ Osmanović, T. 5240, 5277; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 51; P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 488-9; Kuralić, T. 12568-9; P642 (Kuralićeva izjava), par. 31-3; P710.A (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 566, 572; P710 (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 439, 441, 451; P708 (Agićeva izjava), str. 7; P473 (transkript iskaza svjedoka 43), str. 53-5, 65; P473.A (transkript iskaza svjedoka 43), str. 86. P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1555, 1565-6, 1573, 1586-7, 1594-5, 1608; P474 (izjava svjedoka 212), str. 3; P474 (izjava svjedoka 212), str. 4, 7.

⁶⁸⁷ Kuralić, T. 12568-72; P642 (Kuralićeva izjava), par. 31-3; P880 (Izvjestaj misije KEBS-a o pregledu zatočeničkih mjesta u Bosni i Hercegovini, 29. septembar 1992.), str. 32, 40, 42.

⁶⁸⁸ Svjedok 18, T. 726-8; Osmanović, T. 5241-2.

zatočenika su pretučena nasmrt dok je jedan ubijen vatrenim oružjem.⁶⁸⁹ Deset zatočenika izdvojeno je i prema njima se izuzetno grubo postupalo. Tukli su ih tri puta dnevno, morali su se međusobno tući, a više puta su morali međusobno vršiti ponižavajuće polne radnje u prisustvu ostalih zatočenika.⁶⁹⁰ Zatočenici u Batkoviću su morali svakodnevno obavljati fizičke poslove, uključujući kopanje rovova i nošenje municije na liniji fronta, zakopavanje leševa, rad u poljima i fabrikama i pomaganje u gradnji aerodroma nedaleko od Bijeljine.⁶⁹¹ Krajem avgusta ili u septembru 1992., kada su predstavnici MKCK-a posjetili Batković, najmlađi i najstariji zatvorenici, zajedno s najžešće premlaćenim zatočenicima, privremeno su uklonjeni iz logora.⁶⁹² Uslovi u Batkoviću su poboljšani nakon što su predstavnici MKCK-a počeli da obilaze objekat.⁶⁹³

305. Pored logora u Batkoviću, srpske vlasti su zatočenike, uglavnom civile hrvatske i muslimanske nacionalnosti, držali u još šest zatočeničkih centara u opštini Bijeljina: u poljoprivrednoj školi u Bijeljini [C2.1], u KP domu Bijeljina [C2.3], u SUP-u Bijeljina [C2.4], u fabrici šećera u Bijeljini [C2.9], na tvrđavi [C2.11] i u zgradi javnog komunalnog preduzeća “4. juli” [C2.12].⁶⁹⁴ Osim toga, u julu 1992. pet Muslimana je zatočeno u klaonicu u Bijeljini koju je svjedok Davidović nazvao “Mauzerov privatni zatvor”. Ljubiša (Mauzer) Savić bio je vodeća ličnost SDS-a u Bijeljini i komandant paravojne jedinice Srpska (narodna) garda. U “Mauzerovom privatnom zatvoru” zatočenici su držani u hladnjači, a jedan od njih je visio sa kuke za meso. Tih pet Muslimana je kasnije pušteno na slobodu, na intervenciju svjedoka Davidovića.⁶⁹⁵

306. Tokom nekoliko mjeseci nakon preuzimanja vlasti u Bijeljini paravojne grupe u opštini, zajedno s pripadnicima lokalnog MUP-a, masovno su učestvovalе u kažnjivim radnjama.⁶⁹⁶ Te grupe su ubistvima, silovanjima, pretraživanjima kuća i pljačkom sijale teror među muslimanskim stanovništvom Bijeljine, kao i nekim Srbima. U ljeto 1992.

⁶⁸⁹ P710.A (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 568-9; P710 (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 449; svjedok 18, T. 726-8; Osmanović, T. 5244, 5247, 5272-5; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 54-60; D26 (Osmanovićeva izjava), str. 1; P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 488-92.

⁶⁹⁰ Kuralić, T. 12569-71, P642 (Kuralićeva izjava svjedoka), str. 8.

⁶⁹¹ Osmanović, T. 5242-3; D26 (Osmanovićeva izjava), str. 1; P710.A (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 570; P710 (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 449, 450; P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 488-92.

⁶⁹² Kuralić, T. 12572-4; P710.A (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 571; P710 (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 450.

⁶⁹³ P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 491-2.

⁶⁹⁴ Malešević, T. 16118-20, 16136-9, 16140-1.

⁶⁹⁵ Davidović, T. 14268-9; P764 (Davidovićeva izjava), str. 23; P773 (Informacija o izvršenom pregledu objekta Nova klaonica), 7. juli 1992.

⁶⁹⁶ P777 (Informacija o angažovanju i aktivnostima Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 29. juli 1992.); Davidović, T. 15294-6; P764 (Davidovićeva izjava), str. 19-20.

oštećene su ili razorene dvije džamije u opštini Bijeljina [D1.1].⁶⁹⁷ Iz Bijeljine su zbog pritiska i zlostavljanja odlazili i Muslimani i Srbi.⁶⁹⁸ Dana 15. juna 1992. Mauzer je rekao da je Predsjedništvo SAO Semberija-Majevisa odlučilo da smijeni Muslimane na rukovodećim položajima u Bijeljini, a ukoliko se i dalje nastavi “genocid nad srpskim narodom” u Bosni i Hercegovini, svi Muslimani će biti otpušteni sa posla i istjerani s teritorije. Osim toga, Mauzer je rekao da će 2.500 Muslimana u dobi od 18 do 35 godina, koji su pobjegli iz Bijeljine nakon što su Srbi preuzeli vlast, izgubiti posao, stanovi će im biti oduzeti i zapečaćeni, a on im savjetuje da se ne vraćaju.⁶⁹⁹

307. Najkasnije od jula 1992. Muslimani u Bijeljini bili su predmet organizovane kampanje pljačke i protjerivanja. SDS Bijeljina sastavio je spisak imena dobrostojećih Muslimana. Uz pomoć Mauzerovih ljudi, Vojkan Đurković iz SDS-a Bijeljina obilazio je ljude na spisku kako bi od njih iznudio imovinu. Neki od tih Muslimana su na početku plaćali kako bi ostali u Bijeljini. Drugi su odmah zatočeni, oduzete su im dragocjenosti i prebačeni su u “međuprostor” između zaraćenih strana gdje su ponekad boravili danima prije nego što su mogli preći na teritoriju pod muslimanskom kontrolom. Napuštene muslimanske kuće su opljačkane, a potom ih je Đurković dodijelio Srbima uz nadoknadu.⁷⁰⁰

308. SDS Bijeljina je riješio da opštinu očisti od Muslimana koji su ostali. Plan je bio ubiti po jednu muslimansku porodicu na svakoj strani grada i stvoriti atmosferu straha. Taj plan je u septembru 1992. provela jedinica specijalne policije Duška Malovića, na podsticaj Drage Vukovića, radnika lokalnog MUP-a i člana Kriznog štaba Bijeljina. U isto vrijeme, srpska Skupština opštine donijela je odluku da će se sa posla otpustiti Muslimani koji se nisu odazvali na mobilizaciju, da će im se isključiti struja, voda i telefon, te da se moraju prijaviti za prisilni rad. Istaknuti Muslimani izloženi su poniženju jer su morali obavljati najniže fizičke poslove, a oni koji su to odbili, odvedeni su u logor u Batković ili protjerani iz opštine. Ova SDS-ova operacija natjerala je velik broj Muslimana da pobjegnu iz Bijeljine.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ P732 (Riedlmayerov izvještaj), Dodatak 2.1.

⁶⁹⁸ P777 (Informacija o angažovanju i aktivnostima Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 29. juli 1992.), str. 2-4; P857 (Tokačin izvještaj); P732 (Riedlmayerov izvještaj), Dodatak 2.1.

⁶⁹⁹ P727, separator 11 (televizijski intervju s Ljubišom (Mauzerom) Savićem, 1. juli 1992.), str. 3; Davidović, T. 14314-15; P764 (Davidovićevo izjava), str. 37

⁷⁰⁰ Davidović, T. 14227-9, 14232-5, 14317; P764 (Davidovićevo izjava), str. 17, 19, 21-2, 32, 39.

⁷⁰¹ Davidović, T. 14228, 14314-17, 15268; P764 (Davidovićevo izjava), str. 32, 36-9.

309. Vijeće zaključuje da su u periodu od aprila do septembra 1992. srpske snage u opštini Bijeljina ubile najmanje 52 osobe, većinom muslimanske nacionalnosti. Poslije preuzimanja vlasti u Bijeljini početkom aprila, paravojne grupe, a naročito arkanovci, sijali su teror uglavnom među Muslimanima, ubistvima, silovanjima, pretraživanjem kuća i pljačkom. Tokom ljeta 1992. oštećene su ili razorene dvije džamije u Bijeljini. Najkasnije od jula 1992. Muslimani u Bijeljini bili su predmet organizovane kampanje pljačke i protjerivanja. Mnogi Muslimani premješteni su van opštine i odatle su pobjegli na teritoriju pod muslimanskom kontrolom. Osim toga, Srbi su civile Muslimane i nekoliko civila Hrvata držali u devet zatočeničkih centara u opštini Bijeljina u izuzetno teškim uslovima. U logor Batković zatočenici su pristizali iz niza različitih opština i bili su prisiljavani na fizički rad na liniji fronta. U septembru 1992. SDS Bijeljina je u djelo sproveo plan protjerivanja preostalog muslimanskog stanovništva. Vijeće zaključuje da je velik broj Muslimana otišao iz te opštine iz straha.

4.2.2 Bratunac

310. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Bratunac bilo je 21.535 (64%) Muslimana, 11.475 (34%) Srba, 40 Hrvata, 223 Jugoslovena i 346 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁷⁰²

311. Početkom aprila 1992. muslimanski policajci u opštini Bratunac bili su primorani da predaju oružje, a 9. aprila Srbi su osnovali sopstvene policijske snage koje su nosile oznake republike bosanskih Srba.⁷⁰³ Nakon toga su Srbi iz Bratunca postavili barikade i kontrolne punktove i izveli napade vatrenim oružjem i eksplozivnim sredstvima. U vazduh su dignuta dva kafića, od kojih je jedan vlasnik bio Musliman, a drugi Hrvat.⁷⁰⁴ Dana 16. aprila mobilisan je bratunački TO, a u sljedećih nekoliko dana u opštinu su stigle Arkanove i Šešeljeve paravojne jedinice i jedna jedinica JNA pod komandom kapetana Reljića.⁷⁰⁵ Dok su pripadnici JNA i TO-a počeli da razoružavaju muslimansko stanovništvo u selima po cijeloj opštini, uključujući i sela s većinskim muslimanskim stanovništvom Podčauš i

⁷⁰² P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 72-5.

⁷⁰³ Hasanović, T. 2458-9, 2480; P72 (Hasanovićeva izjava), str. 5; P482 (Bećirevićeva izjava), str. 6; P481 (Dubičićeva izjava), par. 24; Dubičić, T. 779-80.

⁷⁰⁴ P481 (Dubičićeva izjava), par. 24, 26; Dubičić, T. 779-80.

⁷⁰⁵ P72 (Hasanovićeva izjava), str. 4-7; P53 (Odluka Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, 15. april 1992.), str. 2; P54 (Naredba Kriznog štaba Bratunac o opštoj mobilizaciji, 16. april 1992.), str. 1; P481 (Dubičićeva izjava), par. 28-9; P482 (Bećirevićeva izjava), str. 6; P485 (Ibiševićeva izjava), str. 4; P515 (Gušićeva izjava), str. 6; P515.B (transkript Gušićevog iskaza), str. 20114; Deronjić, T. 1023-4, 1032-3, 1037-9, 1045-6.

Suha, pripadnici paravojnih snaga šikanirali su lokalno stanovništvo i pljačkali napuštene muslimanske kuće.⁷⁰⁶ Većina muslimanskog rukovodstva otišla je iz opštine Bratunac u Srebrenicu nakon prijetnji koje su im uputili pripadnici tih srpskih paravojnih jedinica. Time je Bratunac pao u srpske ruke.⁷⁰⁷

312. Srpske vlasti utvrdile su 29. april kao rok do kojeg su nesrbi, gotovo isključivo Muslimani, morali potpisati izjave lojalnosti srpskoj vlasti u opštini. Većina Muslimana je do tada već otišla iz Bratunca. Srpski vojnici su pljačkali napuštenu muslimansku imovinu.⁷⁰⁸

313. Dana 1. maja 1992. Krizni štab Bratunac naredio je da u roku od sedmice dana svi pripadnici paravojnih snaga i “nelegalni građani” prestanu s djelovanjem i napuste opštinu. Međutim, paravojne jedinice nisu otišle. Pored toga, štab je objavio da samo jedinice JNA i TO-a imaju pravo da se bave vojnim stvarima i vrše dužnosti za vrijeme ratnog stanja koje je proglašeno na teritoriji.⁷⁰⁹ Dva dana kasnije srpski TO je opkolio muslimansko selo Hranča i zapalio 43 kuće. Tokom sljedeće sedmice napali su i uhapsili ostale stanovnike sela. Zarobili su devet mještana i ubili njih četvero, između ostalih i jednu šestogodišnju djevojčicu. Dana 9. maja pripadnici istog TO-a vatrenim oružjem ubili su osam Muslimana, komšija svjedoka Ibiševića. Dana 11. maja srpski TO iz Bratunca doveo je otprilike 250 mještana iz Hranče u salu opštine u Bratuncu. Odatle je otprilike 60 ljudi, uključujući svjedoka Ibiševića, odvedeno u školu “Vuk Karadžić” [C7.4].⁷¹⁰

314. Dana 8. maja 1992., tokom napada Muslimana na pripadnike srpskih paravojnih snaga u Potočarima, ubijen je Goran Zekić, istaknuti član Glavnog odbora SDS-a koji je došao u posjetu iz Srebrenice. Članovi Kriznog štaba Bratunac sastali su se istog dana i isplanirali da sljedeće jutro napadnu muslimansko selo Glogova i silom premjeste stanovništvo u opštinu Kladanj, koja je bila pod kontrolom Muslimana. Dana 9. maja snage JNA i jedinice srpskog TO-a opkolile su Glogovu. Nije bilo oružanog otpora naletu Srba jer je selo razoružano 25. aprila. Otprilike 65 mještana Glogove ubijeno je u tom napadu [A4.1]. Preostali Muslimani odvedeni su u srpski zatvor, a većina objekata u selu je potom

⁷⁰⁶ Deronjić, T. 1037-8, 1046-50, 1196-7; Hasanović, T. 2373-4; P72 (Hasanovićeva izjava), str. 7-8.

⁷⁰⁷ Dubičić, T. 803-6; P481 (Dubičićeva izjava), par. 28-31; Deronjić, T. 1033-4, 1036, 1202; P485 (Ibiševićeva izjava), str. 5.

⁷⁰⁸ Hasanović, T. 2372-3; P72 (Hasanovićeva izjava), str. 7.

⁷⁰⁹ Deronjić, T. 1044-6; P56 (Naredba Kriznog štaba Bratunac, 1. maj 1992.); P57 (Naredba Kriznog štaba Bratunac, 6. maj 1992.).

⁷¹⁰ P485 (Ibiševićeva izjava), str. 1, 3-5; P857 (Tokačin izvještaj).

spaljena.⁷¹¹ Osim toga, 9. maja srpske snage su zapalile kuće u muslimanskim selima Cerivac i Polje u opštini Bratunac.⁷¹² Sljedećeg dana srpski vojnici su napali muslimanska sela Suha i Mihaljevići, nedaleko od Bratunca. Muški stanovnici sela su zarobljeni i odvedeni u školu “Vuk Karadžić” [C7.4], dok su žene i djeca odvedeni na fudbalski stadion u Bratuncu [C7.2, C7.5].⁷¹³

315. Dana 10. maja 1992. pripadnici srpskih paravojnih jedinica napali su i Krasan Polje, nedaleko od Vitkovića u opštini Bratunac.⁷¹⁴ Tog dana je preko 500 muslimanskih muškaraca iz bratunačkih sela zatočeno u školi “Vuk Karadžić”. Zatočenici su teško zlostavljani i više puta pretučeni. Naoružano lokalno srpsko stanovništvo i pripadnici paravojnih grupa ubili su više desetina zatočenika. Svjedok Hasanović, koji je bio zatočen u školi od 10. do 13. maja, vidio je jednom prilikom kako su tri stražara prisilila sve zatočenike da se zbiju u jedan dio sportske dvorane, zbog čega se sedam ili osam ljudi ugušilo. Stražari su izveli nekoliko muškaraca i ubili ih. Drugom prilikom svjedoku je naređeno da odnese tijelo jednog zatočenika u hangar, u kojem je vidio veliku hrpu leševa. Svjedok Hasanović vidio je kako su stražari nasmrt pretukli ili vatrenim oružjem ubili ukupno pedesetak zatočenika u sportskoj dvorani [B3.1].⁷¹⁵ Otprilike 400 zatočenika trebalo je biti razmijenjeno za srpske zatvorenike na Palama, među kojima i svjedok Ibišević, koji je bio zatočen u školi “Vuk Karadžić” od 11. do 14. maja.⁷¹⁶

316. Oko 5.000 Muslimana koji su silom istjerani iz svojih domova zatočeno je na fudbalskom stadionu u Bratuncu [C7.2, C7.5]. Naoružani Srbi prisilili su Muslimane da predaju svoje dragocjenosti, a potom su žene i djecu odvojili od muškaraca, smjestili ih u autobuse i odvezli iz opštine.⁷¹⁷

317. Dana 17. maja 1992. šef policije Vidoje Radović zatražio je da svi Muslimani u selu Vitkovići predaju svoje oružje. Selo su opkolili naoružani lokalni Srbi u maskirnim uniformama. Sljedećeg dana vojnici Novosadskog korpusa ušli su u selo i rekli Muslimanima da u podne sa svojim stvarima izađu na ulice, odakle će biti odvezeni u

⁷¹¹ Deronjić, T. 1055, 1065-6, 1071, 1074-80, 1200; P483 (izjava svjedoka 128), str. 5-7; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷¹² P485 (Ibiševićeva izjava), str. 3.

⁷¹³ Hasanović, T. 2374-5; P72 (Hasanovićeva izjava), str. 8; Malešević, T. 16122.

⁷¹⁴ Džafić, T. 744-745, 760; P484 (Džafićeva izjava), str. 3; P484.B (transkript Džafićevog iskaza), str. 23222; P484.D (Džafićeva izjava), str. 2; Deronjić, T. 1081-3.

⁷¹⁵ Deronjić, T. 1083-4, 1101-7; P483 (izjava svjedoka 128), str. 7; P485 (Ibiševićeva izjava), str. 5-6; P485 (Ibiševićeva izjava), str. 2, 5; Hasanović, T. 2372, 2378-84, 2386, 2388, 2390-5, 2398-405, 2407-18, 2468-9, 2483-4; P73 (karta mjesta Bratunac); P72 (Hasanovićeva izjava), str. 9-16; P857 (Tokačin izvještaj, datum nije naveden).

⁷¹⁶ P485 (Ibiševićeva izjava), str. 2, 5-6; P61 (400 Muslimana odvedeno iz Bratunca na Pale).

⁷¹⁷ Hasanović, T. 2385-6, 2435; P72 (Hasanovićeva izjava), str. 11; Malešević, T. 16122.

Tuzlu. Oko podneva su stigla dva autobusa u pratnji naoružanih paravojskih jedinica. Svjedok Džafić i mještani iz njegovog sela odvedeni su na fudbalsko igralište u Bratuncu [C7.2, C7.5]. Kasnije su smješteni u autobuse i poslani u opštinu Vlasenica, u kojoj su bili zatočeni pod stražom drugih naoružanih pripadnika srpskih paravojskih jedinica, među kojima je bilo arkanovaca i “Belih orlova”.⁷¹⁸ Istog dana, 17. maja, Srbi su granatirali muslimansko naselje Koljević Polje, nedaleko od Hrnčića, i napali ga 27. maja.

318. Četiri muslimanska spomenika u opštini Bratunac teško su oštećena ili potpuno razorena u periodu od aprila do juna 1992., između ostalog, džamija u mjestu Bratunac i džamija u Glogovi, koja je uništena eksplozivom u napadu izvedenom 9. maja [D5.1, D5.2].⁷¹⁹

319. Osim gorepomenutih objekata, srpske vlasti su 1992. godine držale zatočene civile većinom muslimanske nacionalnosti u tri zatočenička centra u opštini Bratunac, i to u policijskoj stanici u Bratuncu [C7.3], u skladištu [C7.6] i u podrumu “ekspres” restorana [C7.9].⁷²⁰

320. Vijeće zaključuje da su u opštini Bratunac u maju 1992. srpske snage ubile sve u svemu više od 134 Muslimana. U napadima na muslimanska sela, uključujući Glogovu, srpske snage hotimično su palile i razarale muslimanske kuće i džamije. Muslimanski civili su bili zatočeni u pet zatočeničkih centara u opštini, i više od 500 njih bilo je zatočeno u školi “Vuk Karadžić”, a preko 5.000 na fudbalskom igralištu u Bratuncu u maju 1992. godine. Zatočenici su bili teško zlostavljani, a neke su ubili lokalni Srbi i pripadnici srpskih paravojskih jedinica. Od sredine maja nadalje, zatočenici na fudbalskom igralištu u Bratuncu morali su da se ukrcavaju u autobuse i odlaze u opštinu Vlasenica. Vijeće zaključuje da je već u periodu od 10. do 29. aprila 1992. većina muslimanskog stanovništva otišla iz opštine zbog prijetnji pripadnika srpskih paravojskih snaga.

4.2.3 Brčko

⁷¹⁸ Džafić, T. 762; P484 (Džafićeva izjava), str. 3-4; P484.B (transkript Džafićevog iskaza), str. 23215-42, 23252; P484.D (Džafićeva izjava), str. 2; Malešević, T. 16122.

⁷¹⁹ P732 (Riedlmajerov izvještaj), Dodatak 2.1; P732.C (transkript Riedlmajerovog iskaza), str. 23813; Deronjić, T. 1078, 1080-1.

⁷²⁰ Malešević, T. 16121-2, 16136-41.

321. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Brčko bilo je 38.617 (44%) Muslimana, 22.252 (25%) Hrvata, 18.128 (20%) Srba, 5.731 Jugoslovena i 2.899 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁷²¹

322. U februaru 1992. funkcioneri SDS-a Brčko počeli su da otvoreno pozivaju na podjelu opštine prema nacionalnoj strukturi. Milenko Vojnović (dr Beli) objasnio je vodećim Muslimanima da, prema naređenju Radovana Karadžića i ostalih visokih funkcionera SDS-a, lokalni članovi SDS-a nastoje osnovati srpski autonomni entitet u Brčkom, koji bi obuhvatao 70 posto grada Brčko. Upozorio je da će podjela, ako bude potrebno, biti izvedena silom.⁷²² U gradu Brčkom pojavile su se karte koje su pokazivale podjelu koju je predlagao SDS.⁷²³ Dana 17. aprila, u nadi da će izbjeći krvoproliće, članovi SDA u Skupštini opštine Brčko prihvatili su prijedlog SDS-a o fizičkoj podjeli grada Brčkog.⁷²⁴

323. Još u februaru 1992. JNA je počela pripreme za vojna dejstva u Brčkom. U februaru ili martu, JNA je razdijelila oružje stanovnicima Srbima i podigla kontrolne punktove na glavnim putevima oko grada Brčkog.⁷²⁵ U aprilu su u Brčkom viđena teretna vozila JNA. JNA je iskopala rovove i postavila mitraljeska gnijezda.⁷²⁶ Do kraja aprila preselila je skladišta artiljerije, oružja i municije iz Brčkog u susjedna srpska sela. U tom periodu mobilisani su lokalni Srbi i ukupno 3.400 Srba priključilo se vojnim jedinicama. Plan je bio staviti regrute pod komandu garnizona JNA u Brčkom koji bi vodio sve ratne operacije kako lokalno srpsko stanovništvo ne bi formiralo paravojne grupe. Članovi Kriznog štaba Brčko svakodnevno su se sastajali s lokalnim Srbima i govorili im da im prijete opasnost od Muslimana.⁷²⁷

324. Dana 30. aprila 1992. dignuta su u vazduh dva mosta preko Save koja povezuju Brčko s Hrvatskom.⁷²⁸ Vijeće je uvjeren da su ih u vazduh digli Srbi jer su Srbi prije

⁷²¹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 76-9.

⁷²² P22 (Ratno predsjedništvo Brčko: Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 3; P23 (transkript televizijske dokumentarne emisije, 4. februar 1998.), str. 5-6; Ramić: T. 2229; P513.G (transkript Ramićevog iskaza), str. 26203, 26219; P513.A (Ramićeva izjava), str. 6; P513.E (transkript Ramićevog iskaza), str. 1730; P513.F (transkript Ramićevog iskaza), str. 1856-8; Gaši, T. 407-8, 506, 514; Maričić, T. 21772.

⁷²³ Gaši, T. 408-10.

⁷²⁴ P513.A (Ramićeva izjava), str. 6; P513.E (transkript Ramićevog iskaza), str. 1731.

⁷²⁵ Ramić, T. 2229; P513.A (Ramićeva izjava), str. 6; P513.G (transkript Ramićevog iskaza), str. 26207; P513.E (transkript Ramićevog iskaza), str. 1769-70; Maričić, T. 21696-7, 21702-3.

⁷²⁶ Ramić, T. 2272; P513.E (transkript Ramićevog iskaza), str. 1728; P513.G (transkript Ramićevog iskaza), str. 26199.

⁷²⁷ P22 (Ratno predsjedništvo Brčko: Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 1-2; P474 (izjava svjedoka 212), str. 1.

⁷²⁸ P22 (Ratno predsjedništvo Brčko: Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 2; P23 (televizijska dokumentarna emisija, 4. februar 1998.); P727, separator 5 (Informacija o stanju u SJB Brčko, 2. maj 1992.), str. 1; Ramić, T. 2230;

operacije bili na to upozoreni. Na primjer, na dan napada, svjedoku Maričiću, Srbinu, javljeno je da se skloni i on je otišao u Stanove, udaljene šest kilometara od Brčkog.⁷²⁹ Dana 1. maja ukupno 1.000 pripadnika srpskih snaga, među kojima su bili pripadnici srpskih jedinica JNA iz Bosne i Srbije, "Beli orlovi", arkanovci i drugi, izveli su napad na grad Brčko teškim naoružanjem, tenkovima i artiljerijom.⁷³⁰ Danima su granatirana područja grada sa pretežno muslimanskim stanovništvom.⁷³¹ Velike paravojne formacije došle su sa drugih područja SAO Semberije-Majevice, u kojoj je bila opština Brčko, da učestvuju u operacijama u gradu Brčkom. Prva grupa je bila Srpska (narodna) garda, koju je obrazovala SAO Semberija-Majevice i u čijem je sastavu bilo 600 ljudi pod Mauzerovom komandom.⁷³² Druga grupa su bili srpski radikali pod komandom Mirka Blagojevića.⁷³³ Blagojevićeva grupa stavila se na raspolaganje Ratnom predsjedništvu Brčkog i saradivala s lokalnim oficirima JNA, uključujući i Pavla Milinkovića (komandanta garnizona u Brčkom) i kapetana Šehovca.⁷³⁴ Među ostalim formacijama koje su bile u Brčkom u vrijeme napada bio je bataljon TO-a iz Bijeljine, koji je poslalo Predsjedništvo SAO Semberije-Majevice.⁷³⁵

325. Na početku napada na Brčko grupe naoružane lakim pješadijskim oružjem odgovorile su na napad.⁷³⁶ Međutim, srpske snage su brzo preuzele kontrolu nad gradom.⁷³⁷ Dana 2. maja 1992. TO iz susjedne Bijeljine preuzeo je kontrolu nad SJB-om Brčko. Ratno predsjedništvo imenovalo je Dragana Veselića za načelnika policije i počelo da popunjava SJB Srbima, pripadnicima prijeratnih policijskih snaga.⁷³⁸ Dana 4. maja grupa vojnika pod Mauzerovom komandom stigla je u brčansku bolnicu u koju se sklonilo 40 do 50 muslimanskih civila. Mauzer je prisutnima rekao da je grad Brčko sada pod

P513 (Ramićeva izjava), str. 5; P513.E (transkript Ramićevog iskaza), str. 1733, 1735-6; P513.G (transkript Ramićevog iskaza), str. 26246; Gaši, T. 411-13; svjedok 19, T. 675; P472 (izjava svjedoka 18), str. 1.

⁷²⁹ Maričić, T. 21719, 21817-18.

⁷³⁰ Ramić, T. 2263; Gaši, T. 417-22, 485, 545; P477 (izjava svjedoka 215), str. 2; svjedok 18, T. 669, 722; P22 (Ratno predsjedništvo Brčko: Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 3-4; P23 (televizijska dokumentarna emisija, 4. februar 1998.), str. 7.

⁷³¹ P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), str. 781-2; P514 (izjava Fadila Redžića), str. 5.

⁷³² P727, separator 7 (televizijski intervju s Ljubišom (Mauzerom) Savićem, 1. juli 1992.), str. 1-2; P727, separator 9 (naređenje Istočnobosanskog korpusa, 3. juni 1992.).

⁷³³ P22 (Ratno predsjedništvo Brčko: Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 3.

⁷³⁴ P727, separator 3 (intervju s Mirkom Blagojevićem, 1995.), str. 13-14.

⁷³⁵ P727, separator 6 (izvještaj CSB-a Bijeljina, 7. maj 1992.).

⁷³⁶ Ramić, T. 2259-60; svjedok 18, T. 710-11, 714-15; P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), 781-2; P514 (izjava Fadila Redžića), str. 4-5; Maričić, T. 21712.

⁷³⁷ P727, separator 3 (intervju s Mirkom Blagojevićem, 1995.), str. 14; P727, separator 8 (izvještaj CSB-a Bijeljina, 19. maj 1992.); svjedok 18, T. 675; P472 (izjava svjedoka 18), str. 1.

⁷³⁸ P22 (Ratno predsjedništvo Brčko: Pregled događaja i stanja, maj 1992.), str. 3; P727, separator 5 (Informacija o stanju u SJB Brčko, 2. maj 1992.), str. 1.

njegovom kontrolom. Ispitivao je i tukao nekoliko članova bolničkog osoblja. Kasnije su odvedeni u logor Luka [C8.7].⁷³⁹

326. U danima nakon okupacije Brčkog, srpske snage su ubile, pretukle ili na drugi način zlostavljale velik broj civila, uglavnom muslimanske nacionalnosti. Dana 4. maja 1992. Blagojević je pretukao muslimanske vatrogasce koje su vojnici JNA [C8.1] zatočili u Vatrogasnom domu i odveo ih u zgradu SUP-a, u kojoj su vidjeli druge zatočenike oblivene krvlju.⁷⁴⁰ Srpski vojnici su odveli još 30 ljudi, uglavnom Muslimana, u zgradu SUP-a,⁷⁴¹ a otprilike 26 ljudi bilo je zatočeno u hotelu "Posavina" [C8.8]. Goran Jelisić pretukao je nekoliko zatočenika u hotelu, a od trojice koja su kasnije ubijena, Jelisić je ubio dvojicu. Ispred hotela viđena su tijela četiri nedavno poginula čovjeka u civilu [A5.1].⁷⁴² Vijeće nije u poziciji da ocijeni okolnosti smrti te četvorice.

327. Dana 7. maja 1992. dogodio se niz incidenata u kojima su policija i vojnici pogubili otprilike dvanaest nenaoružanih civila nedaleko od policijske stanice u Brčkom [A5.3].⁷⁴³ Istog dana su Mauzer i vojnici koji su se predstavili kao šešeljevci ustrijelili najmanje šest muškaraca Muslimana koji su se skrivali u dijelu Brčkog zvanom Mujkići. Dana 7. maja leševi muškaraca, žena i djece iz Mujkića viđeni su na zemlji ispred svojih kuća [A5.2].⁷⁴⁴ Dana 10. maja ubijen je jedan od radnika zatočenih u Vatrogasnom domu, po naređenju kapetana JNA Šehovca. Zatočenicima je rečeno da će svi koji nisu na srpskoj strani doživjeti istu sudbinu.⁷⁴⁵ Dana 21. juna grupa naoružanih ljudi u uniformi koji su se predstavili kao policajci pretukli su i iz vatrenog oružja ubili jednu stariju Muslimanku u njenoj kući [A5.5]. Nakon toga je Ranko Češić, lokalni Srbin, seksualno zlostavljao ženinu unuku.⁷⁴⁶

328. Od 3. maja 1992. nadalje, Muslimani i Hrvati, muškarci, žene i djeca, sistematski su zatvarani na raznim lokacijama u opštini Brčko. Češić je rekao svjedoku Fazloviću da njegova jedinica čisti dijelove grada odvođeci ljude u kasarnu JNA ili u logor Luka [C8.3],

⁷³⁹ Svjedok 224, T. 573-9, 602-3.

⁷⁴⁰ Fazlović, T. 2294-7, 2301-5, 2316, 2318, 2355-6; P71 (izjava Jasmina Fazlovića), par. 3, 5, 7, 9-10, 44; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁴¹ Svjedok 18, T. 675, 723; P472 (izjava svjedoka 18), str. 1-2.

⁷⁴² P472 (izjava svjedoka 18), str. 1-4; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁴³ Gaši, T. 423-34; P3-P8 (fotografije); D2 (Gašijeva izjava), str. 2-3.

⁷⁴⁴ P477 (izjava svjedoka 215), str. 2-4; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁴⁵ Fazlović, T. 2306-7; P71 (izjava Jasmina Fazlovića), par. 15.

⁷⁴⁶ P480 (izjava svjedoka 436), str. 3-6.

navodno kako bi ih zaštitili.⁷⁴⁷ Mauzerova jedinica je privremeno zatočila druge Muslimane u bolnici u Brčkom [C8.2].⁷⁴⁸

329. Dana 3. maja 1992. vojnici u uniformama JNA, arkanovci i “Beli orlovi” zatočili su otprilike 200 ljudi u džamiji u Kolobarama [C8.4]. Vojnici su za premlaćivanje posebno izdvajali istaknute članove SDA, one za koje se sumnjalo da pripadaju SDA i vjerske vođe. Međutim, ispitivanja i premlaćivanja nisu bila ograničena na Muslimane, jer se isto tako postupalo i s Hrvatima, pa čak i Srbima koji nisu podržavali politiku SDS-a. Jedan arkanovac je pucao na zatočenika Zikreta Suljića, koji je pokušao da pobjegne, i ubio ga.⁷⁴⁹

330. Od 5. do 7. maja 1992. lokalni Srbi u uniformama zatočili su ukupno 200 Muslimana i Hrvata, muškaraca, žena i djece, u autobuskom preduzeću “Laser” u Brčkom [C8.3].⁷⁵⁰ Goran Jelisić je 6. maja rekao zatočenicima da je već ubio 80 Muslimana i da će i njih da ubije.⁷⁵¹

331. Od 8. maja do najmanje 17. juna 1992. srpske snage držale su Muslimane, muškarce, žene i djecu, zatočene u selu Brezovo Polje [C8.6]. Dana 9. juna deset tih zatočenika odvedeno je na liniju fronta u Begovaču, gdje su ih i prisilili da kopaju rovove.⁷⁵²

332. Od 6. maja do najmanje oktobra 1992. muškarci nesrbi zatočavani su u kasarni u Brčkom [C8.5]. Na početku tog perioda u kasarni su bili zatočeni i žene i djeca.⁷⁵³ Najmanje sedam zatočenika je ubijeno, uključujući jednog zatočenika kojeg je ubio Goran Jelisić dok je bio na radnoj obavezi 7. maja ili približno tog datuma.⁷⁵⁴

333. Od 4. maja do najmanje avgusta 1992. mnogi nesrbi iz opštine Brčko odvedeni su u logor Luka i zatočeni u pretrpanom hangaru u nehigijenskim uslovima [C8.7]. Početkom maja velik broj muslimanskih i hrvatskih žena, djece i staraca prebačen je iz opštine Brčko u Čelić, selo s pretežno muslimanskim stanovništvom u susjednoj opštini Lopare. Vojno

⁷⁴⁷ Fazlović, T. 2310-11, 2354; P71 (izjava Jasmina Fazlovića), par. 23-5.

⁷⁴⁸ P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), str. 786-7; P514 (izjava Fadila Redžića), str. 4, 6.

⁷⁴⁹ P475 (transkript iskaza svjedoka 213), str. 1115-17; P475.A (transkript iskaza svjedoka 213), str. 1139, 1142, 1158-61, 1166-8, 1171, 1190-2.

⁷⁵⁰ P476 (transkript iskaza svjedoka 220), str. 163-4; P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1555-6, 1572-4; P474 (izjava svjedoka 212), str. 3; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁵¹ P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1556, 1574; P474 (izjava svjedoka 212), str. 3; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁵² P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), str. 786-92, 794; P514 (izjava Fadila Redžića), str. 4, 6-7, 9.

⁷⁵³ P478 (transkript iskaza svjedoka 219), str. 1691-3, 1702.

⁷⁵⁴ P475.A (transkript iskaza svjedoka 213), str. 1133-8; P478 (transkript iskaza svjedoka 219), str. 1683-8, 1694-6; P857 (Tokačin izvještaj).

sposobni muškarci zatočeni su u logoru Luka.⁷⁵⁵ Mnogi zatočenici premješteni su u logor Luka iz drugih privremenih zatočeničkih objekata.⁷⁵⁶ Od 27. maja do 7. juna u logoru Luka bilo je 100 do 200 zatočenika, uglavnom muškaraca Muslimana u dobi od 20 do 60 godina.⁷⁵⁷ Jelisić je na početku bio zadužen za logor.⁷⁵⁸ Negdje krajem maja ili u junu na dužnosti ga je smijenio Kosta (Kole) Simonović, lokalni policajac srpske nacionalnosti.⁷⁵⁹ Srpski stražari, naročito Jelisić i Ranko Češić, sistematski su zlostavljali zatočenike u logoru Luka.⁷⁶⁰ Zatočenici su često premlaćivani,⁷⁶¹ a neke zatočenice su silovane.⁷⁶² Kada je svjedokinju 224 silovao Češić, rekao je da je “uživanje imati još jednu balinku, da još ima jednu balinku da siluje.”⁷⁶³

334. Više puta iz hangara su odvedene i po kratkom postupku pogubljene grupe zatočenika, od kojih je neke ustrijelio lično Jelisić. Tako je ubijeno najmanje devet zatočenika. Dana 9. maja 1992. Jelisić je u hangar doveo Stipu Glavočevića, Muslimana, držeći u ruci njegovo odsječeno uho. Potom je sabljom udario Glavočevića i ubio ga [B4.1].⁷⁶⁴ Drugi zatočenici su morali da pomažu u odnošenju leševa, koje su bacali u kanal ili Savu.⁷⁶⁵ Jelisić, koji se prozvao “srpskim Adolfom Hitlerom”, rekao je zatočenicima da mu je dužnost da iskorijeni Muslimane, a ponekad se hvalio brojem ljudi koje je ubio. Dok je bio u logoru, jedan zatočenik je vidio dokument pod naslovom “Spisak ljudi za ubistvo, za likvidaciju”, u kojem su bila navedena imena pedesetak istaknutih, obrazovanih ili dobrostojećih Muslimana i Hrvata.⁷⁶⁶ Leševi nekih osoba ubijenih u opštini Brčko,

⁷⁵⁵ P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1555-6, 1572-4; P474 (izjava svjedoka 212), str. 3.

⁷⁵⁶ P473 (transkript iskaza svjedoka 43), str. 53-5, 65; P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1555, 1558, 1572-3, 1605; P474 (izjava svjedoka 212), str. 3-6; P476 (transkript iskaza svjedoka 220), str. 163-4; svjedok 224, T. 562, 578-9, 616; P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), str. 792; Gaši, T. 451, 455, 459.

⁷⁵⁷ Gaši, T. 451-4, 503; P21 (karta Brčkog, datum nije naveden); P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), str. 792-3; P514 (izjava Fadila Redžića), str. 8; P476.A (transkript iskaza svjedoka 220), str. 210-11, 251.

⁷⁵⁸ P479 (transkript iskaza svjedoka 214), str. 1936-7, 1941, 1945, 1947; P479.A (transkript iskaza svjedoka 214), str. 1952, 2010, 2053-4, 2058; svjedok 224, T. 640.

⁷⁵⁹ P514 (izjava Fadila Redžića), str. 8; P514.B (transkript iskaza Fadila Redžića), str. 792; P473 (transkript iskaza svjedoka 43), str. 70-1; P473.A (transkript iskaza svjedoka 43), str. 124, 130-1; Gaši, T. 470.

⁷⁶⁰ Svjedok 224, T. 586-8, 605-6, 608, 611.

⁷⁶¹ P473 (transkript iskaza svjedoka 43), str. 56, 65-6; svjedok 224, T. 614; Gaši, T. 444, 456, 458, 468-9, 487-9, 527-30; D2 (Gašijeva izjava), str. 5; P476 (transkript iskaza svjedoka 220), str. 184-5; P476.A (transkript iskaza svjedoka 220), str. 228-9, 230, 232.

⁷⁶² Svjedok 224, T. 596, 609, 613, 618; Fazlović, T. 2310-2; P71 (izjava Jasmina Fazlovića), par. 24-6.

⁷⁶³ Svjedok 224, T. 596.

⁷⁶⁴ P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1558, 1561-3, 1565, 1592-3, 1605; P474 (izjava svjedoka 212), str. 4-6; P476 (transkript iskaza svjedoka 220), str. 168-9, 171-3; P476.A (transkript iskaza svjedoka 220), str. 211-12, 225; P473 (transkript iskaza svjedoka 43), str. 65-70; P473.A (transkript iskaza svjedoka 43), str. 81, 113; P479.A (transkript iskaza svjedoka 214), str. 1954-6, 1964, 2048; Gaši, T. 461; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁶⁵ P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1559-60, 1563-4; P474 (izjava svjedoka 212), str. 5-6; P476 (transkript iskaza svjedoka 220), str. 172, 181-2; P473 (transkript iskaza svjedoka 43), str. 69; P473.A (transkript iskaza svjedoka 43), str. 79-81, 113, 156; Gaši, T. 464-8.

⁷⁶⁶ Svjedok 224, T. 604-5, 612; P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1565; P474 (izjava svjedoka 212), str. 6; P479.A (transkript iskaza svjedoka 214), str. 1964, 2048; Gaši, T. 455-6, 458; P857 (Tokačin izvještaj).

uključujući i one ubijene u logoru Luka, zakopani su u jame i posuti ostacima razrušenih džamija.⁷⁶⁷

335. Osim već pomenutih objekata, srpske vlasti su 1992. godine držale uglavnom muslimanske i hrvatske civile u sljedećih pet zatočeničkih objekata u opštini: u restoranu “Vestfalija” [C8.11], na fudbalskom stadionu [C8.12], u osnovnoj školi u Lončarima [C8.13], u DTV Partizan [C8.14] i u prodavnici zemljoradničke zadruge “Pelagićevo” [C8.15].⁷⁶⁸

336. U junu ili julu 1992. u centru Brčkog razorene su tri džamije u razmaku od nekoliko minuta [D6.1, D6.2, D6.3]. Vojnici viđeni nedaleko od jedne od džamija izrazili su zadovoljstvo zbog razaranja džamije.⁷⁶⁹ Jedan vojnik je rekao vatrogascima da ne gase požar u džamiji.⁷⁷⁰ Isto tako, vatrogascima je bilo zabranjeno da gase požar u muslimanskim kućama, osim ako nisu blizu srpskih kuća.⁷⁷¹ Tokom 1992. još deset muslimanskih i katoličkih spomenika u opštini bilo je teško oštećeno ili potpuno razoreno eksplozivom ili granatiranjem.⁷⁷²

337. Vijeće zaključuje da su srpske snage ubile više od 41 Muslimana u opštini Brčko u periodu od maja do juna 1992. Srpske snage, sastavljene uglavnom od paravojnih grupa, brzo su preuzele kontrolu nad gradom Brčko početkom maja 1992. Naročito su gađali muslimanske dijelove grada i razorili nekoliko džamija u opštini. Od 3. maja nadalje, Srbi su sistematski zatvarali civile pretežno muslimanske i hrvatske nacionalnosti na četrnaest lokacija u opštini Brčko u surovim uslovima. Redovno su tukli zatočenike. Neki zatočenici su morali da kopaju rovove na liniji fronta. Krajem maja-početkom juna u logoru Luka bilo je 100 do 200 zatočenika koje su srpski stražari sistematski zlostavljali, naročito Goran Jelisić i Ranko Češić. Velik broj muslimanskih i hrvatskih žena, djece i staraca prebačen je iz opštine Brčko u susjednu opštinu Lopare.

4.2.4 Dobož

⁷⁶⁷ P727, separator 4 (izvještaj obavještajnog organa Komande Istočnobosanskog korpusa, 29 septembar 1992.).

⁷⁶⁸ Malešević, T. 16122-3, 16136-41; P474.A (transkript iskaza svjedoka 212), str. 1555-6, 1572-4; P474 (izjava svjedoka 212), str. 3.

⁷⁶⁹ Svjedok 224, T. 620-1; Fazlović, T. 2312-15; P71 (izjava Jasmina Fazlovića), par. 36.

⁷⁷⁰ Fazlović, T. 2313, 2322-8; P71 (izjava Jasmina Fazlovića), par. 36-7.

⁷⁷¹ Fazlović, T. 2295-6.

⁷⁷² P732 (Riedlmayerov izvještaj), Dodatak 2.1; P732.C (transkript Riedlmayerovog iskaza), str. 23800.

338. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Doboj bilo je 41.164 (40%) Muslimana, 39.820 (39%) Srba, 13.264 (13%) Hrvata, 5.765 Jugoslovena i 2.536 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁷⁷³

339. U martu i aprilu 1992. JNA je postavila kontrolne punktove u gradu Doboju.⁷⁷⁴ Krajem marta na posljednjoj sjednici Skupštine opštine Doboj, predsjednik SDS-a u Doboju Milan Ninković predložio je podjelu grada Doboja na srpski i muslimansko-hrvatski dio. Odbornici SDA u Skupštini usprotivili su se podjeli i iz protesta napustili sjednicu. O podjeli se ponovo raspravljalo na sastanku kojem je prisustvovao Ninković, komandant garnizona JNA Ćazim Hadžić (Musliman), njegov zamjenik major Stanković i Borislav Paravac, predsjednik SDS-a i srpskog Kriznog štaba. Prema tom prijedlogu, svi glavni opštinski objekti i vojne zgrade bili bi u dijelu grada pod srpskom kontrolom.⁷⁷⁵

340. Velika jedinica "Belih orlova" došla je u opštinu negdje u januaru ili februaru 1992. U sastavu te paravojne grupe bilo je otprilike 500 ljudi u sivomaslinastim uniformama koji su često dolazili da jedu u kasarnu JNA u gradu. Neposredno prije 3. maja ta paravojna grupa preuzela je područje Ankare, nedaleko od grada Doboja, i prisilila stanovnike na odlazak. Dana 3. maja pripadnici srpskih paravojnih jedinica, JNA i policija preuzeli su kontrolu nad gradom Dobojem. Srpski krizni štab preuzeo je kontrolu nad opštinom, a svi preostali policajci Muslimani su uhapšeni. Muslimanima i Hrvatima je naređeno da predaju oružje. Srpske vlasti proglasile su policijski čas, u okviru kojeg su Muslimani i Hrvati mogli samo dva sata dnevno provoditi van kuće, što je mnoge Muslimane i Hrvate natjeralo da napuste grad.⁷⁷⁶ Oko 10. maja šešeljevci su zastrašivali preostalo stanovništvo Doboja.⁷⁷⁷ Kao posljedica srpskog preuzimanja vlasti i glasina o incidentima u Bratuncu i Bijeljini, hiljade Muslimana, Hrvata i raseljenih lica otišlo je iz Doboja u Tešanj, grad sa većinskim muslimanskim stanovništvom južno od Doboja, u opštini Tešanj. Tamo su Muslimani osnovali krizni štab i utvrdili liniju odbrane južno od Doboja kako bi spriječili da Srbi preuzmu kontrolu nad cijelom opštinom Doboju.⁷⁷⁸

341. U maju i junu 1992. godine u granatiranju ili eksplozivom, a ponekad i jednim i drugim, teško je oštećen ili potpuno razoren 21 muslimanski i katolički spomenik u opštini

⁷⁷³ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 96-9.

⁷⁷⁴ P503 (Garićeva izjava), str. 5; svjedok 132, T. 12535; P636 (izjava svjedoka 132), par. 19.

⁷⁷⁵ Svjedok 132, T. 12496, 12503-4.

⁷⁷⁶ Svjedok 132, T. 12482, 12518, 12526-7, 12532, 12537, 12541; P636 (izjava svjedoka 132), par. 18, 21-4.

⁷⁷⁷ P503 (Garićeva izjava), str. 5.

⁷⁷⁸ Svjedok 132, T. 12506, 12515-16, 12536; P636 (izjava svjedoka 132), par. 24.

Doboj, između ostalih, i džamija u Trnjaku i još jedna džamija u samom Doboju [D9.1, D9.2], džamija u Gornjoj Grapskoj [D9.5] i katolička crkva u Doboju [D9.4].⁷⁷⁹

342. Dana 20. maja 1992. srpske snage su blokirale pristup muslimanskom mjestu Dragalovci i postavile kontrolne punktove. Dana 2. juna srpski policajci pozvali su mještane da se okupe na mjesnoj željezničkoj stanici i naredili im da predaju oružje. Potom su naoružani Srbi pod prijetnjom oružja izdvojili muškarce, a srpska policija je njih 26, među kojima i svjedoka Garića, odvela u zatvor Spreča u Doboju [C11.6]. Dana 3. juna svjedok je vidio da se četiri zatočenika vraćaju s teškim povredama nakon što su ih ispitivali pripadnici SUP-a u zgradi SUP-a u Doboju [C11.9], koja se nalazi preko puta zatvora. Jedan od njih je rekao svjedoku da je dobio preko stotinu udaraca nogom, nogama od stolice i policijskim palicama. U zatvoru su vojnici s crvenim beretkama i crnim košuljama prijetili zatočenicima i zlostavljali ih. Približno 12. juna Srbi su preselili zatočenike u hangare u gradu Doboju [C11.7]. Svjedok Garić zatočen je u hangaru u koji je bilo nagurano oko 400 Muslimana i Hrvata. U hangaru je bilo veoma vruće, a higijenski uslovi su bili loši. Zatočenicima je bilo dozvoljeno da samo jednom dnevno obave nuždu, a dobijali su ograničene količine hrane i vode. Negdje 22. juna svjedok i nekoliko drugih zatočenika odvezeni su oklopnim kamionima u diskoteku u Usori u opštini Doboj [C11.2]. Srpski stražari su ih zbili u zgradu zajedno s već prisutnim zatočenicima i onda ih tukli. Jedan stariji čovjek je umro zbog teških uslova. Svjedok Garić je od ostalih zatočenika čuo da su ih koristili kao živi štit i da su neki zatočenici smrtno stradali [B6.1].⁷⁸⁰ Vijeće smatra da nije u poziciji da dovoljno pouzdano utvrdi sudbinu zatočenika za koje se tvrdi da su korišteni kao živi štit.

343. Približno 9. jula svjedok Garić je ponovo premješten – ovaj put u logor u Barama u opštini Doboj [C11.5]. Do tada je već bio izgubio dvanaest kilograma. Srpski vojnici su ga natjerali da šesnaest sati dnevno čuva stoku i svinje. Logor je zatvoren 15. avgusta 1992.⁷⁸¹

344. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine civile većinom muslimanske i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u 21 zatočeničkom centru u opštini Doboj, i to: u kasarni JNA “4. juli” (Milikovac) [C11.1, C11.24], u logoru u Šešliji [C11.3], u skladištu u Usori [C11.4, C11.8], na željezničkoj stanici [C11.10], u SRC-u

⁷⁷⁹ P732 (Riedlmayerov izvještaj), Dodatak 2.1; P732.C (transkript Riedlmayerovog iskaza), str. 23822, 23824; svjedok 132, T. 12519-21.

⁷⁸⁰ P503 (Garićeva izjava, 5 avgust 1999.), str.11; P857 (Tokačin izvještaj, datum nije naveden); Tokača, T. 15646.

⁷⁸¹ P503 (Garićeva izjava), str. 5-11; svjedok 132, T. 12516-17, 12519.

“Ozren”[C11.11], u srednjoj školi [C11.12], u fabrici guma u Barama [C11.13], u rudniku u Stanarima [C11.14], u osnovnoj školi u Stanarima [C11.15], na rukometnom igralištu [C11.16], u “Bosanki” [C11.17], u fabrici dalekovoda “Rudanka” [C11.18], u selu Kotorsko [C11.19], u hangaru PD u Majevidi [C11.20], u vojnom objektu na Putnikovom brdu [C11.21], u Seoni [C11.22], u osnovnoj školi u Grapskoj [C11.23], u prodavnici u Piperima [C11.25], u vojnom objektu u Ševarlijiama [C11.26] i u Podnovlju [C11.27].⁷⁸²

345. Vijeće zaključuje da su srpske snage zauzele Doboj 3. maja 1992. U maju i junu 1992. srpske vlasti u opštini Doboj držale su muslimanske i hrvatske civile u 33 zatočenička centra u skučenom prostoru i u nehumanim uslovima. Zatočenici su bili izloženi teškom zlostavljanju zbog kojeg je najmanje jedan zatočenik izgubio život. Srpske vlasti su Muslimanima i Hrvatima ograničile kretanje, a pripadnici srpskih paravojnih grupa provodili su teror među stanovništvom grada Doboja. Muslimanski i hrvatski spomenici hotimično su oštećivani ili razarani u granatiranju ili eksplozivom. Preuzimanje vlasti u Doboju, prijetnje i zastrašivanja natjerali su hiljade Muslimana da napuste grad i odu u Tešanj.

⁷⁸² Malešević, T. 16123-4, 16136-9, 16140-1; svjedok 132, T. 12516-17, 12519; P636 (izjava svjedoka 132), par. 25.

4.2.5 Vlasenica

346. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Vlasenica bilo je 18.727 (55%) Muslimana, 14.359 (42%) Srba, 39 Hrvata, 340 Jugoslavena i 477 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁷⁸³

347. Od kraja 1991. do maja 1992. s posla su otpušteni Muslimani zaposleni u državnim preduzećima i drugim javnim službama u opštini Vlasenica.⁷⁸⁴ Muslimani vlasnici radnji plašili su se držati otvorene radnje, a muslimanskim radnicima u lokalnoj fabrici boksita prestali su isplaćivati plate, dok su njihove kolege Srbi i dalje primale plate.⁷⁸⁵

348. U opštini je bio prisutan veliki broj vojnika i rezervista,⁷⁸⁶ a u prvim danima aprila 1992. dopremljeni su tenkovi, artiljerija i borbena vozila iz Milića, Han Pijeska i Šekovića.⁷⁸⁷ Takođe, početkom aprila 1992. godine SDS i lokalni Muslimani pregovarali su o podjeli opštine na srpski i muslimanski dio.⁷⁸⁸ Tokom pregovora, Milenko Stanić, predsjednik Skupštine opštine Vlasenica kojeg je na tu funkciju imenovao SDS, konsultovao se s Rajkom Dukićem, predsjednikom Izvršnog odbora SDS-a. Dukić je rekao Izetu Redžiću, predsjedniku Izvršnog odbora opštine Vlasenica kojeg je na tu funkciju imenovao SDA, da slijedi naređenja “sa viših nivoa”. Pored toga, Redžiću je Tomislav Savkić, predsjednik lokalnog SDS-a, prijetio da će uslijediti oružana intervencija ako Muslimani odbiju podjelu.⁷⁸⁹

349. Dana 23. aprila 1992. ili približno tog datuma, vojnici JNA zauzeli su mjesto Vlasenicu uz pomoć naoružanih lokalnih Srba, preuzevši kontrolu nad opštinom, policijskom stanicom, poštom i bankom.⁷⁹⁰ Neposredno poslije toga, sjedište srpske opštine Vlasenica premješteno je iz Milića u Vlasenicu i obrazovan je srpski Krizni štab. Krizni štab, pod rukovodstvom Milenka Stanića, izdavao je propusnice koje su Muslimani

⁷⁸³ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 286-91.

⁷⁸⁴ Redžić, T. 5028-9.

⁷⁸⁵ Osmanović, T. 5211-12.

⁷⁸⁶ P525 (Saimova izjava), str. 2-3.

⁷⁸⁷ Redžić, T. 5039-40.

⁷⁸⁸ Savkić, T. 20534-41, 20553-5, 20568-70, 20626-7; P258 (Protokol, 11. april 1992.), D140 (karta Vlasenice, 27. januar 2006.).

⁷⁸⁹ Redžić, T. 5042, 5047-50, 5057, 5053; Savkić, T. 20537-41.

⁷⁹⁰ Osmanović, T. 5223-5, 5245, 5253; P265 (Osmanovićeve izjava), par. 5-8, P1059 (izvještaj Komande 1. Vlaseničke lake pješadijske brigade, 19. decembar 1994.).

morali imati za kretanje po opštini Vlasenica ili za putovanje u druge opštine.⁷⁹¹ Postavljani su kontrolni punktovi koji su bili u nadležnosti Dragiše Milakovića, člana SDS-a. Krizni štab je naredio Muslimanima da predaju oružje srpskim vlastima i uveo je radnu obavezu za Muslimane.⁷⁹²

350. Početkom maja 1992. srpska delegacija koju je predvodio Milenko Đurić, direktor rudnika boksita u Milićima i član SDS-a, zatražila je od Muslimana u Zaklopači, selu s većinskim muslimanskim stanovništvom, da predaju oružje. Muslimani nisu udovoljili tom zahtjevu i sakrili su svoje lovačke puške. Dana 16. maja 1992. u Zaklopaču je stiglo četiri - pet vojnih vozila i bijeli policijski auto. Ljudi u tim vozilima bili su u vojnim i policijskim uniformama, a neki su nosili maske. Stanovništvo je pokušalo da bježi, ali su Srbi vatrenim oružjem ubili otprilike 80 ljudi, uglavnom muškaraca. Vojnici su ubili svjedokovog ujaka/strica/tetka i nastavili da pucaju još petnaestak minuta [A17.2]. Leševi su ostavljeni da leže po selu.⁷⁹³ Sljedećeg dana Srbima se predala jedna grupa žena i djece i jedan starac. Srbi su ih odveli u opštinsku zgradu u gradu Vlasenici, gdje su žene morale da potpišu izjave kojima se odriču svojih kuća i imovine u korist, prema riječima jednog svjedoka, "Srba". Potom su ih smjestili u autobus i iskrcali na jednom mjestu desetak kilometara od Kladnja. Odande su pješice otišli u Kladanj.⁷⁹⁴

351. U maju i junu 1992. specijalna jedinica MUP-a, pod vodstvom Miće Kraljevića, a u krajnjoj instanci pod komandom lokalnog Kriznog štaba, izvela je dvije operacije, jednu u Sušici, a drugu u Gradini i drugim muslimanskim zaselcima u opštini, povremeno nailazeći na otpor. Imali su naređenje da traže oružje, pritvore radi ispitivanja ljude koji su se predali, ubiju one koji pokušaju da bježe i pošalju žene i djecu u Vlasenicu. Neki ljudi su uhapšeni, zatočeni u opštinskom sudu i zatim prebačeni u logor Sušica [C32.6]. U tim operacijama jedinica je dobila izričito naređenje da spali sve kuće kako bi se spriječio povratak vlasnika, te su zapravo su gotovo sve muslimanske kuće na tom području uništene.⁷⁹⁵

352. Rano ujutro 2. juna 1992. srpski vojnici su, uz podršku oklopnog transportera s mitraljezom, napali zaselak Drum nedaleko od Vlasenice u kojem je muslimansko

⁷⁹¹ Osmanović, T. 5216-24, 5258-63, 5277-8; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 4-5, 9-10, 65; P266 (Osmanovićeva izjava), par. 7-11; P267 (propusnica, datum nije naveden).

⁷⁹² Osmanović, T. 5225, 5263; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 7-10, 65; P266 (Osmanovićeva izjava), par. 16.

⁷⁹³ P525 (Šaimova izjava), str. 3-4; svjedok 666, T. 15890-2; Redžić, T. 5062, 5104; Savkić, T. 20729-39, 20765-6, 20778-80; P1069 i P1070 (Izveštaj dežurstva, potpisao: Milan Bačić, 16. maj 1992.).

⁷⁹⁴ P525 (Šaimova izjava), str. 4.

stanovništvo bilo u većini. Vojnici su išli od kuće do kuće pucajući iz automatskog oružja i provaljujući u kuće. Preko 20 muškaraca Muslimana ubijeno je za nekoliko minuta. Napad su preživjela samo tri mještana Druma muškog pola. Vojnici su autobusom odvezli tri preživjela čovjeka i 20 Muslimanki u logor Sušica [A17.1].⁷⁹⁶

353. Logor Sušica [C32.6] osnovan je 31. maja 1992. po naređenju Svetozara Andrića, komandanta Birčanske brigade, i u skladu s odlukom SAO Birač kojom je regulisano iseljavanje muslimanskog stanovništva s birčanske teritorije.⁷⁹⁷ Stražari u logoru, pod komandom upravnika Veljka Bašića i zamjenika Vidosava Mladenovića, bili su pripadnici MUP-a i VRS-a. Lokalni MUP i opštinski Krizni štab, pod vodstvom Milenka Stanića, redovno su primali izvještaje o situaciji u logoru. Krizni štab je donosio odluke o logoru i zatočenicima, kao što su odluke o puštanju na slobodu, posjetama i razmjenama. Kroz logor Sušica prošlo je oko 2.000 do 2.500 Muslimana oba pola i svih godišta. Logor je radio četiri mjeseca, od juna do septembra 1992.⁷⁹⁸ U prvim danima je ondje bilo zatočeno preko 1.000 ljudi. Samo nekoliko dana kasnije srpski funkcioneri dozvolili su odlazak velikoj većini žena – više od 800 - nakon što su im oduzete dragocjenosti i pošto su potpisale izjavu da dobrovoljno napuštaju opštinu.⁷⁹⁹ Uslovi života u logoru bili su krajnje teški. Zatočnici su morali na prisilni rad više vrsta; između ostalog, zakopavali su ljude ubijene u Drumu (vidi gore u tekstu), kopali rovove i nosili municiju na liniji fronta. Nisu dobijali dovoljno hrane, vode je bilo veoma malo, higijenski uslovi su bili loši i nije bilo medicinske njege.⁸⁰⁰ Negdje u junu 1992. Sušicu je preuzeo Dragan Nikolić. Rekao je zatočenicima da je on “Bog i zakon” i podvrgavao ih raznim vrstama zlostavljanja, između ostalog i čestim premlaćivanjima.⁸⁰¹ U tom periodu stražari u logoru ubili su devet zatočenika ili su ti zatočnici umrli od posljedica zlostavljanja [B19.3]. Te smrti prijavljene su upravniku Bašiću, ali bez posljedica.⁸⁰² Članovi međunarodnih organizacija su dva puta

⁷⁹⁵ Svjedok 666, T. 15864, 15869-78, 15880, 15883-4, 15913-14; P857 (Tokačin izvještaj).

⁷⁹⁶ P523.A (Babićeva izjava), str. 2-5; P266 (Osmanovićeva izjava), par. 15.

⁷⁹⁷ P668 (naređenje Svetozara Andrića, 31. maj 1992.).

⁷⁹⁸ Svjedok 666, T. 15863, 15898-9, 15901-3, 15905, 15917-18, 15923-4, 15927-8; P873 (karta Vlasenice).

⁷⁹⁹ P523.A (izjava Mehmeda Babića), str. 6; P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 461-8; Redžić, T. 5067-70.

⁸⁰⁰ Osmanović, T. 5234-6, 5242-3; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 31-49; D26 (Osmanovićeva izjava), str. 1; P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 465-94; P710 (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 439, 441, 443-5; P710.A (transkript iskaza Elvira Pašića), str. 566; P523.A (Babićeva izjava), str. 4-6.

⁸⁰¹ Svjedok 666, T. 15887-9, 15918, 15922-4, 15927-8; P873 (karta opštine Vlasenica); Kuralić, T. 12563-8; P642 (Kuralićeva izjava), par. 7, 29-30; Osmanović, T. 5234, 5254, 5257, 5264; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 20, 30-3, 64-70; P269 (fotografija).

⁸⁰² Svjedok 666, T. 15918-22; P524 (transkript Ferhatovićevog iskaza), str. 465-94; P857 (Tokačin izvještaj).

obišli logor. Tokom obje posjete Nikolić je uspio da sakrije mnoge zatočenike i stvarne uslove u kojima su živjeli zatočenici.⁸⁰³

354. Približno u to vrijeme Muslimani su bili pritvarani i na drugim lokacijama u opštini. Otprilike 150 zatočenika držano je veoma teškim uslovima u pet prostorija opštinskog zatvora u Vlasenici [C32.3], pod kontrolom policije. Zatočenici su morali da obavljaju različite poslove, od zakopavanja leševa, odnošenja imovine iz napuštenih muslimanskih kuća do kopanja rovova na liniji fronta.⁸⁰⁴ Međutim, kada je bio prisutan komandant zatvora Sukanović, prostorije su zračene i čišćene i nije bilo zlostavljanja zatočenika.⁸⁰⁵

355. Muslimani u dobi od 18 do 60 godina i pet maloljetnika zatočeni su u policijskoj stanici u Vlasenici [C32.1], gdje su bili više puta zlostavljani i udarani željeznim cijevima, lancima i drugim predmetima. Nije bilo nikakve zdravstvene njege, a uslovi u pritvoru bili su loši.⁸⁰⁶ Džemal Ambešković, koji je organizovao lokalni referendum o nezavisnosti, ubijen je u pritvoru u policijskoj stanici 22. maja 1992. ili približno tog datuma.⁸⁰⁷ Dana 21. maja zatočenicima su dva policajca naredila da izađu iz ćelija i da uđu u autobuse u kojima su im vojnici zaplijenili lične stvari, između ostalog, novac i dokumente. Autobus je krenuo u pravcu Bratunca u pratnji jednog oklopnog vozila i četiri automobila. Zaustavio se na rubu sela Nova Kasaba, gdje je zatočenicima naređeno da izađu iz autobusa u grupama od po pet ljudi. Dok su zatočenici izlazili, na njih su srpski vojnici pucali iz automatskih pušaka i mitraljeza montiranog na oklopnom vozilu. Svjedok Džafić, njegov brat, dva rođaka i još jedan muškarac s kojim je bio u srodstvu, izašli su iz autobusa u posljednjoj grupi. Na njih je otvorena vatra i svjedok je ranjen. Vojnici, od kojih je Džafić poznavao barem jednog, pregledali su preživjele i pucali im u glavu. Džafić je ležao na zemlji pretvarajući se da je mrtav dok vojnici nisu otišli i potom pobjegao na teritoriju pod kontrolom Muslimana. Muslimanski vojnici poslali su po leševe, ali su naišli na srpsku

⁸⁰³ Svjedok 666, T. 15933-6; 16040-50, 16057-8, 16060, 16066-8, 16071, 16086-7.

⁸⁰⁴ Osmanović, T. 5229, 5232-3; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 25-7; P266 (Osmanovićeva izjava), par. 15.

⁸⁰⁵ Osmanović, T. 5231.

⁸⁰⁶ Džafić, T. 757-8; P484 (Džafićeva izjava), str. 4; P484.A (transkript Džafićevog iskaza), str. 23239-40; P484.B (transkript Džafićevog iskaza), str. 23240; P484.D (Džafićeva izjava), str. 4; Osmanović, T. 5227-9, 5231, 5246; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 17-23, 25; P266 (Osmanovićeva izjava), par. 11; P268 (fotografija); Osmanović, T. 5265-70, 5274.

⁸⁰⁷ P265 (Osmanovićeva izjava), par. 19-20.

patrolu koja je na njih otvorila vatru i uspjeli su da izvuku samo 16 od 29 ubijenih zatočenika [B19.2].⁸⁰⁸

356. Osim gorepomenutih objekata, srpske vlasti su 1992. godine civile uglavnom muslimanske nacionalnosti držale zatočene u jedanaest zatočeničkih centara u opštini Vlasenica, i to: u SUP-u [C32.2], u srednjoj školi u Vlasenici [C32.4], u pilani u Milićima [C32.8], u osnovnoj školi [C32.9], u štalama zadruge u Piskavicama [C32.10], u srednjoj školi [C32.11], u hotelu "Panorama" [C32.12], u vojnoj sportskoj dvorani [C32.14], u Domu kulture u Milićima [C32.15], u logoru Luka [C32.16] i na peradarskoj farmi Šošari [C32.17].⁸⁰⁹

357. Posljednjeg dana septembra 1992. u Vlasenici je javno sahranjeno više od 20 srpskih vojnika koje su pripadnici Armije Bosne i Hercegovine ubili iz zasjede. Bio je prisutan i Radovan Karadžić, koji je održao govor u kojem je pozvao prisutne da nikad ne zaborave žrtve niti oprostite ono što se desilo.⁸¹⁰ Poslije sahrane jedan od prisutnih obratio se određenim visokim srpskim funkcionerima, među kojima i lokalnom načelniku MUP-a, i izrazio zabrinutost da bi Karadžićeve huškačke riječi mogle dovesti do nasilja nad muslimanskim zatočenicima u logoru Sušica. Te iste noći u logor su autobusom došla tri oficira MUP-a i u četiri navrata odvezla svih 140 ili 150 zatočenika i ubila ih. O tom masakru obaviješteni su pripadnici Kriznog štaba u Vlasenici, koji nisu preduzeli nikakve druge mjere osim što su naredili raspuštanje logora i sakrivanje tragova o njemu.⁸¹¹

358. Vijeće zaključuje da su srpske snage u opštini Vlasenica od sredine maja do kraja septembra 1992. godine ubile sve u svemu više od 279 Muslimana. Nakon preuzimanja vlasti u gradu Vlasenici u aprilu 1992., Muslimani su otpušteni s posla i podvrgnuti svim oblicima diskriminatornih mjera. Pripadnici srpskih snaga odlazili su u mnoga muslimanska sela i zaselke u opštini, u kojima su ponekad nailazili na oružani otpor. Uništavali su muslimanske kuće, zarobljavali muslimanske civile i pritvarali ih u sedamnaest objekata u kojima su ih često zlostavljali. Neki zatočenici su morali da napuste opštinu. Dana 21. maja 1992. godine srpski vojnici su 29 zatočenika iz policijske stanice smjestili u autobus i ubili blizu sela Nova Kasaba. Dana 16. maja 1992. srpske snage ubile su otprilike 80 ljudi u Zaklopači. Velik broj Muslimana prebačen je i zatočen u logoru

⁸⁰⁸ Džafić, T. 738; P484 (Džafićeva izjava), str. 5-7; P484.B (transkript Džafićevog iskaza), 23241-9; P484.D (Džafićeva izjava), str. 4-6; P32 (Spisak ubijenih); P857 (Tokačin izvještaj).

⁸⁰⁹ Malešević, T. 16134-5, 16136-41.

⁸¹⁰ P877.A (video snimak sahrane u Vlasenici, 30. septembar 1992.).

Sušica, kroz koji je u periodu od juna do septembra 1992. prošlo otprilike 2.000 do 2.500 Muslimana oba pola i svih godišta. Zatočenici u Sušici išli su na prisilni rad, ponekad i na liniju fronta. Neke zatočenike su stražari u logoru ubili, a neki su umrli od posljedica zlostavljanja. Tokom noći 30. septembra 1992. izvršen je masakr, kada je preostalih 140 do 150 zatočenika u logoru Sušica autobusima odvezeno iz logora i pogubljeno.

⁸¹¹ Svjedok 666, T. 15863, 15941-4, 16084-5.

4.2.6 Zvornik

359. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Zvornik bilo je 48.102 (59%) Muslimana, 30.863 (38 %) Srba, 122 Hrvata, 1.248 Jugoslovena i 960 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁸¹²

360. Dana 3. aprila 1992., usprkos tome što su još bili u toku razgovori između predstavnika SDA, SDS-a i JNA o mjerama odbrane od eventualnog napada, iz grada Zvornika je otišao dugačak konvoj Srba.⁸¹³ Dana 5. aprila 1992. mobilisan je srpski TO u skladu s naredjenjem srpskog Kriznog štaba.⁸¹⁴ Otprilike u to vrijeme u opštinu su počele da pristižu paravojne snage, među kojima su bili “Beli orlovi”, “Žute ose” i “Crvene beretke”. Pozvao ih je Branko Grujić, predsjednik Kriznog štaba Zvornika, koji je kasnije, odlukom predsjedništva bosanskih Srba od 17. juna 1992., postao član Ratnog povjereništva u Zvorniku.⁸¹⁵

361. Dana 5. i 6. aprila 1992., pripadnici srpske policije i paravojnih snaga – uglavnom arkanovci – postavili su barikade po cijeloj opštini, policija je podijeljena po nacionalnom principu u skladu s depešom Momčila Mandića, a srpski pripadnici SJB-a Zvornik premjestili su se u Karakaj, gdje je bio srpski Krizni štab. U noći 7. aprila SDA je takođe podigla barikade na mostu koji povezuje Zvornik sa Srbijom.⁸¹⁶

362. Kada je 8. aprila 1992. počela pucnjava, barikade su privremeno uklonjene, te su stotine Muslimana i Srba otišle iz opštine.⁸¹⁷ Srpskim civilima je rečeno da postoji plan da budu pobijeni, a neke su pripadnici srpskih paravojnih snaga prisilili da napuste svoje domove.⁸¹⁸ Istoga dana pripadnici raznih srpskih snaga – policije, TO-a, JNA i arkanovaca – izveli su napad na Zvornik,⁸¹⁹ koji je, barem djelimično, počeo sa teritorije Srbije.⁸²⁰ U

⁸¹² P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 296-301.

⁸¹³ P644 (Mehinagićeva izjava), str. 6-8; P645 (telegram, 8. april 1992.).

⁸¹⁴ P644 (Mehinagićeva izjava), str. 8; P657 (Naredenje Kriznog štaba Srpske opštine Zvornik, 5. april 1992.).

⁸¹⁵ P533 (informacija o članovima Ratnog povjereništva Zvornik, 13. juni 1992.); P529, separator 397 (imenovanje članova Ratnog povjereništva Zvornik); P719 (Banjanovićeva izjava), str. 2; P719.A (Banjanovićeva izjava), str. 4, 6; P529, separator 252 (odluka privremene vlade Zvornik, 18. april 1992.); P944 (izjava svjedoka 674), str. 6; P648.A (intervju s Arkanom, juli-avgust 1994.), str. 11, 13; P944 (izjava svjedoka 674), str. 9.

⁸¹⁶ Mehinagić, T. 12608; P644 (Mehinagićeva izjava), str. 9, 13; P944 (izjava svjedoka 674), str. 5; P716 (Hadžiefendićeva izjava), str. 2; P889, separator 1 (Informacija o stanju u Stanici javne bezbjednosti Zvornik), str. 2.

⁸¹⁷ P944 (izjava svjedoka 674), str. 7; P716 (Hadžiefendićeva izjava), str. 2-3.

⁸¹⁸ Svjedok 583, T. 6756-7; svjedok 680, T. 15193-5.

⁸¹⁹ Mehinagić, T. 12617-18, 12702, 12704, 12705; P644 (Mehinagićeva izjava), str. 13, 16; P653 (dopis, 23. mart 1992.); P655 (Spisak za isplatu pripadnicima TO srpske opštine Zvornik); P763.C, separator 77 (Program rada Stanice javne bezbjednosti Zvornik, januar 1993.), str. 16; P763.C, separator 23 (Izveštaj o radu MUP-a, januar 1993.), str. 5.

napadu su ubijeni mnogi civili, a srpske snage su zauzele Zvornik u roku jednog dana. Na vrhu glavne gradske džamije istaknuta je srpska zastava. Dana 10. aprila arkanovci su opljačkali kuće u Zvorniku i na kamione utovarili desetine leševa, između ostalih, leševe djece, žena i staraca. Po ulicama i ispred kuća ležalo je još leševa [A18.1]. Zbog tog preuzimanja vlasti, mnogi Muslimani su otišli u obližnje napušteno selo Kula Grad, koje su pripadnici paravojsnih snaga i policije takođe napali i zauzeli 26. aprila.⁸²¹

363. Poslije napada na Zvornik, svjedok 583, iz jedne humanitarne organizacije, vidio je grupu od hiljadu Muslimana koji su se sklonili u obližnjoj dolini. U grupi je bilo ranjenika, a među njima i leševa poginulih. Svjedok je otišao iz doline kako bi organizovao konvoj vozila za prijevoz raseljenih na sigurno, međutim, kad su se transportna vozila vratila, Muslimani su već bili otišli. Neki ljudi iz te grupe su nekoliko dana kasnije stigli u Tuzlu.⁸²²

364. Dana 10. aprila 1992. privremena vlada u Zvorniku naredila je svim ljudima sa stanarskim pravom u društvenim stanovima, kao i svim vlasnicima nekretnina, uključujući privatne kuće i poslovne prostore, da se vrate i prije 15. maja podnesu zahtjev za povrat te imovine, u protivnom će pravo na nju pripasti opštini.⁸²³ Dana 5. maja privremena vlada je osnovala “agenciju za razmjenu nekretnina “ nadležnu za razmjenu nekretnina stanovnika opštine Zvornik i drugih opština.⁸²⁴

365. Već krajem aprila 1992. srpske vlasti su preuzele kontrolu nad muslimanskim selom Đulići u opštini Zvornik, a mještani su predali oružje pripadnicima srpskih snaga. Da bi ostali zaposleni, Muslimani su morali da potpišu izjavu o lojalnosti srpskim vlastima.⁸²⁵ Takođe, krajem aprila ili početkom maja, srpske snage zatražile su predaju muslimanskog sela Divič. Međutim, prije nego što je istekao rok za predaju, srpske snage, u čijem sastavu su bili arkanovci, “Beli orlovi” i rezervni policajci, napale su Divič. Otprilike 1.000 Muslimana pobjeglo je u obližnje selo Jošanica. Kad su neki pokušali da se vrate kasnije u maju, srpske snage su odbile da ih propuste. Približno 28. maja pripadnici

⁸²⁰ Svjedok 583, T. 6759, 6910; svjedok 165, T. 15730-1; P944 (izjava svjedoka 674), str. 7-8; P860 (izjava svjedoka 165), str. 3.

⁸²¹ Svjedok 682, T. 16864; P718 (izjava svjedoka 654), str. 3-4; P716 (Hadžiefendićeva izjava), str. 3; P763.C, separator 77 (Program rada Stanice javne bezbjednosti Zvornik, januar 1993.), str. 16; P763.C, separator 23 (Izveštaj o radu MUP-a, januar 1993.), str. 5; svjedok 583, T. 6758-9, 6896, 6910, 6990-1; P857 (Tokačin izvještaj); P944 (izjava svjedoka 674), str. 8.

⁸²² Svjedok 583, T. 6759-62; P857 (Tokačin izvještaj).

⁸²³ P529, separator 362 (Odluka privremene vlade Srpske opštine Zvornik, 10. april 1992.), tačke 1-2.

⁸²⁴ P529, separator 348 (Odluka Privremene vlade Srpske opštine Zvornik, 5. maj 1992.).

“Žutih osa” natjerali su između 400 i 500 Muslimana iz sela Divič, među kojima žene, djecu i starce, da uđu u autobuse i rekli im da će ih odvesti na muslimansku teritoriju. U Crnom Vrh u su zarobljene pustili da nastave pješice.⁸²⁶ Istog dana major Svetozar Andrić, komandant 1. biračke brigade VRS, naredio je TO-u Zvornik da organizuje i koordinira odlazak muslimanskog stanovništva s opštinama kroz koje će proći. Iseljene su samo žene i djeca, dok su vojno sposobni muškarci trebali biti smješteni u logorima radi razmjene.⁸²⁷ Početkom juna Srbi su viđeni kako ulaze u sela u opštini Zvornik iz kojih su iseljeni Muslimani. Nekima je to naredila privremena vlada srpske opštine Zvornik.⁸²⁸

366. Već krajem maja 1992. velik broj mještana Muslimana okupio se u selu Kozluk u kojem su Muslimani bili većinsko stanovništvo, plašeći se pripadnika paravojnih i srpskih snaga koji su ih uznemiravali zahtjevima da predaju oružje. Poslije preuzimanja vlasti u Zvorniku, paravojne grupe i lokalni Srbi postavili su barikade u obližnjim selima i izolovali Kozluk. Policijske snage u selu podijelile su se na muslimansku i srpsku stranu. Početkom juna policajci Muslimani u Kozluku morali su da predaju svoje uniforme i oružje jednom srpskom policajcu. U noći 20. juna srpski TO pod komandom Marka Pavlovića napao je Kozluk. Dana 26. juna u Kozluk je stigao velik broj srpskih vojnika, pripadnika TO-a i paravojnih jedinica u tenkovima i drugim vojnim vozilima. U grupi su bili i Branko Grujić, predsjednik SDS-a Zvornik i Kriznog štaba, Pavlović, i Jovan Mijatović, član Kriznog štaba u Zvorniku i poslanik u skupštini bosanskih Srba. Obavijestili su Muslimane da imaju jedan sat da odu, u protivnom će ih ubiti. Osim toga, rekli su im da ne mogu sa sobom ponijeti nikakve lične stvari i natjerali su ih da potpišu izjave kojima se odriču svoje imovine. Istog dana je u konvoju vozila, koji su organizovali Srbi koji su napali i zauzeli Kozluk, prevezeno otprilike 1.800 ljudi iz te opštine u Srbiju.⁸²⁹

367. Većina od devetnaest muslimanskih spomenika u opštini Zvornik oštećena je ili potpuno razorena u granatiranju ili eksplozivom za vrijeme napada na muslimanska sela u

⁸²⁵ Svjedok 101, T. 12784-5, 12787-8, 12794-9, 12832-3, 12835-8; P675 (Potvrda o privremeno oduzetim predmetima, 29. april 1992.).

⁸²⁶ Svjedok 165, T. 15729-36, 15738-44; P860 (izjava svjedoka 165), str. 3-5; P861 (svjedok 165, dodatne informacije), str. 1.

⁸²⁷ P583, separator 120 (naređenje Komande brigade SV “Birač”, 28. maj 1992.); Trbojević, T. 11576-8.

⁸²⁸ P679 (Pregled izvršenog prevoza izbjeglica po nalogu privremene vlade Srpske opštine Zvornik i štaba T.O. Zvornik, 8. juni 1992.); svjedok 101, T. 12817-19.

⁸²⁹ P719 (Banjanovićeve izjava), str. 2-4, 7-8; P719.A (Banjanovićeve izjava), str. 5, 7-8; P719.C (transkript Banjanovićeve iskaza), str. 20617, 20619-30, 20633, 20635-8, 20655, 20644, 20706; P529, separator 253 (Odluka Privremene vlade Srpske opštine Zvornik, 28. april 1992.)

aprilu i maju 1992.⁸³⁰ Prema izvještajima SJB-a Zvornik, u istom tom periodu srpska policija je provodila pretraživanje kuća i masovna ispitivanja Muslimana, optužujući Muslimane da su “pripremali likvidiranje Srba”.⁸³¹ Mnogi su zatočeni na raznim lokacijama u opštini. Na primjer, srpska policija, arkanovci i pripadnici “Belih orlova” zatočili su Muslimane u fabriku “Alhos” u dijelu Zvornika zvanom Karakaj [C34.18], gdje su Muslimani podvrgnuti velikom zlostavljanju. Dana 9. aprila 1992. svjedoka 674 ispitivao je i tukao Branko Grujić, a istog dana ili nedugo poslije arkanovci su ubili još oko osamnaest zatočenika Muslimana.⁸³²

368. Krajem aprila 1992. nekoliko Muslimana zatočeno je u fabrici “Standard” [C34.5, C34.19] u Karakaju, pod stražom lokalnih Srba. Otprilike 10. maja srpska policija ih je premjestila u “Ekonomiju”, takođe u Karakaju, u kojoj je već bio zatočen velik broj muškaraca Muslimana [C34.9]. Nešto kasnije ponovo su premješteni, ovaj put u fabriku “Novi izvor”, gdje su stražari bili pripadnici rezervnog sastava policije [C34.1, C34.2]. U taj zatočenički centar 27. maja 1992. primljeno je još 186 zatočenika Muslimana iz sela Divič. Naoružane grupe, u čijem sastavu su bili i pripadnici paravojnih jedinica iz Srbije, često su dolazile u ta tri zatočenička centra i surovo zlostavljale zatočenike. U “Ekonomiji” je umro jedan zatočenik [B21.1].⁸³³

369. Dana 30. maja 1992. vojnici JNA zarobili su otprilike 150 Muslimana - muškaraca, žena i djece - iz sela Kostijerevo u opštini Zvornik. Odveli su ih u Dom kulture u Drinjači [C34.23], gdje su ih čuvali pripadnici JNA. Dovedeni su i muslimanski zatočenici iz drugih sela u opštini, ali su sve žene i djeca nedugo potom pušteni na slobodu. Stražari i arkanovci su tukli zatočene muškarce koji su ostali tu. Ubrzo nakon dolaska, jedna jedinica “Belih orlova” počela je da izvodi zatočenike u grupama od deset i ubija ih vatrenim oružjem. Ukupno je Domu kulture ubijeno 88 ljudi, među kojima i članovi porodice svjedoka 654 [A18.3].⁸³⁴

370. Krajem maja 1992. predstavnici Muslimana sastali su se s lokalnim Srbima, između ostalih i s članom privremene vlade u Zvorniku, kako bi razgovarali o preseljenju Muslimana iz opštine. Grupa od nekih 3.000 muškaraca, žena i djece Muslimana otišla je u strahu za svoju bezbjednost. Dana 1. juna 1992., čim je grupa krenula, srpski vojnici su iz

⁸³⁰ P732 (Riedlmayerov izvještaj), Dodatak 2.1; P732.C (transkript Riedlmayerovog iskaza), str. 23802-3, 23805.

⁸³¹ P763.C, separator 77 (Program rada Stanice javne bezbjednosti Zvornik, januar 1993.), str. 31-32.

⁸³² P944 (izjava svjedoka 674), str. 8-10, 12; P857 (Tokačin izvještaj).

⁸³³ P716 (Hadžiefendićeva izjava), str. 3-13; svjedok 165, T. 15744-6; P860 (izjava svjedoka 165), str. 5-6.

kolone izdvojili vojno sposobne muškarce, a žene, djecu i starce odveli na područje pod muslimanskom kontrolom.⁸³⁵ Muškarci su odvedeni, zajedno s ostalim muškarcima Muslimanima zarobljenim istog dana u selu Klisa, u Tehničku školu u Karakaju [C34.10], gdje su bili zatočeni u zgradi radionice. Objekat su čuvali srpski vojnici. U roku od nekoliko sati po dolasku u školu, otprilike 20 zatočenika umrlo je od toplotnog udara i nedostatka vode. U toku sljedećih nekoliko dana mnogi zatočenici su surovo pretučeni. Otprilike 160 zatočenika srpski stražari odveli su u malim grupama i pogubili. [B21.4]⁸³⁶

371. Dana 5. juna 1992. ukupno 550 zatočenika iz Tehničke škole u Karakaju, među kojim i svjedok 571, kamionom su odvezeni u bioskopsku salu u Pilicama [C34.12]. Odande su svjedok 571 i još 63 muškarca odvedeni u Gerinu klaonicu u Karakaju [C34.13]. Stražari u uniformama JNA natjerali su muškarce da se licem okrenu zidu, a potom su ih ubili iz vatrenog oružja. Svjedok, koji je uspio da se spasi pogubljenja, vidio je kako u klaonicu stižu još dva autobusa. Ukupno je pogubljeno 190 muškaraca [B21.5].⁸³⁷

372. Od kraja maja 1992. nadalje, Muslimani su bili zatočeni u zgradi Doma kulture u selu Čelopek [C34.8] i surovo fizički i psihički zlostavljani. Početkom juna jedna paravojna grupa iz Srbije je napala zatočenike željeznim šipkama sa šiljcima i lancima. Neki zatočenici su bili prisiljeni da tuku jedan drugoga, a stražari su ubili trojicu zatočenika. Pripadnici "Žutih osa", na čijem su čelu bila braća Vučković, Repić i Žučo, stigli su 11. juna u Dom kulture i ubili najmanje pet zatočenika. Jednom čovjeku su odsjekli uho, drugima prste na rukama, a najmanje dvojica su seksualno osakaćena. Repićevi ljudi su tjerali zatočenike da jedu odsječene dijelove tijela i ubili dvojicu koja to nisu mogla da urade. Dana 27. juna Repić se sam vratio u Dom kulture, ubio iz vatrenog oružja 20 zatočenika i ranio još 22 [B21.3]. Sredinom jula preostali zatočenici su premješteni, uz pomoć srpskih opštinskih vlasti u Zvorniku, u logor Batković u opštini Bijeljina.⁸³⁸

⁸³⁴ P718 (izjava svjedoka 654), str. 5-9, 11; P718.B (transkript iskaza svjedoka 654), str. 21387, 21391, 21393, 21401-4.

⁸³⁵ Svjedok 101, T. 12789-1, 12796, 12799-803, 12806-8; P529, separator 40 (Zaključci sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a Zvornik); P673 (izjava svjedoka 101), str. 4-5; P676 (Naređenje, 1. juni 1992.); P717 (izjava svjedoka 571), str. 2-3.

⁸³⁶ Svjedok 101, T. 12789-92, 12801-3, 12805, 12807, 12812-17, 12819-23, 12827-8, 12838-9; P673 (izjava svjedoka 101), str. 5-10; P676 (Naređenje, 1. juni 1992.); P678 (Platni spisak, juni 1992.); P680 (rukom pisane bilješke, 29. juni 1992.; P717 (izjava svjedoka 571), str. 2-6; P717.A (Dodatak P717, 24. novembar 1996.), str. 2.

⁸³⁷ P717 (izjava svjedoka 571), str. 6-7.

⁸³⁸ Svjedok 165, T. 15747-8, 15752-6, 15791-3 17756-8; P860 (izjava svjedoka 165), str. 6-10; P863 (fotografija); D45 (intervju, 25. februar 1995.), str. 4; P865.D (Službena zabilješka o informativnom razgovoru s Duškom (Repićem) Vučkovićem, 9. avgust 1992.), str. 3.

Godine 1996., u skladu s optužnicom podignutom povodom incidenta koji se 27. juna 1992. dogodio u Čelopeku, okružni sud u Srbiji je proglasio Repića krivim za ubistvo i ranjavanje 16 muslimanskih civila; P882 (Optužnica protiv Duška

373. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. civile pretežno muslimanske nacionalnosti držale zatočene u trinaest zatočeničkih centara u opštini Zvornik, i to u štabu CS-a u Orahovcu [C34.3], u zatvoru nedaleko od “Novog izvora” [C34.4], u zatvoru u Zvorniku [C34.6], u SUP-u [C34.7], u policijskoj stanici u Zvorniku [C34.11], u školi u Kneževićima [C34.14], u ciglani u Karakaju [C34.15] u ulazu upravne zgrade [C34.17], u preduzeću “Hladnjača” [C34.20], u omladinskom naselju [C34.21], u sportskoj dvorani [C34.22], u kući Paše Salihović i u osnovnoj školi u Liplju [C34.25], kao i u motelu “Vidikovac” [C34.26].⁸³⁹

374. Vijeće zaključuje da su srpske snage u opštini Zvornik od aprila do juna 1992. godine ubile sve u svemu oko 507 muslimanskih civila. Desetine su ubijene u napadu na Zvornik 8. aprila 1992., a mnogi su otišli iz grada prema Tuzli. U aprilu i maju 1992. srpske snage napale su druga sela u opštini Zvornik, uključujući i Divič. Većina od devetnaest muslimanskih spomenika u opštini Zvornik hotimično je oštećena ili potpuno uništena u granatiranju ili eksplozivom; pripadnici srpskih paravojnih jedinica opljačkali su muslimanske kuće. Napad na Divič natjerao je oko 1.000 mještana Muslimana u bijeg. Nije im bilo dozvoljeno da se vrate kućama, a paravojne jedinice su natjerale njih 400 do 500 da uđu u autobuse koji su ih odvezli u Crni Vrh. Osim toga, srpski vojnici su razdvojili kolonu od nekih 3.000 Muslimana koji su ranije pobjegli u strahu za svoju bezbjednost, odveli žene, djecu i starce na teritoriju pod muslimanskom kontrolom, a vojno sposobne muškarce odveli u hangar u Tehničkoj školi u Karakaju. Srbi su u 25 zatočeničkih objekata u opštini Zvornik zatočili uglavnom muslimanske civile, gdje su ih tukli i pogubili velike grupe ljudi. Pripadnici srpskih paravojnih snaga su 30. maja 1992. pogubili ukupno 88 zatočenika u Domu kulture. Početkom juna 1992., srpski vojnici pogubili su oko 160 zatočenika u školi u Karakaju, dok su još 190 zatočenika srpski stražari prebacili u Gerinu klaonicu i tamo ih pogubili.

(Repića) Vučkovića i Vojina (Žuće) Vučkovića, 28. april 1994.), str. 1-2; P883 (Presuda Okružnog suda u Šapcu protiv Duška (Repića) Vučkovića i Vojina (Žuće) Vučkovića, 8. juli 1996.), str. 2-5; P865.C (faktura “Drina Transa” privremenoj vladi Zvornik, 21. juli 1992.), str. 4; P764 (Davidovićeveva izjava), str. 32, 34.

⁸³⁹ Malešević, T. 16135-9, 16140-1; P583, separator 100 (Izvjestaj Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske, 22. oktobar 1992.), str. 3.

4.3 Sjeverozapadna Bosna i Hercegovina

4.3.1 Banja Luka

375. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Banja Luka bilo je 106.826 (55%) Srba, 29.026 (15%) Hrvata, 28.558 (15%) Muslimana, 23.656 Jugoslovena i 7.626 pripadnika ostalih nacionalnosti.⁸⁴⁰

376. Paravojna grupa SOS pod komandom Nenada Stevandića, člana Kriznog štaba ARK-a, djelovala je u opštini Banja Luka u proljeće i ljeto 1992. U njenom sastavu bio je velik broj kriminalaca, a bila je povezana s funkcionerima SJB-a i CSB-a.⁸⁴¹ Nosili su zelene maskirne uniforme s crvenim trakama s oznakom "SOS". Iako je Skupština ARK-a zvanično stavila SOS pod kontrolu CSB-a Banja Luka 29. aprila 1992. ili približno tog datuma, grupa je i nakon toga zadržala svoju nezavisnost.⁸⁴² Još jedna paravojna formacija, pod vodstvom Nikodina Čavića iz Srpske radikalne stranke, bila je aktivna u Banjoj Luci u ljeto 1992. Ta grupa se sastojala uglavnom od dobrovoljaca iz Srbije.⁸⁴³ Svjedok 458 često je viđao pripadnike SOS-a u pratnji vodećih ličnosti SDS-a, na primjer Radoslava Brđanina. Za vrijeme republičkog referenduma o nezavisnosti 29. februara i 1. marta 1992. pripadnici SOS-a blokirali su zgradu opštine u Banjoj Luci. Dana 3. aprila, pripadnici SOS-a podigli su kontrolne punktove po gradu⁸⁴⁴ i dali izjavu za štampu u kojoj pozivaju predsjednika opštine da osnuje krizni štab koji će težiti postizanju nekoliko ciljeva SOS-a, između ostalih, i otpuštanje iz službe oficira Banjalučkog korpusa i rukovodilaca javnih komunalnih preduzeća koji su glasali "protiv Jugoslavije".

377. SDS je usvojio zahtjeve SOS-a.⁸⁴⁵ Nakon obrazovanja opštinskog srpskog kriznog štaba početkom aprila 1992., Predrag Radić, predsjednik Kriznog štaba i član Glavnog odbora SDS-a, najavilo je nekoliko mjera, između ostalog, da će zaposleni u CSB-u morati dati izjavu o lojalnosti republici bosanskih Srba, a u protivnom će izgubiti posao; od

⁸⁴⁰ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 46-9.

⁸⁴¹ P892, separator 54 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 4-5.

⁸⁴² P582 (izjava svjedoka 458), par. 67; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 213; P892, separator 54 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 4-5.

⁸⁴³ P892, separator 54 (Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992.), str. 3.

⁸⁴⁴ Svjedok 458, T. 11356-58; P582 (izjava svjedoka 458), par. 67, 69; P582.C (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3957; P582.D (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4056; P582.E (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4124, 4127-8; P582.K (članci u *Glasi*, 3. april 1992.).

⁸⁴⁵ Svjedok 458, T. 11361-6; P582.C (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3958-9, 3966, 3980; P582.J (saopštenje za štampu SOS-a, 3. april 1992.); P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. L0034657-9.

Predsjedništva SFRJ će se tražiti da popuni Banjalučki korpus JNA i otpusti iz službe ili izvrši prekomandu oficira JNA koji su glasali “protiv Jugoslavije”; i otpustiće se direktori nekoliko javnih preduzeća koji vode “antisrpsku politiku”. Da bi osigurali da se ta naređenja ispoštuju, mješovite patrole u čijem sastavu su bili pripadnici policije, TO-a i JNA trebale su preuzeti od SOS-a kontrolu nad putevima.⁸⁴⁶ U CSB-u Banja Luka, u skladu s Radićevim zahtjevima, 15. april određen je kao rok do kojeg osoblje treba da potpiše izjavu o lojalnosti republici bosanskih Srba, a u protivnom će biti suspendovano.⁸⁴⁷ Svjedok 144 potvrdio je da su već početkom aprila sve stanice javne bezbjednosti u cijelom ARK-u bile odsječene od Sarajeva i vlade Bosne i Hercegovine, a policajci su počeli nositi oznake republike bosanskih Srba.⁸⁴⁸

378. Od marta do oktobra 1992. civili su ubijani, a često su napadana privatna preduzeća i imovina Muslimana i Hrvata u opštini Banja Luka. Mnoge od tih zločina počinili su pripadnici odreda snaga specijalne policije banjalučkog CSB-a, vojnici VRS-a i pripadnici srpskih paravojnih jedinica.⁸⁴⁹ Svjedok Džonlić rekao je da nije bilo potrebno da Srbi u Banjoj Luci vrše “velike zločine i ubistva” djelimično zato što su bili u mogućnosti da postepeno i polako “čiste” grad.⁸⁵⁰ Predrag Radić svjedočio je o tome da su 1992. Srbi razorili džamije u raznim dijelovima ARK-a kako bi izbrisali tragove muslimanskog postojanja.⁸⁵¹

379. Dana 11. maja 1992. Krizni štab ARK-a izdao je naređenje o oduzimanju imovine vojno sposobnim muškarcima u dobi od 18 do 55 godina, koji su napustili područje i nisu se odmah vratili. To se posebno odnosilo na nesrbe koji su pobjegli s područja ARK-a.⁸⁵² Prije odlaska iz opštine Banja Luka u februaru 1993. klijenti su Amiru Džonliću, advokatu muslimanske nacionalnosti, pokazali dokumente iz kojih se vidi da su otpušteni s posla, ponekad u skladu s direktnim nalogima Kriznog štaba ARK-a, zbog toga što se nisu odazvali na poziv za mobilizaciju. Otpuštanje s posla automatski je podrazumijevalo gubitak stana jer je bilo uobičajeno da stambeno pitanje zaposlenih rješava poslodavac.⁸⁵³

⁸⁴⁶ P582.K (članci u *Glasu*, 3. april 1992.); Radić, T. 7378-9; P64 (Treanorov izvještaj), str. 155.

⁸⁴⁷ P582 (izjava svjedoka 458), par. 15, 37-9.

⁸⁴⁸ Svjedok 144, T. 7110, 7127.

⁸⁴⁹ P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. L0044261-9, L0044364, L0047476, L0054479, L0054837, L0055478, L0055708, L0055715-16, L0055940, L0057074; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 215, 241; P763.C, separator 22 (Izvještaj o analizi rada SJB u 1992. godini na području CSB Banja Luka, mart 1993.), str. 6.

⁸⁵⁰ P512.B (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2485-6.

⁸⁵¹ Radić, T. 7468; P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. L0044269.

⁸⁵² P512.B (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2448-50.

⁸⁵³ P512.B (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2490-1; P512.C (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2562, 2573-4, 2577-8, 2581, 2586-7, 2685; P512.D (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2674.

Muslimane i Hrvate koji su bili na rukovodećim položajima Krizni štab ARK-a otpustio je s posla bez obzira na to jesu li se odazvali na poziv za mobilizaciju.⁸⁵⁴ Dana 22. juna Krizni štab ARK-a odlučio je da se “na svim rukovodnim mjestima, na mjestima gdje je moguć dotok informacija, na čuvanju društvene imovine odnosno na svim mjestima koji imaju važan značaj za funkcionisanje privrednog subjekta mogu nalaziti isključivo kadrovi srpske nacionalnosti. Ovo se odnosi na sva društvena preduzeća, dioničarska društva, državne institucije, javna preduzeća, ministarstva unutrašnjih poslova i vojsku Srpske Republike Bosne i Hercegovine”.⁸⁵⁵ Poslodavcima u Banjoj Luci rečeno je da izbace sve nesrbe iz stanova u vlasništvu poslodavca kako bi napravili mjesta za porodice palih srpskih boraca. Oni koji su pokušali da zaštite nesrbe u Banjoj Luci bili su opomenuti ili čak smijenjeni.⁸⁵⁶

380. U periodu od maja 1992. do februara 1993., svakog mjeseca su iz Banja Luke odlazili mnogi civili Muslimani i Hrvati, iz straha i zbog toga što su izgubili poslove i stanove.⁸⁵⁷ Agencija za preseljenje stanovništva, takozvana “Brđaninova agencija” - naziv koji se odnosi na Radoslava Brđanina - rukovodila je svim aspektima preseljenja stanovništva.⁸⁵⁸ U julu i avgustu 1992. masa ljudi je čekala u redu pred kancelarijama Brđaninove agencije, a gotovo svakodnevno su autobusi puni ljudi odlazili iz opštine u Hrvatsku i druga mjesta.⁸⁵⁹

381. Za vrijeme oružanog sukoba između srpskih i muslimansko-hrvatskih snaga u ARK-u od aprila do jula 1992., pripadnici srpske policije i oružanih snaga zarobili su hiljade Muslimana i Hrvata. Prema informacijama koje je CSB Banja Luka slao ministru unutrašnjih poslova, radilo se uglavnom o vojno sposobnim muškarcima koje je policija i vojska podijelila u tri kategorije: na one koji su bezbjednosno interesantni bosanskim Srbima, kao što su učesnici u oružanim sukobima; one koji su pomagali u finansiranju naoružavanja, dobavljanja oružja ili organizovanju oružanih pobuna protiv Srba; i one o

⁸⁵⁴ P512.C (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2581; P512.D (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2685; P564.A (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4618.

⁸⁵⁵ P358 (Odluka, Autonomna regija Krajina, Krizni štab Banja Luka, 22. juni 1992.); P359 (izvještaj Kriznog štaba Bosanski Petrovac); P360 (Informacija o realizaciji zaključaka Kriznog štaba opštine Prijedor, 13. juli 1992.), str. 2; Radić, T. 7405-6, 7409-11, 7414, 7529; D34 (snimak razgovora tužilaštva sa Predragom Radićem), str. 43; P348 (Odluka o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina, 5. maj 1992.).

⁸⁵⁶ Radić, T. 7400, 7460-6.

⁸⁵⁷ P512.A (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2395-7, 2399, 2401; P512.C (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2593-4; P512.E (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2768-70; Kasagić, T. 18572-3, 18575-7.

⁸⁵⁸ P512.A (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2397-8; P512.B (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2458.

⁸⁵⁹ P911 (transkript iskaza svjedoka 545), str. 18004-5; P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. L0044500, L0046839.

kojima Srbi nisu imali nikakve informacije i prema kojima je trebalo postupati kao s taocima i koristiti ih u razmjeni za srpske građane.⁸⁶⁰

382. Od maja 1992. nadalje, civili Muslimani i Hrvati u Banjoj Luci i okolnim opštinama zarobljavani su i odvođeni direktno ili preko drugih zatočeničkih centara u regiji u logor Manjača [C1.4].⁸⁶¹ Kada su 7. jula svjedok Begić, svjedok 565 i svjedok 633 zajedno s ostalim muslimanskim zatočenicima iz logora “Krings” u opštini Sanski Most prebacivani u logor Manjača, 20 zatočenika je umrlo od povreda ili zbog vrućine i skučenosti za vrijeme transporta [B1.1].⁸⁶²

383. Broj zatočenih u Manjači u bilo koje vrijeme u periodu od juna do decembra 1992. kretao se od nekoliko stotina do preko 3.000. Većina zatočenika su bili Muslimani.⁸⁶³ Zatočeniци su živjeli u skučenim i izuzetno nehygijenskim uslovima i dobijali male količine hrane i vode. Neki svjedoci su tokom zatočeništva drastično smršavili.⁸⁶⁴ Srpski stražari i drugi pojedinci kojima je bilo dozvoljeno da uđu u logor izdvajali su zatočenike za premlaćivanje svake večeri.⁸⁶⁵ U izvještaju UNPROFOR-a od 4. jula 1992. navedeno je da se prema Muslimanima u logoru Manjača “zločinački postupa, redovno ih tuku, uskraćuju im hranu i vodu, smještaj je loš, itd.”⁸⁶⁶

384. Advokat muslimanske nacionalnosti Amir Džonlić obišao je logor Manjača s članovima jedne lokalne organizacije za ljudska prava krajem maja ili početkom juna 1992. Predrag Radić, general Momir Talić, komandant 1. korpusa VRS-a, i potpukovnik

⁸⁶⁰ P448 (dopis CSB-a Banja Luka, 20. juli 1992.), str. 1-2.

⁸⁶¹ Bišćević, T. 5536-39; P278 (Zapisnik o otpustu lica iz Logora ratnih zarobljenika Manjača, 26. avgust 1992.); svjedok 628, T. 3776; P204 (izvještaj Stanice javne bezbjednosti Sanski Most, 2. juli 1992.), str. 1; Medanović, T. 6684-5; P309 (Medanovićeva izjava), par. 32, 34, 35; P517 (Seferovićeva izjava), str. 5, 7; P498 (Filipovićeva izjava), str. 2, 4-5; P497 (Džafićeva izjava), str. 13-16; P683 (izjava svjedoka 305), str. 7-8; P529, separator 277 (Izvještaj SJB Prijedor), str. 5; P529, separator 295 (izvještaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 4, 7; P529, separator 291 (Naredba Stanici javne bezbjednosti, Krizni štab Srpske opštine Sanski Most, 6. juni 1992.).

⁸⁶² Begić, T. 2998-9, 3000, 3019; svjedok 565, T. 4563, 4565-67; P216 (izjava svjedoka 565), par. 37, 51-3; svjedok 633, T. 3861, 3994; P519.D (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5551-2.

⁸⁶³ P880 (Izvještaj misije KEBS-a o pregledu zatočeničkih mjesta u Bosni i Hercegovini, 29. septembar 1992.), str. 32, 51; Karabeg, T. 2816, 2834; P309 (Medanovićeva izjava), par. 36; P517 (Seferovićeva izjava), str. 5; P498 (Filipovićeva izjava), str. 4-5; P498.A (Filipovićeva izjava), str. 3-4; P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. L0055348; P683 (izjava svjedoka 305), str. 7-8; P519B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4994, 5003-4; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5455, 5467-9, 5506; P519.H (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5868-9; P519.F (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5716-17; Egrić, T. 4795-6, 4820.

⁸⁶⁴ P880 (Izvještaj misije KEBS-a o pregledu zatočeničkih mjesta u Bosni i Hercegovini, 29. septembar 1992.), str. 52-4; P497 (Džafićeva izjava), str. 17-18; P309 (Medanovićeva izjava), par. 36; P498 (Filipovićeva izjava), str. 4-5; P498.A (Filipovićeva izjava), str. 3-4; P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. L0048328-9; P683 (izjava svjedoka 305), str. 10; svjedok 565, T. 4572-4, 4578-80; P219 (video snimak logora Manjača); P216 (izjava svjedoka 565), par. 54, 61-3.

⁸⁶⁵ P497 (Džafićeva izjava), str. 17-18; P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9162, 9164-7; P496.A (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9216, 9219-22; P517 (Seferovićeva izjava), str. 6; P683 (izjava svjedoka 305), str. 10; P216 (izjava svjedoka 565), par. 65-6.

⁸⁶⁶ Kirudja, T. 3028, 3045-9, 3054-5, 3091, 3144-7; P120 (Kirudjina izjava), str. 2, 25; P121 (karta nacionalnih bataljona Snaga UN-a, 1993.); P122, P123, P124 (karte); P139 (memorandum UNPROFOR-a koji je napisao Kirudja, 4 juli 1992.).

Božidar Popović, načelnik logora Manjača, objasnili su Džonliću da je logor pod kontrolom 1. krajiškog korpusa VRS-a i da su gotovo svi zatočeni ratni zarobljenici. Popović je priznao da u logoru nema dovoljno hrane. Džonlić je vidio jednu štalu u logoru, u kojoj je bilo 350 do 400 zatočenika u dobi od 15 do 70 godina, i svi su bili u civilu. Na nekim zatočenicima uočio je tragove batinanja, između ostalog i tragove od krvi, i čuo ih je da jauču. Džonliću je bilo dozvoljeno da razgovara s pet - šest zatočenika, koji su rekli da zatočeni u logoru gladuju, te da dežurni oficiri i stražari u logoru drvenim batinama i kablovima tuku zatočenike, ponekad i nasmrtno. Zatočeni su porekli da su bili u borbi, iako je jedan rekao da je u logoru zaista zatočeno 300 pravih ratnih zarobljenika. Delegacija je, preko Komande 1. krajiškog korpusa VRS, uspjela izdejstvovati da se na slobodu pusti 100 do 120 zatočenika starije dobi, maloljetnih, bolesnih i vjerskog osoblja.⁸⁶⁷

385. Atif Džafić, muslimanski komandant policije u opštini Ključ, bio je zatočen u logoru Manjača od 7. juna do 16. decembra 1992. i potvrdio je da, osim nekoliko vojnika HVO-a koji su bili zatvoreni u ambulanti logora, među zatočenim osobama nije bilo pripadnika oružanih snaga.⁸⁶⁸ Svjedok Asim Egrlić, član SDA i predsjednik Izvršnog odbora opštine Ključ, uhapšen je 28. maja i doveden u policijsku stanicu u Ključu, gdje je teško premlaćen. Sredinom juna poslat je u logor Manjača, u kojem je bio zatočen mjesecima. Bio je zlostavljan, premlaćivan, ponižavan i uskraćivana mu je hrana i voda.⁸⁶⁹

386. Adil Draganović, predsjednik Opštinskog suda Sanski Most, premješten je u logor Manjača iz zatočeničkog objekta u Sanskom Mostu 17. juna 1992. Po dolasku u Manjaču, Draganović i drugi zatočeni morali su proći kroz špalir vojnih policajaca koji su ih tukli drvenim palicama i psovali im "balijsku mater". Draganović je prvo zatočen u štalu s mnogim drugim zatočenicima u veoma teškim uslovima, a kasnije je poslat u ćeliju sa sedam ili osam drugih zatočenika. Stražari su mu oduzeli vrijedne stvari i natjerali ga da leži na betonskom podu. Zatočenike su redovno tukli srpski policajci kojima je noću bilo dozvoljeno da uđu u logor.⁸⁷⁰ Kada se Draganović vratio u štalu, ona je bila pretrpana i prljava, s izmetom i mokraćom posvuda. Svjedok je izgubio 26 kilograma tokom prvog mjeseca zatočeništva u Manjači. Vidio je kad su srpski stražari neke zatočenike pretukli

⁸⁶⁷ P512.A (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2356-9, 2362-3, 2366-73, 2377, 2379-80, 2383-4, 2387-90; P512.E (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2726-31, 2737-8, 2746-7; P683 (izjava svjedoka 305), str. 7; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5853.

⁸⁶⁸ P497 (Džafićeva izjava), str. 16, 18-20; P517 (Seferovićeva izjava), str. 5.

⁸⁶⁹ Egrlić, T. 4636-7, 4648, 4795-800.

⁸⁷⁰ P519 (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4843; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4984, 5003-9; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5452-3.

nasmrt [B1.2].⁸⁷¹ Jednom prilikom Draganović je vidio kako je osam zatočenika ubijeno ispred ulaza u logor kad su ih iskrcavali iz autobusa koji su stizali iz Prijedora.⁸⁷² Taj događaj su opisali i svjedok 26 i svjedok 305, koji su vidjeli kako policajci u crnoj uniformi ubijaju tri zatočenika koji su stigli iz Prijedora [B1.4].⁸⁷³ Komandant logora, koji nije imao komandu nad policijom, uspio je spriječiti policajce da nastave ubijati.⁸⁷⁴ Nakon što su u avgustu 1992. premješteni iz logora Omarska u Prijedoru u logor Manjača, još tri zatočenika umrla su od gušenja kada je uključeno grijanje u autobusu u kojem su zatvorenici morali provesti cijelu noć [B1.4].⁸⁷⁵

387. Dana 22. juna 1992. svjedok Osman Selak, oficir muslimanske nacionalnosti u JNA, a kasnije u VRS-u, prisustvovao je sastanku na kojem je predstavnik jedne muslimanske organizacije obavijestio generala Talića o civilima koji su u logoru Manjača zatočeni u nezadovoljavajućim uslovima i zlostavljani. Koliko je Selaku poznato, Talić to nikada nije istražio.⁸⁷⁶ Međutim, krajem juna 1992. u inspekciju logora Manjača došla je službena delegacija predstavnika SDS-a, vojnih i policijskih starješina, te predstavnika "muslimanskog" Crvenog krsta i srpskog Crvenog krsta. Omer Filipović, bivši potpredsjednik opštine Ključ koji je bio zatočen u Manjači, rekao je delegaciji da nijedan zatočenik nije zarobljen u borbi, a zatim je opisao uslove života u logoru. Poslije njega nijednom drugom zarobljeniku nije bilo dozvoljeno da govori i delegacija je otišla.⁸⁷⁷

388. Dana 14. jula 1992. predstavnici MKCK-a obišli su logor Manjača. Svjedok 565, Musliman iz opštine Sanski Most koji je u logor Manjača doveden 7. jula 1992. s još 60 zatočenika, pokazao je ljekaru MKCK-a svoje povrede od udaraca. Kad je inspeksijsko osoblje otišlo, tri srpska stražara su ga pozvala napolje i pretukla. Poslije te posjete, iz logora su odvedena djeca i starije osobe, a zatočenicima je dozvoljeno da pišu svojim porodicama i da jednom sedmično primaju pakete s hranom. Predstavnici MKCK-a su u nekoliko navrata ponovo dolazili u logor i uslovi života u zatočeništvu su se od kraja avgusta postepeno poboljšali.⁸⁷⁸

⁸⁷¹ P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5009-12; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5448-52, 5470-1; P519.H (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5860; P683 (izjava svjedoka 305), str. 8-9; P216 (izjava svjedoka 565), par. 65-6, 69; P517 (Seferovićeva izjava), str. 6; Egrić, T. 4797-800; P497 (izmjene i dopune Džafićeve izjave, 27. juli 2001.), str. 20.

⁸⁷² P519.H (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5860.

⁸⁷³ P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9168-9, 9218; P683 (izjava svjedoka 305), str. 8-9.

⁸⁷⁴ P496.A (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9218.

⁸⁷⁵ P683 (izjava svjedoka 305), str. 9; P519.D (transkript iskaza Adila Draganovića), str. 5551-2.

⁸⁷⁶ P733.B (transkript Selakovog iskaza), str. 13103-5.

⁸⁷⁷ P497 (Džafićeve izjave), str. 18, 20.

⁸⁷⁸ Svjedok 565, T. 4563, 4579-80, 4584, 4624; P216 (izjava svjedoka 565), par. 37, 51, 53, 68, 70, 78.

389. Čini se da su u julu i avgustu 1992. srpske vlasti pokazale više zanimanja za logor. Na primjer, delegacija funkcionera iz Banje Luke, u kojoj je između ostalih bio Stojan Župljanin (načelnik CSB-a Banja Luka), obišla je logor Manjača krajem jula 1992.⁸⁷⁹ U dva navrata, krajem jula i početkom avgusta, 1. krajiški korpus VRS-a obavijestio je Glavni štab VRS-a da su higijenski uslovi u logoru Manjača loši i da nema dovoljno vode.⁸⁸⁰ Dana 6. avgusta jedan pukovnik 1. krajiškog korpusa VRS-a uputio je načelniku SJB-a u Prijedoru pismo u kojem ga obavještava da u logoru Manjača postoji “dosta velik” broj zatočenika koji se baš ne mogu svrstati u ratne zarobljenike i pozvao ga da organizuje njihovo puštanje na slobodu.⁸⁸¹ Na sastanku 22. avgusta, kojem su prisustvovali komandant logora i jedan major 1. krajiškog korpusa, razmotren je “spisak od 92 lica za koja nema dokaza da su činila – učestvovala u bor. dejstvima, i teže su bolesna i privlače pažnju novinara i predstavnika humanitarnih organizacija po izgledu”.⁸⁸² Dana 22. avgusta Župljanin je naredio da se oslobode zatočenici za čiji pritvor u Manjači “nema materijalnih dokaza”.⁸⁸³

390. Logor Manjača je zatvoren tek 16. decembra 1992. Neki zatočenici su pod pokroviteljstvom MKCK-a prebačeni u Hrvatsku, neki su premješteni u logor Batković u Bijeljini, a neki su pušteni na slobodu.⁸⁸⁴

391. Osim u logoru Manjača, srpske vlasti su 1992. godine civile uglavnom muslimanske i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u sedam zatočeničkih centara u opštini Banja Luka, i to u zatvoru u Banjoj Luci (Tunjice) [C1.1], u zgradi CSB-a [C1.2], u Malom logoru (vojno-istražnom centru) [C1.3], u sportskoj dvorani [C1.5], u kasarni “Kozara” [C1.6], u Kaštelu [C1.7] i u starom vojnom logoru [C1.8].⁸⁸⁵

392. Vijeće zaključuje da su srpske snage u opštini Banja Luka u periodu od marta do oktobra 1992. ubile sve u svemu više od 31 Muslimana i Hrvata. Poslovni prostori i privatna imovina u vlasništvu Muslimana i Hrvata bili su meta čestih napada. Od aprila ili

⁸⁷⁹ P497 (dodatak Džafićevoj izjavi, 27. juli 2001.), str. 2.

⁸⁸⁰ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.119.

⁸⁸¹ P583, separator 58 (dopis Komande 1. krajiškog korpusa); Trbojević, T. 11605-6.

⁸⁸² P1250 (Sastanak povodom stavova o tretmanu i obradi lica koja su učestvovala u oružanoj pobuni, Manjača, 20. avgust 1992.).

⁸⁸³ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 276.

⁸⁸⁴ P512.E (transkript Džonlićevog iskaza), str. 2747-8; P216 (izjava svjedoka 565), par. 2, 79; P517 (Seferovićeva izjava), str. 5, 7; P519B (transkript Draganovićevog iskaza), str.5009; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5455; Begić, T. 3000-1; P891 (Brownov izvještaj), par. 2.132; Brown, T. 16401; P892, separator 99 (Redovni borbeni izvještaj, Komanda 1. krajiškog korpusa, 16. decembar 1992.); P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9165; P309 (Medanovićeva izjava), par. 36; Bišćević, T. 5540; Egrić, T. 4796; P249 (Spisak zarobljenih lica koji su otišli u razmjenu 29.01.1993. u Lipovcu); Osmanović, T. 5240, 5277; P265 (Osmanovićeva izjava), par. 51.

maja 1992. nadalje, srpske snage uhapsile su hiljade Muslimana i Hrvata u opštini Banja Luka i mnoge od njih doveli u logor Manjača. Zatočnici u logoru Manjača teško su zlostavljani, a neki su pretučeni nasmrtno. Uslovi u logoru Manjača bili su izuzetno teški, a poboljšali su se tek nakon posjeta domaćih i međunarodnih delegacija. U opštini Banja Luka je 1992. radilo još osam drugih zatočeničkih centara. Vijeće takođe zaključuje da je, od maja 1992. nadalje, velik broj Muslimana i Hrvata otišao iz Banje Luke iz straha i zbog nepodnošljivih okolnosti. Jedna agencija za preseljenje rukovodila je svim aspektima preseljenja. U julu i avgustu 1992. su iz opštine autobusi puni ljudi gotovo svakodnevno odlazili u Hrvatsku i prema drugim odredištima.

4.3.2 Bosanska Krupa

393. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu opštine Bosanska Krupa bilo je 43.104 (74%) Muslimana, 13.841 (24%) Srba, 139 Hrvata, 708 Jugoslovena i 528 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁸⁸⁶

394. Približno u martu 1992. SDS je obrazovao svoje policijske snage u opštini i zahtijevao da se Bosanska Krupa podijeli na srpska i muslimanska područja. Od pripadnika policije na područjima na koja su Srbi polagali pravo tražilo se da potpišu izjavu o lojalnosti republici bosanskih Srba.⁸⁸⁷

395. Dana 18. aprila 1992. na sastanku opštinskih političkih stranaka, Miroslav Vještica, predsjednik lokalnog SDS-a, koji je bio i član skupštine bosanskih Srba, rekao je da će uticati na one na "vrhu" kako Bosanska Krupa ne bi bila napadnuta, ali samo ako Muslimani pristanu na zahtjev da Srbi dobiju desnu obalu Une.⁸⁸⁸ Sljedećeg dana su Srbi unilateralno proglasili Bosansku Krupu srpskom opštinom.⁸⁸⁹ Dana 20. aprila srpski vojnici iz Sanskog Mosta, opremljeni automatskim naoružanjem, protivavionskim oružjem, minobacačima i artiljerijom viđeni su po gradu Bosanskoj Krupi.⁸⁹⁰ Pripadnici srpskih paravojnih jedinica, slično opremljeni naoružanjem JNA i, kako se čini, pod

⁸⁸⁵ Malešević, T. 16117, 16136-9, 16140-1; P504 (izjava svjedoka 428), str. 5; svjedok 633, T. 3880-1.

⁸⁸⁶ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 62-5.

⁸⁸⁷ P507 (Velićeva izjava), str. 7; svjedok 48, T. 6414-7, 6445-7; P303.A (izjava svjedoka 48), par. 18-20, 27; P303.B (izjava svjedoka 48), par. 8, 28-9.

⁸⁸⁸ P508 (izjava svjedoka 19), str. 2; P508.A (izjava svjedoka 19), str. 4-5; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 2.

⁸⁸⁹ P508 (izjava svjedoka 19), str. 5.

⁸⁹⁰ P508 (izjava svjedoka 19), str. 3; P508.A (izjava svjedoka 19), str. 5.

komandom Gojka Kličkovića, viđeni su istog dana nedaleko od muslimanskog sela Arapuša.⁸⁹¹ Dana 19. i 20. aprila srpski civili su viđeni kako odlaze iz Bosanske Krupe.⁸⁹²

396. Dana 21. aprila 1992. Srbi su putem radija dali ultimatum da se svi Muslimani presele na lijevu obalu Une, čime su naredili da se opština podijeli prema nacionalnoj strukturi. Istog dana srpske snage su napale grad.⁸⁹³ Pripadnici srpskih paravojnih snaga granatirali su grad minobacačima s okolnih brda.⁸⁹⁴ Neki objekti, naročito policijska stanica, gađani su vatrom iz snajpera i granatirani iz teškog naoružanja. Pripadnici policije i Patriotske lige organizovali su otpor.⁸⁹⁵ Svjedok 19 vidio je kako srpske snage granatiraju zgradu opštine, a srpski vojnici pale i pljačkaju muslimanske kuće.⁸⁹⁶ Otpor u Bosanskoj Krupi trajao je četiri dana i za to vrijeme je pobjegla većina muslimanskog stanovništva. Svjedok je prisustvovao sahrani dvanaest civila koji su poginuli u granatiranju. Njihovi leševi su ležali na ulicama petnaest dana [A2.1].⁸⁹⁷ Vijeće nije u poziciji da ocijeni okolnosti njihove smrti. Takođe 21. aprila 1992. svjedok 19 vidio je kako pripadnici srpskih paravojnih snaga napadaju muslimansko selo Arapuša, nakon što ih je Gojko Kličković zaustavio da ne napadnu dok traju pregovori. Neki mještani su poginuli, a ostali su protjerani.⁸⁹⁸ Vijeće nije u poziciji da ocijeni okolnosti smrti tih mještana, a naročito da li su u trenutku smrti imali aktivnu ulogu u neprijateljstvima.

397. Svjedok 34, civil Musliman, zarobljen je 23. aprila 1992. i zatočen u školi u Jasenici [C4.1]. Pripadnici dvije srpske paravojne jedinice, "Suha rebra" i šešeljevci, koji su dolazili u logor, redovno su surovo tukli zatočenike, među kojima i svjedoka.⁸⁹⁹ U maju 1992. svjedok je s drugim zatočenicima premješten u školu "Petar Kočić" [C4.2]. Tamo su higijenski uslovi bili loši. Pripadnici srpske policije koji su čuvali školu redovno su tukli i zlostavljali zatočenike i povremeno ih podvrgavali elektrošokovima.⁹⁰⁰ Svjedok je čuo pucnje kada je ubijeno jedanaest zatočenika u sobi pored one u kojoj je bio zatočen. Ta pogubljenja je izvršio jedan pripadnik lokalnog TO-a kojeg je svjedok poznao.⁹⁰¹ Još pet

⁸⁹¹ Svjedok 48, T. 6409, 6413, 6421-4, 6480-81; P303.A (izjava svjedoka 48), par. 13-14; P303.B (izjava svjedoka 48), par. 31.

⁸⁹² P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 5.

⁸⁹³ P508 (izjava svjedoka 19), str. 3; P508.A (izjava svjedoka 19), str. 6; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 5-6.

⁸⁹⁴ Svjedok 48, T. 6426-9; P303.B (izjava svjedoka 48), par. 39-43.

⁸⁹⁵ P507 (Velićeva izjava), str. 7-8.

⁸⁹⁶ P508 (izjava svjedoka 19), str. 4; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 6; P508.A (izjava svjedoka 19), str. 6.

⁸⁹⁷ Svjedok 48, T. 6433; P303.A (izjava svjedoka 48), str. 6; P303.B (izjava svjedoka 48), par. 54.

⁸⁹⁸ Svjedok 48, T. 6424; P303.A (izjava svjedoka 48), par. 15; P857 (Tokačin izvještaj).

⁸⁹⁹ P509 (izjava svjedoka 34), str. 2; P509.B (izjava svjedoka 34), str. 3-4.

⁹⁰⁰ P509.B (izjava svjedoka 34), str. 4; P509 (izjava svjedoka 34), str. 3.

⁹⁰¹ P509.B (izjava svjedoka 34), str. 6.

zatočenika ubijeno je u toj školi dok je svjedok tamo bio zatočen [B2.1].⁹⁰² Dana 21. maja 1992. svjedok 34 i još 20 zatočenika odvedeni su u logor Kamenica u opštini Drvar. Tokom zatočeništva, on i drugi muslimanski zatočeniци morali su da na liniji fronta kopaju rovove.⁹⁰³

398. Dana 23. aprila 1992. lokalni Srbi, pripadnici rezervnih snaga, zarobili su svjedoka 19, Muslimana zaposlenog u opštinskoj vladi u Bosanskoj Krupi, i još 35 ljudi, među kojima i nekoliko Srba, i odvezli ih autobusom u školu u Jasenici. Jedna komisija ih je razvrstala u grupe: vojnici, civili i politički zatvorenici. Sljedećeg dana je s još 76 civila premješten u selo Arapuša. Zatočeniци su držani u kućama Muslimana. Čuvali su ih pripadnici srpskih vojnih jedinica iz Donjeg i Gornjeg Petrovca.⁹⁰⁴ Paravojne snage su terorizirale zatočeničke, tukle ih i oduzimale im imovinu.⁹⁰⁵ Tokom zatočeništva u Arapuši, svjedok 19 je vidio kako su 27. ili 28. aprila pripadnici paravojnih jedinica ubili jednu mladu trudnicu.⁹⁰⁶ Dana 28. aprila 1992. Gojko Kličković, koji je postao predsjednik Ratnog predsjedništva Bosanske Krupe, naredio je komandantima tri bataljona 1. podgrmečke brigade da smjesta “izvrše evakuaciju muslimanskog stanovništva” s teritorije pod njihovom kontrolom. Napisao je da Ratno predsjedništvo “muslimanskom stanovništvu ne može garantovati potpunu sigurnost” i da se smatra da je neophodno izvršiti evakuaciju nekoliko sela, među kojima i Arapuše.⁹⁰⁷ U skladu s tim naređenjem Izvršni odbor Mjesne zajednice Arapuša je, zajedno s lokalnim “odborom izbjeglica” i “komandom bataljona” 1. maja 1992. izdao nalog za evakuaciju svih mještana Arapuše i izbjeglica – ukupno 460 ljudi.⁹⁰⁸ Dana 1. maja 1992. svjedok je s još 460 ljudi premješten u selo Fajtovići u opštini Sanski Most, u kojem je već bilo zatočeno 1.200 ljudi.⁹⁰⁹

399. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine civile uglavnom hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u još tri zatočenička centra u Bosanskoj Krupi, i to u osnovnoj školi u Suvaji [C4.4], u osnovnoj školi u Gorinji [C4.5] i u osnovnoj školi u Arapuši [C4.6].⁹¹⁰

⁹⁰² P509 (izjava svjedoka 34), str. 3-4; P509.B (izjava svjedoka 34), str. 5-6; P857 (Tokačin izvještaj).

⁹⁰³ P509.B (izjava svjedoka 34), str. 4-7.

⁹⁰⁴ P508 (izjava svjedoka 19), str. 4-5; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 11-12; P747.G (Uputstvo o evakuaciji stanovništva sa izbjeglicama iz MZ Arapuša, 1. maj 1992.).

⁹⁰⁵ P508 (izjava svjedoka 19), str. 5; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 2, 14-15.

⁹⁰⁶ P508 (izjava svjedoka 19), str. 5; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 15; P857 (Tokačin izvještaj).

⁹⁰⁷ P747.F (Naredba Ratnog predsjedništva Srpske opštine Bosanska Krupa, 28. april 1992.).

⁹⁰⁸ P747.G (Uputstvo o evakuaciji stanovništva sa izbjeglicama iz MZ Arapuša, 1. maj 1992.).

⁹⁰⁹ P508 (izjava svjedoka 19), str. 5; P508.G (dnevnik svjedoka 19), str. 28.

⁹¹⁰ Malešević, T. 16120, 16136-9, 16140-1.

400. Dana 22. maja 1992. Ratno predsjedništvo Bosanske Krupe izdalo je naredbu SJB-u i vojnoj policiji “o evakuaciji preostalog muslimanskog stanovništva” sa područja srpske opštine Bosanska Krupa.⁹¹¹ Tri dana kasnije “predložilo” je Komandi 1. podgrmečke brigade da se pripremi za “čišćenje” lijeve obale Une. U sklopu akcije čišćenja trebalo je uništiti i opustošiti što je moguće veći broj stambenih i drugih objekata. Svrha tog prijedloga bila je “rušenje morala kod neprijatelja i izazivanje straha i panike “. ⁹¹² Tokom 1992. godine vatrom ili eksplozivom teško su oštećena ili potpuno uništena četiri muslimanska i katolička spomenika u Bosanskoj Krupi. Među njima je bila i katolička crkva [D2.2] u Bosanskoj Krupi, koju su srpske snage razorile u maju 1992.⁹¹³

401. U izvještaju MUP-a iz maja 1993. navedeno je da se 43.300 Muslimana, 143 Hrvata, 4.760 Srba i 256 osoba druge nacionalnosti iselilo iz opštine koja se sada zove “Krupa na Uni”.⁹¹⁴

402. Vijeće zaključuje da su u maju 1992. godine srpske snage u opštini Bosanska Krupa ubile sedamnaest Muslimana i Hrvata. Srpske snage granatirale su 21. aprila grad Bosansku Krupu i zapalile i opljačkale muslimanske kuće. Osim toga, hotimično su uništavale vjerske spomenike u opštini. Civili većinom muslimanske i hrvatske nacionalnosti držani su u pet zatočeničkih centara u kojima su ih redovno i teško premlaćivali pripadnici srpskih paravojnih jedinica koji su dolazili u te zatočeničke centre. Povremeno su podvrgavani elektrošokovima, a neki muslimanski zatočenici morali su da kopaju rovove na liniji fronta. Vijeće zaključuje da je do maja 1992. većina Muslimana otišla s lijeve obale Une iz straha i zbog nepodnošljivih okolnosti, i da su se na kraju gotovo svi Muslimani iselili iz te opštine.

4.3.3 Bosanski Novi

403. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu Bosanskog Novog bilo je 25.101 (60 posto) Srba, 14.040 (34 posto) Muslimana, 403 (1 posto) Hrvata, 1.557 Jugoslovena i 564 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.⁹¹⁵

⁹¹¹ P529, separator 342 (Naredba Ratnog predsjedništva Srpske opštine Bosanska Krupa, 22. maj 1992.).

⁹¹² P747.H (Prijedlog Ratnog predsjedništva Bosanska Krupa, 25. maj 1992.).

⁹¹³ P732 (Riedlmayerov izvještaj), Dodatak 2.1; (transkript Riedlmayerovog iskaza), str. 23808-9; P507 (Velićeva izjava), str. 8.

⁹¹⁴ P892, separator 100 (Pregled odseljenih i doseljenih građana na područja koja pokriva sektor, maj 1993.), str. 5-6.

⁹¹⁵ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 66-9.

404. Sredinom aprila 1992., novoimenovani načelnik policije srpske nacionalnosti otpustio je sve policajce Muslimane u Bosanskom Novom zato što su odbili potpisati izjavu o lojalnosti srpskim vlastima. Preostalim policajcima izdate su nove maskirne uniforme sa srpskom zastavom na epoleti. Bez posla su ostali i Muslimani koji su radili u preduzećima u opštini Bosanski Novi.⁹¹⁶

405. Krajem marta 1992. u muslimanskom selu Suhača započeli su razgovori s predstavnicima SDS-a iz sela Jošave o predaji muslimanskog oružja. Krajem aprila, Muslimani su odlučili Srbima predati vatreno oružje. Nedugo poslije toga, seljanima je rečeno da odu na jedno polje u Jošavi, gdje su morali čekati dok su srpski vojnici pretraživali Suhaču u potrazi za eventualno zadržanim oružjem. Ništa nije pronađeno. Tri dana nakon tog pretraživanja, srpske snage su izvršile artiljerijski napad na Suhaču, za koji se ne zna koliko je tačno trajao. Na izlaze iz sela postavljene su barikade, čime je onemogućen bijeg. Srpski vojnici su palili kuće u tom selu i po okolnim brdima,⁹¹⁷ te razorili dvije seoske džamije [D3.11, D3.10].⁹¹⁸

406. Dana 9. maja 1992. ili približno tog datuma, Krizni štab Bosanskog Novog na čelu s Radomirom Pašićem izdao je putem radija Bosanski Novi ultimatum Muslimanima u toj opštini da predaju oružje u roku od 24 sata.⁹¹⁹ Narednih dana, srpske snage su napale Blagaj-Japru teškom artiljerijom koja je ranije postavljena oko tog sela. Selo je dva dana granatirano, a vojnici JNA su vatrenim oružjem gađali i ranjavali civile.⁹²⁰ U granatiranju je oštećeno nekoliko kuća i džamija [D3.6].⁹²¹ Približno u isto vrijeme, pucalo se i u gradu Bosanski Novi, a vojnici u uniformama JNA odveli su cjelokupno muslimansko stanovništvo četvrti Urije i Prekosanje u školu "Đuro Radmanović" i ondje ih zatočili na nekoliko dana.⁹²² Džamije u Urijama i Prekosanju razorene su [D3.2, D3.3].⁹²³ U maju 1992. počeli su odvoditi članove SDA iz Bosanskog

⁹¹⁶ P467.A (izjava Hamdije Krupića), str. 7; P468 (izjava Hasana Alića), str. 2-3.

⁹¹⁷ Svjedok 44, T. 2676-7, 2682, 2684, 2711-14, 2718-19, 2720; P97 (izjava svjedoka 44), par. 1, 12, 15, 17; Midho Alić, T. 2518; P76 (izjava Midhe Alića), par. 25; P763.C, separator 49 (Izvjestaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1, 3.

⁹¹⁸ Midho Alić, T. 2491, 2518; svjedok 44, T. 2706.

⁹¹⁹ Midho Alić, T. 2491, 2508-10, 2590; P468 (izjava Hasana Alića), str. 4; D115 (Izvjestaj Kriznog štaba Bosanski Novi), str. 3.

⁹²⁰ Midho Alić, T. 2509, 2512; P468 (izjava Hasana Alića), str. 4; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 2; P97 (izjava svjedoka 44), par. 24-5; svjedok 44, T. 2725.

⁹²¹ P468 (izjava Hasana Alića), str. 4; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 2; Midho Alić, T. 2491, 2496, 2514-17; P79 (fotografija).

⁹²² Purić, T. 26996-8; Delić, T. 26333-8, 26340-2, 26391-2, 26398-9.

⁹²³ Svjedok 44, T. 2704.

Novog na ispitivanje u gradski hotel, policijsku stanicu [C5.11] i Vatrogasni dom [C5.7], gdje su ih žestoko tukli.⁹²⁴

407. Tokom maja 1992., izvršeni su napadi na druga muslimanska sela u dolini Japre, poput Hozića i Agića, i paljene su kuće.⁹²⁵ Džamije u tim selima, među kojima i drvena džamija u Blagaj-Rijeci [D3.9], razorene su.⁹²⁶ Dana 24. maja, srpske jedinice su u selo Blagaj-Japru potjerale cjelokupno muslimansko stanovništvo doline Japre, koje su činili stanovnici sela Gornji Agići, Hozići i Suhača, kao i sela Donji Agići, Dedići, Dolovljani, Crna Rijeka, Ekići i Maslovare. Srpski vojnici su Muslimanima u Suhači rekli da moraju otići jer im se više ne može garantovati bezbjednost. Operacija je završena za dva dana. Kada su se seljani počeli iseljavati, započeli su pljačka i paljenje kuća. Konvoj ljudi koji su se iz tih naselja vozili prema gradu Bosanskom Novom, dug jedan kilometar, zaustavila je u selu Blagaj srpska vojna policija u uniformama JNA.⁹²⁷ Srpski vojnici su naložili dijelu Muslimana da se smjeste u privatne kuće u Blagaj-Japri, mjestu koje je, prema riječima svjedoka u čijoj kući je živjelo 29 raseljenih Muslimana, postalo nalik na zarobljenički logor. Prisustvo naoružanih srpskih patrola značilo je da Muslimani ne mogu nikud otići. [C5.3].⁹²⁸ Prema riječima Radomira Pašića, Krizni štab nije mogao kontrolisati situaciju i zaustaviti zločine koje su paravojne grupe vršile u pomenutim selima.⁹²⁹ Bez obzira na to, Pašić je preduzeo korake da se Muslimani uklone iz te opštine.

408. Dana 26. maja 1992., Charles Kirudja, koordinator UN-a za civilne poslove u Sektoru sjever, zaštićenoj zoni UN-a u Hrvatskoj, koja se nalazila uz sjeverozapadnu granicu Bosne i Hercegovine, sastao se u Hrvatskoj s gradonačelnikom Dvora, Jugoslavom Borojevićem. Borojević je Kirudji rekao da ga je Radomir Pašić, predsjednik Kriznog štaba Bosanski Novi, obavijestio da oko 5.000 Muslimana želi dobrovoljno otići iz te opštine i preko Sektora sjever otputovati u Sloveniju i Austriju. Na pitanje zašto Muslimani žele otići, Borojević je Kirudji odgovorio da je Bosanski Novi postao dio "nove stvarnosti", i to nove stvarnosti republike bosanskih Srba, te da

⁹²⁴ Purić, T. 26990, 26999-700; Delić, T. 26369, 26393.

⁹²⁵ Midho Alić, T. 2502, 2518, 2521; P78 (karta doline Japre); P76 (izjava Midhe Alića), par. 25-6, 29.

⁹²⁶ Midho Alić, T. 2496, 2514-18.

⁹²⁷ P468 (izjava Hasana Alića), str. 5-6; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 4; P763.C, separator 49 (Izveštaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1-5; P469.B (transkript iskaza svjedoka 572), str. 14128-30; P469 (izjava svjedoka 572), str. 4; svjedok 44, T. 2685, 2723-5; P97 (izjava svjedoka 44), par. 20, 24, 27; Radomir Pašić, T. 19633-4, 19641, 19754-5, 19758, 19575; D115 (Izveštaj Kriznog štaba Bosanski Novi), str. 8-9; Purić, T. 27003-4.

⁹²⁸ P468 (izjava Hasana Alića), str. 6.

⁹²⁹ Radomir Pašić, T. 19629-35, 19637-40; D115 (Izveštaj Kriznog štaba Bosanski Novi), str. 8-9.

Muslimani ne žele priznati tu novu srpsku vlast. Kirudja je sutradan primio delegaciju iz Bosanskog Novog, u kojoj su, uz Radomira Pašića, bili načelnik policije i jedan član opštinskog Izvršnog odbora. Pašić je obavijestio Kirudju da su naoružani pripadnici srpskih neregularnih snaga počeli vršiti pritisak na Muslimane u Bosanskom Novom da napuste to područje, uglavnom zato što je mnogo Muslimana odbilo da se razoruža ili izjavi lojalnost novoj srpskoj vlasti. Prema Pašićevim riječima, tih 5.000 osoba koje su željele otići iz Bosanskog Novog u tom momentu je bilo okupljeno u Blagaj-Japri. Odbili su otići u druge dijelove Bosne i Hercegovine iz straha od mobilizacije pa je policija iz Bosanskog Novog pristala da ih sprovede do hrvatske granice. Pašić je zatražio da se UNPROFOR pobrine za prolaz te grupe kroz Sektor sjever. Kirudja nije vjerovao Pašićevim riječima i zaključio je da se dotični Muslimani protjeruju iz opštine, zbog čega je odbio taj zahtjev.⁹³⁰

409. U noći 31. maja 1992., u gradu Bosanskom Novom ponovo se pucalo. Zapaljen je dio muslimanskih kuća, gradska džamija [D3.1] i džamija Vidorije [D3.8]. Srpski vojnici su sutradan uhapsili svjedoka Delića i njegovog brata i odveli ih u lovačku kuću, gdje su ih natjerali da kleče okrenuti prema zidu. Ti srpski vojnici su ih tjerali da pjevaju srpske pjesme i pucali po zidu oko njih.⁹³¹ Odatle su ih autobusom odvezli na stadion Mlakve [C5.2] gdje su zatočenici bili okruženi vojnicima i stražarima Srbima. U narednim danima, na stadion je dovedeno još ljudi. Manji broj ljudi je samoinicijativno pješice došao na stadion iz straha da će ih naći kod kuće i da će, kako je to rekao svjedok Delić, "jednostavno [da] nestanu". Prema procjeni tog svjedoka, na stadionu je bilo zatočeno približno 1.000 ljudi. Prvog dana zatočeništva dobili su nedovoljnu količinu hrane, a poslije toga su hranu donosile supruge i majke zatočenika. Zatočenici su spavali na travi, na tribinama ili u svlačionicama. Vojnici su te Muslimane tokom njihovog zatočeništva prozivali i odvodili u policijsku stanicu [C5.11], Vatrogasni dom [C5.7] ili hotel "Una" [C5.6]. Zatočenici, među kojima i svjedok Delić, pušteni su na slobodu 5. juna 1992.⁹³²

⁹³⁰ Kirudja, T. 3088-93, 3095-9, 3110-11, 3234, 3236-9; P125 (memorandum UNPROFOR-a, pošiljalac: Kirudja, 26. maj 1992.); P120 (Kirudjina izjava), str. 16-17; P126 (memorandum UNPROFOR-a, 29. maj 1992.), str. 3-54; P129 (memorandum UNPROFOR-a koji je napisao Kirudja, 8. juni 1992.), str. 1-2; P120 (Kirudjina izjava), str. 18-19; Radomir Pašić, T. 19650, 19653, 19655; D115 (Izveštaj Kriznog štaba Bosanskog Novog), str. 9.

⁹³¹ Delić, T. 26338-9, 26340, 26342-4.

⁹³² Delić, T. 26344-7, 26373, 26377, 26396-7; Purić, T. 26995-6; D115 (Izveštaj Kriznog štaba Bosanski Novi), str. 9-10; P529, separator 295 (Izveštaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 9; P763.C, separator 49 (Izveštaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1-5; P96 (Izveštaj za SJB-a Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 2; Kirudja, T. 3117-18; P131 (memorandum UNPROFOR-a, pošiljalac: Kirudja, 6. juni

410. Početkom juna 1992., u više navrata su vođeni pregovori između predstavnika Muslimana, srpskih opštinskih vlasti i predstavnika međunarodne zajednice. Pregovaralo se o odlasku konvoja Hrvata i Muslimana iz Bosanskog Novog. Ti pregovori su se održavali u kancelariji Radomira Pašića u Dvoru, dvaput u kući svjedoka Emina Purića i dvaput na mostu na Uni. Nije se razgovaralo o mogućnosti povratka tih ljudi.⁹³³ Purić je te "pregovore" opisao kao očajnički pokušaj da dobiju pomoć "da izađemo iz tog okruženja i tog pakla koji je u to vrijeme bio u Bosanskom Novom".⁹³⁴

411. Dana 8. juna 1992., Krizni štab Bosanski Novi je izdao ultimatum kojim se od 4.000 Muslimana silom okupljenih u Blagaj-Japri od 24. maja traži da, uz pomoć Kriznog štaba i Crvenog krsta, odu iz te opštine u pravcu Banje Luke, a u protivnom im Krizni štab neće biti u stanju garantovati bezbjednost.⁹³⁵ Sljedećeg dana, srpski vojnici su uz pucnjavu istjerali Muslimane u Blagaj-Japri iz kuća u kojima su bili smješteni.⁹³⁶ Neki civili su ranjeni.⁹³⁷ Muslimani su silom okupljeni kod mosta u Blagaj-Japri i, prije nego što su ih odveli u preduzeće "Japra" i zatočili, vojni policajci su im oduzeli vrijedne predmete [C5.1]. U jednom trenutku, jedan srpski vojnik je izdvojio trojicu muškaraca iz gomile i ubio ih iz vatrenog oružja. Uslijedilo je još takvih ubistava. Tom prilikom je ubijen dio ljudi koji su identifikovani prilikom ekshumacije masovnih grobnica na području Blagaj-Japre, u kojima je pronađeno 69 tijela [A3.1].⁹³⁸

412. Nadalje, srpski vojnici su 9. juna 1992. u jednoj osnovnoj školi u Blagaj-Japri zatočili 25 do 30 Muslimana [C5.8], kojima je kasnije naređeno da odu u preduzeće "Japra".⁹³⁹ Dio Muslimana zatočenih u tom preduzeću je opljačkan, a muškarci su odvojeni od žena i djece.⁹⁴⁰ Pripadnici TO-a i vojne policije su zatim sve Muslimane iz preduzeća, kojih je u tom trenutku bilo približno 4.000, ukrcali u vagone i otpremili za Doboj s pripadnicima SJB-a kao obezbjeđenjem. Međutim, ta grupa je vraćena u Bosanski Novi, gdje su Muslimani zatočeni na stadionu Mlakve [C5.2].⁹⁴¹

1992.); P120 (Kirudjina izjava), str. 21; T. 3104-5; P128 (memorandum UNPROFOR-a, pošiljalac: Thornberry, 6. juni 1992.); P129 (memorandum UNPROFOR-a, pošiljalac: Kirudja, 8. juni 1992.), str. 2.

⁹³³ Delić, T. 26331-3, 26349-52, 26354, 26356, 26364, 26367, 26393; D116.A (fotografija).

⁹³⁴ Purić, T. 26983.

⁹³⁵ P529, separator 426 (Obavijest Kriznog štaba Bosanski Novi, 8. juni 1992.).

⁹³⁶ P468 (izjava Hasana Alića), str. 5-6; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 4.

⁹³⁷ P97 (izjava svjedoka 44), par. 24-5; svjedok 44, T. 2725.

⁹³⁸ P97 (izjava svjedoka 44), par. 25, 27-35; svjedok 44, T. 2689-91; P95 (Zapisnik o ekshumaciji u Bosanskom Novom, 28. oktobar 1998.), str. 3; P857 (Tokačin izvještaj).

⁹³⁹ P76 (izjava Midhe Alića), par. 28-9; Midho Alić, T. 2497, 2499, 2522, 2524, 2528.

⁹⁴⁰ Midho Alić, T. 2497, 2592-7; P468 (izjava Hasana Alića), str. 5-6; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 4.

⁹⁴¹ Midho Alić, T. 2527-8, 2530, 2499; P76 (izjava Midhe Alića), par. 42-3; P96 (Izvještaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 2-3; P97 (izjava svjedoka 44), par. 36-43; P763.C, separator 49 (Izvještaj za SJB Bosanski Novi, 15.

413. U jednom izvještaju SJB-a Bosanski Novi konstatuje se da SJB nijednog od približno 700 vojno sposobnih muškaraca koje je TO kasnije smjestio na stadion Mlakve nije smatrao bezbjednosno interesantnim, te da SJB nije odigrao nikakvu ulogu u njihovom zatočenju.⁹⁴² Ljudi zatočeni na stadionu Mlakve od 11. juna do 27. jula 1992. nisu dobijali dovoljno hrane i vode. Higijenski uslovi su bili loši, nije bilo sapuna ni tople vode, a postojala su samo dva toaleta za cijelu grupu. Zatočenici su spavali na podu obloženom pločicama, bez ćebadi. Stražari – koji su bili vojnici i vojni policajci iz VRS-a – uglavnom nisu zlostavljali zatočene, već su ih štitili od osvetničkih napada drugih Srba. Jedan svjedok je to objasnio činjenicom da su Srbima zatočenici trebali za razmjenu.⁹⁴³ Jednom su, međutim, iz grupe navodno izdvojili petnaest članova stranke SDA i odveli ih u Vatrogasni dom u gradu [C5.7], gdje su ih tukli i gdje su im dali drvene palice da tuku jedni druge. Samo šestorica su preživjela ta premlaćivanja.⁹⁴⁴

414. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno muslimanske i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u sljedećim zatočeničkim centrima u Bosanskom Novom: u policijskoj stanici u Bosanskoj Kostajnici [C5.4], u zgradi Vatrogasnog doma [C5.5], u hotelu "Una" [C5.6], na lokaciji nazvanoj Suha Međa i u privatnim kućama [C5.10].⁹⁴⁵

415. Dana 23. juna 1992., naoružani Srbi su napali muslimansko naselje Alići. Grupa od 27 seljana muškog pola odvedena je na groblje i ubijena iz vatrenog oružja [A3.2].⁹⁴⁶

416. Krajem juna ili početkom jula 1992., Krizni štab Bosanski Novi izdao je uputstvo kojim se regulišu uslovi za dobijanje dozvole za odlazak. Oni koji u svom vlasništvu nisu imali nikakvu imovinu morali su od opštinskog katastra dobiti službenu potvrdu o tome. Oni koji su u svom vlasništvu imali neku imovinu morali su sastaviti ugovor kojim tu imovinu ostavljaju Srbima ili srpskoj državi, ili je se jednostavno odriču. Oni koji su željeli otići morali su, osim toga, dostaviti spisak svih članova domaćinstva, pribaviti uvjerenje o nekažnjavanju, pribaviti potvrdu da su svi računi za komunalne

avgust 1992.), str. 1-5; Radomir Pašić, T. 19669-74, 19802, 19804-5, 19817, 19820, 19823-5, 19829; D115 (Izvještaj Kriznog štaba Bosanski Novi), str. 10; Delić, T. 26366, 26377; Purić, T. 27004-7; P763.C, separator 49 (Izvještaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1-5.

⁹⁴² P763.C, separator 49 (Izvještaj SJB-a Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1-5.

⁹⁴³ Svjedok 44, T. 2693-5; P97 (izjava svjedoka 44), par. 44-6, 49-50; P96 (Izvještaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 3; Midho Alić, T. 2499, 2533-4; P82 i P83 (fotografije); P76 (izjava Midhe Alića), par. 45; P468 (izjava Hasana Alića), str. 8-9; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 7.

⁹⁴⁴ P468 (izjava Hasana Alića), str. 8-9; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 7; P857 (Tokačin izvještaj).

⁹⁴⁵ Malešević, T. 16120-1, 16136-9, 16140-1.

usluge plaćeni, od opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu dobiti potvrdu da su odslužili vojni rok, te od SJB-a dobiti dozvolu za odlazak. U svim dokumentima je moralo stajati da postupaju dobrovoljno.⁹⁴⁷

417. Dana 16. jula 1992., formiran je konvoj s približno 4.000 Muslimana. Emin Purić je vodio pregovore s UNPROFOR-om, koji konvoju nije dozvoljavao ulaz u Hrvatsku. Nakon nekoliko sati, jedan od predstavnika Danskog bataljona je konvoju saopštio da može krenuti prema Bosanskoj Dubici, gdje će mu biti dozvoljeno da uđe u Hrvatsku. Konvoj, na čelu s Radomirom Pašićem, to je i učinio, ali ulazak konvoja u tu opštinu je spriječen i on je, nekoliko sati kasnije, skrenuo prema Bosanskoj Kostajnici. Kada je konvoj tamo stigao, nije mu dozvoljeno da prijeđe most preko Une, tako da se vratio u Bosanski Novi. Kada je konvoj stigao u Bosanski Novi, mnogi iz konvoja se nisu mogli vratiti u svoje domove jer su ih Srbi zauzeli čim je konvoj otišao, ili čak prije toga. Ljudi su se stoga smjestili po raspoloživim kućama. U periodu od 17. do 23. jula 1992., predstavnik UNHCR-a je stigao u Bosanski Novi i obavijestio Muslimane da im je Hrvatska dozvolila da uđu u tu zemlju. Dana 23. jula 1992., formiran je novi, kilometrima dug, konvoj od približno 9.000 ljudi, u čijoj pratnji su bile međunarodne snage. U tom konvoju su bili i ljudi koji su dotad bili zatočeni na stadionu Mlakve. Mali broj ljudi je ostao, ali svjedok Delić je čuo da su naoružani vojnici išli od vrata do vrata i prisiljavali te ljude da odu; osim toga, kada je konvoj krenuo, nekoliko autobusa je ostalo kako bi se i preostali ljudi odvezli u Hrvatsku. Svjedok Delić je naglasio da niko od ljudi koji su otišli tim konvojem to nije uradio dobrovoljno, već zbog užasne situacije u kojoj su se našli Muslimani u toj opštini. Kada su Muslimani otišli iz svojih domova, Srbi su počeli s pljačkom ili useljavanjem u njihove kuće. Nakon odlaska konvoja, u gradu Bosanskom Novom ostalo je par stotina Muslimana. Ljudi iz konvoja su odvedeni u sportsku dvoranu i na stadion u Karlovcu, Hrvatska.⁹⁴⁸ U izvještaju Stanice javne

⁹⁴⁶ P469.B (transkript iskaza svjedoka 572), str. 14118-19, 14135-40, 14142-7, 14154, 14157; P469.C (transkript iskaza svjedoka 572), str. 14189, 14191, 14204-5; P469 (transkript iskaza svjedoka 572), str. 4-7; P857 (Tokačin izvještaj).

⁹⁴⁷ Delić, T. 26355, 26363; Kirudja, T. 3154-6, 3165-9; P141 (dopis Radomira Pašića, 6. juli 1992.); P142 (memorandum UNPROFOR-a, 8. juli 1992.); P144 (memorandum UNHCR-a, 12. juli 1992.); P469.B (transkript iskaza svjedoka 572), str. 14166-8; P469.C (transkript iskaza svjedoka 572), str. 14191-4; P469 (izjava svjedoka 572), str. 7; P469.E (Izjava svjedoka 572 /o neposjedovanju nekretnina/, 5. juli 1992.), str. 1; P469.G (Rješenje Opštinskog sekretarijata narodne odbrane bosanskih Srba, 5. juli 1992.), str. 1-2; P469.H (Uvjerenje, 6. juli 1992.), str. 1; P469.I, P469.J, P469.K (formulari Potvrde o prijavi – odjavi prebivališta – promjene mjesta stana, 6. juli 1992.), str. 1; P469.M, P469.N, P469.O (Dozvola za putovanje /Potvrda kojom se odobrava kretanje vozilom/, 7. juli 1992.), str. 1; P469.P, P469.Q (uvjerenja da se ne vodi krivični postupak, 14. juli 1992.), str. 1.

⁹⁴⁸ Delić, T. 26356-62, 26366-8, 26374, 26386-7, 26399; P468 (izjava Hasana Alića), str. 8-9; P468.B (izjava Hasana Alića), str. 7-8; P97 (izjava svjedoka 44), par. 44, 58-60, 63; P763.C, separator 49 (Izvještaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1-5; svjedok 583, T. 6786-7, 6790; P319 (Priopćenje za tisak Ministarstva informacija Republike

bezbjednosti Bosanski Novi sačinjenom nekoliko sedmica kasnije stoji da je do 23. jula "odjavila" 5.629 Muslimana koji su zatražili da "dobrovoljno" odu iz opštine.⁹⁴⁹

418. U periodu od 12. do 19. avgusta 1992., Radimir Pašić je, zajedno s predstavnicima SDS-a i SDA iz Bosanske Kostajnice, mjesta u sjevernom dijelu opštine Bosanski Novi, Kirudji uputio novi zahtjev za "evakuaciju" 5.000 Muslimana s tog područja. Pašić je Kirudji rekao da su Muslimani shvatili da oni ne mogu živjeti sa Srbima. Predstavnik SDA je objasnio da se Muslimani boje odmazde svaki put kada na frontu poginu neki Srbi. Uprkos Pašićevoj prijetnji da bi moglo biti mrtvih na obje strane ako se ne udovolji zahtjevu za evakuaciju Muslimana, Kirudja nije pristao da se UNPROFOR uključi u premještanje stanovništva.⁹⁵⁰

419. Vijeće zaključuje da su srpske snage u junu 1992. ubile više od 39 Muslimana. U maju 1992. srpske snage su napale više muslimanskih sela u dolini Japre i grad Bosanski Novi, hotimično razorile kuće i džamije, te ubile više seljana. Krajem tog mjeseca, muslimansko stanovništvo tih sela bilo je protjerano i okupljeno u selu Blagaj-Japra. Tokom maja i juna, Muslimani su hapšeni i odvođeni u deset zatočeničkih centara, uključujući stadion Mlakve. Pomenutim postupcima, kao i pritiskom na predstavnike Muslimana, opštinske vlasti bosanskih Srba nastojale su, i uspjele, nagnati veliki dio muslimanskog stanovništva da ode iz te opštine i iz republike bosanskih Srba. Konvoji u kojima je bilo na hiljade ljudi, od kojih su neki ranije bili zatočeni na stadionu Mlakve, otišli su iz te opštine u Hrvatsku.

4.3.4 Bosanski Petrovac

420. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva Bosanskog Petrovca bilo je: 11.694 (75 posto) Srba, 3.288 (21 posto) Muslimana, 48 Hrvata, 366 Jugoslovena i 225 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁹⁵¹

421. Dana 24. maja 1992., Krizni štab Bosanski Petrovac odlučio je da SJB, uz pomoć JNA i TO-a, započne s razoružavanjem paravojnih grupa i građana "koji neovlašteno

Hrvatske, 24. juli 1992.); Midho Alić, T. 2500, 2535; Radimir Pašić, T. 19681-9; P145 (memorandum UNPROFOR-a, 13. juli 1992.).

⁹⁴⁹ P763.C, separator 49 (Izveštaj za SJB Bosanski Novi, 15. avgust 1992.), str. 1-5.

⁹⁵⁰ Kirudja, T. 3183; P120 (Kirudjina izjava), str. 32-3.

⁹⁵¹ P954 (popis stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991. godine, april 1995.), str. 68-71.

posjeduju oružje".⁹⁵² Putem sredstava javnog informisanja i iz oklopnog transportera koji je kružio po gradu, Muslimanima je naređeno da predaju oružje.⁹⁵³ Dana 27. ili 28. maja, u potrazi za oružjem, izvršen je pretres muslimanskih kuća u gradu.⁹⁵⁴ Na puteve oko opštine postavljene su barikade, a nesrbima je ograničeno kretanje.⁹⁵⁵ U periodu od aprila do juna, Krizni štab je otpustio mnoge Muslimane u toj opštini i naredio da se muslimanskim domaćinstvima isključi telefon.⁹⁵⁶

422. U ljeto 1992., u gradu Bosanskom Petrovcu srpski civili su napali i ubili više desetina nenaoružanih Muslimana, među kojima je bilo žena, djece i starijih osoba, a civilna policija nije intervenisala.⁹⁵⁷ U Bosanskom Petrovcu, na ulici, jedan Srbin je iz vatrenog oružja ranio nenaoružanog Muslimana. Vojni policajac je tom Srbinu stavio lisice na ruke i priveo ga u SJB, ali taj čovjek je sutradan pušten na slobodu. Vojni policajac nije podnio prijavu o tom događaju zbog "haosa" koji je tada, prema njegovim riječima, vladao, kao i zbog toga što to niko od njega nije tražio.⁹⁵⁸ Srpski vojnici su u više navrata tokom istog perioda napadali i palili muslimanske kuće u selu Bjelaj, prisiljavajući seljane muslimanske nacionalnosti da spavaju u skloništima u okolini sela.⁹⁵⁹ U periodu od maja do septembra 1992., u vazduh su dignute četiri džamije u toj opštini [D4.2, D4.3, D4.5].⁹⁶⁰

423. Dana 13. juna 1992., Krizni štab Bosanski Petrovac odlučio je preduzeti represivne mjere protiv onih koji su protivzakonito naoružavali paravojne grupe i civile.⁹⁶¹ Dana 16. juna 1992., Krizni štab je odlučio pritvoriti sva lica koja su "nelegalno posjedovala oružje ili su registrovani muslimanski ekstremisti zbog čega predstavljaju potencijalnu opasnost". Krizni štab je dotad već identifikovao četrdesetak muslimanskih "ekstremista" i za većinu njih je utvrđeno da protivzakonito posjeduju

⁹⁵² P90.0 (Zapisnik Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 23. maj 1992.), str. 2.

⁹⁵³ Hidić, T. 2561-3; P87 (Hidićeva izjava), par. 27; P471 (transkript Družićevog iskaza), str. 16757-58.

⁹⁵⁴ Hidić, T. 2562.

⁹⁵⁵ P81 (Hidićeva izjava), par. 23; P91 (transkript Hidićevog iskaza), str. 16186-7.

⁹⁵⁶ Hidić, T. 2560-1; P91 (transkript Hidićevog iskaza), str. 16174-5; P471 (transkript Družićevog iskaza), str. 16749-50, 16755-7; P748.C (Zapisnik Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 14. juni 1992.), str. 2; P748.F (Rješenje Izvršnog odbora Skupštine opštine Petrovac, 29. juni 1992.), str. 2; P90.AA (Zapisnik Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 13. juni 1992.), str. 3-4; P359 (izvještaj Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 25. juni 1992.); Radojko, T. 21331-2, 21447.

⁹⁵⁷ P789 (izjava svjedoka 636), str. 14; svjedok 636, T. 14424-5, 14439-40, 14468; P789 (izjava svjedoka 636), str. 14-15; P857 (Tokačin izvještaj); Radojko, T. 21195, 21196-7, 21200-3, 21208-10, 21299.

⁹⁵⁸ Svjedok 636, T. 14443, 14470; P789 (izjava svjedoka 636), str. 14-15.

⁹⁵⁹ P470 (Dračićeva izjava od 19. avgusta 1999.), str. 3-4, 6-7.

⁹⁶⁰ Radojko, T. 21192-3, 21363-5, 21368; P90.DD (Izvještaj o događajima u Bosanskom Petrovcu), str. 1-2.

⁹⁶¹ P90.AA (Zapisnik Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 13. juni 1992.), str. 3.

oružje.⁹⁶² Dana 29. juna, Krizni štab je planirao hapšenje i pritvor svih vojno sposobnih Muslimana za koje se mislilo da bi mogli nauditi Srbima.⁹⁶³

424. Približno u isto vrijeme, porastao je broj zatočenih Muslimana u Bosanskom Petrovcu.⁹⁶⁴ Dana 15. juna 1992., srpska policija je uhapsila Mihdu Družića, Muslimana iz Bosanskog Petrovca, premda je on predao svoju lovačku pušku, i privela ga u SJB [C6.2], gdje je zatočen sa još tridesetak muškaraca Muslimana.⁹⁶⁵ Dana 1. jula, ta grupa je odvedena u logor Kozila [C6.1], dvadesetak kilometara od Bosanskog Petrovca. U tom logoru je bilo 80 zatočenika koji su živjeli u prostorijama bez prozora i sanitarnog čvora. Komandant logora i stražari ispitivali su i surovo zlostavljali Družića dok se nije onesvijestio. Prema drugim zatočenicima se slično postupalo.⁹⁶⁶ Taj logor je zatvoren 21. avgusta, nakon što je MKCK zatražio da obiđe te objekte.⁹⁶⁷ U junu je uhapšen i Mujo Dračić, trgovac muslimanske nacionalnosti iz sela Bjelaj u opštini Bosanski Petrovac. Uhapsila su ga četiri policajca srpske nacionalnosti koja su ga privela u SJB [C6.2]. Ostao je ondje tri dana zajedno sa četrdesetak drugih muškaraca Muslimana u vrlo skućenom prostoru. Policija je tukla većinu zatočenika.⁹⁶⁸

425. Osim u gorenavedenim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih šest zatočeničkih centara: u sportskom centru [C6.4], na autobuskoj stanici [C6.5], u hotelu [C6.6], u Jasikovcu [C6.7], u Vrtoču [C6.8] i u radničkim barakama u Oštrelju [C6.9].⁹⁶⁹

426. Srbi u Bosanskom Petrovcu koristili su se raznim taktikama da bi zastrašili nesrbe i natjerali ih da odu.⁹⁷⁰ U julu i avgustu 1992., opštinske vlasti su, osim toga, zatražile pomoć u iseljavanju Muslimana iz te opštine od UNPROFOR-a, MKCK-a i UNHCR-a. Te organizacije su to odbile, navodeći kao razlog etničko čišćenje, i umjesto toga od lokalnih vlasti zatražile da ljudima dozvole da ostanu gdje žele.⁹⁷¹

⁹⁶² P90.HH (Zapisnik Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 16. juni 1992.), str. 2.

⁹⁶³ P90.GG (Zapisnik Kriznog štaba Bosanski Petrovac, 30. juni 1992.), str. 2.

⁹⁶⁴ Hidić, T. 2571, 2577; P91 (transkript Hidićevog iskaza), str. 16238, 16265; P90.DD (Izveštaj o događajima u Bosanskom Petrovcu), str. 1; Radojko, T. 21344-5, 21347-8, 21353-4.

⁹⁶⁵ P471 (transkript Družićevog iskaza), str. 16758-63.

⁹⁶⁶ P471 (transkript Družićevog iskaza), str. 16763-4, 16773-4, 16777-802; P1102 (Naređenje 2. krajiškog korpusa, 25. juni 1992.), str. 1; Radojko, T. 21342-3.

⁹⁶⁷ P90.DD (Izveštaj o događajima u Bosanskom Petrovcu), str. 4; Radojko, T. 21343.

⁹⁶⁸ P470 (Dračićeva izjava), str. 3-4.

⁹⁶⁹ Malešević, T. 16121, 16136-9, 16140-1; svjedok D14, T. 20235-41, 20278-80, 20351; P336 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoša, 8. avgust 1992.), tačka 4.

⁹⁷⁰ P81 (Hidićeva izjava), par. 26.

⁹⁷¹ P90.DD (Izveštaj o događajima u Bosanskom), str. 2-4; Radojko, T. 21471-2, 21484; P64.A, separator 265 (Dnevnik Jove Radojka), str. 156.

427. Dana 31. jula 1992., opštinske vlasti su odlučile formirati komisiju koja će utvrđivati ko može otići iz opštine. Ta komisija će onima koji žele otići usloviti odlazak zamjenom imovine ili prepisivanjem te imovine na srpsku opštinu.⁹⁷² Dana 28. oktobra, Ratno predsjedništvo Bosanskog Petrovca donijelo je odluku u kojoj se kaže: "Sve porodice koje su sklopile ugovore o zamjeni stanova, kuća i druge nepokretne imovine mogu napuštati područje opštine Petrovac." Muslimanskim porodicama koje nisu predočile ugovore o zamjeni dozvoljeno je da odu samo ako su prethodno svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu darovale opštini Bosanski Petrovac.⁹⁷³ Zbog tih odluka Muslimani nisu imali drugog izbora do da prepisu svoju imovinu na srpsku opštinu, pri čemu zauzvrat nisu dobili ništa osim pismene dozvole za odlazak s tog područja.⁹⁷⁴ U septembru 1992. iz te opštine su otišla najmanje dva konvoja Muslimana.⁹⁷⁵

428. Vijeće zaključuje da su u ljeto 1992. u gradu Bosanskom Petrovcu srpski civili ubili nekoliko desetina nenaoružanih Muslimana, među kojima je bilo i žena, djece i staraca. U periodu od aprila do juna 1992., Krizni štab je otpustio s posla velik broj Muslimana i uveo diskriminatorne mjere protiv njih. Džamije su hotimično oštećivane ili su dizane u vazduh. U opštini Bosanski Petrovac, brojni civili muslimanske nacionalnosti bili su zatočeni na skučenom prostoru u osam zatočeničkih centara, u kojima su ih često tukli. Iz te opštine su otišla najmanje dva organizovana konvoja Muslimana u septembru 1992. godine. Ljudi koji su odlazili iz te opštine morali su prepisati svoju imovinu na tu srpsku opštinu.

⁹⁷² P90, separator 39 (Zapisnik Skupštine opštine Petrovac, 3. avgust 1992.), str. 2; Hidić, T. 2564, 2579-80; P92 (transkript Hidićevog iskaza), str. 16273-5; P90.MM (Zapisnik Povjereništva, 3. avgust 1992.), str. 2; P90.DD (Izveštaj o događajima u Bosanskom Petrovcu); Radojko, T. 21366-7, 21399.

⁹⁷³ P748.I (Odluka Ratnog predsjedništva, 28. oktobar 1992.), str. 1; P471 (transkript Družićevog iskaza), str. 16808-11; P90.NN (uvjerenja Komisije za iseljenje, 10. avgust 1992.).

⁹⁷⁴ Hidić, T. 2561, 2580-2; P87 (Hidićeva izjava), par. 39; P90.NN (uvjerenja Komisije za iseljenje, 10. avgust 1992.)

⁹⁷⁵ Radojko, T. 21217, 21224-6, 21233-4, 21377-8; P90.DD (Izveštaj o događajima u Bosanskom Petrovcu), str. 6; svjedok 636, T. 14424-5, 14440; P789 (izjava svjedoka 636), str. 14-15; P892, separator 100 (Pregled građana, maj 1993.), str. 3; Radojko, T. 21195, 21196-7, 21200-3, 21208-10, 21299.

4.3.5 Čelinac

429. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Čelinac bilo je 16.554 (88 posto) Srba, 1.446 (8 posto) Muslimana, 76 Hrvata, 377 Jugoslovena i 260 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁹⁷⁶

430. Približno u februaru 1992., otpuštena su dva policajca koja nisu bila srpske nacionalnosti. U opštinu su stigle razne paravojne grupe. Te paravojne grupe su pljačkale i razarale kuće u vlasništvu Muslimana. Srpski vojnici su postavili barikade u blizini muslimanskog dijela grada Čelinca, čime su Muslimanima ograničili kretanje.⁹⁷⁷

431. Dana 23. jula 1992., Ratno predsjedništvo te opštine donijelo je odluku kojom se nesrpskom stanovništvu te opštine dodjeljuje poseban status. Prema toj odluci, nesrbi imaju pravo da nesmetano žive "u krugu svojih domaćinstava", kao i pravo na rad, zdravstveno osiguranje, penziju, te ostala prava propisana zakonom. Osim toga, imali su pravo da napuste teritoriju opštine, pod uslovom da je iseljavanje organizovano i da se iseljava cjelokupno domaćinstvo. Bilo im je zabranjeno kretanje od 16:00 do 18:00 sati, prodaja nekretnina i razmjena stanova bez odobrenja nadležnog opštinskog organa, korištenje sredstava veze osim poštanskog telefona, zadržavanje na javnim mjestima ili putovanje u druge gradove bez odobrenja nadležnog opštinskog organa. Za provođenje odluke zadužena je Stanica javne bezbjednosti Čelinac, a odluka je dostavljena komandi lokalne brigade VRS-a, SJB-u Čelinac i svim domaćinstvima.⁹⁷⁸ Do 5. avgusta opštinske vlasti su primile zahtjeve 180 Muslimana za iseljenje iz opštine Čelinac. Na sjednici Skupštine opštine Čelinac održanoj toga dana, Janko Trivić, major lakog pješadijskog bataljona, izjavio je sljedeće:

Sporadična pucnjava i uništavanje imovine – vikendica muslimanskih i hrvatskih, pojava kriminala, krađe automobila, rušenje, paljenje objekata - to je od strane pojave naoružanih grupa koje vrlo smišljeno potpomognute nekim političarima rade, to se manifestuje kroz okupljanje ekstrema i davanje podrške takvima, na taj način se stvara anarhija, vrši se genocid. [...] Sve ovo i mnogi drugi vinovnici su doprinijeli da se muslimanski živalj digao na iseljenje sa ovog područja.⁹⁷⁹

⁹⁷⁶ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 90-3.

⁹⁷⁷ P504 (izjava svjedoka 428), str. 5-6.

⁹⁷⁸ P529, separator 310 (Odluka Ratnog predsjedništva, 23. juli 1992.), str. 2-4.

⁹⁷⁹ P785.B (Zapisnik Skupštine opštine Čelinac, 5. avgust 1992.), str. 4-5.

Te zločine nad nesrbima vršili su pripadnici SJB-a i CSB-a Čelinac. Donosile su se odluke o uvođenju radne obaveze, dodjeli praznih kuća izbjeglicama, te formiranju komisije za razmjenu stanovništva i imovine.⁹⁸⁰

432. Najmanje pet civila muslimanske nacionalnosti, dvije žene i tri muškarca, ubijeno je za vrijeme vojnih akcija 1. krajiškog korpusa u selu Bastaši 16. avgusta 1992., a u selu Šamac zapaljane su muslimanske kuće. Ti događaji su navodno uslijedili nakon pogibije trinaest vojnika VRS-a.⁹⁸¹

433. U avgustu i septembru 1992., lokalna srpska policija je u više navrata hapsila, a potom puštala na slobodu svjedoka 428, stanovnika opštine Čelinac muslimanske nacionalnosti. U tim prilikama, bio je zatočen u policijskoj stanici Čelinac [C10.1] ili u podrumu zgrade SDK-a [C10.4]. Nije dobijao dovoljno hrane i policajci Srbi su ga redovno tukli. U julu i decembru 1992., lokalni Krizni štab je prisilio svjedoka 428 da obavlja razne radove u opštini.⁹⁸²

434. Osim u gorenavedenim objektima, srpske vlasti su civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale u zatočeništvu u školi u Čelincu [C10.2] i u Popovcu, selu u toj opštini [C10.3].⁹⁸³

435. Godine 1992, razorene su dvije džamije i islamski centar u gradu Čelincu [D8.1 i sD8.2].⁹⁸⁴

436. Vijeće zaključuje da su srpske snage u opštini Čelinac, koja je još 1991. godine bila opština sa većinskim srpskim stanovništvom, ubile najmanje pet civila muslimanske nacionalnosti. Srpske vlasti su civile muslimanske nacionalnosti držale zatočene u nehumanim uslovima u šest zatočeničkih objekata. Muslimanima su nametnute restriktivne i diskriminatorne mjere, a srpske snage, posebno paravojne snage, uništavale su muslimanske kulturne spomenike, pljačkale i uništavale privatnu imovinu. Iz opštine Čelinac iselili su se gotovo svi stanovnici muslimanske nacionalnosti.

⁹⁸⁰ P785.B (Zapisnik Skupštine opštine Čelinac, 5. avgust 1992.), str. 4-5, 8, 11, 13-15.

⁹⁸¹ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.80, fusnota 402; P200, separator 8.A (naređenje Radovana Karadžića, 19. avgust 1992.); svjedok 633, T. 3893.

⁹⁸² P504 (izjava svjedoka 428), str. 3-8.

⁹⁸³ Malešević, T. 16123, 16136-9, 16140-1.

⁹⁸⁴ P911 (transkript iskaza svjedoka 545), str. 17996; P911.B (dnevnik svjedoka 545), str. 934; P504 (izjava svjedoka 428), str. 8.

4.3.6 Donji Vakuf

437. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Donji Vakuf bilo je 13.509 (55 posto) Muslimana, 9.533 (39 posto) Srba, 682 (3 posto) Hrvata, 593 Jugoslovena i 227 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁹⁸⁵

438. Komandir lokalne policijske stanice, Srbin, započeo je s pripremama za odvajanje srpskog SJB-a negdje u januaru 1992., a krajem februara stupio je u kontakt s CSB-om Banja Luka. Taj Centar je vodi tog projekta ponudio podršku, uz mogućnost finansijske pomoći. Prema jednom izvještaju SJB-a, muslimansko rukovodstvo u toj opštini složilo se s podjelom te policijske stanice zato što je nije moglo spriječiti. Srpski SJB Donji Vakuf osnovan je 17. aprila 1992. i istoga dana je preuzeo kontrolu nad cijelim gradom.⁹⁸⁶

439. Dana 6. maja 1992., proglašena je opšta mobilizacija Srba, a Muslimanima je naloženo da polože oružje. Sljedećeg dana, na zgradu opštine postavljena je srpska zastava. U periodu od maja do septembra 1992., VRS i srpska policija su, u sadejstvu, preuzele kontrolu nad cjelokupnom teritorijom opštine Donji Vakuf. Došlo je do najmanje sedam sukoba između Muslimana i srpske policije, koja je povremeno imala podršku jedinica VRS-a. Prema srpskom SJB-u, masovni bijeg velikog dijela Muslimana u toj opštini započeo je u maju i nastavio se tokom cijelog ljeta.⁹⁸⁷

440. Kada su Muslimani i Hrvati otišli iz Donjeg Vakufa, njihovu imovinu su pokrala civilna i uniformisana lica, među kojima je bilo i rezervnih policajaca. Stanica javne bezbjednosti je vojnoj policiji uputila 35 zahtjeva za pokretanje prekršajnih postupaka u vezi s takvim krivičnim djelima.⁹⁸⁸ Stanica javne bezbjednosti, prema riječima njenih predstavnika, nije bila u stanju spriječiti krađu imovine Muslimana i Hrvata zato što je bila uključena u neposredna borbena dejstva.

441. Srpske vlasti su 1992. u Donjem Vakufu civile pretežno muslimanske nacionalnosti držale u zatočeništvu u deset zatočeničkih centara. To su bili sljedeći centri: SJB Donji Vakuf [C12.2], skladište TO [C12.3], skladište "Vrbasprometa"

⁹⁸⁵ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 100-1.

⁹⁸⁶ P758.F (Izvještaj o formiranju Srpske SJB u Donjem Vakufu, 4. oktobar 1993.), str. 1.

⁹⁸⁷ P758.F (Izvještaj o formiranju Srpske SJB u Donjem Vakufu, 4. oktobar 1993.), str. 2-3; P758.E (Izvještaj o radu SJB-a Donji Vakuf, januar 1993.), str. 1.

⁹⁸⁸ P758.E (Izvještaj o radu SJB-a Donji Vakuf za period 1. april do 25. decembar 1992., januar 1993.), str. 2-3.

[C12.4], kasarna Daljan [C12.5], Osnovna škola Oborci [C12.6], hotel "Semešnica" [C12.7], obdanište [C12.8], garaža u kući Ivice Stanka [C12.9], garaža u kući Gorana Lončara [C12.10] i hotel "Vrbas" [C12.11].⁹⁸⁹

442. Prema jednom izvještaju MUP-a iz 1993. godine, 1992. godine se iz te opštine iselilo 12.970 Muslimana i 480 Hrvata, a u nju se uselilo 5.450 Srba.⁹⁹⁰

443. Vijeće zaključuje da su 1992. godine u opštini Donji Vakuf srpske snage u zatočeništvu držale civile pretežno muslimanske nacionalnosti u deset zatočeničkih objekata. Imovina Muslimana je opljačkana nakon što je većina Muslimana zbog šikaniranja i prijetnji Srba tu opštinu napustila u ljeto 1992. Srpske snage su u septembru 1992. pod svojom kontrolom imale cijelu opštinu Donji Vakuf.

4.3.7 Ključ

444. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva Ključa bilo je 18.506 (49 posto) Srba, 17.696 (47 posto) Muslimana, 330 (1 posto) Hrvata, 579 Jugoslovena i 280 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.⁹⁹¹

445. U februaru 1992. na teritoriji opštine su već bile "Crvene beretke", "Beli orlovi" i više jedinica JNA, a srpski TO već je bilo organizovan.⁹⁹² Dana 5. maja, Jovo Banjac, u svojstvu predsjednika Savjeta narodne odbrane, uveo je u opštini Ključ policijski čas u skladu s odlukom vlade ARK-a.⁹⁹³ Banjac je svjedoku Egrliću, predsjedniku Izvršnog odbora opštine Ključ kojeg je imenovao SDS, rekao da će Srbi morati otići sa nekih teritorija u Bosni i Hercegovini, dok će sa drugih teritorija morati otići Muslimani i Hrvati, tako da manjina nigdje neće biti više od pet do šest posto.⁹⁹⁴ U narednim danima, srpske jedinice 6. partizanske brigade JNA preuzele su kontrolu nad putevima prema gradu Ključu. Na zgradi opštine i na lokalnoj policijskoj stanici istaknuta je srpska

⁹⁸⁹ Malešević, T. 16124-5, 16136-41; P758.B (Spisak privedenih i zadržanih lica u SJB-u Donji Vakuf, 12. juli 1992.); P758.C (Spisak privedenih i zadržanih lica – koja se nalaze u zatvoru u Donjem Vakufu, 31. juli 1992.); P758.E (Izveštaj o radu SJB-a Donji Vakuf SJB, januar 1993.), str. 2; P758.F (Izveštaj o formiranju Srpske SJB u Donjem Vakufu, 4. oktobar 1993.), str. 2-3.

⁹⁹⁰ P892, separator 100 (Pregled građana, maj 1993.), str. 5.

⁹⁹¹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine, april 1995.), str. 154-7.

⁹⁹² Egrlić, T. 4733, 4737, 4888-9, 4795, 4808, 4855-6, 4866-9; P234 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a, 18. februar 1992.), str. 1; P245 (izjava Omera Filipovića, 29. maj 1992.), str. 4-5; P246 (dokument o članovima Kriznog štaba, 10. juni 1992.), str. 2; P250 (depeša SJB-a Ključ, 25. septembar 1992.).

⁹⁹³ Egrlić, T. 4750-2, 4755, 4814-15; P236 (Naredba za uvođenje policijskog časa u Ključu, 5. maj 1992.); P237 (Odluka ARK-a o uvođenju policijskog časa, 4. maj 1992.); P252 (transkript video trake, 1. juli 1992.).

zastava.⁹⁹⁵ Dana 7. maja, od policajaca u aktivnoj službi i rezervnih policajaca zatraženo je da izjave lojalnost ARK-u i izdate su im uniforme s oznakama ARK-a.⁹⁹⁶ Policajcima muslimanske i hrvatske nacionalnosti pružena je još jedna prilika da potpišu izjavu o lojalnosti 21. i 22. maja. Oni koji su je odbili potpisati razriješeni su dužnosti.⁹⁹⁷ U danima prije 7. maja, Muslimani su otpušteni iz SDK-a i s lokalnog radija.⁹⁹⁸ Muslimani koji nisu potpisali izjavu o lojalnosti novoj državi, kao i jedan Srbin oženjen Muslimankom, otpušteni su s rukovodećih položaja u društvenim ustanovama i preduzećima. Dana 21. jula, Ratno predsjedništvo opštine Ključ donijelo je odluku prema kojoj na svim ključnim položajima u društvenim ustanovama i preduzećima mogu biti samo Srbi lojalni republici bosanskih Srba.⁹⁹⁹ Nakon te odluke, Ratno predsjedništvo je naložilo da se nekoliko nesrba, među kojima i predsjednik i potpredsjednik opštinskog Izvršnog odbora, razriješi dužnosti u opštini.¹⁰⁰⁰

446. Dana 25. maja 1992., nakon razoružavanja policajaca muslimanske nacionalnosti, srpska policija je postavila kontrolni punkt između većinski muslimanskih sela Biljani i Sanica. Muslimanima je izuzetno ograničena sloboda kretanja.¹⁰⁰¹ Dva dana kasnije, u selu Krasulje došlo je do oružanih sukoba između seljana muslimanske nacionalnosti i srpske policije.¹⁰⁰² Krizni štab Ključ izdao je 28. maja naredbu za predaju sveg "nezakonito stečenog" oružja lokalnim vlastima. Od Srba se nije tražilo da poštuju tu naredbu, ali nesrbi su morali predati sve oružje u svom posjedu, uključujući oružje u svom zakonitom vlasništvu.¹⁰⁰³ Osim toga, svim stanovnicima te opštine koji su u tom

⁹⁹⁴ Egrlić, T. 4777-9, 4918.

⁹⁹⁵ Egrlić, T. 4756-7; 4759, 4885; P238 (Naređenje Komande 6. partizanske brigade); P498 (izjava Muhameda Filipovića), str. 3; P497 (izjava Atifa Džafića), str. 12-13.

⁹⁹⁶ P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9099-100, 9102-3, 9105; P496.A (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9199, 9251-2; P497 (izjava Atifa Džafića), str. 12; Egrlić, T. 4637, 4745-6, 4748-9, 4756.

⁹⁹⁷ P497 (izjava Atifa Džafića), str. 12-13.

⁹⁹⁸ Egrlić, T. 4738, 4756, 4760-1, 4765, 4781, 4885; P239 (Saopštenje za javnost Kriznog štaba Ključ, 8. maj 1992.); P240 (Pregled rukovodnih radnih mjesta na kojima su radili Muslimani, 26. juni 1992.).

⁹⁹⁹ P529, separator 313 (odluka Ratnog predsjedništva Ključ, 21. juli 1992.), tačke 1-3; P529, separator 152 (Pregled odluka, zaključaka, rješenja i naredbi koje je donio Krizni štab Ključ), tačka 31; P529, separator 79 (Zapisnik Kriznog štaba Ključ, 27. maj 1992.), str. 2; P529, separator 152 (Pregled odluka, zaključaka, rješenja i naredbi koje je donio Krizni štab Ključ), tačke 32-6.

¹⁰⁰⁰ P241 (Rješenje kojim se Egrlić razriješava dužnosti, 21. juli 1992.); P529, separator 314; P529, separator 315; P529, separator 316; P529, separator 317; P529, separator 318 (odluke Ratnog predsjedništva Ključ, 21. juli 1992.).

¹⁰⁰¹ Svjedok 188, T. 4955-6, 4961; P497 (izjava Atifa Džafića), str. 13.

¹⁰⁰² P498 (izjava Muhameda Filipovića), str. 3; P943.L (spisak ekshumiranih tijela u opštini Ključ), str. 7, 9-10.

¹⁰⁰³ P574.D (transkript iskaza svjedoka prema pravilu 92 bis), str. 11647; P247 (Naredba Kriznog štaba Ključ, 28. maj 1992.); P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9105-9; P498 (izjava Muhameda Filipovića), str. 4.

trenutku bili u sastavu naoružanih jedinica, uključujući "Bele orlove", naređeno je da se stave pod komandu odbrambenih operativnih snaga Ključa.¹⁰⁰⁴

447. Nakon tog naređenja Kriznog štaba, srpske snage su tokom 1992. godine potpuno razorile ili teško oštetile paljbom ili eksplozivom jednu katoličku crkvu, 3.500 kuća u vlasništvu Muslimana i najmanje četiri muslimanska spomenika u opštini Ključ, uključujući džamiju Atik u gradu Ključu [D15.6].¹⁰⁰⁵

448. Dana 28. maja 1992., predsjednik Izvršnog odbora opštine Ključ kojeg je na tu funkciju imenovao SDA, Asim Egrlić, uhapšen je na kontrolnom punktu i odveden u policijsku stanicu u Ključu, gdje je teško premlaćen [C19.1]. Istoga dana, dva Srbina u vojnim uniformama uhapsila su Muhameda Filipovića, odbornika u Skupštini opštine Ključ i privela ga u lokalnu policijsku stanicu, gdje su ga dva srpska vojnika pretukla [C19.1]. Tada su u stanici bila zatočena još najmanje 22 Muslimana. Zatočenici, među kojima su bili i Egrlić i Filipović, kasnije su odvedeni iz te policijske stanice u Staru Gradišku,¹⁰⁰⁶ a nakon toga, u logor Manjača u Banjoj Luci [C1.4].¹⁰⁰⁷ Dana 24. juna, jedan bivši rezervni policajac muslimanske nacionalnosti uhapšen je po naređenju komandira policije u Ključu Dragana Stojčića i priveden u policijsku stanicu u Ključu. Ondje su četiri rezervna policajca i jedan čovjek u civilnoj odjeći teško premlatila tog zatočenika. Sutradan je prebačen u logor Manjača, a u decembru 1992. su ga odvezli u Hrvatsku.¹⁰⁰⁸

449. U skladu s naredbom Kriznog štaba za predaju oružja, jedan bataljon VRS-a, zajedno s drugim jedinicama, izvršio je operacije "čišćenja terena" u periodu od 28. maja do približno 31. maja 1992.¹⁰⁰⁹ Širom opštine, srpske snage su ulazile u sela ili ih napadale. Među tim selima bili su i Hadžići i [zaselak] Pudin Han. Stanovništvo Hadžića je bilo gotovo isključivo muslimansko. Kuće su opljačkane i razorene, seoska džamija u Pudin-Hanu srušena je sa zemljom [D15.4], a seljani su protjerani.¹⁰¹⁰ Srpska vojska i "Beli orlovi" pretražili su 30. maja 1992. selo Biljane u potrazi za oružjem. Prilikom tog pretresa, nije pronađeno nikakvo oružje. Vojnici JNA i "Beli orlovi" su 27. juna ponovo

¹⁰⁰⁴ P247 (Naredba Kriznog štaba Ključ, 28. maj 1992.), str. 1-2.

¹⁰⁰⁵ Egrlić, T. 4817, 4820, 4822; P252 (transkript video zapisa, 1. juli 1992.); P906 (Kaiserov izvještaj), dodatak.

¹⁰⁰⁶ P498 (izjava Muhameda Filipovića), str. 2-4.

¹⁰⁰⁷ Egrlić, T. 4795-6.

¹⁰⁰⁸ P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9157-62; P496.A (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9216.

¹⁰⁰⁹ Brown, T. 16354-5, 16357-9; P892, separator 79 (izvještaj 1. pješačke brigade iz Šipova, 28. maj 1992.); P892, separator 82 (Izvještaj 1. krajiškog korpusa, 31. maj 1992.).

pretražili selo Biljane.¹⁰¹¹ Dana 25. juna, Komanda 17. lake pješadijske brigade VRS-a izdala je naređenje prema kojem jedinice te brigade, u sadejstvu sa 6. pješadijskom brigadom i policijskim vodovima, trebaju izvršiti "potpunu blokadu, pretres i čišćenje terena" na područjima Ramića, Krasulje, Hripavaca, Ošljaka i Velagića. U tom naređenju se izričito zabranjuje "paljenje i rušenje kuća, izuzev u toku borbenih dejstava po potrebi".¹⁰¹²

450. Približno 1. juna 1992., stotinjak srpskih policajaca naoružanih automatskim oružjem stiglo je u muslimansko selo Prhovo.¹⁰¹³ Okupili su četrdesetak seljana muškog pola i jedan broj žena i djece; niko od njih nije bio naoružan. Tim seljanima, među kojima je bio i svjedok Brković, naređeno je da se poredaju licem prema zidu jedne kuće. Nekoliko mještana su tukli, a ubijeno je pet do osam ljudi.¹⁰¹⁴ Komandir te srpske jedinice, Marko Adamović, je pomoću megafona izdao vojnicima naređenje da zapale to selo i pobiju žene i djecu.¹⁰¹⁵ Nakon što su muške stanovnike odveli iz sela¹⁰¹⁶ u pravcu Peći, iz sela se začula eksplozija i pucnjava kada su srpski vojnici otvorili vatru na civile koji su ostali u selu. Jedan vojnik je u tu grupu bacio bombu, koja je usmrtila nekoliko žena i nanijela nove povrede svjedoku Brkoviću. U toj pucnjavi poginulo je oko 38 ljudi, među kojima je bilo i djece, a spaljena je najmanje jedna kuća.¹⁰¹⁷ Srpski vojnici su, nakon toga, ubili više ljudi iz konvoja koji se kretao prema Peći. Preživjelo je samo jedanaest ljudi [A9.1].¹⁰¹⁸

451. Dana 1. juna 1992., srpske snage okupile su stotinjak stanovnika muškog pola većinski muslimanskih sela Hadžići, Velagići i okolnih sela u zgradi škole u Velagićima, gdje su ih prvo pretukli. Vojnici su im potom naredili da se postroje uza zid, nakon čega su otvorili vatru po njima. Nakon što su svi muškarci pali na zemlju, vojnici su počeli da ubijaju one koji su pokazivali znakove života [B10.1].¹⁰¹⁹ Srpska policija i vojne vlasti, koji su na to mjesto došli nakon otvaranja vatre, organizovali su prebacivanje tijela na

¹⁰¹⁰ P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9100, 9117-19; P496.A (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9186, 9202, 9209, 9237; svjedok 636, T. 14423; P789 (izjava svjedoka 636), str. 13; Egrlić, T. 4791.

¹⁰¹¹ Svjedok 188, T. 4957-62.

¹⁰¹² P759, separator 5 (Naređenje za dalja dejstva, 25. juni 1992.), str. 1-3.

¹⁰¹³ Medanović, T. 6668; P309 (Medanovićeve izjava), par. 13, 16; Medanović, T. 6668; 6672; Brković, T. 5158, 5168-9, 5171.

¹⁰¹⁴ Medanović, T. 6670, 6673; P309 (Medanovićeve izjava), par. 14; Brković, T. 5170-2; P261, P262 (fotografije, 16. mart 2001.); Brković, T. 5174-6, 5185, 5187; P264 (spisak članova Kriznog štaba Ključ); P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁰¹⁵ Medanović, T. 6673-6; P309 (Medanovićeve izjava), par. 19, 21; P310 (plan grada Ključa).

¹⁰¹⁶ Brković, T. 5176-8.

¹⁰¹⁷ Medanović, T. 6676; Brković, T. 5177-84; P262, P263 (fotografije, 16. mart 2001.).

¹⁰¹⁸ Medanović, T. 6677-82; P309 (Medanovićeve izjava), par. 22, 27-31; Egrlić, T. 4810-13, 4947-9; P857 (Tokačin izvještaj).

lokalitet masovne grobnice u šumi u blizini Laništa. Iz masovne grobnice na Grmeču (Lanište II), opština Ključ, ekshumirano je ukupno 77 tijela. Sva tijela koja su pronađena na tom lokalitetu bila su tijela civila muškog pola i muslimanske nacionalnosti za koje je utvrđeno da su bili stanovnici sela Velagići koje su paravojne srpske snage 1. juna 1992. ubile kod osnovne škole u Velagićima.¹⁰²⁰ Nakon tog događaja, u tu školu je poslat istražni sudija da napiše zapisnik o zločinu. U vezi s tim ubistvima, uhapšeno je nekoliko vojnika VRS-a. Osumnjičeni su prebačeni u Mali Logor, u Banjoj Luci, gdje su nakratko zadržani, prije nego što su pušteni da se vrate u svoje jedinice u Ključu, a da im prethodno nije suđeno za učešće u tim ubistvima.¹⁰²¹

452. Dana 30. maja 1992. ili približno tog datuma, srpski vojnici u uniformama JNA su zatočili približno 400 nesrba, koje su u školskoj sportskoj dvorani u Sanici čuvali rezervni policajci [C19.4].¹⁰²² Zatočeni su prebačeni u sportsku dvoranu u Ključu [C19.6] u kojoj je bilo zatočeno stotinjak ljudi, među kojima je bilo i djece i staraca. Svjedoka Atifa Džafića je, dok je bio u zatočeništvu, ispitivao inspektor iz CSB-a Banja Luka. Džafić je stavljen u samicu i više puta je pretučen. Kasnije je prebačen u zatočenički centar u Sitnici [C19.3], u istočnom dijelu opštine Ključ.¹⁰²³ Dana 2. juna ili približno tog datuma, srpska rezervna policija zatočila je približno 300 muškaraca Muslimana u osnovnoj školi u Ključu [C19.2].¹⁰²⁴ Srpska rezervna policija je 5. juna sprovela te zatočenike iz škole u logor Manjača u opštini Banja Luka.¹⁰²⁵ Dana 7. juna ili približno tog datuma, približno 400 civila iz zatočeničkog centra u Sitnici [C19.3] odvedeno je u logor Manjača.¹⁰²⁶

453. Dana 10. jula 1992., po naređenju komandanta lokalnog bataljona,¹⁰²⁷ vojnici VRS-a okupili su Muslimane muškog pola, stare od 18 do 60 godina, u blizini osnovne škole u Biljanima. Šezdesetak muškaraca je pretreseno i potom odvedeno u jednu

¹⁰¹⁹ P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9119-26, 9128-30, 19138.

¹⁰²⁰ P496 (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9145, 9149; P496.A (transkript iskaza svjedoka 26), str. 9187; P943.F (Rješenje Osnovnog suda u Ključu kojim se naređuje ekshumacija, 4. oktobar 1996.), str. 1-2; P943.K (Spisak identifikovanih tijela ekshumiranih u Sanskom Mostu i Ključu), str. 10-12; P943.H (Zapisnik Osnovnog suda u Ključu o obdukciji leševa, 8. oktobar 1996.); P943.L (Spisak tijela ekshumiranih u Ključu), str. 2, 11-13; P943.G (Zapisnik Osnovnog suda u Ključu o ekshumaciji, 5. oktobar 1996.), str. 1; P943.J (Izveštaj MUP-a Bosne i Hercegovine o ekshumacijama, 22. oktobar 1996.), str. 3, str. 10-11; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁰²¹ P789 (izjava svjedoka 636), str. 10-11.

¹⁰²² P497 (izjava Atifa Džafića), str. 14; P943.L (Spisak tijela ekshumiranih u Ključu), str. 7-9.

¹⁰²³ P497 (izjava Atifa Džafića), str. 14-16.

¹⁰²⁴ Medanović, T. 6684-5; P309 (Medanovićeva izjava), par. 32, 34.

¹⁰²⁵ Medanović, T. 6685; P309 (Medanovićeva izjava), par. 35-6.

¹⁰²⁶ P497 (izjava Atifa Džafića), str. 16.

¹⁰²⁷ Svjedok 188, T. 4967-9; P255 (Službena zabilješka Stanice rezervne milicije u Sanici, 10. juli 1992.); P256 (Naređenje za čišćenje terena u Biljanima, 9. juli 1992.).

učionicu u zgradi škole. Nakon toga su zatočenici u grupama od pet prozivani da izađu iz sobe i ustrijeljeni.¹⁰²⁸ Ubijeno je više od dvadeset zatočenika. Potom su izveli preostale ljude, tukli ih i ukrkali u autobus. Kada je autobus bio pun, oni koji su se tek trebali ukrkati su odvedeni na stranu i ustrijeljeni. Kada je autobus trebao krenuti, jedan vojnik je iskrcao četiri muškarca, među kojima je bio i rođak svjedoka 188, i ubio ih. Autobus je vozio vrlo kratko prije nego što se zaustavio. Vojna policija je iskrcala ljude iz autobusa i odvela ih pod prijetnjom oružja. Kada je svjedok shvatio da će i njega ubiti, pokušao je pobjeći. Stražari su otvorili vatru na zatočenike koji su bježali i za njima vikali "balije". Svjedok je pao pokraj tijela jednog od ustrijeljenih bjegunaca i pravio se da je mrtav [A9.3].¹⁰²⁹ U jednoj masovnoj grobnici i nekoliko pojedinačnih grobova u selu Krasulje pronađeno je ukupno 27 tijela. Identifikovana su kao tijela osoba muškog pola i muslimanske nacionalnosti koje su Srbi ubili 10. jula 1992.¹⁰³⁰

454. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su u opštini Ključ u zatočeništvu držale civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti u sljedećim zatočeničkim centrima: u barakama u Gornjoj Sanici [C19.4] i na željezničkoj stanici u Gornjoj Sanici [C19.5].¹⁰³¹ Stanica javne bezbjednosti Ključ u julu je izvijestila CSB Banja Luka da 27. avgusta "na području [...] opštine [Ključ više] nema logora, zatvora ili sabirnih centara". Svi zatvorenici su dotad već bili otpremljeni u logor Manjača.¹⁰³²

455. Krizni štab je još 27. maja 1992. osnovao agenciju za prihvatanje i iseljenje izbjeglica. Osobe koje su se željele iseliti iz te opštine morale su dobiti dozvolu opštinskih vlasti.¹⁰³³ U skladu s odlukom Kriznog štaba od 30. jula, oni koji su željeli otići iz opštine morali su predati izjavu u kojoj kažu da odlaze zauvijek, a svoju imovinu su morali razmijeniti ili ostaviti opštini.¹⁰³⁴ Za izdavanje potrebnih dokumenata bili su

¹⁰²⁸ Svjedok 188, T. 4965-8, 4972, 4979-80; P257 (izvještaj o ekshumaciji masovne grobnice "Lanište", 1996).

¹⁰²⁹ Svjedok 188, T. 4967-9; P255 (Službena zabilješka Stanice rezervne milicije /SRM/ u Sanici, 10. juli 1992.); P256 (Naređenje za čišćenje terena u Biljanima, 9. juli 1992.); svjedok 188, T. 4965-9.

¹⁰³⁰ Svjedok 188, T. 4973-8; P943.L (Spisak tijela ekshumiranih u Ključu), str. 2-5; P943.J (Izvještaj MUP-a Bosne i Hercegovine o ekshumacijama, 22. oktobar 1996.), str. 3; P943.K (Spisak identifikovanih tijela ekshumiranih u Sanskom Mostu i Ključu), str. 9-10; P857 (Tokačin izvještaj). P943.P (Zapisnik Osnovnog suda Ključa o uviđaju, 6. oktobar 1996.), str. 5-6; P943.Q (Zapisnik Osnovnog suda Ključa o obdukciji, 7. novembar 1996.), str. 7-14; P943.S (Zapisnik Osnovnog suda u Ključu o obdukciji), str. 19-22; P943.L (Spisak tijela ekshumiranih u opštini Ključ), str. 7, 9-10; P943.O (Rješenje Osnovnog suda u Ključu kojim se naređuje ekshumacija, 14. oktobar 1996.), str. 4; Egrlić, T. 4733, 4737, 4810-11.

¹⁰³¹ Malešević, T. 16127-8, 16136-9, 16140-1.

¹⁰³² P759.H (Izvještaj SJB-a Ključ), str. 1.

¹⁰³³ P529, separator 79 (Zapisnik Kriznog štaba SO-e Ključ, 27. maja 1992.), str. 3, tačke 11 i 18; P529, separator 351 (izjava Čamila Kuburaša, 31. juli 1992.).

¹⁰³⁴ C10, separator 7 (Izjava, 8. septembar 1992.); C10, separator 8 (Izjava, 10. avgust 1992.); C10, separator 9 (Izjava, 17. avgust 1992.); C10, separator 10 (Izjava, 3. avgust 1992.); C10, separator 11 (Izjava, 4. avgust 1992.); C10, separator 12 (Izjava, 4. avgust 1992.); C10, separator 13 (Izjava, 7. avgust 1992.); C10, separator 14 (Izjava, 10. avgust 1992.);

zaduženi SNO i SJB.¹⁰³⁵ U skladu s odlukom ARK-a od 4. avgusta, osobe koje su odlazile iz ARK-a mogle su sa sobom ponijeti najviše 300 njemačkih maraka.¹⁰³⁶ Od približno 17.000 Muslimana koji su živjeli na području opštine Ključ, do ljeta 1992. ostalo ih je samo oko 600.¹⁰³⁷ U izvještaju Komande 17. lake pješadijske brigade 2. krajiškog korpusa VRS-a iz Ključa od 16. februara 1993., navode se broježani podaci o ljudima koji su napustili muslimanska sela i mjesne zajednice u opštini Ključ u periodu od maja 1992. do januara 1993.: 4.154 od 4.200 stanovnika Sanice; 3.429 od 3.649 stanovnika Velagića (sastavljeni su i spiskovi željenih odredišta preostalih 220 stanovnika); 2.655 od 2.815 stanovnika Peći; 1.250 od 1.732 stanovnika Humića; svih 778 stanovnika Sokolova; i svih 24 stanovnika Gornjeg Ribnika.¹⁰³⁸ Izvještaj MUP-a iz maja 1993. pokazuje da je iz te opštine otišlo između 14.000 i 15.000 Muslimana, 200 Hrvata i 1.000 Srba, a umjesto njih je došlo 2.000 do 3.000 Srba.¹⁰³⁹

456. Vijeće zaključuje da su srpske snage u periodu od juna do sredine jula 1992. u opštini Ključ ubile sve u svemu najmanje 148 Muslimana i Hrvata. Srpske snage su ušle u nekoliko sela i hotimično uništile vjerske spomenike i približno 3.500 kuća u vlasništvu Muslimana. Do maja 1992., Muslimani i Hrvati su već bili razriješeni dužnosti u opštinskim organima i društvenim preduzećima. Srpske snage su često hapsile ili kupile ljude, a ponekad su i otvarale vatru na njih, na primjer, na stanovnike Hadžića, Velagića i okolnih sela 1. juna 1992., i tako ubile približno 77 ljudi, ili na stanovnike Prhova muslimanske nacionalnosti, takođe 1. juna 1992. Nekoliko vojnika VRS-a je uhapšeno, ali nikad im se nije sudilo za učešće u tim ubistvima. U šest zatočeničkih centara u opštini Ključ, uglavnom u školama, mnogi civili muslimanske i hrvatske nacionalnosti bili su zatočeni u lošim uslovima i često teško premlaćivani. Srpski stražari su pogubili mnoge zatočenike. Do kraja avgusta, gotovo svi zatočenici prebačeni su u logor Manjača u opštini Banja Luka. Vijeće zaključuje da se većina Muslimana iselila iz te opštine u ljeto 1992. zbog neizdržljivih uslova i iz straha.

C10, separator 15 (Izjava, 17. avgust 1992.); C10, separator 16 (Izjava, 18. avgust 1992.); C10, separator 17 (Izjava, 18. avgust 1992.).

¹⁰³⁵ P529, separator 349 (Odluka Kriznog štaba Ključ, 30. juli 1992.), članovi 1-2, 7.

¹⁰³⁶ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 284; P759, separator 4 (depeša CSB-a Banja Luka, 3. juni 1992.), str. 1.

¹⁰³⁷ Egrlić, T. 4766, 4820; P242 (Zapisnik o stanovništvu u opštini Ključ, 3. avgust 1992.).

¹⁰³⁸ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.158-2.159; P759, separator 10 (Izvještaj o funkcionisanju pravne države-sistema, 16. februar 1993.), str. 3.

¹⁰³⁹ P892, separator 100 (Pregled gradana, maj 1993.), str. 2.

4.3.8 Kotor-Varoš

457. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Kotor-Varoš bilo je 14.056 (38 posto) Srba, 11.090 (30 posto) Muslimana, 10.695 (29 posto) Hrvata, 745 Jugoslovena i 267 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁰⁴⁰

458. U aprilu i maju 1992. godine javne ustanove u Kotor-Varoši, poput socijalnih, zdravstvenih, finansijskih i poštanskih službi, počele su dobijati uputstva iz svojih sjedišta u Banjoj Luci.¹⁰⁴¹ Stanica javne bezbjednosti Kotor-Varoš takođe je postupala po naređenjima CSB-a Banje Luke. Međutim, za razliku od policajaca u većini stanica javne bezbjednosti u ARK-u, policajci SJB-a Kotor-Varoš nastavili su nositi oznake Vlade Bosne i Hercegovine sve do 11. juna 1992.¹⁰⁴²

459. Dana 11. i 12. juna 1992., srpski vojnici u zelenim maskirnim uniformama napali su grad Kotor-Varoš i natjerali mnoge Muslimane i Hrvate na bijeg u šumu. Sedmicu dana kasnije, Muslimani i Hrvati su predali oružje i vratili se u grad.¹⁰⁴³ Dana 25. juna u naselju Kotor došlo je do borbe između muslimanskih formacija i paravojne jedinice pod komandom Slobodana Dubočanina. Pripadnici te jedinice odveli su grupu Muslimana iz Kotora van grada, tukli ih puškama, vrijeđali govoreći im da su "balije" i "ustaše", i oteli im sve vrijedne predmete. Osim toga, na jednog od Muslimana su pustili psa, a nekoliko Muslimana su prisilili da tuku članove svoje porodice. Potom su izjavili da je ubijen jedan Srbin i upozorili da će "za jednog [Srbina] da ubiju pet" nesrba. Pripadnici te paravojne jedinice ubili su šestoricu iz te grupe, a mnoge druge su zlostavljali. Osim toga, prisilili su ih da pale radnje i kuće u gradu. U blizini bolnice ubijen je još jedan Musliman. Ubio ga je policajac u prisustvu komandira policijske stanice [A10.1].¹⁰⁴⁴

460. Tokom ljeta 1992., srpske snage napale su više hrvatskih i muslimanskih sela u opštini Kotor-Varoš, među kojima i pretežno muslimanska sela Hrvaćane i Vatraće.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁰ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991., april 1995.), str. 164-7.

¹⁰⁴¹ P325 (izjava svjedoka 144), par. 96.

¹⁰⁴² Svjedok 144, T. 7110, 7127.

¹⁰⁴³ P325 (izjava svjedoka 144), par. 104, 107; P488 (transkript iskaza svjedoka 469), str. 17892-5, 17948-9.

¹⁰⁴⁴ P488 (transkript iskaza svjedoka 469), str. 17896-7, 17899-907, 17910-12, 17915-20, 17928-30, 17951-4, 17959; P487 (izjava svjedoka 321), str. 6; P487.A (transkript iskaza svjedoka 321), str. 17636, 17638-9, 17654; svjedok D14, T. 20162-3; P344 (Zapisnik Kriznog štaba Kotor-Varoš, 26. juni 1992.), tačka 1; P892, separator 91 (Zapisnik Kriznog štaba Kotor-Varoš, 29. juni 1992.), tačka 2; P857 (Tokačin izvještaj); Tokača, T. 15646.

¹⁰⁴⁵ Elvedin Pašić, T. 7256-7, 7239-40; D30 (izjava Elvedina Pašića), str. 3-4; P486 (izjava svjedoka 148), str. 2-4, 8-9; P760, separator 6 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 21. septembar 1992.), str. 1; P325 (izjava svjedoka 144), par. 107.

Elvedin Pašić iz muslimanskog sela Hrvacani u opštini Kotor-Varoš u svom svjedočenju je rekao da je od Elvira Lihovića, stanovnika sela Dabovci, saznao da su negdje prije jula ili avgusta 1992. srpski vojnici odveli muškarce iz Dabovaca u jednu kuću van sela i pobili gotovo sve, te da je Lihović za dlaku preživio i pobjegao [A10.2].¹⁰⁴⁶

461. U junu i julu 1992., desetak Hrvata i Muslimana bilo je zatočeno u policijskoj stanici u gradu Kotor-Varošu [C20.4], gdje su ih tukli specijalni policajci i srpski vojnici koji su nosili crvene beretke. Jedan od zatočenih je skoro udavljen tokom ispitivanja u vezi s aktivnostima drugih članova SDA. Policajci su, osim toga, neke od njih seksualno zlostavljali.¹⁰⁴⁷

462. Od kraja juna 1992. i duže od perioda na koji se odnosi Optužnica, žene i muškarci muslimanske i hrvatske nacionalnosti bili su zatočeni u zatvoru u Kotor-Varošu [C20.5.]. Zatočene muškarce su redovno tukli, držali su ih na skućenom prostoru bez sanitarnih čvorova i dovoljno hrane. Barem dio njih nije bio upoznat s razlozima zatočenja.¹⁰⁴⁸ U julu ili avgustu, više muškaraca, žena i djece muslimanske nacionalnosti zatočenih u osnovnoj školi u Grabovici [C20.13] u zatočeništvu je premlaćivano i zlostavljano sjekirama, štapovima i vilama.¹⁰⁴⁹ U periodu od 8. jula do kraja septembra 1992., srpski vojnici i snage specijalne policije tukli su i mučili neke od preko 100 Muslimana i Hrvata zatočenih u osnovnoj školi u Kotor-Varošu [C20.3], među kojima je bilo i dječaka.¹⁰⁵⁰ Osnovnom školom u Kotor-Varošu i opštinskim zatvorom upravljala je srpska specijalna policija.¹⁰⁵¹

463. U avgustu 1992., u Pilani je bilo zatočeno približno 1.000 civila - žena, djece i staraca [C20.7]. Srpski vojnici su silovali mnoge žene i djevojčice stare 13 ili više godina prije nego što su ih otpremili u Travnik, gdje su puštene na slobodu. Na putu za Travnik, u Skender-Vakufu, u autobus u kojem su se vozili ušli su arkanovci i šešeljevci i oduzeli zatočenicima preostali novac i nakit.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁶ Elvedin Pašić, T. 7273.

¹⁰⁴⁷ P487 (izjava svjedoka 321), str. 2-5; P487.A (transkript iskaza svjedoka 321), str. 17617-19, 17633, 17635; P325 (izjava svjedoka 144), par. 110-11.

¹⁰⁴⁸ P488 (transkript iskaza svjedoka 469), str. 17932-5, 17954, 17959-60; svjedok 144, T. 7135-6, 7150-1; P325 (izjava svjedoka 144), par. 120-1, 129, 134, 158; P336 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 8. avgust 1992.), tačka 4; P345 (Spisak zatvorenika (logoraša) u Kotor-Varošu).

¹⁰⁴⁹ Elvedin Pašić, T. 7272, 7273-83, 7301; D30 (izjava Elvedina Pašića), str. 9-10.

¹⁰⁵⁰ Svjedok 144, T. 7135, 7140-3, 7151; P325 (izjava svjedoka 144), par. 111-12, 114-16, 119; P345 (Spisak zatvorenika (logoraša) u Kotor-Varošu); P325 (izjava svjedoka 144), par. 125-8.

¹⁰⁵¹ Svjedok 144, T. 7142-3, 7148, 7154-5, 7157, 7201-2 7209-10; P325 (izjava svjedoka 144), par. 120-1, 129.

¹⁰⁵² P486 (izjava svjedoka 148), str. 5-7.

464. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su u Kotor-Varošu civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećim zatočeničkim centrima: u Alagićevom ili Đevdinom kafiću u Vrbanjcima [C20.1i C20.15], u fabrici "Ješingrad" [C20.2], u školi u Maslovarama [C20.6], u srednjoj školi [C20.8], u starom sudu [C20.9], u Šipragama [C20.10], u Kozari [C20.11], u Domu zdravlja [C20.12] i na benzinskoj stanici u Vrbanjcima [C20.14].¹⁰⁵³

465. Početkom oktobra 1992., mali džep oko većinski muslimanskog sela Večići bio je jedino područje opštine Kotor-Varoš koje nije bilo pod kontrolom 1. krajiškog korpusa VRS-a. Seljani muslimanske i hrvatske nacionalnosti su se naoružali i branili Večiće tokom ljetnih mjeseci. Na tom području je bilo borbenih dejstava, kao što je napad iz zasjede i ubijanje srpskih vojnika. Međutim, u jesen su srpske snage opkolile stanovnike Večića i započeli su pregovori o predaji stanovništva. Zbog toga što se dio muslimanskog i hrvatskog stanovništva nije htio razoružati, srpske vlasti su razmatrale mogućnost da se ljudi puste da odu prije nego što se razoružaju.¹⁰⁵⁴ Dana 1. novembra 1. krajiški korpus je podnio izvještaj iz kojeg se vidi da je, nakon sastanka s generalom Mladićem i Radovanom Karadžićem, donesena odluka da će se civilnom stanovništvu dozvoliti da ode i da to neće biti uslovljeno razoružanjem oružanih snaga.¹⁰⁵⁵ Dana 2. novembra, na sjednici Ratnog predsjedništva Kotor-Varoša, pukovnik Blagojević je sve prisutne obavijestio da je od generala Mladića dobio izričitu naredbu da se nikom ne dozvoli da ode iz Večića dok se ne izvrši безусловna predaja naoružanja.¹⁰⁵⁶ U noći između 2. i 3. novembra, naoružani ljudi iz Večića pokušali su pobjeći u pravcu Travnika, dok su se žene i djeca odlučili predati. Srpska vojska je saznala za to i VRS je naoružane ljude koji su bježali iz Večića sačekao u zasjedi i zarobio. Dio je ubijen, a dio je odveden u školu u Grabovici. U toj školi su zadržali samo naoružane ljude, dok su autobusima koje je obezbijedio Krizni štab žene, starce i djecu otpremili da se priključe preostalom dijelu stanovništva.¹⁰⁵⁷ Ratno predsjedništvo je odlučilo da konvoj krene čim to bude moguće. Osim toga, odlučilo je zadužiti Pejića, Župljanina, Balabana i potpukovnika Novakovića za zarobljene vojnike.¹⁰⁵⁸ Usprkos tome, 4. novembra ubijeno

¹⁰⁵³ Malešević, T. 16129, 16136-9, 16140-1.

¹⁰⁵⁴ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.92; P760, separator 8 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 1. novembar 1992.), str. 1.

¹⁰⁵⁵ D125 (dokument Komande 1. krajiškog korpusa, 1. novembar 1992.).

¹⁰⁵⁶ P350 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 2. novembar 1992.).

¹⁰⁵⁷ Svjedok D14, T. 20192-3.

¹⁰⁵⁸ P760, separator 9 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 4. novembar 1992.), tačka 2.

je približno 150 tih ljudi [B11.1].¹⁰⁵⁹ Prema izvještaju Komande 1. krajiškog korpusa: "Nad zarobljenim pripadnicima Zelenih beretki otpočeo je žestok masakr zbog ranjavanja 4 i pogibije 1 borca iz lbr Kotor Varoši, kao i zbog spaljivanja ranjenih boraca na Goloj Planini (Jajce)."¹⁰⁶⁰ Svjedok D14 je takođe priznao da je do nečega došlo i da su se tu desili teški zločini [nad] pripadnicima muslimanske vojske koji su to veće bili stigli u školu."¹⁰⁶¹ Nedeljko Đekanović, predsjednik Kotor-Varoša, otišao je 5. novembra 1992. u školu u Grabovici [C20.13] da nadgleda "asanaciju terena i čišćenje škole".¹⁰⁶²

466. Krizni štab Kotor-Varoš je već 29. juna 1992. odlučio osnovati agenciju koja će nadzirati preseljenja; sve autobuse u toj opštini trebalo je staviti na raspolaganje za tu svrhu. Prema odluci Kriznog štaba, svi koji su se željeli iseliti iz Kotor-Varoša morali su osnovnom sudu u Kotor-Varošu predati pismeni zahtjev i ispuniti određene formulare u kojima će navesti svoju imovinu i izjaviti da je "ostavljaju" društveno-političkoj zajednici.¹⁰⁶³ Svjedok D14 je objasnio da se pod "ostavljanjem" mislilo na razmjenu imovine ili prodaju po nižoj cijeni.¹⁰⁶⁴ Osobe koje su se iseljavale iz opštine trebalo je obavijestiti da sa sobom mogu ponijeti samo 300 njemačkih maraka.¹⁰⁶⁵ Osobe koje su željele otići trebale su opštini predati svu svoju nepokretnu imovinu i izjaviti da odlaze dobrovoljno.¹⁰⁶⁶ Dana 28. jula 1992., Ratno predsjedništvo Kotor-Varoša je odlučilo da se novac zaplijenjen od ljudi koji su se iseljavali neće vratiti tim osobama nego će se upotrijebiti za pomoć porodicama poginulih boraca i za druge opštinske troškove.¹⁰⁶⁷ U julu i avgustu bilo je incidenata u kojima su srpski vojnici, kao i šešeljevci i arkanovci, Muslimanima i Hrvatima koji su odlazili iz Kotor-Varoša oduzimali vrijedne

¹⁰⁵⁹ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.93-2.95; P760, separator 9 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 4. novembar 1992.), str. 1; P891 (Brownov izvještaj), par. 2.96-2.98.; P857 (Tokačin izvještaj); Tokača, T. 15646.

¹⁰⁶⁰ P352 (Izvještaj 1. krajiškog korpusa VRS-a Glavnom štabu VRS-a, 4. novembar 1992.), tačka 2.

¹⁰⁶¹ Svjedok D14, T. 20193.

¹⁰⁶² P760, separator 10 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 6. novembar 1992.).

¹⁰⁶³ Svjedok D14, T. 20230; P892, separator 91 (Zapisnik Kriznog štaba Kotor-Varoš, 29. juni 1992.), tačka 2; P340 (Izjava, 21. avgust 1992.).

¹⁰⁶⁴ Svjedok D14, T. 20230.

¹⁰⁶⁵ P529, separator 345 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 14. juli 1992.); P529, separator 354 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 29. juli 1992.).

¹⁰⁶⁶ P487.A (transkript iskaza svjedoka 321), str. 17643; P487 (izjava svjedoka 321), str. 8; P487.A (transkript iskaza svjedoka 321), str. 17644, 17646-9; svjedok 144, T. 7145-6, 7198, 7204, 7208-9; P339 (Zaključak Kriznog štaba Kotor-Varoš, 18. juni 1992.); P340 (Izjava, 21. avgust 1992.); C10, separator 2 (Izjava, 5. oktobar 1992.), C10, separator 3 (Izjava, 1. avgust 1992.); C10, separator 4 (Izjava, 1. avgust 1992.); C10, separator 5 (Izjava, bez datuma), C10, separator 6 (Izjava, bez datuma).

¹⁰⁶⁷ P529, separator 364 (Zapisnik Ratnog predsjedništva Kotor-Varoš, 28. juli 1992.).

predmete.¹⁰⁶⁸ Iz nekih sela, poput Večića, Sokolina, Viševica, Ravni i Bilica, otišlo je cjelokupno muslimansko stanovništvo.¹⁰⁶⁹

467. Godine 1992. vatrom, eksplozivom, granatiranjem ili kombinacijom svega navedenog teško je oštećeno ili potpuno uništeno ukupno četrnaest muslimanskih i katoličkih spomenika u opštini Kotor-Varoš, većina u julu i avgustu te godine. Među tim spomenicima bile su džamije u Hanifićima [D16.1], gradu Kotor-Varošu [D16.2], Vrbanjcima [D16.3], Hrvaćanima [D16.4], Ravni [D16.5], Vraniću [D16.6], Donjoj Varoši [D16.7] i Večićima [D16.8]. U avgustu 1992. godine, nova džamija u Večićima lakše je oštećena granatiranjem [D16.9].¹⁰⁷⁰

468. Vijeće zaključuje da su srpske snage u periodu od sredine juna do početka novembra 1992. u opštini Kotor-Varoš ubile sve u svemu više od 157 Muslimana i Hrvata. U ljeto 1992. godine, srpske snage su napale grad Kotor-Varoš i više hrvatskih i muslimanskih sela u opštini Kotor-Varoš, te hotimično nanosile štetu muslimanskim i hrvatskim kulturnim spomenicima ili uništavale te spomenike. Premda su im muslimanske snage pružile otpor, srpske snage su u mnogim selima pobijedile. Kada bi se muslimansko stanovništvo tih sela predalo, srpske snage bi im otele vrijedne predmete i ubile dio stanovnika. Dana 4. novembra 1992., izvršen je masakr nad 150 muškaraca Muslimana koji su zarobljeni u blizini sela Večići. Vijeće nadalje zaključuje da su srpske snage brojne civile muslimanske i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u četrnaest zatočeničkih centara u toj opštini. Na primjer, u avgustu 1992. u Pilani je bilo približno 1.000 žena, djece i staraca. Držali su ih na skućenom prostoru i redovno tukli. Zatočenici su autobusom otpremani za Travnik, u opštinu Skender-Vakuf, gdje su puštani na slobodu. Drugi Muslimani i Hrvati otišli su autobusima koje su obezbijedili Krizni štab i jedna agencija. Oni koji su odlazili morali su predati svoju imovinu opštini i izjaviti da odlaze dobrovoljno. Zbog neizdržljivih uslova u toj opštini, 1992. godine iz te opštine iselio se velik dio nesrpskog stanovništva; iz nekih sela, poput Večića, Sokoline, Viševice, Ravni i Bilica, otišlo je cjelokupno muslimansko stanovništvo.

4.3.9 Prijedor

¹⁰⁶⁸ Elvedin Pašić, T. 7271-2, 7282; P486 (izjava svjedoka 148), str. 8.

¹⁰⁶⁹ Svjedok D14, T. 20233.

¹⁰⁷⁰ P906 (Kaiserov izvještaj), dodatak.

469. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Prijedor bilo je 49.351 (44 posto) Muslimana, 47.581 (42 posto) Srba, 6.316 (6 posto) Hrvata, 6.459 Jugoslovena i 2.836 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁰⁷¹ Za VRS i republiku bosanskih Srba opština Prijedor nalazila se na strateškom mjestu u koridoru koji povezuje zapadnu Bosnu sa Srbijom.¹⁰⁷²

470. U ranim jutarnjim satima 30. aprila 1992., snage JNA i srpske policije preuzele su kontrolu nad gradom Prijedorom postavljanjem kontrolnih punktova i zauzimanjem najvažnijih objekata u gradu, čime su preuzele organe opštinske uprave i važna preduzeća.¹⁰⁷³ Policajci su morali izjaviti lojalnost novim srpskim vlastima.¹⁰⁷⁴ Te vlasti su smijenile policijske starješine muslimanske nacionalnosti i na njihova mjesta su postavile starješine srpske nacionalnosti.¹⁰⁷⁵ Putem novoformiranih tijela, SDS je smijenio članove SDA s funkcija u Skupštini opštine i organima uprave. Državnim službenicima muslimanske i hrvatske nacionalnosti zabranjeno je da uđu u zgradu Skupštine opštine.¹⁰⁷⁶

471. Uz pomoć vojnika i paravojskih snaga, Krizni štab, na čelu s predsjednikom Opštinskog odbora SDS-a Milomirom Stakićem,¹⁰⁷⁷ povećao je broj restriktivnih mjera protiv Muslimana i Hrvata, otpuštajući ih s posla, zabranjujući njihovoj djeci da pohađaju nastavu, te ograničavajući njihovo kretanje na teritoriji opštine i van nje. Radio stanica pod kontrolom SDS-a emitovala je optužbe i propagandu protiv Muslimana i Hrvata, uključujući uvrede na nacionalnoj osnovi. Srpske vlasti su sprečavale Muslimane i Hrvate da otputuju iz opštine. Često su pretraživali kuće Muslimana i Hrvata, isključivali im telefone i djelimično obustavljali dovod struje.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷¹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str.198-203.

¹⁰⁷² Presuđene činjenice 101-4.

¹⁰⁷³ Presuđene činjenice 114, 116-21; P564 (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4479-80, 4556; P564.G (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 5387-8; P492 (transkript Atljinog iskaza), str. 5553-4; P529, separator 295 (Izveštaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 6; P529, separator 277 (Izveštaj SJB-a Prijedor), str. 6; P763.C, separator 10 (Izveštaj o radu SJB-a Prijedor, januar 1993.), str. 2; P803, separator 1 (obavijest Sime Drljače upućena CSB-u Banja Luka, 30. april 1992.).

¹⁰⁷⁴ P564 (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4559; P763.C, separator 10 (Izveštaj o radu SJB-a Prijedor, januar 1993.), str. 3.

¹⁰⁷⁵ Presuđena činjenica 210.

¹⁰⁷⁶ P901, str. 2479-81, 2514-21; P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3914, 3917; P490.A (transkript iskaza svjedoka 335), str. 4016; P564 (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4561; P803, separator 2 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a, 9. maj 1992.).

¹⁰⁷⁷ Presuđena činjenica 212; P803, separator 2 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 9. maj 1992.); P803, separator 3 (Uputstvo o formiranju, sastavu i zadacima reonskih kriznih štabova na području opštine Prijedor, juni 1992.); P803, separator 6 (članak iz *Kozarskog vjesnika*, 25. septembar 1992.).

¹⁰⁷⁸ Presuđene činjenice 154-7, 164-5; P492 (transkript Atljinog iskaza), str. 5553-4; P492.A (transkript Atljinog iskaza), str. 5659.

472. Početkom maja 1992., nedugo nakon preuzimanja vlasti u gradu Prijedoru, srpski vojnici i rezervni policajci krenuli su u napad na Stari grad, većinski muslimansku četvrt. Istjerali su nenaoružane muškarce, žene i djecu iz njihovih domova, opljačkali lokalne poslovne objekte, razorili lokalnu džamiju i dio kuća. Područje Starog grada je teškom mehanizacijom sravnjeno sa zemljom.¹⁰⁷⁹

473. Od maja do decembra 1992., razarane su džamije i druge vjerske institucije širom opštine Prijedor, a imovina Muslimana i Hrvata je nestajala.¹⁰⁸⁰ Razorene su džamija u Starom gradu u Prijedoru i jedna katolička crkva [D18.5].¹⁰⁸¹ Imovina Muslimana i Hrvata koji su otišli s tog područja zaplijenjena je i dodijeljena Srbima. U organizovanim pljačkama sela, iz kojih su prethodno istjerani Muslimani, Hrvati i drugi nesrbi, učestvovali su vojnici i specijalne jedinice MUP-a.¹⁰⁸²

474. Krajem maja 1992., nakon okršaja Srba i Muslimana na kontrolnom punktu u muslimanskom selu Hambarine 22. maja, snage bosanskih Srba, uključujući policiju i snage VRS-a, napale su područja jugozapadno od grada Prijedora.¹⁰⁸³ Prvi krajiški korpus i lokalni MUP su u sadejstvu vršili operacije čišćenja terena u Prijedoru, kao i u selima Kozarac, Kozaruša, Trnopolje i drugdje u opštini Prijedor.¹⁰⁸⁴ Rame uz rame s VRS-om u tim operacijama borilo se i nekoliko paravojnih grupa, uključujući grupu na čelu s Draganom (Zoljom) Slijepčevićem i grupu na čelu s Momčilom (Cigom) Radanovićem.¹⁰⁸⁵ Slobodan Kuruzović, član Opštinskog odbora SDS-a, komandant lokalnog srpskog TO-a i upravnik logora Trnopolje, rekao je zatvorenicima u Trnopolju da Srbi planiraju smanjiti broj Muslimana u Prijedoru na 10 posto ili manje, a kasnije taj postotak smanjiti dalje na dva posto ili manje.¹⁰⁸⁶

475. Dan nakon incidenta na kontrolnom punktu u Hambarinama 22. maja 1992., kada je ustrijeljen jedan Srbin, srpske snage su napale područje oko tog sela. Zbog toga što vlasti u Hambarinama nisu ispunile ultimatum Kriznog štaba i predale sve oružje i

¹⁰⁷⁹ P901, str. 2495-9; P901.A, str. 2607, 2641.

¹⁰⁸⁰ Presuđena činjenica 158.

¹⁰⁸¹ P901, str. 2482, 2495-9; P901.A, str. 2607, 2641; P296 (izvještaj Mazowieckog o ljudskim pravima na teritoriji bivše Jugoslavije, 17. novembar 1992.), par. 17(i).

¹⁰⁸² P564.A (transkript Sejmenovićevo iskaza), str. 4619; P564.D (transkript Sejmenovićevo iskaza), str. 4862; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 283.

¹⁰⁸³ Presuđena činjenica 183.

¹⁰⁸⁴ Brown, T. 16344-5, 16350-2; P892, separator 78 (Izvještaj o radu SJB-a Prijedor), str. 2-4; P892, separator 75 (Izvještaj 1. krajiškog korpusa, 29. maj 1992.), str. 1; svjedok 665, T. 13667-9; P752 (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21072-4; P763.C, separator 10 (Izvještaj o radu SJB-a Prijedor, januar 1993.), str. 4.

¹⁰⁸⁵ Brown, T. 16308-11; 16319; P892, separator 54 (Informacija o paravojnim formacijama, 28. juli 1992.), str. 1-3.

ljudstvo s kontrolnih punktova, Krizni štab je naredio granatiranje, koje je trajalo nekoliko sati. Na to područje je potom stiglo približno 1.000 srpskih vojnika, uz podršku tenkova i drugog naoružanja. Nakon što su se kraće vrijeme vodile isprekidane borbe, lokalne vođe Muslimana sakupile su i predale veći dio naoružanja koje je ta strana posjedovala. Do tada su mnogi stanovnici Hambarina, uključujući žene, djecu i starce, pobjegli prema sjeveru u druga sela ili prema jugu na jedno šumovito područje, koje je takođe granatirano. Određeni broj raseljenih stanovnika se kasnije, premda samo privremeno, vratio u Hambarine koje su tada bile pod kontrolom Srba. Dana 20. jula, protjerivanjem hiljada nesrba iz Hambarina i obližnje Ljubije izvršeno je zadnje veliko čišćenje u opštini.¹⁰⁸⁷ U napadima na Hambarine i napadu na Ljubiju poginulo je više od 40 seljana.¹⁰⁸⁸ Vijeće nije u poziciji da ocijeni okolnosti njihove smrti, a naročito to da li su poginuli aktivno učestvovali u neprijateljstvima.

476. Krajem aprila i u maju 1992., vladala je napeta situacija između novih srpskih vlasti u Prijedoru i lokalnih vlasti u Kozarcu, mjestu istočno od grada Prijedora, u kojem je bilo mnogo Muslimana: od 4.000 stanovnika Kozarca, 90 posto su bili Muslimani. Srbi i Muslimani su postavili kontrolne punktove po Kozarcu i okolini. Srbi su na radiju stalno govorili o uništavanju džamija i svega što pripada Muslimanima, kao i samih Muslimana. Oficiri JNA i funkcioneri SDS-a prijetili su da će srušiti Kozarac sa zemljom ako stanovništvo ne preda oružje.¹⁰⁸⁹

477. Dana 22. maja 1992., izvršena je blokada Kozarca, čime je ulazak i izlazak iz grada iznimno otežan, a telefonske linije su prekinute. Krizni štab Prijedor uputio je TO-u i policiji Kozarca ultimatum da predaju sve oružje, potpišu lojalnost i izjave da se potčinjavaju novim vlastima te srpske opštine. Dana 24. maja, nakon što je istekao rok zadat ultimatumom, Kozarac je napadnut. Napad, koji su izvršili 1. krajiški korpus VRS-a, MUP i paravojne snage, započeo je teškim granatiranjem, nakon čega je uslijedio tenkovski i pješadijski napad. Oko 50 naoružanih mještana suprotstavilo se

¹⁰⁸⁶ Presuđena činjenica 172; P803, separator 2 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 9. maj 1992.); P529, separator 215 (Izveštaj Kriznog štaba Prijedor, 17. juni 1992.), str. 1, 7.

¹⁰⁸⁷ Presuđene činjenice 124-30; P492 (transkript Atlijinog iskaza), str. 5555-8, 5615; P492.A (transkript Atlijinog iskaza), str. 5660; P489 (transkript iskaza svjedoka 562), str. 2496-9; P491 (Našičeva izjava), str. 1-3; P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3914, 3917-20, 3927-8, 3932; P490.A (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3989, 3993, 4016, 4033-4, 4043, 4046-7, 4054-5, 4072.

¹⁰⁸⁸ P943.M (Zapisnik o ekshumaciji Kantonalnog suda u Bihaću, 6. avgust 1998.), str. 5-6, 8; P943.N (Zapisnik o ekshumaciji Kantonalnog suda u Bihaću, 28. avgust 1998.), str. 5.

¹⁰⁸⁹ Presuđene činjenice 163, 183-5, 308; P564.A (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4603-12, 4659-72; P564.F (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 5063-9; P803, separator 2 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a Prijedor, 9. maj 1992.).

srpskim snagama. Srpska pješadija je ušla u Kozarac, zapalila kuće, te pokupila, napala i pobila mještane koji nisu učestvovali u neprijateljstvima [A13.1]. Razoreno je oko pola Kozarca, a uništavanje se nastavilo tokom juna i avgusta 1992. Za razliku od pravoslavne crkve, lokalna džamija je u napadu razorena [D18.4]. U napadu se pazilo da se ne ošteti srpska imovina. Muškarci iz Kozarca su odvedeni u zatočeničke logore Keraterm [C25.5] i Omarska [C25.4], dok su žene i starci odvedeni u zatočenički logor Trnopolje [C25.6].¹⁰⁹⁰

478. Dana 26. maja 1992., u Trnopolje je, zajedno s odredom vojne policije, stigla specijalna jedinica iz Prijedora, pod komandom Slobodana Kuruzovića, koja je brojila tridesetak ljudi. Ta jedinica je opkolila selo, a vojna policija je preostale mještane smjestila u osnovnu školu [C25.41], izdvojivši prethodno pripadnike TO-a, rezervne policajce, aktiviste SDA i funkcionere muslimanske nacionalnosti, koji su zatočeni u Domu kulture.¹⁰⁹¹

479. Naoružani Srbi su 14. juna 1992. napali dva muslimanska sela: Jaskiće i Sivce. Žene i djeca su odvojeni od muškaraca koji su odvedeni u logor Keraterm [C25.5]. Tokom te operacije snage bosanskih Srba su surovo premlatile četvoricu muškaraca, a petoricu su ubile iz vatrenog oružja [A13.5].¹⁰⁹²

480. Tokom ljeta 1992. godine bilo je još sličnih operacija u opštini Prijedor. Zajednička akcija vojne i civilne policije u blizini muslimanskog sela Biščani imala je za posljedicu smrt dvojice muslimanskih civila koji nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima [A13.6]. U muslimanskom selu Čarakovo, u razmjeni vatre između naoružane muslimanske grupe i srpske vojske i policije poginulo je 30 do 50 civila muslimanske nacionalnosti.¹⁰⁹³ Vijeće smatra da tako velik broj ubijenih civila pokazuje da nije riječ o kolateralnoj šteti uslijed razmjene vatre između zaraćenih strana.

¹⁰⁹⁰ P564.A (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4673-4, 4679-81; P564.B (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4706-10, 4722; P738 (izvještaj 1. krajiškog korpusa VRS-a, 27. maj 1992.); P733.B (transkript Selakovog iskaza), str. 13090-3, 13095; P733.B (transkript Selakovog iskaza), str. 13085-7; P683 (izjava svjedoka 305), str. 2-6; presuđene činjenice 131-47, 163, 324-5; P892, separator 88 (izvještaj 1. krajiškog korpusa, 1. juni 1992.), str. 1-2; P943.M (Zapisnik Kantonalnog suda u Bihaću o ekshumaciji, 6. avgust 1998.), str. 1-5, 7-8; P943.N (Zapisnik Kantonalnog suda u Bihaću o ekshumaciji, 28. avgust 1998.), str. 9, 13.

¹⁰⁹¹ P683 (izjava svjedoka 305), str. 5.

¹⁰⁹² Presuđene činjenice 188-90, 317-20.

¹⁰⁹³ Svjedok 665, T. 13599-605, 13618, 13674-6; P752 (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21071, 21074-5, 21081-2, 21085-8, 21091, 21095-6; P752.K (transkript iskaza svjedoka 665), str. 31095-6; P943.M (Zapisnik Kantonalnog suda Bihać o ekshumaciji, 6. avgust 1998.), str. 1-3, 5-7, 9-67; P943.N (Zapisnik Kantonalnog suda Bihać o ekshumaciji, 28. avgust 1998.), str. 4-5, 8, 13.

481. Dana 20. jula 1992. ili približno tog datuma, srpski vojnici su s jednim oklopnim transporterom i najmanje dva kamiona izveli operaciju u većinski muslimanskim selima duž puta Prijedor—Tukovi—Volar, uključujući Hegiće, Mrkalje, Ravine, Duratovići Polje i Čemernicu. U toj operaciji je poginulo 300 do 400 civila, među njima i najmanje dvije žene. Mnoge od tih žrtava su imale strelne rane na leđima. Narednih dana, srpski vojnici su natjerali Muslimane iz sela Čemernica da iz drugih sela odnesu mrtva tijela i da ih zakopaju.¹⁰⁹⁴

482. Dana 24. jula 1992., srpske snage su napale većinski hrvatsko selo Briševo, i to nakon što su mještani postupili po naređenju da predaju oružje. Premda nije pružen oružani otpor, u tom napadu je ubijeno šezdeset i osam seljana, među kojima četrnaest žena, dva dječaka i četiri invalida [A13.7]. U zatočenički centar u hali "Kring" u Sanskom Mostu dovedeno je trideset i šest muškaraca iz tog sela [C28.3]. Narednih sedmica, vojnici su pljačkali to područje i rušili kuće, kao i jednu katoličku crkvu [D18.1].¹⁰⁹⁵

483. Srpske vlasti su 1992. godine u opštini Prijedor civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u 58 zatočeničkih i sabirnih centara. Pet njih smatrali su se centrima za duže zatočenje: Keraterm [C25.5], Trnopolje [C25.6], Omarska [C25.4], policijska stanica u gradu Prijedoru [C25.2] i komandno mjesto u Miškoj Glavi [C25.3]. Ostale 53 lokacije koje se navode u Prilogu C Optužnice bile su mjesta za kraće zatočenje.¹⁰⁹⁶ Najveći broj Muslimana i Hrvata u Prijedoru 1992. godine bio je zatočen na neko vrijeme u jednom od tih zatočeničkih ili sabirnih centara.¹⁰⁹⁷

484. Prema riječima jednog policajca, prijedorske zatočenike ispitivala je srpska vojna ili civilna policija i svrstavala ih u jednu od sljedeće tri kategorije: u grupi "A" bili su zatočenici koji "nisu bili krivi ni za šta"; grupu "B" su činili zatočenici koji su pružali podršku SDA ili navodnom muslimanskom "napadu" na Prijedor; a u grupi "C" bili su članovi SDA koji su učestvovali u navodnom "napadu" na Prijedor ili ga finansirali. Policijske starješine su policajcima dostavljale spiskove istaknutih Muslimana iz

¹⁰⁹⁴ P493 (izjava svjedoka 552), str. 1-7.

¹⁰⁹⁵ P492 (transkript Atljinog iskaza), str. 5559-66; P492 (transkript Atljinog iskaza), str. 5571-5, 5578-83, 5587-9, 5595-7; P492.A (transkript Atljinog iskaza), str. 5639.

¹⁰⁹⁶ Malešević, T. 16130-1, 16136-41.

¹⁰⁹⁷ Presuđene činjenice 170.

Prijedora koje je trebalo uhapsiti i o njima provesti istragu.¹⁰⁹⁸ U prvim danima nakon preuzimanja grada Prijedora uhapšeno je nekoliko vodećih lokalnih ličnosti nesrpske nacionalnosti, među kojima su bili predsjednik Skupštine opštine, jedan član SDA, predsjednik Opštinskog suda, javni tužilac, direktor lokalnog rudnika, sekretar za urbanizam i direktor opštinske uprave prihoda.¹⁰⁹⁹

485. Dana 26. maja 1992. ili približno tog datuma, pripadnici srpske policije i JNA koristili su vojni zatvor u prijedorskoj kasarni da nakratko (do dva dana) zatoče tridesetak civila, među kojima je bio svjedok 30, koje su vojnici redovno tukli [C25.1].¹¹⁰⁰

486. Početkom jula 1992., srpski vojnici su okupili Muslimane i Hrvate u Gomjenici, blizu Tukova, a zatim ih odveli na most Žeger. Mnogi od njih su na tom mostu ubijeni, dok su druge ukrcali u autobuse.¹¹⁰¹ Dana 20. jula 1992. ili približno tog datuma, stotinjak naoružanih muškaraca muslimanske nacionalnosti iz Hambarina predalo se snagama bosanskih Srba. Srpski vojnici su ih četiri ili pet dana ispitivali i tukli u jednom malom kafiću u Miškoj Glavi. Dana 25. jula ili približno tog datuma, zatočenici su prebačeni na stadion u Ljubiji [C25.10], gdje su ih srpski vojnici i policija tukli, a trojicu i ubili [A13.9].¹¹⁰² Te noći je približno 90 zatočenika autobusom prebačeno u rudnik željezne rude "Kipe", gdje su srpski vojnici naređivali trojici po trojici zatočenika da se iskrcaju, nakon čega bi ih ustrijelili, poštedjevši samo petoricu [A13.8].¹¹⁰³

487. Kao što je to ranije rečeno, u opštini su formirana tri velika zatočenička centra: vojno sposobni muškarci su uglavnom odvođeni u Keraterm [C25.5] i Omarsku [C25.4], dok su žene, djeca, starci i drugi muškarci odvođeni u Trnopolje [C25.6]. Timovi predstavnika vojnih i civilnih vlasti vršili su provjeru zatočenika u Keratermu i Trnopolju u cilju utvrđivanja njihove uloge u sukobu. Kako se narednih dana oružani sukob proširio opštinom, potreba da se obradi veliki broj zarobljenika nagnala je opštinski Krizni štab da Keraterm pretvori u tranzitni centar i formira novi logor u

¹⁰⁹⁸ P752 (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21106-7; P752.A (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21117-22; P752.K (transkript iskaza svjedoka 665), str. 31073.

¹⁰⁹⁹ P901, str. 2481, 2489; P901.A, str. 2601-2.

¹¹⁰⁰ P683 (izjava svjedoka 305), str. 6-10.

¹¹⁰¹ P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3932, 3937-49, 3956, 3971-4; P490.A (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3994, 4019-21, 4063-4, 4066-7.

¹¹⁰² P491 (Našičeva izjava), str. 3-4.

¹¹⁰³ P491 (Našičeva izjava), str. 4-6.

Omarskoj.¹¹⁰⁴ Ta tri logora su čuvali vojnici, policijske snage, jedinice TO-a ili kombinacija navedenih snaga. Vršila su se pogubljenja i teška zlostavljanja zatočenika, koja su uključivala psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, seksualno nasilje i mučenje. Zatočenici su prisiljavani da pljuju na muslimansku zastavu, pjevaju srpske nacionalističke pjesme ili dižu tri prsta u znak srpskog pozdrava. Pripadnicima paravojnih formacija i lokalnim Srbima redovno je dozvoljavan pristup u logore da zlostavljaju, tuku i ubijaju zatvorenike.¹¹⁰⁵ U periodu do zatvaranja logora Omarska i Keraterm 21. avgusta 1992., na stražarskoj dužnosti u tim logorima bilo je angažovano ukupno 187 radnika policije. Sabirni centar Trnopolje bio je u funkciji do novembra 1992. godine. U ta tri logora bilo je zatočeno i ispitivano sve u svemu više od 5.500 osoba.¹¹⁰⁶

488. Zatočenički logor Keraterm nalazio se na istočnoj periferiji grada Prijedora [C25.5]. Otvoren je 25. maja i u njemu je bilo zatočeno do 1.500 zatvorenika, Muslimana i Hrvata, u pretrpanim velikim prostorijama. Bili su zatočeni u vrlo lošim uslovima: nije bilo odgovarajuće ventilacije ni higijenskih uslova, a hrane je bilo veoma malo. Zbog uslova kojima su bili okruženi, zatočenici su imali uši i dizenteriju.¹¹⁰⁷ Zatočenike u Keratermu su tukli ili su im naređivali da se međusobno tuku, što je imalo za posljedicu smrt nekih od njih.¹¹⁰⁸ Između približno 24. do 26. jula, srpski stražari su iz mitraljeza pucali po zatočenim Muslimanima i Hrvatima u jednoj od prostorija tog logora i ubili 150 do 200 njih, a druge ranili [B15.3].¹¹⁰⁹

489. Krizni štab u Prijedoru je već 27. maja 1992. naredio da se zatočenici iz Keraterma prebace u Omarsku. Prema izvještaju SJB-a Prijedor iz avgusta 1992. upućenom CSB-u Banja Luka, velika većina prebačenih muškaraca bila je stara između 18 i 60 godina. Narednih dana u Omarsku su prebačeni i muškarci Muslimani uhapšeni u Kozarcu.¹¹¹⁰ Uprkos tome, načelnik SJB-a Prijedor Simo Drljača je tek 31. maja izdao

¹¹⁰⁴ Presuđene činjenice 159-60, 193; P752 (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21097; P752.J (transkript iskaza svjedoka 665), str. 30798-9; P529, separator 295 (Izveštaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most za CSB Banja Luka), str. 2, 4, 6; P529, separator 299 (Naređenje SJB-a Prijedor, 31. maj 1992.), tačke 1, 6, 9; P529, separator 277 (Izveštaj SJB-a Prijedor), str. 2-3; P529, separator 277 (Izveštaj SJB-a Prijedor), str. 2-3; P763.C, separator 10 (Izveštaj o radu SJB-a Prijedor, januar 1993.), str. 4-5.

¹¹⁰⁵ Presuđene činjenice 194-7; P752.J (transkript iskaza svjedoka 665), str. 30799.

¹¹⁰⁶ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 259; P763.C, separator 10 (Izveštaj o radu SJB-a Prijedor, januar 1993.), str. 5, 12.

¹¹⁰⁷ Presuđene činjenice 193, 200, 263-72, 278.

¹¹⁰⁸ Presuđene činjenice 273-7, 279-80; P489 (transkript iskaza svjedoka 562), str. 2501-2, 2534.

¹¹⁰⁹ Presuđene činjenice 281-5; P752.J (transkript iskaza svjedoka 665), str. 30799-801; P752.K (transkript iskaza svjedoka 665), str. 31067-8; P489 (transkript iskaza svjedoka 562), str. 2500-7, 2509-12, 2514, 2516-19, 2532-5; P296 (izvještaj Mazowieckog o ljudskim pravima na teritoriji bivše Jugoslavije, 17. novembar 1992.), par. 30.

¹¹¹⁰ P733.B (transkript Selakovog iskaza), str. 13090-3, 13095; presuđene činjenice 142-3, 146-7, 163.

službeno naređenje za osnivanje logora Omarska, u skladu s odlukom Kriznog štaba. Logor je trebao biti osnovan u napuštenom rudniku željezne rude Ljubija, dva kilometra južno od sela Omarska [C25.4]. To naređenje je izvršio Drljača u saradnji s CSB-om Banja Luka. Logor Omarska, na čelu sa Željkom Mejakićem, radio je sve do kraja avgusta 1992., kada su zatočenici prebačeni u Trnopolje i druge logore.¹¹¹¹ Mejakić je imao obavezu da Drljači podnosi dnevne izvještaje.¹¹¹² Pripadnici MUP-a su vodili logor i, zajedno s vojnim istražiteljima, vršili ispitivanja, dok je vojska bila zadužena da čuva prilaz Omarskoj.¹¹¹³ Krizni štab je samo Drljači dao ovlaštenje za puštanje zatočenika na slobodu.¹¹¹⁴

490. Zatočenici u Omarskoj, čiji je broj u jednom trenutku dosegao 3.000, bili su uglavnom Muslimani, Hrvati i desetak Srba za koje se mislilo da su na muslimanskoj strani. U periodu dok je logor Omarska radio, u njemu je ukupno bilo zatočeno manje od 40 žena. Jednu od tih žena su redovno silovali i tukli.¹¹¹⁵ Zatočenike bi, po dolasku u Omarsku, pretresli, oteli bi im ono što su imali, a često i pretukli. Dio zatočenika su držali unutra, na vrlo skućenom prostoru, uglavnom u prostorijama u hangaru, ali i u nužnicima, malim garažama ili u zgradi koju su zvali "bijela kuća". Gotovo 600 zatočenika držali su na betoniranoj površini na otvorenom, u svim vremenskim uslovima.¹¹¹⁶ Higijenski uslovi su bili vrlo loši i zatočenici su patili od kožnih i drugih bolesti. Bilo je vrlo malo hrane i vode, a neki zatočenici, posebno oni koji su bili teško premlaćeni, nisu mogli otići do mjesta gdje se dijelila hrana. Neki zatočenici su bili premlaćeni nasmrt [B15.1].¹¹¹⁷ Jedna od grupa koje su zlostavljale zatvorenike u Omarskoj bio je specijalni odred MUP-a stavljen pod komandu CSB-a Banja Luka.¹¹¹⁸ Najteža premlaćivanja odvijala su se u "bijeloj kući" i još jednoj zgradi, "crvenoj kući",

¹¹¹¹ Presuđene činjenice 201, 205, 211, 215, 219; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 256-7; P763.C, separator 34 (Izvještaj SJB-a Prijedor), str. 5-7.

¹¹¹² Presuđene činjenice 216-18.

¹¹¹³ Presuđene činjenice 213; Radić, T. 7436-8; D34 (razgovor tužilaštva s Predragom Radićem, 16. juli 2001.), str. 28.

¹¹¹⁴ Presuđene činjenice 220; P803, separator 4 (Zaključci CSB-a Banja Luka, 1. juli 1992.); P763 (Nielsenov izvještaj), par. 256.

¹¹¹⁵ Presuđene činjenice 202-4, 206, 261-2; P529, separator 295 (Izvještaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 4-5; P529, separator 277 (Izvještaj SJB-a Prijedor), str. 4.

¹¹¹⁶ Presuđene činjenice 221-3, 228-31, 248-52.

¹¹¹⁷ Presuđene činjenice 224-7, 232-9, 246; P902 (transkript iskaza Sebirea), str. 16697; P902.A (transkript iskaza Sebirea), str. 17302-4; P296 (izvještaj Mazowieckog o ljudskim pravima na teritoriji bivše Jugoslavije, 17. novembar 1992.), par. 31.

¹¹¹⁸ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 283.

u koju su zatočenike odvodili i u kojoj su ih zlostavljali.¹¹¹⁹ Zatočenici su premlaćivani i tokom noći, kada su dolazili civili i vojnici kojima je bio dozvoljen ulazak u logor.¹¹²⁰

491. Dana 17. jula 1992. ili približno tog datuma, Omarsku su posjetili načelnik CSB-a Banja Luka Stojan Župljanin, član Kriznog štaba ARK-a Radislav Vukić, predsjednik Kriznog štaba ARK-a Radoslav Brđanin i tadašnji član Glavnog odbora SDS-a i Kriznog štaba ARK-a Predrag Radić. Vidjeli su civile nesrbe zatočene u nehumanim uslovima, njihovo vrijeđanje i ponižavanje. Radić je o svom neodobravanju obavijestio Župljanina i kancelariju Crvenog krsta u Banjoj Luci.¹¹²¹ Za vrijeme druge posjete funkcionera ARK-a, predsjednik ARK-a Vojo Kuprešanin naredio je da se Mevludin Sejmenović, ugledni Musliman, smjesta pusti na slobodu i u telefonskom razgovoru s Radovanom Karadžićem razgovarao o načinima da se, zbog stranih reportera, popravi utisak koji ostavlja Omarska.¹¹²² Početkom avgusta 1992. ili približno u to vrijeme, srpskim i stranim novinarima dozvoljeno je da uđu u logor Omarska. Zatočenici su upozoreni da se ne žale na uslove zatočenja.¹¹²³

492. Od ukupnog broja osoba obrađenih u Omarskoj do sredine avgusta 1992., 1.773 je prebačeno u objekte u Trnopolju, a 1.331 u logor Manjača, u Banjoj Luci.¹¹²⁴ Dana 24. i 25. maja 1992. Radio Prijedor je Trnopolje neprimjereno nazvao "otvoreni[m] zatvor[om]", osnovanim radi bezbjednosti civilnog stanovništva [C25.6]. Narednih mjeseci, od maja do novembra 1992., naoružani vojnici, na čelu sa Slobodanom Kuruzovićem, držali su ondje hiljade ljudi zatočene na skućenom prostoru.¹¹²⁵ U izvještaju 1. krajiškog korpusa VRS-a iz januara 1993. kaže se da je Trnopolje "otvoreni prihvatni centar", u kojem je, uz žene i djecu, mnogo vojno sposobnih muškaraca muslimanske nacionalnosti, među kojima ima onih koji su neko vrijeme bili u Omarskoj

¹¹¹⁹ Presuđene činjenice 253-60; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 283.

¹¹²⁰ Presuđene činjenice 240-5, 247; P564.B (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4739-44; P564.C (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4754-6, 4760, 4796-9.

¹¹²¹ Radić, T. 7436, 7438-41, 7611-13; P361 (članak iz *Kozarskog vjesnika*, 17. juli 1992.); D34 (razgovor tužilaštva s Predragom Radićem, 16. juli 2001.), str. 30.

¹¹²² P564.C (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4805.

¹¹²³ P564.C (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4761-96.

¹¹²⁴ P529, separator 295 (Izveštaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 4-6; P529, separator 299 (Naređenje SJB-a Prijedor, 31. maj 1992.), tačke 6, 9; P529, separator 277 (Izveštaj SJB-a Prijedor), str. 3-5.

¹¹²⁵ Presuđene činjenice 199, 287-8; P564.B (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4706, 4722-3, 4733; P564.C (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 4815-19; P564.G (transkript Sejmenovićevog iskaza), str. 5388-92; P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3956-9; P490.A (transkript iskaza svjedoka 335), str. 4061; P683 (izjava svjedoka 305), str. 2, 5-6.

i Keratermu zbog direktnog ili indirektnog učešća u oružanoj pobuni.¹¹²⁶ Srpski vojnici su zatočenicima u Trnopolju isprva govorili da ih drže zatočene radi njihove bezbjednosti, kako bi ih zaštitili od muslimanskih ekstremista. Taj logor je kasnije postao punkt na kojem su srpski vojnici okupljali civile, među kojima je bilo muškaraca, žena i djece, radi deportacije u druge dijelove Bosne i Hercegovine i drugdje.¹¹²⁷ Premda je bilo perioda kada je ljudima u Trnopolju teoretski bilo dozvoljeno da odu iz logora, zbog bezbjednosnog stanja van logora to je zapravo bio zatvor.¹¹²⁸

493. Uprava logora Trnopolje nije dijelila hranu, a srpski vojnici su povremeno tukli i ubijali zatočene osobe muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Jednom takvom prilikom, srpski vojnici su odveli jedanaest zatočenika na polje kukuruza i ubili ih iz vatrenog oružja [B15.2].¹¹²⁹ Higijenski uslovi su bili vrlo loši i većina zatočenika je u logoru dobila dizenteriju ili šugu.¹¹³⁰ Osim toga, vojnici koji su izvana dolazili u logor i Slobodan Kuruzović, upravnik logora, silovali su zatočenice.¹¹³¹

494. Dana 21. avgusta 1992., 154 Muslimana iz logora Trnopolje i Tukovi [C25.32], svrstanih u kategoriju "C" zatočenika (članovi SDA i Muslimani za koje se vjerovalo da su učestvovali u muslimanskom "napadu" na Prijedor ili da su taj "napad" finansirali) ukrcani su u autobuse i odvedeni na Korićanske stijene, u opštini Skender-Vakuf. Srpska policijska jedinica iz Prijedora i vojnici u vojnim uniformama iskricali su ih iz autobusa i pogubili [B15.5].¹¹³² Istoga dana, lokalna pješadijska jedinica VRS-a prijavila je taj događaj Komandi 1. krajiškog korpusa, navodeći da je policija Prijedora i Sanskog Mosta počinila "genocid" nad 154 civila muslimanske nacionalnosti i zatražila da se provede istraga.¹¹³³ Dana 22. avgusta, Komanda 1. krajiškog korpusa dvaput je izvijestila Glavni štab VRS-a o tom događaju, navodeći da je stradalo oko stotinu civila.¹¹³⁴ Dana 23. ili 24. avgusta, policijska jedinica iz Prijedora se, zajedno s

¹¹²⁶ P763.C, separator 10 (Izveštaj o radu SJB-a Prijedor, januar 1993.), str. 5; Nielsen, T. 13970-1; P891 (Brownov izvještaj), par. 2.105-2.132.

¹¹²⁷ Presuđene činjenice 299, 304; P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3975-6; Trbojević, T. 11525.

¹¹²⁸ Presuđena činjenica 298.

¹¹²⁹ Presuđene činjenice 291-2; P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3999.

¹¹³⁰ Presuđene činjenice 300-3.

¹¹³¹ Presuđene činjenice 293-7; P490 (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3959, 3966-71, 3975; P490.A (transkript iskaza svjedoka 335), str. 3997.

¹¹³² P752.A (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21117-19, 21139-43, 21149; P752.B (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21224-5; Brown, T. 16365-6; P892, separator 84 (Izveštaj 22. lake pješadijske brigade, 21. avgust 1992.).

¹¹³³ Brown, T. 16365-6; P892, separator 84 (Izveštaj 22. lake pješadijske brigade, 21. avgust 1992., 21. avgust 1992.).

¹¹³⁴ Brown, T. 16366-8; P892, separator 85 (Izveštaj 1. krajiškog korpusa, 22. avgust 1992.); P892, separator 83 (Izveštaj 1. krajiškog korpusa, 22. avgust 1992.).

Drljačom i Župljaninom, vratila na Korićanske stijene i uklonila tijela.¹¹³⁵ Taj događaj se ponovo pominje u izvještaju 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu VRS-a od 3. septembra 1992. U njemu se tvrdi da je odgovoran Drljača i dodaje: "Takav postupak izazvao je revolt ne samo građana već i boraca 1. krajiškog korpusa. Tamna mrlja koja je napravljena nije imala podršku, a sva je sreća što o tome nije detaljnije saznala međunarodna javnost."¹¹³⁶ Na zahtjev Miće Stanišića, ministra unutrašnjih poslova, da provede istragu o tome, Drljača je 14. septembra odgovorio da se istraga ne može provesti zato što su službena lica koja su učestvovala u sprovođenju kolone trenutno raspoređena na ratište.¹¹³⁷

495. U nepotpisanom izvještaju s pečatom "Komanda Operativne grupe Doboj 2" od 22. avgusta 1992. upućenom Operativnoj grupi Prijedor stoji:

sada svi peru ruke od logora i prihvatnih centara, pokušavajući da odgovornost prebace na nekog "drugog" za izdavanje naredenja za masovne likvidacije civila u logorima i centrima. Ovo je posebno izraženo posle posjete stranih novinara Prijedoru, odnosno Omarskoj i Trnopolju. Čak su pojave izrade lažne dokumentacije (antidatirane) o svemu ovome. ... Sigurno je jedno: nepotrebno prosuta krv Muslimana već počinje da nam se sveti.¹¹³⁸

496. Odgovarajući na zahtjev Ministarstva zdravlja, Simo Drljača je 28. avgusta 1992. obavijestio CSB da u Prijedoru nema logora, zatvora ili sabirnih centara, kao i da je 1.335 "ratnih zarobljenika" prebačeno u Manjaču.¹¹³⁹ Dana 24. septembra 1992. ili približno tog datuma, Milomir Stakić, predsjednik lokalnog SDS-a, odgovorio je na pritužbe lokalnih Srba u vezi s puštanjem zatočenika iz Keraterma, Omarske i Trnopolja na slobodu objašnjavajući da ih je vlada na Palama odlučila pustiti iz dva razloga: "pritis[ka] svjetskog javnog mnijenja i oficijalne politike i ogromni[h] troškov[a] održavanja zatvora".¹¹⁴⁰

497. Prema izvještajima samog SJB-a Prijedor, u periodu od početka sukoba do avgusta, oko 33.180 stanovnika se iselilo iz te opštine ili lokalnim vlastima podnijelo zahtjeve za iseljavanje koji su pozitivno riješeni. Od tog broja, 13.180 Muslimana je postupilo po obaveznoj proceduri, a približno 20.000 (pretežno, mada ne isključivo,

¹¹³⁵ P752.A (transkript iskaza svjedoka 665), str. 21157-9.

¹¹³⁶ Brown, T. 16368-9; P892, separator 97 (Izvještaj 1. krajiškog korpusa, 3. septembar 1992.), str. 3-4.

¹¹³⁷ P763 (Nielsenov izvještaj), par. 290-1.

¹¹³⁸ P891 (Brownov izvještaj), par. 2.125-2.126.

¹¹³⁹ P64.A, separator 798 (depeša SJB-a Prijedor, 28. avgust 1992).

Muslimana i Hrvata) otišlo je a da nije tako postupilo. Do 18. avgusta 1992. u Trnopolju se nastanilo već dvije stotine i osamdeset porodica srpskih izbjeglica, a preduzimani su koraci da se nađe smještaj za još 400.¹¹⁴¹ U izvještaju MUP-a iz 1993. se navodi da se iz opštine Prijedor iselilo 42.000 Muslimana i 2.000 Hrvata, a doselilo približno 14.000 Srba.¹¹⁴²

498. Vijeće zaključuje da su srpske snage u periodu od maja do avgusta 1992. godine u opštini Prijedor ubile sve u svemu više od 508 Muslimana i Hrvata. Srpske snage napale su grad Prijedor i, nakon što su preuzele kontrolu nad gradom, napale su Stari grad, većinski muslimansku četvrt. Uz pomoć paravojskih jedinica, pljačkale su lokalne poslovne objekte i hotimično razarale kuće. Krizni štab je uveo restriktivne mjere protiv Muslimana i Hrvata. Srpske snage su, osim toga, napale brojna većinski muslimanska ili hrvatska sela u opštini Prijedor. U tim napadima je poginuo velik broj civila Muslimana i Hrvata, a mnogi drugi pogubljeni su poslije napada. Iseljavanjem hiljada nesrba iz Hambarina i obližnje Ljubije 20. jula izvršeno je posljednje veliko raseljavanje stanovništva u toj opštini. Od maja do decembra 1992., džamije i druge vjerske ustanove širom opštine Prijedor razarane su. Imovina Muslimana i Hrvata koji su otišli s tog područja zaplijenjena je i dodijeljena Srbima.

499. Vijeće nadalje zaključuje da je većina Muslimana i Hrvata u opštini Prijedor bila na neko vrijeme zatočena u jednom od 58 zatočeničkih centara u opštini Prijedor, od kojih su pet bili logori za duže zatočenje. Zatočenici su, posebno u centrima za duže zatočenje u Keratermu, Trnopolju i Omarskoj, bili podvrgnuti teškom zlostavljanju, uključujući psihičko zlostavljanje, premlaćivanje, seksualno nasilje, silovanja i mučenja, koja su često dovođila do smrti. U ta tri logora je ukupno u zatočeništvu držano i ispitano više od 5.500 osoba. U više navrata vršena su i pogubljenja. Negdje od 24. do 26. jula, u jednoj od prostorija logora Keraterm, 150 do 200 zatočenika muslimanske i hrvatske nacionalnosti ubijeno je mitraljeskom vatrom. Dana 25. jula, srpski vojnici su u jednom rudniku željezne rude ubili 85 zatočenih osoba. Dana 21. avgusta, na Korićanskim stijenama, u opštini Skender-Vakuf, pogubljene su 154 osobe muslimanske nacionalnosti. Vijeće zaključuje da se u periodu od početka sukoba u aprilu do avgusta

¹¹⁴⁰ P803, separator 6 (članak iz *Kozarskog vjesnika*, 25. septembar 1992.), str. 2.

¹¹⁴¹ P529, separator 295 (Izvještaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 5-6.

¹¹⁴² P892, separator 100 (Pregled građana, maj 1993.), str. 2.

1992. iz opštine Prijedor, iz straha ili zbog neizdržljivih okolnosti, odselilo više od 30.000 njenih stanovnika muslimanske i hrvatske nacionalnosti.

4.3.10 Prnjavor

500. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Prnjavor bilo je 33.508 (71 posto) Srba, 7.143 (15 posto) Muslimana, 1.721 (4 posto) Hrvata, 1.757 Jugoslovena i 2.926 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹¹⁴³

501. U prvoj polovini 1992. godine, Muslimani u toj opštini bili su izloženi diskriminaciji srpskog Kriznog štaba i lokalnih Srba, koji su Muslimane otpuštali iz policije i pravosuđa, ograničavali im kretanje, zlostavljali ih i napadali. Razoreni su poslovni objekti i druga imovina, kao i džamija [D19.1] i katolička crkva u gradu Prnjavoru.¹¹⁴⁴ Muslimane u opštini Prnjavor terorisali su i "Vukovi s Vučjaka", paravojna formacija na čelu s lokalnim kriminalcem Veljkom Milankovićem, koja je tesno saradivala s lokalnom policijom.¹¹⁴⁵

502. Približno u martu 1992., grupa policajaca i vojnika Srba iz Laktaša i Veljko Milanković naredili su stanovnicima muslimanskog sela Lišnje da napuste svoje domove. Većina seljana je odvedena u pilanu u Vijaci, gdje su se nalazili vojnici JNA i policajci.¹¹⁴⁶ Dio osoba zatočenih u pilani u Vijaci sutradan je pušten na slobodu, dok je približno 250 do 300 Muslimana ukrcano u autobuse i odvezeno u fabriku cipela "Sloga" u gradu Prnjavoru. Ondje su ih čuvali i ispitivali policajci Srbi. Tukli su ih stražari, lokalni rezervni policajci srpske nacionalnosti i vojnici u prolazu kroz tu opštinu. Zatočenici nisu dobijali nikakvu hranu osim one koju su im donosili prijatelji i rođaci.

¹¹⁴³ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 202-5; P749.B (izvještaj, 16. januar 1992.), str. 4-5.

¹¹⁴⁴ P697 (izjava svjedoka 20), str. 2-4, 6-8; P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 15986-90; P362 (Odobasićeva izjava), par. 36; P749.B (Izjava, 16. januar 1992.), str. 4-5; Vasić, T. 17471-2, 17660, 17664, 17715-22, 17751-4; P958 (*Službeni glasnik opštine Prnjavor*, 18. avgust 1992.), str. 21-110.

¹¹⁴⁵ Svjedok 458, T. 11338-41; P582 (izjava svjedoka 458), par. 21, 28; P582.B (transkript iskaza svjedoka 458), str. 3873-4, 3890-3; P582.D (transkript iskaza svjedoka 458), str. 4094, 4100-2; P582.H (popratno pismo uz P582.I, 23. septembar 1991.); P582.I (Informacija o djelovanju naoružanih grupa na području Centra, 23. septembar 1991.); P697 (izjava svjedoka 20), str. 2-3, 5-7; P749.A (telefonski razgovor Ljube Grkovića i Stoje Župljanina, 15. novembar 1991.), str. 5; P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 15983-5; Odobašić, T. 7701-2; P362 (Odobasićeva izjava), par. 28.

¹¹⁴⁶ P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 15991-4, 15998, 16000, 16074; P697 (izjava svjedoka 20), str. 6; Odobašić, T. 7709-10; P362 (Odobasićeva izjava), par. 40; P892, separator 87; Brown, T. 16386; P892, separator 87 (Redovni /borbeni izvještaj/ 1. krajiškog korpusa, 2. juni 1992.).

Bili su prisiljeni da obavljaju razne poslove. Neki od zatočenika su odvedeni u SJB u gradu Prnjavoru, gdje su ih ispitivali i tukli.¹¹⁴⁷

503. Stanica javne bezbjednosti je, po naređenju CSB-a Banja Luka, u junu 1992. zajedno s jednom jedinicom TO-a, "Vukovima s Vučjaka" i još nekim vojnim jedinicama teškom artiljerijom napala Lišnju i još jedno muslimansko selo, Purače.¹¹⁴⁸ Za vrijeme tog napada, Dragan Đurić, poslanik u Skupštini Bosne i Hercegovine i skupštini bosanskih Srba, na radiju je rekao da će se za svakog ubijenog Srbina ubiti 100 Muslimana.¹¹⁴⁹ Tokom napada su u tom selu razorene pedeset i četiri kuće i džamija [D19.2].¹¹⁵⁰ Uništena je i džamija u Puračima [D19.3].¹¹⁵¹ Svjedok Odobašić je na radiju čuo srpskog kapetana Nedeljka Davidovića kako se hvali da je porazio "balije" granatiranjem Lišnje i Purača, te da su "Vukovi" opljačkali i spalili kuće u tim selima.¹¹⁵²

504. Od prve polovine 1992. nadalje, Muslimani i Hrvati su počeli napuštati tu opštinu zbog pritisaka i prijetnji Srba. Mogli su se vidjeti autobusi s Muslimanima koji su odlazili iz opštine u pravcu mađarske granice. Dozvola za odlazak se naplaćivala. Osim toga, morali su potpisati izjavu kojom mjesnom advokatu daju punomoć za prodaju svoje nepokretne imovine u roku od šest mjeseci, u protivnom se njihovo vlasništvo nad imovinom prenosilo na republiku bosanskih Srba.¹¹⁵³

505. Dana 19. juna 1992., srpski Krizni štab u Prnjavoru odlučio je da sve "izbjeglice" koje žive u toj opštini a koje "nisu lojalne" vlastima republike bosanskih Srba, kao i "izbjeglice" koje imaju rodbinu u neprijateljskim formacijama, moraju otići iz te opštine. Krizni štab je naredio SJB-u da provede tu odluku.¹¹⁵⁴ Dana 23. juna 1992., Krizni štab je odlučio da se osobe koje su otišle iz te opštine i koje posjeduju imovinu moraju javiti

¹¹⁴⁷ P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16001, 16015, 16045; P700.A (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16028; P700.A (transkript iskaza 653), str. 16034-9, 16042-4, 16048; Odobašić, T. 7708-9, 7721; P362 (Odobašićeva izjava), par. 39; P697 (izjava svjedoka 20), str. 6.

¹¹⁴⁸ Odobašić, T. 7689, 7703, 7708; P362 (Odobašićeva izjava), par. 35-8; P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16012-13, 16015; P700.A (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16027; Vasić, T. 17404-5, 17509, 17528, 17550; D83 (fotografije Lišnje, 15. juni 1992); P892, separator 87 (Izveštaj 1. krajiškog korpusa, 2. juni 1992.).

¹¹⁴⁹ Odobašić, T. 7711-13; P64 (Treanorov izvještaj), str. 151.

¹¹⁵⁰ Odobašić, T. 7703-5; P362 (Odobašićeva izjava), par. 35-6; P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16012-13, 16015; P700.A (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16027; P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16011, 16013-14, 16017; Vasić, T. 17441-4, 17528-9, 1761-7.

¹¹⁵¹ P700 (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16012-13, 16015; P700.A (transkript iskaza svjedoka 653), str. 16027; Vasić, T. 17441-4, T. 1752-9.

¹¹⁵² Odobašić, T. 7708; P362 (Odobašićeva izjava), par. 38.

¹¹⁵³ Odobašić, T. 7702-3, 7726-7; P362 (Odobašićeva izjava), par. 33-4; P697 (izjava svjedoka 20), str. 8; Vasić, T. 17453-4, 17726-39; P529, separator 430 (Odluka Kriznog štaba Prnjavor, 23. juna 1992.).

¹¹⁵⁴ P529, separator 428 (Odluka Kriznog štaba Prnjavor, 19. juni 1992.), članovi 1-2.

opštinskim vlastima do 10. jula ili će se prema njima postupiti "po Odluci Kriznog štaba Autonomne regije [Krajine]", što je značilo da će se njihova imovina proglasiti državnom imovinom i staviti opštini na raspolaganje.¹¹⁵⁵

506. U jednom izvještaju MUP-a iz maja 1993. kaže se da je iz te opštine otišlo 2.053 Muslimana, 923 Hrvata i 308 drugih nesrba, a u nju se doselilo 2.500 Srba.¹¹⁵⁶

507. Vijeće zaključuje da su se u prvoj polovini 1992. godine u opštini Prnjavor provodile diskriminatorne mjere protiv Muslimana, kao i da su oni otpušteni iz policije i iz sudstva. Muslimane je posebno zlostavljala i napadala paravojna grupa "Vukovi s Vučjaka". Razoreni su poslovni objekti i druga privatna imovina, kao i džamija i katolička crkva u gradu Prnjavoru. Od prve polovine 1992. nadalje, Muslimani i Hrvati su zbog prijetnji i pritisaka odlazili iz te opštine. Dio njih se autobusima odveo prema mađarskoj granici.

¹¹⁵⁵ P529, separator 430 (Odluka Kriznog štaba Prnjavor, 23. juni 1992.).

¹¹⁵⁶ P892, separator 100 (Pregled građana, maj 1993.), str. 5.

4.3.11 Sanski Most

508. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Sanski Most bilo je 28.136 (47 posto) Muslimana, 25.363 (42 posto) Srba, 4.322 (7 posto) Hrvata, 1.247 Jugoslovena i 1.239 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹¹⁵⁷

509. U martu 1992., lokalni funkcioneri SDS-a su, postupajući po nalogima banjalučkih funkcionera SDS-a na nivou regije, u Skupštini opštine više puta zatražili raspravu o pripajanju Sanskog Mosta republici bosanskih Srba. Kada je to Skupština odbila, lokalni funkcioneri SDS-a pozvali su na podjelu opštine po nacionalnoj osnovi.¹¹⁵⁸ Dana 25. marta, proglašom koji su potpisali predsjednik lokalnog ogranka SDS-a Vlado Vrkeš i predsjednik Skupštine opštine Sanski most Nedjeljko Rašula, sva srpska područja u opštini proglašena su dijelom republike bosanskih Srba kao jedinstvena srpska opština Sanski Most.¹¹⁵⁹ Dana 3. aprila, srpska Skupština Sanskog Mosta odlučila je da će ta opština postati dio ARK-a.¹¹⁶⁰ Srpski Krizni štab Sanskog Mosta izdao je saopštenje da su na teritoriji srpskog Sanskog Mosta od 20. aprila na snazi samo Ustav i zakoni republike bosanskih Srba.¹¹⁶¹ Istoga dana, Krizni štab je proglasio dotadašnju Skupštinu opštine nezakonitom.¹¹⁶² Krizni štab je otpustio mnoge Muslimane i Hrvate, uključujući sudije i direktore društvenih preduzeća, lokalnog radija i Doma zdravlja, dok su drugi odvrćani od odlaska na posao zbog toga kako se ondje s njima postupalo, i zamijenjeni su Srbima.¹¹⁶³ Otpušteni su i direktori Srbi koji su dopuštali Hrvatima i Muslimanima da rade u njihovim preduzećima.¹¹⁶⁴ Predsjednik

¹¹⁵⁷ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 218-21.

¹¹⁵⁸ Karabeg, T. 2772-4, 2782-5, 2796-8, 2876; P98 (Karabegova izjava), str. 2.

¹¹⁵⁹ Karabeg, T. 2796-8; P98 (Karabegova izjava), str. 2; P103 (Odluka predsjednika SDS-a Sanskog Mosta, 25. mart 1992.), str. 1; P750.A (odluka, 25. mart 1992.); P519 (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4870; P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4919.

¹¹⁶⁰ Karabeg, T. 2783; P167 (Odluka predsjednika Skupštine opštine Sanski Most, 3. april 1992.), str. 1; svjedok 628, T. 3716.

¹¹⁶¹ P104 (dokument Kriznog štaba Sanski Most, 20. april 1992.).

¹¹⁶² P169 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 20. april 1992.), str. 1; svjedok 628, T. 3729.

¹¹⁶³ P521.A (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7705, 7728; P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4914-15, 4922-3; P519.E (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5650-1; P519.I (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5961-2; svjedok 628, T. 3723-7, 3732, 3735, 3737, 3818-19; P158 (izjava svjedoka 628), str. 31-2; P196 (Odluka Kriznog štaba ARK-a, 22. juni 1992.), str. 1; P173 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 29. april 1992.), tačka 1, 3; P170 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 21-22. aprila 1992.), tačka 3; P177 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 20. maja 1992.), tačka 1; Bišćević, T. 5487, 5512.

¹¹⁶⁴ Svjedok 628, T. 3730.

SDS-a Vrkeš, u pratnji pripadnika SOS-a i srpske policije, istjerao je direktoricu opštinskog SDK, Hrvatice, i na njeno mjesto imenovao osobu srpske nacionalnosti.¹¹⁶⁵

510. Dana 11. aprila 1992., svjedok Adil Draganović, predsjednik Opštinskog suda u Sanskom Mostu, Musliman, primio je prijeteće pismo koje su potpisali pripadnici "Belih orlova" u kojem se kaže da on i zamjenik opštinskog tužioca Enver Cerić, također Musliman, moraju otići iz Sanskog Mosta do 15. maja 1992. ili će njihove porodice nastradati.¹¹⁶⁶ Dana 15. maja 1992., srpska policija je saopštila zaposlenima muslimanske nacionalnosti na sudu da moraju na prisilni dopust.¹¹⁶⁷ Draganović je razriješen dužnosti i sudska vlast je, po naređenju Kriznog štaba, prešla u ruke Srba.¹¹⁶⁸

511. Dana 17. aprila 1992., načelnik CSB-a Banja Luka Stojan Župljanin naredio je podjelu policije po nacionalnoj osnovi. Policajcima je naređeno da pokažu svoju lojalnost srpskoj opštini nošenjem oznaka republike bosanskih Srba i potpisivanjem izjave o poštovanju njenih zakona i propisa. Tu izjavu su potpisale samo osobe srpske nacionalnosti.¹¹⁶⁹ Dio policajaca nesrba i vođe SDA sklonili su se u zgradu opštine, gdje su se nastavili pregovori između političkih stranaka. Dana 19. aprila, Krizni štab je ljudima u toj zgradi dao ultimatum. Zgradu su opkolili vojnici 6. krajiške brigade JNA. Oni koji su bili u zgradi uspjeli su pobjeći u okolna sela. Nedjeljko Rašula je, kao načelnik Kriznog štaba, iz policije otpustio policajce muslimanske i hrvatske nacionalnosti.¹¹⁷⁰ Istoga dana, srpske snage su napale zgradu opštine u tom gradu. Približno u isto vrijeme, pripadnici SOS-a su, uz podršku SDS-a, naoružani automatskim oružjem i obučeni u maskirne uniforme, razorili 28 radnji i restorana u vlasništvu Muslimana i Hrvata na području Sanskog Mosta.¹¹⁷¹ Ti napadi i druga djela

¹¹⁶⁵ P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4901, 4922; P519.D (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5621.

¹¹⁶⁶ P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4927.

¹¹⁶⁷ P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4946-8; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5824-5.

¹¹⁶⁸ P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4947-8; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5480-2; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5824-5; P519.I (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5961.

¹¹⁶⁹ Svjedok 628, T. 3718; P521.A (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7871; P158 (izjava svjedoka 628), str. 30; P521 (transkript svjedoka 196), str. 7652; Karabeg, T. 2786-8; P98 (Karabegova izjava), str. 2; Bišćević, T. 5504; svjedok 565, T. 4536-41; P216 (izjava svjedoka 565), par. 15, 19.

¹¹⁷⁰ Karabeg, T. 2800; P98 (Karabegova izjava), str. 7; svjedok 628, T. 3713, 3722-3, 3733, 3763-5; P181 (Informacije MUP-a Banja Luka, 26. maj 1992.); P168 (Zapovijest srpskog TO-a Sanski Most), par. 4; P158 (izjava svjedoka 628), str. 26, 30-1; Bišćević, T. 5504-5; P521 (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7662-3, 7667-9, 7671-2; P521.C (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7863; P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4920, 4923-6; P519.E (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5633-4, 5637-40; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5798-9; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 2.

¹¹⁷¹ P98 (Karabegova izjava), str. 1, 7-8; Karabeg, T. 2800, 2854-5; P520 (transkript Islamčevićevog iskaza), str. 7424-7; P520.B (transkript Islamčevićevog iskaza), str. 7542; svjedok 628, T. 3713, 3722-3, 3733, 3763-5; P181 (Informacije MUP-a Banja Luka, 26. maj 1992.); P168 (Zapovijest srpskog TO-a Sanski Most), par. 4; P158 (izjava svjedoka 628), str. 26, 30-1; P521 (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7662-3, 7667-9, 7671-2; P521.C (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7863; Bišćević, T. 5504-5; P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4897-4903, 4913; P519.F (transkript

zastašivanja u martu i aprilu 1992. dovela su do toga da su mnogi stanovnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti otišli iz opštine.¹¹⁷²

512. U martu i aprilu 1992., srpske snage, uključujući vojnike 6. krajiške brigade JNA i srpsku policiju, postavile su kontrolne punktove po gradu Sanskom Mostu i oko nesrpskih sela, a Krizni štab je uveo policijski čas, zabranivši kretanje noću.¹¹⁷³ Na tim kontrolnim punktovima naoružane srpske snage provjeravale su Muslimane koji su tu prolazili.¹¹⁷⁴

513. Tokom maja 1992., u toj opštini su videne razne naoružane grupe, uključujući SOS, "Bele orlove", jedinice lokalnog SUP-a i JNA.¹¹⁷⁵ Dana 5. avgusta, u izvještaju SJB-a Sanski Most kaže se da je u prethodna dva mjeseca primijećeno izraženo djelovanje određenih paravojnih grupa koje su se "otrgle" od komande vojske i izvodile vlastite akcije, poput podmetanja eksploziva, paljenja kuća, ubijanja, pljački i drugih krivičnih djela nad stanovnicima muslimanske i hrvatske nacionalnosti, s ciljem sticanja materijalne koristi i vršenja pritiska kako bi se ti stanovnici nagnali da se odseli. Osim toga, pominju se 45 eksplozije u muslimanskim kućama i poslovnim objektima, te rušenje dviju džamija. Kaže se da su registrovane četiri takve grupe, među kojima i grupa SOS, bivša paravojna formacija od oko 30 ljudi, koja je formalno stavljena pod komandu lokalne vojne jedinice.¹¹⁷⁶

514. Dana 25. maja 1992., na Radiju Sanski Most emitovani su pozivi Muslimanima da predaju oružje srpskim vlastima. Oružje su sakupljale srpske patrole.¹¹⁷⁷ U tim radio emisijama nekoliko osoba – imućnih Muslimana i Muslimana intelektualca –

Draganovićevog iskaza), str. 5778-9; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 57901-7; P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4920, 4923-6; P519.E (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5633-4, 5637-40; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5798-9; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 2.

¹¹⁷² P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4897-4903, 4915-17; P519.E (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5630; P519.F (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5746-8; P521 (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7634-8; 7712.

¹¹⁷³ P521.A (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7706; P521.B (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7839; Karabeg, T. 2796-8, 2803; P98 (Karabegova izjava), str. 2; P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4915-16, 4944-5; Begić, T. 2961-3, 2965, 3003; P522 (transkript iskaza svjedoka 481), str. 8046-8, 8051; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 2; P158 (izjava svjedoka 628), str. 30-1; svjedok 628, T. 3714; P517 (Seferovićeva izjava), str. 3; P518 (transkript iskaza svjedoka 563), str. 6411-13.

¹¹⁷⁴ P522 (transkript iskaza svjedoka 481), str. 8051; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 2; P518 (transkript iskaza svjedoka 563), str. 6411-13.

¹¹⁷⁵ Svjedok 565, T. 4539, 4542; P216 (izjava svjedoka 565), par. 10, 11, 13; Begić, T. 2965.

¹¹⁷⁶ P750.G (izvještaj SJB-a Sanski Most, 5. avgust 1992.).

¹¹⁷⁷ P520 (transkript Islamčevićevog iskaza), str. 7427-8; Begić, T. 2967-9; P518 (transkript iskaza svjedoka 563), str. 6409-10, 6447; P522 (transkript iskaza svjedoka 481), str. 8053; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 3; Bišćević, T. 5507-8, 5512; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5518-20; P519.D (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5541-5; P519.E (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5649-50; P519.F (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5740-2; P517 (Seferovićeva izjava), str. 3; P216 (izjava svjedoka 565), par. 21, 24; P750, separator 6 (izvještaj SJB-a Sanski Most, 15. juni 1992.).

poimenično je pozvano na predaju.¹¹⁷⁸ Srpske snage su iste večeri granatirale grad Sanski Most.¹¹⁷⁹ Srpske snage su granatirale i zaselak Okreč, sa većinskim muslimanskim stanovništvom.¹¹⁸⁰ Dana 25. maja ili približno tog datuma, 6. krajiška brigada JNA i TO su takođe izvršile artiljerijski napad na muslimanska naselja Mahalu, Muhiće i Otoku. Srpski vojnici su natjerali stanovnike Mahale da se okupe na jednom igralištu, nakon čega su granatirali naselje i djelimično razorili kuće i lokalnu džamiju.¹¹⁸¹ Izvještaj SJB-a Sanski Most potvrđuje da je izvršen napad na Mahalu.¹¹⁸²

515. Dana 27. maja 1992., 50 do 100 srpskih vojnika opkolilo je većinski muslimansko selo Lukavicu i naredilo da se selo evakuiše kako bi izvršili pretres kuća u potrazi za oružjem.¹¹⁸³ Dana 1. avgusta, grupa vojnika u maslinastim uniformama sa crvenom trakom na naramenicama došla je u Lukavicu i provalila u nekoliko kuća. Odveli su četrnaest muškaraca civila starih između 22 i 60 godina. Seljani su sutradan pronašli tijela trinaest od tih muškaraca, s rupama od metaka i teškim ranama. Od tih ljudi, samo je jedan preživio [A14.4].¹¹⁸⁴

516. Takođe 27. maja, srpske snage su granatirale selo Hrustovo, u kojem su živjeli gotovo isključivo Muslimani. Dana 30. maja, Muslimani tog sela odlučili su predati oružje, ali granatiranje se nastavilo.¹¹⁸⁵ Sutradan, kada su članove 21 domaćinstva potjerali iz Jelečevića, muslimanskog zaselka na području Hrustova, u jednu garažu sakrilo se približno 30 žena i djece i jedan muškarac. Osam do deset vojnika Srba u maskirnim uniformama došlo je u tu garažu i naredilo Muslimanima da izađu. Muškarac koji je pokušao posredovati ubijen je. Vojnici su ubili šesnaest žena i djece koji su pokušali pobjeći [A14.1]. Pedeset do sto srpskih vojnika sprovelo je preživjele, zajedno s približno 200 stanovnika susjednih sela, u zaselak Kljevce, gdje su im zaplijenjeni vrijedni predmeti. Srpski vojnici su te seljane držali zatočene na raznim lokacijama prije

¹¹⁷⁸ P216 (izjava svjedoka 565, 14. juni 2001.), par. 16, 24, 30.

¹¹⁷⁹ Bišćević, T. 5513-19; P519B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4987-8; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5840-1.

¹¹⁸⁰ P518 (transkript iskaza svjedoka 563), str. 6413-14; 6441.

¹¹⁸¹ Bišćević, T. 5513-19; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4987-8; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5840-1; P182 (Zapovijest, 26. maj 1992.), str. 1, par. 3; P158 (izjava svjedoka 628), str. 34; svjedok 628, T. 3775-6.

¹¹⁸² P750, separator 6 (izvještaj SJB-a Sanski Most, 15. juni 1992.).

¹¹⁸³ P518 (transkript iskaza svjedoka 563), str. 6411-13; 6439-40.

¹¹⁸⁴ P522 (transkript iskaza svjedoka 481), T. 6426-33, 6444, 8075.

¹¹⁸⁵ P517 (Seferovićeva izjava), str. 3.

nego što su ih autobusom i vozom prevezli u Doboj, gdje im je naređeno da sami nađu put do teritorije pod kontrolom Muslimana.¹¹⁸⁶

517. Dana 28. maja 1992. ili približno tog datuma, srpske snage su granatirale muslimansko selo Vrhpolje. Nedugo nakon toga, stanovnicima je upućen poziv da predaju oružje. Rečeno im je da je to uslov da im se dozvoli da odu iz sela.¹¹⁸⁷

518. Dana 28. maja 1992., Krizni štab u Sanskom Mostu odlučio je da se poginuli u toj opštini zakopaju na muslimanskom groblju, kao i da se mrtvi zakopaju u zajedničku grobnicu "bez uobičajenog rituala (bez prisutnosti porodice i slično)".¹¹⁸⁸

519. Dana 31. maja ili 1. juna 1992., srpski vojnici na čelu s Jadrankom Paljom sproveli su devetnaest muškaraca muslimanske nacionalnosti iz zaselka Donji Begići do mosta u Vrhpolju. Vojnici su putem ubili četvoricu. Ostale je, kada su stigli na most, okružilo 50 srpskih vojnika, koji su ih natjerali da predaju svoje lične predmete, premlatili ih i naredili im da skoče s mosta. Vojnici su s mosta pucali u ljude u vodi i ubili gotovo sve [A14.2].¹¹⁸⁹

520. Dana 27. juna 1992. ili približno tog datuma, u muslimanski zaselak Kenjari stigli su lokalni rezervisti srpske nacionalnosti u maslinastosivim uniformama. U obližnjoj kući, 20 muškaraca muslimanske nacionalnosti uhapšeno je, ispitano i odvedeno pred Vladu Vrkeša, predsjednika SDS-a Sanski Most, koji im je rekao da se nemaju čega plašiti. Vojnici srpske nacionalnosti su ih odveli u jednu kuću u zaselku Blaževići. Vojnici su u tu kuću ubacili eksploziv, a potom otvorili vatru iz pušaka na one koji su pokušali pobjeći. Tijela mrtvih su vraćena u kuću, a kuća je zapaljena. Svjedok 481 je identifikovao 18 osoba koje su tom prilikom ubijene [A14.3].¹¹⁹⁰

521. Godine 1992., teško je oštećeno ili potpuno razoreno najmanje devetnaest muslimanskih i katoličkih spomenika u opštini Sanski Most. Među tim spomenicima su džamije u Donjem Kamengradu [D22.1], u zaselku Kukavice u selu Hrustovo [D22.3], džamija u zaselku Keranovići u selu Hrustovo [D22.4], džamija u Starom Mladanu

¹¹⁸⁶ P516.A (izjava svjedoka 155), str. 2-6; P516.C (transkript iskaza svjedoka 155), str. 7210, 7212-15, 7225-7; P750, separator 3 (Naredba Kriznog štaba, 2. juni 1992.); P750, str. 6 (izvještaj SJB-a Sanski Most, 15. juni 1992.).

¹¹⁸⁷ P522 (transkript iskaza svjedoka 481), str. 8053-4; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 2-3; P750, separator 6 (izvještaj SJB-a Sanski Most, 15. juni 1992.).

¹¹⁸⁸ P750.B (Odluka Kriznog štaba Sanski Most, 28. maj 1992.).

¹¹⁸⁹ Begić, T. 2979-92, 3001, 3008-9, 3014-15; P117 (karta područja Hrustovo-Vrhpolje); P118 (fotografija mosta u Vrhpolju); P119 (Zapisnik o ekshumaciji iz masovnih grobnica u Vrhpolju - most), str. 20-1; P517 (Seferovićeva izjava), str. 4; P750, separator 3 (Naredba Kriznog štaba, 2. juni 1992.); P750, separator 6 (izvještaj SJB-a Sanski Most, 15. juni 1992.); P519.D (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5585, 5589-92.

[D22.5], džamija u Pobriježju [D22.6], džamija u Ehovcima [D22.9] i Hamzabegova džamija u gradu Sanskom Mostu [D22.7]. Krajem maja 1992., pripadnici 6. krajiške brigade srušili su Hasanbegovu džamiju u Sanskom Mostu. Na groblju te džamije napravljeno je parkiralište.¹¹⁹¹ Sredinom 1992., SDS je naredio da se sruši džamija u Donjem Kamengradu. Jedan član SDS-a je naredio Mladenu Majkiću, vojnom inženjeru, da u tu džamiju postavi eksploziv.¹¹⁹²

522. Krizni štab opštine Sanski Most otvorio je početkom maja 1992. zatvorenički centar u "Betonirki" [C28.1] i hali fabrike "Kringa" [C28.3], kao i u sportskoj dvorani "Hasan Kikić" [C28.2]. Zatočenike su, po naređenjima dobijenim direktno od Kriznog štaba, u te centre dovodili vojska i SJB. Za obezbjeđenje tih zatočeničkih centara bio je zadužen SJB. Prema informacijama vlasti bosanskih Srba, od 1.655 zatočenih u ta tri centra, većina su bili muškarci stari između 18 i 65 godina; 1.538 njih su bili Muslimani, a ostalo Hrvati. Približno 900 zatočenika je, po naređenju Kriznog štaba, poslato u logor Manjača u Banjoj Luci, a 600 je oslobođeno.¹¹⁹³

523. Krajem maja 1992., srpske snage su počele hapsiti vođe Hrvata i Muslimana.¹¹⁹⁴ Neki, među kojima je bio i sekretar Opštinskog odbora SDA, sudija muslimanske nacionalnosti, i načelnik opštinske policije, ubijeni su.¹¹⁹⁵ Adil Draganović, predsjednik Opštinskog suda, bio je zatočen u lokalnoj policijskoj stanici [C28.5] od 25. maja do 17. juna 1992., kada je prebačen u logor Manjača u opštini Banja Luka.¹¹⁹⁶ Uslovi u toj policijskoj stanici su bili loši: nije bilo dovoljno hrane ni dovoljno prostora da bi se

¹¹⁹⁰ P522 (transkript iskaza svjedoka 481), str. 8055-6, 8058-60, 8063-5, 8075; P522.C (izjava svjedoka 481), str. 3.

¹¹⁹¹ P906 (Kaiserov izvještaj), dodatak; svjedok 633, T. 3864; P750, separator 8 (Izvještaj, oktobar 1992.), str. 3; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4997-8; P519.F (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5725-30, 5744; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5841.

¹¹⁹² P158 (izjava svjedoka 628), str. 39; svjedok 628, T. 3780.

¹¹⁹³ P529, separator 295 (Izvještaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 7-8; P529, separator 291 (Naredba Kriznog štaba Sanski Most, 6. juni 1992.); P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4994, 5003-4, 5009; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5455, 5506; Bišćević, T. 5536-9; P278 (Zapisnik o otpustu Nedima Bišćevića iz logora Manjača, 26. avgust 1992.).

¹¹⁹⁴ Svjedok 628, T. 3770; P105 (dnevnik Nedeljka Rašule); P521.B (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7729, 7742-7, 7756, 7785, 7848; Karabeg, T. 2796; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4984-6.

¹¹⁹⁵ Svjedok 628, T. 3770.

¹¹⁹⁶ P519.A (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4951-2; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5826-8; P519 (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4843; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4973-4, 4984, 5003; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4994, 5003-4, 5009; P519.C (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5455, 5467-9; P519.H (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5868-9; P519.F (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5716-17.

moglo leći, nužnika ni tuševa.¹¹⁹⁷ Policajci, vojnici i obični građani redovno su žestoko tukli zatočenike. Zatočenicima nije pružana nikakva medicinska njega.¹¹⁹⁸

524. Mirzet Karabeg, predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine, bio je zatočen u policijskoj stanici Sanski Most [C28.5] i zatvoreničkom logoru "Betonirka" [C28.1] od 25. maja do 28. avgusta 1992. U policijskoj stanici je bio zatočen zajedno sa četrnaest uglednih civila muslimanske i hrvatske nacionalnosti, a u "Betonirki" zajedno sa 75 osoba.¹¹⁹⁹ Do juna 1992. u zatvoreničkom logoru "Betonirka" zatočeno je tridesetak muškaraca [C28.1]. Površine četiri puta pet metara, zgrada u kojoj su držali zatočenike bila je tako pretrpana da su zatočenici bili prisiljeni spavati u sjedećem položaju. Zatočenici nisu dobijali dovoljno hrane ni vode. Srpski policajci i lica izvana kojima se dozvoljavalo da uđu u logor, tukli su i zlostavljali zatočenike.¹²⁰⁰ Dana 22. juna, otprilike 20 zatočenika iz zatvoreničkog logora "Betonirka" odvedeno je u obližnju Krivu Cestu, gdje su im vojnici u maslinastosivim uniformama pod prijetnjom oružja naredili da iskopaju vlastite grobove. Grupa od deset osoba, među kojima je bio i Nedjeljko Rašula, sjedila je za obližnjim izletničkim stolom i posmatrala ih kako kopaju. Kada su zatočeni završili s kopanjem, vojnici su zaklali sve osim trojicu zatočenika, koje su odveli natrag u logor [B17.1].¹²⁰¹

525. Faik Bišćević, član Glavnog odbora lokalne SDA, uhapšen je 27. maja 1992. Bio je dva dana zatočen u kući u selu Magarice bez hrane i vode. Dana 29. maja ili približno tog dana, prebačen je u zatvor u Sanskom Mostu [C28.7], gdje su zatočenici bili smješteni na skućenom prostoru, bez dovoljno hrane i higijenskih uslova. U zatvoru je izgubio 32 kilograma. Zatočenike su redovno tukli zatvorski stražari i vojnici, kojima se dozvoljavao ulazak u zatvor. Muslimanski vjerski vođa iz Vrhpolja, Emir Seferović, zlostavljan je češće od drugih zatočenika i zatvorski stražari su ga prisiljavali da jede

¹¹⁹⁷ P521.A (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7750-4; Karabeg, T. 2821.

¹¹⁹⁸ P521.A (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7749-50, 7754-60; P521.C (transkript iskaza svjedoka 196), str. 7895; Karabeg, T. 2820, 2823-4, 2826-8; P98 (Karabegova izjava), str. 9-10; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4973-9; P519.G (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5828-9.

¹¹⁹⁹ Karabeg, T. 2819-20; P98 (Karabegova izjava), str. 1, 8-9, 11; P519.B (transkript Draganovićevog iskaza), str. 4984-6; Karabeg, T. 2804, 2814; P105 (dnevnik Nedeljka Rašule), str. 39.

¹²⁰⁰ Svjedok 565, T. 4547-9, 4553; P217 (fotografija logora "Betonirka"); P218 (fotografija); P216 (izjava svjedoka 565), par. 31-4, 37, 41-4; P518 (transkript izjave svjedoka 563), str. 6416-21, 6442-3.

¹²⁰¹ Svjedok 565, T. 4554-6, 4591-3, 4560-61, 4620-21; P216 (izjava svjedoka 565), par. 45, 46, 48; P220 (dnevnik svjedoka 565).

svinjetinu. Nedjeljko Rašula je u nekoliko navrata viđen kako jede u zatvorskoj kuhinji.¹²⁰²

526. Dana 1. juna 1992., Adem Seferović, Musliman iz sela Hrustovo, predao se srpskim vojnicima i odveden je u zarobljenički logor "Betonirka" [C28.1].¹²⁰³ Početkom jula 1992., svi Muslimani iz Hrustova, Trnopolja i Kamička koji su se sklonili u osnovnu školu u Tomini [C28.22], odvedeni su u halu fabrike "Krings" u Sanskom Mostu [C28.3], gdje su zatočeni sa još 600 osoba. Higijenski uslovi u tom zatočeničkom centru su bili izuzetno loši. Srpski policajci su zatočenike tukli pendrecima i puškama. Svjedok 481 je u julu 1992. vidio kako su jednog čovjeka nasmrtno premlatili.¹²⁰⁴

527. Dana 4. juna 1992., Krizni štab Sanski Most zadužio je Mirka Vrućinića, Nedjeljka Rašulu i pukovnika Aničića da zatočenike u toj opštini razvrstaju po kategorijama, radi prebacivanja u logor Manjača. Te kategorije su bile: "političari", "nacionalno-ekstremni" i ljudi "nepoželjni" u opštini Sanski Most. Svjedoci 628 i 633 objasnili su da su u prvim dvjema kategorijama bili članovi SDA i HDZ-a, kao i oni koji su glasali za nezavisnost Bosne i Hercegovine.¹²⁰⁵

528. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u opštini Sanski Most civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih dvanaest zatočeničkih centara: u vojnoj garaži [C28.4], u sportskoj dvorani "Krkojevci" [C28.6], u zgradi SUP-a u Lušci Palanki [C28.8], u zatvoru Sana [C28.9], u osnovnoj školi "Narodni front" [C28.10], u Kamengradu [C28.11], u osnovnoj školi u Gornjoj Mahali [C28.12], u kući Sime Miljuša [C28.13], u "Keramici" [C28.14], u Lufanima [C28.15], u Podvidači [C28.17] i u školi u Kozici [C28.21].¹²⁰⁶

529. Dana 30. maja 1992., Krizni štab Sanskog Mosta raspravljao je o "problemu izbjeglica" na području Mahale, kao i o problemu Muslimana i Hrvata nelojalnih republici bosanskih Srba i njenim zakonima. Krizni štab je odlučio da će se svim osobama koje nisu uzele oružje u ruke i koje žele otići iz opštine dopustiti da to učine. Odlučeno je i da treba stupiti u kontakt s rukovodstvom ARK-a u vezi s preseljenjem

¹²⁰² Bišćević, T. 5487, 5492, 5520-6, 5528-36; P274 (izjave); P 274.A (transkript); P275, P276 (fotografije); P277 (Zapisnik o prepoznavanju leša Emira Seferovića, 2. juna 1998.).

¹²⁰³ P517 (Seferovićeva izjava), str. 5, 7.

¹²⁰⁴ P522 (transkript iskaza svjedoka 481), str. 8067-71; P522.B (izjava svjedoka 481), str. 4.

¹²⁰⁵ P200, separator 7 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 4. juni 1992.); P158 (izjava svjedoka 628), str. 33; svjedok 628, T. 3801, 3803; P189 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 4. juni 1992.), str.1; svjedok 633, T. 3840-44, 3856.

¹²⁰⁶ P519B (transkript Draganovićevo iskaza), str. 4995-5000; svjedok 633, T. 3859-60; P158 (izjava svjedoka 628), str. 37; P206 (Zapisnik Izvršnog odbora Sanski Most, 30. juli 1992.), str. 3.

stanovništva.¹²⁰⁷ U maju ili junu, policija bosanskih Srba je viđena u muslimanskom dijelu Sanskog Mosta kako tjera ljude iz njihovih domova. Predsjednik SDS-a Sanski Most Vlado Vrkeš je rekao svjedoku 633 da u SDS-u vlada mišljenje da se ta vrsta akcije izvodi kao protivmanevar akcijama Muslimana drugdje, te da je neophodno iseliti Muslimane kako bi Sanski Most postao isključivo srpski grad.¹²⁰⁸

530. U junu 1992., Besim Islamčević, Musliman iz Podbriježja, sazvaio je sastanak na kojem je bio prisutan Vlado Vrkeš i na kojem se razgovaralo o proceduri odlaska Muslimana. Muslimani koji su htjeli ostati morali su potpisati izjavu o lojalnosti srpskim vlastima. Nakon pojačanog pritiska na muslimansku zajednicu u junu i julu, predstavnici Muslimana su zaključili da bi za Muslimane bilo bezbjednije da odu iz Sanskog Mosta. Predloženo je da Islamčević i Vrkeš razgovaraju s predstavnicima UNPROFOR-a o mogućnosti organizovanog odlaska Muslimana. Predstavnik UNPROFOR-a je delegaciji rekao da im UN neće pomoći u transferu stanovništva preko Hrvatske. Usprkos tome, konvoji s više hiljada Muslimana su, u pratnji civilne i vojne policije, u septembru 1992. otišli iz te opštine.¹²⁰⁹

531. Dana 22. juna 1992., Krizni štab Sanskog Mosta obaviješten je o odluci Kriznog štaba ARK-a da svaka opština u toj regiji treba da imenuje osobu zaduženu za pitanja preseljenja i razmjene stanovnika i zatvorenika, te da ta osoba treba da podnosi izvještaje Voji Kuprešaninu iz ARK-a. Krizni štab Sanski Most je za to imenovao Vrkeša i osnovao peteročlanu komisiju za migraciju stanovništva.¹²¹⁰ Krizni štab je, nadalje, 2. jula 1992. odlučio da se dozvoli odlazak osobama koje su opštinskim vlastima prethodno dale izjavu da zauvijek odlaze iz opštine i koje su razmijenile svoju nepokretnu imovinu ili je prepustile opštini.¹²¹¹

532. U periodu od maja do avgusta 1992., iz opštine Sanski Most otišlo je približno 3.000 ljudi, a do 16. avgusta 1992. SJB je odobrio molbe 12.000 ljudi, uglavnom

¹²⁰⁷ P186 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 30. maj 1992.), tačka 2.

¹²⁰⁸ Svjedok 633, T. 3841-2, 3860-1, 3924.

¹²⁰⁹ P520 (transkript Islamčevićevog iskaza), str. 7431-2, 7434-7; P520.A (transkript Islamčevićevog iskaza), str. 7456, 7459-60, 7463-5, 7468, 7470-9; P520.B (transkript Islamčevićevog iskaza), str. 7510, 7543-5, 7548, 7554-6, 7559; Kirudja, T. 3184, 3186-90, 3192-3, 3195, 3197; P149 (Izvještaj, 22. avgust 1992.), str. 4; P150 (Izvještaj, 5. septembar 1992.), str. 4; P120 (Kirudjina izjava), str. 34-6.

¹²¹⁰ P197 (Zaključci Kriznog štaba Sanski Most, 23. juni 1992.), tačke 2(d), 4.

¹²¹¹ P529, separator 350 (Odluka Kriznog štaba Sanski Most, 2. juli 1992.); P519.E (transkript Draganovićevog iskaza), str. 5693-4; P113 (Odluka Kriznog štaba Sanski Most, 2. juli 1992.), str. 1; Karabeg, T. 2835-6; P518 (transkript iskaza svjedoka 563), str. 6434, 6448-9.

muslimanske nacionalnosti, koji su željeli, a nisu mogli, otići iz opštine.¹²¹² U jednom izvještaju MUP-a iz maja 1993. piše da je iz te opštine otišlo 24.000 Muslimana i 3.000 Hrvata, te da se u nju uselilo 5.000 Srba.¹²¹³

533. Vijeće zaključuje da su srpske snage u periodu od kraja maja do avgusta 1992. u opštini Sanski Most ubile sve u svemu više od 88 civila muslimanske nacionalnosti. Srpske snage su napale mnoga većinski muslimanska sela i naselja u toj opštini i hotimično uništavale džamije, kuće i poslovne objekte Muslimana. Zbog tih napada i drugih djela zastrašivanja, iz te opštine su otišli mnogi Muslimani i Hrvati. Osim toga, srpske vlasti su više od 1.500 civila pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u osamnaest zatočeničkih objekata u toj opštini. Zatočenici su redovno zlostavljani. Tokom septembra 1992., hiljade Muslimana su u konvojima otišle iz te opštine u pratnji civilne i vojne policije. Bili su prisiljeni da svoju imovinu prepuste opštini. Iz opštine Sanski Most su 1992. godine otišli gotovo svi Muslimani.

4.3.12 Teslić

534. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Teslić bilo je 32.962 (55 posto) Srba, 12.802 (21 posto) Muslimana, 9.525 (16 posto) Hrvata, 3.465 Jugoslovena i 1.100 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹²¹⁴

535. U aprilu 1992., u gradu Tesliću postavljene su barikade i pojavili su se saobraćajni znakovi pisani ćirilicom.¹²¹⁵ Stanica javne bezbjednosti Teslić, koja je bila u sklopu MUP-a Bosne i Hercegovine i pripadala CSB-u Doboj, priključila se CSB-u Banja Luka.¹²¹⁶ Predsjednik opštine kojeg je na tu funkciju imenovao SDS otpustio je sve policajce nesrbe.¹²¹⁷

536. U maju 1992. ili približno u to vrijeme, u grad Teslić došle su mnoge paravojne grupe, poput arkanovaca, "Belih orlova" i "Crvenih beretki".¹²¹⁸ Njihovi pripadnici su tukli i ubijali ljude po gradu, uništavali imovinu Muslimana i Hrvata i nanosili joj štetu, uključujući pet-šest džamija u gradu Tesliću i okolnim selima [D25.2, D25.3], kao i

¹²¹² P529, separator 295 (Izvještaj stanica javne bezbjednosti Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most, 18. avgust 1992.), str. 8.

¹²¹³ P892, separator 100 (Pregled građana, maj 1993.), str. 2.

¹²¹⁴ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 242-3.

¹²¹⁵ P713 (izjava Vlade Petrovića), str. 4.

¹²¹⁶ P787, separator 9 (Monografija SJB-a Teslić, 25. septembar 1993.), str. 1.

¹²¹⁷ P713 (izjava Vlade Petrovića), str. 4-5.

katoličke crkve [D25.1].¹²¹⁹ Teslički javni tužilac i istražni sudija pokrenuli su postupak protiv osoba koje su navodno počinile teška krivična djela nad ljudima i imovinom u opštini Teslić.¹²²⁰ Optuženi su kasnije uhapšeni i stavljeni u istražni zatvor, no, zbog pritiska i prijetnji Komande Operativne grupe Doboj, paravojne formacije poznate i pod imenom "Miće", ubrzo su iz banjalučkog zatvora pušteni na slobodu.¹²²¹

537. Vojnici u zelenim maskirnim uniformama s crvenim beretkama i policajci Srbi u plavim maskirnim uniformama uhapsili su 3. juna 1992. svjedoka 484, stanovnika predgrađa Teslića muslimanske nacionalnosti.¹²²² Zatočen je u tesličkoj policijskoj stanici [C31.3, C31.6], u ćeliji od dvanaest kvadratnih metara zajedno s još pedesetak ljudi. Poznao je sedmoricu - šest Muslimana i jednog Hrvata. Zatočenike su tukli i ponižavali.¹²²³ Vlado Petrović, Hrvat, vidio je kako "Crvene beretke" u policijskoj stanici po naređenju komandira policije tuku jednu zatočenu osobu muslimanske nacionalnosti.¹²²⁴ Nekoliko dana kasnije, jedan zatočenik je prebačen u zatočenički centar u zgradi TO-a [C31.1, C31.8], a drugi u hangar u blizini zgrade TO-a [C31.2].¹²²⁵ U svakom od ta dva objekta bilo je držano između 200 i 300 zatočenika, među kojima je bilo i lokalnih političara i drugih istaknutih ličnosti iz opštine Teslić.¹²²⁶ Rezervni policajci srpske nacionalnosti, vojnici u zelenim maskirnim uniformama i "Crvene beretke" smješteni u hangaru TO-a bili su pod komandom Predraga Markočevića i Marinka Đukića.¹²²⁷ U zgradi TO-a, zatvorenici su teško premlaćivani.¹²²⁸ Svjedok 484 koji je bio zatočen u hangaru TO-a vidio je kada su nasmrtno pretučena četiri zatočenika i kada su "Crvene beretke" ustrijelile predsjednika SDA u Tesliću Fadila Isića dok je ležao na krevetu u Domu zdravlja [B18.1].¹²²⁹ Drugi svjedok je vidio kada su "Crvene beretke" pretukle jednog zatočenika Muslimana.¹²³⁰ Da bi bio pušten na slobodu, svjedok 484 je "Crvenim beretkama" dao veliku sumu novca, da bi ga "Crvene beretke" ponovo uhapsile i odvele u poštu u Pribiniću, koja je bila pod kontrolom vojne policije

¹²¹⁸ P713 (izjava Vlade Petrovića), str. 5-6.

¹²¹⁹ P713 (izjava Vlade Petrovića), str. 5-6; P787, separator 1 (Informacija Ratnog štaba Teslić, 4. juli 1992.), str. 1.

¹²²⁰ P787, separator 4 (Informacija Javnog tužilaštva u Tesliću, 28. juli 1992.), str. 1.

¹²²¹ P787, separator 4 (Informacija Javnog tužilaštva u Tesliću), str. 7, 15.

¹²²² P712 (izjava svjedoka 484), str. 2-3; P712.B (izjava svjedoka 484), str. 2.

¹²²³ P712 (izjava svjedoka 484), str. 3; Malešević, T. 16134.

¹²²⁴ P713 (Petrovićeva izjava), str. 5-6.

¹²²⁵ P713 (Petrovićeva izjava), str. 6; P712 (izjava svjedoka 484), str. 3-6; Malešević, T. 16134.

¹²²⁶ P712 (izjava svjedoka 484), str. 3-6; P712.B (izjava svjedoka 484), str. 2; P713 (Petrovićeva izjava), str. 5-6.

¹²²⁷ P712 (izjava svjedoka 484), str. 3-6.

¹²²⁸ P713 (Petrovićeva izjava), str. 5-6.

¹²²⁹ P712 (izjava svjedoka 484), str. 4-6; P857 (Tokačin izvještaj).

¹²³⁰ P713 (Petrovićeva izjava), str. 5.

[C31.9]. Ondje je bio zatočen sa još šest muškaraca Muslimana. Tukao ga je Dragan Babić, lokalni Srbin u maslinastosivoj vojnoj uniformi koju su nosili rezervisti. Svjedok 484 je 23. jula 1992. konačno pušten na slobodu.¹²³¹

538. Zatočenici koji su u avgustu 1992. pušteni na slobodu iz zgrade TO-a morali su se javljati radi preuzimanja radnih zadataka, poput čišćenja ulica, sječe drva i kopanja rovova.¹²³² U oktobru 1992., lokalni srpski TO izdao je jednom od bivših zatočenika dokument u kojem je stajalo da mu je zabranjeno da uđe u svoj dom i iz njega bilo što iznese, jer ti predmeti sada pripadaju opštini Teslić.¹²³³

539. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih pet zatočeničkih centara: u zatočeničkom centru u Pribiniću [C31.4], u školi "Mladost" [C31.5], u teslićkom zatvoru [C31.7], na Stadionu fudbalskog kluba "Proleter" [C31.10] i u lječilištu Banja Vrućica [C31.11].¹²³⁴

540. Vijeće zaključuje da su srpske snage u ljeto 1992. u opštini Teslić ubile sve u svemu više od pet osoba muslimanske ili hrvatske nacionalnosti. Pripadnici srpskih paravojnih grupa su tukli i ubijali ljude u gradu Tesliću, te razarali i oštećivali imovinu Muslimana i Hrvata, uključujući džamije i katoličke crkve. Srbi su, osim toga, držali Muslimane i Hrvate zatočene na skućenom prostoru u nekoliko zatočeničkih centara. Zatočenici su premlaćivani, a neki od njih su i podlegli ozljedama. Nekadašnji zatočenici su imali radnu obavezu i obavezu kopanja rovova.

4.4 Sarajevske opštine

4.4.1 Hadžići

541. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Hadžići bilo je 15.392 (64 posto) Muslimana, 6.362 (26 posto) Srba, 746 (tri posto) Hrvata, 841 Jugoslovena i 859 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹²³⁵

542. Od sredine aprila 1992., vođe SDS-a i starješine iz kasarne JNA u Hadžićima otvoreno su sarađivale u dovođenju rezervnih jedinica JNA iz Srbije i Crne Gore. Te

¹²³¹ P712 (izjava svjedoka 484), str. 6, 7-8.

¹²³² P713 (Petrovićeva izjava), str. 7.

¹²³³ P712 (izjava svjedoka 484), str. 8.

¹²³⁴ Malešević, T. 16133-4, 16136-41.

jedinice su u drugoj polovini aprila 1992. zauzele strateški važne zgrade i položaje u gradu Hadžićima. Početkom maja 1992., SDS je održao sjednicu na kojoj je osnovana srpska opština Hadžići i definisane granice te opštine. Dana 7. maja 1992., naoružani srpski rezervisti i policajci ušli su u opštinsku zgradu u Hadžićima i istjerali zaposlene. Istog dana, SDS je izdao ultimatum kojim se od policajaca, pripadnika TO-a i pripadnika drugih opštinskih organa muslimanske nacionalnosti traži da do sljedećeg dana odu iz opštine Hadžići. Dana 8. maja 1992., izvršen je artiljerijski napad na policijsku stanicu u Hadžićima.¹²³⁶

543. U sljedećih nekoliko dana Srbi su preuzeli kontrolu nad dijelovima te opštine i počeli s hapšenjima, protjerivanjem i deložacijama velikog dijela nesrpskog stanovništva. Dvije do tri hiljade muškaraca, žena i djece muslimanske i hrvatske nacionalnosti otišlo je iz Hadžića, a mnogi od njih su krenuli pješice kroz šumu. Žene i djeca srpske nacionalnosti evakuisani su iz Hadžića autobusima. Od prvobitnih stanovnika muslimanske i hrvatske nacionalnosti, samo je dvije ili tri stotine njih ostalo u gradu Hadžićima. Srpski rezervisti su postavili kontrolne punktove i položaje u centru grada, ograničivši time kretanje.¹²³⁷

544. U periodu od 15. do 20. maja 1992., Srbi su granatirali i Musiće, dio sela Ušivak. Dana 20. maja 1992., naoružani Srbi u uniformama JNA ili u maslinastosivim maskirnim uniformama ušli su u Musiće, pokupili četrnaest muškaraca muslimanske nacionalnosti i odveli ih u garažu zgrade Skupštine opštine Hadžići [C15.4]. U toj garaži je bilo zatočeno još 46 muškaraca.¹²³⁸ Srpske snage su maltretirale zatočenike i nisu im davale dovoljno hrane i vode.¹²³⁹

545. Dana 25. maja 1992., srpske snage su prebacile neke zatočenike iz garaže zgrade Skupštine opštine u sportski centar u Hadžićima [C15.3, C15.5], gdje su tada bili zatočeni 60 muškaraca i jedna žena.¹²⁴⁰ Vidimir Banduka, član Kriznog štaba opštine Hadžići, potvrdio je da su ti Muslimani držani ondje po odluci Kriznog štaba.¹²⁴¹

¹²³⁵ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 30-1.

¹²³⁶ P500 (transkript Dupovčevog iskaza), str. 5-6; P501 (Balićeva izjava), str. 3-4.

¹²³⁷ P500 (transkript Dupovčevog iskaza), str. 7; P501, (Balićeva izjava), str. 4; Banduka, T. 18669-72, 18868; P499.B (izjava svjedoka 141), str. 1-2.

¹²³⁸ Musić T. 8452, 8461; P407.A (Musićeva izjava), par. 1, 3; P407.C (Musićeva izjava), par. 23-9, 33-5; P407.D (Musićeva izjava), par. 2-5.

¹²³⁹ P407.C (Musićeva izjava), par. 36, 38; P499.B (izjava svjedoka 141), str. 3; P499 (izjava svjedoka 141), str. 4.

¹²⁴⁰ P407.A (Musićeva izjava), par. 3; P407.C (Musićeva izjava), par. 40, 52, 55; P407.D (Musićeva izjava), par. 5; P501.A (Balićeva izjava), str. 1-2; Banduka, T. 18882, 18890.

¹²⁴¹ Banduka, T. 18808, 18814-16, 18629-30, 18665-8.

Zatočenike su tokom njihovog zatočeništva u sportskom centru u Hadžićima pripadnici paravojnih jedinica često tukli i seksualno zlostavljali.¹²⁴²

546. Dana 22. juna 1992. ili približno tog datuma, zatočenici su radi razmjene prebačeni iz sportskog centra u Hadžićima u kasarnu "Slaviša Vajner Čiča" u Lukavici, opština Novo Sarajevo.¹²⁴³ Nakon neuspješnih pokušaja razmjene, svjedok Musić je 8. septembra 1992. vraćen u Hadžiće i zatočen u tamošnjem sportskom centru zajedno s još 500 zatočenika, većinom žena i djece.¹²⁴⁴

547. Dana 20. juna 1992., srpska vojna policija zatočila je svjedokinju 141 i njenu sestru u štabu Civilne zaštite u Hadžićima [C15.1], gdje su ih tukli i silovali srpski stražari. U tom štabu, vojni policajci su zastrašivali svjedokinju 141 pretvarajući se da daju naređenja za njeno pogubljenje i stavljajući joj aktiviranu bombu u ruke. Dana 25. juna 1992. ili približno tog datuma, preseljene su u garažu zgrade opštine [C15.4], gdje je pripadnik jedne srpske paravojne formacije seksualno zlostavljao sestru svjedokinje 141. Sredinom jula 1992., predsjednik opštinskog SDS-a Ratko Radić prebacio je te dvije ženske osobe u prostorije jedne fabrike pokraj Hadžića [C15.2], gdje su zatočene zajedno s drugim Muslimanima iz Hadžića i prisiljene da rade. U toj fabrici, Radić je redovno silovao sestru svjedokinje. Druge starješine i stražari stacionirani u toj fabrici mnogo puta su silovali obje žene. Dana 11. decembra ili približno tog datuma, komandant fabrike je prebacio dio zatočenika u barake preduzeća "Vranica" u Hadžićima [C15.6], gdje je bilo zatočeno još 30 Muslimana i Hrvata, među kojima je bilo i žena. Srpski vojnici u prolazu redovno su tukli zatočenike i prijetili im.¹²⁴⁵

548. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih osam zatočeničkih centara: u Srednjoškolskom centru (SŠC), u garažama, u zgradi TO-a, u podrumu hotela, u zatvoru u Tarčinu, u kasarni Žunovnica, u zgradi socijalnog i u kasarni Blažuj.¹²⁴⁶

¹²⁴² P407.A (Musićeva izjava), par. 5; P407.C (Musićeva izjava), par. 45-50; P501.A (Balićeva izjava), str. 1-2; Banduka, T. 18809, 18882.

¹²⁴³ P407.A (Musićeva izjava), par. 6; P407.B (Musićeva izjava), par. 2; P407.C (Musićeva izjava), par. 55-9; P501.A (Balićeva izjava), str. 2; Banduka, T. 18820, 18883-4.

¹²⁴⁴ P407.A (Musićeva izjava), par. 8-10.

¹²⁴⁵ P499 (izjava svjedoka 141), str. 3-5; P499.B (izjava svjedoka 141), str. 7; P499.B (izjava svjedoka 141), str. 1-6.

¹²⁴⁶ Malešević, 16126-7, 16136-43; P886 (spisak logora, 16. juni 2005.), str.1.

549. Krajem 1992. godine, srpska Skupština opštine Hadžići odlučila je oduzeti državljanstvo republike bosanskih Srba svim nekadašnjim stanovnicima Hadžića koji se nisu vratili na teritoriju te opštine ili nisu obrazložili zašto se nisu mogli vratiti do 20. jula 1992. Tom odlukom su ukinuta i njihova stanarska prava i prava stečena radnim odnosom. U toj odluci se kaže da će se njihova imovina privremeno koristiti za potrebe odbrane te opštine.¹²⁴⁷

550. Vijeće zaključuje da su srpske snage preuzele vlast u gradu Hadžićima i dijelovima opštine Hadžići uz pomoć snaga JNA, te da su protjerale najveći dio nesrpskog stanovništva u maju 1992. U trinaest zatočeničkih objekata držali su civile pretežno muslimanske i hrvatske nacionalnosti u nehumanim uslovima, te ih zlostavljali seksualno i na druge načine.

4.4.2 Ilidža

551. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Ilidža bilo je 29.337 (43 posto) Muslimana, 25.029 (37 posto) Srba, 6.934 (10 posto) Hrvata, 5.181 Jugoslovena i 1.456 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹²⁴⁸

552. Početkom marta 1992., nakon što su otpušteni policajci Muslimani, formiran je srpski SJB.¹²⁴⁹ U aprilu i maju 1992., u tu opštinu su došle razne paravojne formacije, uključujući grupu Braneta Gavrilovića, Bokanovu grupu, "četnike" iz Zvornika i arkanovce. Krizni štab Ilidža sarađivao je s nekim od tih grupa.¹²⁵⁰ Nakon osnivanja VRS-a, dio paravojske je ostao u Ilidži i pomagao snagama VRS-a i MUP-a.¹²⁵¹

553. Krajem aprila 1992., teška artiljerija, raketni bacači, protivavionski topovi i tenkovi JNA, po naređenjima potpukovnika Tadije Manojlovića, svakodnevno su gađali mete u Sarajevu, između ostalog, u četvrtima Butmir i Hrasnica u opštini Ilidža.¹²⁵² U

¹²⁴⁷ P824, separator 1 (Odluka Skupštine opštine, 15. septembar 1992.), članovi 1, 2-4.

¹²⁴⁸ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 32-3.

¹²⁴⁹ P763.C, separator 4 (prijedlozi za odlikovanja SJB-a Ilidža, 20. septembar 1993.), str. 2.

¹²⁵⁰ Prstojević, T. 14546-8, 14550-1, 14555-9, 14586-93, 14618-19; P794 (razgovor Nedjeljka Prstojevića s nepoznatim čovjekom, 21. april 1992.; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 332; P763.C, separator 38 (Izvještaj MUP-a o radu, oktobar 1992.), str. 8; P825, separator 3 (telefonski razgovor Miće Stanišića s Nedjeljkom Žugićem, 15. maj 1992.); P529, separator 415.A (telefonski razgovor Arkana i Legije, 15. maj 1992.).

¹²⁵¹ Prstojević, T. 14547, 14551-5.

¹²⁵² P702.A (Čevrina izjava), str. 4-5.

tim napadima učestvovao je i srpski SJB.¹²⁵³ Početkom maja 1992. godine, Ilidža je već bila pod kontrolom srpskih snaga.¹²⁵⁴

554. Srpske vlasti su 1992. godine u opštini Ilidža civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih deset zatočeničkih centara: u staroj zgradi Doma zdravlja [C16.2], u kampu Lužani [C16.3], u zgradi Kulturno-sportskog centra, u skladištu "Energoinvesta", u bolnici "Kasindol", u osnovnoj školi "27. juli" [C16.5], u Grafičkoj školi, u obdaništu, u SJB-u Ilidža [C16.1] i u kasarni Blažuj. Dana 23. jula 1992., svjedoka Musića je uhapsila "četnička" policija i zatočila u maloj ćeliji bez prozora u SJB-u Ilidža [C16.1]. "Četnička" policija je Musića, tokom njegovog zatočeništva u Ilidži, tjerala da im pomaže u pljački muslimanskih kuća u gradu. Svi zatočeni Muslimani su ispitivani kako bi srpske vlasti saznale kakve su im namjere.¹²⁵⁵

555. Zbog represivnih mjera koje se bile preduzimane protiv njih, mnogi Muslimani su pobjegli i odselili se iz te opštine. Ratni načelnik SJB-a Ilidža Tomislav Kovač je jednom prilikom rekao da su civilne vlasti proglasile opštu politiku progona Muslimana sa Ilidže.¹²⁵⁶ Dana 25. juna 1992., predsjednik Kriznog štaba Ilidža Nedjeljko Prstojević razgovarao je s lokalnim funkcionerom sa Ilidže Radetom Ristićem o situaciji na području Kasindola. Nakon što je čuo da Srbi drže zauzete položaje, Prstojević je Ristiću rekao: "Dobro, ali nek to se drži čvrsto i nek se potare to sve, ovako molim te. [...] Što je muslimansko sve potraži što je i Alija. [...] Nijednog Muslimana neću da vidim tamo živog koji je borbeno sposoban." On je nadalje ovlastio Ristića da stanove Muslimana na tom području dâ Srbima koji su učestvovali u borbama, rekavši da je odštampao potrebne formulare za prijenos vlasništva, kao i da su toga dana vlasti na Ilidži već ispunile 30 takvih formulara za stanove na području Nedžarića, istočno od Ilidže.¹²⁵⁷

556. Vijeće zaključuje da su srpske snage, nakon što su preuzele kontrolu nad opštinom Ilidža u maju 1992., civile pretežno muslimanske i hrvatske nacionalnosti

¹²⁵³ P763.C, separator 4 (prijedlozi za odlikovanja SJB-a Ilidža, 20. septembar 1993.), str. 3-4.

¹²⁵⁴ P825, separator 2 (Bilten dnevnih događaja MUP-a, 8. maj 1992.), str. 2.

¹²⁵⁵ Malešević, 16126-7, 16136-41; P886 (spisak logora), str.1; P407.A (Musićeva izjava), par. 8; P407.C (Musićeva izjava), par. 93-4, 97; P583, separator 100 (Informacija Ministarstva pravosuđa bosanskih Srba, 22. oktobar 1992.), str. 5-6.

¹²⁵⁶ P763.C, str. 4 (prijedlozi za odlikovanja SJB-a Ilidža, 20. septembar 1993.), str. 2; Prstojević, T. 14659; P763 (Nielsenov izvještaj), par. 189.

¹²⁵⁷ P1014 (telefonski razgovor Nedjeljka Prstojevića i Radeta Ristića, 25. juni 1992.); svjedok D9, T. 19098-100.

držale zatočene u dvanaest zatočeničkih centara u toj opštini. Mnogi Muslimani su s teritorije opštine Iliđža otišli iz straha i zbog represivnih mjera koje su protiv njih preduzete.

4.4.3 Ilijaš

557. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Ilijaš bilo je 11.325 (45 posto) Srba, 10.585 (42 posto) Muslimana, 1.736 (7 posto) Hrvata, 1.167 Jugoslovena i 371 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹²⁵⁸

558. U martu 1992., na zgradu opštine u Ilijašu i na policijsku stanicu obješene su srpske zastave, a predstavnici SDA i HDZ-a prestali su dolaziti na sjednice Skupštine opštine. Približno u isto to vrijeme, SJB se podijelio po nacionalnoj osnovi.¹²⁵⁹ Srpski dio je sebe nazvao "Srpska policija" SAO Romanije i došao pod kontrolu srpskog Kriznog štaba.¹²⁶⁰ Otpušteni su policajci Muslimani i Hrvati, kao i Muslimani i Hrvati zaposleni u školama, bankama i bolnicama.¹²⁶¹ Muslimani su potom formirali vlastiti Krizni štab i policijsku stanicu u jednom selu blizu mjesta Ilijaš.¹²⁶²

559. Srpski Krizni štab je preuzeo kontrolu nad svim većim vojnim i civilnim ustanovama i objektima u opštini, uključujući SDK, banke, skladište preduzeća INA i sredstva javnog informisanja.¹²⁶³ Lokalnom SDS-u je pomagala jedna paravojna jedinica.¹²⁶⁴ Srpski Krizni štab te opštine je kasnije, 14. juna 1992., zatražio podršku od arkanovaca u vidu barem jednog vođa.¹²⁶⁵

560. Pripreme za zauzimanje većinski muslimanskog sela Lješeva započele su u martu 1992. kada su Srbi podigli kontrolne punktove, podijelili oružje mještanima i na okolna brda postavili tešku artiljeriju. U aprilu 1992., Muslimani u tom selu su organizovali seosku stražu, a u maju su osnovali Krizni štab, zadužen za organizaciju života i rada u selu. U maju je i srpska policija naredila Muslimanima da predaju oružje. Većina Muslimana je postupila po naređenju i 60 do 80 posto Muslimana je otišlo iz sela u

¹²⁵⁸ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 34-7.

¹²⁵⁹ P704.A (Mešetovićeve izjava), str. 3-4; svjedok 60, T. 10874-5, 10884; P551 (zapisnik o saslušanju, 10. juni 1992.), par. 3.

¹²⁶⁰ Svjedok 31, T. 15963, 15993; P879 (izjava svjedoka 31), par. 28.

¹²⁶¹ Svjedok 31, T. 15963; P879 (izjava svjedoka 31), par. 28; P704.A (Mešetovićeve izjava), str. 4.

¹²⁶² P879 (izjava svjedoka 31), par. 38.

¹²⁶³ Svjedok 31, T. 15965, 15967-9, 15973-6; P879 (izjava svjedoka 31), par. 31-32, 38-39.

¹²⁶⁴ P879 (izjava svjedoka 31), par. 36; P704.A (Mešetovićeve izjava), str. 5.

¹²⁶⁵ P528 (Hansonov izvještaj), par. 49; P529, separator 240 (zahtjev za pomoć u ljudstvu, 14. juni 1992.).

strahu od napada. Dana 4. juna, na Lješevo je otvorena minobacačka i artiljerijska vatra. Granate su pogodile nekoliko kuća u muslimanskom dijelu sela, u kojem nije bilo nikakvih vojnih ciljeva. Srpski vojnici su sutradan ušli u selo i ubili približno 20 seljana Muslimana, nakon što su ih zarobili i spalili njihove lične dokumente [A8.1]. Srpski vojnici su istjerali druge seljane iz njihovih domova i okupili ih na željezničkoj stanici. Srpska policija je te seljane odatle autobusom odvezla u jednu zgradu u dijelu Ilijaša koje se zove Podlugovi [C17.5], gdje su bili zatočeni dva mjeseca.¹²⁶⁶

561. Srpske snage su u dva navrata, u aprilu i ponovo 4. juna, granatirale zaselak Mline. Zbog tih napada, većina seljana se do početka jula preselila u opštinu Breza, sjeverno od Sarajeva.¹²⁶⁷

562. Približno u maju 1992. Muslimani u većinski muslimanskom selu Gornja Bioča organizovali su se u straže, naoružani vojnim i lovačkim puškama. Dana 29. maja, srpske snage su granatirale to selo. Srpski vojnici su ubili dva rođaka svjedoka Selimovića ispred njihove kuće. Nedugo nakon toga, lokalni srpski vojnici zatočili su seljane Muslimane, uključujući žene i djecu, i držali ih zatočene pet dana u seoskoj osnovnoj školi [C17.1, C17.3]. Vojnici su potom odveli 80 muškaraca u drugu školu u Podlugovima [C17.5].¹²⁶⁸ Zatočenike u Podlugovima [C17.5] su čuvali Srbi. Spavali su na podu i nisu dobijali dovoljno hrane, a bilo je dana kada je uopšte nisu dobili. Negdje u avgustu 1992., predstavnik Ministarstva pravde republike bosanskih Srba posjetio je zatočenike i saopštio im da će zbog loših uslova zatočenja biti preseljeni. Dana 17. avgusta ili približno tog dana, zatočenici su doista prebačeni u zatočenički centar u Semizovcu, opština Vogošća.¹²⁶⁹

563. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini zatočene civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale u sljedećih devet zatočeničkih centara: u Tehničkoj školi, staroj zgradi željezničke stanice, skladištu preduzeća INA, starim kućama Jamjanovića, staroj jami u Podlugovima, gradskoj

¹²⁶⁶ P695 (Fazlićeva izjava), str. 2-4; svjedok 60, T. 10844, 10852-9, 10864-7; P550 (izjava svjedoka 60), par. 4-8, 14, 28, 30, 32-3; P551 (zapisnik sa saslušanja, 10. juni 1992.), par. 3-9; P553 (Izveštaj o ekshumaciji, 8. juni 1996.); svjedok 31, T. 15979-80, 16014; P879 (izjava svjedoka 31), par. 41-2, 44, 46; P943.B (Službena zabilješka SJB-a Ilijaš, 5. april 1996.), str. 1-2; P943.C (Službena zabilješka o ekshumaciji, 11. juni 1996.), str. 1-5; P943.D (Vještačenje tragova oružja, 2. juli 1996.), str. 1-5.

¹²⁶⁷ P704.A (Mešetovića izjava), str. 4-5.

¹²⁶⁸ Selimović, T. 10903, 10918-21, 10934-6; P555 (Selimovića izjava), par. 1, 3, 5-6, 11-12, 16; P556 (Selimovića izjava), par. 3, 5-6, 9-12, 14.

¹²⁶⁹ P695 (Fazlićeva izjava), str. 3-4; Selimović, T. 10921-3; P555 (Selimovića izjava), par. 15, 17, 23; P556 (Selimovića izjava), par. 16-18, 20-1; P379 (fotografija).

policijskoj stanici i zatvoru [C17.7], na punktu zimske službe u Nišićima, u hali pogona MIK u Podlugovima i betonskom bunkeru uz rijeku Stavanju u Podlugovima.¹²⁷⁰

564. Tokom 1992., srpske snage su razorile veliki broj istorijskih i vjerskih lokaliteta u Ilijašu, uključujući župnu crkvu u Taračinom Dolu i 21 muslimanski vjerski spomenik, uključujući džamiju u Starom Ilijašu [D13.1, D13.2], džamiju u Misoči [D13.3], mekteb u Bioči [D13.4] i džamiju u Srednjem.¹²⁷¹

565. Vijeće zaključuje da su srpske snage u maju i junu 1992. u opštini Ilijaš ubile sve u svemu najmanje 22 Muslimana. Srpske snage su napale nekoliko većinski muslimanskih sela i uništile brojne istorijske i vjerske spomenike. Zbog napada na zaselak Mlini, većina stanovnika zaselka prešla je u opštinu Breza, sjeverno od Sarajeva. U drugim selima, Srbi su tjerali seljane iz njihovih kuća i mnoge od njih držali zatočene u lošim uslovima u dva zatočenička centra u opštini.

4.4.4 Novi Grad

566. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Novi Grad bilo je 69.430 (51 posto) Muslimana, 37.591 (28 posto) Srba, 8.889 (7 posto) Hrvata, 15.580 Jugoslovena i 5.126 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹²⁷²

567. Dana 22. februara 1992. ili približno tog datuma, u Rajlovcu je osnovana srpska opština koju su činila sela sa mješovitim stanovništvom, uključujući većinski muslimansko selo Ahatoviće.¹²⁷³ U martu, na razgovorima između predstavnika lokalnog ogranka SDA i SDS-a u tom selu, Srbi su zaprijetili da će napasti Muslimane ako ne odu iz sela. Muslimani su se odbili povinovati tom zahtjevu i osnovali su lokalni Krizni štab, postavili barikade, organizovali seosku stražu i naoružali se pješačijem naoružanjem. Srbi su u aprilu postavili barikade na drugim mjestima u toj opštini. Jedna barikada je postavljena na mostu preko rijeke Bosne u naselju Reljevo i tuda su mogli proći samo Srbi. Kada je svjedok Mujkić pokušao proći, rečeno mu je da "balije" ne

¹²⁷⁰ Malešević, T. 16126-7, 16136-41; P886 (spisak logora, 16. juni 2005.), str. 2.

¹²⁷¹ Svjedok 31, T. 15960-1, 15983-5; P879 (izjava svjedoka 31), par. 14-18.

¹²⁷² P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 36-9.

¹²⁷³ P389, separator 8 (telefonski razgovor Radovana Karadžića i Ljube Grkovića, 22. februar 1992.), str. 1; P65, separator 65 (dnevnik Ljube Grkovića), str. 107; Mujkić, T. 7923-5, 7928-9; Krsman, T. 21906, 21970, 21973.

mogu proći.¹²⁷⁴ Početkom maja, u to selo su došli arkanovci i "Beli orlovi". Dana 24. ili 25. maja, žene, djeca i starci su iz Ahatovića pokušali pobjeći u obližnju opštinu Visoko, ali su ih u tome spriječili srpski vojnici koji su pucali u njih. Nakon tog događaja, približno 120 muškaraca iz Ahatovića, naoružanih samo lakim pješadijskim oružjem, organizovalo je odbranu sela. Dana 27. maja ili približno tog datuma, srpski tenkovi i oklopna vozila zauzeli su položaje na brdima oko Ahatovića. Srbi su, služeći se megafonom, pozivali seljane da se predaju. Prijetili su: "Balijske majke, predajte se, ili ćemo vam pobiti djecu /prijevod s engleskog/". Kada su oni to odbili učiniti, srpska pješadija je izvršila napad, koji su Muslimani odbili. Srpske snage su potom s brda granatirale selo. Vojnici bivše JNA Srbi i "Beli orlovi" su tada oklopnim transporterima i tenkovima ušli u selo, nakon čega su se seljani Muslimani predali. U napadu je poginulo više seljana Muslimana, a srpski vojnici su pogubili oko petnaest ranjenih i zarobljenih Muslimana [A12.1]. Vijeće zaključuje da, osim za petnaest ranjenih Muslimana koji su po zarobljavanju pogubljeni, nema dovoljno dokaza za zaključak da Muslimani poginuli u Ahatovićima nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. Gotovo svih 130 kuća u Ahatovićima je oštećeno ili uništeno u tom napadu.¹²⁷⁵ Nekoliko dana nakon napada, seoska džamija je dignuta u vazduh. Svi preživjeli Muslimani iz tog sela su zarobljeni ili protjerani, a uz njih i neki Srbi i Hrvati koji su bili u braku s Muslimanima.¹²⁷⁶

568. Dana 2. juna 1992., nakon napada na Ahatoviće, svjedok 122, Elvir Jahić i drugi Muslimani iz tog sela odvedeni su u kasarnu u Rajlovcu [C22.1], gdje je već bilo zatočenih Muslimana. Na putu prema kasarni, Srbi su psovali Aliju Izetbegovića i "balijske majke /prijevod s engleskog/". Komandant zatočeničkog centra u toj kasarni bio je Mile Stojanović. U zatočeništvu, zatočenici nisu dobijali hranu, kao ni dovoljno vode. Pripadnici specijalne jedinice pod komandom Nikole Stanišića premlaćivali su zatočenike i puštali pse na njih. Ta premlaćivanja su dovela do smrti barem dvojice ljudi [B13.1]. Dana 10. juna, Srbin zvani Žuti bacio je ručnu bombu s otrovnim gasom u

¹²⁷⁴ Mujkić, T. 7931-2.

¹²⁷⁵ Mujkić, T. 7926-7, 7931-2, 7934, 7937-40, 7942-7, 7957-8, 7962-3, 7982, 7990, 8028-9, 9210, 9242; P371 (karta područja Ahatovići); P705 (izjava svjedoka 122), str. 2-5; P705.A (izjava svjedoka 122), str. 1-2; Jahić, T. 7742-3, 7746-56, 7758-64, 7767-70, 7902, 7910.

¹²⁷⁶ Mujkić, T. 7947-50; Jahić, T. 7817, 7875.

spremnik u kojem su držali zatočenike i rekao: "Udišite, balije /prijevod s engleskog/". Jedan od stražara je zatočenike nedugo nakon toga pustio napolje.¹²⁷⁷

569. Dana 14. juna 1992., Žuti i još nekoliko stražara su svjedoka 122, Elvira Jahića i još približno 50 zatočenika autobusom odvezli u Sokolinu, u blizini Srednjeg, u opštini Ilijaš. Stražari i vozač su se ondje iskrcali iz autobusa, te na autobus počeli bacati bombe i pucati iz automatskog oružja. Tom prilikom je ubijeno ukupno 47 zatočenika. Svjedok 122 je pobjegao, a Jahić je preživio masakr [B13.2].¹²⁷⁸

570. Svjedok Ramiz Mujkić je takođe bio zatočen u kasarni u Rajlovcu u periodu od 6. do 9. avgusta 1992. Prve noći ga je oficir u maslinastosivoj vojnoj uniformi udario bombom i razbio mu vilicu.¹²⁷⁹ U prve dvije sedmice maja 1992. svjedok Ferid Čutura, Musliman iz Vogošće, zatočen je u kasarni vojnog aerodroma u Novom Gradu. Srpski stražari su njega i druge zatočenike redovno premlaćivali. Stražari su, osim toga, prisiljavali zatočenike da tuku druge zatočenike. Dana 13. maja, svjedok je prebačen u jedan zatočenički centar u opštini Vogošća.¹²⁸⁰

571. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u opštini Novi Grad civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedeća tri zatočenička centra, sva tri u mjesnoj zajednici Rajlovac: u skladištu "Energopetrola", u Distribucionom centru Rajlovac i u "Kisikani".¹²⁸¹

572. U izvještaju MUP-a iz maja 1993. se kaže da je iz te opštine otišlo 13.000 Muslimana i 40 Hrvata, a u nju je došlo 3.400 Srba.¹²⁸²

573. Vijeće zaključuje da su srpske snage u maju i junu 1992. u opštini Novi Grad ubile ukupno 64 Muslimana. Srpske snage su krajem maja u Ahatovićima ubile petnaest ranjenih osoba. Dana 14. juna 1992., 47 zatočenika je ubijeno u Sokolini, u blizini Srednjeg, u opštini Ilijaš. Srbi su civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držali zatočene u četiri zatočenička centra u toj opštini. Srpski stražari su premlaćivali i

¹²⁷⁷ P705 (izjava svjedoka 122), str. 5-7; P705.A (izjava svjedoka 122), str. 2-6; Jahić, T. 7774-94, 7796-7801, 7808, 7823-4, 7878-9; P367 (fotografija metalnih hangara, bez datuma); D30 (Jahićeve izjava), par. 11, 14-15, 19, 21; Mujkić, T. 7938-9, 7950-1, 7953-5, 7989-90; P371 (karta područja Ahatovići).

¹²⁷⁸ P705 (izjava svjedoka 122), str. 8; P705.A (izjava svjedoka 122), str. 4-6; Jahić, T. 7810-15, 7817, 7863, 7913-15; D30 (Jahićeve izjava), par. 23-7.

¹²⁷⁹ Mujkić, T. 8002-9, 8011-12, 8014, 9204.

¹²⁸⁰ P715 (Čaturina izjava), str. 2-4.

¹²⁸¹ Malešević, 16126-7, 16136-41; P886 (spisak logora, 16. juni 2005.), str. 1.

¹²⁸² P892, separator 100 (Pregled građana, maj 1993), str. 2.

zlostavljali zatočenike. Tokom napada na jedno selo, razorene su brojne kuće i jedna džamija, a nakon toga je silom protjerano približno 13.000 Muslimana i nešto Hrvata.

4.4.5 Novo Sarajevo

574. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Novo Sarajevo bilo je 33.902 (36 posto) Muslimana, 32.899 (35 posto) Srba, 8.798 (9 posto) Hrvata, 15.099 Jugoslovena i 4.391 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹²⁸³

575. Dana 1. marta 1992., Srbi, uključujući Srbe zaposlene u MUP-u Bosne i Hercegovine, kao što su tadašnji pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Momčilo Mandić i načelnik SJB-a Novo Sarajevo Milenko Jovanović, i funkcionere SDS-a, kao što su Rajko Dukić, Jovan Tintor i Ratko Adžić, počeli su organizovati postavljanje barikada na strateškim mjestima u Sarajevu i okolnim opštinama.¹²⁸⁴ Sljedećeg dana barikade su postavili Muslimani.¹²⁸⁵ Narednih mjeseci, srpska policija i srpski vojnici u uniformama JNA nastavili su ograničavati kretanje nesrba.¹²⁸⁶

576. Krajem aprila 1992., snage JNA su granatirale Sarajevo i prigradska naselja, poput Bijelog Polja i Novog Sarajeva.¹²⁸⁷ Od juna 1992. nadalje, vojnici raspoređeni na snajpersku dužnost zauzeli su položaje na gornjim spratovima četiri višespratnice u naselju Grbavica. Jedan vojnik VRS-a je izjavio da je čuo pucnje s gornjih spratova i da su mu snajperisti rekli da su pogodili neke ljude.¹²⁸⁸ Pripadnici srpske vojske, srpske policije i šešeljevci pretražili su, u potrazi za oružjem, kuće Muslimana i Hrvata u naselju Grbavica.¹²⁸⁹ U tim pretresima kuća u periodu od juna do septembra 1992., jedan naoružani čovjek po imenu Batko silovao je tri žene, došavši u njihove stanove: dvije Muslimanke i jednu ženu mješovitog etničkog porijekla.¹²⁹⁰ Batko je u junu i julu

¹²⁸³ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 38-9.

¹²⁸⁴ P744 (izvještaj MUP-a o bezbjednosnoj situaciji, 6. mart 1992.), str. 1-5; P745 (spisak zaposlenih u MUP-u, 13. mart 1992.).

¹²⁸⁵ P744 (izvještaj MUP-a o bezbjednosnoj situaciji, 6. mart 1992.), str. 3, 6-7.

¹²⁸⁶ P699 (izjava svjedoka 109), str. 1; svjedok 239, T. 12381, 12384-5, 12394; P703.A (izjava svjedoka 86), str. 3-4.

¹²⁸⁷ P702.A (Čevrina izjava), str. 5; P703.A (izjava svjedoka 86), str. 3; P609 (izjava svjedoka 84), str. 3, 7; P610 (izjava svjedoka 84), str. 2.

¹²⁸⁸ P706 (transkript iskaza svjedoka 238), str. 1919-21, 1932; Nešković, T. 16706-7.

¹²⁸⁹ Svjedok 84, T. 12328; P609 (izjava svjedoka 84), str. 5; P610 (izjava svjedoka 84), str. 2; svjedok 239, T. 12388; P699 (izjava svjedoka 109), str. 2; P699.A (izjava svjedoka 109), str. 2; P703.A (izjava svjedoka 86), str. 4; P703.B (izjava svjedoka 86), str. 3; P494.A (Smajševa izjava), str. 1.

¹²⁹⁰ P699.A (izjava svjedoka 109), str. 2-4; P699 (izjava svjedoka 109), str. 2-3; P494 (Smajševa izjava), str. 2.

1992. godine na Grbavici počinio još nekoliko krivičnih djela, uključujući pljačku i krađu.¹²⁹¹

577. Od izbijanja sukoba do oktobra 1992., u KP domu Butmir ili Kula [C23.2] u Novom Sarajevu smješteno je 10.000 civila muslimanske nacionalnosti svih godina starosti, na period od nekoliko dana do nekoliko mjeseci.¹²⁹² U periodu od 12. maja 1992. do 20. maja 1992., snage TO-a su u Kuli po raznim osnovama zatočile 118 nenaoružanih osoba, među kojima 31 iz Dobrinje.¹²⁹³ Kula je bila u nadležnosti srpskog MUP-a do početka avgusta 1992., kada ju je preuzelo Ministarstvo pravde.¹²⁹⁴ Stanice javne bezbjednosti Ilidža i Novi Grad ukazale su na neadekvatan smještaj, hranu i higijenske uslove, kao i na loše zdravstveno stanje zatočenika, te od MUP-a i Ministarstva pravde 20. maja 1992. zatražile da riješi problem.¹²⁹⁵

578. Drugi zatočenički centar u Novom Sarajevu u kojem su bili zatočeni nesrbi bio je u nadležnosti vojske i smješten u Lukavici, u Novom Sarajevu [C23.6].¹²⁹⁶ Zatočenici su redovno premlaćivani i u Kuli i u Lukavici.¹²⁹⁷ Stražari su 7. aprila 1992. ili približno tog datuma, u Kuli nasmrtno pretukli dva zatočenika.¹²⁹⁸ U nekoliko slučajeva, zatočenici su za manje od mjesec dana nakon dolaska u kasarnu u Lukavici prebačeni u zatvor u Kuli.¹²⁹⁹ U oba zatočenička centra, zatočenici su bili prisiljeni da obavljaju fizičke poslove poput kopanja kanala i grobova.¹³⁰⁰ Zatočenici u Kuli su morali učestvovati u radu radnog voda. Neki su po naređenju morali da kopaju rovove na liniji fronta, zbog čega su najmanje četiri zatočenika poginula u snajperskoj vatri ili granatiranju, a neki su ranjeni.¹³⁰¹

579. Svjedokinja 329, Hrvatica iz Novog Sarajeva, zatočena je 16. juna 1992. u zgradi "Šopinga" u Grbavici [C23.1], gdje su je srpski vojnici ispitivali i tukli. Prema riječima te svjedokinje, u sobu je ušla Biljana Plavšić i rekla vojnicima da odvedu svjedokinju i još dvoje zatočenih na kojima su se vidjeli tragovi batina, jer ona pokušava doručkovati

¹²⁹¹ Nešković, T.16703-6.

¹²⁹² Mandić, T. 8742, 8749-50; P432 (dopis, 29. oktobar 1992.), str. 1.

¹²⁹³ P431 (dopis SJB-a Ilidža, SJB-a Novi Grad i policijske stanice Kula, 20. maj 1992.), str. 1; P464 (dopis SJB-a Novi Grad i policijske stanice Kula, 29. maj 1992.).

¹²⁹⁴ Mandić, T. 8730-4; Malešević, 16126-7; P887 (spisak logora, 16. juni 2005.), str.1.

¹²⁹⁵ P431 (dopis SJB-a Ilidža, SJB-a Novi Grad i policijske stanice Kula, 20. maj 1992.), str. 2.

¹²⁹⁶ Mandić, T. 8789, 8879.

¹²⁹⁷ P708 (Agićeva izjava), str. 9-10; P501.A (Balićeva izjava), str. 2.

¹²⁹⁸ P494.A (Smajševa izjava), str. 2; P494 (Smajševa izjava), str. 3.

¹²⁹⁹ P501.A (Balićeva izjava), str. 2-4; Musić, T. 8533; P407.A (Musićeva izjava), par. 6, 8; P407.B (Musićeva izjava), par. 2; P407.C (Musićeva izjava), par. 55-59, 79-84; P708 (Agićeva izjava), str. 9.

¹³⁰⁰ P708 (Agićeva izjava), str. 9-10.

u susjednoj sobi.¹³⁰² Vijeće prihvata iskaz ove svjedokinje, ali nije u poziciji da donese zaključak o tome da li je Biljana Plavšić shvatila da je svjedokinja ovdje zatočena. Svjedokinja je prebačena u kasarnu u Lukavici u Novom Sarajevu, gdje je, zajedno s još 26 osoba, bila zatočena u lošim uslovima.¹³⁰³ Jednom prilikom vidjela je kako su u istom helikopteru došli optuženi, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić i Nikola Koljević.¹³⁰⁴

580. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećim zatočeničkim centrima: u garažama i podrumima u Grbavici [C23.3], u prodavnici "Digitron-Buje" [C23.4], u prostorijama MZ "Vraca" [C23.5], u Đačkom domu "Bane Šurbat" i u policijskoj stanici "Vraca".¹³⁰⁵

581. Da bi izbjegli šikaniranje ili hapšenje, mnogi nesrbi su početkom juna 1992. srpskim vlastima dali velike svote novca za dozvolu da odu iz te opštine.¹³⁰⁶ Srpske snage su izvršile masovni progon Muslimana iz naselja Grbavica.¹³⁰⁷ Dana 30. septembra 1992., predstavnici UN-a su vidjeli 25 porodica kako preko linije fronta prelaze sa Grbavice u centar grada Sarajeva, a i MKCK ih je obavijestio da je prihvatio 150 porodica koje su protjerane s tog područja.¹³⁰⁸

582. Vijeće zaključuje da su srpske snage u ljeto 1992. u opštini Novo Sarajevo sve u svemu ubile najmanje šest Muslimana. Srpske snage su zatočile mnoge nesrbe u šest zatočeničkih centara. U najvećem zatočeničkom centru u KP domu Butmir ili Kula u Novom Sarajevu u periodu od kraja aprila do oktobra 1992. znalo je biti smješteno do 10.000 civila muslimanske nacionalnosti svih godina starosti. Zatočenike su redovno tukli, a neki od njih su pretučeni nasmrtno. Bili su prisiljeni raditi u radnom vodu, a neki od njih su morali kopati rovove na liniji fronta, što je dovelo do njihovog ranjavanja ili pogibije. Mnogi nesrbi su, počevši od početka juna 1992., otišli iz te opštine. Srpske snage su 30. septembra 1992. izvršile masovni progon Muslimana iz naselja Grbavica.

¹³⁰¹ P501.A (Balićeva izjava), str. 3.

¹³⁰² Svjedok 239, T. 12396-7; P634 (zapisnik o saslušanju svjedoka, 15. mart 1993.), str. 2.

¹³⁰³ Svjedok 239, T. 12397-8, 12400, 12403.

¹³⁰⁴ Svjedok 239, T. 12402-5, 12423, 12426-7, 12433.

¹³⁰⁵ Malešević, 16126-7, 16136-41; P886 (spisak logora, 16. juni 2005.), str. 1.

¹³⁰⁶ Svjedok 239, T. 12390, 12392.

¹³⁰⁷ Nešković, T. 16699-701; svjedok 84, T. 12342-4; P609 (izjava svjedoka 84), str. 1-2.

¹³⁰⁸ P614 (Poruka, 30. septembar 1992.).

4.4.6 Pale

583. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Pale bilo je 11.284 (69 posto) Srba, 4.364 (27 posto) Muslimana, 129 (1 posto) Hrvata, 396 Jugoslovena i 182 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹³⁰⁹

584. Početkom marta, Muslimani su otpušteni iz policije na Palama.¹³¹⁰ U istom mjesecu, Srbi su započeli kampanju poticanja Muslimana na odlazak iz te opštine. U nekim dijelovima te opštine, policajci i komandanti paravojske srpske nacionalnosti nastojali su, svakoga dana i tokom mnogo sedmica, ubijediti Muslimane da im je bolje da mirno odu i tako izbjegnu probleme kasnije. U drugoj polovini marta, muslimanska delegacija iz te opštine sastala se s Nikolom Koljevićem i načelnikom policije na Palama Koromanom. Koljević je toj delegaciji rekao da mještani srpske nacionalnosti ne žele da na Palama žive Muslimani. Koroman je delegaciju obavijestio da Muslimanima više ne može garantovati bezbjednost jer ne može kontrolisati "Crvene beretke" koje su stigle u opštinu.¹³¹¹ Približno u isto vrijeme, u martu i aprilu 1992., pripadnici srpske paravojske, lokalne policije i vojnici rezervisti postavili su na Palama kontrolne punktove, čime su u velikoj mjeri ograničili kretanje Muslimana.¹³¹² S tim u vezi, mnogi mještani srpske nacionalnosti bili su naoružani i pomagali su na barikadama.¹³¹³ U maju i junu 1992. bilo je sve više redovne vojske i paravojske u toj opštini.¹³¹⁴ Dana 22. maja, srpske snage su napale i granatirale većinski muslimansko selo Donja Vinča, paleći kuće i tjerajući seljane iz sela.¹³¹⁵

585. Svjedok Mirsad Smajš i drugi zatočnici sa područja Sarajeva premješteni su 10. maja 1992. iz zatvora u Kuli u Novom Sarajevu u sportski kompleks na Palama. Prije nego što su razmijenjeni, bili su tri dana zatočeni u tom sportskom kompleksu [C24.2]. U to vrijeme, u sportskom kompleksu bilo je smješteno 400 do 600 zatočenika. Sportski kompleks se nalazio u blizini policijske stanice, oko tri kilometra od hotela "Kikinda" i "Panorama", u kojima je do juna 1992. bilo sjedište institucija bosanskih Srba (Skupština, Predsjedništvo, vlada). Sredinom maja, u taj sportski kompleks dovedeni su

¹³⁰⁹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 38-41.

¹³¹⁰ Črnčalo, T. 5304, 5312-14.

¹³¹¹ Črnčalo, T. 5320-7, 5386, 5412-13; P270 (Črnčalina izjava), par. 26; Divčić, T. 17841-2.

¹³¹² Črnčalo, T. 5332-7, 5390-91; P270 (Črnčalina izjava), par. 31-2; P495 (Omerovićeva izjava), str. 2-3.

¹³¹³ P744 (izvještaj MUP-a o bezbjednosnoj situaciji, 6. mart 1992.), str. 8-9.

¹³¹⁴ Črnčalo, T. 5340-1; P270 (Črnčalina izjava), par. 35.

svjedok Rešid Hasanović i drugi koji su bili uhapšeni i zatočeni u Bratuncu. Kada su 4. juna 1992. Srbi u maskirnim uniformama koji su vozili policijske automobile doveli svjedoka Azema Omerovića i još trojicu muškaraca u taj sportski kompleks, ondje je već bilo zatočeno pedesetak ljudi. Uslovi života u tom zatočeničkom centru bili su teški: zatočenici su spavali na podu bez ćebadi i dobijali su hranu svaki drugi dan. Mnoge zatočenike su ponižavali i zlostavljali stražari i muškarci srpske nacionalnosti, kojima je bio dozvoljen ulaz u taj objekat. Jednom su nasmrtno pretučena tri zatočenika [B14.1]. Međutim, zatočenike nisu tukli u prisustvu Ratomira Kojića, koji je upravljao tim zatočeničkim centrom. Početkom avgusta zatočenicima su rekli da ih vode na razmjenu, ali su ih umjesto toga vratili u Kulu u Novom Sarajevu.¹³¹⁶

586. Osim u sportskom kompleksu, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedeća tri zatočenička centra: u kino sali [C24.4], u Domu kulture i u kasarni "Hrenovica".¹³¹⁷

587. Krajem juna i početkom jula, organizovan je transfer Muslimana iz te opštine, uz obavještenja i rasporede u kojima je za svaki dan bilo navedeno koje su ulice na redu. To je izvršeno uz pomoć Kriznog štaba SDS-a. Dvadesetak autobusa Muslimana prebačeno je u muslimanski dio Sarajeva. Mogli su da uzmu samo one predmete koje su mogli nositi.¹³¹⁸

588. Vijeće zaključuje da su srpske snage u ljeto 1992. u toj opštini ubile sve u svemu najmanje tri Muslimana. Srpske snage su 22. maja granatirale većinski muslimansko selo Donja Vinča i tako prisilile seljane da napuste to selo. Muslimani su na Palama bili zatočeni u pet zatočeničkih objekata. Na primjer, 400 do 600 zatočenika, pretežno muslimanske nacionalnosti, bilo je zatočeno u teškim uslovima u sportskom kompleksu gdje su teško premlaćivani, ponekad nasmrtno. U organizaciji Kriznog štaba, autobusi su krajem juna i u julu transportovali veliki broj Muslimana s Pala u muslimanski dio Sarajeva.

¹³¹⁵ P495 (Omerovićeve izjava), str. 3-4.

¹³¹⁶ Hasanović, T. 2407-18; P72 (Hasanovićeve izjava), str. 15-16; P74.A (transkripti video zapisa); P75 (fotografija žrtava); P61 (400 Muslimana odvezenih iz Bratunca na Pale); P494.A (Smajševa izjava), str. 2-3; P494 (Smajševa izjava), str. 3-4; P495 (Omerovićeve izjava), str. 5-6; Divčić, T. 17852-3, 17861-2; svjedok D24, T. 22902-3; P857 (Tokačin izvještaj).

¹³¹⁷ Malešević, 16126-7, 16136-41; P887 (spisak logora, 21. juni 2005.), str. 1; Kapetina, T. 19954; Lakić, T. 21598. Črnalo, T. 5343, 5346.

¹³¹⁸ Črnalo, T. 5347-52, 5256, 5400-4; P270 (Črnčalina izjava), par. 40-2; Divčić, T. 17840-3, 17850-1; svjedok D24, T. 22895-6.

4.4.7 Trnovo

589. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Trnovo bilo je: 4.790 (69 posto) Muslimana, 2.059 (29 posto) Srba, 16 Hrvata, 72 Jugoslovena i 54 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹³¹⁹

590. U martu i aprilu 1992., i Srbi i Muslimani su podigli kontrolne punktove u Trnovu i okolini.¹³²⁰ Približno u martu ili početkom aprila 1992. i policajci srpske nacionalnosti formirali su vlastite policijske snage, sa sjedištem u mjesnom Domu kulture, i na toj zgradi istakli srpsku zastavu.¹³²¹ Na sjednici Opštinskog odbora SDS-a 26. aprila 1992., jedan od članova tog odbora, Drašković, predložio je da se opštinska uprava podijeli po nacionalnoj osnovi.¹³²²

591. U Trnovu su se pojavili tenkovi i vojnici koji su nosili srpske oznake i koji su, otprilike 25. maja 1992., u gradu kopali rovove.¹³²³ Približno 29. ili 30. maja 1992., srpsko stanovništvo je, očekujući skori napad, počelo napuštati Trnovo.¹³²⁴ Sutradan su srpske snage pod komandom Ratka Bundala nekoliko sati granatirale Trnovo. Glavna meta granatiranja bile su kuće u vlasništvu Muslimana.¹³²⁵ Osim toga, jedna srpska jedinica palila je muslimanske kuće u gradu i srušila gradsku džamiju.¹³²⁶ U tom granatiranju poginulo je najmanje pet stanovnika Trnova muslimanske nacionalnosti, a Srbi su zarobili četrnaest Muslimana.¹³²⁷ Vijeće ne može ocijeniti u kakvim okolnostima je došlo do smrti pet stanovnika muslimanske nacionalnosti.

592. Zbog tog napada je približno 2.500 Muslimana otišlo iz Trnova.¹³²⁸ Oni koji su ostali – uglavnom žene, djeca i starci – odvedeni su u Krizni štab radi ispitivanja.¹³²⁹ Dana 11. juna 1992., pukovnik VRS-a Ratko Bundalo proglasio je opštine Kalinovik i Trnovo ratnim zonama. Kretanje muslimanskog stanovništva još više je ograničeno.¹³³⁰

¹³¹⁹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 41-2.

¹³²⁰ Vatrić, T. 7050-1, 7067, 7074, 7078; P322 (izjava Omera Vatrića), par. 15; svjedok 646, T. 10284, 10286-7; P744 (izvještaj MUP-a o bezbjednosnoj situaciji, 6. mart 1992.), str. 1-4.

¹³²¹ Vatrić, T. 7034-6, 7049-50; P322 (izjava Omera Vatrića), par. 1-7, 11; svjedok 646, T. 10305, 10365; P531, separator 33 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a Trnovo, 26. april 1992.), str. 1; P714 (Mulaosmanovićeve izjava), str. 7.

¹³²² Svjedok 646, T. 10305, 10365; P531, separator 33 (Zapisnik Opštinskog odbora SDS-a Trnovo, 26. april 1992.), str. 1.

¹³²³ P322 (izjava Omera Vatrića), par. 17.

¹³²⁴ Vatrić, T. 7056-7; P322 (izjava Omera Vatrića), par. 19; svjedok 646, T. 10314, 10396; P714 (Mulaosmanovićeve izjava), str. 7.

¹³²⁵ Svjedok 646, T. 10315-7, 10321-3, 10397; P531, separator 36 (dnevnik svjedoka 646), str. 6

¹³²⁶ Svjedok 646, T. 10334-6, 10366, 10386; P531, separator 36 (dnevnik svjedoka 646), str. 7.

¹³²⁷ Vatrić, T. 7058-60, 7065-6.

¹³²⁸ Svjedok 646, T. 10324; Vatrić, T. 7058-62, 7064-5, 7075-6, 7079-81; P322 (izjava Omera Vatrića), par. 20.

¹³²⁹ Svjedok 646, T. 10324-5, 10327.

¹³³⁰ Hadžić, T. 5976-9; P289 (Naredenje, 11. juni 1992.); svjedok 646, T. 10315-17, 10321-3, 10397.

Muslimani su zatočeni u dvije vikendice¹³³¹ i, početkom jula 1992., razmijenjeni ili pušteni na slobodu na područja pod kontrolom Muslimana.¹³³²

593. Vijeće zaključuje da su srpske snage krajem maja 1992. napale grad Trnovo i hotimično razorile kuće u vlasništvu Muslimana i gradsku džamiju. Više od polovine stanovništva muslimanske nacionalnosti otišlo je iz opštine Trnovo zbog tog napada i drugih ograničenja koja su im nametnuta. Dio Muslimana koji su otišli prethodno je bio zatočen.

4.4.8 Vogošća

594. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Vogošća bilo je 12.499 (51 posto) Muslimana, 8.813 (36 posto) Srba, 1.071 (4 posto) Hrvata, 1.730 Jugoslovena i 534 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹³³³

595. Početkom marta 1992., odbornici SDS-a napustili su Skupštinu opštine Vogošća i osnovali vlastitu skupštinu.¹³³⁴ Član Glavnog odbora SDS-a i predsjednik Kriznog štaba Vogošća Jovan Tintor, predsjednik lokalnog ogranka SDS-a Rajko Koprivica i druge vođe lokalnog SDS-a htjeli su da se opština Vogošća podijeli po nacionalnoj osnovi. Tom podjelom, kako su je oni zamislili, Srbi bi dobili centar grada, važne komunikacije i svu lokalnu industriju.¹³³⁵ U martu je JNA postavila barikade oko važnih sarajevskih fabrika, između ostalog, i oko pogona za proizvodnju artiljerije i raketa "Pretis" u Vogošći,¹³³⁶ tada jednog od najvećih pogona te vrste u Evropi.¹³³⁷ Krajem marta, policija je podijeljena po nacionalnoj osnovi.¹³³⁸

596. Jedinice srpske vojske i policije su, u organizaciji Kriznog štaba Vogošća, u periodu od 4. do 17. aprila 1992. upotrebom vojne sile stavile velik dio Vogošće pod srpsku kontrolu.¹³³⁹ Pod kontrolom SDS-a i Kriznog štaba nisu bile i srpske paravojne formacije koje su se u periodu od aprila do avgusta 1992. pojavile u toj opštini.

¹³³¹ Svjedok 646, T. 10328-9; 10331; P531, separator 36 (dnevnik svjedoka 646), str. 7.

¹³³² Svjedok 646, T. 10332-4.

¹³³³ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 44-7.

¹³³⁴ Svjedok 73, T. 12142; P742.A (Hasanovićeveva izjava), str. 4; Hasanović, T. 13478-80, 13509-16, 13533-4.

¹³³⁵ Svjedok 73, T. 12238; Hasanović, T. 13480-1; P742.A (Hasanovićeveva izjava), str. 4-5.

¹³³⁶ P753 (Zečevićeva izjava), par. 29; svjedok 73, T. 12232, 12241.

¹³³⁷ P753 (Zečevićeva izjava), par. 2; Zečević, T. 13755, 13765.

¹³³⁸ Svjedok 73, T. 12241; Hasanović, T. 13480-8, 13530-2; P742.A (Hasanovićeveva izjava), str. 2, 4-5.

¹³³⁹ P746 (Informacija Stanice javne bezbjednosti Vogošća upućena Romanijsko-birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992.), str. 1; P763.C, separator 73 (Informacija Stanice javne bezbjednosti Vogošća upućena Romanijsko-birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992.).

Paravojska je djelovala u dosluhu s određenim osobama iz vojne komande, policijskih snaga i opštinskih vlasti Vogošće.¹³⁴⁰ Dana 30. jula 1992., Ratno povjereništvo Vogošće odlučilo je plaćati dobrovoljce pod komandom majora Jove Ostojića, poznate kao odred "Šoša".¹³⁴¹

597. Na osnovu uputstava dobijenih od MUP-a i lokalne vojne komande, sve srpske policijske snage u opštini Vogošća poslate su na liniju fronta već sredinom aprila 1992. Policajci nisu održavali red i mir, već su učestvovali u borbenim dejstvima. Mnogi policajci su učestvovali u kažnjivim radnjama, kao što je pljačka muslimanskih kuća. Osim toga, do juna 1992. iz fabrike TAS u Vogošći, koja je proizvodila vozila marke "Golf", ukrali su približno 2.000 vozila. Specijalni vod sa Sokoca, pod vodstvom Duška Malovića i dodijeljen Mići Stanišiću, učestvovao je u velikoj krađi automobila iz fabrike TAS u Vogošći, dok je rezervna policija pljačkala muslimanske kuće.¹³⁴²

598. Dana 1. maja 1992., srpski TO uhapsio je jednog policajca muslimanske nacionalnosti iz Sarajeva i njegovog kolegu dok su se vozili kući u Vogošću. Odvedeni su u policijsku stanicu u Vogošći [C33.8], gdje ih je ispitivao i tukao Jovan Tintor.¹³⁴³

599. Dana 2. maja 1992., Srbi su opkolili i granatirali sela Svrake i Semizovac u opštini Vogošća. Ta sela su bombardovali vojni avioni, nakon čega su seljani predali oružje.¹³⁴⁴ Nakon zauzimanja Svraka i Semizovca početkom maja 1992., Srbi su odveli 470 muškaraca, žena i djece muslimanske nacionalnosti u kasarnu u Semizovcu [C33.3.]. Žene, djeca i starci su kasnije pušteni na slobodu, ali muškarcu su zadržani.¹³⁴⁵ Oni su trebali biti razmijenjeni za devet Srba koje su zarobile muslimanske snage.¹³⁴⁶

600. Dana 29. maja 1992., srpske snage su bombardovale Gornju Bioču. Neki od muškaraca Muslimana koji su dotad čuvali Gornju Bioču lovačkim i vojnim puškama

¹³⁴⁰ P746 (Informacija Stanice javne bezbjednosti Vogošća upućena Romanijsko–birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992.), str. 3-5; P763.C, separator 73 (Informacija Stanice javne bezbjednosti Vogošća upućena Romanijsko–birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992.), str. 2-3; svjedok 680, T. 14974, 15039-40, 15044, 15047, 15076-81; P764 (Davidovićeve izjave), str. 13.

¹³⁴¹ P762, separator 9 (Zaključak Ratnog povjereništva Vogošća, 30. juli 1992.).

¹³⁴² P746 (Informacija Stanice javne bezbjednosti Vogošća upućena Romanijsko–birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992.), str. 2-5; svjedok 680, T. 14974, 15039-40, 15044, 15047, 15076-81; P764 (Davidovićeve izjave), str. 13.

¹³⁴³ P715 (Čuturina izjava), str. 2-3; P529, separator 250 (Proglas o opštoj mobilizaciji TO-a Vogošća, 11. maj 1992.); P64 (Treanorov izvještaj), str. 155.

¹³⁴⁴ Hasanović, T. 13492-3, 13499-500, 13503-13, 537; P742.A (Hasanovićeve izjave), str. 6.

¹³⁴⁵ P742.A (Hasanovićeve izjave), str. 6.

¹³⁴⁶ Hasanović, T. 13455-6; P742.A (Hasanovićeve izjave), str. 6-8; P743.B (Odluka o puštanju građana muslimanske nacionalnosti iz pritvora, 25. maj 1992.).

pobjegli su u šumu.¹³⁴⁷ Uhapšeni su i zatočeni u Planjinoj kući u Semizovcu 31. maja 1992. Od početka juna 1992., srpska policija je u Planjinoj kući zatočavala i muškarce iz sela Lješeva, opština Ilijaš.¹³⁴⁸ Dana 8. jula, opštinski sekretarijat za urbanizam, imovinsko-pravne, stambeno-komunalne poslove i katastar nekretnina odlučio je, na zahtjev Ministarstva pravde, da se Planjina kuća Ministarstvu privremeno dodijeli na upotrebu kao zatvor.¹³⁴⁹ Dana 17. avgusta, policajci u maskirnim uniformama prebacili su grupu od preko 80 muškaraca Muslimana, dotad zatočenih u školi u Podlugovima, opština Ilijaš, u Planjinu kuću [C33.1.]. U Planjinoj kući bilo je zatočeno ukupno 113 muškaraca, od kojih je većina bila muslimanske nacionalnosti, mada je bilo i Hrvata, kao i jedan Srbin. Žene i djeca su držani odvojeno u prostorijama na spratu. Čuvali su ih srpski vojnici i policajci u maskirnim uniformama, koji su ih često žestoko tukli.¹³⁵⁰ U oktobru je ondje bilo zatočeno 172 ljudi.¹³⁵¹ U periodu od avgusta do novembra 1992., Srbi su vikendom dolazili iz Srbije da tuku zatočenike i prisiljavaju ih na ponižavajuće seksualne radnje.¹³⁵²

601. Krajem avgusta 1992., srpski vojnici počeli su odvoditi zatočene Muslimane iz Planjine kuće na prisilni rad na liniji fronta u Ravne i na Žuč. Taj rad je uključivao kopanje rovova, nošenje municije i odnošenje tijela srpskih vojnika poginulih u borbi.¹³⁵³ Grupe zatočenika iz Planjine kuće su ponekad korištene kao živi štit.¹³⁵⁴ Tokom septembra 1992., najmanje petnaest zatočenih Muslimana poginulo je na prisilnom radu na liniji fronta ili dok su korišteni kao živi štit [B20.2], a nekoliko zatočenika je ranjeno.¹³⁵⁵

602. U maju 1992., čovjek po imenu Boro Radić izveo je dio zatočenika iz zatočeničkog objekta zvanog "bunker" [C33.2], u kojem je bilo zatočeno 35 seljana

¹³⁴⁷ Selimović, T. 10903, 10918-23, 10934-6; P555 (Selimovićeva izjava), par. 1, 3, 5-6, 11-12, 15-7, 23; P556 (Selimovićeva izjava), par. 3, 5-6, 9-12, 14, 16-18, 20-1; P379 (fotografija Planjine kuće); Mujkić, T. 8006-9, 8011-12, 8014, 9204; P380 (spisak osoba koje se nalaze u zatvoru u Vogošći, 3. septembar 1992.).

¹³⁴⁸ P695 (Fazlićeva izjava), str. 3-4.

¹³⁴⁹ P1097 (Rješenje), 8. juli 1992.

¹³⁵⁰ Selimović, T. 10924-8; P555 (Selimovićeva izjava), par. 27, 34; P556 (Selimovićeva izjava).

¹³⁵¹ Musić, T. 8486-7; P407.A (Musićeva izjava), par. 11; P407.C (Musićeva izjava), par. 108-9.

¹³⁵² Mujkić, T. 8006-9, 8011-12, 8014-17, 9204; P380 (spisak osoba zatočenih u zatvoru u Vogošći, 3. septembar 1992.).

¹³⁵³ Selimović, T. 10930-1; P555 (Selimovićeva izjava), par. 24; P556 (Selimovićeva izjava), par. 26; P558 (Bilten Odjeljenja zatvora Vogošća, u potpisu upravnika, 30. avgust 1992.); Selimović, T. 10929-30; P695 (Fazlićeva izjava), str. 4-5; Mujkić, T. 8009, 8013-14, 9204.

¹³⁵⁴ P556 (Selimovićeva izjava), par. 27; P695 (Fazlićeva izjava), str. 4-6.

¹³⁵⁵ Selimović, T. 10929-31; P555 (Selimovićeva izjava), par. 27-8; P556 (Selimovićeva izjava), par. 27-35; P558 (Bilten Odjeljenja zatvora Vogošća, u potpisu upravnika, 30. avgust 1992.); P457 (Bilten Odjeljenja zatvora Vogošća, 19. septembar 1992.); P559 (dopis Komande Vogošćanske brigade zatvoru Vogošća, 17. septembar 1992.); P563 (Bilten Odjeljenja zatvora Vogošća, u potpisu upravnika, 24. septembar 1992.);

muškog pola iz većinski muslimanskog sela Svrake, i takođe ih poslao da kopaju rovove na Žući.¹³⁵⁶ Prema riječima jednog svjedoka, dio zatočenika se nikada nije vratio. Vijeće nije u poziciji da tačnije utvrdi šta se dogodilo s tim zatočenim osobama.

603. Drugi zatočenički centar u Vogošći nalazio se u kafe-restoranu "Sonja". Njime je upravljao Brane Vlačo. Uslovi u tom zatočeničkom centru nisu bili odgovarajući, bio je pretrpan i zatočenici nisu dobijali dovoljno hrane.¹³⁵⁷

604. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u opštini Novi Grad civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećim zatočeničkim centrima: u bunkeru kod "Sonje" pokraj pansiona "Kon Tiki", u sportskom centru, u tunelu Krivoglavci, u zgradi preduzeća "Kisikana" [C33.4], u Distribucionom centru UPI-ja [C33.5], u Nakinoj garaži [C33.7], u hotelu "Park" [C33.9] i u UNIS-ovim tvornicama.¹³⁵⁸

605. Razorene su džamija u Svrakama i džamija na Kobiljoj Glavi [D28.1, D28.2].¹³⁵⁹ Tokom rata u Vogošći uništene su i sljedeće bogomolje: džamija u Ugorskom, mesdžid (džamija bez minareta) u Karauli Donjoj, opština Vogošća, mesdžid u Tihovićima, mesdžid u Gori i mesdžid u Krču, nezavršena džamija u blizini hotela "Park" i katolička crkva u Semizovcu.¹³⁶⁰

606. Vijeće zaključuje da su srpske snage u septembru 1992. u opštini Vogošća ubile najmanje petnaest zatočenih Muslimana i Hrvata. Velik dio Vogošće je još u periodu od 4. do 17. aprila upotrebom vojne sile stavljen pod kontrolu Srba, ali narednih mjeseci srpske snage su granatirale druga sela u toj opštini, te oštetile ili razorile nekoliko džamija. Mnogi policajci su učestvovali u kažnjivim radnjama, poput pljačke muslimanskih kuća i fabrike TAS u Vogošći. Nakon zauzimanja sela, srpske snage su Muslimane i Hrvate lišavale slobode i držale ih zatočene u teškim uslovima u deset zatočeničkih centara u toj opštini. Neki zatvorenici korišteni su kao živi štitovi i poginuli su. Do novembra 1992., iz Srbije su redovno dolazili Srbi da tuku zatočenike i tjeraju ih na ponižavajuće seksualne radnje.

P560, P562 (izvještaji Komande Sarajevsko-romanijskog korpusa); P695 (Fazlićeva izjava), str. 4-5; Mujkić, T. 8009, 8013-17, 9204.

¹³⁵⁶ P715 (Čuturina izjava), str. 4-5.

¹³⁵⁷ Poplašen, T. 20959-60, 20962, 21127, 21164-7.

¹³⁵⁸ Malešević, 16126-7; P887 (spisak logora, 21. juni 2005.), str. 1.

¹³⁵⁹ Hasanović, T. 13456-7.

¹³⁶⁰ P742 (Hasanovićeve izjava), str. 2.

4.5 Jugoistočna Bosna i Hercegovina

4.5.1 Bileća

607. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Bileća bilo je 10.628 (80 posto) Srba, 1.947 (15 posto) Muslimana, 39 Hrvata, 222 Jugoslovena i 448 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹³⁶¹

608. Nakon izbora 1990., na svim položajima vlasti u opštini Bileća, uključujući položaj načelnika policije, bili su Srbi.¹³⁶² U januaru 1992, svim policajcima je naloženo da nose oznake koje pokazuju njihovu lojalnost republici bosanskih Srba, a policajci Muslimani, koji su to svi odbili učiniti, otpušteni su.¹³⁶³ Tokom 1992., otpušteno je još mnogo Muslimana.¹³⁶⁴ I prije aprila 1992. i kasnije, Srbi koji su sve češće javno nosili oružje zastrašivali su Muslimane u Bileći. Po opštini su postavljeni kontrolni punktovi i uvedena su ograničenja kretanja stanovnika muslimanske nacionalnosti.¹³⁶⁵

609. Dana 10. juna 1992., srpske paravojne grupe ušle su iz Gacka u Bileću. Među njima bili su arkanovci, "Žute ose" i "Beli orlovi".¹³⁶⁶ Redovni i rezervni policajci srpske nacionalnosti selektivno su hapsili muslimanske civile i zaplijenili su sve pješađijsko oružje u posjedu Muslimana. Ukupno 41 uhapšena osoba smještena je na 48 sati u kasarnu u Bileći, koja je bila namijenjena za smještaj samo petnaestak osoba [C3.1]. Za vrijeme i nakon te operacije, pljačkana je imovina Muslimana po cijeloj opštini, a Srbi iz drugih opština uselili su se u napuštene kuće Muslimana.¹³⁶⁷

610. Dana 10. juna 1992., svjedok 10 odveden je u policijsku stanicu u Bileći [C3.2], gdje su ga pretukli pripadnici srpskih paravojskih formacija, nakon čega je odveden u kasarnu u Bileći, koja je poznata i kao kasarna JNA "Moše Pijade" [C3.1], gdje je bio zatočen petnaest dana. Približno u to vrijeme, u kasarni u Bileći bilo je smješteno 244 zatočenika, uključujući nekoliko žena i djece. Svjedoka 10 su ubrzo odveli natrag u policijsku stanicu i zatočili u ćeliju u kojoj je bilo još 20 do 25 muškaraca, u zgradi iza stanice [C3.4]. Narednih mjeseci, policajci i pripadnici paravojskih jedinica redovno su

¹³⁶¹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 54-6.

¹³⁶² P908 (izjava svjedoka 10), str. 3.

¹³⁶³ P510 (Murguzova izjava), str. 4-5; P908 (izjava svjedoka 10), str. 4-5.

¹³⁶⁴ P908 (izjava svjedoka 10), str. 4-5.

¹³⁶⁵ P510 (Murguzova izjava), str. 5; P908 (izjava svjedoka 10), str. 4-5.

¹³⁶⁶ P908 (izjava svjedoka 10), str. 7.

¹³⁶⁷ P510 (Murguzova izjava), str. 7; P783 (dopis Hercegovačkog korpusa, 11. juni 1992.), str. 5-6.

tukli zatočenike, zbog čega su najmanje dvojica zatočenika umrla.¹³⁶⁸ U tom periodu zatočenike su obišli predstavnici srpskih vlasti, među kojima su bili i načelnik policije u Bileći i predsjednik SAO Hercegovine Milorad Vučerević. Nakon posjete UNHCR-a u decembru 1992., svjedoka i izvjestan broj drugih zatočenih osoba su pustili na slobodu i, zajedno s njihovim porodicama, autobusima odvezli iz te opštine u Crnu Goru.¹³⁶⁹

611. Srpska policija je 4. jula 1992. uhapsila svjedoka Murguza, bivšeg policajca, dok je pokušavao pobjeći iz te opštine i odvela ga, zajedno s još sedamdesetak muškaraca muslimanske nacionalnosti, u Đački dom [C3.5]. On i mnogi drugi muškarci Muslimani, dok su bili pod nadzorom srpske policije koja je čuvala taj objekat, podvrgavani su teškom zlostavljanju, koje je uključivalo snažne elektrošokove i suzavac. Stražari su jednom izveli Murguza iz njegove ćelije, prikačili mu žice na prste i podvrgli ga elektrošokovima od kojih se onesvijestio.¹³⁷⁰ Dana 2. septembra 1992., delegacija KEBS-a je obišla 74 zatočene osobe u Đačkom domu [C3.5] u Bileći koje su bile u lošem stanju. Delegacija je primijetila da su zatočenici zlostavljani. Bili su smješteni u neodgovarajućem objektu i nisu dobijali dovoljno hrane.¹³⁷¹ Svjedok Murguz je pušten na slobodu u oktobru 1992., nakon što je pod prisilom potpisao izjavu da dobrovoljno odlazi iz te opštine. Njega i druge zatočenike su, zajedno s njihovim porodicama, autobusima odvezli direktno iz Đačkog doma u Crnu Goru.¹³⁷²

612. Osim u gorenavedenim objektima, srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u zatvoru u Bileći [C3.3].¹³⁷³ U zatočeničke centre u Bileći dovođeni su i Muslimani uhapšeni tokom 1992. u susjednoj opštini Gacko.¹³⁷⁴

613. Srbi su uništili tri džamije u Bileći eksplozivom, a kasnije ih demolirali teškim mašinama.¹³⁷⁵ Vijeće, međutim, ne može jasno utvrditi da li su te džamije razorene 1992. godine.

¹³⁶⁸ P908 (izjava svjedoka 10), str. 3, 8-9; P783 (izvještaj Hercegovačkog korpusa, 11. juni 1992.), str. 5; P857 (Tokačin izvještaj).

¹³⁶⁹ P908 (izjava svjedoka 10), str. 3, 8-9.

¹³⁷⁰ P510 (Murguzova izjava), str. 8-10.

¹³⁷¹ P880 (Izvještaj KEBS-a, 29. septembar 1992.), str. 32, 59; P783 (izvještaj Hercegovačkog korpusa, 11. juni 1992.), str. 5-6.

¹³⁷² P510 (Murguzova izjava), str. 8-10.

¹³⁷³ Malešević, T. 16120, 16136-41.

¹³⁷⁴ P502.B (izjava svjedoka 3), str. 3; P502 (izjava svjedoka 3), str. 3-5; P910.A (izjava svjedoka 79, str. 7; P529, separator 427 (Proglas Ratnog predsjedništva Gacka, 31. juli 1992.).

¹³⁷⁵ P908 (izjava svjedoka 10), str. 9.

614. Vijeće zaključuje da su u ljeto 1992. godine u Bileći srpske snage ubile dva zatočena Muslimana. Srpske snage su pljačkale imovinu Muslimana širom opštine. U junu 1992. započela su hapšenja civila muslimanske nacionalnosti i njihovo zatočenje u pet zatočeničkih centara, gdje su ih pripadnici policije i paravojske redovno tukli. U jednom zatočeničkom centru podvrgavali su ih snažnim elektrošokovima i suzavcu. Dio zatočenih osoba pušten je na slobodu nakon što su zatočeničke centre posjetile međunarodne delegacije.

4.5.2 Čajniče

615. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Čajniče bilo je 4.709 (53 posto) Srba, 4.024 (45 posto) Muslimana, 5 Hrvata, 77 Jugoslovena i 141 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹³⁷⁶

616. U martu 1992., vođa lokalnog SDS-a i predsjednik opštine Duško Kornjača, preuzeo je kontrolu nad lokalnim vojnim snagama i funkciju predsjednika Kriznog štaba Čajniče, a postao je i ministar odbrane SAO Hercegovine.¹³⁷⁷ Tog mjeseca i lokalni Srbi u toj opštini formirali su paravojnu brigadu. Srbi su počeli otvoreno nositi oružje. U aprilu, lokalne srpske vlasti otpustile su policajce Muslimane i smijenile mnoge Muslimane s položaja u državnim ustanovama. Srpske vlasti su postavile barikade na izlaze iz Čajniča, čime je uvedena kontrola kretanja Muslimana u toj opštini. Da bi otišli iz Čajniča, Muslimani su morali imati dokumente s Kornjačinim potpisom. Zbog tih događaja, mnogi Muslimani iz te opštine počeli su odlaziti u Goražde i Crnu Goru.¹³⁷⁸

617. U aprilu 1992., Krizni štab Čajniče je naredio da se lokalni Muslimani razoružaju i da se poznati Muslimani uhapsu.¹³⁷⁹ Srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno hrvatske i muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedeća tri zatočenička centra: u lovačkom domu "Mostina" [C9.1], u gradskoj policijskoj stanici u Čajniču [C9.2] i u školi [C9.3].¹³⁸⁰

618. Sredinom aprila 1992., nekoliko civila Muslimana uhapšeno je i zatočeno u kontejneru za skladištenje uz lovački dom "Mostina" [C9.1], koji je bio srpski kontrolni

¹³⁷⁶ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 88-9.

¹³⁷⁷ P685 (izjava svjedoka 280), par. 38, 47, 50-1; P686 (izjava svjedoka 280), par. 24; svjedok 280, T. 12942-3; P689 (video snimak Televizije Novi Sad).

¹³⁷⁸ P685 (izjava svjedoka 280), par. 54-6; svjedok 280, T. 12934-6; P688 (Protokol, 12. april 1992.); P506 (Bičina izjava), str. 5-6; P505 (izjava svjedoka 281), str. 2.

¹³⁷⁹ P686 (izjava svjedoka 280), par. 24-9.

¹³⁸⁰ Malešević, T. 16123, 16136-41.

punkt na putu iz Čajniča za Pljevlju u Crnoj Gori. Tim kontrolnim punktom, na kojem je bila paravojna grupa "Plavi orlovi", rukovodio je brat Duška Kornjače, Milun Kornjača. Pripadnici te paravojne grupe su povremeno izvodili zatočenike iz kontejnera i tukli ih. Zlostavljanje je postajalo sve gore. Dana 18. maja 1992., pripadnici "Plavih orlova" izvršili su pokolj nad 30 zatočenika u kontejneru [B5.1], navodno kao odmazdu za smrt srpskog vojnika koji je poginuo negdje drugdje.¹³⁸¹

619. Nakon tog događaja, većina Muslimana je bila prisiljena da ode iz Čajniča. Lokalni ogranak SDS-a organizovao je autobuse kako bi im omogućio da smjesta odu iz opštine, dok su drugi otišli u svojoj organizaciji. Kornjača je kasnije opravdavao tu evakuaciju tvrdeći da je ona bila u interesu Muslimana.¹³⁸² U međuvremenu, početkom maja 1992., srpske snage, od kojih je dio bio u uniformama JNA, a dio u policijskim uniformama, zauzele su u sadejstvu s paravojnim snagama, uključujući "Plave orlove", i uz upotrebu sile, muslimanske gradove na tom području. Domovi Muslimana su opljačkani i spaljeni u više dijelova grada u zapadnom i centralnom Čajniču.¹³⁸³

620. U junu 1992., srpske vlasti su artiljerijom i eksplozivom srušile džamije u gradu Čajniču [D7.1, D7.2]. Predsjednik Kriznog štaba SDS-a Kornjača je navodno u javnosti iskazao oduševljenje u vezi s tom akcijom. On je kasnije u toku 1992. godine naredio da se razore i svi drugi muslimanski vjerski lokaliteti kako bi se uništili tragovi prisustva Muslimana u Čajniču.¹³⁸⁴ Dana 17. septembra 1992., predsjedništvo bosanskih Srba imenovalo je Kornjaču za člana Ratnog povjereništva opštine Čajniče.¹³⁸⁵

621. Vijeće zaključuje da je u maju 1992. u toj opštini sve u svemu ubijeno približno 30 Muslimana. Nakon što su u aprilu Muslimanima uvedene brojne restriktivne mjere i nakon što su otpušteni policajci muslimanske nacionalnosti, te smijenjeni Muslimani s položaja u državnim ustanovama, mnogi Muslimani su počeli odlaziti iz te opštine u Goražde i Crnu Goru. Početkom maja 1992., srpske snage su upotrebom sile zauzele muslimanska mjesta u toj opštini. Domovi Muslimana su opljačkani i spaljeni, džamije u

¹³⁸¹ Svjedok 280, T. 12938-49; P685 (izjava svjedoka 280), par. 49, 54, 56, 60, 78-9, 81-2; P686 (izjava svjedoka 280), par. 37-9; P689 (video snimak Televizije Novi Sad); D55 (odlomci izjave), tačka 1b; D55 (odlomak Popovićeve izjave), tačka 3a; D55 (prijevod dokumenta bosanske vlade o svjedoku 280), tačka 3b; P505 (izjava svjedoka 281), str. 2-4; P857 (Tokačin izvještaj).

¹³⁸² Svjedok 280, T. 12956-60; P685 (izjava svjedoka 280), par. 80; P691 (članak novinske agencije *Associated Press*, 5. avgust 1992.).

¹³⁸³ P685 (izjava svjedoka 280), par. 52-60, 67-77; P505 (izjava svjedoka 280), str. 2; svjedok 280, T. 12943; P689 (video snimak Televizije Novi Sad); P527 (knjiga karti), str. 12.

¹³⁸⁴ P685 (izjava svjedoka 280), par. 89-90; P732 (Riedlmayerov izvještaj), dodatak 2.1.

¹³⁸⁵ P692 (imenovanje ratnih povjerenika Čajniča, 17. septembar 1992.).

gradu Čajniču su razorene. Vijeće zaključuje da su zatočeni Muslimani i Hrvati u opštini Čajniče bili smješteni u tri zatočenička centra. Dana 18.-19. maja 1992., pripadnici "Plavih orlova" ubili su približno 30 osoba zatočenih u lovačkom domu. Nakon toga, većina Muslimana je otišla iz Čajniča – dio je protjeran, a dio je sam napustio Čajniče. Lokalni SDS je organizovao autobuse za odlazak ljudi iz te opštine.

4.5.3 Foča

622. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Foča bilo je 20.790 (51 posto) Muslimana, 18.315 (45 posto) Srba, 94 Hrvata, 463 Jugoslovena i 851 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹³⁸⁶

623. Od aprila 1992., Muslimani u opštini Foča otpušteni su s posla ili su, uz pomoć Kriznog štaba Foča, sprečavani da odu na posao ili odvrćani od toga.¹³⁸⁷ Uvedena su ograničenja za kretanje Muslimana.¹³⁸⁸ Istovremeno, stanovništvo srpske nacionalnosti se moglo slobodno kretati, a jedini izuzetak bio je policijski čas od 20:00 do 6:00 sati koji je vrijedio za sve stanovnike.¹³⁸⁹ Politička propaganda SDS-a postala je agresivnija, bilo je nasilnih ispada i paljene su kuće.¹³⁹⁰

624. Neposredno prije izbijanja sukoba 8. aprila 1992., Srbi su počeli evakuisati svoje porodice i djecu iz Foče – uglavnom u Srbiju ili u Crnu Goru.¹³⁹¹ Dio Muslimana, u strahu nakon što su uočili kako idu njihove komšije Srbi i zbog sveprisutne napetosti u gradu, takođe je uspio pobjeći ili evakuisati svoje porodice prije izbijanja sukoba.¹³⁹² Drugi, i Srbi i Muslimani, preselili su se u dijelove grada Foče gdje su ljudi njihove nacionalnosti bili u većini.¹³⁹³

625. Dana 7. aprila 1992., uslijed pritisaka vodstva SDS-a, SJB je podijeljen po nacionalnoj osnovi.¹³⁹⁴ Tada je na ulicama već bilo srpske vojske, a mnogi Srbi su toga dana mobilisani i naoružani. U noći između 7. i 8. aprila, Srbi su zauzeli radio-stanicu

¹³⁸⁶ Presuđena činjenica 330; P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 102-11.

¹³⁸⁷ Presuđene činjenice 353, 403-4.

¹³⁸⁸ Presuđene činjenice 355, 405, 407.

¹³⁸⁹ Presuđena činjenica 406.

¹³⁹⁰ Presuđena činjenica 356.

¹³⁹¹ Presuđene činjenice 349, 352, 358; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 455-6, 462-3.

¹³⁹² Presuđena činjenica 350.

¹³⁹³ Đorđević, T. 18072-3.

¹³⁹⁴ Presuđena činjenica 348.

Foča, skladište regionalnog Doma zdravlja i magazin Teritorijalne odbrane u kojem je bilo uskladišteno oružje.¹³⁹⁵

626. Srbi su, raspoložujući ne samo teškim oruđem JNA, nego i naoružanjem TO-a, razmjestili tešku artiljeriju po uzvišenjima oko Foče.¹³⁹⁶

627. Dana 8. aprila 1992. u Foči je izbio oružani sukob između srpskih i muslimanskih snaga. Toga dana su po cijelom gradu postavljene barikade.¹³⁹⁷ Srpski napad na grad Foču započeo je između 8:30 i 10:00 sati, kombinacijom vatre iz pješadijskog naoružanja i granatiranja iz artiljerijskog oružja. Srpske snage su činili domaći vojnici, kao i vojnici iz Crne Gore i Srbije, naročito "Beli orlovi".¹³⁹⁸ Pucanje i granatiranje je uglavnom bilo usmjereno na naselja sa većinskim muslimanskim stanovništvom, posebno Donje Polje, ali Srbi su napadali i naselja u kojima su živjeli i Srbi i Muslimani, poput Čohodor-Mahale.¹³⁹⁹ Otpor Muslimana pružala je uglavnom pješadija koncentrisana u Donjem Polju i Šukovcu. Srpske snage su krenule zauzimati dio po dio grada Foče, uključujući bolnicu i zatvorski objekat KP dom.¹⁴⁰⁰ Mnogi civili su se za vrijeme sukoba sakrili ili otišli iz Foče.¹⁴⁰¹ Mnogi Muslimani koji su se skrivali riješili su se ličnog naoružanja kako ne bi mogli biti optuženi za učestvovanje u sukobu. Srpskim snagama je trebala približno sedmica dana da zauzmu grad Foču i još približno deset dana da uspostave potpunu kontrolu nad opštinom Foča.¹⁴⁰² U tom vojnom napadu ranjeno je mnogo civila, uglavnom Muslimana, i mnogi Muslimani su zbog tog napada otišli iz grada.¹⁴⁰³ Tokom borbe za kontrolu nad gradom kao i nakon što je grad zauzet, srpski vojnici su sistematski razarali muslimanske četvrti. Tokom borbi u gradu, paljene su i srpske kuće.¹⁴⁰⁴

628. Nakon što su Srbi zauzeli Foču, u njoj je bio znatan broj srpskih vojnika i srpskih paravojnih formacija, a napad na civilno stanovništvo muslimanske nacionalnosti nastavio se. Dana 14. ili 15. aprila 1992. ili približno tih datuma, u centru Foče uhapšeno je više Muslimana i nekoliko Srba. Dok je Srbima nakon nekoliko sati bilo dopušteno da

¹³⁹⁵ Presuđena činjenica 357.

¹³⁹⁶ Presuđena činjenica 342.

¹³⁹⁷ Presuđene činjenice 352, 358-9; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 455-6, 462-3; Đorđević, T. 18075-6.

¹³⁹⁸ Presuđena činjenica 360; P807 (izjava svjedoka 68), str. 2-3.

¹³⁹⁹ Presuđena činjenica 361.

¹⁴⁰⁰ Presuđena činjenica 362.

¹⁴⁰¹ Presuđena činjenica 367.

¹⁴⁰² Presuđene činjenice 366, 368-9.

¹⁴⁰³ Presuđene činjenice 363, 369; Đorđević, T. 18081, 18088-90, 18117.

se vrate kućama, Muslimani su zadržani u pritvoru.¹⁴⁰⁵ Između 14. i 17. aprila 1992. godine, lokalni pripadnici paravojnih formacija uhapsili su i zatočili civile Muslimane iz drugih dijelova grada Foče, među kojima i nekoliko ljekara i zdravstvenih radnika iz fočanske bolnice, u vojnim skladištima TO-a u Livadama [C13.11].¹⁴⁰⁶ Tokom hapšenja, srpski vojnici i vojna policija su teško premlatili i nanijeli povrede nekolicini zatočenika.¹⁴⁰⁷ Dana 17. aprila, svi muškarci civili muslimanske nacionalnosti zatočeni u Livadama prebačeni su u KP dom [C13.8].¹⁴⁰⁸

629. Tokom aprila i maja 1992., Muslimani u stambenim objektima u Foči zapravo su bili u kućnom pritvoru, bilo zbog toga što su se u njima skrivali bilo zbog toga što su im to naredili srpski vojnici.¹⁴⁰⁹ Srpska vojska je koristila zgrade poznate pod imenima "Planika" i "Šandal" kao privremene zatočeničke centre.¹⁴¹⁰ Postavljeni su vojni punktovi na kojima se kontrolisao ulaz u Foču i okolna sela, te izlaz iz njih.¹⁴¹¹ Krizni štab je naredio Muslimanima da predaju oružje, a Srbima je bilo dozvoljeno da svoje zadrže.¹⁴¹² Srpska vojna policija i vojnici su vršili pretres muslimanskih domaćinstava u potrazi za oružjem, novcem i drugim predmetima.¹⁴¹³ Srpske kuće nisu pretraživane ili su, u najgorem slučaju, pretraživane površno.¹⁴¹⁴ Poslovni objekti u vlasništvu Muslimana su opljačkani ili spaljeni, ili im je zaplijenjena oprema.¹⁴¹⁵

630. Van grada Foče, srpske snage su zauzimale ili razarale muslimanska sela u opštini Foča.¹⁴¹⁶ Napadi su se nastavili do početka juna 1992.¹⁴¹⁷ Srpske snage je činila vojska, policija, paravojska, a ponekad i seljani srpske nacionalnosti. U tim napadima, sistematski su pljačkali ili palili do temelja kuće i stanove Muslimana, kupili ili zarobljavali seljane muslimanske nacionalnosti, a pritom neke od njih ponekad tukli ili ubijali.¹⁴¹⁸ U oružanim dejstvima u toj opštini učestvovala je lokalna Taktička grupa "Foča", u čijem sastavu je bila izviđačka grupa pod komandom Dragoljuba Kunarca,

¹⁴⁰⁴ Presuđene činjenice 416-19, 421; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 469, 474, 484, 486-7; Đorđević, T. 18076-8.

¹⁴⁰⁵ Presuđene činjenice 370, 401, 435-6.

¹⁴⁰⁶ Presuđene činjenice 434, 437; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 463-4, 471-2, 474-5, 506.

¹⁴⁰⁷ Presuđene činjenice 426-8, 438; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 479-80.

¹⁴⁰⁸ Presuđene činjenice 467; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 480-1.

¹⁴⁰⁹ Presuđena činjenica 408.

¹⁴¹⁰ Presuđena činjenica 409.

¹⁴¹¹ Presuđena činjenica 411.

¹⁴¹² Presuđene činjenice 354, 414; P701 (izjava svjedoka 558), str. 2.

¹⁴¹³ Presuđena činjenica 412.

¹⁴¹⁴ Presuđena činjenice 413.

¹⁴¹⁵ Presuđena činjenica 415.

¹⁴¹⁶ Presuđena činjenica 371.

¹⁴¹⁷ Presuđena činjenica 372.

zajedno s Dragomirom Vukovićem Gagom i još približno četrnaesticom ljudi (uključujući vojnike iz Crne Gore).¹⁴¹⁹

631. U periodu od aprila do juna 1992. u opštini Foča teško je oštećeno ili potpuno uništeno vatrom i eksplozivom 25 muslimanskih spomenika, među kojima i Aladža džamija (Šarena džamija Hasana Nazira) u gradu Foči [D11.1], kao i džamija u Jeleču [D11.2]. Aladža džamiju Srbi su digli u vazduh u aprilu, a ruševine su buldožerom srušene sa zemljom u avgustu iste godine.¹⁴²⁰

632. U jednom napadu, srpski vojnici krenuli su za Muslimanima koji su bježali prema Goraždu i zauzeli su skladište goriva JNA u Filipovićima, u koje su se sklonili mnogi muslimanski civili. U tom skladištu, muškarce Muslimane su odvojili od žena i djece.¹⁴²¹ Srpski vojnici izdvojili su devet muškaraca i pucali u njih iz vatrenog oružja. Jedan od njih je uspio pobjeći, a jedan drugi je preživio [A6.2].¹⁴²²

633. Selo Brod, četiri kilometra udaljeno od Foče, napadnuto je 20. aprila 1992., pošto mjesne vlasti nisu odgovorile na zahtjev srpskog Kriznog štaba da se seljani predaju.¹⁴²³ Srpske snage su zapalile muslimanska sela u okolini Miljevine i uhapsile civile muškog pola i muslimanske nacionalnosti.¹⁴²⁴ Dana 25. ili 26. aprila, napadnuta su sela Filipovići i Paunci, a kuće Muslimana spaljene su do temelja. Civili iz Filipovića su ubijeni.¹⁴²⁵

634. Dana 28. aprila 1992. ili približno tog datuma, srpski vojnici su napali Ustikolinu, u kojoj je dio Muslimana pokušao da organizuje odbranu.¹⁴²⁶ Pošto su zauzele selo, srpske snage su zapalile muslimanske kuće. Srpske snage su odatle nastavile da napadaju i razaraju muslimanska sela uz lijevu obalu Drine nizvodno od Ošanice, dok je stanovništvo tih sela bježalo. Neki ljudi su poginuli.¹⁴²⁷

¹⁴¹⁸ Presuđene činjenice 376, 443.

¹⁴¹⁹ Presuđene činjenice 578-9.

¹⁴²⁰ Presuđene činjenice 422-4; Riedlmayer, T. 13303-6; P732 (Riedlmayerov izvještaj), dodatak 2.1; P732.C (Riedlmayerov transkript), str. 23801-2; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 469, 474, 484, 486-7.

¹⁴²¹ Presuđena činjenica 373.

¹⁴²² Presuđene činjenice 374-5.

¹⁴²³ Presuđena činjenica 388.

¹⁴²⁴ Presuđena činjenica 389.

¹⁴²⁵ Presuđene činjenice 394, 430.

¹⁴²⁶ Presuđena činjenica 395.

¹⁴²⁷ Presuđena činjenica 396.

635. Dana 4. i 5. maja 1992., srpske snage su granatirale i zauzele muslimansko selo Jeleč.¹⁴²⁸ Kada su te snage zapalile selo, stanovništvo je pobjeglo u obližnju šumu. Muslimani koji su ostali u svojim domovima ili koji su pokušali pobjeći ubijeni su [A6.3].¹⁴²⁹ Drugi seljani muškog pola i muslimanske nacionalnosti zarobljeni su i zatočeni u objektima u opštinama Kalinovik i Bileća, a kasnije prebačeni u KP dom Foča [C13.8].¹⁴³⁰

636. Sredinom juna 1992., približno 27 muslimanskih civila, većinom žena i djece, ubijeno je u četvrti Čohodor-Mahala u gradu Foči.¹⁴³¹

637. Dana 22. juna 1992., svi odrasli muškarci iz sela Trnovača, njih petnaest, među kojima je bio i suprug svjedokinje 558, odvedeni su iz sela na most na Drini u dijelu Foče koji se zove Brod, gdje je ubijeno njih četrnaest [A6.6].¹⁴³² Dana 24. juna, lokalni Srbi su odveli više žena iz tog sela u motel "Bukovica" [C13.9], gdje je jedna žena silovana. Dva dana kasnije, preostale žene su odvedene u "srednju školu" [C13.1, C13.2], gdje su im lokalni Srbi, među kojima su bili Miroslav Stanić i Mitar Sipčić iz srpskog Kriznog štaba, rekli da im pokušavaju obezbijediti siguran izlaz iz te opštine. Jedan vojnik je tokom noći pokušao ući u školu, ali Mitar Sipčić ga je u tome spriječio. Te žene su sutradan, 27. juna, prebačene u Crnu Goru.¹⁴³³

638. Početkom jula 1992., lokalni srpski vojnici, među kojima su bili Gojko Janković i Radomir Kovač, napali su muslimansko selo Mješaja/Trošanj.¹⁴³⁴ Kad je selo napadnuto, dio seljana Muslimana je bio u šumi, gdje su noćili u strahu od napada.¹⁴³⁵ U napadu je poginulo troje seljana, među kojima i majka svjedoka 295. Ostali seljani Muslimani, u grupi od približno 50, potjerani su silovito prema jednoj livadi, a dvoje seljana muškog pola surovo je zlostavljano. Srpski vojnici su te seljane tukli kundacima i granama, udarali ih nogama i nazivali ih ustašama. Usljed surovog premlaćivanja jedan Musliman je izgubio oko. Na toj livadi, srpski vojnici su odvojili muškarce od žena i žene potjerali nizbrdo prema selu Trošanj. Tih sedam zatočenih muškaraca, među

¹⁴²⁸ Presuđena činjenica 390.

¹⁴²⁹ Presuđene činjenice 391, 430.

¹⁴³⁰ Presuđena činjenica 392.

¹⁴³¹ Presuđena činjenica 429.

¹⁴³² P701 (izjava svjedoka 558), str. 3-4.

¹⁴³³ P701 (izjava svjedoka 558), str. 4-6.

¹⁴³⁴ Presuđene činjenice 397, 594-5; P694 (izjava svjedoka 295), str. 2-4; P694.A (izjava svjedoka 295), str. 2.

¹⁴³⁵ Presuđene činjenice 398-9; P694 (izjava svjedoka 295), str. 2.

kojima je bio i brat svjedokinje 295, ubijeno je [A6.7].¹⁴³⁶ Dio žena je odveden u stan jednog od vojnika koji su učestvovali u napadu, gdje ih je mnogo vojnika u više navrata silovalo, a kasnije su prodane.¹⁴³⁷ Srpski vojnici su odveli drugi dio žena iz sela Mješaja/Trošanjski u zatočenički centar na gradilištu Buk-Bijela [C13.6], kojim je upravljao Gojko Janković. U tom zatočeničkom centru, svjedokinju 295 je silovalo približno deset vojnika Srba dok se nije onesvijestila. Njen stric ubijen je ondje 3. jula 1992.¹⁴³⁸ Svjedokinja 295 je kasnije prebačena u srednju školu [C13.1, C13.2], u kojoj su u jednoj učionici držali žene i djecu. Na čelu stražara u toj školi bio je Mitar Sipčić. Gotovo svake noći, lokalni srpski vojnici silovali su svjedokinju 295 i još devet žena, bilo u jednoj od učionica bilo negdje van škole.¹⁴³⁹

639. U periodu od 10. aprila do početka juna 1992., vršena su masovna hapšenja civila Muslimana i Muslimanki, po cijeloj Foči i okolini. Uhapsili bi ih, pokupili, razdvojili, zatočili ili zatvorili u nekoliko zatočeničkih centara u toj opštini. Neki su ubijeni, neki silovani ili premlaćeni.¹⁴⁴⁰ Neki od muškaraca su u zatočeništvu bili i do dvije i po godine.¹⁴⁴¹ Jedini razlog za takvo postupanje prema njima bio je taj što su po nacionalnosti bili Muslimani.¹⁴⁴²

640. Civili Muslimani su bili zatočeni u Srednjoškolskom centru u Foči [C13.20] i sportskoj dvorani "Partizan" [C13.4] u neizdržljivo nehygieničkim uslovima, bez ikakve medicinske njege i bez dovoljno hrane.¹⁴⁴³ Sve to događalo se pred očima, sa punim znanjem, a ponekad i uz neposredno učešće lokalnih vlasti, posebno policije.¹⁴⁴⁴ Policajci su tako radili kao čuvari u sportskoj dvorani "Partizan". Srpski vojnici i policajci, uključujući načelnika fočanske policije Dragana Gagovića, dolazili bi u te zatočeničke centre, izabrali jednu ili više žena, izveli ih i silovali.¹⁴⁴⁵ Kada su žene koje su prebacivali iz Buk-Bijele u srednju školu u Foči pokušale zatražiti zaštitu policije u Foči, njihove pritužbe su ignorisane. Drugom prilikom je ženu koja se pokušala skloniti u SJB jedan policajac udario kundakom puške.¹⁴⁴⁶ Osim toga, srpski vojnici, među

¹⁴³⁶ Presuđene činjenice 400, 431, 595; P694 (izjava svjedoka 295), str. 3-4.

¹⁴³⁷ Presuđene činjenice 595-7.

¹⁴³⁸ Presuđena činjenica 605; P694 (izjava svjedoka 295), str. 2, 5-6; P694.A (izjava svjedoka 295), str. 2.

¹⁴³⁹ P694 (izjava svjedoka 295), str. 4, 6-9; P694.A (izjava svjedoka 295), str. 2; Malešević, T. 16125.

¹⁴⁴⁰ Presuđene činjenice 377, 432-3, 439, 448, 469, 476; svjedok 68, T. 14876.

¹⁴⁴¹ Presuđena činjenica 387.

¹⁴⁴² Presuđene činjenice 378, 463, 478.

¹⁴⁴³ Presuđene činjenice 379, 382-3, 455; P694 (izjava svjedoka 295), str. 7, 9-10, 13.

¹⁴⁴⁴ Presuđena činjenica 384.

¹⁴⁴⁵ Presuđene činjenice 380, 385, 450, 453-4, 457.

¹⁴⁴⁶ Presuđene činjenice 451-2.

kojima je bio i Dragoljub Kunarac, odveli su neke žene iz ta dva zatočenička centra u privatne stanove i kuće, gdje su morale kuhati, čistiti i služiti stanare. Podvrgavane su i seksualnim zlostavljanjima. Tokom jednog od tih silovanja, Kunarac je verbalnom i fizičkom agresijom izrazio svoj stav da su silovanja Muslimanki jedan od mnogih načina na koji Srbi mogu potvrditi svoju nadmoć i pobjedu nad Muslimanima. Nakon više mjeseci provedenih u zatočeništvu, mnoge žene su odvezene iz opštine ili razmijenjene.¹⁴⁴⁷

641. U jednom momentu je dio žena iz sportske dvorane "Partizan" premješten u razne kuće i stanove, gdje su ih nastavili silovati i zlostavljati. Konkretno, u Karamanovoj kući u Miljevini [C13.3, C13.15] vojnici su imali lak pristup ženama i djevojčicama koje su silovali.¹⁴⁴⁸ Tom kućom je upravljao Radovan Stanković.¹⁴⁴⁹ Dvije zatočenice, od kojih je jedna bila dvanaestogodišnja djevojčica, boravile su dvadesetak dana u jednom stanu u stambenoj zgradi poznatoj pod imenom "Lepa Brena" u Foči, gdje su ih stalno silovala dvojica muškaraca koja su stanovala u tom stanu, kao i drugi muškarci koji su dolazili u posjetu. Sredinom novembra obje zatočenice su odvedene u jednu kuću u blizini hotela "Zelengora". U toj kući su ostale otprilike 20 dana i u tom periodu ih je stalno silovala jedna grupa vojnika. Ista ta grupa vojnika odvela ih je kasnije ponovo u jedan drugi stan, gdje su ih nastavili silovati približno još dvije sedmice.¹⁴⁵⁰

642. U KP domu [C13.8] bilo je između 350 i 500 zatočenika, a tokom ljeta 1992. taj broj je ponekad premašivao 500.¹⁴⁵¹ Period zatočenja trajao je od četiri mjeseca do više od dvije i po godine.¹⁴⁵² Uz pretežno civilno stanovništvo u KP domu, bilo je i vojnika Muslimana koje su držali u samicama, odvojeno od zatočenih civila muslimanske nacionalnosti.¹⁴⁵³ Zatočene osobe su bile stare od 15 do skoro 80 godina.¹⁴⁵⁴ Iako je u KP domu bilo i nešto Srba, oni su bili zatvoreni u skladu sa zakonom, nakon što su im sudovi prije izbijanja sukoba izrekli osuđujuće presude ili nakon što su tokom sukoba pritvoreni zbog vojnih prekršaja. Nesrbi su, za razliku od toga, bili pritvoreni bez ikakve pravne osnove, a njihovo zadržavanje u pritvoru nije bilo predmet preispitivanja.¹⁴⁵⁵

¹⁴⁴⁷ Presuđene činjenice 381, 386, 456, 581-4, 589-91, 593, 606-8; P694 (izjava svjedoka 295), str. 10-12.

¹⁴⁴⁸ Presuđene činjenice 458-9, 585-8; Malešević, T. 16125.

¹⁴⁴⁹ P694 (izjava svjedoka 295), str. 13.

¹⁴⁵⁰ Presuđene činjenice 461, 599-601; P694 (izjava svjedoka 295), str. 4-16; P694.A (izjava svjedoka 295), str. 2.

¹⁴⁵¹ Presuđene činjenice 462, 470; svjedok 280, T. 12979.

¹⁴⁵² Presuđena činjenica 471; P807 (izjava svjedoka 68), str. 5, 10; P808 (izjava svjedoka 68), str. 3.

¹⁴⁵³ Presuđena činjenica 477; P823, separator 2 (Zahtjev Taktičke grupe "Foča", 8. maj 1992.).

¹⁴⁵⁴ Presuđena činjenica 479.

¹⁴⁵⁵ Presuđene činjenice 472, 487-8.

Osim nakratko u prvim danima zatočeništva u KP domu, zatočeni Muslimani nisu imali nikakvog kontakta sa spoljnim svijetom ni sa svojim porodicama, a (veoma dugo) ni sa MKCK-om.¹⁴⁵⁶ Nijedan od zatočenika nikad nije optužen, nijednom od njih se nikad nije sudilo, niti je ikome izrečena osuđujuća presuda za neko krivično djelo prije ili tokom zatočenja u KP domu.¹⁴⁵⁷

643. U prvim sedmicama nakon početka sukoba, KP dom je čuvao Užički korpus JNA.¹⁴⁵⁸ Muslimane su kupile, hapsile i odvodile u KP dom paravojne jedinice.¹⁴⁵⁹ U periodu od 18. ili 19. aprila 1992. ili približno tih datuma, nekadašnji srpski stražari iz KP doma, vratili su se na dužnost pod rukovodstvom upravnika Milorada Krnojelca.¹⁴⁶⁰

644. Kao upravnik KP doma, kojeg je 17. jula 1992. na tu dužnost formalno imenovalo Ministarstvo pravde, Krnojelac je bio odgovoran Ministarstvu pravde i, u određenoj mjeri, Vojnoj komandi.¹⁴⁶¹ Krnojelac je mogao da informiše Taktičku grupu "Foča" o osuđenim Srbima koji su htjeli da budu pušteni iz KP doma kako bi im se omogućilo da se pridruže borbenim jedinicama i da preporuku koja lica bi u tu svrhu trebalo pustiti na slobodu. U sastavu Taktičke grupe "Foča" bila je izviđačka grupa pod komandom Dragoljuba Kunarca i još oko četrnaest ljudi (među njima Dragomir Gaga Vuković i crnogorski vojnici).¹⁴⁶² Inače su ovlaštenja u vezi sa zadržavanjem u pritvoru osuđenih zatočenika srpske nacionalnosti imali Vojna komanda i Ministarstvo pravde.¹⁴⁶³ Za donošenje odluka o tome koje zatočene Muslimane će zadržati u KP domu, a koje pustiti na slobodu, bila je ovlaštena Vojna komanda, a ne Ministarstvo pravde.¹⁴⁶⁴ S tim u vezi, Krnojelac je bio dužan prosljeđivati zahtjeve za puštanje zatočenih osoba na slobodu srpskom Kriznom štabu ili Taktičkoj grupi "Foča", koji su bili ovlašteni da o tome odlučuju.¹⁴⁶⁵ Vojna komanda je mogla donositi odluke i o tome kojim osobama će se dozvoliti da uđu u KP dom, a imala je i određena ovlaštenja u vezi

¹⁴⁵⁶ Presuđena činjenica 473.

¹⁴⁵⁷ Presuđena činjenica 486; P807 (izjava svjedoka 68), str. 5, 10; P808 (izjava svjedoka 68), str. 3.

¹⁴⁵⁸ Presuđene činjenice 467, 490, 492; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 476-80, 507.

¹⁴⁵⁹ Presuđena činjenica 491.

¹⁴⁶⁰ Presuđene činjenice 493, 502-3; P807 (izjava svjedoka 68), str. 6; P808 (izjava svjedoka 68), str. 5-6.

¹⁴⁶¹ Presuđena činjenica 496; P823, separator 5 (Odluka predsjedništva bosanskih Srba); P454 (Rješenje o imenovanju upravnika KP doma, 17. juli 1992.).

¹⁴⁶² Presuđene činjenice 497, 578-9.

¹⁴⁶³ Presuđene činjenice 508-9.

¹⁴⁶⁴ Presuđene činjenice 498, 500.

¹⁴⁶⁵ Presuđene činjenice 499, 507; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 497-8; P823, separator 3 (Potvrda Kriznog štaba Foča, 7. juli 1992.).

s upućivanjem na radnu obavezu u KP dom i vrstom posla koje će ondje obavljati osobe na radnoj obavezi.¹⁴⁶⁶

645. Postojale su grupe koje su ulazile u KP dom, a nad kojima je Krnojelac imao samo ograničenu kontrolu. To su bili isljednici i pripadnici paravojsnih snaga.¹⁴⁶⁷ Pripadnici vojske su mogli da uđu u KP dom, ali je za to trebalo prethodno obezbijediti dozvolu vojnih organa.¹⁴⁶⁸ Krnojelac je bio u poziciji da spriječi da takva lica izvedu zatočenike iz KP doma bez odobrenja Vojne komande.¹⁴⁶⁹

646. Zatočenici su se morali nositi sa surovim uslovima života u KP domu, gdje su ih držali na skućenom prostoru, bez grijanja i odgovarajućih sanitarnih čvorova, kao i bez dovoljno hrane. Medicinska njega bila je neadekvatna.¹⁴⁷⁰ Obroci zatočenih Muslimana, za razliku od obroka zatočenih Srba, bili su jedva dovoljni za preživljavanje, zbog čega su mnogi od njih izuzetno izgubili na težini i imali druge zdravstvene probleme. Od aprila 1992. nisu im bile dozvoljene posjete, tako da više nisu mogli dopuniti svoje oskudne porcije hrane i doći do higijenskih potrepština.¹⁴⁷¹

647. Dio zatočenika u KP domu ispitan je u roku od nekoliko dana ili sedmica nakon dolaska, dio tek nakon nekoliko mjeseci, a bilo je zatočenika koji nikad nisu ispitan.¹⁴⁷² Mnogi zatočenici su tokom ispitivanja, kao i u svakodnevnom životu u KP domu, bili izloženi prijetnjama, uvredama i surovom zlostavljanju od strane stražara i ljudi koji su izvana došli u logor. Neki od njih su bili tako žestoko premlaćeni da danima nisu mogli hodati. Postupci koji su za posljedicu imali premlaćivanje ili boravak u samicama uključivali su pokušaje da se dobije dodatna hrana, pokušaje da se dođe do tople vode, pokušaje međusobne komunikacije, komunikacije sa stražarima ili vanjskim svijetom.¹⁴⁷³ Drugi zatočenici su mogli da čuju krikove i jauke onih koje su tukli, pa se tako širio strah među svim zatočenicima.¹⁴⁷⁴ Budući da nisu mogli utvrditi nikakav kriterij po kojem se vršio izbor za ispitivanje, mnogi zatočeni Muslimani živjeli su u

¹⁴⁶⁶ Presuđena činjenica 501.

¹⁴⁶⁷ Presuđena činjenica 504.

¹⁴⁶⁸ Presuđena činjenica 505.

¹⁴⁶⁹ Presuđena činjenica 506.

¹⁴⁷⁰ Presuđene činjenice 465, 510-20, 527-9; Đorđević, T. 18084, 18087, 18106, 18131-3; P807 (izjava svjedoka 68), str. 6.

¹⁴⁷¹ Presuđene činjenice 521-6.

¹⁴⁷² Presuđena činjenica 483; P807 (izjava svjedoka 68), str. 5, 10; P808 (izjava svjedoka), str. 3.

¹⁴⁷³ Presuđene činjenice 466, 474, 484, 494-5, 532-6, 545-52, 555-7, 559-60, 562-3; P807 (izjava svjedoka 68), str. 5, 10; P808 (izjava svjedoka 68), str. 3; P809 (izjava svjedoka 68), str. 2; P810 (izjava svjedoka 68, Ispravke na pismeni dokazni materijal za svedoka); svjedok 68, T. 14875.

¹⁴⁷⁴ Presuđene činjenice 475, 485, 530.

stalnom strahu da će njih sljedeće odvesti i tako prema njima postupiti.¹⁴⁷⁵ Dio zatočenika su iz KP doma odvodili na prisilni rad.¹⁴⁷⁶ U periodu od 28. juna do 5. jula 1992., srpski stražari su u KP domu [B7.1] ubili 36 Muslimana s područja Foče.¹⁴⁷⁷ U masovnoj grobnici na planini Maluši, opština Foča, pronađena su i ekshumirana još 62 leša. Ti leševi su bili muškog pola i obučeni u civilnu odjeću, a za više njih je utvrđeno da je riječ o leševima Muslimana. Gotovo svima su bili vezani udovi, a otkriće velikog broja čahura od municije ispaljene iz pješadijskog naoružanja u blizini te grobnice pokazuje da su te osobe ubijene na toj lokaciji [B7.1].¹⁴⁷⁸ Vijeće zaključuje da su ti ljudi bili civili Muslimani koji su bili u zatočeništvu u vrijeme kada su ubijeni. Dana 17. ili 18. septembra 1992. ili približno tih datuma, iz KP doma je odvedeno i ubijeno još najmanje 35 zatočenih osoba.¹⁴⁷⁹

648. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine civile pretežno muslimanske i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih dvanaest zatočeničkih centara u toj opštini: u bolnici u Foči [C13.7], u policijskoj stanici u Miljevini [C13.10], na "Brionima" [C13.12], u kući Slobodana Matovića [C13.13], u kaznionici u Velečevu [C13.14], u osnovnoj školi "Brod na Drini" [C13.17], u vojnom skladištu u Čohodor-Mahali [C13.18], u jednoj muslimanskoj kući u Trnovači [C13.19], u kući Muniba Hodžića [C13.21], na Presjeci kod Ustikoline [C13.22], u stanu Asima Džanka u mjestu Donde Polje [C13.23], kao i u kućama u selu Đidevo [C13.24].¹⁴⁸⁰

649. U početku je na snazi bilo vojno naređenje kojim se građanima zabranjivalo da odu iz Foče. Međutim, većina muslimanskog civilnog stanovništva je na kraju bila prisiljena da napusti tu opštinu.¹⁴⁸¹ U maju 1992. godine organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada, a dio Muslimana iz Foče, uglavnom žene i djeca, odveden je oko 13. avgusta 1992. godine u Rožaje u Crnoj Gori.¹⁴⁸² Dana 23. oktobra, grupa žena i djece iz te opštine transportovana je, nakon jednomjesečnog zatočeništva u sportskoj dvorani "Partizan" [C13.4], autobusom u Goražde.¹⁴⁸³ Mnogi Muslimani su otišli iz te opštine, strahujući za svoju bezbjednost. Da bi otišli, morali su pribaviti potvrdu lokalne

¹⁴⁷⁵ Presuđena činjenica 531.

¹⁴⁷⁶ Presuđene činjenice 431, 464.

¹⁴⁷⁷ Presuđene činjenice 537-44, 553-4, 558, 565-6, 568; P807 (izjava svjedoka 68), str. 7-9; P808 (izjava svjedoka 68), str. 3-4; P810 (svjedok 68, Ispravke na pismeni dokazni materijal za svedoka).

¹⁴⁷⁸ P943.T (Zapisnik Kantonalnog suda u Sarajevu o ekshumaciji, 9. juni 2001.), str. 3-18.

¹⁴⁷⁹ Presuđene činjenice 561, 564, 567, 572, 575-7.

¹⁴⁸⁰ Malešević T. 16125-6, 16136-41.

¹⁴⁸¹ Presuđena činjenica 440.

¹⁴⁸² Presuđena činjenica 441.

policije i potpisati formular kojim svu imovinu u svom posjedu prepisuju na republiku bosanskih Srba.¹⁴⁸⁴

650. Grupe zatočenih osoba su prebacivane iz KP doma u druge logore u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁸⁵ Osim toga, zatočenici su iz KP doma odvođeni na razmjene.¹⁴⁸⁶ Dana 30. avgusta 1992. ili približno tog datuma, jedna grupa od oko 55 muškaraca odvedena je na razmjenu u Crnu Goru, ali je jedan srpski vojnik u Nikšiću, Crna Gora, zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom.¹⁴⁸⁷ Grupu su tada podijelili u dva dijela, nakon čega je oko 20 mlađih muškaraca odvedeno, možda u Gorazde, i niko ih više nikad nije vidio. Preostalih 35 muškaraca odvedeno je na razmjenu u Rožaje u Crnoj Gori.¹⁴⁸⁸

651. Uslijed gore opisanih događaja, izbrisani su svi tragovi muslimanskog prisustva i kulture u Foči.¹⁴⁸⁹ U januaru 1994. srpske vlasti su svoju potpunu pobjedu – "sticanje premoći" – nad Muslimanima krunisale mijenjanjem imena Foča u "Srbinje".¹⁴⁹⁰ U jesen 1994., optuženi se obratio skupu u gradu Foči i zahvalio im što su stvorili "pravi srpski grad" i spriječili da postane "druga Meka".¹⁴⁹¹

652. Vijeće zaključuje da su srpske snage u periodu od aprila do jula 1992. u opštini Foča ubile više od 192 osobe, uglavnom muslimanske nacionalnosti. Do kraja aprila 1992., srpske snage su preuzele kontrolu nad gradom i opštinom Foča. Srpske snage su potom napale mnoga muslimanska sela, sistematski su kupile i zatvarale civile Muslimane, palile i razarale pretežno muslimansku imovinu, te porušile nekoliko džamija u gradu i opštini Foča. Ubijeni su mnogi civili Muslimani.¹⁴⁹² Civili muslimanske i hrvatske nacionalnosti bili su zatočeni u teškim uslovima u devetnaest zatočeničkih centara. Muslimanke su redovno silovane ili seksualno zlostavljane i držane u zatočeništvu u privatnim kućama. U KP domu je bilo između 350 i 500 zatočenih, a u ljeto 1992. taj broj je ponekad premašivao 500. Stražari i ljudi koji su spolja ulazili u logor surovo su zlostavljali zatočenike. Dio zatočenika u KP domu je

¹⁴⁸³ Presuđena činjenica 442.

¹⁴⁸⁴ Presuđena činjenica 410; P696 (transkript iskaza svjedoka 577), str. 485-6, 488-9, 491, 493-5.

¹⁴⁸⁵ Presuđena činjenica 570.

¹⁴⁸⁶ Presuđena činjenica 571.

¹⁴⁸⁷ Presuđena činjenica 573.

¹⁴⁸⁸ Presuđena činjenica 574.

¹⁴⁸⁹ Presuđena činjenica 446.

¹⁴⁹⁰ Presuđena činjenica 447.

¹⁴⁹¹ P855 (transkript Krajišnikovog obraćanja masi u Foči, 1994).

¹⁴⁹² Presuđena činjenica 445.

odvođen na prisilni rad. Vijeće zaključuje da su u KP domu ubijena ukupno 133 zatočenika.

653. Vijeće nadalje zaključuje da su mnogi Muslimani otišli iz te opštine iz straha za svoju bezbjednost. Od maja 1992. organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada. Da bi otišli, morali su prepisati svoju imovinu na republiku bosanskih Srba. Dana 13. avgusta ili približno tog datuma, dio Muslimana iz Foče, uglavnom žene i djeca, odveden je u Rožaje, Crna Gora. Drugi su prebačeni na muslimansku teritoriju, na primjer, dio zatočenih je 23. oktobra 1992. autobusom odvezen u Goražde.

4.5.4 Gacko

654. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Gacko bilo je 6.661 (62 posto) Srba, 3.858 (36 posto) Muslimana, 29 Hrvata, 84 Jugoslovena i 156 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁴⁹³

655. Početkom 1992. srpski rezervisti, policija (koja je tada već bila isključivo srpska) i pripadnici TO-a srpske nacionalnosti podigli su barikade u gradu Gacku.¹⁴⁹⁴ Nasilje nad nesrbima počelo je u martu, kada su pripadnici lokalne srpske paravojne jedinice uhapsili, a potom i ubili, dva muškaraca muslimanske nacionalnosti.¹⁴⁹⁵ Jedinice "Belih orlova", pod komandom Ljube Jorgića, patrolirale su gradom opremljene artiljerijom i pješadijskim naoružanjem, u saradnji s lokalnom JNA. Tukle su Muslimane i pljačkale njihovu imovinu, a vlasti uopšte nisu reagovalе. Srbi su palili muslimanske kuće i poslovne objekte.¹⁴⁹⁶ Približno u maju ili početkom juna 1992., svi policajci Muslimani, kao i direktori lokalnih preduzeća i fabrika muslimanske nacionalnosti, otpušteni su i zamijenjeni Srbima. Komandir policije Musliman smijenjen je, a na njegovo mjesto je postavljen zamjenik komandira policije, Srbin Vitomir Popić.¹⁴⁹⁷ Na sastanku održanom 2. juna 1992., jedan oficir Hercegovačkog korpusa JNA i jedan pukovnik iz niške jedinice JNA zaprijetili su Muslimanima u Gacku da će upotrijebiti silu ako ovi ne postupe po naređenju SDS-a i ne predaju sve oružje. Tom sastanku su prisustvovali i

¹⁴⁹³ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 112-15.

¹⁴⁹⁴ P502 (izjava svjedoka 3), str. 4.

¹⁴⁹⁵ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 6; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁴⁹⁶ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 5-6, 9; P910 (transkript iskaza svjedoka 79), str. 27758-63; P502.B (izjava svjedoka 3), str. 2; P502 (izjava svjedoka 3), str. 4.

pripadnici "Belih orlova".¹⁴⁹⁸ "Žute ose" i arkanovci su početkom juna bili u Gacku, odakle su otišli u Bileću.¹⁴⁹⁹

656. Već od aprila 1992. godine, bosanski Srbi, uključujući paravojne grupe aktivne u toj opštini, u zatočeništvu su uglavnom držali osobe muslimanske i hrvatske nacionalnosti na najmanje šest lokacija: u pošti u Avtovcu [C14.1], u SJB-u Gacko [C14.2], u kasarni Avtovac [C14.3], u Fazlagića Kuli [C14.4], u termoelektrani [C14.5] i u samačkom hotelu [C14.6].¹⁵⁰⁰ Krajem maja i početkom juna 1992., lokalna policija je, pod Popićevom komandom, zajedno s lokalnim vođom "Belih orlova", počela hapsiti Muslimane i odvoditi ih u zatočenički logor u opštini Bileća.¹⁵⁰¹ Početkom juna, u policijskoj stanici Gacko [C14.2] bilo je zatočeno približno 120 Muslimana. Neke zatočenike su tukli.¹⁵⁰² Te zatočenike su poslije preselili u Dom kulture u Avtovcu (tri kilometra od Gacka).¹⁵⁰³ Svjedok 3 je uhapšen 10. juna 1992. i odveden u policijsku stanicu [C14.2], gdje su ga držali zatočenog zajedno s još šestoricom Muslimana. Bili su zatočeni u teškim uslovima: svjedoka i druge zatočenike su više puta tukli. Dana 3. jula 1992., taj svjedok je vidio kada su sedmorica lokalnih Srba, na čelu s komandirokom policije Popićem, pogubila petoricu od tih Muslimana [B8.1]. Preostala dvojica zatočenih, svjedok i još jedan zatočenik, morali su ukrcati leševe u kamion i naredeno im je da očiste krv sa zidova i poda. Dana 4. jula 1992., u istoj policijskoj stanici, Popić je prisilio svjedoka da gleda kako njegovu ženu siluje jedan Srbin iz "Munja", jedinice "Crvenih beretki", uz pomoć još dvojice naoružanih pripadnika "Crvenih beretki". Dana 5. jula, vojnici su sproveli svjedoka 3 u više zatočeničkih centara u Crnoj Gori i Srbiji.¹⁵⁰⁴

657. U međuvremenu se velik dio muslimanskog stanovništva grada Gacka povukao u Fazlagića kulu i Borač u istoj opštini, odakle su pokušali da organizuju evakuaciju iz opštine. Dana 17. juna 1992., srpske snage su napale Fazlagića Kulu i ubile 130 žena, djece i staraca koji nisu pobjegli prije napada [A7.1]. Muslimani su se pokušali obraniti, ali srpske snage su upotrijebile artiljeriju, minobacače i tenkove.¹⁵⁰⁵ Konvoj Muslimana

¹⁴⁹⁷ P502.B (izjava svjedoka 3), str. 3; P502 (izjava svjedoka 3), str. 3-5.

¹⁴⁹⁸ P910 (transkript iskaza svjedoka 79), str. 27761-3; P910.A (izjava svjedoka 79), str. 9.

¹⁴⁹⁹ P908 (izjava svjedoka 10), str. 2, 7.

¹⁵⁰⁰ Malešević, T. 16126, 16130, 16136-41; P910.A (izjava svjedoka 79), str. 7-9.

¹⁵⁰¹ P502.B (izjava svjedoka 3), str. 3; P502 (izjava svjedoka 3), str. 5.

¹⁵⁰² P910.A (izjava svjedoka 79), str. 8.

¹⁵⁰³ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 9.

¹⁵⁰⁴ P502.B (izjava svjedoka 3), str. 4-10; P502 (izjava svjedoka 3), str. 5-9; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵⁰⁵ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 9; P857 (Tokačin izvještaj, bez datuma).

je uspio iz Borača krenuti prema Kalinoviku, ali srpske snage su ga napale 4. jula 1992. Muškarci u konvoju su uspjeli nastaviti put, ali žene i djeca su zaostali. Jedan svjedok je čuo da su zarobljeni i odvedeni u Kalinovic i Foču.¹⁵⁰⁶

658. Dana 31. jula 1992., Ratno predsjedništvo Gacka naredilo je Muslimanima stanovnicima Bjelašnice, sela u toj opštini, da predaju svoje oružje i okupe se na sabiralištu, gdje će ih ukrcati u autobuse. Svi muškarci će se smatrati ratnim zarobljenicima i bit će zatvoreni u Bileći, uz mogućnost razmjene,¹⁵⁰⁷ dok će žene, djeca i starci biti prebačeni u obližnje opštine ili u Makedoniju. Vojna policija Bilećkog korpusa i, prema proglasu Ratnog predsjedništva, MKCK, garantirat će bezbjednost transporta.¹⁵⁰⁸ Dio ljudi iz Gacka je ostao u gradu kada su se drugi povukli u Fazlagića Kulu i Borač i ti ljudi su kasnije prebačeni u Makedoniju.¹⁵⁰⁹

659. Vijeće zaključuje da su tokom ljeta 1992. srpske snage i lokalni Srbi ubili ukupno 137 Muslimana, većinom žene, djecu i starce. Vijeće zaključuje da su u opštini Gacko Muslimani i Hrvati držani u zatočeništvu na skučenom prostoru u šest zatočeničkih objekata, gdje su ih redovno tukli. U martu 1992., srpske paravojne jedinice su tukle muškarce muslimanske nacionalnosti i pljačkale muslimanske kuće u gradu Gacku. Vijeće zaključuje da je u junu i julu 1992. veliki broj Muslimana i Hrvata otišao iz te opštine. Žene, djeca i starci su prebačeni u obližnje opštine ili u Makedoniju.

4.5.5 Kalinovic

660. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Kalinovic bilo je 2.826 (61 posto) Srba, 1.716 (37 posto) Muslimana, 17 Hrvata, 46 Jugoslovena i 62 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁵¹⁰

661. U opštini Kalinovic, Srbi su još od 1991. zlostavljali i fizički zastrašivali Muslimane.¹⁵¹¹ Dana 20. aprila 1992., po naređenju Momčila Mandića, otpušteni su policajci muslimanske nacionalnosti, među kojima i načelnik policije.¹⁵¹² U maju 1992., predsjednik Skupštine opštine i predsjednik opštinskog Kriznog štaba SDS-a Grujo

¹⁵⁰⁶ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 9.

¹⁵⁰⁷ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 7.

¹⁵⁰⁸ P529, separator 427 (Proglas Ratnog predsjedništva Gacka, 31. juli 1992.); P910.A (izjava svjedoka 79), str. 9.

¹⁵⁰⁹ P910.A (izjava svjedoka 79), str. 9.

¹⁵¹⁰ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 144-5.

¹⁵¹¹ P912 (izjava svjedoka 114), str. 3-4.

¹⁵¹² P912 (izjava svjedoka 114), str. 5.

Lalović uputio je muslimanskom stanovništvu zahtjev za predaju oružja.¹⁵¹³ Osim toga, Srbi su išli od sela do sela u opštini i od Muslimana tražili da predaju oružje.¹⁵¹⁴ Muslimansko stanovništvo je učinilo što se od njega tražilo.¹⁵¹⁵

662. Dana 17. maja 1992., Krizni štab SDS-a izdao je naređenje kojim se svim vojno sposobnim muškarcima Muslimanima naređuje da se javljaju u opštinski sekretarijat za narodnu odbranu i u policiju dvaput sedmično.¹⁵¹⁶ Takođe u maju 1992., Muslimani u toj opštini morali su imati dozvolu Kriznog štaba da bi se mogli slobodno kretati.¹⁵¹⁷ Kada su srpske oružane snage 11. juna 1992. proglasile opštinu Kalinovik ratnom zonom, kretanje muslimanskog stanovništva još više je ograničeno.¹⁵¹⁸

663. Dana 25. juna 1992., sekretar opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu Neđo Banjanin izdao je naređenje kojim se muškarci Muslimani pozivaju da dođu u zgradu Skupštine opštine radi preuzimanja radnih zadataka za preduzeće Drvna industrija i šumarstvo "Zelengora".¹⁵¹⁹ Odazvalo se šezdesetak Muslimana, koji su uhapšeni i odvedeni u osnovnu školu u Kalinoviku [C18.2]. Oni koji se nisu odazvali pozivu su kasnije uhapšeni i takođe odvedeni u tu školu.¹⁵²⁰ Dana 6. jula 1992., zatočenici su prebačeni u skladište baruta Jelašačko polje [C18.4], gdje je do početka avgusta 1992. bilo zatočeno približno 85 muškaraca Muslimana i gdje su mnogi zatočenici žestoko premlaćivani.¹⁵²¹ U skladištu nije bilo sanitarnih čvorova, zatočenici su morali spavati na betonskom podu i nisu dobijali dovoljno hrane i vode.¹⁵²² Dana 5. avgusta 1992., srpski vojnici su prozvali oko 25 zatočenih Muslimana i, uz policijsku pratnju, odvezli ih u selo Ratine, pokraj Jelača, opština Foča. Ti zatočenici su podvrgnuti teškom zlostavljanju, ruke su im zavezane žicom, a vrijedni predmeti su im oduzeti. Kod jedne štale u Ratinama, konvoj se zaustavio i dvadesetak Muslimana je ustrijeljeno. Četvorica su pošteđena i naređeno im je da mrtva tijela odnesu u štalu. Kasnije su i oni ustrijeljeni.

¹⁵¹³ Hadžić, T. 5968-71, 6034, 6053-4.

¹⁵¹⁴ P912 (izjava svjedoka 114), str. 5.

¹⁵¹⁵ Hadžić, T. 5971-3; P287 (Potvrda Stanice javne bezbjednosti Kalinovik, 9. maj 1992.); P912 (izjava svjedoka 114), str. 5.

¹⁵¹⁶ Hadžić, T. 5975-6; P288 (odluka Kriznog štaba Kalinovik, 17. maj 1992.); P912 (izjava svjedoka 114), str. 4.

¹⁵¹⁷ P912 (izjava svjedoka 114), str. 4.

¹⁵¹⁸ Hadžić, T. 5977-9; P289 (Naredba Taktičke grupe, 11. juni 1992.).

¹⁵¹⁹ Hadžić, T. 5980; P290 (poziv Opštinskog sekretarijata za narodnu odbranu Kalinovik, 25. juni 1992.); P285.A (Hadžićeva izjava), par. 27; P285.B (Hadžićeva izjava), par. 1; P285.C (Hadžićeva izjava), par. 2; P912 (izjava svjedoka 114), str. 5-6.

¹⁵²⁰ P285.B (Hadžićeva izjava), par. 1.

¹⁵²¹ Hadžić, T. 5965, 5980-81, 5985, 6047; P285.A (Hadžićeva izjava), par. 27; P285.B (Hadžićeva izjava), par. 1; P285.C (Hadžićeva izjava), par. 2; P286 (karta Kalinovika); P912 (izjava svjedoka 114), str. 6.

¹⁵²² Hadžić, T. 5965, 5980-81, 6047; P285.A (Hadžićeva izjava), par. 27; P285.B (Hadžićeva izjava), par. 1; P285.C (Hadžićeva izjava), par. 2; P286 (karta Kalinovika); P912 (izjava svjedoka 114), str. 6.

Vojnici su po tijelima posuli benzin, zapalili štalu i otišli. Samo jedan čovjek je preživio [B9.1].¹⁵²³

664. Krajem jula i početkom avgusta 1992., VRS je granatirao, spalio i zauzeo sela među kojima i Ljutu, Jelašicu, Jezero, Mjehovinu i Daganj. U tim napadima su poginuli mnogi seljani, među njima starci i žene.¹⁵²⁴ Tokom rata su razorene kalinovičke džamije, i to u Ulogu [D14.1], Hotovlju [D14.2], Kutini i Jesalici.¹⁵²⁵

665. U periodu od 1. do 5. avgusta 1992., Srbi su uhapsili, pokupili, razdvojili i zatočili gotovo sve preostale Muslimane i Muslimanke iz Kalinovika, kao i približno 190 žena, djece i staraca iz Gacka. Svi zatočeni su poslije odvedeni u osnovnu školu u Kalinoviku [C18.2].¹⁵²⁶ U zatočeništvu su neki zatočeniци pretučeni i ubijeni, a žene su silovane.¹⁵²⁷ Jedini razlog za takvo postupanje prema civilima bio je taj što su po nacionalnosti bili Muslimani.¹⁵²⁸

666. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno muslimanske i hrvatske nacionalnosti držale zatočene u sljedeća četiri zatočenička centra: u SJB Kalinovic [C18.3], u osnovnoj školi "Miladin Radojević" [C18.5], u skladištu baruta [C18.6] i na poljoprivrednom dobru Pavlovac [C18.7].¹⁵²⁹

667. Vijeće zaključuje da je u avgustu 1992. u opštini Kalinovic ubijeno više od 24 Muslimana. Dana 5. avgusta 1992., srpski vojnici su ustrijelili 24 zatočena muškarca muslimanske nacionalnosti. Krajem jula i početkom avgusta, srpske snage su granatirale, spalile i zauzele nekoliko sela u opštini Kalinovic. Džamije u Kalinoviku su razorene. Početkom avgusta 1992., Srbi su uhapsili, pokupili, razdvojili i zatočili gotovo sve preostale Muslimane i Muslimanke iz Kalinovika, kao i približno 190 žena, djece i staraca iz Gacka. Zatočene su držali u teškim uslovima u nekoliko objekata. Za vrijeme boravka u zatočeništvu, neke zatočeničke su tukli i ubili, a žene su silovali.

4.5.6 Nevesinje

¹⁵²³ Hadžić, T. 5982-3; P285.A (Hadžićeva izjava), par. 34; P285.B (Hadžićeva izjava), par. 6; P912 (izjava svjedoka 114), str. 6.

¹⁵²⁴ P912 (izjava svjedoka 114), str. 6; P857 (Tokačin izvještaj), str. 5.

¹⁵²⁵ Hadžić, T. 6032; P912 (izvještaj svjedoka 114), str. 6.

¹⁵²⁶ P912 (izvještaj svjedoka 114), str. 6.

¹⁵²⁷ Presuđena činjenica 377; P912 (izjava svjedoka 114), str. 6; P857 (Tokačin izvještaj), str. 5.

¹⁵²⁸ Presuđena činjenica 378.

¹⁵²⁹ Malešević, T. 16127, 16136-41.

668. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Nevesinje bilo je 10.711 (74 posto) Srba, 3.313 (23 posto) Muslimana, 210 (1 posto) Hrvata, 123 Jugoslovena i 91 osoba druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁵³⁰

669. Dana 16. juna 1992., vojnici u maskirnim uniformama, na čelu s Krstom Savićem, povjerenikom za SAO Istočnu Hercegovinu, ušli su u kuću svjedokinje Trebović, stanovnice opštine Nevesinje muslimanske nacionalnosti. Rekli su da traže oružje i radio opremu. U toj akciji, Savić je pucao u nogu svjedokinjinom suprugu, Redžepu Treboviću. Srpski vojnici su držali svjedokinju pa nije mogla pomoći suprugu. Kada je, četiri sata poslije, svjedokinji i članovima porodice bilo dozvoljeno da odvedu njenog supruga u bolnicu, Redžep Trebović je umro podlegavši povredama. Kuća svjedokinje je spaljena [A11.1].¹⁵³¹

670. Dana 22. juna 1992., srpske snage su granatirale selo Presjeka u opštini Nevesinje.¹⁵³² Svjedokinja 270, Muslimanka, njena porodica i grupa od još približno 150 do 200 Muslimana, civila iz Presjeke i Kljune pobjegli su prema planini Velež. Grupa je ostavila iza sebe šesnaest starijih osoba koje nisu mogle držati korak i koje je kasnije jedan lokalni Srbin ubio.¹⁵³³ Ta grupa je lutala planinama tri do četiri dana prije nego što se zbog artiljerijskog napada podijelila u dva dijela. Srbi u uniformama JNA i kombinaciji vojne i civilne odjeće zatočili su svjedokinju i još 75 ljudi u blizini Mostara.¹⁵³⁴ Odveli su ih u Dnopolje u opštini Mostar. Ispred jedne škole, 29 muškaraca je odvojeno od žena i dvadesetoro djece iz grupe. Ti muškarci, među kojima je bio i suprug svjedokinje 270, kasnije su ubijeni u Dubravici. Ukupno 27 tijela muškaraca iz te grupe ekshumirano je u Telećoj Lastvi, gdje su prethodno prebačena [B12.1].¹⁵³⁵ Po naređenju majora Zdravka Kandića iz 5. bataljona JNA, žene i djeca, među kojima je bilo i beba, odvedeni su u podrum toplane u Kilavcima, opština Nevesinje [C21.1]. Podrum toplane je bio prazan i u njemu nije bilo sanitarija. Grupa nije dobila hranu ni vodu, čak ni za bebe, a svjedokinja 270 i druge majke su djeci morale davati urin da ne dehidriraju.¹⁵³⁶ Nakon četiri dana, svjedokinja 270 i još četiri zatočenice odvojene su od

¹⁵³⁰ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 190-5.

¹⁵³¹ P698 (Trebovićeva izjava), str. 2, 5-6; P857 (Tokačina izjava).

¹⁵³² P724 (izjava svjedoka 270), str. 5.

¹⁵³³ Svjedok 270, T. 13156; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵³⁴ P724 (izjava svjedoka 270), str. 5; svjedok 270, T. 13157.

¹⁵³⁵ P724 (izjava svjedoka 270), str. 6, 12-13; svjedok 270, T. 13168-9; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵³⁶ P724 (izjava svjedoka 270), str. 7.

djece i odvedene u ljetovalište Boračko jezero u opštini Konjic [C21.2]. Srpski vojnici su ubili preostale žene i djecu u podrumu toplane u Kilavcima i položili ih u jednu jamu u Lipovači. Tokom službene ekshumacije 1999. godine, u Lipovači [B12.1] su pronađeni ostaci odraslih osoba i sedmero djece.¹⁵³⁷

671. Osim u podrumu toplane u Kilavcima, srpske vlasti su u Nevesinju 1992. godine civile pretežno muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedeća dva zatočenička centra: u Gornjem Rakitnom [C21.3] i u fabrici i radionici alata, koje su činile jedan zatočenički centar [C21.4, C21.5].¹⁵³⁸ Muškarce Muslimane su, takođe u junu 1992., zatočili i tukli u policijskoj stanici u Nevesinju. Dana 16. juna, jedan svjedok je vidio leš jednog muškarca Muslimana na tlu ispred stanice [A11.2].¹⁵³⁹ Vijeće nije u poziciji da ocijeni okolnosti njegove smrti.

672. U proljeće i ljeto 1992., devet muslimanskih i katoličkih spomenika u opštini Nevesinje, uključujući tri džamije u gradu Nevesinju i džamiju u Kljuni, teško je oštećeno ili razoreno vatrom i eksplozivom [D17.1, D17.2, D17.3, D17.4]. Stara džamija u Odžaku je već u septembru 1991. gotovo potpuno razorena granatiranjem i eksplozivom.¹⁵⁴⁰

673. Vijeće zaključuje da su srpske snage u junu 1992. ubile sve u svemu više od 53 Muslimana. Srpske snage su granatirale sela u opštini Nevesinje, te hotimično oštećivale ili razarale vjerske spomenike. Civili pretežno muslimanske nacionalnosti bili su zatočeni u četiri zatočenička centra. Većinu žena i djece zatočenih u podrumu toplane u Kilavcima u junu su ubili srpski vojnici.

4.5.7 Rogatica

674. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Rogatica bilo je 13.209 (60 posto) Muslimana, 8.391 (38 posto) Srba, 19 Hrvata, 186 Jugoslovena i 173 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁵⁴¹

¹⁵³⁷ P724 (izjava svjedoka 270), str. 9, 11; svjedok 270, T. 13167; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵³⁸ Malešević, T. 16130, 16136-41; P724 (izjava svjedoka 270), str. 7.

¹⁵³⁹ P698 (Trebovićeva izjava), str. 6.

¹⁵⁴⁰ P732 (Riedlmayerov izvještaj), dodatak 2.1; P732.C (transkript Riedlmayerovog iskaza), str. 23806-7; P698 (Trebovićeva izjava), str. 6.

¹⁵⁴¹ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 208-15.

675. Do početka 1992., jedan od istaknutih ljudi u vrhu SDS-a i član Opštinskog odbora SDS-a Rogatica Rajko Kušić formirao je paravojnu jedinicu u čijem sastavu je bilo 45 do 50 Srba i među kojima je bilo pristalica SDS-a iz opštine Rogatica.¹⁵⁴² Kušić i predsjednik opštinskog SDS-a Sveto Veselinović tražili su podjelu opštine, kao i podjelu policije i TO-a Rogatice. U martu 1992. pregovarači Muslimani pristali su na podjelu kako bi izbjegli rat. Srbi su potom proveli podjelu policijske stanice, zadržavajući oružje koje su zadužili, dio policijske zgrade i dvije trećine vozila.¹⁵⁴³ Približno u isto vrijeme SDS je osnovao srpski Krizni štab, a Kušić i Veselinović su postali njegovi članovi. Krizni štab je naredio da se Muslimani otpuste s posla i da im se ograniči kretanje, premda nije jasno da li su se ta ograničenja primjenjivala u cijeloj opštini. Srbi su, osim toga, proglasili osnivanje srpske opštine Rogatica.¹⁵⁴⁴ Kušić i SDS su svim Muslimanima u opštini Rogatica, prijeteći im hapšenjem i progonom, naredili da predaju oružje.¹⁵⁴⁵

676. Dana 5. ili 6. marta 1992., pedesetak ljudi u maskirnim uniformama i s automatskim oružjem, uključujući šest pripadnika rezervnih policijskih snaga, okupilo se u većinski srpskom selu Borike, proglasilo se "srpskom milicijom" i krenulo u obilazak drugih većinski srpskih sela u opštini, prijeteći muslimanskom stanovništvu pucanjem u vazduh.¹⁵⁴⁶ Od marta su naoružani lokalni Srbi i pripadnici JNA, uključujući Užički korpus JNA i paravojnu jedinicu Rajka Kušića, pljačkali, šikanirali i zlostavljali Muslimane na rogatičkom području. Među žrtvama je bio i svjedok Dobrača.¹⁵⁴⁷

677. Krajem marta 1992., iz grada Rogatice je otišla većina stanovnika srpske nacionalnosti.¹⁵⁴⁸ Po njihovom odlasku, na grad je, radi provokacije, otvorena vatra iz pušaka i protivavionskih mitraljeza postavljenih u selima Plješevica i Krnčići.¹⁵⁴⁹ Početkom maja 1992., predstavnici lokalnog SDS-a, uključujući člana odbora SDS-a Tomu Batinića i Milorada Sokolovića, koji je tada već bio predsjednik Kriznog štaba, u

¹⁵⁴² P526.A (Džambasovićeve izjava), par. 51-2, 79, 81, 85, 97; P710.A (Pašićeva izjava), str. 550-1, 582; Alajbegović, T. 11032, 11040; P566 (Alajbegovićeve izjava), par. 26; P37 (stenografske bilješke sa sjednice Glavnog odbora SDS-a, 12. juli 1991.); svjedok 382, T. 11234; P576 (izjava svjedoka 382), str. 2-4; P64 (Treanorov izvještaj), str. 155.

¹⁵⁴³ P708 (Agićeva izjava), str. 3; P709 (Dobračina izjava), str. 4-5; P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 554-5; Alajbegović, T. 11045-9; P566 (Alajbegovićeve izjava), par. 32-5; P576 (izjava svjedoka 382), str. 2-3.

¹⁵⁴⁴ P709 (Dobračina izjava), str. 5, 7.

¹⁵⁴⁵ Alajbegović, T. 11043-4; P709 (Dobračina izjava), str. 8.

¹⁵⁴⁶ P804, separator 1 (osvrt na bezbjednosnu situaciju u Bosni i Hercegovini, 7. mart 1992.).

¹⁵⁴⁷ P709 (Dobračina izjava), str. 6-8; svjedok 382, T. 11236-7; P576 (izjava svjedoka 382), str. 4.

¹⁵⁴⁸ Svjedok 382, T. 11239.

¹⁵⁴⁹ P708 (Agićeva izjava), str. 3.

pregovorima s predstavnicima Muslimana tražili su kontrolu nad cijelom opštinom Rogatica. Muslimanske vlasti su se tome protivile.¹⁵⁵⁰

678. U noći između 12. i 13. maja 1992., područje Živaljevine u opštini Rogatica gađano je iz minobacača i protivavionskog oruđa, aviona i topova iz sela Plješevica i Seljani.¹⁵⁵¹ Srpske snage – koje su uključivale VRS, Kušićeve ljude i dobrovoljce – počevši od 22. maja, granatirale su približno sedam dana, a na kraju i zauzele grad Rogaticu i okolna sela. Otpor im je pružilo samo pedesetak Muslimana s lakim naoružanjem.¹⁵⁵² Nakon granatiranja, Srbi su Muslimanima naredili da se okupe na centralnom gradskom trgu. Vojnici u uniformama JNA, među kojima je i bio jedan rezervni kapetan JNA, tražili su od muslimanskog stanovništva da potpišu izjavu o lojalnosti, predaju se i presele u srednju školu "Veljko Vlahović", prijeteći da će ih ubiti ako to ne učine [C26.1, C26.6].¹⁵⁵³ Na gradskom trgu se okupilo ukupno 2.500-3.000 Muslimana.¹⁵⁵⁴ Pripadnici srpske policije i drugi ljudi u maslinastosivim uniformama su sve one koji nisu postupili po naređenju da odu u srednju školu istjerali iz njihovih domova, potom razdvojili muškarce od žena i muškarce pretukli.¹⁵⁵⁵

679. Među onima koji su otišli u srednju školu bili su svjedok 382 i njegova porodica.¹⁵⁵⁶ Lokalni Srbi su kasnije, s ovlaštenjem dobijenim od Rajka Kušića, u toj srednjoj školi zatočili do 1.100 rogatičkih Muslimana.¹⁵⁵⁷ Oko srednje škole su postavljeni stražari i mitraljeska gnijezda, a zatočenicima je saopšteno da su oko škole postavljene mine.¹⁵⁵⁸ Srpski vojnici, policajci, pripadnici specijalnih i paravojnih jedinica ispitivali su Muslimane koji su u toj srednjoj školi bili zatočeni i do tri i po mjeseca. Stražari su tukli, silovali i mučili zatočene Muslimane. U nekoliko prilika u periodu od juna do septembra 1992., neke zatočene muškarce su izveli i ubili.¹⁵⁵⁹

¹⁵⁵⁰ Alajbegović, T. 11050-1.

¹⁵⁵¹ P710 (transkript Pašićevog iskaza), str. 433, 576.

¹⁵⁵² P708 (Agićeva izjava), str. 4; P710 (transkript Pašićevog iskaza), str. 431, 433, 576; P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 557-8, 564, 579; Alajbegović, T. 11060; P566 (Alajbegovićeva izjava), par. 42; P709 (Dobračina izjava), str. 8; svjedok 382, T. 11238-45; P576 (izjava svjedoka 382), str. 4.

¹⁵⁵³ P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 558-9, 583; P710 (transkript Pašićevog iskaza), str. 431-2; P576 (izjava svjedoka 382), str. 5; Malešević, T. 16131.

¹⁵⁵⁴ Svjedok 382, T. 11240-5, 11247-52; P576 (izjava svjedoka 382), str. 5.

¹⁵⁵⁵ P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 560, 562; P710 (transkript Pašićevog iskaza), str. 434.

¹⁵⁵⁶ P576 (izjava svjedoka 382), str. 5.

¹⁵⁵⁷ Svjedok 382, T. 11254-5, 11264-7; P576 (izjava svjedoka 382), str. 5, 7.

¹⁵⁵⁸ Svjedok 382, T. 11250-52.

¹⁵⁵⁹ P710 (transkript Pašićevog iskaza), str. 435-6; P710.A (transkript Pašićevog iskaza), str. 562-4; svjedok 382, T. 11250, 11258-62, 11308-10; P576 (izjava svjedoka 382), str. 5-8.

680. Dana 21. juna 1992., "četnici" u sivomaslinastim uniformama zarobili su svjedoka Agića, koji je učestvovao u organizaciji odbrane Rogatice prije granatiranja. Pretukli su ga i odveli u "Sladaru" u Rogatici [C26.5], gdje su ga zatočili na dva ili tri dana. Potom je prebačen u mjesni rasadnik u opštini, a dva dana kasnije u SUP Rogatica [C26.7], gdje su ga stražari ispitivali i tukli.¹⁵⁶⁰

681. Ukupno 28 Muslimana koji su se predali Srbima nakon što je grad Rogatica u maju granatiran odvedeno je na područje sela Duljevića, opština Rogatica, gdje ih je Kušićeva paravojna jedinica koristila kao žive štitove i gdje je 24 njih poginulo. Ukupno 24 Muslimana s rogatičkog područja koji su se predali srpskim vlastima, od kojih je dio bio iz sela Seljani, pokopano je u masovnoj grobnici u Duljeviću. Među njima su bila dva ljekara, nekoliko direktora ili rukovodilaca preduzeća u Rogatici, te nekoliko maloljetnika i starijih seljana.¹⁵⁶¹

682. Grupa od 1.500 do 2.000 Muslimana otišla je u maju 1992. iz grada Rogatice zbog sve intenzivnijeg granatiranja. Kada je ta grupa stigla u selo Vragolovi u opštini Rogatica, zatekla je približno 5.000 do 6.000 raseljenih Muslimana i izbjeglica. Kada su srpske snage u julu granatirale Vragolove, 1.500 od tih Muslimana pobjeglo je u Goražde. U avgustu, nakon upozorenja da slijedi još jedan srpski napad, iz tog sela su u Goražde otišle sve izbjeglice osim njih deset.¹⁵⁶²

683. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u toj opštini civile pretežno muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedeća četiri zatočenička centra: na poljoprivrednom dobru "Rogatica" [C26.2], u školi u Rogatici [C26.3], na ergeli konja na Borikama [C26.8] i u Crkvenom domu [C26.10].¹⁵⁶³

684. Do kraja 1992. minirano je više od deset džamija u toj opštini. To su, između ostalog, bile rogatička gradska džamija [D20.2], džamija Arnaudija [D20.1] i tri džamije na području Vragolova, zapadno od grada Rogatice, uključujući džamiju u Vragolovima [D20.5].¹⁵⁶⁴

685. Vijeće zaključuje da su srpske snage u opštini Rogatica ubile sve u svemu više od 24 civila muslimanske nacionalnosti, od kojih su većinu koristile kao živi štit. Srpske

¹⁵⁶⁰ P708 (Agićeva izjava), str. 1, 4-9; P708.A (Agićeva izjava), str. 4.

¹⁵⁶¹ P571 (spisak ubijenih civila Muslimana); Alajbegović, T. 11063-6; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵⁶² P709 (Dobračina izjava), str. 1, 9-10.

¹⁵⁶³ Malešević, T. 16131, 16136-41.

¹⁵⁶⁴ Svjedok 382, T. 11281-4, 11311; Alajbegović, T. 11072; P572 (knjiga karti); P709 (Dobračina izjava), str. 10.

snage su granatirale i zauzele grad Rogaticu i okolna sela u maju 1992., a hotimično su razorile mnoge džamije. Srpske snage su držale u zatočeništvu civile pretežno muslimanske nacionalnosti u sedam zatočeničkih objekata. U srednjoj školi u Rogatici držano je do 1.100 zatočenih osoba, koje su ondje zlostavljane, premlaćivane i silovane u periodu od juna do avgusta 1992. Više hiljada Muslimana je protjerano zbog konstantnog granatiranja njihovih sela.

4.5.8 Sokolac

686. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Sokolac bilo je 10.195 (69 posto) Srba, 4.493 (30 posto) Muslimana, 19 Hrvata, 83 Jugoslovena i 93 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁵⁶⁵

687. U martu 1992. postavljene su barikade, a neki lokalni Srbi su se počeli pojavljivati u uniformama JNA i maskirnim uniformama, naoružani automatskim oružjem.¹⁵⁶⁶ Tokom marta ili aprila načelnik SJB-a Sokolac Zoran Cvijetić otpustio je iz službe sve policajce Muslimane.¹⁵⁶⁷ Tokom aprila, nekoliko paravojnih jedinica stacioniralo se u gradu Sokocu i okolnim selima. Među tim jedinicama bili su arkanovci, "Beli orlovi" i nekoliko lokalnih grupa.¹⁵⁶⁸

688. U maju 1992., predsjednik Kriznog štaba Sokolac Milan Tupajić održao je nekoliko službenih i neslužbenih sastanaka s muslimanskim porodicama u vezi s rizicima ostanka u opštini Sokolac i objasnio im da ih neće moći zaštititi. U to vrijeme su kroz Sokolac prolazile kolone izbjeglica Muslimana iz Podrinja, koje su, prema Tupajićevim riječima, bježale od masovnih ubistava i drugih zločina. Druge su kroz tu opštinu prevozili autobusima, a te konvoje pratila je policija republike bosanskih Srba.¹⁵⁶⁹ U drugoj polovini maja 1992., muslimansko stanovništvo je, u strahu zbog situacije u toj opštini, počelo da odlazi iz grada Sokoca i sela Knežina, što se nastavilo i narednih mjeseci. Muslimani iz okolnih sela nisu odlazili.¹⁵⁷⁰

¹⁵⁶⁵ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine), str. 222-7.

¹⁵⁶⁶ P711 (Gagulina izjava), str. 4.

¹⁵⁶⁷ P909 (Hamzićeva izjava), str. 5; P711 (Gagulina izjava), str. 5; Bjelica, T. 22690-1.

¹⁵⁶⁸ P711 (Gagulina izjava), str. 4-5.

¹⁵⁶⁹ Tupajić, T. 15375-9, 15381.

¹⁵⁷⁰ P711 (Gagulina izjava), str. 5; P711.A (Gagulina izjava), str. 1.

689. U periodu od kraja jula do kraja septembra 1992., 2. romanijska brigada VRS-a napala je i razorila nekoliko muslimanskih sela u opštini Sokolac, uključujući Pihlice, Kaljinu, Sahbegoviće, Manguriće i Meljine. Napadi su počinjali artiljerijskom vatrom, nakon čega bi uslijedili upadi pješadije, a završavali su se paljenjem sela. U tim napadima je dignuto u vazduh ili razoreno svih pet džamija u opštini Sokolac – džamije u Knežini, Kruševcima [D24.1], Kaljini, Novoseocima i Košutici.¹⁵⁷¹ U napadu na Meljine ubijene su četiri žene: jedna je poginula u granatiranju, a tri su zaklane [A15.2].¹⁵⁷²

690. Dana 20. jula 1992. ili približno tog datuma, četiri Srbina sa Sokoca i iz Knežine u uniformama vojne policije, koji su se vozili u oklopnom transporteru na kojem je bio protivavionski mitraljez, uhapsili su svjedoka Gagulu, učitelja muslimanske nacionalnosti iz Knežine u opštini Sokolac. Odveli su ga u jednu baraku u nekadašnjoj fabrici KTK u Knežini [C30.7], gdje ga je jedan od tih policajaca ispitivao i tukao. Potom su ga lokalni srpski vojnici prebacili u osnovnu školu "Slaviša Vajner Čiča" na Sokocu [C30.2] u kojoj je, sa još trinaest ljudi, bio zatočen do 3. oktobra 1992. Svjedoka su, po dolasku u školu, još jednom ispitali i pretukli srpski vojnici. Zajedno s drugim zatočenicima, svjedok je 3. oktobra prebačen u bivšu osnovnu školu u Čavarinama [C30.1]. Svjedok je komandira i neke od stražara u toj školi prepoznao kao bivše učitelje sa Sokoca i iz Knežine. Uslovi u zatočeničkom centru su bili teški, nije bilo dovoljno hrane i sanitarnih čvorova. Zatočenike su tukli pripadnici srpskih paravojnih jedinica koji bi došli iz Ilijaša. Gagula je bio zatočen u Čavarinama do 15. marta 1993., kada je premješten u logor Batković u Bijeljini [C2.5].¹⁵⁷³

691. Dana 22. septembra 1992., pripadnici 2. romanijske brigade VRS-a okružili su selo Novoseoke i, premda nije bilo oružanog otpora, ubili 40 do 45 muškaraca muslimanske nacionalnosti [A15.4], ukrcali žene i djecu u autobuse i odvezli ih u Sarajevo.¹⁵⁷⁴ General Krstić je istoga dana obavijestio Glavni štab VRS-a da je: "U toku dana vršeno [...] čišćenje sela Novoseoci".¹⁵⁷⁵

¹⁵⁷¹ Tupajić, T. 15409, 15416, 15427, 15430-1; P909 (Hamzićeva izjava), str. 5, 8; P711 (Gagulina izjava), str. 6.

¹⁵⁷² P909 (Hamzićeva izjava), str. 9; P909.A (Hamzićeva izjava), str. 2.

¹⁵⁷³ P711 (Gagulina izjava), str. 2, 6; P711.A (Gagulina izjava), str. 1-3.

¹⁵⁷⁴ Tupajić, T. 15428-30; P909 (Hamzićeva izjava), str. 8; P905 (Izveštaj o operacijama MKSJ-a), str. 14-15, 17; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵⁷⁵ Bjelica, T. 22629-33, 22712; P1160 (izvještaj 2. romanijske motorizovane brigade, 22. septembar 1992.), str. 1.

692. Osim u gorepomenutim objektima, srpske vlasti su 1992. godine u opštini Sokolac civile pretežno muslimanske nacionalnosti držale zatočene u sljedećih osam zatočeničkih centara: na stočnoj farmi "Podromanija" [C30.3], u pošti Knežina [C30.4], gimnastičkoj sali osnovne škole [C30.5], stanici službe za održavanje puteva u zimskim uslovima [C30.6], pogonu KTK Knežina [C30.7], "Šipadu Romanija" [C30.8], kućama u Čavarinama [C30.9] i klaonici na Sokocu [C30.10].¹⁵⁷⁶

693. Vijeće zaključuje da su srpske snage ubile sve u svemu više od 44 Muslimana. Dana 22. septembra 1992., srpske snage su u selu Novoseoci ubile više od 40 civila muškog pola i muslimanske nacionalnosti. U periodu od jula do septembra 1992., srpske snage su napale i razorile nekoliko muslimanskih sela, te hotimično uništile pet džamija u opštini Sokolac. Najkasnije od jula, civili Muslimani držani su u zatočeništvu u deset zatočeničkih centara širom opštine. Muslimansko stanovništvo grada Sokoca i sela Knežina je u maju 1992. počelo napuštati svoje domove zbog toga što je vjerovalo da im prijeti nasilje i zbog toga što nije imalo zaštitu opštinskih vlasti. Dio žena i djece iz sela Novoseoci autobusima je odvezeno u Sarajevo.

4.5.9 Višegrad

694. Prema popisu stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Višegrad bilo je 13.471 (64 posto) Muslimana, 6.743 (32 posto) Srba, 32 Hrvata, 319 Jugoslovena i 634 osobe druge ili nepoznate nacionalnosti.¹⁵⁷⁷

695. Od početka 1992., Muslimani u Višegradu su razoružavani i od njih se tražilo da predaju oružje.¹⁵⁷⁸ Od 4. aprila 1992., srpski političari su neprekidno zahtijevali da se policija u toj opštini podijeli po nacionalnoj osnovi.¹⁵⁷⁹ Ubrzo nakon toga, obje suprotstavljene grupe podigle su barikade oko Višegrada, nakon čega je uslijedilo sporadično nasilje, uključujući pucjavu i granatiranje. Jednom je tako otvorena minobacačka vatra na muslimanska naselja.¹⁵⁸⁰ Zbog toga su mnogi civili, strahujući za

¹⁵⁷⁶ Malešević, T. 16133, 16136-41; Bjelica, T. 22717-18.

¹⁵⁷⁷ P954 (popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991. godine, april 1995.), str. 276-85.

¹⁵⁷⁸ Presuđena činjenica 613.

¹⁵⁷⁹ Presuđena činjenica 616.

¹⁵⁸⁰ Presuđena činjenica 617.

svoje živote, pobjegli iz svojih sela.¹⁵⁸¹ Kada je Užički korpus JNA 14. aprila 1992. ili približno tog datuma stigao u Višegrad, situacija se nakratko smirila. Nakon što su obezbijedili grad, oficiri JNA i vođe Muslimana povelili su zajedničku kampanju putem sredstava informisanja kako bi ohrabрили ljude da se vrate u svoje domove. Krajem aprila 1992. mnogi su to zaista i učinili. Nastojeći smanjiti međunacionalnu napetost, JNA je inicirala i pregovore između dviju strana.¹⁵⁸²

696. Dana 19. maja 1992., JNA se povukla iz Višegrada. Paravojne grupe su ostale, da bi, odmah nakon odlaska vojske iz grada, pristiglo još paravojnih jedinica. Priključio im se određeni broj lokalnih Srba.¹⁵⁸³ Muslimani koji su ostali na području Višegrada i oni koji su se vratili svojim kućama našli su se u klopci - razoružani i prepušteni na milost i nemilost paravojnim snagama. Drugi su zlostavljani i ponižavani, silovani ili premlaćivani. Paravojne grupe su djelovale u najmanju ruku s prećutnim odobravanjem lokalnih srpskih vlasti, a naročito policije koja je tada već bila isključivo srpska.¹⁵⁸⁴ Mnogi su ostali bez vrijednih predmeta, koje su im oduzeli, između ostalih, Milan Lukić i njegovi ljudi.¹⁵⁸⁵ Kuće Muslimana su pljačkane, a često i paljene do temelja.¹⁵⁸⁶ Osim toga, šest muslimanskih spomenika u toj opštini, među kojima i dvije džamije u gradu Višegradu [D26.1], potpuno su razoreni vatrom i eksplozivom tokom 1992. godine.¹⁵⁸⁷

697. U maju 1992., organizovani su konvoji zbog kojih su mnoga sela ostala bez žitelja muslimanske nacionalnosti.¹⁵⁸⁸ Jednom prilikom su na lokalni fudbalski stadion u Višegradu dovedene hiljade Muslimana iz sela s obje strane Drine u okolini grada Višegrada.¹⁵⁸⁹ Ondje im je jedan starješina JNA rekao da se oni koji žive na lijevoj obali Drine mogu vratiti u svoja sela koja su očišćena od "reakcionarnih snaga", dok stanovnicima desne obale nije bilo dozvoljeno da se vrate.¹⁵⁹⁰ Zbog toga su mnogi ljudi s desne obale Drine, krijući se, ostali u gradu Višegradu ili su pobjegli.¹⁵⁹¹

¹⁵⁸¹ Presuđena činjenica 618.

¹⁵⁸² Presuđene činjenice 621-4.

¹⁵⁸³ Presuđena činjenica 630.

¹⁵⁸⁴ Presuđene činjenice 631, 639.

¹⁵⁸⁵ Presuđena činjenica 640.

¹⁵⁸⁶ Presuđena činjenica 645.

¹⁵⁸⁷ Presuđena činjenica 646; P732 (Riedlmayerov izvještaj), dodatak 2.1; P732.C (transkript Riedlmayerovog iskaza), str. 23815-16.

¹⁵⁸⁸ Presuđena činjenica 626.

¹⁵⁸⁹ Presuđena činjenica 627.

¹⁵⁹⁰ Presuđena činjenica 628.

¹⁵⁹¹ Presuđena činjenica 629.

698. U junu 1992. i narednim mjesecima, ubijeno je približno 200 civila nesrba, pretežno Muslimana, među kojima je bilo žena, djece i staraca. Dio ih je ubijen na mostu na rijeci Drini, nakon čega su njihova tijela gurnuta s mosta. Njihovi leševi su ekshumirani iz više grobnica 2000. i 2001. godine. Tokom tih ekshumacija zaključeno je da su žrtve bile u civilnoj odjeći i da nisu bile naoružane. Na nekim tijelima ili pokraj tijela pronađene su ligature kojima su bili vezani. Većina žrtava je ubijena iz vatrenog oružja, uglavnom jednim hicem. Broj rana na donjoj polovini tijela bio je razmjerno mali, što ukazuje na malu udaljenost između počinioca i žrtve. Na određenom broju tijela nađeni su tragovi traume od udaraca tupim predmetom, što upućuje na to da su povrede nanesene prije smrti udarcima oružjem ili, što je manje vjerovatno, uzrokovane udarcima nogom ili padom [A16.1].¹⁵⁹²

699. Dana 14. juna 1992. lokalni Srbi iz paravojne grupe pod vodstvom Milana Lukića zatvorili su u jednu muslimansku kuću u Pionirskoj ulici u Višegradu veliku grupu civila Muslimana svih godina starosti koji su bježali iz Koritnika i Sasa.¹⁵⁹³ Kuću su zatim zapalili i pucali u one koji su pokušali da pobjegnu kroz prozore.¹⁵⁹⁴ U požaru je smrtno stradalo približno 66 ljudi [A16.2].¹⁵⁹⁵

700. Mnogi civili muslimanske nacionalnosti koji dotad nisu sami pobjegli, sistematski su protjerani, ponekad uz policijsku pratnju.¹⁵⁹⁶ Mnogima su u tom premještanju oduzeti lični dokumenti i vrijedni predmeti.¹⁵⁹⁷ U roku od nekoliko sedmica, u opštini Višegrad gotovo više nije bilo građana muslimanske nacionalnosti.¹⁵⁹⁸

701. Vijeće zaključuje da su srpske snage u junu 1992. i narednim mjesecima u opštini Višegrad ubile sve u svemu više od 266 osoba, uglavnom muslimanske nacionalnosti. Dana 14. juna 1992., srpska paravojska je zatvorila približno 66 Muslimana u jednu muslimansku kuću u gradu Višegradu i žive ih zapalila. Vijeće zaključuje da su mnogi civili strahujući za svoj život pobjegli iz svojih sela u opštini Višegrad. Oni koji su ostali u svojim domovima ili su se u njih vratili, podvrgnuti su poniženjima, zlostavljanjima,

¹⁵⁹² Presuđene činjenice 632, 634, 636-7, 644; P905.A (Izveštaj MSRZ-a), str. 1, 5, 7-9, 11; P905 (Izveštaj o operacijama MKSJ-a), str. 5-6; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵⁹³ Presuđena činjenica 654.

¹⁵⁹⁴ Presuđene činjenice 655-6, 682-3.

¹⁵⁹⁵ Presuđena činjenica 684; P857 (Tokačin izvještaj).

¹⁵⁹⁶ Presuđena činjenica 641-2.

¹⁵⁹⁷ Presuđena činjenica 643.

¹⁵⁹⁸ Presuđena činjenica 650.

batinama ili silovanjima. Srpska paravojska je pljačkala, a često i palila, kuće Muslimana. Vijeće zaključuje da su mnogi civili muslimanske nacionalnosti koji dotad nisu sami pobjegli, sistematski protjerani, ponekad uz policijsku pratnju. Tokom 1992., hotimično je razoreno šest muslimanskih spomenika u toj opštini.

5. Pravni zaključci o zločinima

5.1 Zločini protiv čovječnosti: opšti elementi i uslovi za postojanje nadležnosti

5.1.1 Mjerodavno pravo

702. Optuženi se u pet tačaka Optužnice tereti za zločine protiv čovječnosti prema članu 5 Statuta Međunarodnog suda. Tereti se za istrebljenje (tačka 4) ili, alternativno, ubistvo (tačka 5), kažnjive prema članovima 5(b), odnosno 5(a) Statuta. Za zločine deportacije (tačka 7) i "druga nehumana djela (prisilno premještanje)" (tačka 8) tereti se zasebno i kumulativno prema članovima 5(d), odnosno 5(i) Statuta. Optuženi se takođe tereti za progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi (tačka 3), kažnjiv prema članu 5(h) Statuta.

703. U članu 5 Statuta se kaže: "Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za sljedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv civilnog stanovništva". Slijedi lista zločina. Citirani paragraf sadržava opšte uslove za zločine protiv čovječnosti. Vijeće će sada prijeći na razmatranje pravne interpretacije tih uslova.

704. Uslov da su krivična djela *počinjena u oružanom sukobu*. Riječ je o ograničenju nadležnosti Međunarodnog suda, koje nije dio definicije zločina protiv čovječnosti u međunarodnom običajnom pravu.¹⁵⁹⁹ Njime se zahtijeva samo postojanje oružanog sukoba u relevantno vrijeme i na relevantnom mjestu.¹⁶⁰⁰ Oružani sukob se definiše kao pribjegavanje oružanoj sili između država ili produženom oružanom nasilju između državnih vlasti i organizovanih naoružanih grupa, ili pak između takvih grupa unutar jedne države.¹⁶⁰¹ Smatra se da oružani sukob traje i nakon prestanka neprijateljstava sve do zaključenja opšteg mira ili, u slučaju unutrašnjih sukoba, pronalaženja mirnog rješenja. Geografskim okvirom oružanog sukoba smatraju se cjelokupne teritorije zaraćenih država ili, u slučaju unutrašnjih sukoba, cjelokupne teritorije pod kontrolom strana u sukobu, bez obzira na to vode li se tamo borbe ili ne.¹⁶⁰²

705. *Rasprostranjeni i sistematski napad usmjeren protiv civilnog stanovništva*. Da bi se djela počinioa smatrala zločinom protiv čovječnosti, ona moraju biti počinjena u

¹⁵⁹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 249.

¹⁶⁰⁰ *Ibid.*, par. 249, 251; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 83.

¹⁶⁰¹ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 70.

¹⁶⁰² *Ibid.*, par. 67, 70.

sklopu rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

U okviru tog opšteg uslova moguće je razlikovati sljedeće elemente:

- (i) mora postojati napad;
- (ii) napad mora biti rasprostranjen ili sistematski;
- (iii) napad mora biti usmjeren protiv nekog civilnog stanovništva;
- (iv) djela počinioca moraju biti dio tog napada;
- (v) počinitelj mora znati za postojanje rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, te da su njegova djela dio tog napada.¹⁶⁰³

706. Vijeće iznosi i sljedeće pravne napomene:

(a) *Napad*. Pojam "napad" razlikuje se od pojma "oružani sukob", premda napad i oružani sukob mogu biti povezani ili čak nerazlučivi.¹⁶⁰⁴ Napad čine postupci kojima se nanose tjelesne ili duševne povrede, kao i pripremne radnje za takve postupke.¹⁶⁰⁵

(b) *Rasprostranjeni ili sistematski*. Riječ "rasprostranjeni" ukazuje na to da se radi o napadu velikih razmjera.¹⁶⁰⁶ Riječ "sistematski" ukazuje na to da je napad po svojoj prirodi organizovan.¹⁶⁰⁷ Dokaz o postojanju plana ili politike koji su doveli do napada relevantan je za dokazivanje ovog elementa, ali to postojanje plana ili politike nije zasebni pravni element zločina.¹⁶⁰⁸

(c) *Usmjeren protiv nekog civilnog stanovništva*. Za utvrđivanje opsega pojma "civilnog" stanovništva, Žalbeno vijeće smatra relevantnim član 50 Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije,¹⁶⁰⁹ premda su Ženevske konvencije primarno izvor međunarodnog humanitarnog prava. Taj Protokol definiše "civila" kao osobu koja nije pripadnik oružanih snaga niti bilo kakav borac.¹⁶¹⁰ Civilno stanovništvo čine sve osobe koje su civili u tom značenju riječi. Zajednički član 3 Ženevskih konvencija takođe može poslužiti kao smjernica u pogledu značenja izraza "civilno stanovništvo" za potrebe utvrđivanja zločina protiv čovječnosti. Ta odredba sadrži "elementarne principe

¹⁶⁰³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 85; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 124.

¹⁶⁰⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 251.

¹⁶⁰⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 86; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 61; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 238-40; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 978-80; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 159.

¹⁶⁰⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 94.

¹⁶⁰⁷ *Ibid.*, par. 94.

¹⁶⁰⁸ *Ibid.*, par. 98, 101.

¹⁶⁰⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 110.

humanosti" primjenjive u skladu s običajnim međunarodnim pravom na sve oružane sukobe.¹⁶¹¹ U njoj se utvrđuje minimalni stepen zaštite "osoba koje ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima". U skladu sa sudskom praksom u vezi s tim pitanjem, za potrebe utvrđivanja zločina protiv čovječnosti "civilno stanovništvo", prema shvatanju Vijeća, uključuje ne samo usko definisane civile, nego i osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima.¹⁶¹²

Izraz "usmjeren protiv" znači da civilno stanovništvo mora biti primarni predmet napada.¹⁶¹³ Ne traži se da napad bude usmjeren protiv civilnog stanovništva na cijelom području koje se razmatra.¹⁶¹⁴

(d) *Djela počinioca moraju biti dio napada.* Ovim elementom se nastoje isključiti izolovana djela.¹⁶¹⁵ Djelo se smatra izolovanim kada je toliko nepovezano s napadom da se, po razmatranju konteksta i okolnosti u kojima je počinjeno, ne može osnovano zaključiti da je bilo dio napada.¹⁶¹⁶

(e) *Znanje počinioca.* Počinilac mora znati za postojanje rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, te da su njegova djela dio tog napada.¹⁶¹⁷ Počinilac ne mora nužno biti upoznat s pojedinostima napada.¹⁶¹⁸ Motivi zbog kojih počinilac učestvuje u napadu nevažni su. Cilj počinioca ne mora biti i cilj napada, on može počiniti zločin protiv čovječnosti iz isključivo osobnih pobuda.¹⁶¹⁹

¹⁶¹⁰ Dopunski protokol I, član 50 (2).

¹⁶¹¹ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 102.

¹⁶¹² Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 643; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić*, par. 547-8; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 56; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 235; Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 143; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 134; Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*, par. 544.

¹⁶¹³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 90-2.

¹⁶¹⁴ *Ibid.*, par. 90.

¹⁶¹⁵ *Ibid.*, par. 100; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 101; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 94.

¹⁶¹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 100.

¹⁶¹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 124.

¹⁶¹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 102.

¹⁶¹⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 248, 252; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 103.

5.1.2 Pravni zaključci

707. Kao što je Vijeće navelo gore u tekstu, smatra se da su oružanim sukobom zahvaćene cjelokupne teritorije sukobljenih strana ili teritorije pod kontrolom sukobljenih strana, bez obzira na to da li se na konkretnom prostoru koji se razmatra doista vodila neka borba. Vremenski, oružani sukob traje do opšteg zaključenja mira ili pronalaženja mirnog rješenja. Vijeće zaključuje da je najkasnije od juna 1991. i duže od perioda na koji se odnosi Optužnica, na teritoriji Bosne i Hercegovine postojao jedan oružani sukob ili više oružanih sukoba, u zadanom smislu tog izraza. Na početku, dok je Bosna i Hercegovina još uvijek bila u SFRJ, žarište oružanog sukoba bilo je u Sloveniji i Hrvatskoj, koje su obje proglasile nezavisnost 25. juna 1991.¹⁶²⁰ Za vrijeme sukoba u Hrvatskoj, Bosna i Hercegovina bila je izuzetno značajna baza za operacije JNA, a bosanski Srbi predstavljali su značajan izvor ljudstva i za JNA i za TO.¹⁶²¹ Sukob Srbije i Hrvatske uveliko je doprinio rastu napetosti između tri etničke grupe u Bosni i Hercegovini.¹⁶²² Žarište sukoba se kasnije preselilo na teritoriju Bosne i Hercegovine, a najkasnije u aprilu 1992. došlo je do oružanih borbi u vezi s tim što su i Bosna i Hercegovina i republika bosanskih Srba proglasile nezavisnost, a te borbe su se nastavile i nakon perioda na koji se odnosi Optužnica.

708. Na osnovu dokaza koji se razmatraju u dijelu 4 ove Presude, Vijeće zaključuje da je napad usmjeren protiv civila bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji su stanovali u opštinama na koje se odnosi Optužnica trajao od 18. marta 1992. do kraja perioda na koji se odnosi Optužnica (30. decembar 1992.). Vijeće napominje da su, kao što je opisano u dijelu 2 gore u tekstu, na izbor trenutka i motive za napad mogli uticati razni faktori ili postupci koji se pripisuju pripadnicima tih grupa. Međutim, te faktore ne treba pogrešno smatrati opravdanjem za provođenje rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo. Taj napad je uključivao širok spektar diskriminatornih mjera protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, poput uvođenja policijskog časa, podizanja barikada i kontrolnih punktova na kojima su pripadnike tih etničkih grupa redovno zaustavljali i pretraživali, redovnih pretresa kuća Muslimana i Hrvata, otpuštanja Muslimana i Hrvata iz službe u oružanim snagama, policiji, opštinskim organima, privatnim i društvenim preduzećima. Početkom aprila 1992., srpske snage su

¹⁶²⁰ Presuđena činjenica 35.

¹⁶²¹ Presuđena činjenica 92.

napale Muslimane i Hrvate koji su živjeli u gradovima, selima i manjim naseljima, koji uglavnom nisu bili branjeni i u kojima uglavnom nije bilo vojnih ciljeva, kako bi preuzeli kontrolu nad datom opštinom. Muslimani i Hrvati su zlostavljani i ubijani. Mnogi muškarci su uhapšeni i odvedeni u zatočeničke centre, dok su žene i djeca bili prisiljeni napustiti svoje domove, a često i opštinu. Srpske snage bi potom opljačkale i uništile njihove kuće, te time seljanima onemogućile povratak. Razarani su i vjerski spomenici i sveta mjesta značajni za Muslimane i Hrvate. Zatočene muškarce i žene muslimanske i hrvatske nacionalnosti često su tukli ili silovali pripadnici srpskih snaga, od kojih su neki radili kao stražari u tim objektima, a nekima se dozvoljavao ulazak u te zatočeničke centre. Uslovi života u mnogim zatočeničkim centrima bili su nepodnošljivi, nije bilo dovoljno hrane, vode, medicinske njege i sanitarnih čvorova. Uslijed takvog postupanja prema zatočenicima i takvih uslova zatočenja, dolazilo je do povreda i zdravstvenih problema kod mnogih zatočenika, ponekad sa smrtnim ishodom. Nadalje, mnogi zatočeniци su pogubljeni u tim zatočeničkim centrima. Od kraja 1992. zatočenike su direktno odvozili iz opštine ili su ih puštali na slobodu i tjerali da u vlastitoj organizaciji odu iz opštine, nakon što bi svoju imovinu pod prisilom prepisali na opštinu ili lokalne Srbe. Od ljeta 1992., prisilno premještanje iz opštine postalo je sudbina i mnogih Muslimana i Hrvata koji su dotad uspijevali ostati u svojim domovima.

709. Iz ovoga se vidi priroda napada na civilno stanovništvo muslimanske i hrvatske nacionalnosti u periodu na koji se odnosi Optužnica. O raznim djelima od kojih se taj napad sastojao više će se govoriti u nastavku teksta, u dijelovima 5.2.2, 5.3.2 i 5.4.2. Premda Vijeće zaključuje da je riječ o opštem obrascu postupanja u predmetnim opštinama, svjesno je da su postojale i razlike, uglavnom zavisno od nacionalnog sastava stanovništva određene opštine. U opštinama u kojima su Muslimani bili u većini i kontrolisali lokalne ustanove, poput Bratunca, Rogatice, Vlasenice i Zvornika, lokalni civili srpske nacionalnosti su evakuisani, nakon čega su srpske paravojne snage izvršile napad, protjerujući Muslimane i Hrvate, te naseljavajući te prostore raseljenim Srbima. U opštinama u kojima su Srbi bili u većini i kontrolisali lokalne ustanove, poput Banje Luke, Bijeljine i Bosanskog Novog, srpske vlasti i oružane snage su na Muslimane i Hrvate nemilosrdno i metodički vršile pritisak – između ostalog prijetnjama, hapšenjima

¹⁶²² Presuđena činjenica 64.

i ubistvima, te razaranjem njihovih vjerskih i kulturnih ustanova – kako bi ih prisilile na odlazak.

710. Vijeće zaključuje da je u ovom predmetu cilj napada bio prisilno premještanje bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata kako bi se promijenio nacionalni sastav neke opštine ili manje teritorije unutar opštine. Taj napad je proveden u svim opštinama na koje se Optužnica odnosi i iziskivao je angažman vlasti bosanskih Srba na centralnom, regionalnom i opštinskim nivou. Vijeće stoga zaključuje da je taj napad bio i rasprostranjen i sistematski. Saslušani iskazi, o kojima se govori u dijelu 4, pokazuju da su preduzete mjere, uz svega nekoliko iznimaka, bile usmjerene protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. Vijeće stoga zaključuje da je sam napad očito bio usmjeren protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti.

711. Vijeće zaključuje da su počinioci van razumne sumnje znali za taj napad, kao i da su njihova djela bila dio tog napada.

712. Utvrdivši postojanje kako oružanog sukoba, tako i rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva u relevantno vrijeme i na relevantnom mjestu, Vijeće će sada razmotriti pojedina djela za koja se optuženi tereti kao za zločin protiv čovječnosti.

713. U svojoj diskusiji o zločinima u dijelovima 5.2.2, 5.3.2 i 5.4.2 dolje u tekstu, Vijeće upućuje na događaje, zatočeničke centre, te razorene kulturne spomenike i svetišta, koji se navode u prilogima A, B, C i D Optužnice. U slučajevima kad Vijeće nije dobilo dokaze ili nije dobilo dovoljno dokaza u vezi s određenom stavkom u tim prilogima, ono je ne pominje.

5.2 Ubistvo ili istrebljenje kao zločini protiv čovječnosti

5.2.1 Mjerodavno pravo

714. Optuženi se u Optužnici tereti, zbog lišavanja života, za istrebljenje ili, alternativno, ubistvo, uključujući slučajeve lišavanja života za vrijeme i poslije napada na gradove i sela navedene u Prilogu A, kao i slučajeve lišavanja života povezane sa

zatočeničkim objektima navedene u Prilogu B.¹⁶²³ Vijeće će navesti pravne uslove u vezi sa zločinom ubistva (tačka 5) i istrebljenja (tačka 4). Opšti uslovi u vezi s tim zločinima, kada se optuženi za njih tereti kao za zločine protiv čovječnosti, navode se u dijelu 5.1 gore u tekstu.

715. *Ubistvo*. Krivično djelo ubistva ima sljedeće elemente:

- (a) smrt žrtve;
- (b) smrt žrtve je uzrokovana djelima ili propustima počinioca; i
- (c) počinilac je djelima ili propustima imao namjeru da žrtvu liši života ili je realno trebalo da zna da ta djela ili propusti mogu dovesti do smrti.¹⁶²⁴

716. *Istrebljenje*. Zločin istrebljenja obuhvata elemente ubistva prema članu 5 Statuta. Dodatni uslovi za istrebljenje jesu da lišavanje života bude velikih razmjera i da je namjera počinioca bila da svojim radnjama postigne takav ishod.¹⁶²⁵ Premda se izraz "velikih razmjera" u prvom redu odnosi na broj žrtava lišenih života, on ne podrazumijeva brojčani minimum.¹⁶²⁶ Da bi slučajevi lišavanja života predstavljali istrebljenje, oni moraju biti dio istog događaja, pri čemu se uzimaju u obzir faktori poput vremena i mjesta lišavanja života, izbora žrtava i načina na koji su lišene života.¹⁶²⁷

5.2.2 Pravni zaključci

717. Na osnovu dobijenih dokaza, Vijeće zaključuje da je u periodu na koji se odnosi Optužnica u 30 opština ubijeno približno 3.000 Muslimana i Hrvata. Kako bi se izbjegli nesporazumi, Vijeće napominje da nije riječ o istorijskom, već o pravnom zaključku. Vijeće je dužno donositi zaključke isključivo na osnovu dobijenih dokaza. Prema tome, ovim zaključkom se ne isključuje mogućnost da je u relevantnom periodu u tim opštinama ubijeno više Muslimana i Hrvata. Međutim, za potrebe ove Pesude, Vijeće može uzeti u obzir samo one konkretne slučajeve lišavanja života koji su dokazani van razumne sumnje. Vijeće nadalje napominje da broj žrtava lišenih života koji se navodi u

¹⁶²³ Optužnica, par. 24.

¹⁶²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 261.

¹⁶²⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 522, 542; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 260.

¹⁶²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 516; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 260.

¹⁶²⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 640; Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*, par. 573; Prvostepena presuda u predmetu *Nahimana i drugi*, par. 1061.

ovom paragrafu ne uključuje žrtve lišene života u događajima gdje Vijeće, na osnovu dokaza, nije moglo utvrditi tačan broj žrtava.

718. *Ubistvo*. Dokazani su sljedeći slučajevi ubistva:

Banja Luka (sjeverozapad): dvadeset zatočenih Muslimana koji su umrli 7. jula 1992. tokom transporta iz logora "Krings" u logor Manjača [B1.1]; nepoznati broj nesrba muškog pola zatočenih u logoru Manjača koje su stražari Srbi nasmrtno pretukli u periodu od juna do septembra 1992. [B1.2]; osam zatočenih osoba dovezenih iz Prijedora koje su ubijene na ulazu u logor Manjača [B1.4]; i tri zatočene osobe koje su se ugušile u autobusu prilikom transporta iz logora Omarska u Prijedoru u Manjaču 6. avgusta 1992. [B1.4].

Bijeljina (sjeveroistok): četrdeset i osam muškaraca, žena i djece pretežno muslimanske nacionalnosti koje su pripadnici srpske paravojske ubili tokom zauzimanja grada Bijeljine 2. aprila 1992. ili približno tog datuma [A1.1]; tri osobe zatočene u logoru Batković koje su srpski stražari nasmrtno pretukli i jedna zatočena osoba koju su srpski stražari ubili iz vatrenog oružja negdje između jula i septembra 1992.

Bileća (jugoistok): dva Muslimana zatočena u policijskoj stanici Bileća koje su policajci i pripadnici paravojske nasmrtno pretukli u ljeto 1992.

Bosanska Krupa (sjeverozapad): jedanaest zatočenika u školi "Petar Kočić" koje je jedan pripadnik TO-a ubio iz vatrenog oružja u maju 1992. [B2.1]; pet zatočenika u školi "Petar Kočić" koje je u maju 1992. ubila srpska policija [B2.1]; i mlada trudnica koju su 27. ili 28. aprila 1992. ubili pripadnici paravojske u selu Arapuša u opštini Bosanska Krupa.

Bosanski Novi (sjeverozapad): najmanje tri muškarca Muslimana koje su 9. juna 1992., tokom progona iz Blagaj-Japre, ubili srpski vojnici [A3.1]; i devetero zatočenih Muslimana koje su stražari odveli sa stadiona Mlakve i nasmrtno ih pretukli u Vatrogasnom domu negdje između 11. juna i 27. jula 1992.

Bosanski Petrovac (sjeverozapad): nekoliko desetina nenaoružanih muslimanskih civila, uključujući žene, djecu i starce, koje su srpski civili ubili tokom ljeta 1992. u gradu Bosanskom Petrovcu.

Bratunac (sjeveroistok): dvanaest seljana muslimanske nacionalnosti koje su srpske snage ubile od 3. do 9. maja 1992. tokom napada na Hranču, prethodno uhapsivši njih

četvero, uključujući i jednu šestogodišnju djevojčicu; približno 65 civila koje su ubili srpski TO i snage JNA 9. maja 1992., tokom napada na muslimansko selo Glogova u kojem nije pružen oružani otpor [A4.1]; najmanje 50 Muslimana zatočenih u školi "Vuk Karadžić" koje su stražari Srbi i pripadnici paravojske nasmrtno pretukli ili ubili iz vatrenog oružja u periodu od 10. do 13. maja 1992. [B3.1]; sedam Muslimana muškog pola zatočenih u školi "Vuk Karadžić" koji su se ugušili kada su ih srpski stražari natjerali da se zbiju u maju 1992. godine.

Brčko (sjeveroistok): tri zatočena Muslimana muškog pola koje je 4. maja 1992. u hotelu "Posavina" ubio Goran Jelisić [A5.1]; približno 12 civila koje su u gradu Brčkom 7. maja 1992. pogubili policajci i vojnici [A5.3]; najmanje sedmero muškaraca, žena i djece muslimanske nacionalnosti koje su 7. maja 1992. u Mujkićima iz vatrenog oružja ubili Mauzer i vojnici koji su se predstavili kao šešeljevci [A5.2]; vatrogasac Musliman kojeg je 10. maja 1992. u Vatrogasnom domu u Brčkom iz vatrenog oružja ubio jedan pripadnik JNA po naređenju kapetana Šehovca; starica Muslimanka koju su uniformisani muškarci 21. juna 1992. pretukli i ubili iz vatrenog oružja u njenom domu [A5.5]; Zikret Suljić kojeg je u maju 1992., pri pokušaju bijega iz džamije u kojoj je bio zatočen, ustrijelio i ubio jedan od arkanovaca; sedam zatočenih Muslimana i Hrvata muškog pola koji su ubijeni u zatočeništvu u kasarni u Brčkom 7. maja 1992. ili približno tog datuma; i najmanje devet osoba u logoru Luka koje su, raznih datuma, pogubili Goran Jelisić i drugi, među kojima je bio i Stipo Glavočević, kojeg je Goran Jelisić ubio 9. maja 1992. [B4.1].

Čelinac (sjeverozapad): petero muškaraca i žena muslimanske nacionalnosti, koji nisu učestvovali u neprijateljstvima i koji su ubijeni u srpskim vojnim akcijama u selu Bastaši 16. avgusta 1992. ili približno tog datuma.

Doboj (sjeveroistok): jedan starac zatočen u diskoteci u Usori, koji je 22. juna 1992. ili približno tog datuma u toj diskoteci nasmrtno pretučen.

Foča (jugoistok): sedam civila Muslimana muškog pola koje su srpski vojnici ubili iz vatrenog oružja u skladištu goriva JNA u Filipovićima [A6.2]; nepoznati broj civila Muslimana koje su srpske snage ubile tokom napada na Filipoviće 25. ili 26. aprila 1992.; nepoznati broj civila Muslimana koje su 28. aprila 1992. ili približno tog datuma ubile srpske snage dok su lijevom obalom Drine, nizvodno od Ošanice, bježali od napada na muslimanska sela; nepoznati broj civila Muslimana koje su srpske snage ubile tokom napada na selo Jeleč 4. i 5. maja 1992. [A6.3]; dvadeset i sedam civila Muslimana,

pretežno žena i djece, koje su srpske snage ubile u naselju Čohodor-Mahala sredinom juna 1992.; deset civila, među kojima je bila najmanje jedna osoba ženskog pola, koje su srpski vojnici ubili za vrijeme i poslije napada na muslimansko selo Mješaja/Trošanj početkom jula 1992 [A6.7]; jedan zatočeni Musliman muškog pola iz sela Mješaja/Trošnja kojeg su srpske snage 3. jula 1992. ubile na gradilištu Buk-Bijela; četrnaest muškaraca Muslimana iz sela Trnovača koje su srpske snage odvele na most na Drini u Brodu i ubile 22. juna 1992. [A6.6]; šezdest i dva zatočena civila ubijena na planini Maluši; i 35 nesrba zatočenih u KP domu koji su ubijeni 17. septembra 1992. ili približno tog datuma.

Gacko (jugoistok): dva muškarca Muslimana koje je uhapsila i ubila jedna srpska paravojna jedinica u gradu Gacku u martu 1992.; i pet Muslimana muškog pola zatočenih u policijskoj stanici Gacko koje su pogubili lokalni Srbi na čelu s komandrom policije Popićem 3. jula 1992 [B8.1].

Ilijaš (Sarajevo): dva seljana koja su pred njihovom kućom ubili srpski vojnici za vrijeme napada na muslimansko selo Gornja Bioča 29. maja 1992.; dvadesetak seljana muslimanske nacionalnosti koje su srpski vojnici zarobili i ubili za vrijeme napada na Lješevo 5. juna 1992. [A8.1].

Kalinovik (jugoistok): nepoznati broj seljana, uključujući žene i starce, koji je ubijen za vrijeme napada VRS-a na Ljutu, Jelašicu, Jezero, Mjehovinu i Daganj krajem jula i početkom avgusta 1992.; i nepoznati broj civila Muslimana iz Gacka i Kalinovika koji su ubijeni u zatočeništvu u osnovnoj školi u Kalinoviku.

Kotor-Varoš (sjeverozapad): šestero Muslimana koje su ubili pripadnici srpskih paravojnih jedinica i jedan Musliman kojeg je ubio jedan policajac u naselju Kotor 25. juna 1992. [A10.1]; i nepoznati broj seljana muškog pola iz Dabovaca koje su srpski vojnici ubili u ljeto 1992. [A10.2].

Nevesinje (jugoistok): Redžep Trebović kojeg su 16. juna 1992. u njegovom domu u gradu Nevesinju iz vatrenog oružja ubili srpski vojnici [A11.1]; šesnaestero staraca Muslimana koje je u selu Presjeka ubio jedan lokalni Srbin dok su bježali od napada srpskih snaga na to selo 22. juna 1992.; dvadeset i devet seljana Muslimana muškog pola iz Presjeke i Kljune koje su srpski vojnici ubili u Dubravici 25. juna 1992. ili približno tog datuma [B12.1]; i najmanje sedmero djece i nekoliko Muslimanki zatočenih u podrumu

toplane u Kilavcima koje su srpski vojnici ubili i položili u jamu u Lipovači [A11.4 i B12.1].

Novi Grad (Sarajevo): petnaest ranjenih i zarobljenih Muslimana koje su srpski vojnici pogubili za vrijeme napada na Ahatoviće 27. maja 1992. ili približno tog datuma [A12.1]; i dva Muslimana muškog pola zatočena u kasarni u Rajlovcu koje je u junu 1992. nasmrtno pretukla jedna srpska specijalna jedinica [B13.1].

Novo Sarajevo (Sarajevo): dva Muslimana zatočena u zatočeničkom objektu Kula koje su 7. aprila 1992. ili približno tog datuma nasmrtno pretukli stražari; i najmanje četiri zatočenika iz Kule koji su ubijeni snajperima ili granatama dok su bili na prisilnom radu na liniji fronta.

Pale (Sarajevo): tri osobe muškog pola zatočene u sportskoj dvorani koje su nasmrtno pretukli stražari i muškarci Srbi u junu ili julu 1992. [B14.1].

Prijedor (sjeverozapad): nepoznati broj seljana muslimanske nacionalnosti koje su srpske snage ubile tokom napada na Kozarac 24. maja 1992. [A13.1]; pet muškaraca Muslimana koje su srpske snage ubile za vrijeme napada na sela Jaskići i Sivci 14. juna 1992. [A13.5]; dva civila muslimanske nacionalnosti ubijena u okolini muslimanskog sela Biščani u ljeto 1992. za vrijeme zajedničke operacije srpske vojske i policije [A13.6]; trideset civila muslimanske nacionalnosti koji su u ljeto 1992. poginuli u razmjeni vatre između jedne naoružane grupe Muslimana i srpske vojske i policije u selu Čarakovo [A13.6]; tri muškarca Muslimana iz Hambarina koji su se predali srpskim snagama i koji su nasmrtno pretučeni na stadionu u Ljubiji 25. jula 1992. ili približno tog datuma [A13.9]; nepoznati broj zatočenika u Omarskoj koje su nasmrtno pretukli stražari, policajci, vojnici i civili Srbi kojima je bio dozvoljen ulazak u logor [B15.1]; i jedanaest Muslimana muškog pola zatočenih u Trnopolju koje su srpski vojnici odveli na jedno polje kukuruza i pogubili [B15.2].

Rogatica (jugoistok): nepoznati broj zatočenih Muslimana muškog pola koje su stražari Srbi ubili u srednjoj školi "Veljko Vlahović" u periodu od juna do septembra 1992.; i 24 Muslimana, dijelom iz sela Seljani, koji su poginuli kao živi štit za Kušićevu paravojnu jedinicu nakon granatiranja grada Rogatice u maju 1992.

Sanski Most (sjeverozapad): šesnaestoro žena i djece muslimanske nacionalnosti i jedan muškarac Musliman iz Jelečevića koje su ubili srpski vojnici 31. maja 1992. [A14.1];

sekretar Opštinskog odbora SDA, sudija muslimanske nacionalnosti i načelnik opštinske policije, ubijeni su kada su, krajem maja 1992., srpske snage uhapsile muslimanske i hrvatske vođe; jedan Musliman muškog pola zatočen u hali "Kringa" kojeg je u julu 1992. nasmrt pretukla srpska policija; i 13 civila muškog pola koje su srpski vojnici ubili iz vatrenog oružja u muslimanskom selu Lukavica 1. avgusta 1992. [A14.4].

Sokolac (jugoistok): četiri žene ubijene tokom napada VRS-a na muslimansko selo Meljine u ljeto 1992., od kojih je jedna poginula u granatiranju, a tri su zaklane. [A15.2].

Teslić (sjeverozapad): nepoznati broj civila koje su u maju 1992. u gradu Tesliću ubili arkanovci, "Beli orlovi" i "Crvene beretke"; četiri osobe zatočene u hangaru TO-a koje su nasmrt pretukli srpski policajci i vojnici [B18.1]; i Fadil Isić, predsjednik SDA Teslić, kojeg su iz vatrenog oružja ubile "Crvene beretke" dok je ležao u krevetu u Domu zdravlja.

Višegrad (jugoistok): približno 200 civila nesrba, pretežno Muslimana, među kojima je bilo žena, djece i staraca, koji su ubijeni u Višegradu u ljeto 1992. [A16.1].

Vlasenica (sjeveroistok): devet zatočenih Muslimana koje su u logoru u Sušici ubili stražari u periodu od juna do septembra 1992. [B19.3]; i Džemal Ambešković koji je 22. maja 1992. ili približno tog datuma ubijen u zatočeništvu u policijskoj stanici u Vlasenici.

Vogošća (Sarajevo): petnaest Muslimana muškog pola zatočenih u Planjinoj kući koji su poginuli dok ih je srpska vojska koristila za prisilni rad i kao živi štit u septembru 1992. [B20.2].

Zvornik (sjeveroistok): desetine muškaraca, žena i djece koje su 8. aprila 1992., tokom napada na grad Zvornik, ubile srpske snage i arkanovci [A18.1]; približno 18 Muslimana zatočenih u fabrici "Alhos" u zvorničkoj četvrti Karakaj, koje su arkanovci ubili 9. aprila 1992. ili približno tog datuma; jedan zatočeni Musliman ubijen na poljoprivrednom dobru "Ekonomija" u Karakaju poslije 10. maja 1992. [B21.1]; dvadesetak Muslimana muškog pola zatočenih u Tehničkoj školi u Karakaju koji su 1. juna 1992. umrli od toplotnog udara i nedostatka vode; tri Muslimana zatočena u Domu kulture u Čelopeku koje su početkom juna 1992. ubili stražari; sedam Muslimana zatočenih u Domu kulture u Čelopeku koje su 11. juna 1992. ubile "Žute ose"; i 20 Muslimana zatočenih u Domu kulture u Čelopeku koje je 27. juna 1992. iz vatrenog oružja ubio Dušan Repić [B21.3].

719. Vijeće zaključuje da je smrt svih žrtava u gorenavedenim događajima nastupila kao posljedica radnji počinitelaca koji su imali namjeru da ih liše života. Vijeće nadalje zaključuje da su te žrtve u vrijeme kada su lišene života bile zarobljene ili zatočene, ili da i inače nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. Vijeće zaključuje da su ti slučajevi lišavanja života bili dio rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da svi gorenavedeni slučajevi predstavljaju ubistvo kao zločin protiv čovječnosti.

720. *Istrebljenje*. Vijeće zaključuje da je za sljedeće slučajeve lišavanja života ispunjen uslov masovnosti, s obzirom na broj žrtava u svakom od tih slučajeva i okolnosti njihove smrti, uključujući izbor žrtava, vrijeme i mjesto ubijanja, te način na koji su žrtve lišene života. Vijeće nije uključilo one događaje u kojima je velik broj ljudi ubijen u nedovoljno razjašnjenim okolnostima. Dokazana su sljedeća lišavanja života velikih razmjera:

Bosanski Novi (sjeverozapad): dvadeset i sedam seljana muškog pola koje su naoružani Srbi odveli na groblje i ubili za vrijeme napada na muslimansko naselje Alići 23. juna 1992. [A3.2].

Čajniče (jugoistok): tridesetak Muslimana zatočenih u kontejneru u blizini lovačkog doma u Mostini koje su ubili pripadnici paravojne grupe "Plavi orlovi" 18. maja 1992. ili približno tog datuma [B5.1].

Foča (jugoistok): trideset i šest zatočenih Muslimana s područja Foče koje su u KP domu ubili stražari Srbi u periodu od 28. juna do 5. jula 1992. [B7.1].

Gacko (jugoistok): približno 130 žena, djece i staraca muslimanske nacionalnosti koji su čekali na evakuaciju iz opštine, a koje su srpske snage ubile tokom napada na Fazlagića Kulu 17. juna 1992. [A7.1].

Kalinovik (jugoistok): dvadeset i četiri Muslimana muškog pola zatočena u skladištu baruta u Jelašačkom polju koje su vojnici i policajci Srbi pogubili u jednoj štali u Ratini 5. avgusta 1992., nakon što su ih podvrgli teškom zlostavljanju, vezali ih i oduzeli im sve vrijedne predmete. Prvo je ubijeno njih dvadeset, a preostaloj četvorici je naređeno da odnesu mrtva tijela u štalu, nakon čega su i njih ubili. Vojnici su sipali benzin po tijelima, zapalili štalu i otišli [B9.1].

Ključ (sjeverozapad): četrdeset i četvero muškaraca, žena i djece koje su 1. juna 1992. srpske snage okupile, natjerale da se okrenu prema zidu i ubile u muslimanskom selu

Prhovo [A9.1]; dvadeset i sedam Muslimana muškog pola koje su 10. jula 1992. pogubili vojnici VRS-a i srpski policajci u osnovnoj školi u Biljanima [A9.3]; i sedamdeset i sedam muškaraca Muslimana iz Hadžića, Velagića i okolnih sela koje su 1. juna 1992. srpske snage u školi u Velagićima poredale uza zid i ubile. Nakon što su svi muškarci pali na zemlju, vojnici su pobili one koji su pokazivali znakove života [B10.1].

Kotor-Varoš (sjeverozapad): približno 150 muškaraca Muslimana iz Večića koje je 4. novembra 1992., nakon zarobljavanja i zatočenja u školi u Grabovici, pobila srpska vojska [B11.1].

Novi Grad (Sarajevo): četrdeset i sedam zatočenika u kasarni Rajlovac koje su srpski stražari odvezli autobusom u Sokolinu i pobili granatama i automatskim oružjem 14. juna 1992. [B13.2].

Prijedor (sjeverozapad): šezdeset i osmero muškaraca, žena i djece koje su srpske snage ubile tokom napada na većinski hrvatsko selo Briševo 24. jula 1992. [A13.7]; osamdeset i pet Muslimana muškog pola zatočenih na stadionu u Ljubiji koje su srpski vojnici dovezli autobusom u rudnik željezne rude "Kipe" i pogubili 25. jula 1992. ili približno tog datuma [A13.8]; 150 do 200 Muslimana i Hrvata zatočenih u Keratermu koje su srpski stražari ubili iz vatrenog oružja u jednoj prostoriji između 24. i 26. jula [B15.3]; i 154 Muslimana zatočena u logorima Trnopolje i Tukovi koje su 21. avgusta 1992. srpski policajci i srpski vojnici autobusima odvezli na Korićanske stijene u opštini Skender-Vakuf i pogubili [B15.5].

Sanski Most (sjeverozapad): devetnaest muškaraca Muslimana iz Donjih Begića koje su 31. maja 1992. ili približno tog datuma pedesetorica srpskih vojnika odvela na vrhpoljski most, pretukla ih, naredila im da skoče s mosta i ubila ih iz vatrenog oružja u vodi [A14.2]; osamnaest muškaraca Muslimana koje su 27. juna 1992. ili približno tog datuma ispitivali srpski vojnici i nakon ispitivanja odveli u jednu kuću u Blaževićima, nakon čega su u kuću ubacili eksploziv i otvorili vatru na one koji su pokušali pobjeći [A14.3]; i približno 17 Muslimana i Hrvata zatočenih u logoru "Betonirka" koje su srpski vojnici ubili 22. juna 1992. u Krivoj Cesti, nakon što su ih pod prijetnjom oružjem natjerali da iskopaju vlastite grobove [B17.1].

Sokolac (jugoistok): 40 do 45 civila Muslimana muškog pola u selu Novoseoci koje su 22. septembra 1992. ubili vojnici VRS-a, nakon čega je general Krstić obavijestio Glavni štab VRS-a da je "vršeno [...] čišćenje sela Novoseoci " [A15.4].

Višegrad (jugoistok): šezdeset i šestero civila Muslimana iz Koritnika i Sasa koje su pripadnici lokalnih srpskih paravojnih grupa, na čelu s Milanom Lukićem, 14. juna 1992. žive spalili u jednoj kući u Pionirskoj ulici u Višegradu [A16.2].

Vlasenica (sjeveroistok): dvadeset muškaraca Muslimana koje su vojnici Srbi, sve osim trojice u selu Drum, ubili u roku od nekoliko minuta obilazeći kuće tokom napada 2. juna 1992. [A17.1]; osamdesetak muškaraca, žena i djece koje su srpski vojnici i policajci pobili 16. maja 1992. dok su pokušavali pobjeći od napada na selo Zaklopača [A17.2]; posljednjih 140 do 150 Muslimana zatočenih u logoru Sušica koji su 30. septembra 1992. odvezeni u četiri puna autobusa i koje su pogubila tri pripadnika MUP-a; i dvadeset i devet Muslimana zatočenih u policijskoj stanici u Vlasenici koje su srpski vojnici 21. maja 1992. autobusom odvezli izvan sela Nova Kasaba i pobili iz vatrenog oružja, nakon čega su tražili preživjele i pucali im u glavu [B19.2].

Zvornik (sjeveroistok): osamdeset i osam Muslimana muškog pola zatočenih u Domu kulture u Drinjači koje su "Beli orlovi" 30. maja 1992. u grupama od deset odveli i pogubili [A18.3]; približno 160 Muslimana muškog pola zatočenih u Tehničkoj školi u Karakaju koje su srpski stražari 1. juna 1992. ili približno tog datuma u malim grupama odveli i pogubili [B21.4]; i 190 zatočenih osoba muškog pola koje su stražari u uniformama JNA 5. maja 1992. autobusima odvezli u Gerinu klaonicu i pogubili [B21.5].

721. Vijeće zaključuje da je smrt svih žrtava u gorenavedenim događajima nastupila kao posljedica radnji počinitelaca koji su imali namjeru da velik broj ljudi liše života. Vijeće nadalje zaključuje da su te žrtve u vrijeme kada su lišene života bile zarobljene ili zatočene ili da i inače nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. Vijeće zaključuje da su ti slučajevi lišavanja života bili dio rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da svi gorenavedeni slučajevi predstavljaju istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti.

5.3 Deportacija i druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločini protiv čovječnosti

5.3.1 Mjerodavno pravo

722. Optuženi se u Optužnici tereti za deportaciju i prisilno premještanje kao zločine protiv čovječnosti počinjene u opštinama na koje se odnosi Optužnica. Zločin deportacije (tačka 7) sankcionisan je članom 5(d) Statuta, dok se za prisilno premještanje (tačka 8) optuženi tereti prema članu 5(i) koji sankcioniše "druga nehumana djela". Opšti uslovi za te zločine, kada se optuženi za njih tereti kao za zločine protiv čovječnosti, razmatraju se u dijelu 5.1. gore u tekstu.

723. *Actus reus*. I deportacija i prisilno premještanje podrazumijevaju prisilno raseljavanje osoba s područja na kojem se one zakonito nalaze, bez osnova dopuštenih međunarodnim pravom. Uslov za zločin deportacije jeste da žrtve budu raseljene preko državne granice *de jure* ili, u određenim situacijama, granice *de facto*.¹⁶²⁸ Prisilno premještanje uključuje raseljavanje osoba unutar državnih granica.¹⁶²⁹ Premještanje zatočenih iz jednog zatočeničkog centra u drugi Vijeće neće smatrati prisilnim premještanjem.

724. Prisilno raseljavanje podrazumijeva da ljudi budu raseljeni protiv svoje volje ili bez stvarne mogućnosti izbora.¹⁶³⁰ Strah od nasilja, prinude, zatočenja, psihički pritisak i druge slične okolnosti mogu stvoriti atmosferu u kojoj alternativa odlasku ne postoji, odnosno mogu predstavljati prisilno raseljavanje ljudi.¹⁶³¹ Sporazumi političkih vođa ili vojnih zapovjednika u skladu s kojima se raseljavanje provodi, kao i pokroviteljstvo MKCK-a ili neke druge neutralne organizacije, ne čine nužno to raseljavanje dobrovoljnim.¹⁶³²

725. Međunarodno humanitarno pravo predviđa određene ograničene okolnosti u kojima je raseljavanje civila tokom oružanog sukoba dopušteno, konkretno ako se vrši radi bezbjednosti tih osoba ili iz imperativnih vojnih razloga.¹⁶³³ U takvim slučajevima, riječ je

¹⁶²⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 278, 300.

¹⁶²⁹ *Ibid.*, par. 317.

¹⁶³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 229, 233; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 279.

¹⁶³¹ Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 281.

¹⁶³² *Ibid.*, par. 286; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 127.

¹⁶³³ Ženevska konvencija III, član 19; Ženevska konvencija IV, član 49; Dopunski protokol II, član 17; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 284-5; Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*, par. 597-8.

o privremenom raseljavanju koje se mora izvršiti na takav način da se obezbijedi povratak raseljenih osoba u njihove domove čim to situacija dopusti.¹⁶³⁴

726. *Mens rea*. Počinilac deportacije ili prisilnog premještanja mora imati namjeru da prisilno raseli osobe; međutim, on ne mora imati namjeru da ih trajno raseli.¹⁶³⁵

5.3.2 Pravni zaključci

727. Vijeće zaključuje da je velik broj Muslimana u Bijeljini, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, Bosanskom Petrovcu, Bratuncu, Čajničju, Čelincu, Donjem Vakufu, Foči, Gacku, Hadžićima, Ilidži, Ilijašu, Ključu, Kotor-Varošu, Novom Gradu, Novom Sarajevu, na Palama, u Prijedoru, Rogatici, Sanskom Mostu, na Sokocu, u Trnovu, Višegradu i Zvorniku raseljen iz svojih domova u druga mjesta u istoj opštini ili u druge opštine na teritoriji pod kontrolom bosanskih Srba. Vijeće nadalje, na osnovu predočenih dokaza, zaključuje da su iz nekoliko od tih opština – konkretno, iz Bosanske Krupe, Hadžića, Novog Grada, Prijedora i Sanskog Mosta – na isti način, premda u manjem broju, iseljavani i Hrvati.

728. Vijeće nadalje zaključuje da je velik broj Muslimana iz Banje Luke, Bijeljine, Bileće, Bosanskog Novog, Bratunca, Brčkog, Čajniča, Doboja, Foče, Gacka, Nevesinja, s Pala, iz Prnjavora, Rogatice, Sanskog Mosta, Vlasenice i Zvornika raseljen u Hrvatsku, Makedoniju ili neko drugo mjesto izvan teritorije pod kontrolom bosanskih Srba. Vijeće nadalje, na osnovu predočenih dokaza, zaključuje da su iz nekoliko tih opština – konkretno iz Banje Luke, Doboja i Prnjavora – na isti način, premda u manjem broju, iseljavani i Hrvati.

729. Raseljavanje Muslimana i Hrvata izvršeno je na sličan način u svim gorenavedenim opštinama. Srpske opštinske vlasti i srpske snage stvarale su veoma teške životne uslove za Muslimane i Hrvate, koji su imali za cilj, i uspjeti, praktično onemogućiti većini Muslimana i Hrvata da ostanu. Preduzete mjere bi vremenom postajale sve drastičnije, počevši od otpuštanja s posla, pretraživanja kuća, isključivanja vode, struje i telefona. Nakon što bi srpske snage zauzele gradove i sela, mnogi Muslimani i Hrvati su hapšeni i ispitivani, pri čemu su ih oni koji su ih uhapsili često mučili i tukli. Terorisanje

¹⁶³⁴ Ženevska konvencija IV, član 49; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 524; Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*, par. 599.

¹⁶³⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 278, 304-7, 317.

muslimanskog i hrvatskog stanovništva često je uključivalo pojedinačna ubistva i pokolje, kako je opisano u dijelu 5.2.2 gore u tekstu. Vijesti o takvim pokoljima dodatno su izazivale strah među muslimanskim i hrvatskim stanovništvom. Sve to je nagnalo mnoge Muslimane i Hrvate u opštinama poput Banje Luke, Bijeljine, Čelinca, Ilidže i Sanskog Mosta da, strahujući za svoju bezbjednost, napuste svoje domove. U drugim opštinama, poput Bosanske Krupe, Foče, Gacka, Hadžića, Ilijaša, Prijedora, Rogatice, Trnova i Zvornika, mnoge Muslimane i Hrvate je na napuštanje domova ponukao oružani napad snaga bosanskih Srba na određeni grad ili selo, a bježali su da bi izbjegli ubijanje, zatočenje i razaranje koji bi mogli uslijediti.

730. Uprkos ubistvima, hapšenjima i raširenoj diskriminaciji, dio Muslimana i Hrvata je odlučio ostati u svojim domovima ili jednostavno nije imao drugog izbora. U tim slučajevima, srpske vlasti i srpske snage su te grupe često fizički istjerivale. To se dogodilo u mnogim opštinama, uključujući Banju Luku, Bijeljino, Bosansku Krupu, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Foču, Gacko, Hadžiće, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prnjavor, Sanski Most, Trnovo, Vlasenicu i Zvornik. U nekim slučajevima, to je provođeno u okviru velikih operacija u kojima su transport i pratnju obezbjeđivale srpske vlasti, koje su uz to, ponekad i uspješno, nastojale u premještanje stanovništva uključiti međunarodne organizacije.

731. Primjer za to je prisilno raseljavanje muslimanskog stanovništva Bosanskog Novog. U maju 1992., srpske snage su u selo Blagaj-Japru istjerale Muslimane iz njihovih domova iz devet sela u dolini Japre. Istovremeno su hapšeni Muslimani u gradu Bosanskom Novom. Srpske vlasti su tada započele "pregovore" s neslužbenim predstavnicima muslimanske zajednice i službenicima UN-a, u cilju premještanja Muslimana iz opštine. Jedan od predstavnika Muslimana opisao je te "pregovore" kao očajničke pokušaje da se dobije pomoć "da izađemo iz tog okruženja i tog pakla koji je u to vrijeme bio u Bosanskom Novom".¹⁶³⁶ Srpske opštinske vlasti su zauzele stav da je odlazak Muslimana iz opštine dobrovoljan. Međutim, Vijeće isključuje mogućnost da su opštinske vlasti doista vjerovala da je tako. Po mišljenju Vijeća, srpske vlasti su zapravo s tim u vezi bile promišljeno cinične. Kao što je to u svom iskazu rekao drugi predstavnik Muslimana, "ako sam ja sve ono prethodno ispričao šta mi se dešavalo od hapšenja, logora, ubistva strica, sve te situacije paljevina, haosa, kako može biti dobrovoljno da neko napusti

¹⁶³⁶ Purić, T. 26983.

svoju kuću i svoj rodni grad?"¹⁶³⁷ Tu nedobrovoljnost su jasno vidjeli i službenici UN-a, koji su oklijevali ispuniti zahtjeve srpskih vlasti za pomoć u seljenju muslimanskog stanovništva. U julu je prema Hrvatskoj krenuo veliki konvoj od približno 9.000 osoba, uključujući raseljene osobe iz Blagaj-Japre koje su u to vrijeme bile zatočene na stadionu Mlakve.

732. Vijeće zaključuje da su svi Muslimani i Hrvati o kojima se govori gore u tekstu raseljeni protiv svoje volje, te da u vrijeme prisilnog premještanja nisu aktivno učestvovali u neprijateljstvima. Vijeće nadalje zaključuje da je to raseljavanje bilo dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da raseljavanje Muslimana i Hrvata iz Banje Luke, Bijeljine, Bileće, Bosanskog Novog, Bratunca, Brčkog, Čajniča, Doboja, Foče, Gacka, Nevesinja, s Pala, iz Prnjavora, Rogatice, Sanskog Mosta, Vlasenice i Zvornika, o kojem se govori gore u tekstu, predstavlja deportaciju. Vijeće takođe zaključuje da raseljavanje Muslimana iz Bijeljine, Bosanske Krupe, Bosanskog Novog, Bosanskog Petrovca, Bratunca, Čajniča, Čelinca, Donjeg Vakufa, Foče, Gacka, Hadžića, Ilidže, Ilijaša, Ključa, Novog Grada, Novog Sarajeva, s Pala, iz Prijedora, Rogatice, Sanskog Mosta, sa Sokoca, iz Tnova, Višegrada i Zvornika, o kojem se govori gore u tekstu, predstavlja prisilno premještanje. Kao što je pokazano, u nekim opštinama – konkretno, u Bijeljini, Bosanskom Novom, Bratuncu, Čajniču, Foči, Gacku, na Palama, u Rogatici, Sanskom Mostu i Zvorniku – bilo je i slučajeva deportacije i slučajeva prisilnog premještanja.

5.4 Progon kao zločin protiv čovječnosti

5.4.1 Mjerodavno pravo

Zajednički elementi progona kao zločina protiv čovječnosti

733. Optuženi se u Optužnici, na osnovu člana 5(h) Statuta, tereti za progon kao zločin protiv čovječnosti počinjen nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima u opštinama na koje se odnosi Optužnica.¹⁶³⁸ Opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti razmatraju se u dijelu 5.1. gore u tekstu.

¹⁶³⁷ Delić, T. 26362.

¹⁶³⁸ Optužnica, par. 18-23. U skladu s dogovorom koji su postigle strane u postupku i koji je Vijeće prihvatilo, riječi "ili drugog nesrpskog stanovništva" u Optužnici su "za potrebe ovog predmeta besmislene": T. 17076, 17085, 17132, 17139-40.

734. Krivično djelo progona se sastoji od djela ili propusta:

- (a) koji su *de facto* diskriminacija i uskraćuju neko temeljno ljudsko pravo definisano međunarodnim pravom; i
- (b) koji su izvršeni s namjerom diskriminacije po jednoj od navedenih osnova, tačnije, na osnovu rasne, vjerske ili političke pripadnosti.¹⁶³⁹

735. Djela predviđena u drugim stavovima člana 5 Statuta ili drugdje u Statutu, kao i djela koja se u Statutu izričito ne pominju, mogu predstavljati djela u osnovi progona.¹⁶⁴⁰ Djelo u osnovi nekog zločina ne mora i samo biti zločin prema međunarodnom pravu.¹⁶⁴¹ U praksi, nije svako uskraćivanje nekog temeljnog ljudskog prava dovoljno ozbiljno da bi predstavljalo zločin protiv čovječnosti.¹⁶⁴² Djelo u osnovi progona koje je počinjeno na diskriminatornoj osnovi, bilo da se posmatra izdvojeno ili u vezi s drugim djelima, mora imati jednaku težinu kao druga krivična djela navedena u članu 5 Statuta.¹⁶⁴³

Djela u osnovi progona

(a) Uvođenje i održavanje mjera ograničavanja i diskriminacije, što je uključivalo uskraćivanje temeljnih prava

736. Optuženi se u paragrafu 19(a) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "uvođenje i održavanje mjera ograničavanja i diskriminacije, uključujući i sljedeće: (i) uskraćivanje slobode kretanja; (ii) uskraćivanje zaposlenja putem uklanjanja s rukovodećih položaja u lokalnim državnim institucijama i policiji i opštim otpuštanjem s posla; (iii) ometanje privatnosti putem samovoljnih pretresanja stanova; (iv) uskraćivanje prava na sudski postupak; i (v) uskraćivanje ravnopravnog pristupa javnim službama."

737. U ovom navodu o uvođenju i održavanju mjera ograničavanja i diskriminacije tužilaštvo je u Optužnici upotrijebilo izraz koji otvara mogućnost proširenja: "uključujući". U Optužnici se konkretno navodi pet prava koja su uskraćivana na diskriminatornoj osnovi. Budući da optuženi ima pravo da bude jasno upoznat s optužbama protiv sebe, Vijeće će svoju analizu ograničiti na te konkretne navode.

¹⁶³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 185.

¹⁶⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 700, 702-3; Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 605, 614.

¹⁶⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 323.

¹⁶⁴² Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 621; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 434.

738. Nirnberški sud je izrekao osuđujuće presude za zločine protiv čovječnosti i ratne zločine u vezi sa raznim djelima počinjenim protiv Jevreja, od ekonomske diskriminacije do istrebljenja. Među tim djelima bila su i tri od pet navedenih u paragrafu 19(a) Optužnice, i to: uskraćivanje slobode kretanja, uskraćivanje zaposlenja i uskraćivanje prava na sudski postupak.¹⁶⁴⁴ Na sudovima koji su primjenjivali Zakon br. 10 savezničkog Kontrolnog savjeta, o takvim djelima, kao i o uskraćivanju ravnopravnog pristupa javnim službama i ometanju privatnosti putem samovoljnih pretresanja stanova, govorilo se u kontekstu zločina protiv čovječnosti.¹⁶⁴⁵ U predmetu *Pravosuđe*, u kojem se brojnim predstavnicima njemačkog pravosuđa sudilo za ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, Vojni sud SAD osudio je optužene za isključivanje Jevreja iz državnih službi i obrazovnih institucija, kao i za to što je pravosudni sistem diskriminatorno postupao prema Jevrejima i Poljacima. Taj sud je iznio sljedeći argument:

Sudski spis sadrži bezbrojna djela progona nad pojedincima – Poljacima i Jevrejima, ali kad bi se ti slučajevi smatrali izoliranim i nepovezanim primjerima izopačivanja pravde time bi se prenebregnula sama suština krivičnog djela za koje se tereti u Optužnici [...] organi vlasti posvuda su prakticirali manje teške oblike rasnog progona [od istrebljivanja Poljaka i Jevreja], koji su bili sastavni dio opšte politike Reicha.¹⁶⁴⁶

739. U predmetu *Pravosuđe* i u drugim navedenim predmetima razmatrana su djela iste vrste kao ona sadržana u paragrafu 19(a) Optužnice. Ta djela, izvršena na diskriminatornoj osnovi, razmatrana su zajedno, kao i skupa s drugim djelima, od kojih su neka sama za sebe smatrana zločinima prema međunarodnom pravu. Nijedna osuđujuća presuda nije izrečena zasebno za djelo istovrsno djelu iz paragrafa 19(a).

¹⁶⁴³ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 135.

¹⁶⁴⁴ *United States et al. v. Hermann Göring et al.* /Sjedinjene Američke Države i drugi protiv Hermanna Göringa i drugih/ (Nirnberška presuda), Međunarodni vojni sud (1. oktobar 1946.), u *1 Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal* /Sudjenje najvećim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, svezak 1/, Nürnberg, 14. novembar 1945. – 1. oktobar 1946., Nürnberg 1947., str. 171, 247-9, 254, 298, 300, 304-5, 329, 335, 339-40.

¹⁶⁴⁵ *Trial of Hans Albin Rauter* /Sudjenje Hansu Albinu Rauteru/, Specijalni sud Nizozemske, Haag (4. maj 1948.), u *14 Law Reports of Trials of War Criminals, selected and prepared by the United Nations War Crime Commission* /Pravni izvještaji o sudjenjima ratnim zločincima, koje je odabrala i pripremila Komisija UN-a za ratne zločine, svezak 14/, London 1947-1949 (LRTWC), str. 89, 92-3. Osuđujuću presudu koja je izrečena Rauteru je poslije potvrdio Specijalni kasacioni sud Nizozemske 12. januara 1949. (14 LRTWC 89, 107-11); *Trial of Dr. Joseph Buhler* /Sudjenje dr Josephu Buhleru/, Vrhovni narodni sud Poljske (10. juli 1948.), u 14 LRTWC 23, 29; *Trial of Artur Greiser* /Sudjenje Arturu Greiseru/, Vrhovni narodni sud Poljske (7. juli 1946.), u 13 LRTWC 70, 94, 105.

¹⁶⁴⁶ *United States v. Josef Altstötter et al.* /Sjedinjene Američke Države protiv Josefa Altstöttera i drugih/ (predmet *Pravosuđe*), Vojni sud SAD (4. decembar 1947.), u *3 Trials for War Criminals Before the Nuremberg Military Tribunal under Control Council Law No. 10* /Sudjenja ratnim zločincima pred nirnberškim vojnim sudovima prema Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta, svezak 3/, Nürnberg, oktobar 1946. – april 1949. (TWC), str. 954, 1063-4.

740. Neka od djela koja se navode u paragrafu 19(a) Optužnice već su razmatrana i u praksi ovog suda. Pretresno vijeće u predmetu *Brđanin* razmatralo je uskraćivanje slobode kretanja, uskraćivanje zaposlenja, uskraćivanje prava na sudski postupak i uskraćivanje prava na ravnopravni pristup javnim službama i zaključilo da ta djela predstavljaju progon samo kada se razmatraju zajedno, budući da svako od njih, razmatrano zasebno, nema istu težinu kao drugi zločini navedeni u članu 5 Statuta.¹⁶⁴⁷

741. Na osnovu gorenavedenog, Vijeće zaključuje da razna djela navedena u paragrafu 19(a) Optužnice, koja su izvršena na diskriminatornoj osnovi (zbog čega će se odsada smatrati *de facto* diskriminatornima i izvršenim s diskriminatornom namjerom) i za koja su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavljaju zločin progona kada se razmatraju zajedno s drugim djelima.

(b) Lišavanje života (ubistvo)

742. Optuženi se u paragrafima 19(b) i (f) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "lišavanje života tokom i nakon napada na sela i gradove u opštinama, među kojima su i ubistva navedena u Prilogu A" i "lišavanje života povezano sa zatočeničkim objektima, uključujući ubistva navedena u Prilogu B". Optuženi se za ta djela tereti i u drugim dijelovima Optužnice, kao za genocid i/ili saučesništvo u genocidu prema članu 4(3)(a) i (e) Statuta, ubistvo ili istrebljivanje prema članu 5(a) i (b) Statuta, i ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja prema članu 3 Statuta.

743. Prema tumačenju Vijeća, optužba za "lišavanje života" u paragrafima 19(b) i (f) Optužnice odnosi se na zločin ubistva. Elementi zločina ubistva razmatraju se u dijelu 5.2.1. gore u tekstu.

744. Djelo ubistva, izvršeno na diskriminatornoj osnovi, za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločin protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁴⁸

(c) Okrutno ili nečovječno postupanje

745. Optuženi se u paragrafu 19(c) i (g) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "okrutno ili nečovječno postupanje tokom i nakon napada na sela i gradove u opštinama,

¹⁶⁴⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 1049.

uključujući mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, seksualno nasilje i prisiljavanje na život u nehumanim životnim uslovima", kao i "okrutno ili nečovječno postupanje u zatočeničkim objektima, uključujući [...] mučenje, fizičko i psihičko zlostavljanje, te seksualno nasilje".

746. Za utvrđivanje zločina okrutnog ili nečovječnog postupanja potrebno je dokazati djelo ili propust kojim se nanosi teška duševna ili tjelesna patnja ili povreda, ili koje predstavlja ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo.¹⁶⁴⁹ Potrebno je dokazati da je počinitelj imao namjeru da nanese tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu, ili da počinio ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo žrtve, ili da je znao da će to djelo ili propust vjerovatno prouzrokovati tešku duševnu ili tjelesnu patnju ili povredu, ili ozbiljan napad na ljudsko dostojanstvo, te da je pokazao bezobzirnost u pogledu takvog ishoda.¹⁶⁵⁰

747. Djelo okrutnog ili nečovječnog postupanja, izvršeno na diskriminatornoj osnovi, za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločin protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁵¹

(d) Prisilno premještanje ili deportacija

748. Optuženi se u paragrafu 19(d) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "prisilno premještanje ili deportaciju". Optuženi se za zločine prisilnog premještanja i deportacije tereti i drugim dijelovima Optužnice, kao za zločine protiv čovječnosti kažnjive prema članu 5(d) i (i) Statuta.

749. Vijeće je razmotrilo zločine prisilnog premještanja i deportacije u dijelu 5.3.1. gore u tekstu. Djelo prisilnog premještanja ili deportacije, izvršeno na diskriminatornoj osnovi, za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁵²

(e) Protivpravno zatočenje (zatvaranje)

750. Optuženi se u paragrafu 19(e) Optužnice tereti za progon koji obuhvata: "protivpravno zatočenje u zatočeničkim objektima, uključujući objekte navedene u Prilogu C" Optužnice.

¹⁶⁴⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 143; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 143.

¹⁶⁴⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 424, 426.

¹⁶⁵⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 132.

¹⁶⁵¹ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 188; Drugostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 143; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 143; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 106-7.

751. Protivpravno zatočenje se, kao takvo, ne navodi kao zločin u Statutu, premda član 5(e) predviđa djelo zatvaranja kao zločin protiv čovječnosti. Prema tumačenju Vijeća, optužba iz paragrafa 19(e) Optužnice odnosi se na to djelo.

752. Izraz "zatvaranje" iz člana 5(e) tumači se kao "proizvoljno zatvaranje, odnosno, lišavanje slobode nekog pojedinca bez redovnog pravnog postupka".¹⁶⁵³ Krivično djelo zatvaranja ima sljedeće elemente:

- (1) osoba je lišena slobode;
- (2) lišavanje slobode je proizvoljno, to jest, ne postoji pravna osnova za to; i
- (3) počinitelj je djelovao s namjerom da tu osobu proizvoljno liši slobode.¹⁶⁵⁴

753. Ako postoji pravna osnova za lišavanje slobode, ona mora važiti tokom cijelog perioda zatvora, jer lišavanje slobode postaje proizvoljno čim takva pravna osnova prestane da postoji. Kada se lišavanje slobode zasniva na zakonu neke države, onda relevantne odredbe ne smiju predstavljati kršenje međunarodnog prava.¹⁶⁵⁵

754. Protivpravno zatočenje, izvršeno na diskriminatornoj osnovi, za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločin protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁵⁶

(f) Stvaranje i održavanje nehumanih životnih uslova u zatočeničkim objektima

755. Optuženi se u paragrafu 19(h) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "stvaranje i održavanje nehumanih životnih uslova u zatočeničkim objektima, uključujući objekte navedene u Prilogu C". U tom paragrafu se navodi da "ti uslovi obuhvataju i činjenicu da nisu bili obezbijeđeni odgovarajući: smještaj i zaklon; hrana i voda; medicinska pomoć; i higijensko-sanitarni uslovi".

756. Smatra se da se koncept "nehumanih životnih uslova" može podvesti pod okrutno i nečovječno postupanje,¹⁶⁵⁷ koje se razmatra u odjeljku (c) gore u tekstu.

¹⁶⁵² Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 222; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 153.

¹⁶⁵³ Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 116.

¹⁶⁵⁴ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 115.

¹⁶⁵⁵ *Ibid.*, par. 114.

¹⁶⁵⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 155; Prvostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 714, 717.

¹⁶⁵⁷ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 189-90; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 439, 443; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 558.

(g) Prisilni rad

757. Optuženi se u paragrafu 19(i) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "prisilni rad, uključujući kopanje grobova i rovova te druge oblike prisilnog rada na linijama fronta".

758. Kada utvrđuje da li je rad bio prisilan, Vijeće može razmotriti da li je u objektivnim okolnostima tog rada bilo toliko prisile da isključuje svaku mogućnost pristanka.¹⁶⁵⁸

759. Prema međunarodnom humanitarnom pravu, ako postoji određena zaštita na radu, svi oblici rada nisu zabranjeni.¹⁶⁵⁹ S obzirom na to da se Optužnica ograničava na kopanje grobova i rovova, te druge oblike prisilnog rada na linijama fronta, Vijeće zaključuje da djela za koja se optuženi tereti ne ulaze u pravom predviđene iznimke od zabrane prisilnog rada.

760. Žalbeno vijeće je ocijenilo da prisilni rad, kad se razmatra u kontekstu "niza krivičnih djela koja obuhvataju protivpravno zatočavanje i premlaćivanje", predstavlja progon.¹⁶⁶⁰ Žalbeno vijeće je nadalje ocijenilo da "korištenje osoba koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima za izgradnju vojnih utvrđenja i protiv snaga sa kojima se te osobe identifikuju ili koje simpatiziraju, predstavlja težak napad na ljudsko dostojanstvo i uzrokuje tešku duševnu (i, zavisno od okolnosti, tjelesnu) patnju ili povredu", zbog čega predstavlja okrutno ili nečovječno postupanje.¹⁶⁶¹ Kao što je to utvrđeno u odjeljku (c) gore u tekstu, okrutno ili nečovječno postupanje, koje je izvršeno na diskriminatornoj osnovi i za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.

761. Djelo prisiljavanja na rad na liniji fronta, koje je izvršeno na diskriminatornoj osnovi i za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁶²

¹⁶⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 194-5.

¹⁶⁵⁹ Ženevska konvencija III, članovi 50, 52; Ženevska konvencija IV, član 51; Prvostepena presuda u predmetu *Kumarac i drugi*, par. 542; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 200; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 253.

¹⁶⁶⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 199.

¹⁶⁶¹ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 597; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 91.

¹⁶⁶² Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 154-5; Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 107 (u kojoj se govori o kopanju rovova "u neprijateljskim, opasnim i uslovima u kojima se vode borbe").

(h) Živi štitovi

762. Optuženi se u paragrafu 19(i) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "korištenje bosanskih Muslimana [i] bosanskih Hrvata [...] kao živih štitova".

763. Prema shvatanju Vijeća, pod "živim štitovima" misli se na raspoređivanje ljudi na područja na kojima bi se mogli naći izloženi borbenim dejstvima ili njihovo zatočenje na tim područjima, kako bi oni svojim prisustvom zaštitili određena mjesta ili aktivnosti od vojnih operacija ili oružanog napada.¹⁶⁶³

764. Korištenje ljudi kao živog štita, koje je izvršeno na diskriminatornoj osnovi i za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁶⁴

(i) Oduzimanje ili pljačkanje imovine

765. Optuženi se u paragrafu 19(j) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "oduzimanje ili pljačkanje imovine tokom i nakon napada, u zatočeničkim objektima i tokom deportacije ili prisilnog premještanja". U Optužnici se ta optužba ilustruje "praks[om] prisiljavanja bosanskih Muslimana [i] bosanskih Hrvata [...] da potpišu dokumente kojima svoju imovinu prepuštaju državnim organima bosanskih Srba kako bi im bilo dopušteno da napuste spomenute opštine".

766. U Nirberškoj povelji i Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta pljačkanje javne i privatne imovine izričito se navodi kao ratni zločin. Na mnogim suđenjima zasnovanim na tim pravnim instrumentima, uključujući suđenje najvećim ratnim zločincima u Nürnbergu, optuženima su stavljana na teret djela pljačke kao ratni zločin i kao zločin protiv čovječnosti.¹⁶⁶⁵ Nirberški sud je s pljačkom postupao kao sa zločinom protiv čovječnosti i smatrao, na primjer, "pljačkanje jevrejskih poslovnih objekata" dijelom progona Jevreja.¹⁶⁶⁶ U vezi s jednim od optuženih, Hermannom Göringom, sud je konstatovao:

¹⁶⁶³ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 652-4.

¹⁶⁶⁴ *Ibid.*, par. 155, 653.

¹⁶⁶⁵ Optužnica u predmetu *United States et al. v. Hermann Göring et al.* /Sjedinjene Američke Države i drugi protiv Hermanna Göringa i drugih/, Međunarodni vojni sud (6. oktobar 1945.), u *1 Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal* /Suđenje najvećim ratnim zločincima pred Međunarodnim vojnim sudom, svezak 1/, Nürnberg, 14. novembar 1945. – 1. oktobar 1946., Nürnberg 1947., str. 27, 55-60, 65; 171, 247-9, 254, 298, 300, 304-5, 329, 335, 339-40; optužnica u predmetu *United States v. Ulrich Greifelt et al.* /Sjedinjene Američke Države protiv Ulricha Greifelta i drugih/ (predmet *RuSHA* /Glavni ured Reicha za bezbjednost/), Vojni sud SAD (juli 1947.), u 4 TWC 608, 610, 616, 618; optužnica u predmetu *United States v. Oswald Pohl et al.* /Sjedinjene Američke Države protiv Oswalda Pohla i drugih/ (predmet *Pohl*), Vojni sud SAD (Optužnica, 13. januar 1947.), u 5 TWC 200, 204, 207.

¹⁶⁶⁶ Nirberška presuda, str. 248.

Göring je progonio Jevreje [...] ne samo u Njemačkoj, gdje je nametnuo globu od milijardu maraka [...], nego i na osvojenim teritorijama. Izjave koje je dao u to vrijeme, kao i njegovo svjedočenje pred sudom, pokazuju da je bio vođen prvenstveno ekonomskim interesima - kako izbaciti Jevreje iz privrednog života Evrope i dočepati se njihove imovine.¹⁶⁶⁷

767. Nirnberški sud je izricao osuđujuće presude za pljačku samo u slučajevima oduzimanja imovine u državnim razmjerama.¹⁶⁶⁸ Isto tako je bilo i u mnogim predmetima vođenim prema Zakonu br. 10 Kontrolnog savjeta.¹⁶⁶⁹ Međutim, Vojni sud SAD je u predmetu *Flick* ocijenio da, u slučajevima kada se djelo razmatra kao zločin protiv čovječnosti, od ključnog značaja nisu razmjere oduzimanja, već posljedice koje to oduzimanje ima po žrtvu. Industrijalca Friedricha Flicka je jedna od tačaka optužnice teretila za zločine protiv čovječnosti zbog sticanja industrijske svojine koja je prethodno bila u vlasništvu ili pod kontrolom Jevreja. Sud je konstatovao sljedeće:

Mogla bi se napraviti razlika između industrijske svojine i stambenih objekata, kućanskih predmeta i hrane progonjenog naroda. Međutim, mi se u ovom predmetu bavimo isključivo industrijskom svojinom [...] Sva "zvjerstva i krivična djela" navedena [u členu 6(c) Povelje] "ubistvo, istrebljivanje," itd. jesu krivična djela protiv osoba. Imovina se ne pominje. Prema doktrini *ejusdem generis*, mora se smatrati da sveobuhvatne riječi "drugi progoni" uključuju samo one koji utiču na život i slobodu ugnjetavanih naroda.¹⁶⁷⁰

768. Vijeće smatra da je oduzimanje ili pljačku, kao djelo u osnovi progona, potrebno tumačiti kao svako namjerno oduzimanje javne ili privatne imovine sa teškim posljedicama po vlasnika ili korisnika te imovine.

769. Neki slučajevi oduzimanja imovine ne mogu se smatrati protivpravnim. Na primjer, međunarodno humanitarno pravo predviđa kao opštu iznimku od zabrane oduzimanja imovine, kao teškog kršenja Ženevskih konvencija, slučajeve kada je takvo oduzimanje opravdano vojnom nuždom.¹⁶⁷¹

¹⁶⁶⁷ *Ibid.*, str. 283.

¹⁶⁶⁸ *Ibid.*, str. 296 (Alfred Rosenberg), str. 298 (Hans Frank), str. 306-7 (Walter Funk), str. 328-9 (Arthur Seyß-Inquart), str. 335 (Konstantin von Neurath), str. 171 (Martin Bormann).

¹⁶⁶⁹ Predmet *RuSHA*, Vojni sud SAD (10. mart 1948.), u 5 TWC 88, 147-52; predmet *Pohl*, Vojni sud SAD (3. novembar 1947.), u 5 TWC 958, 976-8; *United States v. Ernst von Weiszäcker et al.* /Sjedinjene Američke Države protiv Ernsta von Weiszäckera i drugih/ (predmet *Ministarstva*), Vojni sud SAD (13. april 1949.) 314, 680-794.

¹⁶⁷⁰ *United States v. Friedrich Flick et al.* /Sjedinjene Američke Države protiv Friedricha Flicka i drugih/, Vojni sud SAD (22. decembar 1947.), u 6 TWC 1187, 1214-5. Tu argumentaciju je prihvatio Vojni sud SAD u predmetu *I. G. Farben* prilikom razmatranja raznih slučajeva pljačke i oduzimanja industrijske svojine na teritoriji pod njemačkom okupacijom (*United States v. Carl Krauch et al.* /Sjedinjene Američke Države protiv Carla Kraucha i drugih/ (predmet *I.G. Farben*), Vojni sud SAD (30. juli 1948.), u 8 TWC 1081, 1129-30).

¹⁶⁷¹ Ženevska konvencija IV, član 147.

770. Žalbeno vijeće je zaključilo da uništavanje imovine, u zavisnosti od prirode i razmjera tog razaranja, može predstavljati progon. Potvrdilo je, osim toga, da "pljačkanje" i "lišavanje života, premlaćivanje, protivpravni napadi na civile i civilne objekte, protivpravno zatvaranje civila [i] razaranje civilnih objekata", kada se razmatraju zajedno, predstavljaju progon.¹⁶⁷²

771. Na osnovu gorenavedenog, Vijeće zaključuje da djelo oduzimanja ili pljačke koje ima teške posljedice po žrtvu, koje je izvršeno na diskriminatornoj osnovi i za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.

772. Djelo oduzimanja ili pljačke koje samo za sebe nema teške posljedice po žrtvu može ipak predstavljati zločin protiv čovječnosti, ako je izvršeno na diskriminatornoj osnovi, ako su za njega ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti i ako se razmatra zajedno s drugim djelima.

¹⁶⁷² Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 109 i 672.

(j) Uništavanje privatne imovine

773. Optuženi se u paragrafu 19(k) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "namjerno ili bezobzirno uništavanje privatne imovine, uključujući stambene i poslovne prostore".

774. Žalbena vijeće je razjasnilo da djela uništavanja imovine, "ovisno o prirodi i razmjerima uništenja", mogu predstavljati progon.¹⁶⁷³ Kao što je to slučaj s oduzimanjem imovine, odlučujući faktor su posljedice po žrtvu.¹⁶⁷⁴ Žalbena vijeće je ocijenilo da postoje "određene vrste imovine čije uništenje možda nema dovoljno snažan negativan uticaj na žrtvu da bi to predstavljalo zločin protiv čovječnosti, čak i kada se uništava iz razloga diskriminacije: primjer je palež nečijeg automobila (osim ako je taj automobil nužno potreban i od životne važnosti za vlasnika)".¹⁶⁷⁵

775. Vijeće smatra da uništavanje privatne imovine, kao djelo u osnovi progona, treba tumačiti kao svako namjerno uništavanje privatne imovine koje ima teške posljedice po žrtvu.

776. Neki slučajevi uništavanja imovine ne mogu se smatrati protivpravnim. Na primjer, međunarodno humanitarno pravo predviđa kao opštu iznimku od zabrane uništavanja imovine, kao teškog kršenja Ženevskih konvencija, slučajeve kada je takvo uništavanje opravdano vojnom nuždom.¹⁶⁷⁶

777. Žalbena vijeće je potvrdilo da "razaranje civilnih objekata" i "lišavanje života, premlaćivanje, protivpravni napadi na civile i civilne objekte, protivpravno zatvaranje civila, [...] i pljačkanje", razmatrani zajedno, predstavljaju progon.¹⁶⁷⁷

778. Na osnovu gorenavedenog, Vijeće zaključuje da djelo uništavanja imovine sa teškim posljedicama po žrtvu, koje je izvršeno na diskriminatornoj osnovi i za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁷⁸

779. Djelo uništavanja imovine koje samo po sebi nema teške posljedice po žrtvu ipak može predstavljati zločin progona, ako je izvršeno na diskriminatornoj osnovi, ako su za njega ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti i ako se razmatra zajedno s drugim djelima.

¹⁶⁷³ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 149.

¹⁶⁷⁴ *Ibid.*, par. 146, 149.

¹⁶⁷⁵ *Ibid.*, par. 146 (u kojoj se citira Prvostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 631).

¹⁶⁷⁶ Ženevska konvencija IV, član 147.

¹⁶⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 108, 672.

(k) Uništavanje kulturnih spomenika i svetišta

780. Optuženi se u paragrafu 19(k) Optužnice tereti za progon koji obuhvata "namjerno ili bezobzirno uništavanje [...] javnih dobara, uključujući kulturne spomenike i svetišta navedena u Prilogu D".

781. Uništavanje kulturnih objekata može imati teške posljedice po osobe kojima su ti objekti važni. Prema ocjeni Pretresnog vijeća u predmetu *Kordić i Čerkez*, uništavanje vjerskih objekata "kada se počinii s nužnom diskriminatornom namjerom, predstavlja napad na sam vjerski identitet naroda. Kao takav, on je gotovo čista manifestacija pojma 'zločina protiv čovječnosti'".¹⁶⁷⁹

782. Vijeće smatra da uništavanje kulturnih objekata, kao djelo u osnovi progona, treba tumačiti kao uništavanje ili oštećivanje vjerskih, dobrotvornih i obrazovnih ustanova, ustanova namijenjenih umjetnosti i nauci, istorijskih spomenika i umjetničkih i naučnih djela, kada je počinilac djelovao s namjerom da uništi ili ošteti taj objekat ili bezobzirno zanemarujući znatnu vjerovatnoću da će doći do uništavanja ili oštećivanja.¹⁶⁸⁰

783. Djelo uništavanja kulturnih spomenika i svetišta, koje je izvršeno na diskriminatornoj osnovi i za koje su ispunjeni opšti uslovi za zločine protiv čovječnosti, predstavlja zločin progona.¹⁶⁸¹

¹⁶⁷⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 149.

¹⁶⁷⁹ Prvostepena presuda *Kordić i Čerkez*, par. 207.

¹⁶⁸⁰ *Ibid.*, par. 206, 362; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 765-7; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 596-9, 1021, 1023; Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 308-11.

¹⁶⁸¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 207; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 768; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 1023-4.

5.4.2 Pravni zaključci

(a) Uvođenje i održavanje mjera ograničavanja i diskriminacije, što je uključivalo uskraćivanje temeljnih prava

784. Na osnovu predloženih dokaza, iznesenih u dijelu 4 gore u tekstu, Vijeće zaključuje da su srpske vlasti i srpske snage ograničavale slobodu kretanja pretežno Muslimanima, ali i određenom broju Hrvata, i to uvođenjem policijskog časa, postavljanjem kontrolnih punktova, uvođenjem obaveznog javljanja lokalnoj policiji ili obaveznih dozvola za putovanje u sljedećim opštinama: Bileća, Čajniče, Čelinac, Doboj, Foča, Kalinovik, Ključ, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Sanski Most i Trnovo. Vijeće nadalje zaključuje da su srpske vlasti i srpske snage proizvoljnim pretresanjem kuća, često pod izgovorom da traže oružje, kršile pravo na privatnost pretežno Muslimana, ali i određenog broja Hrvata, u sljedećim opštinama: Bijeljina, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Foča, Hadžići, Nevesinje, Novo Sarajevo, Prijedor, Sanski Most i Zvornik.

785. Vijeće zaključuje da su srpske vlasti otpuštale policajce, sudije, javne službenike, pripadnike oružanih snaga i druge zaposlene koji su pretežno bili muslimanske nacionalnosti, iako je određeni broj bio i hrvatske nacionalnosti, u sljedećim opštinama: Banja Luka, Bileća, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čajniče, Čelinac, Foča, Gacko, Hadžići, Kalinovik, Ključ, Pale, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac, Teslić i Vlasenica.

786. Vijeće nadalje zaključuje da su srpske vlasti Muslimanima i Hrvatima uskraćivale ravnopravni pristup javnim službama u opštinama Bijeljina, Bosanski Petrovac, Čelinac i Prijedor, isključujući im struju, vodu i telefon, te zabranjujući djeci Muslimana i Hrvata da pohađaju državne škole u opštini Prijedor.

787. Vijeće zaključuje da su te mjere očito bile usmjerene protiv Muslimana i Hrvata, te da su, prema tome, predstavljale *de facto* diskriminaciju. Te mjere su primjenjivane isključivo na Muslimane i Hrvate zbog njihove nacionalnosti. Primjer za to je odluka o dodjeli posebnog statusa nesrpskom stanovništvu opštine koju je usvojilo Ratno predsjedništvo u Čelincu. Prema toj odluci, nesrbi su imali pravo nesmetano živjeti "u krugu svojih domaćinstava", te pravo da odu iz opštine pod uslovom da se odlazak provede organizovano i da odlazi cjelokupno domaćinstvo. Bilo im je zabranjeno kretanje od 16:00 do 6:00 sati, prodaja ili razmjena stambenih objekata bez odobrenja nadležnog opštinskog

organa, korištenje drugih sistema veze osim telefona u pošti, "zadržavanje" na javnim mjestima ili putovanje u druge gradove bez odobrenja nadležnog opštinskog organa. Stanovništvo Čelinca je bilo pretežno srpsko, Muslimani su bili malobrojna manjina, a Hrvata je bilo tek nekoliko. Odluka Ratnog predsjedništva se očito odnosila na pripadnike tih manjina isključivo zbog njihove nacionalnosti. U Foči su uvedena ograničenja kretanja za Muslimane, dok su se Srbi mogli slobodno kretati, a srpska vojna policija i vojnici pretraživali su muslimanska domaćinstva u potrazi za oružjem, novcem i drugim predmetima, dok srpske kuće nisu pretraživane ili su u najboljem slučaju pretraživane tek površno.

788. Vijeće, osim toga, zaključuje da su se te mjere diskriminacije primjenjivale u kontekstu šireg diskriminatornog napada na Muslimane i Hrvate u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da su se te mjere provodile na diskriminatornoj osnovi.

789. Goreopisane mjere ograničavanja provedene su u periodu kada su lišavanje života, proizvoljno hapšenje, zatočenje Muslimana i Hrvata, te pljačkanje i uništavanje njihove imovine postajali sve češći. Na primjer, srpski vojnici su muslimanskom stanovništvu sela Jošova u opštini Bosanski Novi naredili da napuste svoje domove i okupe se na jednom polju dok vojnici izvrše pretres njihovih domova u potrazi za oružjem. Nije pronađeno nikakvo oružje, a srpske snage su tri dana kasnije napale to selo i pritom spalile kuće i razorile dvije džamije. U Novom Sarajevu, srpski policajci i pripadnici paravojnih snaga pretraživali su domove Muslimana i Hrvata u potrazi za oružjem i pritom silovali i pljačkali. Vijeće zaključuje da mjere ograničavanja, kada se razmatraju zajedno sa zločinima protiv Muslimana i Hrvata, poput pomenutih, predstavljaju progon.

790. Vijeće zaključuje da su mjere ograničavanja i diskriminacije – konkretno, uskraćivanje zaposlenja, ograničavanje slobode kretanja, kršenje prava na privatnost i uskraćivanje ravnopravnog pristupa javnim službama – bile dio rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da gorenavedena djela uvođenja mjera ograničavanja i diskriminacije protiv Muslimana i Hrvata predstavljaju progon kao zločin protiv čovječnosti.

791. Vijeće je saslušalo brojne iskaze o mjeri diskriminacije koja se u Optužnici navodi kao peta, odnosno o uskraćivanju prava na sudski postupak, ali time će se pozabaviti u dijelovima 5.4.2(e) i (h) dolje u tekstu.

(b) Lišavanje života (ubistvo)

792. Vijeće je zaključilo da je u periodu na koji se odnosi Optužnica u 30 opština ubijeno približno 3.000 Muslimana i Hrvata, te da su oni ubijeni u sklopu rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo muslimanske i hrvatske nacionalnosti (vidi dio 5.2.2. gore u tekstu). Vijeće zaključuje da ta lišavanja života predstavljaju *de facto* diskriminaciju.

793. Vijeće nadalje zaključuje da su oni koji su ta lišavanja života počinili odabrali svoje žrtve na osnovu toga što su bile Muslimani ili Hrvati. Da su baš Muslimani birani za ubijanje i istrebljivanje pokazuje hotimičan izbor većinski muslimanskih sela za napade, kao što je to, na primjer, bio slučaj sa Hozićima i Agićima u opštini Bosanski Novi, sa Prhovom u opštini Ključ, Donjom Vinčom u opštini Pale, te Jaskićima i Sivicima u opštini Prijedor. U nekim slučajevima, na primjer u Suhaći u opštini Bosanski Novi i u Lješevu u opštini Ilijaš, seljani Muslimani su razoružani neposredno prije napada, kako bi se onemogućio svaki otpor. U napadu na grad srpske snage su koristile naoružanje koje je garantovalo da će biti velik broj poginulih, uključujući tešku artiljeriju. Osim postojanja diskriminatorne namjere o kojem se može izvući zaključak iz napada na muslimanska sela, utvrđeni su i slučajevi iskazane namjere. Tokom napada na muslimansko selo Ahatovići u opštini Novi Grad, srpske snage su seljanima Muslimanima koji su se skrivali u šumi dovikivale: "Balije, predajte se, ili ćemo vam pobiti žene i djecu /prijevod s engleskog/". "Balija" je pogrdno ime za Muslimana. U tom napadu, zarobljeno je i ubijeno 15 seljana muslimanske nacionalnosti. Srpski stražari su jedne noći u logoru Luka u Brčkom pjevali pjesme koje su sadržavale i sljedeće stihove: "Balije, crno vam se piše. Malo vam je ostalo. Istrebićemo vas /prijevod s engleskog/". Te noći su pogubljena najmanje dva zatočenika, nakon čega je Goran Jelisić izjavio: "Još jedan balija manje! /prijevod s engleskog/" Isto tako, u Foči su civili Muslimani pokupljeni i ubijeni isključivo zbog svoje nacionalnosti.

794. Vijeće nadalje zaključuje da su ta lišavanja života počinjena u okviru šireg diskriminatornog napada na Muslimane i Hrvate u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je i opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da su ta lišavanja života bila počinjena na diskriminatornoj osnovi. Vijeće stoga zaključuje da predstavljaju progon kao zločin protiv čovječnosti.

(c) Okrutno ili nečovječno postupanje, uključujući stvaranje i održavanje nehumanih životnih uslova

795. Vijeće zaključuje da su srpske vlasti, svojim djelima i propustima, stvorile i održavale nehumane životne uslove u mnogim zatočeničkim centrima u kojima su bili zatočeni Muslimani i Hrvati (vidi odjeljak (e) dolje u tekstu). Zatočenici nisu dobijali dovoljno hrane, vode ili medicinske njege, bili su zatočeni na krajnje skućenom prostoru i u nehigijenskim uslovima.

796. Na primjer, zatočenici u KP domu [C13.8] u Foči dobijali su obroke jedva dovoljne za preživljavanje i izuzetno su izgubili na težini. Osim toga, nisu im bile dozvoljene posjete, tako da nisu mogli dopuniti svoje mršave porcije hrane. U Zvorniku je 20 zatočenika, u roku od nekoliko sati po dolasku u Tehničku školu u Karakaju [C34.10], umrlo od toplotnog udara i nedostatka vode. U logoru Omarska [C25.4] u opštini Prijedor, do 600 zatočenika držali su na betoniranoj površini na otvorenom, u svim vremenskim uslovima, dok je zatvor "Betonirka" [C28.1] u Sanskom Mostu bio toliko pretrpan da su zatočenici bili prisiljeni spavati u sjedećem položaju. Neki zatočenički centri, poput logora Omarska, funkcionisali su kao zatočenički objekti za duže zatočenje, gdje su zatočenici više mjeseci živjeli u nehumanim uslovima.

797. Vijeće zaključuje da su, osim u gorepomenutim centrima za zatočenje, nehumani životni uslovi stvoreni i održavani u logoru Manjača [C1.4] u Banjoj Luci; u Đačkom domu [C3.5] u Bileći; na stadionu Mlakve [C5.2] u Bosanskom Novom; u logoru Kozila [C6.1] u Bosanskom Petrovcu; u logoru Luka [C8.7] u Brčkom; u srednjoj školi u Foči [C13.20] i u sportskoj dvorani "Partizan" [C13.4] u Foči; u zatočeničkom centru u Podlugovima [C17.5] u opštini Ilijaš; u skladištu baruta Jelašačko Polje [C18.4] u opštini Kalinovik; u zatvoru u Kotor-Varošu [C20.5]; u podrumu toplane [C21.1] u Nevesinju; u kasarni "Rajlovac" [C22.1] u Novom Gradu; u zatvoru Kula [C23.2] u Novom Sarajevu; u sportskom kompleksu [C24.2] na Palama; u logorima Keraterm [C25.5] i Trnopolje [C25.6] u Prijedoru; u zatvoru Sanski Most [C28.7]; i u logoru Sušica [C32.6] u Vlasenici.

798. Vijeće takođe zaključuje da su zatočene Muslimane i Hrvate u brojnim zatočeničkim centrima fizički i psihički zlostavljali pripadnici srpskih snaga, koji su ili bili stražari u tim objektima ili im se dozvoljavao ulazak u te zatočeničke centre. Zatočenike su

redovno tukli u mnogim zatočeničkim centrima. U logoru Batković [C2.5] u Bijeljini su, na primjer, neke zatočenike triput dnevno tukli i prisiljavali ih da tuku jedni druge. Izuzetno teška premlaćivanja vršena su u KP domu [C13.8] u Foči, u kojem su zatočenici znali biti tako žestoko premlaćeni da danima nisu mogli hodati. U školi "Petar Kočić" [C4.2] u Bosanskoj Krupi i Đačkom domu [C3.5] u Bileći, zatočenicima su davani elektrošokovi. Mnogi zatočenici su u tim premlaćivanjima zadobili teške povrede. U mnogim slučajevima zatočenike su u stvari tukli do smrti. Vijeće je razmotrilo takve događaje u dijelu 5.2.2. gore u tekstu.

799. Osim u gorenavedenim zatočeničkim centrima, zatočenici su fizički i psihički zlostavljani i u sljedećim zatočeničkim centrima: u logoru Manjača [C1.4] u Banjoj Luci; u policijskoj stanici u Bileći [C3.2]; u policijskoj stanici [C5.11], u Vatrogasnom domu [C5.7], na stadionu Mlakve [C5.2] i u hotelu "Una" [C5.6] u Bosanskom Novom; u policijskoj stanici [C6.2] i u logoru Kozila [C6.1] u Bosanskom Petrovcu; u školi "Vuk Karadžić" [C7.4] u Bratuncu; u Vatrogasnom domu [C8.1], u hotelu "Posavina" [C8.8], u džamiji Kolobara [C8.4] i u logoru Luka [C8.7] u Brčkom; u policijskoj stanici [C10.1] i u zgradi SDK [C10.4] u Čelincu; u zatvoru Spreča [C11.6] i u opštinskom zatvoru [C32.3] u Doboju; u vojnom skladištu u Livadama [C13.11] u opštini Foča; u policijskoj stanici u Gacku [C14.2]; u štabu Civilne zaštite [C15.1], u zgradi Skupštine opštine [C15.4], u Sportskom centru [C15.3=C15.5] i u barakama "Vranica" [C15.6] u Hadžićima; u skladištu baruta Jelašačko Polje [C18.4] i u osnovnoj školi [C18.2] u Kalinoviku; u policijskoj stanici [C19.1] i u sportskoj dvorani [C19.6] u Ključu; u osnovnoj školi u Kotor-Varošu [C20.3]; u policijskoj stanici [C20.4], u zatvoru [C20.5] i u osnovnoj školi u Grabovici [C20.13] u opštini Kotor-Varoš; u podrumu toplane [C21.1] u Nevesinju; u kasarni "Rajlovac" [C22.1] u Novom Gradu; u Lukavici [C23.6]; u zatvoru u Kuli [C23.2]; u zgradi "Šopinga" na Grbavici [C23.1] u opštini Novo Sarajevo; u sportskom kompleksu na Palama [C24.2]; u Ljubiji [C25.10]; u logorima Trnopolje [C25.6], Omarska [C25.4] i Keraterm [C25.5] u opštini Prijedor; u policijskoj stanici [C28.5], u zarobljeničkom logoru "Betonirka" [C28.1] i hali fabrike "Kringa" [C28.3] u Sanskom Mostu; u policijskoj stanici u Tesliću [C31.3=C31.6]; u opštinskom zatvoru i logoru Sušica [C32.6] u Vlasenici; u policijskoj stanici [C33.8] i u Planjinoj kući [C33.1] u Vogošći; u Tehničkoj školi u Karakaju [C34.10], fabrici "Alhos" [C34.18], fabrici "Standard" [C34.5=C34.19],

na "Ekonomiji" [C34.9], u "Novom izvoru" [C34.1=C34.2], u Domu kulture u Drinjači [C34.23] i u Domu kulture u Čelopeku [C34.8] u opštini Zvornik.

800. Vijeće zaključuje da su zatočeni Muslimani i Hrvati u više zatočeničkih centara silovani ili seksualno zlostavljani. Na primjer, u logoru Batković [C2.5] u Bijeljini, zatočene muškarce su prisiljavali da jedni s drugima vrše ponižavajuće seksualne radnje u prisustvu drugih zatočenika. Žene i djevojčice su redovno silovane u nekoliko zatočeničkih centara u Foči, konkretno u motelu "Bukovica" [C13.19], u radničkim barakama u Buk-Bijeloj [C13.6], u srednjoj školi [C13.1] i u Karamanovoj kući u Miljevini [C13.3=13.15]. Seksualnog zlostavljanja je bilo i u logoru Luka [C8.7] u Brčkom; u štabu Civilne zaštite [C15.1], u jednoj fabrici u okolini Hadžića [C15.2] i u Sportskom centru [C15.3=15.5] u opštini Hadžići; u osnovnoj školi u Kalinoviku [C18.2]; u policijskoj stanici [C20.4] i Pilani [C20.7] u Kotor-Varošu; u policijskoj stanici [C33.8] u Vogošći; i u Domu kulture u Čelopeku [C34.8] u opštini Zvornik.

801. Vijeće zaključuje da su srpske snage, osim toga, tokom oružanih napada na gradove i sela tukle i na druge načine zlostavljale civile muslimanske i hrvatske nacionalnosti, nanoseći im teške tjelesne ili duševne povrede, u sljedećim opštinama: Bosanski Novi, Kotor-Varoš, Prijedor, Novo Sarajevo, Teslić, Foča, Gacko, Rogatica i Višegrad.

802. Na primjer, tokom napada na grad Bosanski Novi, srpski vojnici su zarobili jednog svjedoka i njegovog brata, te ih natjerali da kleče okrenuti prema zidu. Ti srpski vojnici su ih potom natjerali da pjevaju srpske pjesme i pucali po zidu oko njih. U Kotor-Varošu, pripadnici jedne srpske paravojne jedinice podvrgli su teškom zlostavljanju grupu Muslimana iz naselja Kotor. Ti Srbi su Muslimane tukli puškama i vrijeđali, nazivajući ih "balijama" i "ustašama". Osim toga, na jednog od Muslimana su pustili psa, a nekoliko Muslimana su prisilili da tuku članove svoje porodice. Nakon napada na muslimansko selo Mješaja/Trošanjan u opštini Foča, srpski vojnici tukli su seljane Muslimane kundacima i granama, udarali ih nogama i nazivali ih ustašama. Uslijed tog surovog premlaćivanja jedna od žrtava je izgubila oko.

803. Vijeće zaključuje da su nehumani uslovi života u zatočeničkim centrima i zlostavljanje Muslimana i Hrvata tokom napada na gradove i sela, kao i u zatočeničkim centrima, uzrokovali teške povrede, kao i duševnu i fizičku patnju žrtava. U vezi sa stvaranjem i održavanjem nehumanih uslova života u zatočeničkim centrima, Vijeće

zaključuje da su počinioci ili imali namjeru nanijeti zatočenima teške duševne i tjelesne povrede ili su znali da će njihova djela ili propusti vjerojatno dovesti do nanošenja teške duševne ili tjelesne patnje ili povrede, ili teškog napada na ljudsko dostojanstvo, te da su pokazali bezobzornost u pogledu takvog ishoda. U vezi sa zlostavljanjem Muslimana i Hrvata tokom napada na gradove i sela, te u zatočeničkim centrima, Vijeće zaključuje da su počinioci imali namjeru nanijeti takve teške povrede, kao i tešku duševnu i tjelesnu patnju. Vijeće stoga zaključuje da sva ta djela i propusti predstavljaju okrutno ili nečovječno postupanje.

804. Žrtve tog okrutnog ili nečovječnog postupanja bili su isključivo Muslimani i Hrvati, zbog čega Vijeće zaključuje da su ta lišavanja života bila *de facto* diskriminatorna. Nadalje, žrtve su birane na osnovu njihove nacionalnosti. Mnoge zatočene Muslimane su nazivali "balijama" ili ih na druge načine vrijeđali. Neke od zatočenih Muslimana su tjerali da pljuju po muslimanskoj zastavi ili da pjevaju srpske nacionalističke pjesme. Dragoljub Kunarac je, silujući jednu od žena u zatočeničkom centru u Foči, verbalnom i fizičkom agresijom izrazio svoje stanovište da su silovanja Muslimanki jedan od mnogih načina na koji Srbi mogu potvrditi svoju nadmoć i pobjedu nad Muslimanima. S tim u vezi, Vijeće uzima u obzir i činjenicu da su Muslimane i Hrvate zatočavali na diskriminatornoj osnovi (vidi odjeljak (e) dolje u tekstu).

805. Vijeće takođe zaključuje da to okrutno i nečovječno postupanje ulazi u okvir šireg diskriminatornog napada usmjerenog protiv Muslimana i Hrvata u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da se to okrutno i nečovječno postupanje zasnivalo na diskriminaciji.

806. Vijeće nadalje zaključuje da su gorepomenute žrtve u vrijeme kada se prema njima okrutno ili nečovječno postupalo bile zarobljene ili zatočene, ili da i inače nisu aktivno učestvovala u neprijateljstvima. Vijeće zaključuje da je okrutno ili nečovječno postupanje bilo dio rasprostranjenog i sistematskog napada na civilno stanovništvo muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da svi gorenavedeni slučajevi okrutnog ili nečovječnog postupanja predstavljaju progon kao zločin protiv čovječnosti.

(d) Prisilno premještanje ili deportacija

807. Vijeće je zaključilo da su Muslimani i Hrvati prisilno raseljeni iz 32 opštine, te da je to učinjeno u okviru rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti (vidi dio 5.3.2). Vijeće zaključuje da je to prisilno premještanje bilo *de facto* diskriminatorno.

808. Vijeće nadalje zaključuje da su Muslimani i Hrvati bili prisiljeni otići ili su prognani iz tih opština zbog svoje nacionalnosti. Kao što je opisano u dijelu 5.3.2. gore u tekstu, mnogi Muslimani i Hrvati bili su prisiljeni napustiti svoje domove zbog diskriminatornih mjera koje su uvele srpske vlasti i zbog nasilja koje je bilo usmjereno baš protiv njih. Njihov progon je često bio popraćen razaranjem svetišta i objekata od značaja za te grupe. Muslimani i Hrvati su, da bi otišli, u jednom broju opština morali prepisati svoju imovinu srpskim vlastima. Pravoslavne crkve se nikad nisu razarale, a imovina Srba nije se pljačkala ni plijenila.

809. Vijeće zaključuje da je upravo prisilno raseljavanje Muslimana i Hrvata bilo cilj diskriminatornog napada na te grupe u svim opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Iz tog razloga, Vijeće zaključuje da se prisilno premještanje očito vršilo na diskriminatornoj osnovi.

(e) Protivpravno zatočenje (zatvaranje)

810. Vijeće zaključuje da su srpske vlasti u zatočeništvu držale pretežno civile Muslimane, ali i Hrvate, u više od 350 zatočeničkih objekata, od kojih se većina navodi u Prilogu C Optužnice, u sljedeće 33 opštine: Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboj, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Kalinovik, Ključ, Kotor-Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Novo Sarajevo, Pale, Prijedor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac, Teslić, Trnovo, Vlasenica, Vogošća i Zvornik.¹⁶⁸² Što se tiče 36 objekata navedenih u prilogu Optužnice,

¹⁶⁸² U vezi sa zatočeničkim centrima navedenim u Prilogu C Optužnice, Vijeće upućuje na dio 4 ove Presude u kojem se svi centri koje Vijeće smatra dokazanim navode po imenu i oznakama. Pored toga, u dijelu 4 se govori i o sljedećim zatočeničkim centrima koji se izričito ne navode u Optužnici, ali koje Vijeće smatra dokazanim: Bijeljina - Mauzerov privatni zatvor ili klaonica; Hadžići - srednjoškolski centar (SŠC), Garaže, zgrada TO-a, podrum hotela, zatvor u Tarčinu, kasarna "Žunovnica", zgrada socijalnog i kasarna "Blažuj"; Ilidža - zgrada Kulturno-sportskog centra, skladište "Energoinvesta", bolnica "Kasindol", Grafička škola, obdanište i kasarna "Blažuj"; Ilijaš - Tehnička škola, stara zgrada željezničke stanice, skladište preduzeća "INA", stare kuće Jamjanovića, stara jama u Podlugovima, punkt službe za održavanje puteva u zimskim uslovima u Nišićima, hala pogona MIK u Podlugovima, betonski bunker uz rijeku Stavanju u Podlugovima; Novi Grad - skladište preduzeća "Energopetrol", Distribicioni centar, "Kisikana"; Pale - Dom kulture i

Vijeće nije dobilo dovoljno dokaza za zaključak da su oni radili kao zatočenički centri u kojima su civili muslimanske i hrvatske nacionalnosti bili protivpravno zatočeni ili nije zaključilo da su oni radili u periodu ili u opštinama na koji se Optužnica odnosi.¹⁶⁸³

811. Razni objekti u tim opštinama, poput zatvora, policijskih stanica, škola, zgrada opštine, privrednih objekata, hotela i sportskih objekata, korišteni su kao zatočenički centri. Srpske snage su često hapsile i zatočavale Muslimane i Hrvate nakon napada na njihova sela i gradove. Ponekad su osobe smještane u objekte za privremeno zatočenje do premještanja u zatočeničke objekte za duže zatočenje. Na primjer, u opštini Vlasenica, specijalna jedinica MUP-a je, nakon napada na Sušicu i nekoliko drugih sela, zatočila muškarce u zgradi opštinskog suda prije nego što ih je prebacila u logor Sušica.

812. Srpske snage su uhapsile više hiljada Muslimana i Hrvata i držale ih zatočene u gorenavedenim zatočeničkim centrima. Zatočenike su ponekad svrstavali u razne kategorije, na primjer, zatočenici koji su od bezbjednosnog interesa za Srbe, zatočenici koji su pomagali u finansiranju ili nabavci oružja, i zatočenici o kojima Srbi nisu imali saznanja i prema kojima je trebalo postupati kao sa taocima koji će biti razmijenjeni za građane srpske nacionalnosti. Prema drugoj kategorizaciji u opštini Prijedor, grupa A sastojala se od zatočenika koji "nisu bili krivi ni za šta", grupa B i grupa C sastojale su se od osoba koje su bile pristaše ili članovi SDA, ili su učestvovala u napadima na Prijedor, ili su te napade finansirale. Vijeće zaključuje da se iz tih kategorija vidi da su hapšenja i zatočenja Muslimana i Hrvata bila rasprostranjena pojava, kao i to da se nisu ograničavala na zakonski utemeljen pritvor. To odgovara i brojnim iskazima svjedoka koje je Vijeće saslušalo. Vijeće nadalje napominje da su zatočenici u velikom broju slučajeva bili isključivo, ili gotovo isključivo, Muslimani i Hrvati, dok su stražari uvijek bili srpske nacionalnosti. Vijeće zaključuje da su srpske snage zatvarale Muslimane i Hrvate na osnovu njihove nacionalne pripadnosti, te da su ta hapšenja i zatočenja stoga bila protivpravna, *de facto* diskriminatorna i počinjena na diskriminatornoj osnovi.

813. U vezi s tom diskriminatornom osnovom, Vijeće uzima u obzir i činjenicu da su ta protivpravna zatočenja počinjena u okviru šireg diskriminatornog napada usmjerenog

kasarna u Hrenovici; Trnovo - vikendice; Vlasenica - opštinski sud; Vogošća - bunker kod "Sonje" pored pansiona "Kon Tiki", sportski centar, tunel Krivoglavci i UNIS-ove tvornice.

¹⁶⁸³ Bijeljina: C2.6, C2.7, C2.10, C2.13-C2.15; Bosanska Krupa: C4.3; Bosanski Petrovac: C6.3; Bratunac: C7.1, C7.7, C7.8; Brčko: C8.10, C8.16; Doboj: C11.28, C11.29, C11.30; Donji Vakuf: C12.1, C12.12; Foča: C13.5, C13.16; Ilidža: C16.4; Ilijaš: C17.4, C17.6; Kalinovik: C18.1; Ključ: C19.7; Nevesinje: C21.2; Pale: C24.1, C24.3; Rogatica: C26.4, C24.9; Sanski Most: C28.16, C28.18-C28.20; Vlasenica: C.32.7; Vogošća: C33.6.

protiv Muslimana i Hrvata u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da su ta protivpravna zatočenja bila počinjena na diskriminatornoj osnovi.

814. Vijeće zaključuje da su ta protivpravna zatočenja bila dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da protivpravno zatočenje predstavlja progon kao zločin protiv čovječnosti.

(f) Prisilni rad

815. Vijeće zaključuje da su srpske snage koristile Muslimane i Hrvate za prisilni rad na liniji fronta, uključujući kopanje rovova i nošenje municije, u sljedećih sedam opština: Bijeljina, Bosanska Krupa, Brčko, Novo Sarajevo, Teslić, Vlasenica i Vogošća. Sve žrtve navedenih događaja bile su zatočene u raznim zatočeničkim centrima kada su odvedene na prisilni rad. Na primjer, zatočenike u logoru Batković u Bijeljini i logoru Sušica u Vlasenici redovno su prisiljavali na fizički rad, koji je uključivao kopanje rovova. Uzimajući u obzir zaključke u vezi s protivpravnim zatočenjem i uslovima u zatočeničkim centrima (odjeljci (c) i (e) gore u tekstu), Vijeće zaključuje da zatočenici nisu imali stvarnu mogućnost da daju svoj pristanak na to da budu korišteni za rad, zbog čega je taj rad bio prisilan.

816. S obzirom na to da su žrtve bile Muslimani ili Hrvati, Vijeće zaključuje da su djela prisiljavanja na rad bila *de facto* diskriminatorna. Budući da je Vijeće već zaključilo da su Muslimani i Hrvati na diskriminatornoj osnovi držani u zatočeništvu u zatočeničkim centrima u kojima se prakticirao prisilni rad, može se izvesti zaključak da su na istoj osnovi i birani za prisilni rad.

817. Vijeće, osim toga, zaključuje da su djela prisiljavanja na rad počinjena u okviru šireg diskriminatornog napada usmjerenog protiv Muslimana i Hrvata u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da su djela prisiljavanja na rad počinjena na diskriminatornoj osnovi.

818. Vijeće zaključuje da je taj prisilni rad bio dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da ta djela prisiljavanja na rad predstavljaju progon kao zločin protiv čovječnosti.

(g) Živi štitovi

819. Vijeće zaključuje da su u Rogatici i Vogošći srpski vojnici koristili seljane i zatočene osobe muslimanske i hrvatske nacionalnosti kao živi štit. Vijeće je utvrdilo da je u tim događajima poginulo 39 Muslimana. Vijeće o tom lišavanju života govori u dijelu 5.2.2 gore u tekstu, te se ono ovdje neće dalje razmatrati.

(h) Oduzimanje ili pljačkanje imovine

820. Vijeće zaključuje da su djela oduzimanja ili pljačkanja imovine Muslimana i Hrvata počinjena u sljedećih 27 opština: Banja Luka, Bijeljina, Bileća, Bratunac, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Čajniče, Čelinac, Donji Vakuf, Foča, Gacko, Hadžići, Ilidža, Kalinovik, Ključ, Kotor-Varoš, Novo Sarajevo, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Sanski Most, Teslić, Višegrad, Vlasenica, Vogošća i Zvornik.

821. Srpske vlasti su u mnogim opštinama provodile odluke kojima se Muslimani prisiljavaju da se odreknu sve svoje imovine u korist opštine kako bi im se dozvolilo da odu. Kao što je rečeno u dijelu 5.3.2. gore u tekstu, oni su na odlazak bili potaknuti nasiljem i diskriminatornim mjerama protiv Muslimana i Hrvata. Muslimani nisu imali drugog izbora nego da prepisu svoju imovinu srpskoj opštini, pri čemu zauzvrat nisu dobili ništa osim pismene dozvole za odlazak s tog područja.

822. U Bosanskom Petrovcu, na primjer, Ratno predsjedništvo je usvojilo odluku prema kojoj "sve porodice koje su sklopile ugovore o zamjeni stanova, kuća i druge nepokretne imovine mogu napuštati područje opštine Petrovac". Muslimanskim porodicama koje nisu predočile ugovore o zamjeni dozvoljeno je da odu samo ako prethodno svu svoju pokretnu i nepokretnu imovinu daruju opštini. Slične procedure su uvedene i u Bosanskom Novom, Foči, Ključu, Prnjavoru, Vlasenici i Zvorniku. U nekim opštinama je Muslimanima koji su bili vlasnici neke imovine, a koji su već otišli s dotičnog područja, bilo naloženo da se u vrlo kratkom roku jave opštinskim organima ili im prijete opasnost da će njihova imovina pripasti opštini. U drugim slučajevima, Srbi su jednostavno preuzimali kuće i stanove iz kojih su istjerani Muslimani i Hrvati.

823. Djela oduzimanja i pljačkanja koje su izvršile naoružane srpske strane uključuju i pljačke privatnih kuća i poslovnih objekata u vlasništvu Muslimana i Hrvata. Te pljačke su vršene za vrijeme i nakon napada na gradove i sela, kao i tokom deportacije ili prisilnog premještanja. Osim toga, zatočeni Muslimani i Hrvati su tokom zatočeništva bili prisiljavani da predaju svoju imovinu, nakit, novac i dokumente srpskim vojnicima ili stražarima u zatočeničkim centrima.

824. U vezi sa zapljenom privatnih kuća, Vijeće je uzelo u obzir kako materijalnu tako i emotivnu vrijednost te imovine, te svrhu zapljene, odnosno da su se Muslimani i Hrvati željeli natjerati da odu iz opštine i da se ne vrata. Vijeće je uvjeren da je takva vrsta oduzimanja imala teške posljedice po žrtve. Vijeće nije imalo dovoljno informacija da ocjeni kakve je posljedice po žrtve imalo pljačkanje privatnih kuća i poslovnih objekata, te drugi oblici pljačke koji se opisuju dolje u tekstu.

825. S obzirom na to da su žrtve navedenog oduzimanja i pljačkanja bile Muslimani i Hrvati, Vijeće zaključuje da je ono bilo *de facto* diskriminatorno. Vijeće smatra da je u ovom predmetu često postojala veza između oduzimanja i pljačkanja, s jedne strane, i protivpravnog zatočenja i prisilnog premještanja, s druge. U Vlasenici je, na primjer, Muslimanima zatočenim u vlaseničkoj policijskoj stanici [C32.1] 21. maja 1992. naredeno da izađu iz ćelija, nakon čega su ukrcani u autobuse. Srpski vojnici su potom zaplijenili lične predmete zatočenika, uključujući novac i dokumente, prije nego što su ih odveli na pogubljenje. Taj događaj je podrobnije opisan u dijelu 4. U avgustu 1992. više žena, djece i staraca zatočenih u Pilani [C20.7] u Kotor-Varošu pušteno je na slobodu, ukrcano u autobuse i prisilno odvezeno iz te opštine. Usput su se u autobuse u kojima su se vozili ukrcali pripadnici paravojnih snaga i oteli zatočenicima preostali novac i nakit. Vijeće nadalje smatra da su odluke i uputstva opštinskih vlasti u vezi s imovinom, kako je gore navedeno, bile sastavni dio prisilnog premještanja Muslimana i Hrvata s teritorije te opštine. Vijeće je zaključilo da su protivpravna zatočenja i prisilna premještanja vršena na diskriminatornoj osnovi (vidi odjeljke (d) i (e) gore u tekstu).

826. Vijeće takođe zaključuje da su oduzimanje i pljačkanje vršeni u okviru šireg diskriminatornog napada usmjerenog protiv Muslimana i Hrvata u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2, gore u tekstu. Naposlijetku, Vijeće zaključuje da su ta oduzimanja i pljačkanja vršena na diskriminatornoj osnovi.

827. Vijeće zaključuje da takva zapljena privatnih kuća predstavlja progon. Vijeće nadalje zaključuje da se, premda drugi slučajevi oduzimanja i pljačkanja možda sami po sebi i za sebe ne predstavljaju progon, ova djela moraju razmatrati zajedno s djelima s kojima su bila povezana: ubijanjem, deportacijom i protivpravnim zatočenjem Muslimana i Hrvata. Vijeće stoga zaključuje da svi gorenavedeni događaji predstavljaju progon.

828. Vijeće zaključuje da je oduzimanje i pljačkanje imovine Muslimana i Hrvata bilo dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da to oduzimanje i pljačkanje imovine predstavlja progon kao zločin protiv čovječnosti.

(i) Uništavanje privatne imovine

829. Vijeće zaključuje da su djela uništavanja privatne imovine u vlasništvu Muslimana i Hrvata, uključujući domove i poslovne objekte, počinjena u sljedećih 19 opština: Banja Luka, Bratunac, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Foča, Ilijaš, Ključ, Kotor-Varoš, Novi Grad, Pale, Prijedor, Prnjavor, Sanski Most, Trnovo i Vlasenica.

830. Privatne kuće u vlasništvu Muslimana i Hrvata uništavane su tokom napada i zauzimanja gradova i sela od strane srpskih snaga u svim navedenim opštinama. Kuće su razarane granatiranjem, eksplozivom ili su spaljene do temelja. Kada su srpske snage, na primjer, granatirale muslimansko selo Ahatovići u opštini Novi Grad, razorene su gotovo sve od 130 kuća u tom selu. U opštini Bratunac, tokom napada na Glogovu 9. maja 1992., srpske snage su, nakon što je 65 seljana ubijeno a ostali su zatočeni, spalile većinu kuća u tom selu. Srpske snage su u maju i junu 1992. u više muslimanskih sela i zaselaka u opštini Vlasenica izvršile vojne akcije, pri čemu su imale izričita naređenja da spale sve kuće kako se njihovi vlasnici ne bi vratili. U stvari, gotovo sve muslimanske kuće na tom području su razorene. Poslovni objekti su razarani u Banjoj Luci, Kotor-Varošu, Prnjavoru i Sanskom Mostu. U Sanskom Mostu su, na primjer, pripadnici paravojne grupe SOS razorili 28 radnji i restorana u vlasništvu Muslimana i Hrvata.

831. Vijeće zaključuje da su djela uništavanja privatnih kuća imala teške posljedice po žrtve, iz razloga koji su već navedeni u odjeljku (h) gore u tekstu. Vijeće nije imalo

dovoljno informacija da ocijeni kakve je posljedice po žrtve imalo uništavanje poslovnih objekata u njihovom vlasništvu.

832. S obzirom na to da su žrtve uništavanja privatne imovine bili Muslimani i Hrvati, Vijeće zaključuje da je to uništavanje bilo *de facto* diskriminatorno. Vijeće smatra da je to uništavanje bilo povezano s napadima na muslimanske i hrvatske gradove, sela i zaselke, zbog čega je privatna imovina tih grupa bila uništavana, a srpska imovina je bila pošteđena. U Brčkom, na primjer, srpske snage nisu davale vatrogascima da gase vatru u muslimanskim kućama, ako se one nisu nalazile uz srpske kuće.

833. Vijeće, osim toga, zaključuje da je uništavanje privatne imovine počinjeno u okviru šireg diskriminatornog napada usmjerenog protiv Muslimana i Hrvata u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2 gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da je oduzimanje i pljačkanje izvršeno na diskriminatornoj osnovi.

834. Vijeće zaključuje da takvo uništavanje privatnih kuća predstavlja progon. Vijeće nadalje zaključuje da slučajeve razaranja poslovnih objekata, premda oni možda sami po sebi i za sebe ne predstavljaju progon, treba razmatrati zajedno s djelima s kojima su bili povezani: ubijanjem, deportacijom i protivpravnim zatočenjem Muslimana i Hrvata. Vijeće stoga zaključuje da svi gorenavedeni događaji predstavljaju progon.

835. Vijeće zaključuje da je uništavanje privatne imovine bilo dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da to uništavanje privatne imovine predstavlja progon kao zločin protiv čovječnosti.

(j) Uništavanje kulturnih spomenika i svetišta

836. Vijeće zaključuje da su srpske snage teško oštetile ili razorile više od 200 kulturnih spomenika i svetišta, uglavnom džamija, ali i katoličkih crkvi, od kojih je većina navedena u Prilogu D Optužnice, u sljedećih 26 opština: Bijeljina, Bosanska Krupa, Bosanski Novi, Bosanski Petrovac, Bratunac, Brčko, Čajniče, Čelinac, Doboje, Foča, Ilijaš, Kalinovik, Ključ, Kotor-Varoš, Nevesinje, Novi Grad, Prijedor, Prnjavor, Rogatica, Sanski Most, Sokolac, Teslić, Trnovo, Višegrad, Vogošća i Zvornik.¹⁶⁸⁴ U vezi s nekoliko džamija

¹⁶⁸⁴ U vezi sa spomenicima i svetištima navedenim u Prilogu C Optužnice, Vijeće upućuje na dio 4 ove Presude, u kojem se svi spomenici i svetišta koje Vijeće smatra dokazanim navode po imenu i oznakama. Osim toga, u dijelu 4 se govori i

navedenih u Prilogu D Optužnice, Vijeću nije predočeno dovoljno dokaza za zaključak da su ih razorile srpske snage, ili da su one razorene u periodu na koji se odnosi Optužnica ili u jednoj od opština na koje se odnosi Optužnica.¹⁶⁸⁵

837. Vijeće zaključuje da su srpske snage namjerno i bezobzirno razorile gorepomenute džamije, crkve i druge vjerske spomenike. Džamije su često prvo rušene eksplozivom, a potom dodatno razarane građevinskim mašinama.

838. S obzirom na to da su ti spomenici i svetišta bili muslimanski, a u nekim slučajevima hrvatski, Vijeće zaključuje da je to uništavanje bilo *de facto* diskriminatorno. Vijeće zaključuje da su ti muslimanski i hrvatski spomenici birani za uništavanje kao vjerski simboli tih etničkih grupa. Na primjer, pripadnici 6. krajiške brigade srušili su Hasanbegovu džamiju u Sanskom Mostu, nakon čega je na groblju te džamije napravljeno parkiralište. Kada je gorjela džamija u centru Brčkog, vojnici su izrazili svoje zadovoljstvo zbog uništenja džamije i zabranili vatrogascima da gase požar. Vijeće zaključuje da su srpske snage razarale džamije kako bi zatrle svaki trag muslimanske kulture i religije.

839. Vijeće, osim toga, zaključuje da je to uništavanje kulturnih spomenika i svetišta počinjeno u okviru šireg diskriminatornog napada usmjerenog protiv Muslimana i Hrvata u opštinama na koje se odnosi Optužnica, kako je opisano u dijelu 5.1.2, gore u tekstu. Naposljetku, Vijeće zaključuje da je to uništavanje počinjeno na diskriminatornoj osnovi.

840. Vijeće zaključuje da je uništavanje kulturnih spomenika i svetišta bilo dio rasprostranjenog i sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Vijeće stoga zaključuje da to uništavanje kulturnih spomenika i svetišta predstavlja progon kao zločin protiv čovječnosti.

o sljedećim spomenicima i svetištima koji se izričito ne navode u Optužnici, ali ih Vijeće smatra dokazanim: Bijeljina - jedna džamija; Bosanska Krupa - tri muslimanska i katolička spomenika; Bosanski Petrovac - jedna džamija; Bratunac - dvije džamije; Doboј - sedamnaest džamija; Foča - dvadeset i tri džamije; Ilijaš - osamnaest džamija; Kalinovik - Kutina i Jesalica; Ključ - četiri muslimanska spomenika; Kotor-Varoš - pet džamija; Nevesinje - jedna katolička crkva; Novi Grad - jedna džamija; Prijedor - jedna džamija; Prnjavor - jedna džamija; Rogatica - sedam džamija; Sanski Most - jedanaest džamija; Sokolac - četiri džamije; Teslić - četiri džamije; Trnovo - jedna džamija; Višegrad - pet džamija; Vogošća - džamija u Ugorskom, mesdžid (džamija bez minareta) u Karauli Donjoj, Vogošća, mesdžid u Tihovićima, mesdžid u Gori i mesdžid u Krču, nezavršena džamija u blizini hotela "Park" i katolička crkva u Semizovcu; Zvornik - devnaest muslimanskih spomenika.

¹⁶⁸⁵ Bosanska Krupa: D2.1; Bosanski Novi: D3.4, D3.5, D3.7; Bosanski Petrovac: D4.1, D4.4; Čajniče: D7.3; Doboј: D9.3; Donji Vakuf: D10.1-D10.5; Foča: D11.4, D11.4; Hadžići: D12.1, D12.2; Ključ: D15.1-D15.3, D15.5, D15.7; Nevesinje: D17.5; Prijedor: D18.2, D18.3, D18.6-D18.11; Rogatica: D20.3, D20.4; Rudo: D21.1-D21.4; Sanski Most: D22.2, D22.8, D22.9; Šipovo: D23.1-D23.3; Vlasenica: D27.1; Vogošća: D28.2; Zvornik: D29.1-D29.4.

5.5 Ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja

5.5.1 Mjerodavno pravo

841. Optuženi se tereti za ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja (tačka 6) prema članu 3 Statuta. Alternativno, optuženi se tereti za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti ili pak, kao alternativa tome, za istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti (tačka 4, odnosno 5).

842. Član 3 Statuta je "rezidualna klauzula" koja Međunarodnom sudu daje nadležnost nad svim teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava koja nisu predviđena članovima 2, 4 ili 5 Statuta.¹⁶⁸⁶ Da bi Međunarodni sud imao nadležnost nad nekim krivičnim djelom na osnovu te rezidualne odredbe, ono mora zadovoljavati četiri uslova: (i) predmetno djelo mora biti povreda norme međunarodnog humanitarnog prava; (ii) ta norma mora biti običajnog karaktera, a ako pripada pravu međunarodnih ugovora, odredbe tih ugovora moraju biti nesumnjivo obavezujuće za strane u vrijeme navodnog krivičnog djela i ne smiju odstupati od imperativnih normi međunarodnog prava; (iii) kršenje mora biti teško, odnosno, njime mora biti povrijeđena norma kojom se štite važne vrijednosti i ta povreda mora imati teške posljedice po žrtvu; i (iv) kršenje norme, i po običajnom pravu i po pravu konvencija, mora povlačiti individualnu krivičnu odgovornost osobe koja je povrijedila tu normu.¹⁶⁸⁷

843. U ovom predmetu, optužba za ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja zasniva se na članu 3(1)(a) koji je zajednički za četiri Ženevske konvencije iz 1949. Na ovom Međunarodnom sudu je uvriježena praksa da kršenja zajedničkog člana 3 spadaju u djelokrug člana 3 Statuta.¹⁶⁸⁸ U vezi s optužbom za ubistvo prema zajedničkom članu 3(1)(a), očito je da su ispunjena sva četiri gorenavedena uslova za nadležnost. Zajednički član 3 je dio običajnog međunarodnog prava koje je primjenjivo kako u unutrašnjim tako i u međunarodnim oružanim sukobima.¹⁶⁸⁹ Zločin ubistva, zabranjen zajedničkim članom 3, nesumnjivo predstavlja kršenje norme kojom se štite važne vrijednosti i ima teške

¹⁶⁸⁶ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 89-93; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 125, 131, 133.

¹⁶⁸⁷ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 94, 143.

¹⁶⁸⁸ *Ibid.*, par. 89; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 125, 133-6; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 68.

¹⁶⁸⁹ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 89, 98; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 138-9, 147.

posljedice po žrtve. Ono, osim toga, povlači za sobom individualnu krivičnu odgovornost.¹⁶⁹⁰ Vijeće stoga ima nadležnost.

844. Po utvrđivanju nadležnosti, potrebno je zadovoljiti dva opšta uslova za primjenu člana 3 Statuta: prvo, mora postojati oružani sukob i, drugo, mora postojati povezanost između navodnog krivičnog djela i oružanog sukoba.¹⁶⁹¹

845. *Oružani sukob.* Vijeće je već utvrdilo da je u periodu i na prostoru na koje se odnosi Optužnica postojao oružani sukob (vidi dio 5.1.2, gore u tekstu). Kao što je gore navedeno, za svrhe zajedničkog člana 3 karakter sukoba (unutrašnji ili međunarodni) nije važan.

846. *Povezanost.* Navodno djelo nije moralo biti izvršeno u vrijeme i na mjestu gdje su vođene konkretne borbe ukoliko je između djela počinioca i neprijateljstava na područjima pod kontrolom sukobljenih stana postojala "tijesna veza".¹⁶⁹² Postojanje takve tijesne veze između krivičnog djela i oružanog sukoba smatra se utvrđenim kada je moguće pokazati da je postojanje oružanog sukoba u znatnoj mjeri utjecalo na sposobnost počinioca da počini zločin, njegovu odluku da ga počini, način počinjenja zločina ili cilj s kojim je počinjen.¹⁶⁹³

847. Posljednji uslov za optužbu u kojoj se primjenjuje član 3, zasnovan na zajedničkom članu 3, jeste da žrtva u vrijeme izvršenja predmetnog krivičnog djela nije aktivno učestvovala u neprijateljstvima. To se, između ostalog, odnosi i na pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i one koji su izvan bojnog stroja zbog bolesti, rana, zatočenja ili bilo kojeg drugog razloga.¹⁶⁹⁴ Počinilac mora znati ili je trebalo da zna da žrtve imaju status osoba koje ne učestvuju aktivno u neprijateljstvima.¹⁶⁹⁵

848. O elementima krivičnog djela ubistva govori se u dijelu 5.2.1, gore u tekstu.

5.5.2 Pravni zaključci

¹⁶⁹⁰ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 134; potvrđeno u Drugostepenoj presudi u predmetu *Čelebići*, par. 173-4; Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 219.

¹⁶⁹¹ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost suda, 2. oktobar 1995., par. 70; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 55; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 342.

¹⁶⁹² Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 57; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 342.

¹⁶⁹³ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 58.

¹⁶⁹⁴ Zajednički član 3(1); Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 420.

¹⁶⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Halilović*, par. 36.

849. Za sve slučajeve lišavanja života utvrđeno je da predstavljaju ili ubistvo ili istrebljivanje kao zločin protiv čovječnosti (vidi dio 5.2.2, gore u tekstu). S obzirom na to da se optuženi za ubistvo kao kršenje zakona ili običaja ratovanja tim optužbama tereti alternativno, Vijeće neće donositi pravne zaključke o optužbi za ubistvo kao kršenju zakona ili običaja ratovanja. Vijeće je svrstalo sve dokazane slučajeve lišavanja života pod član 5 Statuta, čime je navod u vezi s članom 3 Statuta (kršenje zakona ili običaja ratovanja), koji je iznijet alternativno navodu o zločinu kao zločinu protiv čovječnosti, postao irelevantan.

5.6 Genocid i/ili saučesništvo u genocidu

5.6.1 Mjerodavno pravo

850. Optuženi se u Optužnici kumulativno ili alternativno ("i/ili") tereti za genocid i saučesništvo u genocidu (tačka 1 i tačka 2).¹⁶⁹⁶

851. *Mens rea*. Glavno obilježje zločina genocida je namjera da se u cijelosti ili djelimično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva.¹⁶⁹⁷ O elementima koji čine *mens rea* genocida će se uglavnom govoriti u kratkim crtama, jer je mjerodavno pravo sad uglavnom utvrđeno.

852. Paragraf 15 Optužnice sadrži navod o sudjelovanju u poduhvatu koji je imao za cilj *djelimično* uništenje grupe bosanskih Muslimana i grupe bosanskih Hrvata na područjima u Bosni i Hercegovini. Svaka nejasnoća u pogledu toga da li se ovaj navod odnosi na namjeru učesnika ili na stvarne razmjere zločina uklonjena je paragrafom 16, u kojem se kaže da je ta namjera bila *djelimično* uništenje tih grupa.

853. Prema tome, u Optužnici se navodi da je namjera bila "djelimično" uništenje. To se može dokazati samo ako se dokaže da je postojala namjera da se uništi *znatan* dio zaštićene grupe.¹⁶⁹⁸ Kada se utvrđuje da li je ciljani dio grupe bio znatan, potrebno je razmotriti brojčani udio tog dijela u ukupnoj veličini grupe, kao i značaj tog dijela u grupi kao cjelini.¹⁶⁹⁹ U predmetu *Krstić*, Žalbena vijeće je istaklo da je uslov znatnosti

¹⁶⁹⁶ Mogućnost kumulativnog terećenja relevantna je samo u slučajevima kada je riječ o *različitim* djelima. U vezi s jednim istim djelom, za neku osobu je moguće dokazati genocid ili saučesništvo u genocidu, ali ne i oboje, zato što je riječ o alternativnim vidovima osobne odgovornosti za zločin, a ne o dva suštinski različita zločina. O tome će se ponovo govoriti dolje u tekstu u odjeljku o saučesništvu u genocidu.

¹⁶⁹⁷ Kao što se to navodi u paragrafu 16 Optužnice, genocid se može smatrati ekstremnim oblikom progona, premda je važno napomenuti i to da je *actus reus* genocida znatno uži nego *actus reus* progona.

¹⁶⁹⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 8-12.

¹⁶⁹⁹ *Ibid.*, par. 14.

zadovoljen dokazanom namjerom da se uništi približno 40.000 bosanskih Muslimana iz Srebrenice.¹⁷⁰⁰

854. "Uništenje" kao komponenta *mens rea* genocida ne ograničava se na fizičko ili biološko uništenje pripadnika određene grupe, jer se ta grupa (ili njen dio) može uništiti na drugi način, kao što je odvođenje djece iz grupe (ili njenog dijela) ili prekidanjem veza između pripadnika grupe.¹⁷⁰¹ Stoga je rečeno da se dokazivanje komponente *mens rea* genocida može zasnivati, na primjer, na dokazima hotimičnog prisilnog premještanja.¹⁷⁰²

855. Kao i "uništenje", pojam nacionalne, etničke, rasne ili vjerske "grupe" pojavljuje se i kod *mens rea* genocida i kod *actus reus* genocida. U kontekstu datog predmeta, riječ je o najmanje problematičnom pojmu. Nije sporno da su bosanski Muslimani i bosanski Hrvati bili nacionalne ili etničke grupe u smislu Konvencije o genocidu.

856. Prema tumačenju Žalbenog vijeća, riječi "kao takve" kojima se završava navod o namjeri znače da je jedno od zabranjenih djela počinjeno nad žrtvom *zbog* njene pripadnosti zaštićenoj grupi, mada ne nužno *isključivo* zbog te pripadnosti.¹⁷⁰³

857. Specifičnost ovog predmeta, koji uključuje aktere na više nivoa, jeste da se zločin koji je počinila osoba niskog političkog ili vojnog ranga bez genocidne namjere svejedno može smatrati djelom genocida ako ju je na to navela osoba s većim ovlaštenjima koja je djelovala s tom namjerom. Vijeće će stoga iznijeti zaključke o genocidnoj namjeri na dva mjesta ovoj Presudi: u ovom dijelu, u vezi s počiniocima nižeg ranga, i u dijelu 6, u vezi s optuženim.

858. Naposljetku, što se tiče namjere, za genocid je, uz dokaz o konkretnoj genocidnoj namjeri, potrebno dokazati i namjeru da se počini djelo u osnovi, odnosno *actus reus*.

859. *Actus reus*. Od pet vrsta *actus reus* navedenih u članu 4 Statuta, optuženi se u Optužnici tereti za prva tri:

(i) Ubijanje pripadnika grupe bosanskih Muslimana i grupe bosanskih Hrvata, koje treba shvatiti kao *ubistvo* pripadnika tih grupa,¹⁷⁰⁴ a ubistvo je već definisano u dijelu 5.2.1, gore u tekstu.

¹⁷⁰⁰ *Ibid.*, par. 15-16.

¹⁷⁰¹ Neprecizno je govoriti o "grupi" kao nečemu što je podložno fizičkom ili biološkom uništenju. Fizička ili biološka bića su, naravno, pripadnici grupe, ali spona među njenim pripadnicima, kao i takvi aspekti grupe poput kulture i vjerovanja njenih pripadnika, nisu ni fizički ni biološki. Stoga se izraz "namjera da se uništi" grupa iz Konvencije o genocidu ne može razumno svesti isključivo na namjeru da se grupa uništi fizički ili biološki, kao što se to ponekad kaže.

¹⁷⁰² Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 33.

(ii) Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede pripadnicima tih grupa okrutnim ili nečovječnim postupanjem, uključujući mučenje, fizičko ili psihičko zlostavljanje, seksualno nasilje i premlaćivanje.

(iii) Nametanje pripadnicima tih grupa životnih uslova koji su sračunati na to da dovedu do njihovog fizičkog uništenja. Tvrdi se da su ti uslovi bili: okrutno ili nečovječno postupanje, koje je uključivalo mučenje, fizičko ili psihičko zlostavljanje i seksualno nasilje; nehumane uslove života, konkretno, neobezbjeđivanje odgovarajućeg smještaja, zaklona, hrane, vode, medicinske njege i higijensko-sanitarnih uslova; i prisilni rad.

860. *Actus reus* genocida za koji se optuženi tereti u Optužnici dodatno je ograničen u stavu (i) na ubijanja povezana s napadima na gradove i sela ili sa zatočeničkim centrima, kako se navodi u prilogima A i B Optužnice; a u stavovima (ii) i (iii) na djela počinjena u zatočeničkim centrima, kako je prikazano u Prilogu C.

861. Značenje izraza koji se u Optužnici koriste za označavanje pojedinih djela koja potpadaju pod (ii) i (iii) – okrutno ili nečovječno postupanje, nehumani životni uslovi i prisilni rad – objašnjeno je u dijelu 5.4, gore u tekstu. Međutim, u kontekstu genocida, to djelo mora doprinijeti ili mora biti počinjeno s ciljem da doprinese uništenju zaštićene grupe ili njenog dijela. Takav učinak ima ubistvo, kao i sljedeće dvije vrste *actus reus* za koje se optuženi *ne* tereti u Optužnici: mjere za sprečavanje rađanja u grupi ili odvođenje djece iz grupe. *Actus reus* iz stava (iii) – "nametanje pripadnicima te grupe životnih uslova koji su sračunati na to da dovedu do njenog fizičkog uništenja" – po definiciji mora imati destruktivan učinak na grupu ili njen dio, ili mora biti počinjen s ciljem da se takav učinak proizvede.

862. Prema tome, samo je stav (ii) – "nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede" – donekle otvoren za tumačenja, ali pravično i dosljedno tumačenje te odredbe, zajedno s ostale četiri vrste *actus reus*, jeste da se nekim djelom, da bi ono moglo predstavljati *actus reus* iz stava (ii), mora nanijeti takva "povreda" da ono doprinese ili da se njime nastoji doprinijeti uništenju te grupe ili njenog dijela. Smatra se da je za to dovoljna povreda koja predstavlja "dugotrajno i teško oštećenje sposobnosti osobe da vodi normalan i konstruktivan život".¹⁷⁰⁵

¹⁷⁰³ Drugostepena presuda u predmetu *Niyitegeka*, par. 53.

¹⁷⁰⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kayishema i Ruzindana*, par. 151.

¹⁷⁰⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 513.

863. Iz toga istovremeno proizlazi da "neobezbjeđivanje odgovarajućeg smještaja, zaklona, hrane, vode, medicinske njege i higijensko-sanitarnih uslova" ne predstavlja *actus reus* genocida ako to uskraćivanje nije tako drastično da doprinosi uništenju te grupe ili da se njime ta grupa nastoji uništiti. Životni uslovi, koji su možda po svim standardima neodgovarajući, mogu, uprkos tome, biti dovoljni za opstanak te grupe.

864. *Saučesništvo u genocidu*. Kada je utvrđeno da su počinjena djela genocida, postoji mogućnost da se utvrdi kako između neke osobe i tih djela postoji takav stepen povezanosti da ta osoba može biti proglašena krivom za saučesništvo.

865. Izraz "saučesništvo" dolazi iz Konvencije o genocidu, a ne iz člana 7(1) Statuta Međunarodnog suda. S obzirom na to da je već ukazano na postojanje razlike između saučesništva, s jedne strane, i srodnog izraza "pomaganje i podržavanje" iz člana 7(1), s druge strane, Vijeće će se nakratko pozabaviti tom razlikom. Prema riječima Žalbenog vijeća, saučesništvo, u smislu u kojem se ono pominje u Konvenciji o genocidu, može obuhvatati ponašanje "šire" od pomaganja i podržavanja.¹⁷⁰⁶ Za saučesništvo koje je "šire", tužilaštvo mora dokazati ne samo to da je saučesnik *znao* da je posebna namjera glavnog počinioca bila da se zaštićena grupa djelimično ili u cjelini uništi, već da je i sam imao istu namjeru.¹⁷⁰⁷

866. Ukratko, genocid će biti dokazan ako su jedno ili više djela iz stavova (i), (ii) ili (iii) gore u tekstu počinjena s namjerom da se djelimično unište etničke grupe bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata kao takve. Tim djelima se mora uništiti ili nastojati uništiti znatan dio te grupe, a namjera mora biti da taj dio grupe prestane postojati.

¹⁷⁰⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 139. U Drugostepenoj presudi u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, Žalbeno vijeće je ocijenilo da "zabranjeno djelo saučesništva u genocidu, koje je predviđeno u Konvenciji o genocidu i članu 2 Statuta [MKSR] obuhvata pomaganje i podržavanje" (par. 371, naglasak dodat).

¹⁷⁰⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 142; Drugostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 500-1.

5.6.2 Pravni zaključci

867. Vijeće zaključuje da dio zločina koji su prethodno opisani u dijelu 5 ispunjava uslove za *actus reus* genocida. To se odnosi na sve zločine ubistva i istrebljivanja, opisane gore u dijelu 5.2.2, kao i na neke slučajeve okrutnog i nečovječnog postupanja o kojima se govori u dijelu 5.4.2 gore u tekstu. Međutim, Vijeće nije zaključilo da je bilo koje od tih djela počinjeno s namjerom da se djelimično unište etničke grupe bosanskih Muslimana ili bosanskih Hrvata kao takve.

868. U vezi sa slučajevima istrebljivanja, Vijeće je razmatralo može li se zaključak o genocidnoj namjeri počinioaca izvesti direktno iz velikog broja ubijenih. S tim u vezi, Vijeće je razmotrilo i broj žrtava u odnosu na broj Muslimana i Hrvata koji su se nalazili u selu ili zatočeničkom centru u kojem su te žrtve ubijene, te izbor žrtava. Prema zaključku Vijeća, ni u jednom slučaju sama ubijanja nisu dovoljna da bi se donio zaključak o tome da li je počinitelj imao genocidnu namjeru.

869. Utvrđujući *mens rea*, Vijeće je, osim samih djela, razmatralo i okolnosti djela, uključujući riječi počinitelja i drugih osoba na mjestu zločina, te službene izvještaje o tim zločinima. Razmotrivši dokaze u cjelini, Vijeće ni za jedno djelo ne može zaključiti da je bilo počinjeno s namjerom da se djelimično uništi grupa bosanskih Muslimana ili grupa bosanskih Hrvata kao takva.

6. Odgovornost optuženog

6.1 Pregled

870. U ovom dijelu Vijeće izlaže mjerodavno pravo u vezi s odgovornošću za udruženi zločinački poduhvat. O činjenicama koje su relevantne za krivičnu odgovornost optuženog govori se u narednim dijelovima, a nakon toga se te činjenice tumače u svjetlu mjerodavnog prava. Nakon što utvrdi krivičnu odgovornost optuženog, Vijeće će zaključiti ovaj dio Presude svojim zaključcima po optužbama iz Optužnice i o dopustivosti višestrukih osuđujućih presuda za ista djela.

6.2 Pravne odredbe o udruženom zločinačkom poduhvatu

6.2.1 Argumenti strana u postupku

871. Odbrana je ustvrdila da UZP, kako je tužilaštvo njime teretilo optuženog, nije primjeren vid odgovornosti u ovom predmetu.¹⁷⁰⁸ Prema tvrdnjama odbrane, sudska praksa na koju se oslonilo Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* kako bi dokazalo postojanje te doktrine u međunarodnom običajnom pravu uglavnom se odnosi na “kažnjive radnje manjeg obima koje su izvršile osobe nižeg nivoa odgovornosti, pri čemu su to obično bila protivpravna lišavanja života manjih grupa ratnih zarobljenika koja su počinile manje grupe njemačkih vojnika ili civila.”¹⁷⁰⁹ Politički lideri koji su poslije Drugog svjetskog rata proglašeni krivično odgovornim osuđeni su po teorijama odgovornosti za zločinačku organizaciju i zavjeru, a ne za UZP, tvrdi odbrana.¹⁷¹⁰ Stoga, po mišljenju odbrane, u međunarodnom običajnom pravu nema uporišta za primjenu teorije o UZP-u u ovom predmetu.

872. Odbrana se oslonila na Prvostepenu presudu u predmetu *Brđanin*, gdje je zastupan stav da “UZP nije vid odgovornosti primjeren za definisanje individualne krivične odgovornosti optuženog, s obzirom na izuzetno široku prirodu ovog predmeta u kojem je tužilac nastojao uključiti optuženog u UZP iako je on u smislu ustroja bio vrlo udaljen od

¹⁷⁰⁸ Završni pretresni podnesak odbrane, par. 102.

¹⁷⁰⁹ *Ibid.*, par. 106.

¹⁷¹⁰ *Ibid.*, par. 121.

izvršenja zločina za koje se tereti u Optužnici.”¹⁷¹¹ Odbrana je ustvrdila da se ovdje treba primijeniti način razmišljanja iz predmeta *Brđanin* i odbaciti UZP.¹⁷¹²

873. Usko povezana s tim argumentom je i sljedeća tvrdnja odbrane, takođe zasnovana na načinu razmišljanja iz predmeta *Brđanin*,¹⁷¹³ da krivična odgovornost za UZP zahtijeva dokaz da je optuženi bio u dogovoru s osobama koje su glavni počinioci krivičnih djela u osnovi¹⁷¹⁴ i da je optuženi učinio djela kojima je bitno pomogao ili u značajnoj mjeri doveo do ostvarivanja cilja UZP-a.¹⁷¹⁵

874. Tužilaštvo je odgovorilo da se, prema mišljenju Žalbenog vijeća, odgovornost za UZP može primijeniti u slučaju masovne zločinačke kampanje, te da ne postoje geografska ograničenja u pogledu UZP-a.¹⁷¹⁶ Tužilaštvo se pozvalo i na jednu odluku Žalbenog vijeća u kojoj stoji da je “odgovornost za učešće u zločinačkom planu obuhvata onoliko koliko i sam taj plan, čak i ako on zapravo podrazumijeva sistem okrutnosti i nepravde na državnom nivou organizovan od strane organa vlasti.”¹⁷¹⁷

875. Tužilaštvo je dalje ustvrdilo da glavni počinioci zločina ne moraju da budu učesnici UZP-a, niti je za utvrđivanje krivične odgovornosti za UZP potrebno da između optuženog i glavnih počinitelja postoji dogovor.¹⁷¹⁸ Prema tvrdnjama tužilaštva, u Drugostepenoj presudi u predmetu *Stakić* implicitno je potvrđeno da UZP mogu da čine učesnici na rukovodstvenom nivou koji glavne počinioce zločina koriste kao svoje “instrumente”.¹⁷¹⁹ Što se tiče zahtjeva za postojanje dogovora, tužilaštvo je iznijelo tvrdnju da u prilog zaključku Pretresnog vijeća u predmetu *Brđanin* ide samo jedna odluka po interlokutornoj žalbi u tom istom predmetu, a ni u njoj se ne navode nikakvi pravni izvori.¹⁷²⁰

¹⁷¹¹ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 355.

¹⁷¹² Završni pretresni podnesak odbrane, par. 131-3.

¹⁷¹³ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 347.

¹⁷¹⁴ Završni pretresni podnesak odbrane, par. 140.

¹⁷¹⁵ *Ibid.*, par. 143.

¹⁷¹⁶ T. 27320-1; *Tužilac protiv Edouarda Karemere i drugih*, Decision on Jurisdictional Appeals: Joint Criminal Enterprise /Odluka po žalbama na nadležnost: udruženi zločinački poduhvat/, 12. april 2006.

¹⁷¹⁷ T. 27321, gdje se citira *Tužilac protiv Andréa Rwamakube*, Decision on Interlocutory Appeal Regarding Application of Joint Criminal Enterprise to the Crime of Genocide /Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s primjenom teorije o udruženom zločinačkom poduhvatu na krivično djelo genocida/, 22. oktobar 2004., par. 25.

¹⁷¹⁸ T. 27322.

¹⁷¹⁹ T. 27323.

¹⁷²⁰ T. 27323.

6.2.2 Diskusija

876. Teza tužilaštva je da optuženi snosi odgovornost shodno članu 7(1) Statuta za krivična djela za koja se tereti u Optužnici, te da je posebno odgovoran kao saizvršilac u udruženom zločinačkom poduhvatu. Tvrdnja odbrane da UZP nije odgovarajući vid odgovornosti u ovom predmetu zbog njegove veličine i obima, kao i činjenice da je optuženi u smislu ustroja bio udaljen od činjenja krivičnih djela za koja se tereti u Optužnici nije tačna, jer Žalbeno vijeće nije nikada sugerisalo da odgovornost za UZP može da proistekne samo iz učešća u poduhvatima manje veličine ili obima.¹⁷²¹ Daleko od toga da nije odgovarajući, UZP je veoma pogodan vid odgovornosti za predmete kao što je ovaj, u kojem se za brojne osobe tvrdi da su povezane sa činjenjem velikog broja krivičnih djela.

877. Na osnovu činjenica u ovom predmetu, kao što će se razmotriti kasnije u ovom dijelu Presude, Vijeće konstatuje da je UZP najprimjereniji vid odgovornosti. Stoga se u ovoj Presudi neće dalje razmatrati drugi vidovi odgovornosti kojima se optuženi tereti u Optužnici.

878. U kontekstu prakse Međunarodnog suda, doktrina o UZP-u je po prvi put detaljno obrađena u Drugostepenoj presudi u predmetu *Tadić*.¹⁷²² Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* je u opštem smislu konstatovalo da se osoba koja u provođenju zajedničke zločinačke svrhe ili UZP-a doprinese činjenju zločina od strane neke grupe osoba može proglasiti krivično odgovornom pod određenim uslovima.¹⁷²³ Analiza međunarodnog običajnog prava od strane Žalbenog vijeća rezultirala je identifikovanjem i definisanjem tri oblika odgovornosti za UZP.

879. U prvom obliku UZP-a:

svi saoptuženi, djelujući u skladu sa zajedničkim planom, posjeduju istu zločinačku namjeru; na primjer, formulisanje plana među saizvršiocima da se ubije, kada, sprovodeći u život taj zajednički plan (čak i ako svaki od saizvršilaca izvršava različitu ulogu u okviru plana), oni svi ... imaju namjeru da ubiju.

Objektivni i subjektivni preduslovi za pripisivanje krivične odgovornosti učesniku koji nije, ili se ne može dokazati da je izvršio ubistvo su sljedeći:

¹⁷²¹ *Tužilac protiv Edouarda Karemere*, Decision on Jurisdictional Appeals: Joint Criminal Enterprise /Odluka po žalbama na nadležnost: udruženi zločinački poduhvat/, 12. april 2006., par. 15-16.

¹⁷²² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 172-85.

¹⁷²³ *Ibid.*, par. 190.

(i) optuženi mora dobrovoljno učestvovati u jednom aspektu zajedničkog plana (na primjer, izvršiti nefatalni nasilni čin nad žrtvom, ili pružiti presudnu pomoć saizvršiocima ili pomagati njihove aktivnosti); i

(ii) optuženi, čak i ako osobno ne izvrši ubistvo, mora ipak namjeravati taj rezultat.¹⁷²⁴

880. U vezi s drugim oblikom UZP-a, koji je opisan kao poseban vid prvog oblika, konstatovano je da je on primijenjen u predmetima gdje se za krivična djela za koja su optuženi terećeni navodi da su ih počinili pripadnici vojnih ili administrativnih jedinica, kao što su one koje su vodile koncentracione logore i slične “sisteme”.¹⁷²⁵ Pokušaj tužilaštva da oživi ovaj pojam u svom završnom pretresnom podnesku i završnoj riječi,¹⁷²⁶ kad se od njega odustalo već u fazi predviđenoj pravilom 98bis,¹⁷²⁷ ne zaslužuje da se ovdje dalje razmatra.

881. Treći oblik UZP-a karakteriše zajednička zločinačka zamisao da se slijedi jedan način ponašanja, gdje jedan ili više počinitelaca počine djelo koje je, iako van zajedničke zamisli, ipak prirodna i predvidiva posljedica izvršenja te zajedničke zamisli.¹⁷²⁸

882. U ovom kontekstu postoje dva uslova, jedan objektivne, a drugi subjektivne prirode.¹⁷²⁹ Objektivni element ne zavisi od stanja svijesti optuženog. To je uslov da počinjeni zločin bude prirodna i predvidiva posljedica provođenja UZP-a. Treba ga razlikovati od subjektivnog stanja svijesti, to jest od situacije u kojoj je optuženi svjestan da provođenje UZP-a može za posljedicu imati činjenje zločina i s tom sviješću učestvuje u njegovom provođenju.¹⁷³⁰

883. Da rezimiramo elemente prvog i trećeg oblika UZP-a:

(i) *Više osoba.* Udruženi zločinački poduhvat postoji tamo gdje više osoba učestvuje u ostvarenju zajedničkog zločinačkog cilja.¹⁷³¹ Osobe koje učestvuju u zločinačkom poduhvatu ne moraju biti organizovane u neku vojnu, političku ili administrativnu strukturu.¹⁷³²

¹⁷²⁴ *Ibid.*, par. 196.

¹⁷²⁵ *Ibid.*, par. 202-03. Pojam “sistem” obrađen je u Drugostepenoj presudi u predmetu *Krnojelac*, par. 89, i Drugostepenoj presudi u predmetu *Vasiljević*, par. 105.

¹⁷²⁶ Završni pretresni podnesak tužilaštva, par. 5, odnosno T. 27459-60.

¹⁷²⁷ T. 17131.

¹⁷²⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 204.

¹⁷²⁹ *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i Zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice, 26. juni 2001., par. 28-30.

¹⁷³⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 33.

¹⁷³¹ Prvostepena presuda u predmetu *Kvočka*, par. 307.

¹⁷³² Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

(ii) *Zajednički cilj koji predstavlja ili obuhvata činjenje zločina sankcionisanog Statutom.* Prvi oblik UZP-a postoji tamo gdje zajednički cilj predstavlja ili obuhvata činjenje zločina sankcionisanog Statutom. *Mens rea* koja je uslov za taj prvi oblik sastoji se u tome da su učesnici u UZP-u, uključujući optuženog, imali isto stanje svijesti, to jest stanje svijesti da zločin ili zločine sankcionisane Statutom koji čine dio cilja treba izvršiti.¹⁷³³ Treći oblik UZP-a zavisi od toga da li je prirodno i predvidivo da provođenje UZP-a u njegovom prvom obliku dovede do činjenja jednog ili više krivičnih djela sankcionisanih Statutom. Pored namjere iz prvog oblika UZP-a, traži se i to da je optuženi preuzeo rizik da će neko drugo krivično djelo sankcionisano Statutom, koje ne čini dio zajedničkog zločinačkog cilja, ali ipak predstavlja prirodnu i predvidivu posljedicu UZP-a, biti počinjeno.¹⁷³⁴

Prema Žalbenom vijeću, nije potrebno da zajednički cilj bude prethodno dogovoren ili formulisan.¹⁷³⁵ To znači da drugi element UZP-a ne pretpostavlja pripremno planiranje ni izričit dogovor između učesnika UZP-a.¹⁷³⁶ Štaviše, UZP može da postoji čak i u situacijama kada nijedan od glavnih počinitelja nije njegov učesnik ili su učesnici samo neki od njih i to zato što, na primjer, nisu svjesni UZP-a niti njegovog cilja, a učesnici UZP-a su ih naveli da počine zločine kojima se taj cilj ostvaruje.¹⁷³⁷

(iii) *Učešće optuženog u ostvarenju cilja.* Do ovoga dolazi kada optuženi počini neki zločin koji čini dio zajedničkog cilja (i koji je sankcionisan Statutom). Alternativno, umjesto da namjeravani zločin počini u svojstvu glavnog počinioca, optuženi može da ispuni taj uslov i ako je njegovo ponašanje obuhvatalo navođenje na izvršenje nekog zločina koji čini dio zajedničkog cilja ili pružanje pomoći kod tog izvršenja.¹⁷³⁸ Doprinos optuženog UZP-u s pravnog stanovišta ne mora da bude ni značajan¹⁷³⁹ ni neophodan za ostvarenje cilja UZP-a.¹⁷⁴⁰

¹⁷³³ *Ibid.*, par. 228.

¹⁷³⁴ *Ibid.*; *Tužilac protiv Radoslava Brdanina i Momira Talića*, Odluka o formi Dodatno izmijenjene optužnice i Zahtjevu tužilaštva za izmjenu Optužnice, 26. juni 2001., par. 31; Prvostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 613; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 33.

¹⁷³⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227.

¹⁷³⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 115-19.

¹⁷³⁷ *Tužilac protiv Milana Milutinovića i drugih*, Odluka po Ojdanićevom podnesku kojim se osporava nadležnost: posredno saizvršilaštvo, 22. mart 2006., Izdvojeno mišljenje sudije Iaina Bonomyja.

¹⁷³⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 227; *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, Odluka o formi Druge izmijenjene optužnice, 11. maj 2000., par. 15.

¹⁷³⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 97.

¹⁷⁴⁰ *Ibid.*, par. 98.

884. Što se tiče prva dva elementa odgovornosti za UZP, ono što počinje da transformiše više osoba u grupu ili poduhvat je zajednički cilj, budući da je taj konkretni cilj ono što je zajedničko toj grupi osoba. Međutim, očigledno je da sam zajednički cilj nije uvijek dovoljan da bi se utvrdilo postojanje grupe, budući da se može desiti da različite i međusobno nezavisne grupe dijele identične ciljeve. Zapravo, ono što te osobe čini grupom, pored njihovog zajedničkog cilja, jeste njihova interakcija ili saradnja, njihovo zajedničko djelovanje. Da bi se za neke osobe utvrdilo da dijele odgovornost za zločine počinjene putem UZP-a, mora se dokazati da su te osobe u zločinačkom poduhvatu na ostvarenju zajedničkog cilja djelovale zajedno¹⁷⁴¹ ili u međusobnom dogovoru¹⁷⁴². Što se tiče zabrinutosti koju je Pretresno vijeće u predmetu *Brđanin*¹⁷⁴³ izrazilo u vezi s pitanjem međusobno nezavisnog djelovanja navodnih učesnika UZP-a, dovoljno je da postoji zahtjev da se mora dokazati zajedničko djelovanje učesnika zločinačkog poduhvata.

885. Žalbeno vijeće u predmetu *Tadić* na kraju navodi razlike između odgovornosti koju povlači učešće u UZP-u i odgovornosti za pomaganje i podržavanje krivičnih djela, pri čemu su to različiti vidovi individualne krivične odgovornosti po članu 7(1) Statuta. Razlike su dvojake:

Actus reus: Pomagač i podržavalac izvršava djela konkretno usmjerena na pomaganje, ohrabrivanje ili davanje moralne podrške činjenju nekog *konkretnog* krivičnog djela (ubistva, itd.) i ta podrška ima značajan učinak na činjenje tog krivičnog djela. Za razliku od toga, u slučaju djelovanja na ostvarenju zajedničkog zločinačkog cilja, dovoljno je da učesnik izvrši djela koja su na neki način usmjerena na ostvarenje zajedničkog cilja putem činjenja zločina.¹⁷⁴⁴

Mens rea: U slučaju pomaganja i podržavanja, traženi element svijesti je znanje da djela koja čini pomagač i podržavalac pomažu glavnom počiniocu da počinu konkretno krivično djelo. Za razliku od toga, u slučaju saizvršilaštva u sklopu UZP-a, traži se namjera da se ostvari zločinački cilj.¹⁷⁴⁵

¹⁷⁴¹ Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 69.

¹⁷⁴² *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Momira Talića*, Odluka po prigovoru Momira Talića na formu izmijenjene optužnice, 20. februar 2001., par. 12. Takođe, Drugostepena presuda u predmetu *Gacumbitsi*, Izdvojeno mišljenje sudije Shahabuddeena, par. 32.

¹⁷⁴³ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 351.

¹⁷⁴⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Tadić*, par. 229.

¹⁷⁴⁵ *Ibid.*, par. 229.

886. Kao što je navelo Žalbeno vijeće u predmetu *Kvočka*, ni Statutom ni običajnim pravom nije predviđen oblik odgovornosti koji bi se mogao opisati kao “pomaganje i podržavanje UZP-a”.¹⁷⁴⁶ Stepenuvanje krivice u okviru doktrine o UZP-u je moguće i može da se odrazi u izrečenim kaznama. Međutim, ponašanje neke osobe može da ispunjava gorenavedene uslove učešće u UZP-u, u kom slučaju se ta osoba karakteriše kao saizvršilac, ili da ih ne ispunjava, u kom slučaju ne postoji odgovornost za UZP. Stoga posljednja rečenica paragrafa 4 Optužnice u tekućem predmetu (“Alternativno, optuženi su u udruženom zločinačkom poduhvatu učestvovali kao pomagači i podržavaoci”) predstavlja netačan navod o krivičnoj odgovornosti, te će biti zanemarena.

6.3 Opaske koje prethode diskusiji o činjenicama

887. Vijeće želi da iznese tri preliminarne opaske koje su posebno relevantne za ovaj dio Presude.

888. Optuženi je više puta izrazio želju da dokaže svoju nevinost.¹⁷⁴⁷ Optuženi, naravno, ima pravo da se smatra nevinim dok se ne dokaže suprotno. Ocjenjujući dokaze koje je optuženi iznio prilikom svog svjedočenja, Vijeće je konstatovalo da po mnogim pitanjima svjedočenje optuženog nije dovelo u sumnju dokaze koji ga terete, a koje je Vijeće dobilo iz drugih izvora, kao što su dokumenti i drugi svjedoci. Premda je svjedočenje optuženog pomoglo Vijeću da bolje shvati neka pitanja, Vijeće je konstatovalo da je nivo njegove vjerodostojnosti, pogotovo u unakrsnom ispitivanju, vrlo nizak. Stoga je njegovom svjedočenju, posebno u vezi s ključnim pitanjima, pridana mala ili nikakva težina. Zaključci o vjerodostojnosti svjedoka ne mogu se uvijek u potpunosti obrazložiti, a pretresna vijeća nisu ni obavezna davati takva obrazloženja. Ipak, Vijeće će u tekstu koji slijedi istaknuti određene aspekte svjedočenja optuženog i objasniti zašto te aspekte njegovog svjedočenja nije smatralo vjerodostojnim.

889. Drugo, Vijeće ovdje jednostavno ne može razmatrati sve dokaze relevantne za odgovornost optuženog koji su mu predočeni tokom dvoipogodišnjeg suđenja i koje je potom analiziralo. Nakon što je podrobno razmotrilo tu ogromnu količinu dokaza, ono što Vijeće može (i mora) učiniti jeste da ilustruje tipove činjenica na kojima je zasnovalo svoje zaključke kako bi ti zaključci bili u dovoljnoj mjeri obrazloženi.

¹⁷⁴⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 91.

890. Treće, premda je u ovom predmetu izvedena ogromna količina dokaza, do nekih nalaza se mora doći izvođenjem nesumnjivih zaključaka iz drugih potvrđenih dokaza. Obaviještenost optuženog o događajima, prihvatanje novih okolnosti i generalno posjedovanje namjere tokom perioda na koji se odnosi Optužnica predstavljaju oblast u kojoj se zaključci moraju izvoditi. Informacije koje je optuženi dobio tokom tog perioda predstavljaju važan element za utvrđivanje njegove odgovornosti zato što se na osnovu toga što je neka osoba bila obaviještena, a nastavila je svoje učešće, može izvući zaključak o njenoj namjeri. Optuženi je tokom svog svjedočenja opovrgnuo da je znao za mnoge činjenice vezane za zločine koje su 1992. godine počinili organi vlasti bosanskih Srba.

891. Vijeću je predočen veliki korpus dokaza koji neposredno dokazuju namjeru optuženog, kao i to da je znao za mnoge činjenice. Na primjer, namjeru i stepen znanja optuženog neposredno dokazuju svjedoci koji su iznijeli dokaze o tome da su obavijestili optuženog o zločinima koji su činjeni nad Muslimanima i Hrvatima. Među tim dokazima su ponekad bile i reakcije optuženog na takve informacije. Zapisnici sa sastanaka kojima je optuženi prisustvovao ili kojima je predsjedavao (uključujući sjednice Skupštine i Predsjedništva) sadrže dosta dokaza te vrste. Snimci telefonskih razgovora koje je vodio optuženi takođe imaju neposrednu dokaznu vrijednost. Neki drugi dokazi su u manjoj mjeri neposredni, kao što su dokazi o neprekidnoj interakciji između optuženog i osoba koje su bile obaviještene – skupštinskih poslanika, vojnih starješina, lokalnih čelnika SDS-a, itd. Ti dokazi, zajedno s informacijama o funkcijama na kojima se optuženi nalazio, njegovim ovlaštenjima i interesima, mogu nedvosmisleno pokazati kakve je informacije dobijao optuženi.

892. Dokumenti koji su nastali u administraciji bosanskih Srba, a takvih je bilo mnogo, i dokumenti međunarodnih organizacija obično su bili jasno naslovljeni, ali protok takvih informacija obično se nije zaustavljao na osobi na koju su oni bili naslovljeni. Na primjer, može se pretpostaviti da su u datom vremenskom kontekstu informacije iz važnih dokumenata naslovljenih na optuženog kao predsjednika Skupštine ili na Radovana Karadžića kao predsjednika Republike, ili naslovljenih jednostavno na predsjedništvo bosanskih Srba ili na Glavni štab VRS-a ili na predsjednika vlade Đerića, koji je takođe bio član Predsjedništva, bile distribuirane i među onim osobama koje su, kao što pokazuju dokazi o ustroju i funkcionisanju organa vlasti bosanskih Srba, vrlo blisko sarađivale i

¹⁷⁴⁷ Na primjer T. 12909.

kojima je bilo dozvoljeno da primaju najosjetljivije informacije, a to se posebno odnosi na optuženog i Karadžića. Vijeće nije pronašlo nikakve dokaze koji bi upućivali na to da su optuženom uskraćivane ikakve informacije (kao član Predsjedništva on je imao udjela u distribuciji informacija vezanih za teme koje su bile previše osjetljive da bi se bilježile, kao što pokazuju zapisnici s nekih sjednica Predsjedništva) ili da nije bio obaviješten o bilo kojem pitanju od značaja za tekući predmet, osim u slučajevima kad smo konstatovali da je optuženi aktivno tražio informacije o posljedicama nekih događaja.

893. U skladu s ovim načinom razmišljanja, Vijeće je došlo do zaključaka, koji su detaljnije navedeni dolje u ovom dijelu Presude, da su optuženom bile poznate informacije – ako ne uvijek detaljne, onda barem u glavnim crtama – o takvim pitanjima o kojima je izvještavano rukovodstvo bosanskih Srba, ako ne i on lično, kao što su pritvaranje civila, deportacija ili prisilno premještanje, okrutno ili nečovječno postupanje, ubistvo i istrebljenje i uništavanje lične imovine i kulturnih objekata Muslimana i Hrvata od strane snaga bosanskih Srba. Takvi zaključci su potvrđeni nalazom Vijeća da optuženi nije pasivno primao informacije, nego je revnosno nastojao da dođe do informacija, i to detaljnih informacija o dešavanjima koja su bila u toku. On je održavao svakodnevne kontakte s osobama koje su bile detaljno obaviještene i bio je centralna tačka za konsultacije onima koji su upravljali područjima pod kontrolom bosanskih Srba. Vijeće ne sumnja u to da su on i njegov najbliži saradnik, Radovan Karadžić, prenosili jedan drugom sve važne informacije o svemu što se ticalo bosanskih Srba.

6.4 Retrospektiva

894. U avgustu 1995., Radovan Karadžić je pred skupštinom bosanskih Srba hvalio uspjehe u sukobu koji je počeo 1992. godine: “Nema govora da mi sebi smijemo dopustiti bilo kakve ideje o tome da nam uzimaju naše tradicionalne teritorije. Ako ćemo pravo, ima gradova koje smo zgrabili, a bilo nas je svega 30%, takvih ću vam nabrojati koliko god hoćete, ali ne možemo da damo gradove gdje smo bili mi 70%.” Nastavio je: “Nemojte da se ovo čuje, ali sjetite se koliko nas je bilo u Bratuncu, koliko u Srebrenici, koliko u Višegradu, koliko u Rogatici, koliko u Vlasenici, u Zvorniku itd., znači, a to su zbog strateške važnosti morali postati naši i malte ne to više niko i ne postavlja pitanje.”¹⁷⁴⁸

¹⁷⁴⁸ P1240, str. 68-69; T. 24960-61.

895. Prije početka sukoba Srbi su u opštini Bratunac činili 34% stanovništva, u opštini Višegrad 32%, u opštini Rogatica 38%, u opštini Vlasenica 42% i u opštini Zvornik 38%.¹⁷⁴⁹ Bosanski Srbi su “zgrabili” ta područja na način koji je opisan u dijelu 4 ove Presude, a odlaskom Muslimana i Hrvata i prilivom Srba s drugih područja Bosne i Hercegovine, sastav stanovništva iz perioda prije početka rata potpuno je promijenjen.¹⁷⁵⁰

896. Tokom perioda poslije 1992. godine, cilj optuženog i drugih predvodnika otcjepljenja bosanskih Srba bio je da zadrže kontrolu nad područjima koja su prigrabili i na kojima su silom promijenili nacionalni sastav stanovništva. Dana 21. avgusta 1994., optuženi je u jednoj emisiji televizije Banja Luka izrazio divljenje prema drugim govornicima, čije su šovinističke i samozadovoljne izjave imale za cilj da pokažu da postojeće stanje treba da ostane vječno.¹⁷⁵¹ Rajko Kasagić je tom prilikom rekao: “Muslimani i Hrvati ... su nas turčili i u svoje vjere ugonili, oni su nas na kolac nabijali, ... oči nam vadili.”¹⁷⁵² Vojo Kuprešanin je propovijedao o nacionalnoj čistoti: “Nema islamske države na večito srpskoj zemlji. Ne postoji muslimanski narod i to čitav svet zna. Postoji na ovim prostorima samo srpski narod.”¹⁷⁵³ Radoslav Brđanin je Muslimane prikazao kao prljavštinu, čiji je dio i dalje zalijepljen za srpsku cipelu: “Obaveza je Srba da sledećih sto godina brišu cipele od poganih nekrsta koji je opoganio ovu našu zemlju.”¹⁷⁵⁴ Ovu retoričku pomamu je do višeg stepena doveo sljedeći govornik, Milenko Gligorić: “Draga braćo i sestre, srpski vulkan se pokrenuo i niko ga ne može zaustaviti.”¹⁷⁵⁵ Biljana Plavšić, koja bila sljedeća po redu, opširno se pozabavila “užasnim genocidom” u Drugom svjetskom ratu, u kojem je (prema njenim riječima) nestalo 1.200.000 Srba, i koji predstavlja korijen kasnijeg separatizma bosanskih Srba.¹⁷⁵⁶

897. Optuženi, koji je bio posljednji govornik u toj emisiji, izrazio je svoje “veliko zadovoljstvo” zbog “ovih divnih riječi mojih prethodnika” i zaokružio lekciju namijenjenu televizijskim gledaocima: “Mi jednostavno želimo da se odvojimo, jer ne možemo živjeti skupa. ... Veliki bi rat trebao da neko natjera da opet živimo skupa. Rat ne treba da se

¹⁷⁴⁹ Vidi dio 4 ove Presude.

¹⁷⁵⁰ Karadžić je 1993. godine izjavio da su na određenim područjima već ostvarene etnički čiste teritorije, navodeći primjer Zvornika, gdje je do januara 1993. broj stanovnika, prema Karadžiću, bio približno jednak broju stanovnika prije preuzimanja vlasti od strane bosanskih Srba, samo što su sada svi stanovnici bili Srbi (P65, separator 220, str. 20). Prema nalazima Vijeća iz dijela 4 ove Presude, veći dio muslimanskog stanovništva iz opština Bratunac, Višegrad, Rogatica, Vlasenica i Zvornik je protjeran.

¹⁷⁵¹ P1184, str. 9.

¹⁷⁵² P1184, str. 3.

¹⁷⁵³ P1184, str. 6.

¹⁷⁵⁴ P1184, str. 6.

¹⁷⁵⁵ P1184, str. 7.

razdvajamo - jer smo već razdvojeni. Rat treba da nas neko opet skupa ... skupi u istu državu.”¹⁷⁵⁷ “Odvajanje” se može tumačiti na više načina, ali događaji iz 1992. godine pomažu da se broj tih alternativnih tumačenja smanji. Karadžićev govor u skupštini bosanskih Srba u julu 1994., u kojem je rekao da je cilj bosanskih Srba bio “da se ratosiljamo neprijatelja iz kuće, a to je Hrvata i Muslimana, da ne budemo više zajedno u državi”,¹⁷⁵⁸ jeste ono značenje odvajanja koje je optuženi javno slavio mjesec dana nakon tog govora.

898. Kao što je optuženi naznačio prilikom tog pojavljivanja na televiziji, rat za odvajanje i protjerivanje do tada je već bio stvar prošlosti. Malo je srpskih težnji još bilo neostvareno. Sarajevo, koje je srpsko rukovodstvo moralo da napusti u aprilu 1992., kada se preselilo na Pale, za optuženog je predstavljalo nedovršen posao. To je grad u kojem je on živio i on ga je htio nazad, ali pod svojim uslovima. U jednom članku koji je u novembru 1994. objavljen u dnevnom listu *Oslobođenje*, on je izložio svoju viziju etnički očišćenog Sarajeva: “Ogroman je značaj Sarajeva za ovu našu borbu. ... Ovdje se radi o dva grada, dvije države. To je prva faza. Po prvi put javno, za *Oslobođenje* ću reći ono što zaista mislim. Perspektiva Sarajeva je takva da će u budućnosti biti jedinstven grad, ali u potpunosti srpski. Muslimani će morati tražiti svoju prestonicu mimo Sarajeva, negdje drugo. To je prirodni tok. Ovaj grad će u potpunosti pripasti Republici Srpskoj. ... Cilj nam je da se sve ovo ostvari bez rata, ali sumnjam da to žele i Muslimani. Plašim se da će zbog toga odlučujuća bitka da se vodi upravo ovdje, u Sarajevu.”¹⁷⁵⁹

899. Godine 2006., kada je optuženi svjedočio u ovom predmetu u svojstvu svjedoka, povukao je gorenavedene riječi, primijetivši da su bile “neprimjerene, i stvarno k’o da ih ja nisam rekao.”¹⁷⁶⁰ Međutim, do kraja 1992. godine, bosanski Srbi su većim dijelom povratili “prirodni tok” stvari – srpsku dominaciju nad historijskim srpskim zemljama – u Bosni i Hercegovini.

900. U drugom članku u dnevnom listu *Oslobođenje* iz novembra 1995., citirana je sljedeća izjava optuženog: “Na nešto ću Vas podsjetiti. Na početku rata smo donijeli šest streteških ciljeva. Jedno je da se razdvojimo od muslimana i Hrvata”.¹⁷⁶¹ To je bio

¹⁷⁵⁶ P1184, str. 8.

¹⁷⁵⁷ P1184, str. 12; T. 24946-9.

¹⁷⁵⁸ P1201, str. 2.

¹⁷⁵⁹ P850, str. 11; T. 25718-24.

¹⁷⁶⁰ T. 25749.

¹⁷⁶¹ P1241; T. 25663.

najvažniji cilj optuženog i on je, kao predsjednik skupštine bosanskih Srba i kao član predsjedništva bosanskih Srba, neprekidno radio na njegovom ostvarenju. Izražavanje nacionalne mržnje i sijanje straha bili su glavne teme u skupštini bosanskih Srba dok je on njome predsjedavao tokom cijelog perioda na koji se odnosi Optužnica, pa i duže od toga. Na sjednici Skupštine održanoj 8. januara 1993., optuženi je hvalio huškački govor Vlade Kovačevića, koji je sadržao sljedeće stilske figure: “Dvoglava aždaja zinula je na srpski narod s težnjom da ga proguta, da ga uništi, da ga nestane sa lica zemlje. Obadvije glave i ona islamska i ona vatikanska podjednako su opasne po nas. Sve one demokratije ... Evropa ... žele da nas ... zatvore u tamni vilajet islama.”¹⁷⁶² Optuženi se zahvalio govorniku i pohvalio ga riječima: “Moram konstatovati da ste najbolji kad imamo protivnike”.¹⁷⁶³

901. Retorika zastrašivanja bila je protkana omalovažavanjem protivnika koje je za cilj imalo dehumanizaciju muslimanskog identiteta. Na sjednici Skupštine održanoj 8. januara 1993. optuženi je doveo u pitanje samo postojanje muslimanskog identiteta. Za njega su “Muslimani” bili pseudo-Turci, pseudo-Muslimani, lažni narod, u najboljem slučaju prolazna sekta: “Mi bi stvarno trebali jedanput zauzeti stav da li su muslimani narod. ... Da kažemo, vjerska skupina turske orijentacije. To bi bilo vrlo bitno kazati, jer to nije nikakav islamski svijet, nego muslimani turske orijentacije, koji se razlikuju od pravih muslimana.” Potom je pred Skupštinu iznio prijedlog zaključka i pozvao poslanike da se izjasne glasanjem: “Dobro, gospodo, da zaključimo. Skupština je zauzela stav da su muslimani komunistička tvorevina i da predstavljaju vjersku skupinu turske orijentacije. ... Mi ne prihvatamo tu vještačku naciju. Smatramo da su muslimani sekta, grupacija ili skupina, turske orijentacije. ... Ko je za? Ima li neko protiv? Suzdržan? Gospodo, hvala vam, usvojili smo zaključke jednoglasno.”¹⁷⁶⁴

902. Kao što je već ranije pomenuto, svjedočenje optuženog je bilo vrlo niskog stepena vjerodostojnosti, ali je on u jednom rijetkom trenutku relativne iskrenosti rekao Vijeću da je to što je muslimanski identitet okarakterisao kao izmišljotinu bilo “besmisleno ... moram da kažem da ja nikad nisam tako mislio. Kad bih mogao da se distanciram od tog Momčila Krajišnika, ja bih to učinio.”¹⁷⁶⁵ Tim svojim činom u Skupštini od 8. januara 1993.,

¹⁷⁶² P65, separator 218, str. 32-3.

¹⁷⁶³ P65, separator 218, str. 33; T. 24878-9.

¹⁷⁶⁴ P65, separator 218, str. 79-80; T. 24964-6.

¹⁷⁶⁵ T. 24967; takođe T. 24983-9. Drugi dokazi ove prirode navedeni su dolje u tekstu. Stoga Vijeće ne prihvata izjave određenih svjedoka prema kojima je optuženi bio umjerenjak koji nikad nije izrazio netrpeljivost prema pripadnicima

optuženi je uobličio teoretsku potporu za uklanjanje Muslimana sa srpskih teritorija koje je izvršeno 1992. godine: Muslimani nisu bili nacija, tako da nisu ni imali pravo na teritoriju koja im je oduzeta.

6.5 Konsolidovanje centralne vlasti bosanskih Srba

903. Počev od januara 1992., pozivi na zauzimanje teritorija i stvaranje države pod srpskom dominacijom u Bosni i Hercegovini postali su glasni i jasni u skupštini bosanskih Srba. Na sjednici Skupštine održanoj 26. januara 1992., član Ministarskog savjeta, Jovan Čizmović, obratio se optuženom kao predsjedniku Skupštine: “Polazeći od ustavno pravnog položaja naroda, politički i pravno je ispravno omogućiti svakom narodu stvaranje svoje suverene i nezavisne države, temeljem prava naroda na samoopredjeljenje uz apsolutno poštovanje volje drugog naroda, znači ne na osnovu jednostranog akta i upotrebom sile. Predlažem, u cilju razrješenja ovog problema da se pristupi hitnoj operacionalizaciji, deklaraciji o osnivanju i proglašenju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, te ostvare zadaci iz uputstva od 19. 12. 1991. godine.”¹⁷⁶⁶

904. Ovo nesumnjivo predstavlja referencu na dokument od osam stranica pod naslovom “Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima”,¹⁷⁶⁷ o čijem se sadržaju i distribuciji na sjednici Glavnog odbora SDS-a održanoj 19. ili 20. decembra 1991. govori u dijelu 2 ove Presude. To Uputstvo je na prvi pogled bilo neka vrsta priručnika za upravljanje u kriznoj situaciji u opštinama. Njegov značaj ne leži u tome što je, kako tvrdi tužilaštvo, poslužilo kao nacrt za djelovanje u opštinama 1992. godine (što ne znači da neki opštinski organi vlasti nisu nastojali da djeluju u skladu s tim Uputstvom ili da se ne mogu pronaći neke opšte sličnosti između organizacionih koraka izloženih u tom dokumentu i stvarnih događaja), nego u činjenici da je to Uputstvo odobrilo rukovodstvo bosanskih Srba i da ga je primio veliki broj opštinskih organa vlasti bosanskih Srba. Početkom 1992. godine, prevashodni prioritet optuženog i njegovih saradnika bio je stvaranje ideje o centralnoj vlasti i promovisanje te ideje širom teritorija pod kontrolom bosanskih Srba. U tu svrhu, Uputstvo je uobličilo poziv na zajedničko i koordinisano djelovanje (kao što je to u ovom primjeru ilustrirao Čizmović).

drugih nacija: na primjer, T. 9288, 9306, 1126-8, 1210-12, 18210, 18410-2, 18545, 18547-48, 19026-7, 19256-7, 22199, 22203, 22320-1, 26757; C3, par. 20; D263; D264.

¹⁷⁶⁶ P65, separator 84, str. 13; T. 25068-73.

¹⁷⁶⁷ P43.

Taj dokument je predstavljao vidljivi znak centralne vlasti, a takva vlast je bila ključni preduslov za uspješno otcjepljenje bosanskih Srba.

905. U državnom tijelu bosanskih Srba bilo je napuklina još krajem februara 1992. godine. U tom smislu, najveći izazov za optuženog i Radovana Karadžića bio je da osiguraju da njihovu vlast prizna Banja Luka i regija Krajine (ARK), uporište bosanskih Srba koje je činila dobro organizovana mreža moćnika (Radoslav Brđanin, Vojo Kuprešanin, Stojan Župljanin i drugi), a koje je pokazivalo zabrinjavajuće političko usmjerenje udaljavanja od Sarajeva i približavanja susjednoj srpskoj enklavi u državi Hrvatskoj (koja se takođe nazivala regijom Krajinom).¹⁷⁶⁸ Optuženi je na sastanku Kluba poslanika održanom 28. februara 1992. spretno riješio politički raskol: “Moj predlog je da večeras ... se održe svi opštinski odbori SDS-a sa poslanicima iz Krajine po opštinama. Da se bez ikakve privole i pritiska opredjele opštine jesu li za opciju srpske, zapravo, ovaj, krajiške države ili su za jednu jedinstvenu srpsku BiH. Svaki zaključak bi trebao biti prezentiran Skupštini ... Ništa, nema nikakvih pritisaka. Ja mislim ovde da mi možemo naći rešenje. Nemojte vi brinuti da će oni nešto uraditi mimo nas! Bitno je ako ne budemo organizovani onda smo izgubili bitku. ... mi ne smijemo krajiški narod ubjeđivati i pritiskati da on mora biti u srpskoj BiH ako im to nije u interesu. Mi moramo naći modul da objasnimo šta nije u redu. Ako to mi ne uspijemo objasniti, mi nismo u stanju to, onda su oni u pravu.”¹⁷⁶⁹

906. Optuženi je na svojoj strani imao jedan argument, a taj argument je bio da će Banja Luka biti manje vojno izložena ako se povinuje pritisku centralizacije: “... nema te sile koja će dozvoliti da Krajina ostane nezaštićena, Srpska Krajina, mi smo dali riječ - tamo mora vojska da štiti.”¹⁷⁷⁰

907. Karadžić je na sjednici Glavnog i Izvršnog odbora SDS-a, održanoj 14. februara 1992. (kojoj je prisustvovao i optuženi), upotrijebio sličnu retoriku kao i Čizmović, takođe aludirajući, čini se, na Uputstvo iz decembra: “Na svakom pojedincu je sada da obavi svoj dio posla. I o tome ćemo danas govoriti, ali moram da kažem da mi moramo tako mudro, složno, predano, požrtvovano uzeti posljednju kap vlasti u svoje ruke, naravno, na ljudski način, vršiti na ljudski način, predan i prema Muslimanima i prema Hrvatima koji žive tamo, to je posebno važno, da nema nikakve bježanije iz naših krajeva. Ali da ne može

¹⁷⁶⁸ P65, separator 93, str. 61-3.

¹⁷⁶⁹ P292, separator 21.A, str. 1-2.

ptica da uđe bez vašeg znanja. ... To je dakle stepen broj dva, drugi stepen u manjim ili većim varijacijama, ali to treba sada polako da uvodite, apsolutno da kontrolišete ko vam prolazi drumovima, šta vozi, u koje svrhe, tu nema, tu na raspolaganju, treba da imate prije svega legalne organe, rezervnu miliciju i redovnu miliciju koja mora da vrši službu po nalogu civilnih vlasti, jer civilna vlast ste u najvećem broju opština, u velikom broju opština vi, u svim našim opštinama to ste vi.”¹⁷⁷¹

908. U ovoj fazi početkom 1992. godine, Karadžić je još uvijek izražavao poštovanje prema interesima drugih naroda, budući da rukovodstvo, koje je bilo još u začetku, još uvijek nije za svoj deklarirani cilj imalo odvajanje i homogenizaciju. U jednom govoru u skupštini bosanskih Srba 1994. godine, Karadžić se osvrnuo na korist koju su bosanski Srbi imali od ranog uspostavljanja *de facto* sveobuhvatne vlasti bosanskih Srba: “Kada smo mi 18. marta dobili bitku za svoju Republiku. Dobili smo je 18. marta i to na vještinu g. Krajišnika. Mi smo stalno razgovarali ... Međunarodna zajednica se grdno prevarila što je prije rata poslala Kutiljera i Karingtona kod nas, što nas je prihvatila kao stranu u sukobu, da su oni nas ignorisali i ćutali, priznali Bosnu i kazali poslije toga postoje tamo neki pobunjenici koji sopstvenu državu ruše mi bi bili u teškim problemima, niko sa nama ne bi razgovarao.”¹⁷⁷²

909. Optuženi je u sudnici potvrdio da je to priznanje vlasti bosanskih Srba izvana bilo “veliko dostignuće”.¹⁷⁷³ Međutim, u stvarnosti je ta demokratska struktura republike bosanskih Srba u zapadnom stilu bila šminka koja je trebala da odvraća pažnju kako međunarodne, tako i lokalne javnosti. Vijeće je iza te šminke pronašlo ničim kontroliranu koncentraciju moći u rukama nekoliko pojedinaca, a u ime nacionalnog šovinizma. Jedan od tih pojedinaca bio je optuženi.

6.6 Ekspanzionizam i stremljenje ka teritorijama s izmijenjenim nacionalnim sastavom

910. Kao što je Karadžić podsjetio u svom govoru iz 1994. godine, bitka za tu republiku počela je 18. marta 1992., kada je rukovodstvo bosanskih Srba, utjelovljeno u optuženom, objavilo skupštinskim poslanicima svoju želju da, preventivno, u procesu odvajanja

¹⁷⁷⁰ P292, separator 21.A, str. 5.

¹⁷⁷¹ P67, separator 27.A, str. 5-6; T. 25073-77.

¹⁷⁷² P1201, str. 5-6.

¹⁷⁷³ T. 25168.

bosanskih Srba od drugih dviju nacionalnih grupa preuzme kontrolu nad određenim teritorijama u Bosni i Hercegovini.

911. Taj čin je već na sjednici Skupštine koja je održana sedmicu ranije nagovijestio poslanik Rakić (“Predlažem da zauzmemo svoje teritorije i da ih zadržimo i nikom ih ne damo”).¹⁷⁷⁴ “Mislim”, rekao je optuženi 18. marta, “da je problem što [Muslimani] po svaku cijenu hoće da budu međunarodno priznati kao BiH. Oni hoće da to bude država. U tom smislu bilo bi dobro strateški učiniti jednu stvar i početi ovo što smo se dogovorili: etničko razdvajanje na terenu. Početi utvrđivati teritoriju, a kada se teritorija utvrdi, onda je stvar dodatnih razgovora kako će čija vlast da funkcioniše. Da li će to biti pošteno politički, ja to ne znam. Kažu da u politici nema puno poštenja i, ako to bude nepošteno, biće na dušu srpskom narodu. Ali, mi ne možemo prihvatiti državu onakvu koju neko zamišlja u glavama SDA.”¹⁷⁷⁵

912. Suština poruke koju je optuženi uputio predstavnicima bosanskih Srba bila je da želi da se na terenu stvori novo činjenično stanje kako bi se ojačala pozicija pregovarača bosanskih Srba, među kojima su najistaknutiji bili on i Karadžić. (To da su oni bili najistaknutiji među pregovaračima potvrdio je ambasador Herbert Okun, koji je bio specijalni savjetnik Cyrusa Vancea i učesnik u pregovorima).¹⁷⁷⁶ Optuženi je priznao da jačanje pregovaračke pozicije stvaranjem činjeničnog stanja koje je upravo tema pregovora nije bilo poštena metoda; ipak, insinuirao je, bolje je da Srbi budu nepošteni prema Muslimanima, nego obrnuto. Govor od 18. marta bio je poziv na oružje.

913. Optuženi je Vijeću rekao da tom prilikom nije govorio o teritorijalnoj ekspanziji, nego “o sporazumu između tri strane. Govorio sam o Sarajevskom sporazumu.”¹⁷⁷⁷ Ali jasno je da nije, jer onda uopšte ne bi pominjao zamisli SDA zbog kojih je nužna preventivna akcija Srba, niti bi pominjao poštenje. Sporazum, poručio je optuženi 18. marta, može da sačeka dok Srbi ne budu mogli da pregovaraju s pozicije nadmoći.

914. Poslanici su podržali direktivu optuženog. Milovan Bjelošević je primijetio da su Hrvati pokušali da primijene isti model političke akcije: “njihove oružane jedinice zauzimaju prostor dokle oni misle da je njihov.”¹⁷⁷⁸ Vidoje Ijačić je rekao: “Ovdje je

¹⁷⁷⁴ P65, separator 107, str. 36.

¹⁷⁷⁵ P65, separator 109, str. 12-13.

¹⁷⁷⁶ T. 4154-55, 4333-34, 4237-39; P210 (Okunov dnevnik, bilješka za 6. januar 1993.)

¹⁷⁷⁷ T. 23797.

¹⁷⁷⁸ P65, separator 109, str. 22; T. 25174-6.

podvučeno da je jako važno faktičko stanje na terenu i u vezi s tim rekao bih da što se na terenu više učini to je potrebno manje riječi za veći uspjeh naših pregovarača.”¹⁷⁷⁹ Miroslav Vještica je zahtijevao da optuženi postavi rok za djelovanje: “Gospodine predsjedniče, mislim da nama morate narediti da nakon naredne Skupštine naredite to, da to dogovorimo gdje nije urađeno i to da sprovedemo u život: da Srbi zauzmu svoju teritoriju, da na nju ne može doći nikakva druga sila.”¹⁷⁸⁰ Vještica je bio iz Bosanske Krupe i to je što je bio spreman da se povinuje direktivama optuženog u vezi s pitanjem od tako ključnog značaja jeste pokazatelj vlasti koju je optuženi stekao do sredine marta 1992. godine.¹⁷⁸¹

915. Na osnovu svih dokaza koje je Vijeće razmotrilo jasno je da je optuženi namjeravao da se od Bosne i Hercegovine odvoje ne samo *postojeće* teritorije pod srpskom dominacijom; da nije bilo tako, ne bi bilo poziva na stvaranje novog činjeničnog stanja na terenu. “Etničko razdvajanje” na terenu koje pominje optuženi značilo je protjerivanje viška pripadnika drugih nacija (kako je to nazvao Radoslav Brđanin¹⁷⁸²) sa teritorija na koje su Srbi polagali pravo, a na kojima su bili u manjini, čime su stvorene nove teritorije sa srpskom većinom. Čak i na bezbjednim teritorijama na kojima su Srbi već dominirali, određene muslimanske ili hrvatske enklave su morale biti iskorišnjene i protjerane kako bi se osigurala potpunija srpska dominacija.

916. Na sjednici Skupštine održanoj 18. marta, Goran Zekić, koji je govorio nakon što je optuženi lansirao program teritorijalnog osvajanja na nacionalnoj osnovi, potvrdio je nužnost stvaranja zasebne srpske države na teritoriji Bosne i Hercegovine kako bi se izbjeglo da Muslimani “svojim natalitetom i naše teritorije postepeno priguš[e].”¹⁷⁸³ Replicirajući Zekiću, optuženi je prešao preko opaske o natalitetu kao da je neosporna činjenica da plodnost Muslimana predstavlja prijetnju svim srpskim teritorijama, bez

¹⁷⁷⁹ P65, separator 109, str. 29; T. 25174-6.

¹⁷⁸⁰ P65, separator 109, str. 38; T. 25178-80.

¹⁷⁸¹ Optuženi je pred Sudom izjavio: “Zato govorim, a u potpunosti ste u pravu. Ja sam vodio sjednicu i svi su mi se obraćali "predsjedniče Skupštine", ali kažem u ovom momentu da bi neko nekom mog'o narediti on je sigurno se obratio Karadžiću, ali nema to veze, i taman da je obratio se meni ja vam dajem ovo objašnjenje, da nisam bio nadležan za to, nit sam mog'o to raditi. Ali je on smat'ro Karadžića kao najprvu ličnost, iako je on bio samo predsjednik stranke. Ja radi istine to kažem, ne da se ja ograđujem.” (T. 25180.) Vijeće ne prihvata ovaj argument. Niz govornika, među kojima je bio i Vještica, obraćao se optuženom sa “g. predsjedniče” i nema nikakvih naznaka da se Vještica u tom dijelu svog govora obraćao nekoj drugoj osobi.

¹⁷⁸² P361, str. 2.

¹⁷⁸³ P65, separator 109, str. 32.

obzira na to u kolikoj su uopšte većini Srbi bili u sveukupnom sastavu stanovništva na tim teritorijama.¹⁷⁸⁴

917. Krajem februara 1992., optuženi je u Klubu poslanika propovijedao da Muslimani “hoće oružane snage Bosne i Hercegovine; hoće monetu; hoće unitarnu Bosnu i Hercegovinu; hoće islamsku državu.”¹⁷⁸⁵ Strah od islamizacije možda je bio iskren, a možda je bio samo politika. Karadžić je u jednu bilježnicu upisivao svoje zabilješke o sastancima s međunarodnim mirovnim pregovaračima i s jednog takvog sastanka održanog 27. februara 1992., dan uoči gorepomenute sjednice Kluba poslanika, upisao je sljedeće mišljenje koje je optuženi iznio u prisustvu Josea Cutileira: “Interes EZ je da se [Bosna i Hercegovina] ne pocijepa. Da ostane u ovim granicama što je protiv naših interesa, ali smo prihvatili, da se u Evropi ne bi formirala islamska republika.”¹⁷⁸⁶ Premda su neki Muslimani možda zaista zagovarali islamsku državu, činjenica da je optuženi odabrao takve riječi i koristio ih za svoje vlastite političke ciljeve pokazuje da je najkasnije u februaru 1992. on lično zauzeo ekstremnu poziciju u političkom spektrumu.

918. Poenta onoga što je optuženi rekao 28. februara 1992. u Klubu poslanika je da Srbi, budući da samo što nisu preplavljeni Muslimanima, ne mogu sebi da dopuste da s njima dijele svoju budućnost, što znači svoj životni prostor. (Objašnjavajući poruku koju je rukovodstvo bosanskih Srba uputilo srpskom stanovništvu, optuženi je u sudnici rekao sljedeće: “Ako Muslimani ne žele da žive s nama u Jugoslaviji i žele da nametnu na neustavan način unitarnu Bosnu onda mi se plašimo s pravom da živimo s njima u zatvorenoj Bosni i Hercegovini gdje imaju dominaciju.”¹⁷⁸⁷)

919. Optuženi i Karadžić su dijelili isto mišljenje; ali dok je optuženi bio menadžerski tip koji je relativno malo govorio i čija je ključna uloga bila da održava funkcionisanje centralne vlasti i privid dobre uprave dok se na terenu kuje nova etnička realnost, Karadžić je bio ideolog-vizionar koji je one probleme za koje je pretpostavljao da su na umu svakog bosanskog Srbina uobličavao u riječi i legitimizirao njihova rješenja.¹⁷⁸⁸ “Muslimani ne mogu da žive s drugima,” izrugivao se Karadžić na istoj onoj sjednici Kluba poslanika u februaru 1992. godine. “To treba da nam je jasno. Nisu mogli s Indusima koji su mirni k’o

¹⁷⁸⁴ P65, separator 109, str. 32-3; T. 24865, 24869.

¹⁷⁸⁵ P65, separator 94, str. 44.

¹⁷⁸⁶ P1148, str. 9; T. 22477-9.

¹⁷⁸⁷ T. 24886-8.

¹⁷⁸⁸ Herbert Okun je Karadžića opisao kao “emotivnu i brbljivu” osobu, dok je optuženi na sastancima sa svjedokom bio “znatno uzdržaniji, znatno konkretniji, znatno ozbiljnijeg vladanja”: T. 4155.

ovce”. Stanovništvo će se morati razdvajati, nastavio je, u “svakom selu” jer će Muslimani “natalitetom i marifetlucima nadvladati.”¹⁷⁸⁹ (Karadžić se pravio da je zabrinut jer se broj Muslimana može “učetvorostručiti” od jedne do druge generacije.¹⁷⁹⁰)

920. Prema riječima nekih skupštinskih poslanika, muslimanski “marifetluci” su za Srbe značili puno goru sudbinu od toga da svuda budu ugnjetena manjina; kao što je Zekić već u decembru 1991. upozorio: “Posebno treba ukazati i voditi računa o još jednom momentu: o genocidu koji je izvršen nad srpskim narodom. Jer, brojna područja ostala su bez stanovništva zahvaljujući pojedinim neprijateljima koji su danas vaskrsli.”¹⁷⁹¹

921. Sam optuženi je bio zabrinut da će njegov dom u predgrađu Sarajeva u procesu podjele Bosne i Hercegovine ostati, kako je rekao, u “Muslimaniji”, te da će se Srbi koji su u manjini i koji se ne “presele” na teritorije pod srpskom kontrolom naći u “genocidnom položaju” u rukama Muslimana.¹⁷⁹² On je izrazio strah da su bosanski Srbi suočeni s “porobljavanj[em], ponižavanj[em] i istrebljenj[em]”.¹⁷⁹³

922. Prijetnja genocidom nad Srbima nesprestano se ponavljala u govorima zvaničnika bosanskih Srba 1992. godine, kao što se vidi i iz proglasa Ministarstva informisanja od 16. maja 1992., koji je potpisao ministar Velibor Ostojić: “U ratu, koji je nametnut srpskom narodu u Bosni i Hercegovini, ponovo se nad nedužnim srpskim stanovništvom, kao i prije pedeset godina, vrši strašan teror - ravan genocidu. Horde koljača i pljačkaša, pod okriljem fašistoidne vlasti takozvane Republike Bosne i Hercegovine, iz dana u dan, izvode najbrutalnije akcije u kojima strada srpsko stanovništvo na svojim ognjištima. Nemilosrdno se vrši likvidiranje i masakriranje pripadnika srpskog naroda, bezdušno se pljačka i uništava njihova imovina, razaraju se srpska naselja i gradovi, pale sela, uništavaju spomenici srpske kulture i istorije.”¹⁷⁹⁴

923. Političari bosanskih Srba su koristili bauk srpskog pogroma na uobičajen, predvidiv način, ali on je imao i dublji ideološki značaj, jer se mogao upotrijebiti kao opravdanje za vraćanje kontrole nad teritorijama na kojima su početkom 1992. godine Srbi bili u manjini. Stoga je to zazivanje genocida djelovalo u dva smjera. Trebalo je da izazove strah, ali i da stvori predodžbu da se radi o nekom pravu na istorijske zemlje koje su njihovo nasljeđe. U

¹⁷⁸⁹ P65, separator 94, str. 36.

¹⁷⁹⁰ P65, separator 182, str. 85.

¹⁷⁹¹ P65, separator 68, str. 19; T. 24886.

¹⁷⁹² P65, separator 127, str. 50.

¹⁷⁹³ P65, separator 182, str. 2. Vidi i dio 2.3 ove Presude.

¹⁷⁹⁴ P1267, str. 1.

intervjuu za dnevni list *Oslobođenje* od 26. januara 1992., optuženi je pokazao kako su, po njegovom mišljenju, nepravda učinjena u prošlosti – genocid - i današnje polaganje prava na teritorije čvrsto povezani: “Republika srpskog naroda BiH [je] sastavljena od srpskih autonomnih oblasti koje su već poznate i etničkih cjelina gdje su Srbi u relativnoj većini, te područja koja su istorijski pripadala srpskom narodu i na kojima su sada Srbi u manjini zbog genocida koji je proveden nad njima za vrijeme posljednjeg rata.”¹⁷⁹⁵

924. Refren koji je u vezi s tim koristilo rukovodstvo bosanskih Srba bio je da bosanski Srbi imaju pravo na barem 65 % državne teritorije, usprkos tome što su činili samo 35 % stanovništva Bosne i Hercegovine.¹⁷⁹⁶ Radovan Karadžić je 24. oktobra 1991. rekao Slobodanu Miloševiću za to pravo na 65 % teritorije.¹⁷⁹⁷ Dana 11. aprila 1992., Karadžić, Nikola Koljević i optuženi su se sastali u jednom hotelu na Ilidži. Razgovarali su o mapi teritorije koju je SDS htio staviti pod srpsku kontrolu. Teritorija je činila približno 70 % Bosne i Hercegovine i obuhvatala je dio Sarajeva.¹⁷⁹⁸ Ista ta ideja zagovarana je na nekoliko nivoa unutar hijerarhije bosanskih Srba. Na primjer, Milutin Vukelić, pomoćnik komandanta 1. krajiškog korpusa za moralno vaspitanje, napisao je sljedeće 21. maja 1992.: “Državotvorni Srpski narod, koji živi na oko 65% teritorije i predstavlja preko 35% stanovništva BiH, mora se izboriti za potpuno razgraničenje sa muslimanskim i hrvatskim narodom i formirati svoju državu”.¹⁷⁹⁹ Genocid je prorijedio broj bosanskih Srba, ali nije umanjio udio u teritoriji na koji preživjeli imaju pravo. (Nekoliko godina kasnije, Slobodan Milošević se narugao tim idejama: “Još su se neki ‘pecali na udice’ - ‘pa, Srbi su bili vlasnici 62% teritorije’ kao da bi neko u to mogao da poveruje - zna se da je bila društvena svojina; nisu ni livade, ni pašnjaci, ni planine bile bilo čije vlasništvo. Kakvi, zaboga, vlasnici?! Na kraju krajeva, ja sam Karadžiću rekao: ‘Imaš vilu u Ženevi, pa si vlasnik, pa ne možeš pripojiti Ženevu Republici Srpskoj, ako tamo imaš vilu! Privatno vlasništvo ti niko ne dira’.”¹⁸⁰⁰)

6.7 Znanje o aktivnostima na naoružavanju i podrška tim aktivnostima

¹⁷⁹⁵ P404, str. 2.

¹⁷⁹⁶ T. 4165-66.

¹⁷⁹⁷ P67, separator 18.A, str. 7.

¹⁷⁹⁸ T. 6767, 6773-4, 6879, 6887-8, 6909, 6926-30, 6939-41, 7010.

¹⁷⁹⁹ P892, separator 58, str. 2; takođe P65, separator 89, str. 3.

¹⁸⁰⁰ P1197, str. 6; T. 25132-40.

925. Kako je rukovodstvo bosanskih Srba provelo zauzimanje teritorija i protjerivanje Muslimana i Hrvata sa područja na kojima su Srbi bili u manjini i drugih područja nakon što je optuženi pozvao na oružje na sjednici Skupštine održanoj 18. marta 1992. godine? U to vrijeme rukovodstvo bosanskih Srba nije pod svojom isključivom komandom imalo redovne oružane snage. Ono je moralo da se oslanja na naoružano stanovništvo, koje je moglo lokalno da angažuje oružane jedinice, te na podršku i saradnju JNA. Miroslav Vještica je ovako rezimirao tadašnju situaciju: “Uz ova dva uslova, moramo pod hitno formirati srpski MUP u Republici Srpskoj Bosni i Hercegovini, moramo formirati narodnu odbranu, svoju srpsku armiju, koju na terenu imamo, samo je treba pretočiti u ono što moramo imati.”¹⁸⁰¹ “Srpsku armiju” koja je već na terenu u tom trenutku činili su JNA i vojno sposobni neregutovani muškarci, bosanski Srbi.

926. Izgovore i proteste optuženog treba zanemariti – “Znači, znači nije bilo nepoznato da postoji naoružavanje, ali nisam se ja htjeo da u to uključujem”,¹⁸⁰² i “Šta imam ja s time da sad zaključujem i da pitam neke glasine jesu li tačne? Ima MUP, ima vlada, neka to riješi problem”¹⁸⁰³ – budući da je optuženi znao da se dio stanovništva koji su činili bosanski Srbi naoružava počev od sredine 1991. godine.¹⁸⁰⁴ (Obim naoružavanja razmatra se u dijelu 2 ove Presude.) Već 24. maja 1991., jedan zastupnik u Skupštini Bosne i Hercegovine iz redova SDS-a, koji je uz to bio i član Glavnog odbora SDS-a, uhvaćen je dok je prevozio veliku pošiljku oružja i municije.¹⁸⁰⁵ Tokom svog svjedočenja pred Vijećem, optuženi je prvo opovrgao da je znao za taj incident: “Ja o ovome ništa nisam znao. Ni da je on zaustavljen, ni da je imunitet tražio, ništa.”¹⁸⁰⁶ Optuženi je potom promijenio priču: “Ja vam kažem da na Skupštini smo imali zasjedanje i onda su poslanici počeli da u kuloarima pričaju: "Vi Srbi se naoružavate!" ... Ja sam na toj Skupštini, znači kad je bio - u tom ambijentu, saznao za to da su poslanici između sebe taj slučaj pominjali i tada sam to saznao”¹⁸⁰⁷.

927. Dana 12. jula 1991., Radovan Karadžić se obratio jednom skupu SDS-a kojem je prisustvovao optuženi: “Mi znamo da se Srbi naoružavaju raznim švercom i nekom

¹⁸⁰¹ P65, separator 109, str. 37; T. 25178.

¹⁸⁰² T. 25276; takode 23082, 23339, 23341-4.

¹⁸⁰³ T. 25300.

¹⁸⁰⁴ T. 25278, 25284-6.

¹⁸⁰⁵ P1213; P1214; T. 25292-310.

¹⁸⁰⁶ T. 25296.

¹⁸⁰⁷ T. 25296, 25298-9.

starudijom. Mi kao stranka nemamo pravo da naoružavamo narod, ali nemamo pravo ni da ga obeshrabrujemo.”¹⁸⁰⁸

928. Kako se pokazalo, SDS jeste bio umiješan u naoružavanje. Svjedok 636 je izjavio da je u periodu od aprila do septembra 1991. učestvovao u podjeli oružja koju je vršio SDS. To oružje je poticalo od JNA u Hrvatskoj i bilo je uskladišteno u školi u selu Kamenica u opštini Drvar. Oružje je odatle podijeljeno obližnjim opštinama. Nenad Stevandić, član Kriznog štaba ARK-a, nadgledao je podjelu. U avgustu 1991., Stevandić je pozvao Radovana Karadžića da lično vidi kako se odvija podjela oružja. Karadžić je posjetio Drvar i obišao školu u Kamenici.¹⁸⁰⁹

929. Početkom novembra 1991., u jednom dugačkom govoru o značaju predstojećeg plebiscita bosanskih Srba, Karadžić je bio u poziciji da se pohvali pred svojom publikom, u kojoj je bio i optuženi (“Vjerovatno sam to čuo” /prijevod s engleskog/, priznao je optuženi),¹⁸¹⁰ da su bosanski Srbi bolje naoružani od Muslimana, da su “nabavili dosta” naoružanja, pored onog naoružanja kojim raspolaže prosrpska JNA.¹⁸¹¹ (O prosrpskom stavu JNA govori se u dijelu 3 ove Presude.) Do trenutka kada je general Mladić podrobno iznio svoje zamisli o novoj vojsci bosanskih Srba uoči skupštinskog zasjedanja 12. maja 1992. (vidi dolje u tekstu), već je bila dokazana korisnost naoružanog stanovništva: “Mi ne počinjemo od ničega. To je veoma bitno. Polazište nam je naoružani srpski narod u Republici Srpskoj Bosni i Hercegovini koji se u dosadašnjem toku rata odazvao u meri u kojoj se odazvao da zaustavi ... fašističku i fantomsku ustašku aždaju. I sačuvali smo do sad narod od totalnog istrebljenja.”¹⁸¹² Karadžić je 1995. godine izjavio: “Izvršena je disperzija oružja zahvaljujući JNA, izvuklo se što se moglo izvuci i rasulo po srpskim prostorima i podijelilo narodu, ali narod je organizovala SDS i stvorila vojsku.”¹⁸¹³

930. Elementi policijskih snaga bosanskih Srba postojali su već 18. marta 1992. Sve što je trebalo uraditi bilo je da se policajci srpske nacionalnosti odvoje od policajaca muslimanske i hrvatske nacionalnosti. Skupština je odmah osnovala MUP bosanskih Srba, usvojivši Zakon o unutrašnjim poslovima 27. marta 1992., te postavivši Miću Stanišića za ministra tog resora. On je 31. marta 1992. distribuirao saopštenje za štampu u kojem je

¹⁸⁰⁸ P37, str. 101-4; T. 25310-14.

¹⁸⁰⁹ T. 14429-30, 14446, 14450, 14452; P789, str. 2-7; P790.A; P582.B, str. 3860-61; P582, par. 6.

¹⁸¹⁰ T. 25282.

¹⁸¹¹ P1191, str. 5, 10; T. 25280-82.

¹⁸¹² P65, separator 127, str. 45.

¹⁸¹³ P65, separator 128, str. 145.

najavio osnivanje pet CSB-ova, po jednog u svakoj od samoproglašanih i teritorijalno neprecizno definisanih SAO-a bosanskih Srba (Krajina, Hercegovina, Sjeverna Bosna, Romanija-Birač i Semberija) i naredio policajcima na tim područjima da prekinu veze sa starom republikom i polože zakletvu novoj državi.¹⁸¹⁴ (O raspadu starog MUP-a i stvaranju nove policije bosanskih Srba govori se u dijelu 2, 3 i 4 ove Presude.)

931. Dana 13. marta 1992., Rajko Dukić, predsjednik Izvršnog odbora SDS-a, poslao je pismo opštinskim odborima SDS-a kojim je od njih tražio sljedeće: “da ocijenite mogućnost osnivanja srpske opštine na području vašeg djelovanja”.¹⁸¹⁵ Potom je, 23. marta, uslijedilo pismo predsjednika SDS-a Karadžića (na kojem se nalazila oznaka “Strogo povjerljivo – nakon čitanja obavezno uništiti”) svim predsjednicima srpskih opština, kojim ih on obavještava o formiranju “Republičkog operativnog centra”, kao i o tome da “Sada pred opštinama stoji obaveza da svoje centre za obavještavanje hitno povežu sa oblasnim centrima ... te obezbjede kadrovske i druge pretpostavke da prate situaciju na terenu ... bilo bi dobro da se lično informišete o stanju i osposobljenosti centra za obavještavanje u vašoj opštini, da naredite i pomognete otklanjanje eventualnih nedostataka, da se uvjerite da je uvedeno neprekidno dežurstvo”.¹⁸¹⁶

932. Tako se krajem marta 1992. ubrzano osnivala država bosanskih Srba. Na sjednici Skupštine održanoj 24. marta, Karadžić je rekao: “u onom trenutku kada to bude, a biće veoma uskoro, formira se to što hoćemo. ... Onog trena će sve srpske opštine, kako stare tako i novoformirane, bukvalno staviti pod svoju kontrolu kompletnu teritoriju, odnosno opštine. ... Tada, u tom trenutku, za sljedeća tri četiri dana, biće jedinstvena metodologija, vi ćete moći to prenijeti u opštine koje predstavljate i kako i šta sve treba učiniti. Kako izdvojiti milicijski sastav, kako uzeti sredstva koja pripadaju srpskom narodu, kako uspostaviti komandu.”¹⁸¹⁷ Skupština je istog dana verificovala “odluke skupština opština o proglašenju područja novoformiranih srpskih opština”: Bihać, Kladanj, Livno, Rajlovac, Donji Vakuf, Konjic, Čapljina, Turbe, Bosanski Šamac, Petrovo, Milići, Vogošća, Žepče, Jajce, Mostar, Srebrenica, Zavidovići, Bratunac, Modriča, Prijedor, Bugojno, Kotor Varoš, Stolac, Višegrad, Bosanska Krupa, Bosanski Brod, Srebrenik, Foča, Brčko, Olovo, Tuzla, Zvornik, Goražde, Derventa i Doboj.¹⁸¹⁸

¹⁸¹⁴ P65, separator 117; T. 25185-92; poslije toga je uslijedio P1203.

¹⁸¹⁵ P65, separator 108; P64, par. 97.

¹⁸¹⁶ P65, separator 112; P64, par. 97.

¹⁸¹⁷ P65, separator 113, str. 22.

¹⁸¹⁸ P65, separator 113, str. 23-4.

933. Istog dana, 24. marta 1992., vlada bosanskih Srba je položila zakletvu, na čelu s Brankom Đerićem kao predsjednikom vlade.¹⁸¹⁹ Optuženi je novoj vladi izdao uputstvo da do 27. marta pripremi “program preuzimanja i funkcionisanja vlasti na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine, što će predložiti ovoj Skupštini u petak”.¹⁸²⁰ Petak 27. mart 1992. je bio dan kada je Skupština proglasila Ustav Republike.¹⁸²¹ (Program vlade je podnesen tek kasnije u aprilu.) Karadžić je na toj sjednici rekao delegatima: “[č]im dođete u svoje opštine da odmah hitno formirate krizne štabove. Da pokušate da taj narod dovedete u red da može da se odbrani. ... da formiraju teritorijalne odbrane i, ako je tu JNA, obavezno da su pod njenom komandom. Ako nisu, neka su pod komandom rezervnih oficira.”¹⁸²²

934. Tako je rukovodstvo bosanskih Srba dovršilo pripreme za preuzimanje vlasti. Preuzimanje vlasti u opštinama počelo je 1. aprila 1992.

6.8 Znanje za operacije preuzimanja vlasti i podrška tim operacijama

935. Već krajem marta 1992., jedna delegacija Muslimana iz opštine Pale sastala se s Nikolom Koljevićem i načelnikom paljanske policije, Malkom Koromanom. Koljević je tu delegaciju obavijestio da lokalni Srbi ne žele da na Palama žive Muslimani. Koroman je tome dodao da ne može više da garantuje Muslimanima bezbjednost, jer nema kontrolu nad “Crvenim beretkama” koje su došle u opštinu.¹⁸²³ Početkom aprila 1992., pripadnici srpske paravojske i vojni rezervisti na tom području postavili su nekoliko kontrolnih punktova, čime su ozbiljno ograničili kretanje Muslimana.¹⁸²⁴

936. Ali prvo preuzimanje vlasti nije se odigralo na Palama, nego u Bijeljini. U jednom izvještaju od 4. aprila 1992., upućenom Komandi 2. vojne oblasti JNA, general Janković, komandant 17. korpusa JNA, napisao je da “U 38. partd /partizanskoj diviziji/ i 17. map-u /mješovitom artiljerijskom puku/ oseća se veliki uticaj SDS i Arkanove propagande, što za posljedicu ima odlazak dela v/o /vojnih obveznika/ sa oružjem iz jedinice. ... Stanje na teritoriji je krajnje složeno. U Bijeljini je grad pod kontrolom SDS-a i arkanovaca, koji čak ne dozvoljavaju ni našoj oklopnoj jedinici da izađe u grad na određene punktove. U kasarni

¹⁸¹⁹ P65, separator 114, str. 4-5.

¹⁸²⁰ P65, separator 114, str. 13.

¹⁸²¹ P65, separator 115, str. 7-8.

¹⁸²² P65, separator 115, str. 23.

¹⁸²³ T. 5320-7, 5386, 5412-13; P270, par. 26.

i u rejonu zadružnog doma u Patkovači ima oko 3.000 izbeglica. U kasarni u Bijeljini od 12.00 časova boravi ekipa iz predsedništva BiH na čelu sa Fikretom Abdićem i Biljanom Plavšić, nš /načelnikom štaba/ 2. vo /vojne oblasti/, kao i komandant 17. korpusa.”¹⁸²⁵ General Janković je iznio sljedeće predviđanje: “U narednim danima očekuje se dalje pogoršanje ukupne bezbednosno-političke situacije. Međunacionalni sukobi u Posavini i Semberiji prete da se opasno prošire na ostale delove zone odgovornosti ... Moguće su direktne oružane provokacije komandi i jedinica, kao i napadi na vojna skladišta i izdvojene objekte od strane paravojnih formacija SDA, HDZ i SDS.”¹⁸²⁶

937. Sead Omeragić, novinar muslimanske nacionalnosti, pratio je Biljanu Plavšić i Fikreta Abdića tokom te posjete Bijeljini 4. aprila 1992. U gradu Bijeljini svjedok je vidio srpske zastave na džamijama i razbijena stakla i rupe od metaka na nekoliko zgrada.¹⁸²⁷ Vidio je arkanovce u uniformama s oznakama Srpske dobrovoljačke garde, pripadnike TO-a i pripadnike “Belih orlova”.¹⁸²⁸ Omeragić je sreo jednog kolegu novinara koji mu je rekao da je grad očišćen kako bi se prikrila zvjerstva koja su učinjena tokom posljednjih nekoliko dana.¹⁸²⁹ Plavšićeva je prvo obišla Krizni štab Bijeljine kako bi ocijenila situaciju.¹⁸³⁰ Potom je Omeragić, zajedno s Abdićem i Plavšićevom, obišao kasarnu, gdje je utočište potražio veliki broj raseljenih lica koje je general Janković pomenuo u svom izvještaju.¹⁸³¹ Plavšićeva se držala podalje od raseljenih lica.¹⁸³² Delegacija koja je obilazila Bijeljину sastala se s Arkanom, koji je, prema Omeragićevim zapažanjima, imao potpunu kontrolu nad situacijom.¹⁸³³ Kada je Plavšićeva vidjela Arkana, poljubila ga je (to je snimljeno filmskom kamerom).¹⁸³⁴ Plavšićeva je u nekoliko navrata govorila da je Arkan odradio dobar posao spasivši srpsko stanovništvo od muslimanske prijetnje.¹⁸³⁵ Kada je Plavšićeva zatražila od Arkana da prepusti kontrolu JNA, on je to odbio, rekavši da “stvari” tu još nisu sređene i da mu je sljedeće odredište Bosanski Brod.¹⁸³⁶ Prema Omeragićevom iskazu, u jednom trenutku tokom njihovog obilaska Bijeljine sreli su Vladu

¹⁸²⁴ T. 5332-7, 5390-1; P270, par. 31-2.

¹⁸²⁵ P590, str. 1.

¹⁸²⁶ P590, str. 2.

¹⁸²⁷ T. 11950, 11994-5.

¹⁸²⁸ T. 11979, 12009-10.

¹⁸²⁹ T. 11957-8.

¹⁸³⁰ P591A.

¹⁸³¹ T. 11996-7, 12033, 12035.

¹⁸³² T. 11996.

¹⁸³³ T. 11977, 11981-2, 12015, 12010.

¹⁸³⁴ P300.

¹⁸³⁵ T. 12022-3.

¹⁸³⁶ T. 11978.

Mrkića, novinara dnevnog lista *Oslobođenje*. On je glasno osudio napad na Bijeljину i rekao Arkanu sljedeće, prisjeća se Omeragić: “Neće se vama nikada oprostiti to što ste uradili bijeljinskim Muslimanima. Istorija će vas osuditi.” Arkan je zahtijevao da vidi Mrkićevu ličnu kartu, pogledao ju je i rekao: “Ti si Hrvat neki, je li?” U tom trenutku, prema riječima svjedoka, Plavšićeva je dobacila: “Srbin, ali kakav!” Arkan je rekao Mrkiću da se gubi odatle.¹⁸³⁷

938. Plavšićeva je tokom svjedočenja pred ovim Vijećem izjavila da je dobila od Predsjedništva Bosne i Hercegovine uputstvo da posjeti Bijeljину. Alija Izetbegović je rekao da je tamo izvršen pokolj nad Muslimanima i da je manjinsko muslimansko stanovništvo u opasnosti.¹⁸³⁸ Plavšićeva je 4. aprila 1992. u Bijeljini primijetila da je na džamiji koja se nalazila preko puta zgrade opštine podignuta srpska zastava.¹⁸³⁹ Plavšićeva je posvjedočila da u Bijeljini nije vidjela nikakve leševe, ali da je razgovarala s osobama čiji su članovi porodice poginuli u napadima.¹⁸⁴⁰ Ubrzo nakon posjete Bijeljini, Plavšićeva je 8. aprila 1992. podnijela ostavku na članstvo u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine.¹⁸⁴¹ Premda je tokom svog svjedočenja nastojala da umanjí svoju ulogu u događajima u Bijeljini, jedan dokument iz tog perioda ocrta drugačiju i tačniju sliku. U novembru 1992., zbog spora s ministrom unutrašnjih poslova Stanišićem, Plavšićeva je morala da brani svoju ranu podršku Arkanu, kao i, opšte govoreći, metodologiju koja je primijenjena tokom prvih operacija preuzimanja kontrole nad teritorijama: “...jer se koješta priča i govori, najviše o kriminalu koji uništava našu zemlju i naš narod ... ja bih da kažem ministru Stanišiću, ne da se govorka, ministre, nego je to istina da sam ja nakon izjave predsjednika Republike, odnosno poziva svim dobrovoljcima u srpskim zemljama i svim pravoslavnim zemljama, uputila pismo na sve adrese. ... Ja sam tražila ljude koji hoće da se bore za srpstvo koji hoće da se bore na teritoriji Republike Srpske. Ta su pisma otišla ... i Šešelju i Arkanu i Joviću.”¹⁸⁴²

939. Približno u maju 1992., Stanišić je rekao Miloradu Davidoviću, Srbinu iz Bijeljine koji je radio u saveznom SUP-u, da su Arkanove snage angažovane u Bijeljini i Zvorniku po njegovom odobrenju i da pomažu da se “oslobodi” teritorija za koju su bosanski Srbi smatrali da treba pripasti republici bosanskih Srba. Stanišić je govorio i o sporazumu

¹⁸³⁷ T. 11972-3.

¹⁸³⁸ T. 26917; C7, par. 14.

¹⁸³⁹ T. 26919; C7, par. 20.

¹⁸⁴⁰ C7, par. 19.

¹⁸⁴¹ C7, par. 22.

prema kojem Arkanove snage mogu da čine šta im je volja sa svom imovinom na “oslobodenim” teritorijama.¹⁸⁴³

940. Opštine su izvještavale centralno rukovodstvo o procesu preuzimanja vlasti. Na primjer, dana 21. aprila 1992., zbornički SJB je telefonom nazvao bijeljinski CSB da bi izvijestio o tome da policijske snage “čiste” Zvornik. (Kao što je objašnjeno u dijelu 4 ove Presude, združene srpske snage – policija, TO, JNA i arkanovci – pokrenule su napad na grad Zvornik; u tom napadu poginulo je mnogo civila; arkanovci su pljačkali kuće po gradu i na gomile nabacali desetine leševa u kamione, među kojima su bili leševi djece, žena i starijih osoba; još leševa je ležalo na ulicama i ispred kuća; mnogi Muslimani su se povukli u obližnje napušteno selo Kula Grad, koje su onda napali i zauzeli pripadnici paravojske i lokalne policije.) Izvještaj zborničkog SJB-a prosljeđen je i ministru unutrašnjih poslova Stanišiću i zamjeniku ministra unutrašnjih poslova Mandiću.¹⁸⁴⁴ Vijeće, na osnovu svoje ukupne ocjene uloge optuženog u to vrijeme, konstatuje da je ta informacija na kraju dospjela i do optuženog.

941. Drugi primjer preuzimanja opštinske vlasti provedenog pod pokroviteljstvom rukovodstva bosanskih Srba jeste slučaj Bratunca. Miroslav Deronjić, čelnik SDS-a u Bratuncu, svjedočio je da je oko 10. maja 1992., nakon što je muslimansko stanovništvo sela Glogova prisilno premješteno (a u djelimično spaljenom selu ostalo je 65 mrtvih), pozvan na Pale na sastanak Kriznog štaba SDS-a i predsjednika opština kojim su predsjedavali Ratko Mladić, Radovan Karadžić i Velibor Ostojić.¹⁸⁴⁵ Tom sastanku je prisustvovalo pedesetak ljudi.¹⁸⁴⁶ Svrha tog sastanka bila je da lokalni funkcioneri izvijeste Mladića o vojnoj situaciji u svojim opštinama. Deronjić je izvijestio o napadu na Glogovu i nastavku operacija premještanja muslimanskog stanovništva iz opštine Bratunac. Rekao je da su mu čestitali uz aplauz. Ostojić je prokomentarisao da se opština Bratunac na karti sada može obojiti u plavo, jer su tom bojom označavali stanovništvo srpske nacionalnosti.¹⁸⁴⁷

942. Dana 12. maja 1992., optuženi je od jednog poslanika u Skupštini saznao kako napreduje preuzimanje vlasti na području Brčkog, opštine u kojoj su Srbi činili 20%

¹⁸⁴² P64A, separator 641, str. 23; C7, par. 41.

¹⁸⁴³ T. 14253-4.

¹⁸⁴⁴ P763, par. 218.

¹⁸⁴⁵ T. 896-7, 1225.

¹⁸⁴⁶ T. 1084-5.

¹⁸⁴⁷ T. 1086-8, 1199, 1225-6.

stanovništva. Taj poslanik, dr. Beli, odgovarao je na prijedlog Radovana Karadžića da se uspostavi “komunikacija između Semberije i Krajine”.¹⁸⁴⁸ Dr. Beli je izvijestio da je projekt preuzimanja kontrole od Muslimana na području te komunikacije već dobro odmakao: “...operacije u smislu uspostavljanja te komunikacije [su] donekle vojno završene, međutim, Brčko kao jako uporište, prije svega muslimanskih snaga, ostalo je nedovršeno ... međutim, na to područje treba još mnogo snaga za definitivno čišćenje ... Mi nismo ništa uradili ako poslije izvjesnog vremena budemo u poziciji ... da mi ne možemo da držimo u Brčkom”.¹⁸⁴⁹

943. Istog dana, dakle 12. maja, optuženi je saznao za preuzimanje vlasti u opštini Bosanska Krupa od strane bosanskih Srba, kada se Miroslav Vještica obratio Skupštini: “Moram ... da podsjetim prisutne, u srpskoj opštini Bosanska Krupa ima samo 24% Srba; nas ima 14.500, a Muslimana ima 47.000. ... desnu obalu smo minirali, željezni most smo minirali, drveni smo digli u vis ... Na desnoj obali rijeke Une nema više Muslimana u Srpskoj opštini Bosanska Krupa, sve enklave koje su bile, Arapuša, **Veliki Vrbovik**, Ostrožnica, Babić, muslimanska Jasenica i Zavir, mi smo evakuisali ... hoće li se gdje imati vratiti? Ja mislim da neće.”¹⁸⁵⁰

944. U susjednim opštinama Bosanski Novi (srpska većina) i Sanski Most (muslimanska većina), preuzimanje vlasti je još uvijek bilo u toku: “Jučer sam bio u njemu”, Vještica je 12. maja izvijestio Skupštinu: “Bosanski Novi je blokiran, dat je ultimatum i rok da Muslimani predaju oružje. Jedan je dio predao, jedan nije, jučer se pucalo, danas kako će biti - ja mislim da će predati. Ista je stvar sa Sanskim Mostom. Ja mislim da će i tamo Muslimani biti razoružani.” Optuženi se zahvalio Vještici na tom izvještaju.¹⁸⁵¹ (Kao što je objašnjeno u dijelu 4 ove Presude, približno u vrijeme kad je Vještica podnio taj izvještaj, srpske snage su pokretale napade na muslimanska naselja u opštini Bosanski Novi, među kojima je bio i napad na Blagaj-Japru u kojem je korištena teška artiljerija; to selo je dva dana gađano granatama, a vojnici su otvarali vatru iz pješadijskog naoružanja i ranjavali civile. Srpske snage su odvele i zatočile cjelokupno muslimansko stanovništvo iz Urija i Prekosanja, dvaju dijelova grada Bosanskog Novog).

¹⁸⁴⁸ P65, separator 127, str. 13.

¹⁸⁴⁹ P65, separator 127, str. 16; T. 25509-15.

¹⁸⁵⁰ P65, separator 127, str. 24.

¹⁸⁵¹ P65, separator 127, str. 25; T. 25244-5.

945. Optuženi nije trebao da se pita odakle potiče snaga bosanskih Srba; ne samo da je znao da su naoružani i da su aktivirali vlastite policijske snage, ne samo da je morao znati za pomoć koju pružaju paravojne jedinice, nego je znao da im pomoć pružaju i snage JNA. (i u slučaju Bosanske Krupe i u slučaju Sanskog Mosta, pomoć je obezbijedio pukovnik Basara iz 6. krajiške brigade JNA).¹⁸⁵² Dana 20. marta 1992., general Kukanjac iz 2. vojne oblasti JNA zabilježio je u izvještaju o vojnoj situaciji da je odnos između JNA i srpskog naroda u Bosni, opšte uzevši, dobar, te da je uskoro na tu temu trebao da održi sastanak s “rukovodstvom” bosanskih Srba, tačnije s “Karadžićem, Koljevićem, Plavšićevom, Krajišnikom, Dukićem”.¹⁸⁵³ Optuženi je priznao da je “možda” takav sastanak održan, te da su mu prisustvovali barem on i Karadžić.¹⁸⁵⁴

946. U pismu od 24. aprila 1992., general Kukanjac je obavijestio svoje pretpostavljene u Beogradu da mu je MUP bosanskih Srba dostavio dugačak popis vojne opreme (uključujući i zahtjev za šest helikoptera) koja je bila potrebna odredu policije za posebne namjene pri banjalučkom CSB-u.¹⁸⁵⁵ Tražena oprema je izdata.¹⁸⁵⁶ Dana 27. aprila, ministar odbrane bosanskih Srba Bogdan Subotić pismeno se obratio Komandi 2. vojne oblasti sa zahtjevom da se vojni kadrovi u aktivnoj službi rasporede u redove TO-a bosanskih Srba.¹⁸⁵⁷ Već 15. aprila 1992., jedan pukovnik JNA je postavljen za komandanta TO-a bosanskih Srba, sa zadatkom da nadzire i kontroliše lokalne TO-ove.¹⁸⁵⁸ Ta trajna saradnja između JNA i rukovodstva bosanskih Srba nije bila strogo čuvana tajna.

947. Vijeće konstatuje da je optuženi znao za saradnju koju je pružala JNA u preuzimanju vlasti od strane bosanskih Srba. On nije govorio istinu kad je rekao Vijeću da je “moguće” da je znao da su u aprilu 1992. opštine s većinskim muslimanskim stanovništvom “oslobođene”, ali da nije znao koje su snage učestvovalе u tome na strani bosanskih Srba.¹⁸⁵⁹ Da optuženom to nije bilo poznato, on bi se raspitao. Niko u rukovodstvu bosanskih Srba nije bio u poziciji da bude bolje informisan o događajima na spornim područjima od predsjednika Skupštine. Da on “nije znao”,¹⁸⁶⁰ kako je rekao, za napade na Muslimane, na primjer, u opštini Bratunac, inače bi se raspitao o tome kad je

¹⁸⁵² P184, str.2; P168; T. 25242-7.

¹⁸⁵³ P51, str. 5; T. 25326-7.

¹⁸⁵⁴ T. 25328.

¹⁸⁵⁵ P733, str. 12930-1; P1217, str. 1; T. 25332-3; za pitanje snabdijevanja bosanskih Srba oružjem od strane JNA takođe je relevantan P64.A, separator 308.

¹⁸⁵⁶ P733, str. 12871, 12931-2.

¹⁸⁵⁷ P1211; T. 25258-9.

¹⁸⁵⁸ T. 26545-6.

¹⁸⁵⁹ T. 25248; takođe T. 25250.

obaviješten¹⁸⁶¹ o dolasku više stotina muslimanskih civila iz Bratunca na Pale pod pratnjom. Da je stvarno bilo potrebno da se raspituje i informiše o događajima u Bratuncu, kao što tvrdi da je bio slučaj, onda zasigurno ne bi kao zadovoljavajući odgovor prihvatio da je “gospodin Deronjić, revoltiran, poslao, kao, rukovodstvu Muslimane na Pale. To je sve što sam ja saznao” – što je bio odgovor koji on tvrdi da je dobio i prihvatio.¹⁸⁶²

948. Optuženi je priznao da preuzimanje vojne kontrole nad enklavama s većinskim muslimanskim stanovništvom “nije bilo pravo”.¹⁸⁶³ Ali to da jedan predsjednik Skupštine, koji je predsjedavao tokom devetnaest sjednica Skupštine održanih 1992. godine, ustvrdi: “... ja nisam imao nikakvog kontakta sa poslanicima i nisu me izvještavali šta je bilo, da li je JNA kontaktirala s njima”¹⁸⁶⁴ jeste ravno tvrdnji da je tokom cijele te godine hotimično zatvarao oči pred tim – što je mogućnost koju Vijeće ne prihvata. Optuženi je pogoršao svoj položaj insistirajući na tome da *mu nije bilo svejedno*. U vezi s uslovima u zatočeničkim logorima (o čemu se govori dolje u tekstu) rekao je, na primjer, “tražio bih raspravu da vidimo pojedinačno šta mogu i, ako ima nešto što je negativno, tražio bih da onaj ko je nadležan preduzme mjere, ono što ja mogu. Ja nisam mog’o nikog kaznit’ nit’ preduzet’ neke mjere”.¹⁸⁶⁵ Vlast u republici bosanskih Srba, tvrdi optuženi, bila je tako podijeljena da je on praktično uopšte nije imao.

949. Stvarni doseg vlasti optuženog ilustruje sljedeći primjer. Ministar unutrašnjih poslova Stanišić je tražio od Milorada Davidovića da ode u Zvornik, gdje je harala jedna banda Srba koja se otela kontroli, maltretirajući ne samo nesrbe, nego i Srbe.¹⁸⁶⁶ Stanišić je rekao Davidoviću da su Radovan Karadžić i optuženi siti toga.¹⁸⁶⁷ Ta banda, koja je preuzela kontrolu nad zvorničkim SJB-om, zvala se “Žute ose” i zapravo je bila paravojna jedinica koja je brojala od 100 do 300 pripadnika na čelu s Vojinom Vučkovićem zvanim Žučo i njegovim bratom Dušanom zvanim Repić.¹⁸⁶⁸ Približno 29. jula 1992., Davidović i njegovi ljudi, zajedno s vojnim i specijalnim policijskim jedinicama,¹⁸⁶⁹ uhapsili su nekih 47 pripadnika “Žutih osa”, među kojima i Žuču i Repića.¹⁸⁷⁰ Davidović je neke od ljudi

¹⁸⁶⁰ T. 25251.

¹⁸⁶¹ T. 25252.

¹⁸⁶² T. 25252.

¹⁸⁶³ T. 25677-8.

¹⁸⁶⁴ T. 25262.

¹⁸⁶⁵ T. 25865.

¹⁸⁶⁶ T. 16914, 16922-24, 16933-34, 26686-9, 26754-6; P928; C6, par. 45, str. 13.

¹⁸⁶⁷ P764, str. 32.

¹⁸⁶⁸ T. 14313; P764, str. 32; P780.

¹⁸⁶⁹ T. 14295.

¹⁸⁷⁰ P764, str. 35; P779; P780.

koje je uhapsio stavio pod kontrolu VRS-a, kako bi mogli biti uključeni u oružane snage.¹⁸⁷¹ Prema tome, optuženi je imao neposredan pristup polugama državne vlasti bosanskih Srba.

¹⁸⁷¹ T. 14301-2; P764, str. 35.

6.9 Znanje o zločinima povezanim s napadima i podrška tim zločinima

950. Svjedok 623, po nacionalnosti Srbin, bio je jedan od visokih funkcionera u vladi Bosne i Hercegovine. U aprilu ili maju 1992., prisustvovao je jednom sastanku s optuženim u Sarajevu.¹⁸⁷² Oružani sukob se razbuktavao. Svjedok 623 je od optuženog tražio da Radovanu Karadžiću prenese njegov apel da se vrate traženju političkog rješenja.¹⁸⁷³ Prema izjavi tog svjedoka, optuženi je bio “opsjednut” projektom nacionalnog razdvajanja Srba od Muslimana i Hrvata.¹⁸⁷⁴ Optuženi je rekao da ključno pitanje koje zaokuplja SDS jeste kako dalje podijeliti teritorije da bi bile pod isključivo srpskom kontrolom, posebno na području Sarajeva (Novo Sarajevo, Novi Grad, Ilidža i Vogošća).¹⁸⁷⁵ Sljedećeg dana, svjedok 623 se još jednom sastao s optuženim i tom sastanku je nakratko prisustvovao i Karadžić.¹⁸⁷⁶ Optuženi je na tom sastanku rekao da zajednički život s Muslimanima više nije moguć, jer s njima nije moguće postići nikakav dogovor.¹⁸⁷⁷ Na mirovnim pregovorima u Ženevi, optuženi i Karadžić su sve vrijeme ustrajali u zahtjevu za etnički čistim srpskim područjem u Bosni i Hercegovini kao preduslovom za mirno rješenje.¹⁸⁷⁸

951. Nezamislivo je da optuženi nije znao ništa o tome da su tokom maja i juna 1992. snage bosanskih Srba žestoko i neselektivno granatirale grad Sarajevo, koji se nalazi odmah ispod Pala.¹⁸⁷⁹ Optuženi je iznio alternativne tvrdnje da je to bio događaj u vezi s kojim on “nije bio u toku”,¹⁸⁸⁰ ili da je to bio problem kojim su se bavili drugi (“vjerovatno da jeste istim putem došla primjedba”),¹⁸⁸¹ ili pak da se radilo samo o “borbi” bez granatiranja.¹⁸⁸² Na pitanje da li su bosanski Srbi preuzeli ikakva ofanzivna vojna dejstva oko područja Dobrinje u Sarajevu optuženi je istovremeno dao četiri različita odgovora: “Ne znam. Moguće je. Ja ne znam. Vjerovatno da jest. Možda je.”¹⁸⁸³ Kasnije je rekao: “Kad su planirane akcije, kad su počinjane akcije, nisam znao ni o jednoj akciji. Kad su

¹⁸⁷² T. 5722; P280, par. 61-68.

¹⁸⁷³ T. 5725-6.

¹⁸⁷⁴ P280, par. 64.

¹⁸⁷⁵ P280, par. 66-67.

¹⁸⁷⁶ T. 5728.

¹⁸⁷⁷ P280, par. 72; T. 5730.

¹⁸⁷⁸ T. 5838.

¹⁸⁷⁹ T. 24587, 24693-4, 25418-27.

¹⁸⁸⁰ T. 25422.

¹⁸⁸¹ T. 25425.

¹⁸⁸² T. 25426-7.

¹⁸⁸³ T. 25437.

završene akcije neke, tada sam bio informisan ko i svaki čovjek ... [...] gdje smo se sastajali i vjerovatno smo od nekoga dobili informaciju tu, šta je se desilo, recimo, prije dan - dva ili ne znam kol'ko, gdje je naša vojska oslobodila neku teritoriju.”¹⁸⁸⁴ Međutim, optuženi je spremno prihvatio sljedeće: “Ne možete vi granatirati Sarajevo ako je to, prvo, zločin, i ne podržavam zločin, drugo je šteta politička [...]”.¹⁸⁸⁵

952. Dokazi pokazuju da je optuženi aktivno podržavao taj “zločin” nad stanovnicima Sarajeva. Kao što je već pomenuto, on je htio da silom promijeni nacionalni sastav stanovništva Sarajeva. (Nekoliko mjeseci prije toga optuženi je odigrao ulogu u stvaranju srpske opštine Rajlovac, koja se odvojila od sarajevske opštine Novi Grad.¹⁸⁸⁶) Rukovodstvo bosanskih Srba počelo je da vrši vojni pritisak na Sarajevo već u aprilu 1992. Optuženi je u periodu od 27. marta do 12. maja 1992. po službenoj dužnosti bio član Savjeta za nacionalnu bezbjednost (dalje u tekstu: SNB), najvišeg izvršnog organa bosanskih Srba. Na zajedničkoj sjednici SNB-a i vlade, održanoj 22. aprila 1992., prisutni su odlučili da republika bosanskih Srba treba “da drž[i] zauzet[e] položaj[e], posebno u Sarajevu”, te da Radovan Karadžić, kao predsjednik SNB-a, treba da “koordinira komandovanje snagama TO, kao i političkim akcijama”.¹⁸⁸⁷ Nenad Kecmanović je ugovorio sastanak između Alije Izetbegovića i optuženog u zgradi Predsjedništva Bosne i Hercegovine 28. ili 30. aprila 1992., prvenstveno da bi se pokušale zaustaviti čarke oko Sarajeva. Optuženi je na tom sastanku predložio razdvajanje na nacionalnoj osnovi kako bi se obustavili daljnji sukobi.¹⁸⁸⁸

953. Dana 5. maja 1992., Momčilo Mandić, koji je tada već bio ministar pravosuđa u republici bosanskih Srba, u telefonskom razgovoru s Brankom Kvesićem rekao je: “...[d]ržimo, onaj, Turke, držimo u okruženju [u Sarajevu], malo ćemo ih izgladnit', znaš”.¹⁸⁸⁹ Dodao je sljedeće: “Hoćemo da pravimo novo fino Sarajevo. ... Jest. Ove stare sinagoge i ove džamije, to nam se ne sviđa, to moramo izmijeniti arhitekturu i sve”.¹⁸⁹⁰

954. Kao prvi čovjek skupštine bosanskih Srba, optuženi je za izražavanje svojih stavova koristio usluge mnogih drugih govornika. On nije stalno morao da artikuliše ono što je imao na umu. Kada nije sam stvarao ili ponavljao tuđe ekstremne političke stavove,

¹⁸⁸⁴ T. 25579-80.

¹⁸⁸⁵ T. 25425.

¹⁸⁸⁶ T. 8051-5, 8090; P65, separator 65, str. 107; P385; P389, separator 4; P390; P826, separator 6.

¹⁸⁸⁷ P65, separator 122, str. 1-2; T. 1696-8.

¹⁸⁸⁸ T. 22357-63, 22446-9, 22510-11, 22547-9.

¹⁸⁸⁹ P292, separator 34.A, str. 5.

primjenjivao je metodu davanja podrške agresivnim elementima u Skupštini tako što im je pružao platformu da iznose svoje stavove. Izjava Voje Maksimovića iz jula 1992. pred optuženim u Skupštini da je Sarajevo "...bi[lo] srpski grad prije nego su Turci ovdje došli, on je im'o drugo ime, naša su groblja ispod zgrade Skupštine i Izvršnog vijeća ... Nikakvi ustupci, a ni veliki pregovori, po meni, nisu u ovom trenutku potrebni, dok mi ne dobijemo vojničku pobjedu, dok mi ne pobijedimo njih na ovom prostoru što mi mislimo da je naš",¹⁸⁹¹ ne razlikuje se od ideje o isključivo srpskom Sarajevu koju je iznio optuženi u novembru 1994. (vidi gore).

955. Optuženi je u svoju odbranu rekao: "Znate šta sam mogao? Mogao sam da [...] vodim Skupštinu i da na kraju nađem kvalitetan odgovor ... kad su bili Muslimani, ... i odmah kaže ti to braniš nekoga... Nikoga nisam mogao spriječiti. ... jednostavno imate jedan ratoboran parlament koji je ratni. ... Doš'o odnekuda, sad kaže, šta ti pričaš, ja znam bolje ratno pravo nego ti."¹⁸⁹² Vijeće nije pronašlo nikakve dokaze o tome da je optuženi ikad pokušao da brani Muslimane u Skupštini ni da je ikad pokušao da spriječi bilo kojeg skupštinskog poslanika u bilo čemu što je bilo usmjereno protiv Muslimana, niti da je ikad pokušao da se suprotstavi zagovaračima ekstremnih stavova riječima "Šta ti pričaš?"

956. Neki usamljeni glasovi *jesu* pokušali da ublaže politiku rukovodstva bosanskih Srba. Oni možda jesu bili ignorisani, ali njihovi glasovi pokazuju da je bilo moguće uputiti kritiku. Na istoj sjednici Skupštine na kojoj je Maksimović jadikovao zbog turske okupacije Sarajeva, poslanik s Ozrena Miladin Nedić je rekao: "... ali nisam ni za ono da vodimo rat da nekome napravimo uslugu da mi budemo dželati, dozvolimo da vojnički radimo sa vojnicima, a ne da ubijamo žene i djecu, zato što nose dimije ili ne znam šta, ja sam to rekao u razgovoru sa jednim pukovnikom da li su oni to shvatili i kako su shvatili, ali ja sam za viteško ratovanje, a ne za genocid".¹⁸⁹³

957. Napad na Sarajevo koji je počeo u maju članovi Predsjedništva (kojima su se pridružili general Mladić, general Gvero i pukovnik Tolimir) opozvali su tek na sastanku održanom 9. juna 1992., odlučivši da "se obustave dejstva teškom artiljerijom po gradu", ali i da "se iz Krajine prebaci jedna jaka jedinica na ispomoć borbama oko Sarajeva".¹⁸⁹⁴ (Kao što je objašnjeno u dijelu 3 ove Presude, od maja 1992. nadalje, Predsjedništvo se

¹⁸⁹⁰ P292, separator 34.A, str. 7.

¹⁸⁹¹ P65, separator 182, str. 46.

¹⁸⁹² T. 25407; takođe T. 25431-4.

¹⁸⁹³ P65, separator 182, str. 59.

sastojalo od Karadžića, Koljevića, Plavšićeve, Đerića i optuženog.¹⁸⁹⁵ Prema izjavi Plavšićeve, “ključni” članovi Predsjedništva, to jest Karadžić, Koljević i ona, nikad se nisu sastajali sami.¹⁸⁹⁶ Sjednice Predsjedništva se ne bi održavale ako ni Karadžić ni optuženi nisu mogli da im prisustvuju.¹⁸⁹⁷ Kada Karadžić nije bio prisutan, sjednicama je predsjedavao optuženi).¹⁸⁹⁸ Razlozi za odluku da se obustavi granatiranje Sarajeva nisu navedeni u zapisniku, premda je jasno da je ona donesena nakon detaljnog Mladićevog izvještaja o “sveukupn[om] stanj[u] u srpskoj vojsci”, koji je obuhvatao i brojke vezane za količine oružja, municije, rezerve nafte i hrane.¹⁸⁹⁹

958. Optuženi je nastojao da zavara međunarodnu zajednicu u pogledu djelovanja bosanskih Srba u Sarajevu. U pismu od 27. maja 1992., naslovljenom, pored ostalih, na lorda Carringtona, Josea Cutileira, Cyrusa Vancea i generalnog sekretara UN-a, optuženi je napisao sljedeće: “Snažno i odgovorno demantujemo da je Vojska SRBiH ispalila ijedan jedini projektil na Sarajevo za ovo vrijeme ili izvršila napad na grad. Naprotiv, mi smo, čak, zaveli veoma stroge mjere za sprečavanje bilo kakvog kršenja prekida vatre. Uvjeravamo Vas da su naše snage potpuno pod našom kontrolom.”¹⁹⁰⁰ Što se tiče napada, stvarnost je bila sasvim drugačija. Na primjer, zamjenik ministra unutrašnjih poslova Mandić je 23. aprila 1992. naredio Tomislavu Kovaču iz ilidžanskog SJB-a da granatira i uništi jedno sarajevsko naselje:

Mandić: “A imate li teškog oružja?”

Kovač: “Ma, imamo mi sa strane teškog oružja ... sa strane ...”

Mandić: “Da, da, da, pa daj upozori, prvi stepen pripravnosti ... Odmah na vrijeme treba obavijestiti Vojkoviće, Lukavicu da gađaju dole Sokolović-koloniju ako budu nas napali.”

Kovač: “Ma, slušaj, ovo ako bude, Momo, mi moramo jednu stvar dogovoriti, mi moramo jednu stvar raščistiti, mi ne možemo ovdje izdržati i stalno se braniti po Ilidži, razumiješ, mi moramo jednom raščistiti, organizovati, jednom raščistiti ili - ili. Ne možemo se više zaustaviti, oni pođu, mi zaustavi, oni pođu. Ako bude, brate, treba ih ovde rasćeskati i gotovo. Ja Vam predlažem, brate, više da tu Sokolović-koloniju sa obadvije strane ...”

¹⁸⁹⁴ P65, separator 155; T. 25423-25.

¹⁸⁹⁵ C7, par. 27.

¹⁸⁹⁶ C8, str. 201.

¹⁸⁹⁷ T. 26853.

¹⁸⁹⁸ C7, par. 29; C8, str. 201.

¹⁸⁹⁹ P65, separator 155.

¹⁹⁰⁰ P619.

Mandić: “Ma, treba je uništiti, Tomo. Što se mene tiče, ja bih je spravio sa zemljom, što se mene tiče.”¹⁹⁰¹

Drugi primjer: dana 14. maja 1992., i sama Biljana Plavšić se zatekla u Sarajevu za vrijeme granatiranja od strane bosanskih Srba. Nazvala je telefonom osobu po imenu Radmila, koja se nalazila na strani bosanskih Srba,¹⁹⁰² i protestovala:

Radmila: “Gađaju vas, je li?”

Plavšićeva: “Pa, pa to je strahota jedna. ...”

Radmila: “Pa oni odozgo djeluju, moraju uzvraćat’, znate. ...”

Plavšićeva: “Recite mi, molim vas, jel’ baš moraju civilne objekte da gađaju?”

Radmila: “Ja vam ništa ne smijem reći. Meni je rečeno da telefonom nikakve informacije ne možemo ...”

Plavšićeva: “Znam, znam da se ne može govoriti. .... samo, ja se pitam moraju li civilni objekti ...”

Radmila: “To što se radi mora se raditi, a ja vam ništa drugo ne smijem reći.”¹⁹⁰³

959. Napadi bosanskih Srba na Sarajevo nastavljeni su gotovo odmah nakon odluke Predsjedništva od 9. juna. Oko 10. juna 1992., svjedok 680 je prisustvovao jednom sastanku na kojem su, pored ostalih, bili Ratko Mladić, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Nikola Koljević i optuženi. General Mladić je objavio svoju namjeru da granatira Sarajevo svim raspoloživim sredstvima.¹⁹⁰⁴ Tokom dugačke diskusije s Mladićem, u prisustvu političkih rukovodilaca, jedan vojni ekspert bosanskih Srba izrazio je oštro protivljenje granatiranju, naglašavajući da će civili biti dovedeni u opasnost zbog nepreciznosti artiljerijskih oruđa.¹⁹⁰⁵ Mladić nije promijenio mišljenje i čvrsto je ostao pri provođenju pomenutog plana.¹⁹⁰⁶ Političko rukovodstvo se nije miješalo u diskusiju, niti se na bilo koji način usprotivilo Mladićevom prijedlogu.¹⁹⁰⁷ Negdje u periodu od 15. do 20. juna 1992. godine, svjedok 680 je s jednog uzvišenja udaljenog 11 kilometara od grada posmatrao granatiranje Sarajeva koje je vršeno pod Mladićevom komandom.¹⁹⁰⁸ Prema procjeni svjedoka 680, tokom 24-časovnog granatiranja korišten je veći dio, ako ne i svih 200

¹⁹⁰¹ P429.A, str. 5.

¹⁹⁰² P64A, separator 222, str. 2.

¹⁹⁰³ P64A, separator 780.

¹⁹⁰⁴ T. 15048-50, 15180.

¹⁹⁰⁵ T. 15050-1, 15059, 15114-5, 15180-2.

¹⁹⁰⁶ T. 15052-3.

¹⁹⁰⁷ T. 15052-3, 15116, 15142.

¹⁹⁰⁸ T. 15053-5, 15095-6, 15102-3.

artiljerijskih oruđa koje je na raspolaganju imao Sarajevsko-romanijski korpus (dalje u tekstu: SRK). On je primijetio da se gađa “sve”, uključujući civilne stambene objekte.¹⁹⁰⁹

960. Optuženog je 15. juna 1992. telefonom nazvao njegov brat, Mirko Krajišnik:

Momčilo K.: “Šta ima novo?”

Mirko K.: “Evo, jebi ga, svašta. Kod tebe?”

Momčilo K.: “Evo, ovdje kum Momo, rekoh dal’ treba nešto da ti, ovaj, prenese i uradi, nema ništa?”

Mirko K.: “Nema ništa. Ne znam šta vrijedi. ... Jesu li ti javili, boga ti, za [Fahriju] Karkina ono?”

Momčilo K.: “Jeste. ... Zvali smo mi tamo u Predsjedništvo, ovaj, ali nije on, onaj, otiš’o je, ne znam ni gdje ... Šta ti je rek’o boga ti, šta hoće?”

Mirko K.: “... Ja, molio te, kaže, da, da mu ne gađate neboder JAT-a, gore, majka mu je povrijeđena i tako.”

Momčilo K.: “Da ne gađamo neboder JAT-a?”

Mirko K.: “Ja.”

Momčilo K.: “E majku ...”.¹⁹¹⁰

(Optuženi je u svoju odbranu rekao: “To je bio dio razgovora gdje on ima lični problem i, zapravo, ne lični problem nego, ovaj, jest problem, nego razlog da to iznese iako to nema veze ni sa mnom, niti nekakvom komandom, nit’ sam ja mog’o narediti, niti, nit’ je to neko namjerno gađ’o taj neboder nego vjerovatno da je neko radio, ovaj, nešto što nije bilo primjereno.”¹⁹¹¹)

961. Dana 27. juna 1992., Predsjedništvo (Karadžić nije bio prisutan) je naredilo još jedan prekid vatre u Sarajevu: “Naređuje se Glavnom štabu Vojske Srpske Republike BiH da se momentalno obustave sva artiljerijska i pješadijska dejstva u naselju Dobrinja. Naređuje se da se izvrši ukopavanje i iz ofanzivnih pređe u odbrambeni borbeni položaj.”¹⁹¹² To suzdržavanje nije dugo trajalo i bosanski Srbi su nastavili s napadima. U oktobru 1992., Predsjedništvo, kojim je predsjedavao optuženi, donijelo je još jednu odluku o obustavi granatiranja Sarajeva, po svemu sudeći zbog prituzbi UNPROFOR-a.¹⁹¹³

¹⁹⁰⁹ T. 15053-8, 15096-7.

¹⁹¹⁰ P282, str. 2-3.

¹⁹¹¹ T. 24367.

¹⁹¹² P65, separator 171; T. 25437-9.

¹⁹¹³ P65, separator 203, str. 2.

Optuženi je posvjedočio da Predsjedništvo “nije imalo pravo da pravi naredbu”.¹⁹¹⁴ Međutim, bez obzira na to da li je imalo pravo ili ne, Predsjedništvo jeste izdavalo naređenja. Neka naređenja nije čak trebalo ni dostavljati generalu Mladiću, jer je on i bio u Predsjedništvu. Naređenje Predsjedništva od 27. juna Glavni štab je proslijedio komandantima na terenu.¹⁹¹⁵

962. Dana 11. aprila 1992., svjedok 583, član jedne međunarodne organizacije, obavijestio je Radovana Karadžića o događajima koje je lično vidio u Zvorniku kada je 8. aprila putovao preko tog područja. Slijedi ono što je svjedok 583 vidio i o čemu je obavijestio Karadžića:

Putovao sam s vozačem iz Sarajeva u Beograd gdje sam imao ugovorene sastanke, pored ostalih i s predsjednikom Miloševićem. Putovali smo automobilom, dakle, i na prelasku - ulasku u Zvornik shvatio sam da su na ulicama stotine ljudi, vrlo uzbuđenih, mnogi od njih su plakali, situacija je bila vrlo napeta. ... Sastao sam se, čini mi se, s nekoliko stotina Muslimana koji su se tu nalazili i koji su, rekao bih, bili prilično prestravljeni zato što je već nekoliko dana – ne bih mogao da kažem da li je to bilo dva ili tri dana – u Zvorniku stvarana sve veća napetost, pri čemu je noću bilo pucnjave, eksplozija, prijetnji, ubistava. Izjavili su da se tu nalaze ljudi sa strane ... ljudi srpskog porijekla koji nisu iz okoline Zvornika, nego su došli izvana i tjerali zvorničke Srbe da odu iz Zvornika zbog prijetnji da će Muslimani ubiti Srbe u tom gradu. ... Mislim, u Zvornik su došli Srbi i počeli da stvaraju napetosti i govore lokalniom Srbima koji su živjeli u Zvorniku da Muslimani planiraju da ih pobiju. Tako su tjeroali Srbe iz Zvornika. Svi ljudi iz Zvornika, svi Muslimani koje sam sreo i koji su se okupili oko mog automobila rekli su mi da znaju šta se desilo u Bijeljini i da radikalni Srbi spremaju isto u Zvorniku, što znači dolazak ljudi izvana, porast napetosti, glasine, prijetnje, objašnjenja da će Muslimani pobiti Srbe. ... Dakle, Muslimani su mi rekli da su prestravljeni jer čim Srbi odu iz grada, desiće se isto ono što se desilo u Bijeljini. To je značilo da će u Zvornik ući paravojne jedinice i pobiti i protjerati sve Muslimane.¹⁹¹⁶

963. Karadžić je tom svjedoku rekao da su ti zločini koje su učinile neregularne paravojne jedinice bili neizbježna posljedica proglašenja nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Dodao je da su bosanski Srbi žrtve sličnih djela nasilja, prijetnji i protjerivanja.¹⁹¹⁷ Svjedok 583 je 23. jula 1992. rukovodstvu bosanskih Srba po drugi put prijavio da se vrši “etničko čišćenje”, kada je približno 9.000 Muslimana i Hrvata bilo

¹⁹¹⁴ T. 25438.

¹⁹¹⁵ T. 15149-50.

¹⁹¹⁶ T. 6755-6.

prisiljeno da pređe granicu i ode u Hrvatsku. Svjedok se sjeća da su Karadžić, Koljević i Plavšićeva odgovorili da je “ovo vrlo okrutan rat. Svi čine zločine, ili tako nešto. Ali mislim da su htjeli da kažu da im je u tom slučaju bolje da idu. Oni hoće da idu. Ne žele da ostanu. Potpisali su dobrovoljne izjave da žele da idu i da zamijene imovinu s drugima.”¹⁹¹⁸ Rukovodstvo bosanskih Srba je širenje kriminala prihvatilo kao neizbježnu pojavu. (Svjedok Amir Delić je objasnio značenje riječi “dobrovoljno” u tom kontekstu: “... na tim svim dokumentima je, znači, pisalo da to sve radimo dobrovoljno, bez prisile i tako dalje, mislim. ... Gledajte, napuštanjem, mi uopće o napuštanju, odnosno bježanju, bolji termin - bježanju, nismo razmišljali. Kad nam se sve desilo ovo što nam se desilo, mi smo molili da spasimo živu glavu, da bježimo. Nije bitno gdje. Samo da bježimo. ... Ali nije bilo uopće dileme da li mi treba da bježimo ili ne trebamo, znači s naše strane, a ni s njihove. Jer sve prethodne radnje su urađene i napravljene da mi pobjegnemo, da odemo, da napustimo grad.”¹⁹¹⁹)

964. Opet u vezi sa Zvornikom, Dragan Đokanović, koji je obišao nekoliko opština da bi u njima osnovao ratna povjereništva, razgovarao je po svom povratku na Pale 16. juna 1992. s Radovanom Karadžićem, Biljanom Plavšić, Nikolom Koljevićem i optuženim o događajima koji su se odigrali u Zvorniku. Prenio im je ono što je čuo o ubijanju i istjerivanju ljudi iz njihovih domova, konkretno rekavši da su u toj opštini vjerovatno izvršeni ratni zločini.¹⁹²⁰

965. Približno u junu 1992., pripadnici VRS-a i MUP-a, zajedno sa šešeljevcima, pretresali su kuće Muslimana i Hrvata u naselju Grbavica, tražeći oružje.¹⁹²¹ Tokom tih pretresa, jedan naoružani muškarac zvani Batko silovao je tri žene, od kojih su dvije bile Muslimanke, a jedna miješanog nacionalnog porijekla.¹⁹²² Biljana Plavšić je izjavila da su je u junu ili julu 1992. ljudi koji su živjeli na Grbavici obavijestili da Batko i jedna naoružana grupa koja se s njim dovodi u vezu čine zločine nad nesrbima.¹⁹²³ Kada se vratila na Pale, sastala se s Radovanom Karadžićem, optuženim, Nikolom Koljevićem,

¹⁹¹⁷ T. 6764-6, 6930-1, 6992.

¹⁹¹⁸ T. 6785-90.

¹⁹¹⁹ T. 26355, 26366-7.

¹⁹²⁰ T. 10581-7, 10605, 10609-13, 10694-5, 10800-2.

¹⁹²¹ T. 12328, 12388; P609, str. 5; P610, str. 2; P699, str. 2; P699.A, str. 2; P703.A, str. 4; P703.B, str. 3; P494.A, str. 1.

¹⁹²² P699.A, str. 2-4; P699, str. 2-3; P494, str. 2.

¹⁹²³ T. 26936-8; C7, par. 45.

Mićom Stanišićem i Momčilom Mandićem u vezi s onim što je čula od ljudi na Grbavici. Pomenuti su na to ostali ravnodušni, dok se Mandić nasmiješio, rekavši: “Aha, Batko.”¹⁹²⁴

966. Krajem jula 1992., bijeljinski CSB je izvijestio Radovana Karadžića da se paravojne grupe u Bijeljini, među kojima su bili i Mauzerovi ljudi, zajedno nekim pripadnicima lokalnog MUP-a, “masovno” bave kažnjivim aktivnostima. Nad muslimanskim stanovnicima Bijeljine, kao i nad nekim Srbima, te grupe provode “teror” upadajući u njihove domove, pljačkajući i silujući. Ubijeno je više od deset osoba čija nacionalna pripadnost nije navedena. Muslimani i neki Srbi odlaze iz Bijeljine zbog tog “pritiska i terorisanja”.¹⁹²⁵

967. Milorad Davidović je tokom 1992. godine redovno odlazio u Bijeljину zato što mu je tamo živjela porodica. Tokom tih posjeta uočio je rasprostranjeno pljačkanje u opštini. U više navrata je u Bijeljini vidio Radovana Karadžića i optuženog. Prema izjavi ovog svjedoka, opštinski krizni štabovi, u kojima su bili isključivo članovi SDS-a, uspostavili su početkom jula 1992. u selima straže koje su organizovano pljačkale kuće Muslimana. Ti pljačkaši su neke Muslimane protjerali. Drugi, koji su platili da bi im dozvolili da ostanu, kasnije su pobjegli iz opštine. Njihovi napušteni i opljačkani domovi prodati su srpskim izbjeglicama.¹⁹²⁶

968. Dana 11. jula 1992., načelnik dobojskog CSB-a Andrija Bjelošević izvijestio je ministra unutrašnjih poslova Miću Stanišića o činjenici da na područjima opštine koje je vojska nedavno zauzela ili “oslobodila” Srbi čine krivična djela, i to uglavnom pljačkanje imovine. Pljačkali su prvenstveno vojnici i pripadnici rezervnog sastava policije, uključujući i njihove komandante, koji su čak išli dotle da organizuju konvoje kojima su odvozili plijen.¹⁹²⁷

969. Ministar pravosuđa Momčilo Mandić je potvrdio da je sredinom 1992. pljačkanje imovine nesrba vršeno na područjima na kojima su ljudi napustili svoje domove zbog vojnih operacija i onoga što je nazvao “etničkim čišćenjem”.¹⁹²⁸ U jednom izvještaju MUP-a od 17. jula 1992., koji je upućen Radovanu Karadžiću i predsjedniku vlade Đeriću, navedeno je da je do pljačkanja generalno dolazilo tokom “operacija čišćenja” i da su u

¹⁹²⁴ T. 26940-2; C7, par. 46; C8, str. 262-3.

¹⁹²⁵ T. 15294-6; P764, str. 19-20; P777, str. 2-4.

¹⁹²⁶ T. 14227-9, 14232-5; P764, str. 17, 19, 21-2.

¹⁹²⁷ P763.C, separator 39, str. 10.

¹⁹²⁸ T. 8944-53.

njemu učestvovali srpska policija, kao i vojne i paravojne formacije.¹⁹²⁹ U tom izvještaju je izražena potreba da se na objema stranama otkrije i spriječi činjenje ratnih zločina i da se osigura saradnja između MUP-a i Ministarstva pravosuđa u cilju krivičnog gonjenja onih koji su počinili zločine. Mandić je svjedočio da se često sastajao s ministrom unutrašnjih poslova Mićom Stanišićem kako bi razgovarao o problemu krađe i uništavanja imovine na područjima sukoba. O tome se diskutovalo i na sjednicama vlade.¹⁹³⁰

970. U slučaju jednog velikog pokolja nad Muslimanima, koji je izvršen 21. avgusta 1992. na Korićanskim stijenama, Predsjedništvo je odlučilo da se angažuje na nečemu za šta se ispostavilo da je prikrivanje činjenica. Ministar odbrane Bogdan Subotić rekao je u iskazu da je Karadžić primio dva izvještaja o tom pokolju, jedan od banjalučkog MUP-a, a drugi od MKCK-a. Karadžić je sazvao neformalnu sjednicu Predsjedništva s Biljanom Plavšić i Nikolom Koljevićem i pozvao još Miću Stanišića i Subotića. Prema Subotićevoj izjavi, optuženi nije prisustvovao toj sjednici. Subotić je na toj sjednici dobio instrukcije da ode u Banju Luku, sastane se s ljudima koji su učestvovali u istrazi o pokolju, te izvijesti Pale o tome.¹⁹³¹ Međutim, prema tvrdnjama Sime Drljače, koji je u to vrijeme bio načelnik prijedorskog SJB-a, istraga se nije mogla provesti zbog toga što su policajci koji su navodno učestvovali u pokolju trenutno bili angažovani na ratištu.¹⁹³² Optuženi je nesumnjivo bio obaviješten o ovom događaju.

971. U opštini Sokolac, 2. romanijska brigada je vodila kampanju usmjerenu protiv muslimanskih sela, od kojih je posljednje bilo selo Novoseoci, napadnuto 22. septembra 1992.¹⁹³³ Nakon što su iz Novoselaca protjerani žene i djeca,¹⁹³⁴ pukovnik Radislav Krstić je naredio¹⁹³⁵ da se izvrši pokolj 40 do 45 muškaraca, civila muslimanske nacionalnosti.¹⁹³⁶ Krstić je izvijestio Glavni štab VRS-a da je “[u] toku dana vršeno čišćenje sela Novoseoci u Glasinačkom polju”.¹⁹³⁷ Krstićeva jedinica je digla u vazduh sve džamije na Sokocu, uključujući i džamiju u Novoseocima.¹⁹³⁸

¹⁹²⁹ P447, str. 1-5.

¹⁹³⁰ T. 8950-3.

¹⁹³¹ C3, par. 47; T. 26564-8, 26593-4.

¹⁹³² P763, par. 290.

¹⁹³³ T. 15427.

¹⁹³⁴ T. 22714.

¹⁹³⁵ T. 22632.

¹⁹³⁶ T. 15428-30, 22629-33.

¹⁹³⁷ P1160, str. 1.

¹⁹³⁸ T. 15430-1.

972. U septembru 1992., obavještajna služba Komande Istočnobosanskog korpusa izvijestila je Glavni štab VRS-a da je od 30. aprila 1992., Brčko preplavljeno “patriotski” orijentisanim pojedincima koji su odgovorni za pljačke, silovanja i ubistva, uključujući ubistva u logoru Luka, te da su neka tijela ubijenih zakopana u jame i prekrivena građevinskim materijalom od razrušenih džamija. U tom izvještaju stoji da je predsjednik Ratnog predsjedništva Đorđe Ristanić priznao da je ubijeno 300 ljudi. U njemu je izražena i zabrinutost da bi te informacije mogle procuriti.¹⁹³⁹

973. Prvi krajiški korpus je redovno podnosio izvještaje Glavnom štabu VRS-a o ubijanju civila u vojnim operacijama u ARK-u od aprila 1992. pa nadalje. Među tim ubistvima bila su i ona izvršena u napadu na Čelinac (izvještaji od 16. i 17. avgusta 1992.), u logoru Keraterm (izvještaj od 25. jula 1992.), tokom premještanja iz logora Omarska u logor Manjača u Banjoj Luci (izvještaj od 7. avgusta 1992.), na planini Vlašić (izvještaj od 22. avgusta 1992.), u Kotor-Varošu (izvještaj od 4. novembra 1992.), u selu Sasina u opštini Sanski Most (izvještaj od 6. decembra 1992.) i u selu Čarakovo u opštini Prijedor (izvještaj od 22. avgusta 1992.).¹⁹⁴⁰ Sudski vještak Brown je izjavio da je pregledom spisa Vojnog tužilaštva 1. krajiškog korpusa ustanovio da je vojna krivična istraga preduzeta samo u vezi s dva ili tri incidenta u kojima su civili nesrbi ubijeni dok su bili u zarobljeništvu bosanskih Srba, ali da čak ni u tim slučajevima nema nikakvih dokumenata o tome da je održano suđenje.¹⁹⁴¹

974. Rukovodstvo bosanskih Srba je prihvatilo da će razaranje civilnih naselja biti brzo i opsežno. O pojedinostima takvog razaranja gradova i sela govori se u dijelu 4 ove Presude. Trifko Radić je 12. maja 1992. izvijestio skupštinu bosanskih Srba da “mi nemamo drugog rješenja nego da tučemo i da rušimo gradove. Mi smo Visoko srušili jednu trećinu, možda će večeras i druga trećina biti”.¹⁹⁴² Stoga nema nikakve sumnje da je rukovodstvo bosanskih Srba, uključujući i optuženog, bilo redovno obavještavano o cijelom nizu raznih zločina nad bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima, o kojima se govori u prethodnom tekstu, te da je te zločine prihvatilo. Ti zločini su obuhvatali ubijanje civila, nekad i u velikom broju, te pljačkanje i uništavanje imovine civila.

¹⁹³⁹ P727, separator 4.

¹⁹⁴⁰ P891, par. 2.80.

¹⁹⁴¹ T. 16360-1, 16369-74, 16378-9; P891, par. 2.80.

¹⁹⁴² P65, separator 127, str. 48.

6.10 Znanje o oružanim snagama i podržavanje tih snaga

975. Optuženi nije samo *znao* za operacije oružanih snaga bosanskih Srba 1992. godine, nego ih je i aktivno nadzirao kao član rukovodstva. Skupština bosanskih Srba bila je forum gdje se formulisala i koordinirala vojna strategija. Dana 12. maja 1992., u jednom dugačkom govoru u Skupštini, general Ratko Mladić je objasnio svoju “viziju” da Srbi mogu da prevladaju na teritorijama koje smatraju svojim a da potpuno ne unište Muslimane:¹⁹⁴³ “... mi ne možemo očistiti niti možemo imati rešeto da prosijemo samo da ostanu Srbi ili propadnu Srbi a ostali da odu. Pa to je, to neće, ja ne znam kako će gopodin Krajišnik i gospodin Karadžić objasniti svijetu. To je, ljudi, genocid.”¹⁹⁴⁴ Međutim, postojala je alternativa genocidu. Mladić je posavjetovao rukovodstvo bosanskih Srba kako da se kontroverzni vojni ciljevi ostvare tiho, cinično i nemilosrdno, a da se pritom ostane ispod dometa radara pažnje međunarodne javnosti: “Mi ne smijemo kazati, mi ćemo uništiti Sarajevo, ne, mi nećemo, mi hoćemo da sačuvamo Sarajevo, nama Sarajevo treba. Mi nećemo kazati da ćemo srušiti dalekovod ili vodu isključiti, ne, jer to Ameriku diže na noge, ali ... jednog dana nema vode u cijelom Sarajevu. Šta je, ne znamo ... Pa tako isto sa strujom ... Prema tome mi moramo mudro saopštiti svijetu, gađali su oni, pogodili dalekovod i nestalo struje, gađali vodovod, nestalo struje tu i tu, vršimo napore i popravljamo, to je ta diplomatija”.¹⁹⁴⁵

976. Mladić je uputio apel za jedinstvo u političkim i vojnim poslovima: “...zato nam treba zajednička pamet. E sad, što zna Karadžić, Krajišnik, Koljević, prvaci politički poslanici ... ne mora to biti na mozgu i u mozgu, na jeziku svakog čoveka ... Jedino kad počne kuća da gori, shvatiće da je rat ... tražim i molim da imamo zajedničku pamet i da smo svi sa sobom i onda možemo biti jedni s drugima”.¹⁹⁴⁶

977. Mladićev strastveni govor ubijedio je njegove pretpostavljene da po ubrzanom postupku ujedine oružane snage bosanskih Srba pod njegovom komandom, a da on pritom bude pod kontrolom Predsjedništva. Međutim, najneposrednija reakcija na taj govor bila je reakcija optuženog. Nadovezujući se na Mladićevo poimanje “diplomacije”, optuženi je održao govor u prilog jednostranom proglašenju obustave vatre, čija prava svrha bi bila da

¹⁹⁴³ P65, separator 127, pp. 38-9.

¹⁹⁴⁴ P65, separator 127, p. 39.

¹⁹⁴⁵ P65, separator 127, pp. 42-3.

bosanski Srbi dobiju na vremenu, što bi im omogućilo da reorganizuju svoje oružane snage, kao i da steknu izvjesno povjerenje na međunarodnom nivou. “Jednostrana objava prekida vatre, to je politički sasvim dobro da Skupština srpskog naroda donese, da kaže, mi, evo, imamo dobru volju, pokazujemo cijelom svijetu i objavljujemo prekid vatre”, rekao je.¹⁹⁴⁷ Suština tog prijedloga bila je u tome da Srbi ratuju, a da nikad nisu ni objavili rat: “Ne bi bilo dobro da bude zaključak Skupštine da smo se mi opredjelili za ratnu opciju.”¹⁹⁴⁸ Sami bosanski Srbi, naravno, ne bi bili zavedeni takvom taktikom: “... očito je”, nastavio je optuženi, “da ne smijemo nikako više vjerovati da se mi danas nešto igramo rata. Mi smo u ratu i ovo će se samo sa Muslimanima i Hrvatima moći riješiti u Bosni i Hercegovini s ratom.”¹⁹⁴⁹

978. Optuženi je uvidio da teritorijalna ekspanzija ne pretpostavlja samo jedinstveno političko rukovodstvo, nego i jedinstvenu vojsku: “...to [osvajanje teritorija] ćemo danas moći više ostvariti ako formiramo srpsku vojsku.”¹⁹⁵⁰ “Danas je vrijeme da moramo biti sigurni”, objavio je, a time je mislio da bosanski Srbi ne trebaju da imaju grižu savjest zbog Muslimana ili Hrvata.¹⁹⁵¹ Budući naraštaji će skupštinske poslanike smatrati herojima: “...nemoj da se nadmećemo ko je veći Srbin. Ako je za birati, niko nije veći u ovoj sali od mene ... mi ako dobijemo teritoriju koju usvojimo, koju smo danas konceptirali ... mi smo učinili, ova generacija je učinila toliko za ovaj srpski narod da mu nikada ne možemo odužiti”.¹⁹⁵² Optuženi je u sudnici rekao da je njegov govor, u stvari, bio protiv rata,¹⁹⁵³ ali Vijeće konstatuje suprotno.

979. Rukovodstvo bosanskih Srba bilo je neodlučno kada je riječ o odnosu prema paravojnim grupama, među kojima su bili i “dobrovoljci” iz Srbije; koristilo ih je, prema situaciji, za terorisanje Muslimana i Hrvata, a u drugim prilikama se žalilo na njih kad su njihovi postupci ugrožavali novi ustroj republike bosanskih Srba. Postoje dokazi o tome da je rukovodstvo bosanskih Srba, od jula 1992. nadalje, kada je većina teritorija već bila osvojena, generalno smatralo da paravojne jedinice predstavljaju smetnju.¹⁹⁵⁴

¹⁹⁴⁶ P65, separator 127, p. 43.

¹⁹⁴⁷ P65, separator 127, str. 49; T. 25430-4.

¹⁹⁴⁸ P65, separator 127, str. 49.

¹⁹⁴⁹ P65, separator 127, str. 50-1; T. 25434-6.

¹⁹⁵⁰ P65, separator 127, str. 51.

¹⁹⁵¹ P65, separator 127, str. 50.

¹⁹⁵² P65, separator 127, str. 51.

¹⁹⁵³ T. 25434-6.

¹⁹⁵⁴ Na primjer, P529, separator 463, str. 1 (28. juli 1992.)

980. Međutim, prije toga, u aprilu 1992., kada su srpski dobrovoljci, među kojima su bili i arkanovci, pomogli da se zauzmu Bijeljina i Bratunac, njihove usluge su zasigurno bile cijjenjene,¹⁹⁵⁵ a taj pozitivan odnos nastavljen je i sljedećeg mjeseca, kao što ilustruje sljedeći telefonski razgovor od 13. maja 1992.:

Unković: “Mi ovde imamo nešto arkanovaca.”

Mladić: “Da?”

Unković: “Jesu oni pod našom komandom?”

Mladić: “Sve, sve što nosi pušku, sve pod mojom komandom, ako misli nosit’ glavu.”

Unković: “Odlično! Odlično!”

Mladić: “Znači sve pod našu komandu, nema niko da radi na svoju ruku.”¹⁹⁵⁶

981. Kao što je već pomenuto gore u tekstu, Biljana Plavšić se 4. aprila 1992. u Bijeljini sastala s Arkanom. Ponovo se s njim sastala 20. aprila. (Tom prilikom je Bijeljina i Zvornik nazvala “oslobođenim” gradovima.¹⁹⁵⁷) Ona je 23. aprila 1992. takođe pokušala da telefonom stupi u vezu s Arkanom.¹⁹⁵⁸

982. Takođe u aprilu 1992., Vojislav Šešelj je rekao Branislavu Gavriloviću, jednom od svojih ljudi u Sarajevu:¹⁹⁵⁹ “... ja sam sad zvao Pale. Ne mogu Radovana nikako ... al’ sam poručio ako te naše ne izvuku da ćemo povuć’ sve naše ljude sa svih frontova i da ih više nećemo slati nigde”.¹⁹⁶⁰ Mislio je na grupu svojih ljudi koje su opkolile muslimanske snage na Vracama u opštini Novo Sarajevo.¹⁹⁶¹ Momčilo Mandić, koji je tada bio zamjenik ministra unutrašnjih poslova, svjedočio je o tome da su ga oko 21. aprila vodeći ljudi MUP-a obavijestili o situaciji u kojoj su se nalazili ti šešeljevci.¹⁹⁶² Mandić je naznačio da je preko Milenka Karišika pokušao da organizuje pomoć za te ljude.¹⁹⁶³ Dana 21. aprila optuženi je tri puta nazvao Vrace i raspitivao se o situaciji na terenu.¹⁹⁶⁴ Kada je dobio vezu, rekli su mu da se dio snaga bosanskih Srba povlači nakon što su otišli “dole da izvlače ove, ove što su u okruženju”.¹⁹⁶⁵ Pod tim su mislili na šešeljevce.

¹⁹⁵⁵ Na primjer, P292, separator 20.A (23. april 1992.)

¹⁹⁵⁶ P529, separator 265.A, str. 2; T. 25360-1. Takođe P1223 (maj 1992.)

¹⁹⁵⁷ P900.A, str. 2-3.

¹⁹⁵⁸ C7, par. 42.

¹⁹⁵⁹ T. 9029.

¹⁹⁶⁰ P292, separator 32.A.

¹⁹⁶¹ T. 9025-9; P460A; P624.A.

¹⁹⁶² T. 9025-9.

¹⁹⁶³ T. 9028, 9407.

¹⁹⁶⁴ P292, separator 33.A; P292, separator 13.A; P625.A.

¹⁹⁶⁵ P625.A.

983. U aprilu ili maju 1992., Milorad Davidović je prisustvovao jednom sastanku u Bosanskoj Vili na kojem su, pored ostalih, bili i Karadžić, Stanišić, optuženi i Arkan.¹⁹⁶⁶ Na ovom sastanku su tim grupama dodijeljeni zadaci. Prema Davidovićevoj izjavi, Arkanu nisu dati konkretni zadaci, nego mu je rečeno da se ne miješa u određene stvari. Davidović je to shvatio tako da je Arkanu dozvoljeno da slobodno radi sve što nije konkretno zabranjeno.¹⁹⁶⁷ Davidović se u maju 1992. u kasarni u Lukavici sastao s Karadžićem i generalom Mladićem. Tu su došli neki arkanovci. Mladić je pitao šta ti ljudi tu rade, a Karadžić je objasnio da će Arkan učestvovati u vojnim operacijama u Sarajevu.¹⁹⁶⁸

984. Prema navodima iz dva policijska izvještaja naslovljena na ministra unutrašnjih poslova, u avgustu 1992., dvadesetorica arkanovaca su odsjela u istom hotelu na Palama u kojem je prebivao optuženi. Načelnik paljanskog SJB-a Malko Koroman je pokušao da ih navede da odu s tog područja.¹⁹⁶⁹ (Optuženi je rekao da taj izvještaj nije pouzdan: “Sigurno nisu bili kod mene. Ovo je obična laž. Ja sam živio u ‘Panorami’. Ja ne znam gdje su, ali da - tu nisu bili đe sam ja bio.”¹⁹⁷⁰)

985. Optuženi je zasigurno bio zahvalan Arkanu zbog onoga što je učinio za republiku bosanskih Srba, budući da ga je 1993. godine javno hvalio.¹⁹⁷¹ Stoga se njegova tvrdnja da nije znao da su se na strani bosanskih Srba, pored ostalih paravojnih formacija, borili arkanovci ili šešeljevci ne može prihvatiti.¹⁹⁷²

986. Optuženi je hvalio i paravojnu jedinicu "Vukovi s Vučjaka" i njihovog vođu Veljka Milankovića, o čijim se dostignućima na kriminalnom planu u opštini Prnjavor govori u dijelu 3. i 4. ove Presude. U julu 1996., na svečanosti povodom obilježavanja petogodišnjice formiranja "Vukova", zabilježena je sljedeća izjava optuženog: “Po vašem junaštvu podjednako će vas pamtiti i prijatelji i neprijatelji. Na čelu sa vašim legendarnim komandantom Veljkom Milankovićem, vi ste miljenici istorije. Pripadali ste jedinici kojom bi se ponosila svaka vojska na svetu. Vaša su dela besmrtna, junaci ste trećeg srpskog ustanka i pripadali ste celom srpskom rodu!”¹⁹⁷³

¹⁹⁶⁶ T. 14255-7, 14354-5, 14362-3, 15281.

¹⁹⁶⁷ T. 14256-8.

¹⁹⁶⁸ T. 14357.

¹⁹⁶⁹ P1224, str. 3; P1225, str. 3.

¹⁹⁷⁰ T. 25370-4, 25378-85.

¹⁹⁷¹ P1021.A; T. 25386-88, 25439-40.

¹⁹⁷² T. 25336-65.

¹⁹⁷³ P749, separator G, p. 2.

6.11 Stil rukovođenja koji je primjenjivao optuženi

987. Optuženi i Radovan Karadžić se možda jesu postavili na prepoznatljiva čvorišta jedne moderne državne strukture (predsjednik Skupštine, predsjednik Republike), ali su u stvarnosti vodili Republiku Srpsku kao svoj lični feud. Intervenirali su i vršili neposredan uticaj na svim nivoima djelovanja bosanskih Srba, uključujući i vojna dejstva.

988. Kao što je naznačeno gore u tekstu u vezi sa šešeljevcima, optuženi je 21. aprila 1992. telefonom nazvao Milenka Karišika, komandanta specijalne jedinice MUP-a:

Krajišnik: "Recite mi kako je stanje dole? Čujem da je haos pravi."

Karišik: "Pa, dole se dosta puca, onaj, to su ovi teritorijalci uključeni u tu aktivnost."

Krajišnik: "... Sad je to haos, jer se Armija ne može uključiti, jer tu će onda biti svašta. A možete li imat' kakvu vezu da vidimo samo kako stoje, to me interesuje, majku mu."

Karišik: "E, ja bi to mogao."

Krajišnik: "Hajd' malo vidite."¹⁹⁷⁴

Razgovor se nastavio u tom tonu, pri čemu je optuženi vršio pritisak na Karišika da mu saopšti operativne detalje. (Optuženi je u sudnici rekao da se samo "interes[ovao] šta se to dešava"¹⁹⁷⁵)

989. Istog dana, optuženi se opet raspitivao o situaciji:

Krajišnik: "Recite mi šta ima, kako je stanje dole?"

Glas: "Pa, evo, jedan se dio povlači."

Krajišnik: "Naši, jel'? ... Mogu li se povući?"

Glas: "Pa evo pokušavaju. Otišli su dole da izvlače ove, ove što su u okruženju."

I tako dalje.¹⁹⁷⁶ (Interesovanje "isključivo na privatnoj osnovi", prema tvrdnji optuženog.¹⁹⁷⁷)

990. A 21. aprila optuženi se po *treći* put zanimao za situaciju na terenu: "Momo" Garić, član kriznog štaba Novog Sarajeva¹⁹⁷⁸ i komandant TO-a, izvijestio je optuženog o vojnoj

¹⁹⁷⁴ P67, separator 30, p. 2; T. 25446-52.

¹⁹⁷⁵ T. 25452.

¹⁹⁷⁶ P625.A, p. 2; T. 25453-8.

¹⁹⁷⁷ T. 25456.

¹⁹⁷⁸ T. 9777.

situaciji na terenu. Optuženi ga je upozorio da ne kaže previše preko telefona i tražio da dođe lično kod njega.¹⁹⁷⁹

991. Dana 27. maja 1992. vođen je ovaj razgovor:

Grković: “Kako ste, gospodine predsjedniče?”

Krajišnik: “Dobro, ko je to?”

Grković: “Radivoje Grković, komandir bataljona Nedžarići.”

Krajišnik: “... Kakva je situacija dole u Halilovićima, možete li vi da date neku...”

Grković: “Znate šta, telefonom vam ne mogu puno reći jer ga slušaju.”

Krajišnik: “Dobro, znam, recite mi samo da li... da li neko napada tu kasarnu znate li?”

Grković: “... Ko će sad napadati? Šta ima napadati ono što je prazno?”

Krajišnik: “Pa nije prazna.”

Grković: “Kako nije?”

Krajišnik: “Puno je tamo artiljerije i svega. ... Tamo je ostalo dosta opreme, topova, haubica i svega.”

Grković: “... Ja sam kontaktirao sinoć sa komandantom kasarne, on je rekao da im neće ništa ostaviti, imaju puno vozila, međutim onaj idiot kad pregovaraju ostavio im vozila, municiju i naoružanje. ... Kasarnu Maršalku izgleda da su napali.”

Krajišnik: “Dobro, to je manji problem, ali samo me interesuje, rek'o, da li neko tu kasarnu napada jer tamo je puno naoružanja.”

Krajišnik: “... Kontaktirajte samo sa komandantom, nemojte ništa na svoju ruku raditi...”

Grković: “Nećemo, nećemo.”

Krajišnik: “Kontaktirajte vi sa njima. ... Ne bi se smjela ta oprema dati njima na ...”

Grković: “Dobro, dobro, tražiću ..... da tuče opet.”

Krajišnik: “A nemojte tući, nego pitajte njih.”

Grković: “Pa tražiću dozvolu od njih, kažem vam.”

Krajišnik: “Važi, dobro.”¹⁹⁸⁰

Bio je to neopterećen stil rukovođenja, usmjeren pravo na izvor informacija, u kojem nije bilo puno strpljenja za odgovarajuće linije izvještavanja.

992. Nedjeljko Prstojević, predsjednik ilidžanskog Kriznog štaba, svjedočio je da je približno 17. aprila 1992. na Ilidži održan sastanak lokalnih vlasti i predstavnika rukovodstva bosanskih Srba, među kojima su bili Radovan Karadžić i optuženi. Na tom

¹⁹⁷⁹ T. 1695; P67A, separator 29.

¹⁹⁸⁰ P292, separator 16A.

sastanku se diskutovalo o bezbjednosnim i vojnim pitanjima koja su se ticala te opštine.¹⁹⁸¹ Prema Prstojevićevoj izjavi, tokom 1992. godine održane su desetine sastanaka Kriznog štaba Iliđa s optuženim, Radovanom Karadžićem i Ratkom Mladićem,¹⁹⁸² i na tim sastancima diskutovalo se o strateškoj situaciji i saradnji u logističkim poslovima.¹⁹⁸³ Na tim sastancima podnošeni su zahtjevi kojima su od vladinih ministarstava traženi materijali i pomoć. Optuženi je, tvrdi Prstojević, prosljeđivao te zahtjeve odgovarajućim ministrima.¹⁹⁸⁴

993. Od optuženog su traženi savjeti u vezi s vojnim operacijama bosanskih Srba u opštini Ilijaš, kada je Trifko Radić, poslanik iz te opštine, u septembru 1992. izvijestio skupštinu bosanskih Srba o sljedećem: “Ustaše nas napadaju svaki dan na sve frontove, pomoći nemamo, ja sam dolazio kod gospodina Krajišnika i generala Mladića i, da oni nisu dolazili, mi bi davno pali. A padne li Ilijaš, pašće i Rajlovac, i Vogošća, i svi ostali.”¹⁹⁸⁵ (Optuženi je tvrdio da taj konkretni poslanik jeste “vrlo često” dolazio na Pale da se sastane s njim, ali da on lično nikad nije posjetio Ilijaš da bi pružao pomoć.¹⁹⁸⁶) Vijeću je predloženo dosta dokaza o ovakvoj vrsti kontakata.¹⁹⁸⁷

994. VRS je imao plan djelovanja koji je u najširim crtama definisalo političko rukovodstvo. Ni Karadžić ni optuženi nisu našli za shodno da se svakodnevno angažuju na poslovima VRS-a. Te poslove je obavljao njihov komandant od povjerenja, Ratko Mladić, kojeg su Karadžić i optuženi odabrali za taj položaj.¹⁹⁸⁸ General Mladić se rukovodio strateškim ciljevima koje su formulisali Karadžić i optuženi¹⁹⁸⁹ na sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj 12. maja 1992. Kao što je sam Karadžić rekao: “...[p]rvi strateški cilj je razdvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, državno razdvajanje. Razdvajanje od onih koji su naši neprijatelji i koji su iskoristili svaku priliku, prije svega u ovom vijeku, da nasrnu na nas i koji bi nastavili sa takvom praksom ako bismo i dalje ostali zajedno u istoj državi. Drugi strateški cilj je, čini mi se, koridor između Semberije i Krajine. ... jer nema Krajine, nema Bosanske Krajine, nema Srpske Krajine, nema Saveza srpskih zemalja ukoliko ne ostvarimo taj koridor ... Treći strateški cilj je uspostavljanje koridora u dolini

¹⁹⁸¹ T. 14663-4, 14819-21.

¹⁹⁸² T. 14574-81.

¹⁹⁸³ T. 14574-81, 14827-32.

¹⁹⁸⁴ T. 14583.

¹⁹⁸⁵ P1136, str. 46; T. 25502-4.

¹⁹⁸⁶ T. 25503-4.

¹⁹⁸⁷ Na primjer, T. 24228-9, 24231-3, 24235; P292, separator 16.A.

¹⁹⁸⁸ P65, separator 224, str. 146.

¹⁹⁸⁹ Optuženi je priznao svoju ulogu u usvajanju strateških ciljeva: P65, separator 127, str. 49.

rijeka Drine, odnosno, eliminisanje Drine kao granice između dva svijeta. I s jedne i s druge strane Drine smo mi i naš strateški interes i naš životni prostor. ... Četvrti strateški cilj je uspostavljanje granice na rijeci Uni i rijeci Neretvi. Peti strateški cilj je podjela grada Sarajeva na srpski i muslimanski dio. ... Šesti strateški cilj je izlaz Srpske Republike Bosne i Hercegovine na more.”¹⁹⁹⁰

995. Staviti ove ciljeve na pijedestal, kao što je učinilo tužilaštvo,¹⁹⁹¹ ne bi bilo ispravno, jer oni, na kraju krajeva, predstavljaju razvodnjene izjave koje su služile kao zvanična državna politika i koje su se čak mogle objaviti i u *Službenom glasniku* republike bosanskih Srba. Ako bi neko i bio sklon tome da u njima pronalazi podmukla skrivena značenja, onda je to zbog konteksta i događaja koji su uslijedili nakon njihovog proglašenja. Anahrono tumačenje ciljeva iz mjeseca maja ne samo da nije preporučljivo, nego se njime ne može shvatiti njihova poenta, baš kao što se anahronim tumačenjem Uputstva iz decembra ne može shvatiti njegova poenta. Uputstvu i ciljevima nedostajali su sadržaj i upotrebljivost, ali oni su predstavljali simbole nove centralne vlasti u vrijeme kada se stari poredak raspao. Stepenu u kojem su oni ušli u opticaj među bosanskim Srbima pokazatelj je u kojoj mjeri je ta nova vlast prihvaćena.

996. U vezi s aktuelnom politikom, mnogo je važnija povratna sprega koordinacije i podrške koja je postojala između snaga bosanskih Srba na terenu i centralnog rukovodstva. Preuzimanje vlasti u opštinama, lišavanje života, zatočenje, zlostavljanje, protjerivanje i oduzimanje i uništavanje imovine na teritorijama koje su bosanski Srbi svojatali započelo je znatno prije proglašenja strateških ciljeva 12. maja 1992. godine. Ti incidenti, o kojima se govori u dijelu 4 ove Presude, započeli su početkom aprila 1992. i tokom narednih mjeseci su ponavljani širom teritorija za koje se tvrdilo da su srpske. *To* je bio cilj rukovodstva bosanskih Srba i, ako je 12. maja uopšte bilo potrebno definisati neki cilj, onda je to nastavljanje aktivnosti na ostvarenju baš tog cilja.

997. Stoga retrospektivni izvještaj VRS-a iz 1993. godine, koji je potpisao Karadžić kao vrhovni komandant oružanih snaga bosanskih Srba, na čiji se doljenavedeni pasus tužilaštvo oslanja, nije irelevantan, ali njegova relevantnost je zasnovana više na tome što on potvrđuje da je u okviru VRS-a postojao jedan Glavni štab u kojem se vijećalo i koji je služio svrsi, nego na priznanju postojanja kašnjevog cilja: “Pravovremeno definisani i

¹⁹⁹⁰ P65, separator 127, str. 13-14.

¹⁹⁹¹ T. 25504 i naredne stranice.

postavljeni strategijski ciljevi našeg rata Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, komandama i jedinicama, dali su opštu orijentaciju na osnovu koje smo planirali operacije i združene bojeve. Znači, nama su postavljeni ciljevi, a ne određivani zadaci, mada je gospodin predsjednik Republike kao vrhovni komandant oružanih snaga Republike Srpske postavljao usmeno pojedine zadatke koji su bili od opšteg i vitalnog značaja za našu borbu u zaštiti srpskog naroda i njegovih teritorija. ... Sa sigurnošću tvrdimo da su naša dejstva, dejstva svih jedinica, međusobno povezana, bez obzira što često nemaju operativnu ili taktičku vezu, odnosno dodir i usmerena ka realizaciji jedinstvenih ciljeva, koje smo definisali, kao što su: odbrana Srpskog naroda od genocida muslimansko-hrvatskih snaga. ... Oslobođenje teritorija koje su naše i koje nam po istorijskom pravu nasleđa pripadaju.”¹⁹⁹²

998. U vezi s Mladićevim kontaktima s političkim rukovodiocima, optuženi je u sudnici rekao: “Bio je udaljen i imao je ... autonomno ponašanje.”¹⁹⁹³ Činjenice, od kojih su neke već pomenute, govore suprotno. Sljedeći pasus iz jednog naređenja koje je Mladić 22. jula 1992. izdao svojim potčinjenim oficirima ilustruje integraciju političkih i vojnih ciljeva bosanskih Srba i predstavlja ispunjenje želje koju je optuženi izrazio 18. marta iste godine da Srbi na terenu izgrade činjenično stanje koje će ojačati njihovu poziciju u pregovorima: “Oslobodili smo teritorije koje smatramo našim i stvorili uslove političkom i vojnom rukovodstvu SR BiH da sve aktivnosti i pregovore u vezi budućeg ustrojstva BiH, vode sa pozicija jačeg na ovim prostorima.”¹⁹⁹⁴

999. Mladić je pod “oslobađanjem” mislio i na nanošenje vojnog poraza neprijatelju i na masovno protjerivanje osoba druge nacionalnosti s osvojenih teritorija. U jednom naređenju od 19. novembra 1992. napisao je sljedeće: “Drinski korpus: sa sadašnjih položaja glavnim snagama uporno braniti Višegrad (brana), Zvornik i koridor, a ostalim snagama na širem prostoru Podrinja iznuravati neprijatelja. Nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda.”¹⁹⁹⁵ Ovakav rječnik (uključujući i zahtjev da se muslimansko stanovništvo protjera nakon predaje neprijatelja) je preslikavan u naređenjima koja su izdavali

¹⁹⁹² P529, separator 255, str. 159; T. 25549-50, 25572-3.

¹⁹⁹³ T. 25591.

¹⁹⁹⁴ P1236, str. 1; T. 25600-2.

¹⁹⁹⁵ P727, separator 18, str. 5.

potčinjeni oficiri duž komandnog lanca.¹⁹⁹⁶ Politički cilj promjene nacionalnog sastava stanovništva ušao je u redovna vojna naređenja.

1000. Optuženi je priznao da su Mladićevo naređenje i slična i povezana naređenja pozivala na “etničko čišćenje” i bila “protiv za..., mislim, to je zločin... Ja ne znam zašto je to uradio.”¹⁹⁹⁷ U stvari, politika, planovi i djelovanje bosanskih Srba na terenu podudarali su se s idejama koje je zastupao sam optuženi i on im je služio i hotimično ih podržavao tokom čitave 1992. godine.

1001. Optuženi i Radovan Karadžić su bili pouzdani prenosioci zamisli rukovodstva direktno javnosti bosanskih Srba. To je bila važna uloga, jer je pomagala da narod razumije postupke viših organa vlasti i pruži im podršku. Skupštinski poslanici očekivali su da će optuženi planiranu agresiju učiniti prihvatljivijom javnosti bosanskih Srba: “... zamolio bih predsjednika Karažića i predsjednika Krajišnika”, rekao je dr. Beli, “koji su u mogućnosti da komuniciraju sa srpskim narodom preko sredstava javnog informisanja da se ovo više propagandno djeluje i moram vam reći da srpski narod, pogotovo u ovim krajevima gdje smo mi, recimo kao u Brčkom 20% ... da Srbi nisu osvajački narod, pa se teško ukljuuju u ta osvajanja koja su nam u ovom momentu neophodna.”¹⁹⁹⁸ (Beli je ovaj govor održao 12. maja 1992. O preuzimanju vlasti u Brčkom od strane bosanskih Srba, koje je počelo 30. aprila 1992. i dovršeno krajem posljednje sedmice maja 1992., govorilo se u dijelu 4 ove Presude.)

1002. Poslanici u Skupštini, a to su vrlo često bili provincijski moćnici SDS-a koji su pod svojom kontrolom imali oružane snage raznih vrsta - svoje političke smjernice dobijali su od Karadžića i optuženog i pretvarali ih u vojna dejstva na terenu. Na jednom sastanku poslanika održanom u julu 1992., Vojo Kuprešanin je u vezi sa strateškim ciljevima od 12. maja 1992. rekao sljedeće: “... evo, ovdje je srpska Skupština, ona odlučuje, a ja kad se vratim gore u Krajinu da kažem vojnicima, gospodo, to su naši krajnji ciljevi. Na prošloj Skupštini u Banja Luci smo rekli - sjeverna granica Srpske Republike BiH jest desna obala Save ... Vojsci smo dali cilj da ona realizuje, realizuje cilj.”¹⁹⁹⁹ Optuženi je u svom svjedočenju ustrajao u tome da “Skupština može samo donijeti političke ciljeve. Ne može

¹⁹⁹⁶ P892, separator 13A, str. 1; P892, separator 14A, str. 1; T. 25603-6.

¹⁹⁹⁷ T. 25607-8.

¹⁹⁹⁸ P65, separator 127, str. 17.

¹⁹⁹⁹ P65, separator 182, str. 69-70; T. 25517-19.

donijeti vojne ciljeve.”²⁰⁰⁰ Ali ovu tvrdnju opovrgava način na koji su poslanici doživljavali ulogu Skupštine.

1003. Na sjednici Skupštine održanoj 25. jula 1992., optuženi je ustvrdio da dotad ostvareno preuzimanje vlasti na teritorijama nije dovoljno: “Narod je napravio granice s time da mi moramo ovde danas da se dogovorimo i o područjima koja sada mi ne držimo, a na koja polažemo pravo. ... zbog toga što su etnički prostori”.²⁰⁰¹ Potom je skicirao dokle sežu željene granice novonastale države bosanskih Srba: “Nesporne granice su: zapadna granica rijeka Una, sjeverna granica rijeka Sava, istočna granica je državna granica sa Saveznom Republikom Jugoslavijom”, i tako dalje. Nastavio je nabrojivši “sporne granice”, koje je definisao kao “dodirne tačke srpskog naroda sa drugim etnosima”.²⁰⁰² Skupština je jednoglasno usvojila državne granice koje je on zacrtao i, premda je prilikom njihovog usvajanja formulisano da će one biti “podložne korekcijama i verifikacijama u skladu sa međunarodnim sporazumima”,²⁰⁰³ tim govorom optuženog postavljeni su parametri za daljnja vojna dejstva.

1004. Kada je u novembru 1992. zvanično osnovana Vrhovna komanda oružanih snaga bosanskih Srba, optuženi je postao jedan od njenih članova.²⁰⁰⁴ Neformalna vrhovna komanda je postojala i prije tog datuma, što je prihvatio i optuženi; njeni članovi su bili članovi Predsjedništva i general Mladić.²⁰⁰⁵ U jednom pismu koje je optuženi 28. maja 1992. uputio, pored ostalih, lordu Carringtonu, Joseu Cutileiru, Jamesu Bakeru i Cyrusu Vanceu, stoji sljedeće: “Od dana kada su imenovani članovi Vrhovne komande srpske vojske, imamo potpunu kontrolu nad svim oružanim snagama.”²⁰⁰⁶ Optuženi je u to vrijeme bio jedna od najvažnijih ličnosti u vojnoj strukturi bosanskih Srba, a možda je to čak i sam mislio.

1005. Premda optuženi u sudnici nije porekao da je imao neke kontakte s vojnim vlastima, tvrdio je sljedeće: “Jednostavno je to bio dijalog: "Trebam hranu, onaj, treba nam, ove, kako se zove, odjeće ... Oni su smatrali civilnu vlast logistikom, da im pomogne da mogu da rade ... Nije bilo o vojnim operativnim stvarima govora na tim sastancima, nego uopšte šta im je potrebno da mogu da, da dejstvuju. Imali su Ministarstvo odbrane.

²⁰⁰⁰ T. 25524.

²⁰⁰¹ P65, separator 182, str. 48; T. 25689.

²⁰⁰² P65, separator 182, str. 102-3; T. 25671-2.

²⁰⁰³ P65, separator 182, str. 103.

²⁰⁰⁴ T. 25613; P65, separator 215.

²⁰⁰⁵ T. 24638, 24640.

Mogli su s njima da rješavaju druge probleme.”²⁰⁰⁷ Ovo predstavlja još jedan pokušaj optuženog da navede Vijeće na pogrešan zaključak da je on bio slab i hijerarhijski izolovan birokrat koji se bavio isključivo sporednim administrativnim poslovima, kao što je snabdijevanje hranom i odjećom. Ova ustrajnost optuženog se u tolikoj mjeri kosi s dokazima koji su se nagomilali protiv njega da je zbog nje bio primoran krenuti putem smetenosti i nesuvislosti. Na pitanje da li želi da kaže da se nikad nije ni potrudio da se obavijesti o vojnim ciljevima, dao je sljedeći odgovor: “Pa vi mene sad pitate da ja pogadam. Ja sam nekakav dijalog vodio s njima. Ja ne mogu se sjetiti šta sam radio.”²⁰⁰⁸

6.12 Protok informacija

1006. Već je dosta rečeno o protoku informacija između centra i periferije kod bosanskih Srba – između optuženog i moćnika na terenu, kao i između optuženog i njegovih kolega iz rukovodstva bosanskih Srba. To da su činjenice i brojke vezane za projekt teritorijalne ekspanzije i nacionalne dominacije bosanskih Srba bile odlično poznate optuženom biće više ilustrovano u ovom dijelu Presude.

1007. Radovan Karadžić je 1993. godine ustvrdio da je “[o]vakvim odnosom komandovanja prema organima vlasti i Vrhovnoj komandi onemogućeno apsolutno samostalno odlučivanje Glavnog štaba, nego je svaka operacija ili boj imala političku podlogu zasnovanu na interesima srpskog naroda, i saglasnost najviših organa vlasti Republike Srpske.”²⁰⁰⁹ Čak i ako se dopusti mogućnost da je Karadžić tom prilikom preuveličavao svoju vlastitu ulogu, pored već pomenutih foruma postojalo je još nekoliko njih koji su omogućavali ostvarivanje povratne sprege između vojnog djelovanja na terenu i rukovodstva bosanskih Srba.

1008. Jedan takav sastanak, na primjer, sazvalo je predsjedništvo bosanskih Srba. Načelnik štaba VRS-a pomenuo je taj sastanak u jednom pismu koje je uputio komandantima pet korpusa VRS-a: “Na osnovu odluke Predsedništva Srpske Republike BiH i Glavnog štaba vojske, dana 03. 06. 1992. godine (srijeda) sa početkom u 12.00 časova, na Palama će se održati sastanak političkog rukovodstva republike i vojnih komandanata”. Komandantima korpusa je naređeno da rukovodstvu referišu o operativnim

²⁰⁰⁶ P620, str. 2.

²⁰⁰⁷ T. 25618.

²⁰⁰⁸ T. 25619.

detaljima i ciljevima tokom izlaganja koja su trebala da traju po 10 do 15 minuta.²⁰¹⁰ Na pitanje da li je prisustvovao tom sastanku, optuženi je odgovorio: “Ne znam, ali ne isključujem. Vjerovatno da jesam, ako su drugi, vjerovatno sam i ja na tom savjetovanju bio.”²⁰¹¹

1009. Optuženom je postavljeno pitanje o drugim izvorima koji su ga obavještavali o vojnim dejstvima. On se prisjetio još jednog savjetovanja, sličnog onom koje je održano u junu na Palama, kojem je prisustvovao tokom 1992. godine u Bijeljini.²⁰¹² Na drugim sastancima kojima je prisustvovao, na kojima su podnošeni vojni izvještaji, “[b]io je ponekad i gospodin Mladić, ali govorim da teško mogu sad reći - možda je neki član Glavnog štaba, možda je ministar odbrane, možda je ministar MUP-a, možda je gospodin Karadžić”.²⁰¹³ Optuženi nije rekao da li su to sve bili sastanci Predsjedništva, ali vidjeli smo da je optuženom Mladić referisao na sjednici tog organa održanoj 9. juna 1992. Mladić je još jednom referisao članovima Predsjedništva na sjednici održanoj 2. avgusta 1992., i tom prilikom ih je upoznao s procjenom “vojne situacije u Srpskoj Bosni i Hercegovini, obrazlažući stanje na svakom borbenom sektoru, neophodnim zadacima ... Zbog stepena tajnosti i specifičnosti informacije ovim zapisnikom se ne obuhvataju usvojeni zaključci, u varijantama.”²⁰¹⁴

1010. Optuženi je pokušao da umanjí važnost ovog posljednjeg događaja rekavši: “Ne, nije upoznao nego je došao i tražio, ovaj, da mu trebaju određena sredstva. To je uvijek bio razlog dolaska vojnika na sastanke. ... A Karadžić mu je govorio: dajte nam kol’ko krompira treba, kol’ko ovoga”.²⁰¹⁵ Vijeće konstatuje da ovaj odgovor nije istinit. Najviše rukovodstvo bosanskih Srba bavilo se samo najozbiljnijim poslovima.

1011. Na primjer, dana 10. maja 1992., na zajedničkoj sjednici SNB-a i vlade, dnevni red koji je pripremljen za sjednicu skupštine bosanskih Srba obuhvatao je i usvajanje jednog amandmana na Ustav bosanskih Srba koji se odnosio na “popunjavanje” oružanih snaga i odluku da se vojnici JNA uvrste u sastav vojske bosanskih Srba.²⁰¹⁶ Drugi primjer: dana 15. maja 1992., Krizni štab opštine Bosanski Šamac uputio je telefaks naslovljen na

²⁰⁰⁹ P529, separator 255, str. 153; T. 25613.

²⁰¹⁰ P892, separator 37A, str. 1; T. 25614-5.

²⁰¹¹ T. 25615, 25684.

²⁰¹² T. 25615-6, 25684.

²⁰¹³ T. 25580-1.

²⁰¹⁴ P65, separator 184, str. 2; T. 25699-706.

²⁰¹⁵ T. 25699-700, 25702.

²⁰¹⁶ T. 1708-9; P65, separator 126, str. 1.

predsjednika vlade Đerića kojim je tražio avijaciju i oklopno-mehanizovana sredstva za upotrebu u borbenim dejstvima. Pored teksta na tom telefaksu nalazile su se bilješke u rukopisu “Prosleđujemo vladi 23.00” i “Veoma hitno! Na ruke Karadžiću i Krajišniku”.²⁰¹⁷ (Tog dana, na zajedničkoj sjednici SNB-a i vlade, diskutovalo se o situaciji u Bosanskom Šamcu).²⁰¹⁸ I, kao posljednji primjer, na sjednici Predsjedništva održanoj 31. avgusta 1992., kojoj su ponovo prisustvovali Mladić i general Gvero, zabilježeno je sljedeće: “Generali su upoznali Predsjedništvo u detalje o vojno-strategijskim pitanjima, stanju i položaju vojnih jedinica, opremljenosti i drugim pitanjima ... O svim detaljima bilo je govora, a u zapisniku zbog stepena tajnosti ovi podaci se ne navode. Iz iscrpne diskusije usvojeni su određeni zaključci, koji se ovdje ne navode.”²⁰¹⁹

1012. Optuženi je prihvatio “mogućnost” da su mu s vremena na vrijeme slali vojne izvještaje.²⁰²⁰ Međutim, to je bilo više od mogućnosti. U prvom godišnjem izvještaju MUP-a bosanskih Srba rezimirano je više internih i eksternih izvještaja o bezbjednosnoj situaciji koje je sastavio MUP. Među tim izvještajima je bilo približno 150 izdanja “Biltena dnevnih događaja”. “Pored toga, Predsjedniku Vlade upućeno je preko 90 raznih pojedinačnih informacija, a Predsjedniku ili članovima Predsjedništva preko 80 raznih informacija o bezbjednosnoj problematici.”²⁰²¹ Na sjednici Predsjedništva održanoj 9. oktobra 1992., kojoj je prisustvovao i optuženi, članovi Predsjedništva su pokušali da poboljšaju način na koji je Predsjedništvo dobijalo informacije od Mladića: “Neophodno je utvrditi način da nas glavni komandant redovno obavještava o stanju na frontu, svaki dan”,²⁰²² kako stoji u zapisniku sa te sjednice.

1013. Političko rukovodstvo nije samo boravilo na Palama, nego je tokom 1992. godine obilazilo teritorije na koje je polagalo pravo. Optuženog 12. maja 1992. nalazimo u Banjoj Luci, gdje je predsjedavao 16. sjednicom skupštine bosanskih Srba, te prisustvovao prvoj sjednici Predsjedništva, takođe u Banjoj Luci.²⁰²³ U Banju Luku je ponovo došao 11.-12. avgusta na 18. i 19. sjednicu Skupštine.²⁰²⁴ Dana 14.-15. septembra 1992., optuženi i skupštinski poslanici su otputovali u Bijeljину na 20. sjednicu Skupštine. Zatim, od 30.

²⁰¹⁷ P529, separator 189; T. 21630-1.

²⁰¹⁸ P583, separator 7, str. 1.

²⁰¹⁹ P65, separator 194, str. 2; T. 25617-18.

²⁰²⁰ T. 25614.

²⁰²¹ P763.C, separator 23, str. 23; takođe P763.C, separator 38, str. 23.

²⁰²² P65, separator 203, str. 1.

²⁰²³ P65, separator 127; P65, separator 134.

²⁰²⁴ P65, separator 191; P583, separator 87.

oktobra do 1. novembra 1992., on je sazvaio sjednicu Skupštine u Prijedoru.²⁰²⁵ (Napuklina koju je u državnom tijelu bosanskih Srba stvarao ARK dotad je već potpuno zacijelila. Milan Babić, koji je prisustvovao sjednici u Prijedoru, primijetio je sljedeće: “Imao sam utisak da Karadžić i Krajišnik razgovaraju kao ravnopravni sagovornici, podržavaju mišljenja jedan drugog i da se drugi prema njima odnose kao prema vođama.”)²⁰²⁶ A 23.-24. novembra, optuženi je bio u Zvorniku, jednoj od onih “zgrabljenih”, i do tog trenutka posrbljenih, opština koje je pomenuo Karadžić, jer se tu održavala 22. sjednica Skupštine.²⁰²⁷ Ovi spretni politički manevri imali su demokratski prizvuk (zblizavanje državnog rukovodstva s narodom), ali su isto tako isticali jedinstvo, zajednički cilj i centralnu kontrolu nad provincijama.

1014. Na sjednici Skupštine održanoj u septembru 1992. u Bijeljini, Karadžić je iskoristio priliku da ponovo naglasi da on i optuženi nisu političari koji sjede u svojoj kuli od slonovače, nego obilaze zemlju i upoznaju se sa činjeničnim stanjem, dogovaraju se s rukovodiocima bosanskih Srba na terenu i daju im savjete: “Ta situacija na Drini nas je dovela u nešto težu vojnu poziciju nego što smo bili prošli put, jer je popuštanjem pritiska na Goražde omogućeno njihovim snagama da se koncentrišu i da izvrše pritisak prema Višegradu. Juče smo gospodin Krajišnik, Koljević i ja bili u Višegradu, a zatim u Rudom, a i vojno rukovodstvo čajničke brigade je bilo u Rudom. Tamo smo se dogovarali o tome, pošto je popuštanjem pritiska na Goražde pojačan pritisak na te opštine, mi ćemo morati ponovo pojačati pritisak na Goražde da se smanji pritisak na ove opštine. Sutra će ovdje biti savjetovanje komandanata i mislimo da ćemo sa njima donijeti neke značajne odluke.”²⁰²⁸ (Optuženi je tvrdio da su im komandanti samo “govorili o svojoj strategiji”.²⁰²⁹)

1015. Optuženi je i zbog drugih događaja odlazio s Pala. Dana 14. maja 1992., bio je u Banjoj Luci na paradi povodom proslave dana službi bezbjednosti bosanskih Srba. Karadžić se na toj paradi obratio velikoj masi ljudi, rekavši da su Srbe protiv njihove volje uvukli u sukob militantni dijelovi rukovodstava drugih dviju nacionalnih stranaka, koji su htjeli da Srbe svedu na nivo građana drugog reda.²⁰³⁰ Dana 17. maja 1992., optuženi je na Sokocu, zajedno s Karadžićem i generalom Mladićem, prisustvovao sastanku s

²⁰²⁵ P583, separator 102.

²⁰²⁶ P154, str. 8.

²⁰²⁷ P65, separator 213.

²⁰²⁸ P1252, str. 14; T. 25683.

²⁰²⁹ T. 25684.

predstavnicima SAO Romanije i opština Olovo i Rogatica. On je prisutne obavijestio da će “svi srpski patrioti nositi istu oznaku, srpsku trobojnicu”. Rekao je da je došlo vrijeme za razdvajanje hrvatskih, srpskih i muslimanskih područja, jer zajednička država više nije moguća; Muslimani su Srbe natjerali u rat, usprkos tome što su Srbi nastojali da sve probleme riješe političkim putem.²⁰³¹

1016. Tokom svojih mnogih putovanja po teritorijama bosanskih Srba, optuženi je mogao lično vidjeti stepen razaranja muslimanskih i hrvatskih naselja koji su izazvale snage bosanskih Srba, a posebno razorenost jednog upadljivog obilježja, odnosno bivšeg obilježja pejzaža, a to su džamije.²⁰³²

1017. Kao što je već rečeno, za optuženog je Skupština predstavljala jedan ogroman sistem povratne sprege informacija: “Kad bi došli na Skupštinu onda bi poslanici vjerovatno, ne vjerovatno, nego tada su informisali neformalno da li je neki - njegova opština popravljeno stanje ili nije i tako dalje. Od predsjednika opština ne, nego mog'o sam od poslanika da doznam o tim zasjedanjima.”²⁰³³ Poslanici i predsjednici opština su se takođe sastajali s optuženim u njegovoj kancelariji i razgovarali s njim o, kako je rekao, “raznim pitanjima”.²⁰³⁴ Nedjeljko Prstojević, predsjednik Kriznog štaba bosanskih Srba u opštini Ilidža, posjećivao je optuženog ponekad i po nekoliko puta mjesečno da bi s njim razgovarao o lokalnim pitanjima.²⁰³⁵ Svjedok D9 je u iskazu rekao da su opštinski rukovodioci često tražili konsultacije s optuženim, kao predsjednikom skupštine bosanskih Srba.²⁰³⁶ Đerić, koji je 1992. godine bio predsjednik vlade, rekao je u iskazu da je često viđao kako predstavnici opština, posebno sarajevskih, posjećuju optuženog.²⁰³⁷ Biljana Plavšić je svjedočila o tome da je kancelarija optuženog uvijek bila puna poslanika i predstavnika opština.²⁰³⁸ “Ja sam svakog poslanika znao kao samog sebe”, rekao je optuženi.²⁰³⁹

²⁰³⁰ P763.C, separator 46, str. 2.

²⁰³¹ P569; T. 11055-6.

²⁰³² Takođe T. 15448.

²⁰³³ T. 25581.

²⁰³⁴ T. 25581.

²⁰³⁵ T. 14568-73, 14584.

²⁰³⁶ T. 18935-7, 18956, 19005-6.

²⁰³⁷ T. 27090-1.

²⁰³⁸ T. 26842, 26846-8, 26897-9; C7, par. 6, 8.

²⁰³⁹ T. 24623.

1018. Oružani sukob je nesumnjivo donio i neke probleme u vezama, ali bosanski Srbi su pronalazili način da te probleme zaobiđu. I sljedeći razgovor od 7. maja 1992. ilustruje kako su se u to vrijeme održavale veze:

Karlo: "Pozdrav predsjedniku, kako ste?"

Krajišnik: "... Recite mi, ovaj, sad sam dobio informaciju da napadaju Vrace, je li to tačno?"

Karlo: "Ne napadaju Vrace, ali ovaj dio Vrbanje mosta tamo."

Krajišnik: "... Ko mi reče? um ... ova profesorica Plavšić, pa radi toga, ovaj ..."

Karlo: "A da, ona je dole, pa njoj vjerovatno jeka malo pomjera to pravo na nas."

Krajišnik: "... Evo, rekoše mi, tamo na Ilidži ipak da je dosta mirno, malo pa kaže ima pojedinačni' neki', ovaj ..."

Karlo: "A predsjedniče ..."

Krajišnik: "Molim?"

Karlo: "Sutra bih ja sa gospodinom ovim, drugim jednim, došao na jedno pola sata kod vas."

Krajišnik: "E samo ako ne bi otišli na jedan put, znate. ... Provjerite samo gdje smo otišli."

Karlo: "Je li go ... gospodin predsjednik drugi gore?"

Krajišnik: "Da, jeste. Bojim se da će, ovaj, da će i on bit' na putu, pa radi toga provjerite samo prije nego što podete, može li?"

Karlo: "... Može, provjerićemo. Mislim da vam nećemo puno vremena oduzeti, a bićemo vam od koristi."

Krajišnik: "... Evo samo momenat, hoće, ovaj, profesor Đerić."²⁰⁴⁰

I tako je taj razgovor nastavljen.

1019. Velika količina informacija o vojnim operacijama bila je, naravno, u javnom domenu: "Ali informacija je bila opšte poznata pa tako da smo mogli dobiti je, 'ajde da kažem, i sredstvima informisanja. Možda neke naše televizije ili nešto. Bila je SRNA."²⁰⁴¹ Ministar informisanja Velibor Ostojić je u iskazu rekao da je SRNA imala jedno odjeljenje koje je sastavljalo biltene sa sažetim izvještajima stranih novinskih agencija. Oni su, pored ostalih, bili dostavljani predsjedniku Republike i predsjedniku Skupštine.²⁰⁴² A optuženi je

²⁰⁴⁰ P627A, str. 1-2; T. 24220-1, 24223.

²⁰⁴¹ T. 25581.

²⁰⁴² Ostojić, T. 26692-3, 26703.

čitao i novine.²⁰⁴³ Kao što je rekao u sudnici: “Interesovala me je svaka opština, svako selo”.²⁰⁴⁴

1020. Optuženi je tokom predmetnog perioda putovao po inostranstvu, čime je nesumnjivo proširio svoje izvore informacija. Bio je u Briselu i Lisabonu 30. ili 31. marta 1992. na razgovorima sa Joseom Cutileirom iz Evropske zajednice.²⁰⁴⁵ Krajem aprila 1992. ponovo je otišao u Lisabon, ali pregovori su otkazani, pa je zato otputovao u Grac, da bi se sastao s hrvatskim predstavnicima.²⁰⁴⁶ Krajem jula 1992., optuženi je bio u Londonu na konferenciji o Bosni i Hercegovini koju je sazvao lord Carrington.²⁰⁴⁷ Krajem avgusta 1992., posjetio je Beograd.²⁰⁴⁸ Pored toga, kao što se razmatra dolje u tekstu, optuženi je sredinom septembra 1992. u Ženevi učestvovao u pregovorima s Herbertom Okunom.

6.13 Znanje o protjerivanju stanovništva i podrška tom protjerivanju

1021. Dana 2. juna 1992., Nedjeljko Prstojević i Momčilo Mandić su razgovarali o politici etničkog čišćenja. Ministar pravosuđa je iznio sljedeću opasku: “Došlo je gore do Vlade i do nas da daješ vremenske uslove nekim Turcima; iseljavaš pojedina naselja i to je vrlo loše odjeknulo u narodu. Oni to, ovaj, zloupotrebljavaju, ti Muslimani i javna glasila daju i tako.” Prstojević se složio s tim. Mandić je nastavio: “Pa morate tu malo biti i fleksibilni, i te Muslimane koji ’oće da slušaju i koji su lojalni nemojte dirat’. Ne možemo etnički nit’ Ilidžu, nit’ bilo koje mjesto očistit’. Tako je bar stav i vlade i političkog rukovodstva i svega. Već je došlo gore kako neko naselje si ti dao njima 24 sata da se isele i ovi...” Prstojević je rekao da se barem nije javno izjašnjavao i da ništa nije radio u pismenoj formi – “Naša politika nije takva”.²⁰⁴⁹

1022. Mandić je nastavio izloživši svoje mišljenje o tome kako treba da se postupa s onima koji, “jebi im mater”, još nisu otišli: “Fadil Mušanović je sudija, a vidi, obavi razgovor sa njim ako već nije pobjeg’o da ga stavimo nek' radi tamo kod nas, da kažemo da i mi zapošljavamo i Muslimane i Hrvate i Srbe, bez obzira na naciju, ako su lojalni srpskoj državi, i tako. Pa vidi molim te, dva-tri Muslimana negdje stavi tamo, jebi im

²⁰⁴³ T. 25618.

²⁰⁴⁴ T. 25704.

²⁰⁴⁵ T. 23838-9, 23847, 25241.

²⁰⁴⁶ T. 18954-6, 19087, 25241.

²⁰⁴⁷ P65, separator 184.

²⁰⁴⁸ T. 26246.

²⁰⁴⁹ P799.A, str. 3-4.

mater”. Prstojević je bio mišljenja da je to lakše reći nego učiniti, jer su Muslimane prezirali zbog njihovog ponašanja prema Srbima u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine. (Rajko Đukić je skupštini bosanskih Srba naveo još jedan razlog zbog kojeg “sve sudije Muslimane iz Vlasenice, Bratunca i Zvornika protjeramo”: “[j]a bih se stidio i žalio sve žrtve da živim u državi u kojoj će opet Muslimani i muslimanska ideologija i njihova pravda da sudi.”)²⁰⁵⁰ Mandić je insistirao na tome da Prstojević, ako već ne može postaviti Muslimana za sudiju, zasigurno može pronaći bar *neku* funkciju na koju će postaviti nekog Muslimana.²⁰⁵¹

1023. Preuzimanje vlasti i etničko čišćenje na Ilidži počelo je krajem aprila 1992. godine. Prstojević je podsjetio na te rane dane na sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj 25. jula 1992., kojom je predsjedavao optuženi: “kad su Srbi u Sarajevu digli ustanak i kad su uzeli određene teritorije pod svoju kontrolu, ... u prvim danima nismo znali da li je i gospodin Karadžić živ. Kada smo saznali da je živ i kad je sišao među nas na Ilidžu i dao nam određena ohrabrenja, Srbi su u Sarajevu na tim prostorima zadržali određenu teritoriju pod kontrolom, a na nekim dijelovima i proširili svoju teritoriju i potjerali Muslimane sa teritorija gdje su oni praktično u većini.”²⁰⁵² (Karadžić je približno 17. aprila 1992. prisustvovao sastanku Kriznog štaba Ilidža.)²⁰⁵³

1024. O prisilnom raseljavanju Muslimana izvještaji su putem komandnog lanca VRS-a podnošeni Glavnom štabu, pa time i generalu Mladiću, koji je obavještavao članove Predsjedništva o rastu i stabilizaciji republike bosanskih Srba. Među dokazima se nalaze mnogi izvještaji ove vrste i, premda Vijeće ne zaključuje da je optuženi i sam primao dotične izvještaje, ono nalazi da su informacije te vrste, čim bi stigle na Pale, bile prenošene optuženom, kao i Karadžiću.

1025. Dana 14. juna 1992., u izvještaju koji je general Talić iz 1. krajiškog korpusa uputio Glavnom štabu VRS-a stoji da je “najteža situacija sa izbeglicama iz redova Muslimana i Hrvata na području AR Krajina i njihovim obezbeđenjem i ishranom. Pokušaj da se proteraju u centralnu Bosnu nije uspeo zbog teškoća u prevozu i otpora da napuste svoje mesto”.²⁰⁵⁴ Dana 28. jula 1992., 1. krajiški korpus je izvijestio Glavni štab da je “[u] gradu Banja Luka i ostalim većim mestima stalno u porastu zahtev i organizovano

²⁰⁵⁰ P65, separator 182, str. 71-2.

²⁰⁵¹ P799.A, str. 4-5.

²⁰⁵² P65, separator 182, str. 65.

²⁰⁵³ T. 14663-4.

iseljavanje hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Smatramo da na ovome vlasti opštine i regije trebaju daleko više raditi.”²⁰⁵⁵

1026. U jednom drugom izvještaju 1. krajiškog korpusa Glavnom štabu, s datumom 2. avgusta 1992., opisana je situacija na terenu: “Izvršeno je pojačanje mjera kontrole i obezbeđenja na teritoriji grada Banje Luke. Sve više su izražene mjere pritiska, a i organizacije iseljavanja muslimanskog i hrvatskog življa sa prostora Bosanske Krajine i šire.”²⁰⁵⁶ (Optuženi je bio u Banjoj Luci deset dana kasnije, na 18. i 19. sjednici Skupštine.) Prvi krajiški korpus je 14. decembra 1992. obavijestio Glavni štab i o konvoju autobusa koji je prevezio 1.008 zatočenika iz logora Manjača u Banjoj Luci u Gradišku u Hrvatskoj. Za obezbjeđenje na tom putu postarao se general VRS-a Kelečević.²⁰⁵⁷ Dana 16. decembra 1992., 1. krajiški korpus je izvijestio Glavni štab o premještanju još 1.001 zatočenika iz Manjače van teritorije republike bosanskih Srba.²⁰⁵⁸

1027. Predrag Radić iz SDS-a je bio predsjednik Skupštine opštine Banja Luka i član Glavnog odbora SDS-a. Od početka rata do kraja 1992. godine, Radić je u Banjoj Luci vidio Radovana Karadžića oko 20 do 25 puta,²⁰⁵⁹ a viđao je i optuženog kad su u tom gradu bile održavane sjednice Skupštine.²⁰⁶⁰ Jednom prilikom 1992. godine, svjedok je prisustvovao jednom sastanku na kojem je, pored ostalih, bio i optuženi. Karadžić se žalio na to da nije preduzeto dovoljno da se iz Banje Luke uklone Muslimani i Hrvati,²⁰⁶¹ te da na položajima u opštinskim organima vlasti još uvijek ima nesrba.²⁰⁶²

1028. To da je opština Banja Luka počela da zaostaje u svojim naporima na čišćenju predstavljalo je problem koji je sredinom jula 1992. prokomentarisao Radoslav Brđanin. Nakon što je obišao zone borbenih dejstava i zatočeničke objekte u Prijedoru, pohvalio je tamošnje napore na stvaranju nove srpske države: “Ovo u Prijedoru je primjer dobro urađenog posla i prava je šteta što mnogi u Banja Luci toga još nisu svjesni, kao što nisu svjesni šta se u Banja Luci u najskorije vrijeme može desiti. Sticajem okolnosti u Banja Luci se permanentno stvara višak Muslimana koji su izbjegli iz okolnih opština i koji već

²⁰⁵⁴ P892, separator 90, str. 3.

²⁰⁵⁵ P892, separator 94, str. 1.

²⁰⁵⁶ P892, separator 57, str. 2.

²⁰⁵⁷ P891, par. 2.132.

²⁰⁵⁸ P892, separator 99, str. 1.

²⁰⁵⁹ T. 7569-70.

²⁰⁶⁰ T. 7571-4.

²⁰⁶¹ T. 7478-82, 7485-87, 7493-4, 7585.

²⁰⁶² T. 7487-8.

stvaraju planove kako da se odazvu džihadu.”²⁰⁶³ (Vidi dio 4 ove Presude koji sadrži sažeti pregled situacije koja je približno u to vrijeme vladala u opštinama Banja Luka i Prijedor.) Za Brđanina su Muslimani, čak i svedeni na manjinu, predstavljali opasnost po Srbe i nije im se moglo vjerovati: “Oni pokazuju lojalnost samo zbog toga što su još uvijek u manjini. Zbog zablude da su oni prihvatili srpsku državu i AR Krajinu nama je u Kotor Varoši stradalo 55 ljudi”.²⁰⁶⁴

1029. U opštini Rogatica, Rajko Kušić, član Glavnog odbora SDS-a i vođa paravojne jedinice koja je brojala pedesetak ljudi, takođe je bio zabrinut zbog zaostajanja u provođenju programa protjerivanja. Kušić je zatočenim Muslimanima u školi "Veljko Vlahović", koja je i po tadašnjim kriterijima bila kuća strave, rekao da moraju više da sarađuju, jer on sad mora rukovodstvu na Palama da podnese izvještaj o tome zašto kasni sa čišćenjem Rogatice. Zbog sporog napredovanja mogao bi da ima problema s Palama, rekao je jednom svjedoku. Prema izjavi tog svjedoka, Kušić je u nekoliko navrata pomenuo i svoju obavezu da podnosi izvještaje Palama i odluke donesene na Palama o tome koliko Muslimana može da ostane u Rogatici.²⁰⁶⁵ (Slobodan Kuruzović, član SDS-a i komandant TO-a koji je vodio logor Trnopolje, rekao je zatočenicima u Trnopolju da Srbi planiraju da smanje broj Muslimana u Prijedoru na 10 procenata ili manje, te da ga potom opet smanje na 2 procenta ili još manje od toga.²⁰⁶⁶)

1030. Svjedok 583 je bio član jedne međunarodne organizacije. Njegova organizacija je u julu 1992. obavijestila gradonačelnika Bosanskog Novog, kao i Radovana Karadžića, Nikolu Koljevića i Biljanu Plavšić, da je masovno prisilno premještanje stanovništva iz te opštine na nacionalnoj osnovi protivpravno.²⁰⁶⁷ Dotično troje rukovodilaca je odgovorilo da Muslimani odlaze dobrovoljno.²⁰⁶⁸ Slični protesti su redovno upućivani Plavšićevoj, Koljeviću i generalu Mladiću.²⁰⁶⁹

1031. Herbert Okun i Cyrus Vance su u nekoliko navrata s rukovodstvom bosanskih Srba, uključujući i optuženog, razgovarali o rasprostranjenom “etničkom čišćenju” koje se odvijalo u zemlji. To pitanje je bilo prva tačka dnevnog reda na dva sastanka kojima je 18. i 19. septembra 1992. u Ženevi prisustvovao optuženi. Na sastanku koji je održan prvog

²⁰⁶³ P361, str. 2.

²⁰⁶⁴ P361, str. 2.

²⁰⁶⁵ T. 11274-80, 11301-15; P576, str. 8.

²⁰⁶⁶ T. 9865; P529, separator 215, str. 1, 5; presudena činjenica 172; P803, separator 2.

²⁰⁶⁷ T. 6789.

²⁰⁶⁸ T. 6789.

dana razmatrana je situacija u kojoj su se našli Muslimani i Hrvati koji su prisilno uklonjeni iz svojih domova i koje su bosanski Srbi držali u logorima. U prisustvu predstavnika UNHCR-a Sadako Ogata razgovaralo se o tome kojim putnim pravcem te civile treba evakuisati iz Bosne i Hercegovine. Okunove bilješke s drugog dana sastanka pokazuju da se ponovo razgovaralo o situaciji u kojoj se nalaze osobe koje su Srbi zatočili u logorima. Svjedok je izjavio da, kada se na pregovorima pokrenulo pitanje “etničkog čišćenja”, čelnici bosanskih Srba nisu opovrgli da je ono vršeno. Njihov standardni odgovor, koji su često davali Karadžić i Koljević, bio je da ističu zločine koje su Muslimani ili Hrvati navodno učinili nad Srbima ili da se pozivaju na genocid koji je nad Srbima izvršen u Drugom svjetskom ratu.²⁰⁷⁰

1032. Protjerivanje više stotina Muslimana iz mjesne zajednice Grbavica u opštini Novo Sarajevo izvršeno je u periodu do 30. septembra 1992.²⁰⁷¹ General Morillon, pripadnik UNPROFOR-a, pisao je Karadžiću 1. oktobra 1992. izrazivši svoj užas, posebno u svjetlu činjenice da se to protjerivanje desilo “dok ste vi u Ženevi nastojali da popravite sliku vaše strane”. On je apelovao na Karadžića da popravi tu situaciju.²⁰⁷² Prema jednom izvještaju iz srpske štampe od 2. oktobra 1992., predsjedništvo bosanskih Srba je “smjesta” reagovalo na protjerivanje s Grbavice, te poslalo Biljanu Plavšić na to područje.²⁰⁷³ U izjavi organa vlasti bosanskih Srba koju je SRNA prenijela 1. oktobra, cinično se kaže da na Grbavici nije bilo “etničkog čišćenja”, nego da se “[t]u radilo o nekim grupama koje su kroz protjerivanje građana Muslimana samovoljno pokušale da izvrše pritisak na muslimanske vlasti u bivšoj Bosni i Hercegovini kako bi se sproveli zaključci londonskog i ženevskog sporazuma o slobodnom kretanju civila, koje muslimanska strana ne poštuje.” U tom zvaničnom saopštenju se potom kritikuje UNPROFOR “što nije osudio muslimansku stranu zbog genocida koji se vrši nad Srbima u Sarajevu, Bihaću i nekim drugim gradovima”.²⁰⁷⁴ Dana 8. oktobra 1992., Plavšićeva je ponovo opovrgla da je na Grbavici izvršeno “etničko čišćenje” i eufemistički izjavila da je “[i]stina da su Muslimani u mogućnosti da slobodno napuste predgrađe, u pratnji i pod zaštitom Vojske Srpske Republike u BiH”.²⁰⁷⁵

²⁰⁶⁹ T. 6780, 6835, 6900-4, 6958.

²⁰⁷⁰ T. 4391-3, 4369, 4393, 4397-9, 4418; P210 (Okunov dnevnik, bilješke za 18. i 19. septembar 1992.)

²⁰⁷¹ T. 12342-4; P609, str. 2; P614; P617.

²⁰⁷² P617.

²⁰⁷³ P615.

²⁰⁷⁴ P615.

²⁰⁷⁵ P616.

1033. U pismu koje je Radovan Karadžić 19. jula 1992. uputio opštinama Novo Sarajevo, Pale, Ilidža, Hadžići, Rajlovac, Sokolac i Han-Pijesak traženo je da se dostavi spisak “svih stambenih kapaciteta ... koji su slobodni nakon dobrovoljnog iseljenja Muslimana”. Ti stambeni kapaciteti trebali su da se koriste za smještaj Srba koji napuste muslimanski dio Sarajeva.²⁰⁷⁶ Priliv Srba iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine trebao je da pomogne da se konsoliduje dominacija srpske nacije na zauzetim teritorijama.

1034. U Izvještaju Mazowieckog od 27. oktobra 1992. stoji da je “osnovni cilj vojnog sukoba u Bosni i Hercegovini stvaranje nacionalno homogenih regija. Čini se da etničko čišćenje nije posljedica rata, nego njegova svrha. Ta svrha je u velikoj mjeri već ostvarena ubijanjem, premlaćivanjem, silovanjem, razaranjem stambenih objekata i prijetnjama.” U Izvještaju se dalje kaže da “srpski rukovodioci u Bosni i Hercegovini nisu spremni da odustanu od svojih planova. Muslimansko i hrvatsko stanovništvo na teritorijama pod kontrolom srpskih vlasti živi u uslovima ogromnih pritisaka i terora. Stotine hiljada ljudi je prisiljeno da napusti svoje domove i ostavi svoju imovinu iza sebe, samo da bi spasilo život.”²⁰⁷⁷ U sljedećem Izvještaju Mazowieckog od 17. novembra 1992. navodi se da je “[t]o što etničko čišćenje prevladava na teritorijama koje su okupirali Srbi nesumnjivo povezano s političkim ciljem koji su formulisali i kojem su težili srpski nacionalisti, a taj cilj je osiguranje srpske kontrole nad svim teritorijama na kojima živi znatan broj Srba, kao i nad susjednim teritorijama koje su oni asimilirali iz logističkih i vojnih razloga. Treba napomenuti da se etničko čišćenje ne vrši isključivo na područjima gdje su Srbi predstavljali većinsko stanovništvo. U nekim gradovima koji su pretrpjeli najteže etničko čišćenje od strane Srba, kao što je Prijedor, Muslimani i Hrvati su činili većinu.”²⁰⁷⁸

6.14 Znanje o zatočenju civila i podrška tom zatočenju

1035. Odluka o formiranju centralne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika najavljena je na sastanku SNB-a održanom 24. aprila 1992.,²⁰⁷⁹ da bi je predsjednik vlade republike bosanskih Srba ozvaničio 8. maja 1992.²⁰⁸⁰ Potom je, 6. juna 1992., uslijedilo naređenje koje je Centralna komisija za razmjenu izdala, pored ostalih, opštinskim SJB-ovima i

²⁰⁷⁶ P273.

²⁰⁷⁷ P297, par. 6.

²⁰⁷⁸ P296, par. 12.

²⁰⁷⁹ P529, separator 163, str. 1.

²⁰⁸⁰ P436, str. 1.

komisijama za razmjenu, a kojim je tražila da joj opštinske komisije dostave spiskove osoba lišenih slobode “radi koordinacije i jedinstvene evidencije”.²⁰⁸¹ Nijedan zatočenik nije smio biti pušten ili razmijenjen bez naređenja Centralne komisije *osim što* “[s]ve žene, čije zarobljavanje odnosno lišavanje slobode nije vezano za ratna dejstva ili nije u vezi ratnih dejstava, djeca i maloljetna lica do šesnaest godina, stare, nemoćne i bolesne osobe odmah pustiti na slobodu i bezbedno kretanje prema izraženoj želji bez ikakvog uslovljavanja ili razmjene”.²⁰⁸² Ta komisija je obradila i onih 400 muslimanskih muškaraca, civila, koji su 14. maja 1992. protjerani iz Bratunca preko Pala.²⁰⁸³

1036. Optuženi je u svjedočenju rekao da “nije imao pojma” da li se Centralna komisija za razmjenu bavila civilima koje su u zarobljeništvu držale vlasti bosanskih Srba.²⁰⁸⁴ Rekao je da nije znao ništa o zatočenju civila od strane bosanskih Srba, barem do prve sedmice avgusta 1992.: “Ko je otvorio Sušicu, ko je otvorio Batkoviće, ko je otvorio Manjaču? Ništa ne znam, nit' sam znao da postoje ti logori.”²⁰⁸⁵ Optuženi je tek na sjednici Predsjedništva održanoj 6. avgusta 1992., navodno, prvi put čuo tvrdnje da “da ima nehumanih, nije dobar uslovi ž..., smještaj zarobljenika i tako dalje.”²⁰⁸⁶

1037. Nasuprot tome, Vijeće konstatuje da je optuženi znao mnoge činjenice o zatočenju civila znatno prije avgusta 1992.

1038. Predsjednik vlade Đerić je u jednom pismu koje je 28. aprila 1992. uputio MUP-u i TO-u priznao da vlasti bosanskih Srba u zarobljeništvu drže i vojnike i civile.²⁰⁸⁷ Zapravo, VRS je ubrzo nakon svog osnivanja izdao pismena naređenja da se zatoče svi vojno sposobni muškarci Muslimani.²⁰⁸⁸ Masovno i rasprostranjeno zatočenje muslimanskih i hrvatskih civila od strane vlasti bosanskih Srba detaljno je opisano u dijelu 4 ove Presude.

1039. Dana 10. juna 1992., na sjednici Predsjedništva kojoj je priosustvovao i optuženi, predsjednik vlade Đerić je dobio zadatak da Predsjedništvu dostavi informacije “o zatvorenicima, sa predlogom mjera”.²⁰⁸⁹ Đerić je istog dana predsjedavao sjednicom vlade na kojoj je donesena odluka da “Ministarstvo za pravdu pripremi informaciju o

²⁰⁸¹ P435, str. 4.

²⁰⁸² P435, str. 1, 3.

²⁰⁸³ P61; T. 1104-8, 25810.

²⁰⁸⁴ T. 25727, 25810-11.

²⁰⁸⁵ T. 25731, 25736-40, 25774-5, 25780-2, 25786, 25822-3, 25844-9.

²⁰⁸⁶ T. 25841.

²⁰⁸⁷ P529, separator 167, str. 2; T. 25729-30.

²⁰⁸⁸ P865; T. 25730-1.

²⁰⁸⁹ P65, separator 157, str. 2; T. 25750-3.

zarobljenim licima u kojoj bi se posebno obradila pitanja tretmana civilnog stanovništva, ratnih zarobljenika, smještaj, ishrana i sl.. Informaciju bi razmatrala Vlada, a zatim bi bila dostavljena Predsjedništvu Republike”.²⁰⁹⁰ Sam taj slijed događaja pokazuje da optuženi nije govorio istinu kada je rekao da nije znao za zatočenje civila.

1040. Optuženi je 22. juna 1992. sa svojim bratom, Mirkom Krajišnikom, vodio razgovor o zarobljenim civilima:

Mirko K.: “... Krsmanović Vlatka, ona je profesor nekakav iz Sarajeva. Znaš ti nju?”

Momčilo K.: “Znam.”

Mirko K.: “Ona je gore navodno zatočena.”

Momčilo K.: “A ko to interveniše?”

Mirko K.: “Grad želi da se vrati. Mirko Pejanović. ... može li se razmijeniti da se vrati nazad? Srpkinja je.”

Momčilo K.: “Kakva Srpkinja, bolan?”

Mirko K.: “Pa je li Hrvatica?”

Momčilo K.: “Ha?”

Mirko K.: “Šta je? Ne znam.”

Momčilo K.: “... Pejanović samo traži šta njega interesuje. Pusti ljude iz Dobrinje, onoga iz ... onu Bradina što ima ... Srba, nek se angažuje malo kao Srbin, nek puste to. ... Pustit' će se ljudi. Ima komitet. Nemoj da se on bavi, on je sada, ovaj, na funkciji takvoj da...”²⁰⁹¹

(Prilikom svjedočenja optuženi je ustvrdio da se više ne može sjetiti o kojem je komitetu tada govorio.²⁰⁹²)

1041. Jedan razgovor koji su 26. juna 1992. vodili optuženi i Momčilo Mandić, koji je tada već bio ministar pravosuđa, otkriva mnogo o obaviještenosti optuženog o zatočenju civila i prisilnom raseljavanju putem razmjene zarobljenika i njegovom učešću u tome:

Mandić: “Ima ovaj Vuković, omladinac, Srbin koji nas kritikuje jer mi ove, imam četiri stotine zatvorenika ovde, znate?”

Krajišnik: “... Filip Vuković? ... To je onaj komunistički kadar?”

Mandić: “Jeste, jeste.”

Krajišnik: “Šta hoće on?”

²⁰⁹⁰ P65, separator 156, str. 3; T. 25753-6.

²⁰⁹¹ P283, str. 2-3; T. 25811-13.

²⁰⁹² T. 25813.

Mandić: “On je predsjednik te komisije za razmjenu.”

Krajišnik: “Njihove?”

Mandić: “Da.”

Krajišnik: “I šta hoće?”

Mandić: “Ratnih zarobljenika, ne oni su bivši za njih. Malo koji ih interesuje, njih interesuje municija i meso i mi sad te žene i te ljude, šta ćemo, puštamo na Vrbanju nek idu svom narodu, kaže, vi to čis ... etničko čišćenje, kaže, vršite.”

Krajišnik: “... A gdje je on sada?”

Mandić: “Tamo valjda negdje, ne znam.”

Krajišnik: “Kod njih, jel’?”

Mandić: “Ja.”

Krajišnik: “A, znači, njihov je on?”

Mandić: “Da, da, da.”

Krajišnik: “Bože, sve sama izdajica.”²⁰⁹³

1042. “Izdajica” Vuković je bio predsjedavajući Državne komisije Bosne i Hercegovine za razmjenu ratnih zarobljenika i zarobljenih lica. On je odgovarajućim članovima u Centralnoj komisiji za razmjenu iz republike bosanskih Srba istog dana kad je vođen gorenavedeni razgovor telefaksom uputio pismo. Pokušao je da obezbijedi da se na slobodu pusti veliki broj zatočenika, među kojima su bile žene i čitave porodice. Pomenuo je osobe koje su prethodno razmijenjene na mostu Vrbanja, kao i na prilog koji je sadržao spisak sa imenima 3.441 zarobljenika koji još nisu bili pušteni. Dodao je sljedeće: “Smatramo da se zarobljena lica, prilikom oslobađanja, trebaju upućivati na mjesto boravka, dakle na matičnu adresu. U suprotnom, to bi značilo klasičnu deportaciju, protjerivanje i etničko čišćenje terena.”²⁰⁹⁴ Upravo je zbog ovog telefaksa Mandić optuženom postavio pitanje u vezi s Vukovićem.

1043. Vukovićevo mišljenje o kojem je Mandić izvijestio optuženog ponovljeno je i u Izvještaju Mazowieckog od 28. avgusta 1992.: “Zatočavanje civila se očigledno koristi kao metod kojim se na njih vrši pritisak da napuste tu teritoriju.”²⁰⁹⁵ Vezu između zatočenja, razmjene i protjerivanja ilustruje i naređenje od 28. maja 1992. koje je komandant 1. birčanske brigade VRS-a uputio zborničkom TO-u: “Iseljavanje muslimanskog

²⁰⁹³ P529, separator 409.A, str. 3; T. 25814-22.

²⁰⁹⁴ P439, str. 4-5; 25839-40.

stanovništva mora biti organizovano i uvezano sa opštinama preko kojih se vrši iseljavanje. Iseljavati se mogu samo djeca i žene, a muškarce sposobne za borbu ostavljati u logorima radi zamjene.”²⁰⁹⁶

1044. Dana 16. juna 1992., svjedokinja 239, Hrvatica iz Novog Sarajeva bila je zatočena u zgradi “Šoping” na Grbavici, gdje su je ispitivali i tukli srpski vojnici. Biljana Plavšić je ušla u tu sobu i rekla vojnicima da odvedu svjedokinju i još dvoje zatočenika, na kojima su se vidjeli tragovi premlaćivanja, zato što je ona u susjednoj sobi htjela da doručkuje. Svjedokinju 239 su premjestili u kasarnu u Lukavici na Novom Sarajevu, gdje su je u lošim uslovima držali zajedno s još 26 osoba. Jednog dana je vidjela kako su u Lukavicu helikopterom zajedno doletjeli optuženi, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić i Nikola Koljević.²⁰⁹⁷

1045. Planjina kuća u Semizovcu u opštini Vogošća bila je mjesto s kojeg su ljude odvodili na prisilni rad.²⁰⁹⁸ Vogošćansko ratno povjereništvo je 7. jula 1992. privremeno ustupilo tu kuću Ministarstvu pravosuđa i ona je korištena kao zatvor.²⁰⁹⁹ Dana 6. avgusta 1992., ratno povjereništvo je zatražilo odobrenje od Ministarstva da “povremeno” angažuje zatočenike na građevinskim i drugim radovima.²¹⁰⁰ Ministar pravosuđa Mandić je odobrio taj zahtjev 10. avgusta.²¹⁰¹ Dana 16. avgusta, jedan čovjek koji se predstavio kao ministar pravosuđa, zajedno s policajcima u maskirnim uniformama, obišao je zatočenike u selu Podlugovi i rekao im da će biti premješteni na jednu lokaciju u Semizovcu, gdje će im biti dodijeljeni radni zadaci. Sljedećeg dana su premješteni u Planjinu kuću.²¹⁰² U periodu od avgusta do oktobra 1992., tu je bilo zatočeno približno 150 Muslimana i Hrvata.²¹⁰³ Onaj čovjek koji se predstavio kao ministar pravosuđa jednom je obišao zatočenike u Planjinoj kući.²¹⁰⁴ Krajem avgusta 1992., pripadnici srpske vojske su počeli da odvođe zatočenike iz Planjine kuće na rad na liniju fronta u Ravnama i na Žući. Taj rad je obuhvatao kopanje rovova, prenošenje municije i odnošenje tijela srpskih vojnika koji su poginuli u borbama.²¹⁰⁵

²⁰⁹⁵ P295, str. 5; T. 25796-9.

²⁰⁹⁶ P583, separator 120.

²⁰⁹⁷ T. 12396-8, 12400-5, 12423-33; P634, p. 2.

²⁰⁹⁸ P695, str. 3-4.

²⁰⁹⁹ P1097, 8. juli 1992.

²¹⁰⁰ P743G.

²¹⁰¹ P455.

²¹⁰² P555, par. 23; P556, par. 20-1; P379.

²¹⁰³ T. 8486-7, 10924-8; P555, par. 27, 34; P556; P407.A, par. 11; P407.C, par. 108-9.

²¹⁰⁴ T. 10923.

²¹⁰⁵ T. 8009, 8013-14, 9204, 10929-31; P555, par. 24; P556, par. 26; P558; P695, str. 4-5.

1046. Momčilo Mandić je potvrdio da su u nekim opštinama postojali “zatvori, prihvatilišta, odnosno ti objekti gdje su smješteni ratni zarobljenici ili ljudi koji su etnički čišćeni koje su držali vojska i policija...”²¹⁰⁶ Rekao je da je neke od tih zatočeničkih objekata tokom 1992. godine preuzelo Ministarstvo pravosuđa.²¹⁰⁷ (Mandić je 17. jula 1992. postavio Milorada Krnojelca za upravnika zatočeničkog logora u Foči.²¹⁰⁸) Mandić je znao za dva zatočenička objekta na području Sarajeva. Muslimane i Hrvate su držali u zatočenju u Lukavici na Novom Sarajevu, u objektu koji je bio pod nadležnošću vojske,²¹⁰⁹ te u objektu poznatom pod nazivom KP dom Butmir ili Kula, koji je do početka avgusta 1992. bio pod nadležnošću MUP-a, a potom ga je preuzelo Ministarstvo pravosuđa.²¹¹⁰ Zatočenike u Kuli su tjerali da obavljaju fizičke poslove kao što su kopanje rovova i grobova.²¹¹¹ Dana 20. maja 1992., SJB Ilidža i SJB Novi Grad su apelovali na MUP i Ministarstvo pravosuđa da riješe status zatočenika na Kuli, navodeći da smještaj, hrana i higijenski uslovi nisu odgovarajući i da su zatočenici slabog zdravlja.²¹¹² Radovan Karadžić je približno u julu 1992. obišao taj zatvor i razgovarao sa zatočenicima.²¹¹³ Dana 26. juna 1992., Mandić je rekao optuženom da se u zatočeničkom objektu na Kuli nalazi 400 zatočenika.²¹¹⁴

1047. Mandić je u iskazu rekao da je najkasnije sredinom 1992. izričito obavijestio optuženog o svemu što je znao u vezi s nepravilnostima i nečovječnom postupanju u zatočeničkim objektima.²¹¹⁵ Stoga optuženi nije samo učestvovao u održavanju centara za zatočenje civila, nego je i znao za nečovječno postupanje prema osobama koje su u njima držali.

1048. Dana 24. maja 1992., predsjednik vlade Đerić je u ime vlade bosanskih Srba pisao državnom sekretaru Sjedinjenih Država Jamesu Bakeru, uvjeravajući ga da “srpska strana ne drži taoce, nema koncentracione logore i ne ubija nenaoružane civile u Bosni. Tobožnji izveštaji o takvim zločinima, koji se pojavljuju u američkoj štampi i na drugim mestima, nisu zasnovani na činjenicama.”²¹¹⁶ Ali veliki razmjeri hapšenja Muslimana i Hrvata

²¹⁰⁶ T. 8757-8, 8761-2, 8878, 8955-9, 9073.

²¹⁰⁷ T. 9441-2.

²¹⁰⁸ P454.

²¹⁰⁹ T. 8789, 8879.

²¹¹⁰ T. 8730-4.

²¹¹¹ P708, str. 9-10.

²¹¹² P431, str. 2.

²¹¹³ P495, p. 10.

²¹¹⁴ T. 8846-50, 8869-78, 9073, 9377-81; P292, separator 18; P292, separator 19; P439, str. 4-5.

²¹¹⁵ T. 8932-3, 9072-4, 9376.

²¹¹⁶ P583, separator 52, str. 1.

stvarali su probleme bosanskim Srbima, jer su hapšenja iziskivala preusmjeravanje ljudstva koje je inače bilo potrebno na liniji fronta i stvarala politički rizik. Kao što je Milovan Milanović priznao pred optuženim na sjednici Skupštine održanoj u julu 1992. godine: “Imamo ogroman problem zarobljenih drugih naroda koji su ratujući sa nama čitave stotine, pa i hiljade tih zarobljenika.”²¹¹⁷ (Milanović je ovo rekao odmah nakon što je priznao da ima “pijančenja” i da “mrtvi pijani” srpski vojnici, pripadnici paravojski i privatnih vojski šetaju Banjom Lukom i vrše kažnjive radnje, te da to prolazi nekažnjeno.²¹¹⁸)

1049. U izvještaju koji je pomoćnik komandanta 1. krajiškog korpusa 15. jula 1992. uputio svojoj Komandi navodi se sljedeće: “U ratnom zarobljeničkom logoru 1. KK nalazi se preko 2.500 zarobljenika, ali u Omarskoj, Prijedoru i Trnopolju nalazi se daleko veći broj pritvorenih lica. Lokalne vlasti sporo vrše utvrđivanje krivične odgovornosti i svu obavezu žele prebaciti na vojne organe.”²¹¹⁹

1050. Stojan Župljanin, kao načelnik banjalučkog CSB-a, predstavljao je jedan od tih lokalnih organa vlasti. Na sastanku funkcionera MUP-a koji je održan 11. jula 1992. i kojim je predsjedavao ministar unutrašnjih poslova Mićo Stanišić, Župljanin je, kako stoji u zapisniku s tog sastanka, primijetio da “...vojska i krizni štabovi, odnosno ratna predsjedništva traže da se prikupi što više muslimanskog stanovništva i takve nedefinisane logore ostavljaju organima za unutrašnje poslove. Uslovi u tim logorima su loši - nema hrane, ponekad pojedinci ne poštuju međunarodne norme, jer, između ostalog, takvi sabirni centri nisu adekvatni ili postoje drugi razlozi.”²¹²⁰ Na tom sastanku je donesena odluka da se razgovara s Ministarstvom pravosuđa u cilju razrješenja “pitanja iseljavanja pojedinih stanovnika, sela i sl. koja nisu u nadležnosti MUP-a a žele se ili pokušavaju imputirati MUP-u”.²¹²¹

1051. Stoga je Stanišić najkasnije od početka jula 1992. znao za protivpravno i rasprostranjeno zatočenje muslimanskih i hrvatskih civila u nečovječnim uslovima. On je 17. jula 1992. o toj situaciji izvijestio Radovana Karadžića i predsjednika vlade, upotrijebivši iste riječi koje je izgovorio na sastanku održanom sedmicu ranije: “Vojska i krizni štabovi, odnosno ratna predsjedništva traže da se prikupi ili Vojska prikupi, odnosno

²¹¹⁷ P65, separator 182, str. 31; T. 25766.

²¹¹⁸ P65, separator 182, str. 30.

²¹¹⁹ P1033, str. 2. T. 25771-2.

²¹²⁰ P763.C, separator 39, str. 8; T. 25773.

zarobi što više muslimanskog stanovništva i takve nedefinirane logore ostavljaju organima za unutrašnje poslove. Uslovi u nekim od tih logora su loši - nema hrane, ponekad pojedinci ne poštuju međunarodne norme, itd. ... Posebno bi se raspravilo kako razriješiti pitanje iseljavanja pojedinih stanovnika, sela, i sl., jer to nije u nadležnosti MUP-a.”²¹²² Ovo je logika etničkog čišćenja, izražena banalnim birokratskim jezikom: prikupi civile, smjesti ih u logor, logori i osoblje ne zadovoljavaju međunarodne standarde – tako se iseljavaju stanovnici i čitava sela.

1052. Približno u to vrijeme, međunarodna zajednica je počela da traži pristup zatočeničkim objektima bosanskih Srba i da sastavlja izvještaje u kojima se ti objekti kritikuju. Kao što je rekao optuženi, “od međunarodne zajednice [su] dolazile strašne optužbe” (ispravio se rekavši: “ne strašne, optužbe”).²¹²³

1053. Negdje u julu 1992., ministar za informisanje Velibor Ostojić se pridružio stranim novinarima koji su obilazili zatočeničke logore. (Velibor Ostojić je u iskazu rekao da je zajedno s novinarima bio u Prijedoru, ali da on sam nije obišao nijedan logor.²¹²⁴ Vijeće ne prihvata da je ovaj potonji dio Ostojićeve tvrdnje istinit.) Optuženi je tvrdio da ga je Ostojić, nakon što se vratio iz te posjete, uljuljkao u uvjerenju “da je sve u redu”.²¹²⁵ Predsjednik vlade, a reklo bi se i čitavo Predsjedništvo, takođe su bili uljuljkani u tom istom uvjerenju, kaže optuženi.²¹²⁶

1054. Vijeće ne prihvata verziju događaja koju je iznio optuženi. Optuženi ne bi prihvatio takav Ostojićev prikaz stanja, čak i da je Ostojić zaista to rekao. Rukovodstvo bosanskih Srba započelo je površna poboljšanja u logorima uoči njihovog obilaska od strane novinara, što ilustruje naređenje generala Mladića od 3. avgusta 1992., u kojem on najavljuje predstojeći obilazak nekoliko zatočeničkih objekata, među kojima su bili Omarska i Trnopolje, od strane stranih novinara i predstavnika MKCK-a.²¹²⁷ (Ima i drugih takvih primjera pokušaja da se obmanu međunarodni posjetioci.²¹²⁸) Drugim riječima, organi vlasti su se upustili u prikrivanje činjenica.

²¹²¹ P763.C, separator 39, str. 27; T. 25774.

²¹²² P583, separator 77, str. 3, 6; T. 25777-8.

²¹²³ T. 25823-4.

²¹²⁴ T. 26754.

²¹²⁵ T. 25824.

²¹²⁶ P1248; T. 25828-31.

²¹²⁷ P1247; T. 25824-6.

²¹²⁸ Vojo Kuprešanić, predsjednik ARK-a, telefonom je razgovarao s Radovanom Karadžićem o tome kako da poboljša utisak koji strani novinari stiču o Omarskoj (P564C, str. 4805). U logoru Batković u Bijeljini, za vrijeme obilaska logora od strane Crvenog krsta i stranih novinara, zatočenike koje su tukli, maloljetnike i starije osobe su odveli iz tog objekta i

1055. Zatočenički centri za civile su bili instrument, kao što su bili i prelazni korak, u službi logike raseljavanja i protjerivanja. Početkom avgusta 1992., rukovodstvo bosanskih Srba se i dalje nadalo da će produžiti rad zatočeničkih centara. Karadžić se 5. avgusta 1992. u jednom intervjuu za beogradsku televiziju hvalisao rekavši: “Mi imamo zatvore za ratne zarobljenike i zatvore za kriminalce. U svim, ili gotovo svim, našim zatvorima stanje je odlično. ... No, činjenica je da mi nemamo logore za civile”.²¹²⁹

1056. Članovi Predsjedništva su znali za patnje civila u logorima. MKCK je svoj izvještaj o obilasku logora Manjača u periodu od 14. do 16. jula 1992. sastavio 22. jula 1992. i poslao ga Karadžiću, a jedan primjerak i Biljani Plavšić. Dana 7. avgusta 1992., Karadžić je taj izvještaj prosljedio predsjedniku vlade Đeriću, tražeći od njega da “preko ministarstava za pravosuđe i za unutrašnje poslove a polazeći od ovih izvještaja odmah preduzme sve mjere za poboljšanje uslova života u zatvorima koje na našoj teritoriji drže civilne vlasti”.²¹³⁰ Prema tom izvještaju MKCK-a, o čijoj bi ocjeni optuženi kao član Predsjedništva morao biti obaviješten, stanje je bilo kako slijedi:

Poseta MKCK-a završena je pre no što je predviđeno, u 12.15 časova 16. 07. 1992. kada su delegati primetili da su dva zatvorenika izložena maltretiranju prilikom njihove posete. Svih osam delegata koji su bili u logoru primetili su na zatvorenicima znake skorašnjih i često surovih batinanja; to su najčešće bili sveži hematomi zadobijeni u periodu nakon njihovog dolaska u Manjaču. ... Opšti uslovi života u pogledu kvaliteta hrane, higijene, odeće i smeštaja su u potpunosti nezadovoljavajući. Mnogi zatvorenici su izgubili na težini i pokazivali znake anemije koji su bili tim uočljiviji što je period zatočeništva bio duži. Zbog neredovnog snabdevanja vodom i nedovoljno česama, mogućnosti kupanja su ograničene. Zatvorenici mogu da se tuširaju dva puta mesečno. Ne postoje mogućnosti za pranje odeće i većina zatvorenika nema odeću za presvlaku. Štale nisu odgovarajući smeštaj za zatvorenike i ne obezbeđuju odgovarajuće sanitarne uslove. ... Delegati su zaključili da su najveći zdravstveni problemi prouzrokovani lošom ishranom i higijenom, kao i maltretiranjem. Postoji rizik širenja zaraznih bolesti, povreda i opšteg mentalnog i fizičkog pogoršanja zdravstvenog stanja čak i zdravih zatvorenika. Veliki rizici postoje i za zatvorenike koji su već bili bolesni ili povređeni. To uključuje: desetinu zatvorenika kojima je prekinuto lečenje tuberkuloze i nekoliko njih koji pokazuju akutne simptome bolesti; desetine pacijenata s hroničnim fizičkim i psihičkim bolestima koji nisu u mogućnosti da dobiju neophodnu

umjesto njih doveli Srbe (T. 12572-3; P860, str. 11; P710.A, str. 571-2; P710, str. 450). U zatočeničkom objektu Sušica u Vlasenici, zatočeničke su uoči obilazaka predstavnika međunarodnih organizacija sakrili u obližnjoj šumi (T. 15932-5).

²¹²⁹ P583, separator 57.

²¹³⁰ P1292.

medicinsku negu; više od deset ranjenika koji nisu lečeni, i koji nemaju odgovarajuće sanitarne uslove i ishranu neophodnu za oporavak, najmanje deset hendikepiranih osoba koje ne mogu normalno da rade jer ne mogu u potpunosti da hodaju, čuju i vide. ... Medicinsko osoblje pruža negu savesno i kompetentno, ali nema sredstava da ispuni raznolike medicinske potrebe: izbor lekova je ograničen i ima ih malo, a specijalna oprema za lečenje bolesnika je potpuno neodgovarajuća.²¹³¹

Preporuka MKCK-a je glasila: “Logor u Manjači nije pogodan za smeštaj zatvorenika i trebao bi da se zatvori, s tim da se zatvorenici civili puste na slobodu, a vojni zarobljenici premeste u odgovarajuće zatvore”.²¹³² Prošle su dvije sedmice prije nego što su vlasti bosanskih Srba dale ikakav nagovještaj da preduzimaju mjere u skladu s tom preporukom.

1057. Jedan dokument od 20. avgusta 1992. sadrži izvještaj sa jednog sastanka održanog u Manjači povodom “tretmana i obrade lica koja su učestvovala u oružanoj pobuni”. Major Stupar iz 1. krajiškog korpusa je, prema navodima iz tog zapisnika, iznio “uvodne napomene o stavu Predsjedništva Srpske republike”.²¹³³ Tema tog sastanka u izvjesnoj mjeri navodi na pogrešan zaključak, jer ono što su, prema zapisniku, učesnici zaista razmatrali bio je “Spisak od 92 lica za koja nema dokaza da su činila-učestvovala u borbenim dejstvima, i teže su bolesna i privlače pažnju novinara i predstavnika humanitarnih organizacija po izgledu.”²¹³⁴ U zapisniku je nabrojano 39 zatočenika koji su bili invalidi ili patili od raznih bolesti, kao što su bolesti srca, epilepsija, lomovi kičme, amputirani udovi, dijabetes, inkontinencija, bolesti bubrega, tuberkuloza, duševne bolesti i duševna zaostalost.²¹³⁵ Osoba koja je opisana kao duševno zaostala tada je imala 17 godina.²¹³⁶ Svi su bili zatočeni od maja ili juna 1992. Dvadesetak drugih zatočenika sa tog spiska (čije zdravstveno stanje nije navedeno) imali su 17 do 18 godina.²¹³⁷

1058. Osim što su trebali da odluče šta da rade s bolesnicima i adolescentima u logoru Manjača, učesnici tog sastanka su dobili i zadatak da “razmotre spisak od 400 lica za koja nema dokaza da su počinila krivično djelo oružane pobune.”²¹³⁸

²¹³¹ P1292.

²¹³² P1292, str. 2.

²¹³³ P1250, str. 1; T. 25876.

²¹³⁴ P1250, str. 1; T. 25876.

²¹³⁵ P1250, str. 3-10.

²¹³⁶ P1250, str. 8.

²¹³⁷ P1250, str. 10-14.

²¹³⁸ P1250, str. 15.

1059. Optuženi je rekao da nije znao da li je to razmatranje naredilo Predsjedništvo.²¹³⁹ Pokušao je da umanja značaj tog dokaznog predmeta.²¹⁴⁰ Međutim, Predsjedništvo je budno pratilo događaje i njegovi članovi (osim Đerića, koji je bio odsutan) su 6. septembra 1992. cijelu sjednicu posvetili pitanju Manjače. Prema zapisniku sa te sjednice: “Vojno tužilaštvo pri Komandi Prvog krajiškog korpusa dostavilo je Predsjedništvu Srpske Republike spisak određenog broja ratnih zarobljenika u logoru "Manjača" sa predlogom da se za njih donese odluka o pomilovanju od daljnjeg krivičnog gonjenja. ... Predsjedništvo Srpske Republike razmotrilo je predlog Vojnog tužilaštva i nakon diskusije uvažilo razloge i okolnosti navedene u predlogu za pomilovanje, pa je jednoglasno donijelo odluku o pomilovanju od krivičnog gonjenja lica koja su uvrštena u spisak dostavljen uz predlog Vojnog tužilaštva.”²¹⁴¹

1060. Spisak sa imenima “pomilovanih” bio je priložen uz originalni zapisnik sa te sjednice Predsjedništva, ali taj prilog nije sačuvan. Srećom, tu pomaže jedan drugi dokument. Dana 11. septembra 1992., 1. krajiški korpus je izvijestio da je primio direktivu Predsjedništva, s Karadžićevim potpisom, kojom je 69 osoba izuzeto od krivičnog gonjenja, shodno odluci koju je Predsjedništvo donijelo na svojoj sjednici od 6. septembra.²¹⁴² (Optuženi nije priznao postojanje veze: “Ja ne mogu da potvrdim. Ne znam. Znam samo da je rasprava - vidim da je rasprava vođena o tome. Ne vjerujem da je na sastanku bio taj spisak.”²¹⁴³)

1061. U Karadžićevom spisku, u kojem osim imena nisu navedeni nikakvi drugi podaci, pominju se tri osobe koje se takođe pojavljuju na spisku bolesnika i adolescenata od 20. avgusta 1992.: Gromilić (sedamnaestogodišnjak), Salihović (koji je bolovao od tuberkuloze pluća) i Dedić (koji je patio od bolesti bubrega).²¹⁴⁴ Ova trojica mladića bila su među one 92 osobe za koje je major Stupar iz 1. krajiškog korpusa znao da ih drže u logoru Manjača bez ikakvog legitimnog razloga.

1062. Optuženi je u sudnici rekao sljedeće: “Ja sam na ovom sastanku prisustvovao gdje treba pomilovat’ ljude. Nit’ sam bio tamo, nit’ sam znao ko je tamo ni pod kojim uslovima, da li su bolesni, ništa ne znam. ... Ja sam samo znao da je, da je urađeno ovo i smatrao sam

²¹³⁹ T. 25877.

²¹⁴⁰ T. 25878-81.

²¹⁴¹ P65, separator 196; T. 25883.

²¹⁴² P1251; T. 25883.

²¹⁴³ T. 25883.

²¹⁴⁴ T. 25887-8.

da je to pozitivno, a šta je uzrok - ne mogu se sad sjetiti, ali neki je uzrok bio.”²¹⁴⁵ Vijeće ne prihvata ovo objašnjenje. Vojni tužilac bi Predsjedništvu iznio razloge zbog kojih te osobe treba “pomilovati”. Prečišćeni zapisnik, izmišljeni postupak vijećanja, cijeli taj izgovor s pomilovanjem, sve je to služilo samo tome da prikrije činjenicu da je rukovodstvo bosanskih Srba krajem avgusta 1992. došlo do zaključka da je politička cijena zatočeničkih logora za civile postala previsoka, pa ih treba postepeno ukidati.

1063. Time nisu okončani zločini vezani za zatočeničke centre. Na primjer, svjedok 666 je 30. septembra 1992. bio u velikoj grupi ljudi, u kojoj su bili i Radovan Karadžić, Nikola Koljević i Velibor Ostojić, na sahrani 28 srpskih mladića u Vlasenici. Karadžić je u svom govoru o preminulima rekao: “... mi nećemo i ne smijemo nikad zaboraviti niti smijemo zaboraviti njihovim dželatima i napadačima. Ne znam da li ja smijem da kažem da ne smijemo ni oprostiti”. Poslije sahrane, nekim visokim srpskim funkcionerima, među kojima je bio i lokalni načelnik MUP-a, preneseni su izrazi zabrinutosti da bi Karadžićev huškački govor mogao dovesti do nasilnih djela nad Muslimanima zatočenim u logoru Sušica. Iste večeri, pripadnici MUP-a su iz tog logora odveli 140 do 150 zatočenika i ubili ih.²¹⁴⁶

1064. U borbenom izvještaju koji je 1. krajiški korpus 4. novembra 1992. uputio Glavnom štabu VRS-a opisan je “pokolj” približno 200 zarobljenih muškaraca, Muslimana, u selu Večići u opštini Kotor-Varoš, u zoni odgovornosti kotorvaroške lake pješadijske brigade, koji je izvršen u znak odmazde za ranjene ili ubijene vojnike VRS-a.²¹⁴⁷ Nema nikakvih dokaza o tome da su vlasti bosanskih Srba išta preduzele u vezi s tim. Komandant te brigade ostao je na tom položaju barem do 1993. godine.²¹⁴⁸

6.15 Prikrivanje zločina u zatočeničkim centrima

1065. Dana 6. avgusta 1992., Radovan Karadžić je naredio MUP-u i Ministarstvu pravosuđa da prikupe informacije o uslovima zatočenja i postupanju prema “ratnim zarobljenicima” od strane vlasti bosanskih Srba, te da mu taj izvještaj dostave u roku od deset dana.²¹⁴⁹ Dana 9. avgusta 1992., vlada je formirala dvije komisije, obje povezane s

²¹⁴⁵ T. 25884, 25891.

²¹⁴⁶ T. 15932, 15941-2, 16085; P877.A.

²¹⁴⁷ P891, par. 2.96-2.98.

²¹⁴⁸ T. 16361-2, 16370, 16376; P892, separator 82.

²¹⁴⁹ P64A, separator 791.

Momčilom Mandićem kao ministrom pravosuđa, koje su trebale da ispituju uslove u zatočeničkim centrima i ubrzaju postupak klasifikacije zatočenika. Jednom komisijom su predsjedavali Vojin Lale, pomoćnik ministra za pravosuđe i upravu, i Mirko Erkić, policijski inspektor u MUP-u.²¹⁵⁰ Drugu komisiju su činili Slobodan Avlijaš, službenik Ministarstva pravosuđa, i Goran Sarić, službenik MUP-a. Obje su predstavljale pokušaj zataškavanja.

1066. Komisija u kojoj su bili Lale i Erkić obišla je zatočeničke centre Trnopolje, Omarska i Keraterm u opštini Prijedor, zatim Manjača u Banjoj Luci, “Kringa” u Sanskom Mostu, te Srednjoškolski centar u Bosanskom Šamcu. Svoj povjerljivi izvještaj je podnijela 17. avgusta 1992., i u njemu je dala ukupno pozitivan opis uslova u tim logorima.²¹⁵¹

U vezi s Trnopoljem, u tom izvještaju stoji da je to “otvoreni prihvatni centar”, gdje se ljudi dobrovoljno okupljali. Ljudi slobodno ulaze i izlaze iz njega, pod uslovom da pribave “određenu ličnu dokumentaciju” i da su odlasci organizovani.²¹⁵² Taj dio izvještaja se zaključuje opaskom da ne postoje propisi o postupanju prema civilnim izbjeglicama, te da je potrebno da se “pitanje otvorenog prihvatnog centra u Trnopolju [riješi] na način da se omogući što brže napuštanje ovog područja”.²¹⁵³

U vezi s Omarskom, u izvještaju se navodi da su zatočena 174 muškarca, uključujući “lica koja su bezbjednosno neinteresantna a zarobljena su u zonama oružanih dejstava”. Zatočnici su smješteni u jednoj hali s vojničkim krevetima i čistim sanitarijama, i dobijaju hranu i zdravstvenu njegu.²¹⁵⁴

Što se tiče Keraterma, u izvještaju stoji da je u vrijeme obilaska taj logor bio prazan, ali da je prije 5. avgusta 1992. približno 4.000 ljudi podijeljeno na izbjeglice (koje su upućene u Trnopolje u opštini Prijedor) i ratne zarobljenike (koji su upućeni u Manjaču u opštini Banja Luka).²¹⁵⁵

U vezi s Manjačom, u izvještaju se navodi da se prema približno 3.500 zatočenika koji su se tu nalazili (95 % Muslimana, 5 % Hrvata) postupa u skladu s međunarodnim konvencijama, te da su taj logor obišli Crveni krst i strani novinari. Dvadesetak zatvorenika koji nisu u godinama za vojnu službu trebali su da budu pušteni nakon

²¹⁵⁰ P65, separator 189, str. 4; P763, par. 268; T. 1770, 8918-9, 8966-7, 9097.

²¹⁵¹ P583, separator 89; P763, par. 269; T. 14113-17.

²¹⁵² P583, separator 89, str. 2-3.

²¹⁵³ P583, separator 89, str. 6-7; T. 11525.

²¹⁵⁴ P583, separator 89, str. 3-4.

kraćeg istražnog postupka.²¹⁵⁶ U izvještaju je navedena opaska o “izrazito lošem stanju smještaja” u Manjači.²¹⁵⁷

Što se tiče “Kringa”, u izvještaju stoji da tu u dobrim uslovima drže 112 zatočenika sposobnih za vojnu službu koji su zarobljeni u borbenim operacijama protiv vojske bosanskih Srba. I u Manjači i u “Kringu” zatočenici su spavali na betonskom podu prekrivenom ćebadima.²¹⁵⁸

1067. U zaključcima tog izvještaja istaknuti su nezadovoljavajući uslovi, jer su u većini posjećenih objekata bile “loše neadekvatne prostorije” i nije bilo pravih kreveta. U izvještaju se apeluje na vladu da nastavi da prati situaciju i donese propise o “postupanju sa zarobljenim licima smještenim u sabirne ili istražne centre”.²¹⁵⁹

1068. Dana 19. avgusta 1992., održana je “posebna, zatvorena sjednica vlade” na kojoj se raspravljalo o ovom izvještaju.²¹⁶⁰ Zapisnik sa te sjednice pokazuje da je vlada usvojila izvještaj smatrajući da on tačno opisuje situaciju, te zaključila da će se postarati da opštinski organi osiguraju da uslovi i smještaj budu u skladu s međunarodnim konvencijama.²¹⁶¹

1069. Komisija u kojoj su bili Avlijaš i Sarić podnijela je 22. avgusta 1992. svoj izvještaj o obilasku opština Trebinje, Gacko i Bileća. Ona je utvrdila da u Trebinju i Gacku više nije bilo zatočeničkih objekata, dok su zatočenici iz kasarne u Bileći razmijenjeni dan uoči njenog dolaska. Približno 140 Muslimana je smješteno u izolaciju pod nadležnošću bilečkog SJB-a i u izvještaju je navedeno da su bili u “relativno uslovnim prostorijama”.²¹⁶² Vlada bosanskih Srba je o tom izvještaju raspravljala i usvojila ga 7. septembra 1992.²¹⁶³

1070. Opisi uslova u zatočeničkim centrima koji su navedeni u izvještajima dviju komisija vlade bosanskih Srba od 17. avgusta i 22. avgusta su u oštroj suprotnosti s opisima uslova koje su pred ovim Vijećem iznijeli svjedoci i onih koji su navedeni u izvještaju Mazowieckog, te s izjavama o činjenicama koje su dali svjedoci u prethodnim

²¹⁵⁵ P583, separator 89, str. 4.

²¹⁵⁶ P583, separator 89, str. 4.

²¹⁵⁷ P583, separator 89, str. 6.

²¹⁵⁸ P583, separator 89, str. 5.

²¹⁵⁹ P583, separator 89, str. 6-7.

²¹⁶⁰ P583, separator 38, str. 1.

²¹⁶¹ P583, separator 91, str. 1.

²¹⁶² P583, separator 92, str. 1.

²¹⁶³ P583, separator 39, str. 5.

sudnjima pred Međunarodnim sudom koje je ovo Vijeće formalno primilo na znanje. I zatočenički objekat Keraterm i zatočenički objekat Omarska su pozitivno ocijenjeni u izvještaju komisije u kojoj su bili Lale i Erkić. Nasuprot tome, svjedoci su detaljno opisali nezadovoljavajuće uslove u tim objektima (kao što su pretrpanost, slaba higijena i nedostatak hrane), teško zlostavljanje od strane stražara (kao što su premlaćivanje, seksualno zlostavljanje i mučenje) i pogubljenja. U izvještaju od 17. avgusta uslovi u hali “Kring” u opštini Sanski Most opisani su kao zadovoljavajući, osim činjenice da su zatočenici spavali na ćebadima na betonskom podu. Svjedok 481, koji je bio zatočen u hali “Kring” od 4. jula do 4. avgusta 1992., opisao je uslove kao izuzetno nehygijske i izjavio da su zatočenike redovno tukli.²¹⁶⁴ Izvještaj je više kritičan prema logoru Manjača, premda je i tu konstatovano da se prema zatočenicima postupa u skladu sa Ženevskim konvencijama. Nasuprot tome, Vijeće je saslušalo znatan broj svjedočenja o nehygijskim uslovima, teškim premlaćivanjima i pogubljenjima u Manjači.

1071. Na sličan način, u izvještaju od 22. avgusta koji je sastavila komisija u kojoj su bili Avlijaš i Sarić, navodi se da su zatočenici u policijskoj stanici u Bileći i u spavaonici Đačkog doma, takođe u Bileći, bili u “relativno uslovnim prostorijama”. Nasuprot tome, svjedok Murguz, koji je bio zatočen u tom objektu od jula do oktobra 1992., svjedočio je da su njega i druge zatočenike redovno zlostavljali i podvrgavali elektrošokovima i suzavcu.²¹⁶⁵

1072. Zatočenički objekti, kao što su bili logor Batković u opštini Bijeljina, Kula u Novom Sarajevu, te razne lokacije u opštini Foča, nisu bili obuhvaćeni tom istragom, usprkos činjenici da su u vrijeme tih obilazaka bili u funkciji. U izvještajima pomenutih komisija nije navedeno zašto neki zatočenički centri nisu istraženi, niti je u njima otkriveno na koji su način komisije odredile koje će objekte obići.

1073. Komisije nisu sastavile opsežne izvještaje o onim zatočeničkim objektima koje su obišle. U izvještaju od 17. avgusta pominje se Keraterm u Prijedoru i priznaje da se zna da je kroz taj objekat prošlo 4.000 zatočenika. Nisu navedene praktično nikakve informacije o tom objektu ili uslovima koji su u njemu vladali u vrijeme dok je korišten kao zatočenički objekat, i to zbog toga što je komisija konstatovala da u njemu trenutno ne drže zatočenike. Slično tome, u izvještaju od 22. avgusta nisu navedeni nikakvi detalji o zatočeničkim

²¹⁶⁴ P522, P522.B, str. 4, T. 8067-71.

²¹⁶⁵ P510, str. 7-10.

objektima u Trebinju i Gacku jer je komisija konstatovala da se na tim područjima trenutno ne drže zatočenici.

1074. Dana 22. oktobra 1992., Momčilo Mandić je Radovanu Karadžiću, optuženom i predsjedniku vlade poslao izvještaj o stanju u zatvorima i sabirnim centrima za ratne zarobljenike na teritoriji republike bosanskih Srba. Tim izvještajem, koji je sastavio Slobodan Avlijaš nakon obilazaka lokacija u periodu od 10. do 17. oktobra 1992., obuhvaćene su opštine Vlasenica, Zvornik, Brčko, Prijedor, Sanski Most, Doboj, Banja Luka, Ilidža i Hadžići, i on predstavlja još jedan pokušaj zataškavanja.²¹⁶⁶

U vezi s Vlasenicom, u izvještaju stoji da u takozvanom logoru “Luke” ne drže zatočenike, te da su na početku neprijateljstava tu kratko držali određeni broj Muslimana koji su kasnije razmijenjeni.²¹⁶⁷

U vezi sa Zvornikom: zatočena 64 Muslimana pod nadzorom lokalnog SJB-a jer “druga strana” odbija da izvrši razmjenu.²¹⁶⁸

U vezi s opštinom Brčko: ne postoji zatvor ili logor za privremeni smještaj zatočenih neprijateljskih vojnika. Avlijaš je obišao grad i sastao se sa zvaničnicima bosanskih Srba kako bi provjerio tvrdnju MKCK-a da je tu “likvidirano” približno 2.500 Muslimana. On je utvrdio da u jednom predgrađu Brčkog postoje masovne grobnice u kojima se nalazi 226 leševa; rečeno mu je da su svi oni ili umrli prirodnom smrću ili da su poginuli tokom borbenih dejstava.²¹⁶⁹

U vezi s Prijedorom: u toj opštini “zvanično” ne postoje objekti za ratne zarobljenike, ali se 3.000 ljudi spontano okupilo u Trnopolju nakon što su bili pogrešno obaviješteni da je to jedini način da odu odatle. MKCK je obaviješten da republika bosanskih Srba ne smatra da je Trnopolje pod njenom nadležnošću.²¹⁷⁰

U vezi sa Sanskim Mostom: nije postojao nikakav logor i jedine četiri osobe koje su zarobljene premještene su u Manjaču u opštini Banja Luka.²¹⁷¹

U vezi s Dobojem: okružni zatvor su koristile i vojne i civilne vlasti i MKCK ga je nakon obilaska ocijenio visokom ocjenom.²¹⁷²

²¹⁶⁶ P583, separator 100.

²¹⁶⁷ P583, separator 100, str. 2; T. 11551.

²¹⁶⁸ P583, separator 100, str. 3; T. 11551.

²¹⁶⁹ P583, separator 100, str. 3; T. 11554.

²¹⁷⁰ P583, separator 100, str. 3-4.

²¹⁷¹ P583, separator 100, str. 4.

U vezi s Banjom Lukom: zarobljenici iz logora Manjača su u postupku razmjene, a 98 Muslimana je zatražilo dozvolu da napusti grad Banju Luku.²¹⁷³

U vezi s Ilidžom: lokalni SJB drži ratne zarobljenike u srednjoj školi u zadovoljavajućim uslovima, ali će oni uskoro biti premješteni u odjeljenje kazneno-popravnog doma Butmir koje se nalazi u Vogošći.²¹⁷⁴

U vezi s Hadžićima: u sportskom centru je zatočeno devedeset ratnih zarobljenika pod nadležnošću lokalnog SJB-a i oni čekaju da budu razmijenjeni za Srbe.²¹⁷⁵

1075. Dana 27. oktobra 1992., vlada bosanskih Srba je raspravljala o Avlijaševom izvještaju i donijela odluku da “se što prije ukinu postojeći nelegalni logori i sabirni centri, a da se koriste postojeće kazneno popravne ustanove koje su na legalan način formirane u većim centrima u Republici i koje raspolažu uslovima za zakoniti tretman zatvorenika i štićenika.”²¹⁷⁶ Prema izjavi Trbojevića, koji je prisustvovao sjednici od 27. oktobra, nije bilo nikakve diskusije o krivičnom gonjenju osoba odgovornih za osnivanje i vođenje “postojećih nelegalnih logora”.²¹⁷⁷

²¹⁷² P583, separator 100, str. 4.

²¹⁷³ P583, separator 100, str. 4-5.

²¹⁷⁴ P583, separator 100, str. 5.

²¹⁷⁵ P583, separator 100, str. 6.

²¹⁷⁶ P65, separator 212, str. 6.

²¹⁷⁷ T. 11545-9.

6.16 Ostvarenje ciljeva Momčila Krajišnika

1076. Krajem 1992. godine (prema izjavi Herberta Okuna,²¹⁷⁸ negdje u periodu od septembra do decembra), kada je poduhvat u čijem je rukovođenju optuženi pomagao u velikoj mjeri ostvario svoj kažnjivi cilj mijenjanja nacionalnog sastava stanovništva na teritorijama putem prisilnog protjerivanja muslimanskog i hrvatskog stanovništva, optuženi je bio u poziciji da iskoristi činjenicu da je njegov zahtjev iz marta 1992. za stvaranje novog etničkog činjeničnog stanja na terenu proveden u djelo. Budući da su hiljade Muslimana i Hrvata ubijene i preko sto hiljada njih istjerano s teritorija na kojima su živjeli, optuženi je sada bio u poziciji da tvrdi, i to ne bez osnova, da bosanski Srbi samo žele da zadrže one teritorije na kojima su u većini. Govoreći na televizijskoj stanici Kanal S iz Srbije, pred kartom Bosne i Hercegovine na kojoj je u različitim bojama prikazan nacionalni sastav stanovništva, Momčilo Krajišnik je pokazao novi dom za Srbe koji su on i Karadžić izvojevali unutar ovog nekad multikulturalnog dijela Balkana, te svojim gledaocima objavio sljedeće: “Pred nama je etnička karta bivše Bosne i Hercegovine, sa ucrtanim granicama teritorija koje danas drže ... drži Vojska Republike Srpske. Ja mogu da samo kažem da ono što se propagira, da mi držimo teritorije koje su etnički naseljene sa drugim nacionalnim ... nacionalnom zajednicom, da to nije tačno, što se vidi da je ispod toga etnička karta znači Bosne i Hercegovine i kada to previjemo jednom folijom, gdje su teritorije tačno obilježene, što drže naše snage, da su to u stvari prostori naše ... našeg naroda.”²¹⁷⁹ Bez obzira na to što je težnja ka etnički čistom srpskom Sarajevu ostala neispunjena, “ovaj kontinuitet naše teritorije”, naglasio je optuženi, “on je u jednom ... jednom komadu, da tako kažem ... Uslovljavamo samo da bude naša Republika cjelovita, a ne u više dijelova.”²¹⁸⁰

1077. Na sjednici Skupštine opštine Vogošća održanoj 14. novembra 1992., na kojoj je optuženi bio počasni gost, on se našalio: “Nema Muslimana, pa treba pronaći Albanca da se Srbi ne prepiru.”²¹⁸¹ U jednom intervjuu krajem novembra 1992., on je sebi pripisao zaslugu za izbavljenje svog naroda od pokolja i genocida.²¹⁸² Drugom prilikom, približno u

²¹⁷⁸ T. 4300, 4306-7; takođe T. 25672-3.

²¹⁷⁹ P70.A, str. 1; T. 25635-7.

²¹⁸⁰ P70.A, str. 1-2.

²¹⁸¹ P762, separator R.A, str. 3.

²¹⁸² P851, str. 5.

istom periodu, optuženi je setno prokomentarisao spori napredak bosanskih Srba u ostvarenju kontrole nad Sarajevom: "Poseban problem je Sarajevo. On je sad momentalno ovdje obilježen kao ... područje koje je uži dio grada, je obilježen kao područje muslimansko, a mi u našim odnosima ćemo se zalagati za demilitarizaciju i razgraničenje između dvije nacionalne zajednice."²¹⁸³ Međutim, ukupno gledajući, optuženi je do kraja te godine ostvario većinu svojih ciljeva.

6.17 Zaključci o odgovornosti optuženog

1078. Iz gorenavedenih razloga, Vijeće konstatuje da je optuženi kao član UZP-a počinio krivična djela koja se pominju u dijelu 5 ove Presude. Slijedi rezime elemenata UZP-a u kojem je učestvovao.

6.17.1 Više osoba

1079. U paragrafu 7 Optužnice na sljedeći način se iznosi navod o postojanju grupe osoba:

U udruženom zločinačkom poduhvatu učestvovali su brojni pojedinci. Svaki je učesnik, djelima ili propustima, doprinio ostvarivanju cilja tog poduhvata. Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić su djelovali u dogovoru s drugim učesnicima udruženog zločinačkog poduhvata, uključujući Radovana Karadžića i Nikolu Koljevića. Među ostalim učesnicimama udruženog zločinačkog poduhvata bili su: Slobodan Milošević, Željko Ražnatović (zvani Arkan), general Ratko Mladić, general Momir Talić, Radoslav Brđanin, te drugi učesnici rukovodstva bosanskih Srba na republičkom, regionalnom i opštinskom nivou; članovi rukovodstva SDS-a na republičkom, regionalnom i opštinskom nivou; pripadnici Jugoslovenske narodne armije (u daljnjem tekstu: JNA), Vojske Jugoslavije (u daljnjem tekstu: VJ), vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine, kasnije Vojske Republike Srpske (u daljnjem tekstu: VRS), Teritorijalne odbrane bosanskih Srba (u daljnjem tekstu: TO), policije bosanskih Srba (u daljnjem tekstu: MUP), te pripadnici srbijanskih i bosansko-srpskih paravojnih snaga i dobrovoljačkih jedinica te vojne i političke ličnosti iz (Socijalističke) Federativne Republike Jugoslavije, Republike Srbije i Republike Crne Gore.

²¹⁸³ P70.A, str. 1; T. 25708-11.

1080. Tužilaštvo je u svom završnom pretresnom podnesku dopustilo mogućnost postojanja UZP-a koji je činila “ključna grupa” osoba:

Ako Pretresno vijeće konstatuje da su članove UZP-a činile samo osobe iz ključne grupe (kao što su Krajišnik, Karadžić, Plavšićeva, Koljević, Mladić, Mićo Stanišić i Mandić), Krajišnik i dalje snosi krivičnu odgovornost za učešće u tom UZP-u, budući da su fizički počinioci zločina djelovali kao instrumenti tog UZP-a. Slično tome, kod svih zločina koje su izvršili lokalni bosanski Srbi koji nisu bili učesnici UZP-a, ti Srbi su djelovali kao instrumenti pod vođstvom učesnika UZP-a.²¹⁸⁴

1081. Vijeće je pozvalo Tužilaštvo da iznese komentar o tome pomoću kakvih dokaza se počinioci zločina koji djeluju kao dio UZP-a mogu razlikovati od počinitelja zločina koji nisu dio tog UZP-a, ali su počinili slične zločine. Tužilaštvo je navelo neke faktore pomoću kojih se može napraviti ta razlika:

Da li je počinitelj bio učesnik bilo kakvog organizovanog tijela povezanog s UZP-om, ili se dovodi u vezu s takvim tijelom; da li su izvršeni zločini slijedili obrazac sličnih zločina koje su nad sličnim tipovima žrtava izvršili učesnici UZP-a; da li je počinitelj djelovao u isto vrijeme kad i učesnici UZP-a ili osobe koje su bile instrumenti ili oruđa UZP-a; da li je djelima počinioca pomognuto ostvarenje cilja UZP-a; da li su učesnici UZP-a implicitno ili eksplicitno odobrili djelo počinioca; da li je počinitelj u bilo kom trenutku unutar predmetnog perioda djelovao u saradnji ili zajedno sa učesnicima UZP-a; da li je ijedan učesnik UZP-a koji je bio u poziciji da kazni za takvo djelo preduzeo ikakav svrsishodan napor da to učini; da li su učesnici UZP-a koji su bili u poziciji da kazne za slična djela ikad to i učinili; da li su učesnici UZP-a ili oni koji su bili instrumenti UZP-a ostali u vezi s počiniocima, nakon što su ovi počinili djelo; konačno, premda ovo nije konačan popis, da li su djela izvršena u kontekstu sistematskog napada, uključujući i napad relativno niskog intenziteta tokom dužeg perioda.²¹⁸⁵

1082. Vijeće prihvata navode iz prethodnog paragrafa, koji u suštini identifikuju one pokazatelje (iz neograničenog niza takvih pokazatelja) koji se tiču veza ili odnosa među osobama koje zajedno rade na ostvarenju zajedničkog cilja. Osoba koja nije u UZP-u može da ima isti opšti cilj kao i grupa, a da ne bude povezana s djelovanjem te grupe. Zločini koje takva osoba počinu, naravno, ne mogu se pripisati grupi. S druge strane, veze koje nastanu tokom ostvarivanja zajedničkog cilja pojedince pretvaraju u učesnike zločinačkog poduhvata. Te osobe se u ostvarivanju kašnjevih ciljeva u obimu u kojem ih ne bi bile u

²¹⁸⁴ Završni pretresni podnesak tužilaštva, par. 3.

stanju ostvariti same oslanjaju na doprinos drugih osoba, kao i one na njihov, te na djela osoba koje nisu učesnici UZP-a, ali su angažovane kako bi činile zločine.

1083. Jedan od aspekata odbrane optuženog bio je negiranje da je bio povezan s bilo kojom osobom koja bi mogla da se dovede u vezu s izvršenjem zločina: "Svako je imao svoju nadležnost."²¹⁸⁶ Pored toga, funkcioneri u opštinama su imali "veliku" autonomiju.²¹⁸⁷

1084. U vezi s izvještajima MUP-a iz jula 1992. o zatočenju civila, optuženi je rekao sljedeće: "Ja stvarno ne razumijem zašto bi meni govorili. Pa to je njihova nadležnost da završe posao, da preduzmu mjere, da kazne, da istraže, sve je to njihova - vlade."²¹⁸⁸ "I ako sam ja bio prisutan tome, za mene je dovoljno bilo da će oni to završit."²¹⁸⁹ Pa je dodao, pomalo nedosljedno: "Normalno da svakoga bi ovo interesovalo šta je, a ako ga ne interesuje, vrši zločin."²¹⁹⁰ U vezi sa zatočenjem civila, optuženi je rekao: "Zvanično nisam znao ništa."²¹⁹¹ Na pitanje da li bi reagovao na glasine o zloupotrebi ovlaštenja za pritvaranje ljudi, odgovor je bio preplavljen legalizmima: "...[t]o je nadležnost vlade. Ona [Skupština] bi se morala miješati u nadležnost vlade. Vlada je trebala istražiti, dat' Skupštini izvještaj i mi raspravljati o tome. I to je put - mislim svaki put."²¹⁹² Premda je optuženi i u svojstvu predsjednika Skupštine i u svojstvu člana Predsjedništva imao ogromna ovlaštenja, na klupi za svjedoke je pokušao da se prikaže kao jadnik: "Ja mogu samo da ... sugerišem ... Ja ništa nisam mog'o kazniti, tražiti izvještaj sam ... I ja bih mog'o diskutovati u okviru Predsjedništva, da to nije potpuno ... I to je moj završetak moje aktivnosti. Nisam mog'o kazniti. ... Ne mogu ja da *ne* vjerujem vladi ... Ako mogu reći: "Čekajte, da li je to tačno?", ako nekih indicija imam sa strane da to nije tačno, onda bi sigurno onda reagovao."²¹⁹³

1085. Prema izjavi Biljane Plavšić, Momčilo Mandić iz Ministarstva pravosuđa i Mićo Stanišić iz Ministarstva unutrašnjih poslova bili su u vrlo bliskim odnosima s optuženim i Karadžićem, a predsjednik vlade Đerić nije imao kontrolu nad tom dvojicom ministara.²¹⁹⁴

²¹⁸⁵ T. 27468-9.

²¹⁸⁶ T. 25776.

²¹⁸⁷ T. 23917.

²¹⁸⁸ T. 25784.

²¹⁸⁹ T. 25785.

²¹⁹⁰ T. 25786.

²¹⁹¹ T. 25864.

²¹⁹² T. 25874-5.

²¹⁹³ T. 25865, naglasak dodat.

²¹⁹⁴ T. 26865-6; C8, str. 263-4.

Ovo potkrepljuju i drugi dokazi. Đerić je bio predsjednik vlade uglavnom samo nominalno, kao pokriće za diktatorski način vladanja ključne grupe pojedinaca koja je prigrabila sve važne aspekte izvršne vlasti. Đerićeva izjava da “gospodin Karadžić Krajišnika smatra svojim nekim privatnim predsjednikom vlade”²¹⁹⁵ je umjesna. Momčilo Mandić je posvjedočio da je, u smislu moći i uticaja, Karadžić bio “neprikosnoveni broj jedan”. Po Mandićevom mišljenju, optuženi je bio broj dva.²¹⁹⁶ Ova procjena je jednaka Đerićevoj i, u svjetlu svih dokaza, Vijeće nalazi da je ona tačna.

1086. Jasno je da se navod u paragrafu 7 Optužnice odnosi na UZP koji je činila velika i neodređena grupa osoba. Vijeće konstatuje da na osnovu dokaza nije moguće u potpunosti navesti sve učesnike tog UZP-a, a čak i kad bi bilo moguće, to nije ni poželjno ni neophodno. Neophodno je uvjeriti se da je optuženi bio u dovoljnoj mjeri povezan ili upleten s osobama koje su u raznim svojstvima izvršile zločine u cilju ostvarenja zajedničkog cilja ili koje su angažovale druge osobe da to učine.

1087. Vijeće konstatuje da se UZP čiji je učesnik bio optuženi sastojao od osoba koje su se nalazile po cijeloj teritoriji republike bosanskih Srba. Na Palama se nalazila rukovodstvena komponenta te grupe i u njoj su, pored ostalih, bili optuženi, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Nikola Koljević, Momčilo Mandić, Velibor Ostojić, Mićo Stanišić i, od 12. maja 1992., general Ratko Mladić. Obični učesnici UZP-a bili su lokalni političari, vojni i policijski komandanti, paravojne vođe i drugi. Njihova baza bile su regije i opštine republike bosanskih Srba i oni su održavali tijesne veze s Palama.

1088. U toj lokalnoj komponenti bili su, pored ostalih, Arkan (Željko Ražnatović),²¹⁹⁷ dr. Beli (pravo ime Milenko Vojnović: lokalni zvaničnik SDS-a, poslanik u skupštini bosanskih Srba i član Glavnog odbora SDS-a),²¹⁹⁸ Mirko Blagojević (paravojni vođa),²¹⁹⁹ Radoslav Brđanin (predsjednik Kriznog štaba ARK-a i poslanik u skupštini bosanskih Srba),²²⁰⁰ Simo Drljača (načelnik prijedorskog SJB-a),²²⁰¹ Rajko Dukić (predsjednik Izvršnog odbora SDS-a i član Glavnog odbora SDS-a),²²⁰² Gojko Kličković (predsjednik

²¹⁹⁵ T. 27093.

²¹⁹⁶ T. 8618, 9281-2.

²¹⁹⁷ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se govori o Bijeljini, Brčkom i Zvorniku; P529, separator 240; P944, str. 9.

²¹⁹⁸ Na primjer: T. 1715-16; P513.F, str. 1856, 2229; T. 21681-2, 25508-16.

²¹⁹⁹ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Bijeljini i Brčkom; P727, separator 3, str. 3-4, 13-14, 19.

²²⁰⁰ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Banjoj Luci i Prijedoru; kao i P64, str. 151; P64, str. 178.

²²⁰¹ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Prijedoru.

²²⁰² Na primjer: T. 1201, 11636-8, 15328-9, 15892-3, 20709-11, 22620-1.

Ratnog predsjedništva Bosanske Krupe i član Glavnog odbora SDS-a),²²⁰³ “Vojo” Kuprešanin (predsjednik ARK-a i član Glavnog odbora SDS-a),²²⁰⁴ Rajko Kušić (čelnik SDS-a u Rogatici, paravojni vođa i član Glavnog odbora SDS-a),²²⁰⁵ Mauzer (paravojni vođa, pravo ime Ljubiša Savić),²²⁰⁶ Jovan Mijatović (član Kriznog štaba Zvornik i poslanik u skupštini bosanskih Srba),²²⁰⁷ Veljko Milanković (paravojni vođa),²²⁰⁸ Nedeljko Rašula (predsjednik Skupštine opštine Sanski Most i poslanik u skupštini bosanskih Srba),²²⁰⁹ Momir Talić (komandant 1. krajiškog korpusa),²²¹⁰ Jovan Tintor (predsjednik Kriznog štaba Vogošća i član Glavnog odbora SDS-a),²²¹¹ Vojin (Žučo) Vučković (paravojni vođa)²²¹² i Stojan Župljanin (načelnik banjalučkog SJB-a).²²¹³

6.17.2 Zajednički cilj

1089. Drugi element odgovornosti za UZP, to jest zajednički cilj poduhvata, u Optužnici se navodi kao optužba za “trajno uklanjanje, silom ili drugim sredstvima, bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva s velikih područja Bosne i Hercegovine, činjenjem zločina koji su kažnjivi prema članovima 3, 4 i 5 Statuta Međunarodnog suda”, te se dodaje da su “[z]ločini navedeni u svim tačkama ove optužnice bili u sklopu cilja udruženog zločinačkog poduhvata, a Momčilo Krajišnik ... posjedovao je stanje svijesti potrebno za počinjenje svakog od tih zločina.”²²¹⁴

1090. Vijeće zaključuje da su gorepomenuti navodi dokazani u vezi sa članom 5 Statuta (zločini protiv čovječnosti). Rukovodstvo bosanskih Srba htjelo je da promijeni nacionalni sastav stanovništva na teritorijama pod svojom kontrolom protjerivanjem i posljedično drastičnim smanjivanjem udjela bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata u tamošnjem stanovništvu. Kao što je formulirano u jednoj odluci predstavnika iz Bihaća, Bosanskog

²²⁰³ Na primjer: T. 6409, 6413, 6421-4, 6480-81; P303.A, par. 13-15; P303.B, par. 31; P747.F.

²²⁰⁴ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Prijedoru i Sanskom Mostu.

²²⁰⁵ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Rogatici.

²²⁰⁶ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Bijeljini i Brčkom.

²²⁰⁷ Vidi dio 4 ove Presude, gdje se navode zaključci o Zvorniku i, na primjer, T. 24760.

²²⁰⁸ Vidi dio 2.2. ove Presude i zaključke o Banjaluci i Prnjavoru iz dijela 4; P749, separator 7.

²²⁰⁹ Na primjer: T. 2796-800; P98, str. 2, 7; T. 3713, 3722-3, 3733, 3763-5; P181; P168, par. 4; P103, str. 1; P750.A; P158, str. 26, 30-1; T. 5504-5; P521, str. 7662-3, 7667-9, 7671-2; P521.C, str. 7863; P519, str. 4870; P519.A, str. 4919-20, 4923-6; P519.E, str. 5633-4, 5637-40; P519.G, str. 5798-9; P522.B, str. 2; 565, T. 4554-6, 4591-3, 4560-61, 4620-21; P216, par. 45, 46, 48; P220; P200, separator 7; T. 16386-7, 9829-30.

²²¹⁰ Vidi dio 3 ove Presude, kao i zaključke o Banjoj Luci i Prnjavoru iz dijela 4.

²²¹¹ Na primjer: T. 1433-5, 11927-8, 12097-100, 14598, 14981-2, 15011-13; P744, str. 1-5; P745; T. 13480-1; P742.A, str. 4-5.

²²¹² Vidi dio 3.4.5. ove Presude, kao i zaključke o Bileći, Gacku i Zvorniku iz dijela 4.

²²¹³ Vidi dijelove 2.2., 3.5.3. i 3.5.4. ove Presude, kao i zaključke o Banjoj Luci i Prijedoru iz dijela 4.

²²¹⁴ Optužnica, par. 4-5. Tužilaštvo je povuklo izraz “i drugog nesrpskog stanovništva” iz paragrafa 4: T. 17085.

Petrovca, Srpske Krupe, Sanskog Mosta, Prijedora, Bosanskog Novog i Ključa, donesenj 7. juna 1992., “Svih sedam opština naše subregije je saglasno da se sa teritorija naše opštine iseše Muslimani i Hrvati do nivoa kad svaka od ovih opština može da održava efikasnu i ostvaruje srpsku vlast na svojoj teritoriji”.²²¹⁵

1091. Dokazi ne pokazuju da su optuženi ili drugi učesnici UZP-a posjedovali *mens rea* za genocid (član 4 Statuta). Oni takođe ne idu u prilog zaključku da je optuženi bio saučesnik u genocidu. Vijeće je sva dokazana lišavanja života svrstalo pod član 5 Statuta, tako da je navod u vezi sa članom 3 Statuta (kršenja zakona i običaja ratovanja), koji je optuženog alternativno teretio za ubistvo kao zločin protiv čovječnosti, ovime obesnažen.

1092. Potrebno je obrazložiti zaključak Vijeća u vezi sa članom 4 Statuta. Dokazi ne pokazuju da je zločin genocida bio dio zajedničkog cilja UZP-a u kojem je optuženi učestvovao. Kada se, da bi se vidjelo da li ima dokaza o genocidnoj namjeri, pregledavaju govori i izjave, iskazi svjedoka i dokumenti, ono što je izrečeno mora se razumjeti u odgovarajućem kontekstu.²²¹⁶ U osnovi izjava i govora optuženog i drugih iz rukovodstva bosanskih Srba bile su dvije temeljne zamisli: da Srbi treba da se razdvoje od Muslimana i Hrvata (budući da nije moguće živjeti zajedno s njima), te da postoje teritorije koje historijski pripadaju Srbima. Čak ni na osnovu ekstremnijih izjava optuženog, kakav je bio njegov govor na sjednici skupštine bosanskih Srba održanoj 8. januara 1993., Vijeće ne može izvući zaključak da je njegova namjera išla dalje od uklanjanja Muslimana i Hrvata s nekih teritorija u Bosni i Hercegovini. Diskriminišući komentari koje je optuženi tada izgovorio, te odluka koju je Skupština s tim u vezi usvojila, služili su, kao što je Vijeće obrazložilo gore u tekstu, kao retroaktivna legitimizacija prisilnog uklanjanja. Oni ne otkrivaju postojanje namjere da se djelimično ili u cijelosti uništi jedna nacionalna grupa.

1093. Vijeće mora razmotriti da li svi dokazi, kad se posmatraju zajedno, pokazuju genocidno stanje svijesti.²²¹⁷ Pregled zločina koji su tokom 1992. godine počinjeni u opštinama na koje se odnosi Optužnica pruža uvid u dio konteksta govora i izjava optuženog i njegovih saradnika. Vijeće je, na osnovu izvedenih dokaza, konstatovalo da je u sklopu rasprostranjenog ili sistematskog napada na Muslimane i Hrvate poginulo najmanje 3.000 njih. Te osobe su ubijene tokom više mjeseci i u raznim okolnostima. Ipak, UZP je bio uglavnom usredotočen na prisilno uklanjanje Muslimana i Hrvata iz opština na

²²¹⁵ P192, str. 2.

²²¹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 52.

koje se odnosi Optužnica, i u tome je uspio u vrlo velikom broju slučajeva. Ubijanje i zlostavljanje su često vršeni s ciljem da se među stanovništvom sije strah i da se ono natjera na odlazak. Uništavanje i oduzimanje imovine činilo se mjerom koja će spriječiti povratak protjeranih.

1094. Kao što je objašnjeno u dijelu 5 ove Presude, Vijeće nije pronašlo dokaze o tome da je u opštinama na koje se odnosi Optužnica počinjen zločin genocida, što, naravno, ne znači da do takvog zločina nije došlo. To samo znači da se iz dokaza ne može van razumne sumnje zaključiti da je počinjen genocid. Genocid nije moguće dokazati ako nije dokazana *mens rea* kod aktera na nekom hijerarhijskom nivou. Ona je mogla da postoji od samog početka ili da nastane kasnije. Uzevši u obzir sve dokaze, Vijeće ne nalazi da oni van razumne sumnje potkrepljuju zaključak da je u bilo koje vrijeme u predmetnom periodu zajednički cilj UZP-a obuhvatao zločin genocida (prvi oblik UZP-a). Budući da se treći oblik UZP-a ostvaruje putem činjenja zločina genocida od strane saizvršioca ili drugih aktera tog UZP-a, što u ovom predmetu nije dokazano, optužbe za genocid se moraju odbaciti.

1095. Optuženi se u Optužnici tereti za progon, ubistvo, istrebljenje, deportaciju i prisilno premještanje. Djela u osnovi progona su uvođenje i provođenje mjera ograničenja i diskriminacije, lišavanje života tokom i nakon napada, okrutno ili nečovječno postupanje tokom i nakon napada, prisilno premještanje ili deportacija, protivpravno zatočenje, lišavanje života povezano sa zatočeničkim objektima, okrutno ili nečovječno postupanje u zatočeničkim objektima, nehumani uslovi života u zatočeničkim objektima, prisilni rad na linijama fronta, korištenje živih štitova, oduzimanje ili pljačkanje imovine, te uništavanje privatne imovine, spomenika kulture i vjerskih objekata. Vijeće je u dijelu 5 ove Presude konstatovalo da su u opštinama na koje se odnosi Optužnica nad Muslimanima i Hrvatima izvršeni svi ti zločini, mada je korištenje živih štitova uvršteno pod naslov koji se odnosi na lišavanje života (ubistvo).

1096. Postavlja se pitanje da li su jedan ili više zločina uopšte bili dio zajedničkog cilja UZP-a (prvog oblika UZP-a) ili su prije bili prirodna i predvidiva posljedica ostvarenja zajedničkog cilja UZP-a (trećeg oblika UZP-a), ili su pak bili potpuno izvan UZP-a. U vezi sa zločinom progona, po drugi put se postavlja isto pitanje: da li je ijedno od djela u osnovi uopšte bilo dio zajedničkog cilja ili pak prirodna i predvidiva posljedica tog cilja?

²²¹⁷ *Ibid.*, par. 55.

1097. Vijeće zaključuje da su krivična djela deportacije i prisilnog premještanja (za koja se optuženi tereti u tačkama 7 i 8 Optužnice i koja su uvrštena u optužbu za progon u tački 3) bila nužno sredstvo za ostvarenje zajedničkog cilja prisilnog uklanjanja bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata iz velikih dijelova Bosne i Hercegovine. Vijeće će ta krivična djela nazivati “prvobitnim” krivičnim djelima. To su bila krivična djela koja su činila zajednički cilj UZP-a krajem marta 1992., kada je optuženi pozvao da se “počne ovo što smo se dogovorili: etničko razdvajanje na terenu”. Svjedok 583 je o “etničkom čišćenju” obavijestio rukovodstvo bosanskih Srba u julu 1992., kada je približno 9.000 Muslimana i Hrvata natjerano da pređe u Hrvatsku. Prvi krajiški korpus je u decembru 1992. izvijestio Glavni štab o konvoju autobusa koji je prevezao 1.008 zatočenika iz logora Manjača u Hrvatsku. Približno u isto vrijeme, 1. krajiški korpus je izvijestio Glavni štab o tome da se još 1.001 zatočenik iz Manjače premješta izvan republike bosanskih Srba. Vlasti bosanskih Srba su pokušale da svijetu predoče lažne informacije o zločinima vezanim za prisilno premještanje, kao kad su, na primjer, u jednom saopštenju za štampu opovrgle da je na Grbavici vršeno “etničko čišćenje”, ustvrdivši da se radilo o nekim grupama koje su postupale samovoljno. U oktobru 1992., Biljana Plavšić je ponovo negirala da je na Grbavici izvršeno etničko čišćenje, izjavivši eufemistički da je “[i]stina da su Muslimani u mogućnosti da slobodno napuste predgrađe, u pratnji i pod zaštitom” VRS-a.

1098. Ovo su samo neki primjeri obaviještenosti rukovodstva bosanskih Srba o krivičnim djelima prisilnog premještanja. Da li su druga krivična djela bila “prvobitna” u odnosu na zajednički cilj ili su dodata kasnije jeste pitanje na koje odgovor daju dokazi, a ne logička analiza. Vijeće daje prednost strogo empirijskom pristupu u kojem se ne spekulira o krivičnom profilu prvobitnog cilja UZP-a, nego se zajednički cilj, u njegovim kažnjivim sredstvima ostvarenja, konceptualizira kao proces koji je u toku. Proširenje kažnjivih sredstava ostvarenja cilja je dokazano ako vodeći učesnici UZP-a, obaviješteni o novim vrstama krivičnih djela koja su počinjena u cilju ostvarenja zajedničkog cilja, ne preduzmu svrsishodne mjere da spriječe ponavljanje takvih krivičnih djela, već ustraju u ostvarenju zajedničkog cilja UZP-a. U takvim slučajevima se smatra da je dokazano da su učesnici UZP-a prihvatili proširenje sredstava ostvarenja cilja, budući da se više ne može smatrati da je ostvarenje zajedničkog cilja ograničeno na činjenje prvobitnih krivičnih djela. S prihvatanjem stvarnog činjenja novih vrsta krivičnih djela i nastavljanjem doprinošenja

cilju poduhvata pojavljuje se i namjera, što znači da daljnje činjenje takvih krivičnih djela od strane UZP-a povlači odgovornost po prvom obliku UZP-a.

1099. Bez obzira na gorenavedeno, i prije nego što je u aprilu 1992. započelo preuzimanje vlasti od strane bosanskih Srba, optuženi i Radovan Karadžić su bili svjesni da bi oružani sukob između nacionalnih grupa imao katastrofalne posljedice. Dana 15. oktobra 1991., obraćajući se Skupštini Bosne i Hercegovine, Radovan Karadžić je rekao: “Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu, ista ona auto-strada pakla i stradanja kojom su pošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak.”²²¹⁸ Tri dana prije toga, u telefonskom razgovoru s Gojkom Đogom rekao je da će se bosanski Srbi boriti protiv otcjepljenja od Jugoslavije, da će “Sarajevo biti karakazan u kome će izginuti 300.000 Muslimana”, te da “bi tu bilo krvi do koljena i da bi Muslimanski narod nestao”.²²¹⁹ Drugi dokazi potvrđuju da je optuženi znao u kom smjeru vode događaji čije je pokretanje pomogao. Svjedok 623, inače srpske nacionalnosti, bio je 1992. godine visoki funkcioner u vladi Bosne i Hercegovine. On je izjavio da su vodeći ljudi SDS-a, među kojima je bio i optuženi, stvorili politiku etničkog čišćenja, potpuno svjesni činjenice da to podrazumijeva upotrebu sile.²²²⁰ U aprilu ili maju 1992., on je prisustvovao jednom sastanku s optuženim u Sarajevu.²²²¹ Izložio je optuženom svoje mišljenje da se nikakvo razdvajanje na nacionalnoj osnovi u cilju stvaranja entiteta pod srpskom vlašću ne može ostvariti bez nasilnog raseljavanja civila, čime bi se među njima izazvalo krvoproliće.²²²²

1100. Ako protivpravno zatočenje civila nije bilo prvobitno krivično djelo u okviru zajedničkog cilja UZP-a čiji je optuženi bio učesnik, ono je vrlo brzo pridodato namjeravanim krivičnim djelima deportacije i prisilnog premještanja. Kao što je gore pomenuto, preuzimanje vlasti u Bijeljini od strane bosanskih Srba početkom aprila 1992. odmah je nagnalo veliki broj raseljenih lica da se sklone u kasarnu JNA u gradu. Biljana Plavšić, koja je pozvala Arkana u Bijeljinu, vidjela je približno 3.000 raseljenih lica kad je obilazila kasarnu. Poslije te prve operacije preuzimanja vlasti koju su izveli bosanski Srbi, raseljena lica su okupljali u javnim i drugim objektima koji su služili kao zatočenički centri. Miroslav Deronjić je, poslije preuzimanja vlasti u opštini Bratunac u maju 1992.,

²²¹⁸ P69.A, str. 3.

²²¹⁹ P67, separator 16.A, str. 7-8. Slične opaske se nalaze u P64A, separator 320, str. 2; P64A, separator 322, str. 3.

²²²⁰ P280, par. 45.

²²²¹ 623, T. 5722; P280, par. 61-68.

²²²² 623, T. 5726, 5901-2.

poslao stotine zatočenih muslimanskih civila pod pratnjom na Pale. Optuženom je već tada bila poznata ova činjenica. Postupci Rajka Kušića, koji je Muslimanima zatočenim u školi "Veljko Vlahović" u Rogatici rekao da mora izvijestiti rukovodstvo na Palama o tome zašto kasni s etničkim čišćenjem svoje opštine, dodatno ilustruju ovaj zaključak. Kušić je pomenuo odluke donesene na Palama o tome koliko Muslimana može da ostane u Rogatici.²²²³

1101. Slično tome, ako okrutno ili nečovječno postupanje prema zatočenicima nisu bili prvobitna krivična djela u okviru zajedničkog cilja, oni su takođe kasnije dodati krivičnim djelima deportacije i prisilnog premještanja. Stanišić je znao za protivpravno zatočenje muslimanskih i hrvatskih civila na širokoj osnovi i za nečovječno postupanje prema njima i u julu 1992. o toj situaciji je izvijestio Radovana Karadžića i predsjednika vlade Đerića: "Vojska i krizni štabovi, odnosno ratna predsjedništva traže da se prikupi ili Vojska prikupi, odnosno zarobi što više muslimanskog stanovništva i takve nedefinisane logore ostavljaju organima za unutrašnje poslove. Uslovi u nekim od tih logora su loši - nema hrane, ponekad pojedinci ne poštuju međunarodne norme, itd." – pri čemu je ovaj posljednji navod eufemizam za zlostavljanje zatočenika.

1102. U junu 1992., Biljana Plavšić je ušla u sobu u kojoj su srpski vojnici ispitivali i tukli svjedokinju 239. Rekla je vojnicima da odatle odvedu svjedokinju i još dvojicu zatočenika, na kojima se jasno vidjelo da su ih tukli, jer je ona u susjednoj sobi htjela da doručkuje. Milanović je u julu 1992. skupštini bosanskih Srba rekao: "Imamo ogroman problem zarobljenih drugih naroda koji su ratujući sa nama čitave stotine pa i hiljade tih zarobljenika." Priznao je da ima "pijančenja" i da "mrtvi pijani" srpski vojnici, pripadnici paravojski i privatnih vojski šetaju Banjom Lukom i vrše kažnjive radnje, te da to prolazi nekažnjeno.

1103. MKCK je o zlostavljanju direktno izvijestio rukovodstvo bosanskih Srba. U izvještaju MKCK-a iz jula 1992. stoji da su "dva zatvorenika izložena maltretiranju prilikom njihove posete. Svih osam delegata koji su bili u logoru primetili su na zatvorenicima znake skorašnjih i često surovih batinanja ... Delegati su zaključili da su najveći zdravstveni problemi prouzrokovani lošom ishranom i higijenom, kao i

²²²³ O činjenicama koje se navode u ovom dijelu u cilju ilustriranja prakse izvještavanja detaljno se govorilo ranije u ovom dijelu Presude, gdje su navedeni puni izvori.

maltretiranjem.” Rukovodstvo bosanskih Srba nije odustalo od svog programa protjerivanja.

1104. Rukovodstvo bosanskih Srba je znalo i za ubijanje zatočenika i to ubijanje je time postalo krivično djelo iz okvira zajedničkog cilja. Spisi vojnog tužilaštva 1. krajiškog korpusa pokazuju da je vojna krivična istraga preduzeta samo u vezi s dva ili tri incidenta u kojima su civili nesrbi ubijeni dok su bili u zarobljeništvu bosanskih Srba, ali da čak ni u tim slučajevima nema nikakvih dokumenata o tome da je održano suđenje. U borbenom izvještaju koji je 1. krajiški korpus u novembru 1992. uputio Glavnom štabu VRS-a opisan je “pokolj” približno 200 ratnih zarobljenika, Muslimana, u selu Večići u opštini Kotor-Varoš, što znači da su general Mladić i ostali članovi rukovodstva bosanskih Srba bili obaviješteni o tome.

1105. Seksualno nasilje vršeno je nad ljudima i u zatočeničkim objektima i van njih, a rukovodstvo bosanskih Srba je izvještavano o tome. Krajem jula 1992., bijeljinski CSB je izvijestio Radovana Karadžića da Mauzerovi ljudi, zajedno s nekim pripadnicima lokalnog MUP-a, “terorišu” muslimanske stanovnike Bijeljine činjenjem zločina među kojima je bilo i silovanje. Približno u junu 1992., jedan naoružani muškarac zvani Batko je tokom pretresa kuća silovao tri žene, od kojih su dvije bile Muslimanke, a jedna mješovitog nacionalnog porijekla. Biljana Plavšić je izjavila da su je ljudi koji su živjeli na Grbavici obavijestili da Batko i jedna naoružana grupa povezana s njim čine zločine nad nesrbima. Kad se vratila na Pale, o onome što je čula razgovarala je na sastanku s Radovanom Karadžićem, optuženim, Nikolom Koljevićem, Mićom Stanišićem i Momčilom Mandićem. U septembru 1992., obavještajna služba Komande Istočnobosanskog korpusa izvijestila je Glavni štab VRS-a da je, počev od 30. aprila 1992., Brčko preplavljeno “patriotski” orijentisanim pojedincima koji su odgovorni za pljačke, silovanja i ubistva, uključujući ubistva u logoru Luka, te da su neka tijela ubijenih zakopana u jame i prekrivena građevinskim materijalom od uništenih džamija.

1106. U avgustu 1992., Ratno povjereništvo Vogošće je od Ministarstva za pravosuđe zatražilo odobrenje da angažuje zatočenike iz Planjine kuće u Semizovcu na građevinskim i drugim radovima. Ministar pravosuđa Mandić je odobrio taj zahtjev. Jedan čovjek koji se predstavio kao ministar pravosuđa obišao je zatočenike u Planjinoj kući. Znao je da su premješteni da bi obavljali fizičke poslove. U stvari, Srbi su ih tjerali da obavljaju fizičke poslove na liniji fronta.

1107. Rukovodstvo bosanskih Srba je aktivno nastojalo da prikrije nečovječne uslove života i okrutno ili nečovječno postupanje u zatočeničkim centrima. U avgustu 1992., Karadžić je u jednom intervjuu na televiziji rekao: “U svim, ili gotovo svim, našim zatvorima stanje je odlično. ... No, činjenica je da mi nemamo logore za civile”.

1108. Ako učesnici UZP-a isprva nisu posjedovali namjeru za ubijanje civila tokom napada na gradove i sela, ubrzo su ga uvrstili među namjeravana krivična djela. Biljana Plavšić je znala da su tokom napada na Bijeljину početkom aprila 1992. ubijani civili. Reagovala je tako što je rekla da je Arkan obavio dobar posao spasivši srpsko stanovništvo od muslimanske opasnosti. Rukovodstvo bosanskih Srba ne samo da je vrlo brzo prihvatilo ubistva tokom napada kao dio UZP-a, nego je i podsticalo njihovo činjenje. Tipičan primjer za to je neselektivno granatiranje Sarajeva. U junu 1992., rukovodstvo bosanskih Srba se na sastanku s Mladićem nije usprotivilo njegovoj odluci da napadne Sarajevo artiljerijom. Taj napad je bio neselektivan i ogromnih razmjera.

1109. Rukovodstvo bosanskih Srba bilo je obavještavano i o istrebljivanju Muslimana, kao u slučaju incidenta na Korićanskim stijenama u avgustu 1992. Ono je na ovaj konkretan događaj reagovalo tako što je pokušalo da ga zataška.

1110. Napadi Srba na muslimanske i hrvatske enklave povezani su s okrutnim ili nečovječnim postupanjem i to je bilo poznato rukovodstvu bosanskih Srba. U aprilu 1992., svjedok 583 je obavijestio Karadžića o teroru koji se vrši nad muslimanskim stanovništvom Zvornika. Karadžić je odgovorio da su takvi zločini, koje su počinile paravojne jedinice, neizbježni. U maju 1992., Momčilo Mandić je u jednom telefonskom razgovoru rekao: “[d]ržimo, onaj, Turke, držimo u okruženju [u Sarajevu], malo ćemo ih izglatnit’, znaš.” Fizičko i psihičko zlostavljanje građana Sarajeva putem neselektivnog granatiranja grada bio je značajan aspekt agresije bosanskih Srba.

1111. Što se tiče pljačkanja i oduzimanja imovine, Vijeće je pomenulo Davidovićevu izjavu da je Mićo Stanišić govorio o sporazumu prema kojem su Arkanove snage mogle da rade šta hoće sa svom imovinom na “oslobođenim” teritorijama. Davidović je prilikom svojih obilazaka Bijeljine tokom 1992. godine vidio široke razmjene pljačkanja u toj opštini. Napuštene i opljačkane kuće Muslimana su prodavane srpskim izbjeglicama. U julu 1992., dobojski CSB je izvijestio ministra unutrašnjih poslova da u onim dijelovima opštine koje je nedavno “oslobodila” vojska Srbi čine krivična djela, i to uglavnom pljačkanje imovine; sistematsko pljačkanje vršili su vojnici i pripadnici rezervnog sastava

policije. Mandić je u iskazu rekao da se često sastajao sa Stanišićem i razgovarao s njim o problemu krađe i uništavanja imovine. O tome se raspravljalo i na sjednicama vlade.

1112. Kada je u julu 1992. svjedok 583 izvijestio rukovodstvo bosanskih Srba o “etničkom čišćenju”, Karadžić, Koljević i Plavšićeva su odgovorili da je to jedan okrutan rat u kojem svi čine zločine. Ustrajali su u stavu da Muslimani ne žele da ostanu na tim teritorijama, navodeći kao dokaz to da su Muslimani potpisali izjave o dobrovoljnom odlasku i razmijenili imovinu. U pismu koje je u julu 1992. Radovan Karadžić uputio u nekoliko opština on je zatražio spisak “svih stambenih kapaciteta ... koji su slobodni nakon dobrovoljnog iseljenja Muslimana”. Ti stambeni kapaciteti trebali su da se koriste za smještaj Srba koji su odlazili iz muslimanskog dijela Sarajeva.

1113. Ako za oduzimanje imovine, kao krivično djelo, prvobitno nije postojala namjera, ono je postalo sredstvo za prisilnu promjenu nacionalnog sastava stanovništva.

1114. Isto vrijedi za uništavanje spomenika kulture i svetišta, koje je vršeno sistematski i o kojem je rukovodstvo bosanskih Srba izvještavano; članovi tog rukovodstva su, u svakom slučaju, mogli sami da vide posljedice tog uništavanja kad su putovali teritorijama koje su bile pod kontrolom bosanskih Srba. Krstić je u septembru 1992. izvijestio Glavni štab VRS-a, a time i Mladića, da je: “U toku dana vršeno čišćenje sela Novoseoci u Glasinačkom polju”. Krstićeva jedinica je digla u vazduh sve džamije u opštini Sokolac, uključujući i džamiju u Novoseocima.

1115. Na sjednici Skupštine održanoj 25. jula 1992., optuženi je iznio tvrdnju da preuzimanje vlasti na teritorijama koje je dotad izvršeno nije zadovoljavajuće. Usprkos svemu što je u to vrijeme znao o raznim zločinima koji su činjeni u sklopu ostvarenja zajedničkog cilja, on je htio da se program protjerivanja nastavi nesmanjenom žestinom. Štaviše, nikad nije izrazio žaljenje zbog zločina koje su 1992. godine učinile vlasti bosanskih Srba. Ni u jednom trenutku nije odustao od gorenavedenog. Na mirovnim pregovorima koji su od 1992. do 1994. vođeni u Ženevi, optuženi i Karadžić su sve vrijeme ustrajali u zahtjevima za nacionalno čistim srpskim dijelom Bosne i Hercegovine, kao preduslovom za mirno rješenje.

1116. U januaru 1993., optuženi je, bez ikakvog kajanja, osporio i samo postojanje muslimanskog identiteta, rekavši: “Muslimani [su] komunistička tvorevina i [da] predstavljaju vjersku skupinu turske orijentacije”. U avgustu 1994., javno je objavio: “Mi

jednostavno želimo da se odvojimo, jer ne možemo živjeti skupa”. U toj izjavi je odzvanjala Karadžićeva izjava iz jula 1994. da bosanski Srbi treba “da se ratosiljaju neprijatelja iz kuće, a to je Hrvata i Muslimana”. U novembru 1994., optuženi je zahtijevao etničko čišćenje Sarajeva: “Muslimani će morati tražiti svoju prestonicu mimo Sarajeva, negdje drugo. To je prirodni tok. Ovaj grad će u potpunosti pripasti Republici Srpskoj.” To podrazumijeva da je on htio da se isti onaj niz zločina, za koje je znao da su povezani s etničkim čišćenjem, ponovi nad građanima Sarajeva muslimanske i hrvatske nacionalnosti.

1117. Ukratko, tokom nekoliko mjeseci poslije marta 1992., izvještaji o zločinima koji su detaljno opisani u dijelu 4 i 5 ove Presude dopri su do političkog rukovodstva bosanskih Srba, u kojem je bio i optuženi. Usprkos tome što je izvještavano o sve većem broju i opsegu zločina, rukovodstvo nije obustavilo svoj diskriminatorni program prisilnog raseljavanja, nego je ustrajalo u svom osvajanju teritorija i mijenjanju nacionalnog sastava stanovništva.

1118. Vijeće nalazi da su u ranim fazama kampanje bosanskih Srba zajednički cilj UZP-a činili diskriminatorna deportacija i prisilno premještanje, ali da je učesnicima UZP-a, među kojima je bio i optuženi, uskoro postalo jasno da ostvarenje zajedničkog cilja, zapravo, obuhvata činjenje jednog šireg niza zločina. Ti zločini su već tokom perioda na koji se odnosi Optužnica na nov način definisali kažnjiva sredstva ostvarenja zajedničkog cilja UZP-a. U skladu s logikom koja je izložena ranije u ovom dijelu Presude, prihvatanje tog proširenog niza kažnjivih sredstava, zajedno s njihovom ustrajnom primjenom, signalizira namjeru da se zajednički cilj ostvari pomoću tih novih sredstava. Budući da je to pitanje koje zavisi od dokaza, zaključak Vijeća ne isključuje mogućnost da “prvobitni” zločini iz okvira zajedničkog cilja nisu bili ograničeni samo na deportaciju i prisilno premještanje. Formulacija o proširenju kažnjivih sredstava znači samo to da dokazi potvrđuju da su u određenom trenutku na koji se dokazi odnose prihvaćena sredstva bila ona koja su navedena.

1119. Optuženi je bio na centralnom položaju u tom UZP-u. On nije samo učestvovao u ostvarenju zajedničkog cilja, nego je bio jedan od pokretača njegovog ostvarenja. Optuženi je znao za masovno zatočenje i protjerivanje civila i posjedovao je namjeru za to, imao je nadležnost da interveniše, a neodređenost njegovih odgovora na klupi za svjedoke potvrdila je Vijeću da ga težak položaj zatočenih i protjeranih osoba nije zanimao niti ga je za to bila briga. On je htio da se veliki broj Muslimana i Hrvata iseli s teritorija pod

kontrolom bosanskih Srba i, ako je ostvarenje srpske dominacije i održive državnosti nužno značilo patnje, smrt i razaranje, on je prihvatao da će mnogi Muslimani i Hrvati svih uzrasta platiti tu visoku cijenu. Prema tome, on je posjedovao *mens rea* potrebnu za činjenje zločina za koje je Vijeće u dijelu 5 ove Presude konstatovalo da su počinjeni.

6.17.3 Doprinos

1120. U paragrafu 8 Optužnice navodi se doprinos optuženog UZP-u: “Momčilo Krajišnik ... djelujući kao pojedin[ac] ili putem svojih saradničkih odnosa sa drugima, svojih položaja i članstava navedenih dolje u paragrafima 12 i 13, te u dogovoru s drugim članovima udruženog zločinačkog poduhvata, na sljedeći način [je] učestvova[o] u udruženom zločinačkom poduhvatu: ...”, a potom se u jedanaest paragrafa detaljno opisuje taj navodni doprinos. Prema mišljenju Vijeća, opšti doprinos optuženog UZP-u sastojao se u njegovoj pomoći osnivanju i održavanju kontinuiteta SDS-a i državnih struktura koje su odigrale značajnu ulogu u činjenju zločina. On je takođe svoju političku umješnost koristio i na lokalnom i na međunarodnom planu kako bi omogućio ostvarenje zajedničkog cilja UZP-a putem zločina koje je ostvarenje tog cilja podrazumijevalo.

1121. Vijeće će sada, na osnovu dokaza koji su razmotreni gore u tekstu, izložiti svoje zaključke u pogledu svakog od navedenih oblika doprinosa. U cilju jasnoće, tamo gdje je to bilo neophodno, zaključci su ilustrovani dokazima.

- (a) formulisanjem, pokretanjem, promovisanjem, učešćem i/ili podsticanjem razvoja i sprovođenja politike SDS-a i državne politike bosanskih Srba koja je za svrhu imala ostvarenje cilja udruženog zločinačkog poduhvata;

Gornji navod je dokazan.

- (b) učešćem u osnivanju, podršci ili održavanju organa SDS-a i državnih organa bosanskih Srba na republičkom, regionalnom, opštinskom i lokalnom nivou, uključujući krizne štabove, ratna predsjedništva, ratna povjereništva (u daljnjem tekstu: politički i državni organi bosanskih Srba) te VRS, TO i MUP (u daljnjem tekstu: snage bosanskih Srba), preko kojih su mogli postići cilj udruženog zločinačkog poduhvata;

Gornji navod je dokazan, osim u pogledu osnivanja SDS-a i osnivanja TO-a.

(c) podržavanjem, podsticanjem, omogućavanjem ili učešćem u širenju informacija bosanskim Srbima da im prijete opasnost ugnjetavanja od strane bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, da su teritorije na kojima žive bosanski Muslimani i bosanski Hrvati zemlja bosanskih Srba, ili informacija čija je svrha bila da na neki drugi način bosanskim Srbima usade strah i mržnju prema bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima ili osiguraju njihovu podršku i učešće u postizanju ciljeva udruženog zločinačkog poduhvata;

Gornji navod je dokazan.

(d) vođenjem, podsticanjem, bodrenjem i davanjem ovlasti političkim i državnim organima bosanskih Srba i snagama bosanskih Srba da djeluju na ostvarivanju cilja udruženog zločinačkog poduhvata;

Gornji navod je dokazan. U govoru koji je 18. marta 1992. održao pred skupštinom bosanskih Srba optuženi je zahtijevao “etničko razdvajanje na terenu”, čime je podsticao, bodrio i davao ovlasti za ostvarenje zajedničkog cilja. U obzir se mogu uzeti i neki drugi primjeri. Dana 24. marta 1992., optuženi je novoj vladi izdao uputstvo da pripremi plan za “preuzimanje i funkcionisanje vlasti” na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Skupština je 27. marta 1992. baš po uputstvu optuženog osnovala MUP bosanskih Srba, a potom usvojila proglašenje “novoformiranih srpskih opština”. Dana 21. aprila 1992., optuženi je tri puta telefonom nazvao Vrace i raspitivao se o situaciji u kojoj su se nalazili šešeljevci na liniji fronta. U jednom od tih razgovora sagovornik mu je bio Milenko Karišik, komandir specijalne jedinice MUP-a, i optuženi mu je objasnio da se JNA ne može uplitati “jer tu će onda biti svašta”. Optuženi je potom uputio Karišika da stupi u vezu s JNA kako bi rukovodstvo znalo “kako [oni] stoje”. U svojstvu člana SNB-a, optuženi je podržao zaključke sa zajedničke sjednice SNB-a i vlade održane 22. aprila 1992., prema kojima je republika bosanskih Srba trebala da “drži zauzete položaje, posebno u Sarajevu”, što se, naravno, odnosilo na vojna osvajanja koja su oružane snage ostvarile na tom području. Na sjednici Skupštine održanoj 12. maja 1992., na kojoj je osnovan VRS, optuženi je otvoreno zagovarao nasilje nad Muslimanima i Hrvatima, rekavši: “[o]vo će se samo sa Muslimanima i Hrvatima moći riješiti u Bosni i Hercegovini s ratom.” Dana 17. maja 1992., optuženi je, zajedno s Karadžićem i Mladićem, prisustvovao jednom sastanku na Sokocu s predstavnicima SAO Romanije i opština Olovo i Rogatica. Optuženi je tom prilikom rekao da je došlo vrijeme da se izvrši etničko razdvajanje područja jer zajednička država više nije moguća. Na sjednici Skupštine

održanoj 25. jula 1992., optuženi je iznio tvrdnju da preuzimanje vlasti na teritorijama koje je bilo izvršeno dotad nije dovoljno, a onda je zacrtao željene granice, čime je postavio parametre za daljnje vojna dejstva. Približno 10. juna 1992., optuženi je prisustvovao sastanku s ostalim članovima Predsjedništva na kojem je general Mladić najavio namjeru da granatira Sarajevo. Optuženi se nije usprotivio tom prijedlogu, koji je ubrzo poslije toga proveden u djelo.

(e) vršenjem efektivne kontrole nad političkim i državnim organima bosanskih Srba i snagama bosanskih Srba, koji su učestvovali u počinjenju zločina navedenih u ovoj optužnici ili su omogućili njihovo počinjenje;

Što se tiče paragrafa (e), “efektivna kontrola” je tehnički izraz koji se mora dokazati u vezi s određenim vidovima odgovornosti. Ona nije element koji se zahtijeva za odgovornost vezanu za UZP. Za efektivnu kontrolu se traži dokaz da je “nadređeni” imao materijalnu mogućnost da neposredno ili posredno spriječi, kazni ili preduzme mjere koje će dovesti do disciplinskog ili krivičnog postupka protiv glavnih počinilaca zločina.²²²⁴ Premda dokazi u tekućem predmetu pokazuju da je optuženi imao vlast i uticaj nad onim organima koji se u Optužnici nazivaju političkim organima i organima vlasti snaga bosanskih Srba, oni ne pokazuju da je on lično imao efektivnu kontrolu nad tim organima. Gornji navod stoga nije dokazan.

(f) podsticanjem, pomaganjem ili učešćem u nabavci oružja ili u raspodjeli oružja bosanskim Srbima u svrhu ostvarivanja cilja udruženog zločinačkog poduhvata;

U vezi s paragrafom (f), optuženi je znao i prihvatio činjenicu da se, pored drugih metoda, stanovnici bosanski Srbi naoružavaju preko SDS-a. Ali dokazi ne pokazuju da je on podsticao, pomagao ili učestvovao u nabavci i raspodjeli oružja. Stoga ovaj navod nije dokazan.

(g) traženjem pomoći od snaga JNA/VJ i/ili paravojnih jedinica iz Srbije i paravojnih i dobrovoljačkih jedinica bosanskih Srba ili omogućavanjem ili koordinacijom učešća pomenutih snaga u svrhu ostvarivanja cilja udruženog zločinačkog poduhvata;

Gornji navod nije dokazan.

²²²⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 192; 252, 255-6; Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 69.

(h) upućivanjem ili podsticanjem svojih podređenih u političkim i državnim organima bosanskih Srba i snagama bosanskih Srba da vode, pomažu ili traže pomoć od snaga JNA/VJ i/ili paravojnih jedinica iz Srbije i paravojnih i dobrovoljačkih jedinica bosanskih Srba u počinjenju djela u svrhu ostvarivanja cilja udruženog zločinačkog poduhvata;

Gornji navod nije dokazan, budući da dokazi ne pokazuju da je između optuženog i političkih organa i organa vlasti bosanskih Srba, te snaga bosanskih Srba, postojao odnos “nadređeni-podređeni”. O dokazanom odnosu između optuženog i tih organa i snaga govori se u paragrafu (d) gore.

(i) vođenjem, podržavanjem ili podsticanjem integrisanja u snage bosanskih Srba pripadnika paravojnih snaga i dobrovoljačkih snaga za koje se znalo ili sumnjalo da su učestvovali u zločinima;

Gornji navod nije dokazan, u onoj mjeri u kojoj je ograničen na “integrisanje” paravojnih snaga. Povezanost optuženog s paravojnim djelovanjem i njegova podrška tom djelovanju je drugo pitanje, i ono je razmotreno gore u tekstu.

(j) pomaganjem ili podržavanjem ili poticanjem na činjenje daljnjih zločina nesprovođenjem istrage, nepreduzimanjem mjera po istrazi, te nekažnjavanjem podređenih u snagama bosanskih Srba za zločine počinjene nad bosanskim Muslimanima, bosanskim Hrvatima ili drugim nesrbima u cijelom periodu na koji se odnosi ova optužnica; ili

Gornji navod je dokazan u pogledu propusta optuženog da provede istragu i preduzme mjere po istrazi. Navod nije dokazan u pogledu propusta da kazni podređene, budući da nije dokazano da je optuženi lično posjedovao takvu nadležnost.

(k) učešćem, podržavanjem ili omogućavanjem pokušaja da se predstavnicima međunarodne zajednice, nevladinih organizacija i javnosti uskrate tačne ili dostave pogrešne informacije o zločinima nad bosanskim Muslimanima, bosanskim Hrvatima ili drugim nesrbima u Bosni i Hercegovini i o ulozi koju su u tim zločinima odigrale snage bosanskih Srba.

Gornji navod je dokazan.

6.17.4 Aktiviranje zločinačkog poduhvata

1122. Budući da je utvrđeno da je postojao UZP čiji je učesnik bio i optuženi, preostaje da se utvrdi početna tačka za zločine koji su učinjeni u sklopu tog UZP-a.

1123. Od Tužilaštva je traženo da konkretno navede prvi zločin koji je učinjen u sklopu UZP-a za koji se optuženi tereti u Optužnici:

Prvi zločin za koji se optuženi tereti a koji je učinjen u sklopu UZP-a jeste incident broj 1.1 iz Priloga A, a to je lišavanje života najmanje 48 bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, i to muškaraca, žena i djece, u gradu Bijeljini dana 1. ili 2. aprila. ... Kao što smo naveli u našoj Optužnici, cilj udruženog zločinačkog poduhvata bio je trajno uklanjanje, silom ili drugim sredstvima, bosanskih Muslimana, bosanskih Hrvata i drugog nesrpskog stanovništva s velikih područja Bosne i Hercegovine, činjenjem zločina koji su kažnjivi prema odredbama Statuta Međunarodnog suda. Bio je to ogroman zločinački poduhvat u kojem, kao i u svakom drugom ogromnom zločinačkom poduhvatu, učešće nije bilo statično. Učesnici UZP-a su učestvovali na razne načine, na raznim geografskim područjima, sa zajedničkom namjerom da ostvare cilj, to jest da prisilno uklone nesrbe s ciljane teritorije koja je obuhvatala velike dijelove Bosne i Hercegovine. Krajem marta 1992., te u vrijeme prvih zločina za koje se optuženi tereti u Optužnici, udruženi zločinački poduhvat je već obuhvatao veliki broj pojedinaca, među kojima su bili Krajišnik, Karadžić, Koljević, Plavšićeva, Arkan, Milošević, Mauzer, Mićo Stanišić, Mandić, Brđanin i Kukanjac. On je obuhvatao i one srpske krizne štabove koji su dotad bili osnovani, zatim pripadnike MUP-a RS-a, srpske TO, te pripadnike paravojnih grupa i JNA. Časni sud može postaviti pitanje zašto Mladić nije na ovom popisu. Mladić i ostali pripadnici VRS-a postali su učesnici udruženog zločinačkog poduhvata 12. maja 1992. godine, kada je osnovan VRS.²²²⁵

1124. Vijeće prihvata ovu analizu i zaključuje da se krivična odgovornost optuženog javlja s napadom i zločinima počinjenim u opštini Bijeljina početkom aprila 1992.

²²²⁵ T. 27460, 27462.

6.18 Zaključci po optužbama

1125. Vijeće zaključuje da Momčilo Krajišnik **NIJE KRIV** po sljedećim optužbama iz Optužnice:

tačka 1: genocid;

tačka 2: saučesništvo u genocidu;

tačka 6: ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

1126. Vijeće zaključuje da je Momčilo Krajišnik **KRIV** po sljedećim optužbama iz Optužnice shodno članu 7(1) Statuta:

tačka 3: progon kao zločin protiv čovječnosti;

tačka 4: istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti;

tačka 5: ubistvo kao zločin protiv čovječnosti;

tačka 7: deportacija kao zločin protiv čovječnosti;

tačka 8: nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti.

6.19 Ograničenja u pogledu kumulativnih osuđujućih presuda

1127. Optuženi je proglašen krivično odgovornim shodno članu 7(1) Statuta za krivična djela kojima se tereti u tački 3: progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, zločin protiv čovječnosti; tački 4: istrebljenje, zločin protiv čovječnosti; tački 5: ubistvo, zločin protiv čovječnosti; tački 7: deportacija, zločin protiv čovječnosti; te tački 8: nehumana djela (prisilno premještanje), zločin protiv čovječnosti.

1128. Kumulativne osuđujuće presude koje su izrečene po različitim odredbama Statuta, ali koje su zasnovane na istom ponašanju, dopustive su samo ako svaka od dotičnih odredbi Statuta sadrži neki materijalno različit element koji druge odredbe ne sadrže. Element je materijalno različit od drugih ako se za njega traži dokaz neke činjenice koji se ne traži za te druge elemente. Ako ovaj kriterij nije zadovoljen, onda Vijeće mora izreći osudu samo po užoj odredbi.²²²⁶

²²²⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 1032; Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 412-13; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 355.

1129. Vijeće je konstatovalo da Momčilo Krajišnik snosi odgovornost za progon, istrebljenje, ubistvo, deportaciju i druga nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločine protiv čovječnosti. Djela na osnovu kojih je donesen zaključak u vezi s odgovornošću za progon kao zločin protiv čovječnosti obuhvataju i djela na osnovu kojih je donesen zaključak o odgovornosti za ubistvo, istrebljenje, deportaciju i druga nehumana djela (prisilno premještanje).

1130. Progon kao zločin protiv čovječnosti sadrži materijalno različit element od ubistva kao zločina protiv čovječnosti utoliko što progon zahtijeva dokaz da radnja ili propust predstavljaju *de facto* diskriminaciju, te dokaz da su radnja ili propust učinjeni s konkretnom namjerom da se diskriminiše. Za razliku od toga, ubistvo kao zločin protiv čovječnosti zahtijeva dokaz da je optuženi uzrokovao smrt žrtve, što nije element koji se zahtijeva da bi se dokazao progon. Shodno tome, kumulativna osuđujuća presuda za progon i ubistvo po članu 5 Statuta je dopustiva. Ista logika važi i za istrebljenje, deportaciju i prisilno premještanje kao nehumano djelo.

1131. Optuženi je proglašen odgovornim i za deportaciju i za druga nehumana djela (prisilno premještanje). U ovom slučaju ne dolazi do kumulacije, budući da se razlikuju djela u osnovi. U slučajevima kada Vijeću nije bilo poznato da li je prisilno premještanje osoba imalo sve elemente krivičnog djela deportacije, Vijeće je konstatovalo da se tu radilo o krivičnom djelu prisilnog premještanja. Ti zaključci su, dakle, suplementarni i ne preklapaju se.

7. Pravne odredbe o odmjeravanju kazne i činjenice

7.1 Mjerodavno pravo

1132. Odredbe Statuta i Pravilnika Međunarodnog suda koje se odnose na odmjeravanje kazne jesu sljedeće:

Član 24 Statuta

Krivične sankcije

1. Krivične sankcije koje izriče pretresno vijeće ograničene su na kaznu zatvora. Prilikom određivanja kazne zatvora pretresno vijeće imaće u vidu opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije.
2. Prilikom izricanja kazni, pretresna vijeća uzimaju u obzir faktore poput težine krivičnog djela i ličnih prilika osuđenika.
3. Uz kaznu zatvora, pretresna vijeća mogu naložiti povrat eventualne imovine i imovinske koristi stečene kažnjivim ponašanjem, uključujući i sredstvima prisile, pravim vlasnicima.

Pravilo 101

Kazne

- (A) Osoba proglašena krivom može biti osuđena na kaznu zatvora, uključujući i doživotnu kaznu zatvora.
- (B) Prilikom odmjeravanja kazne pretresno vijeće uzima u obzir faktore spomenute u članu 24(2) Statuta, te faktore kao što su:
- (i) sve otežavajuće okolnosti;
  - (ii) sve olakšavajuće okolnosti, uključujući i značajnu saradnju osuđenog s tužiocem prije ili poslije izricanja presude;
  - (iii) opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije;
  - (iv) eventualno vrijeme koje je osuđena osoba već izdržala od kazne za isto djelo koju je eventualno izrekao nacionalni sud u skladu s članom 10(3) Statuta.
- (C) Osuđenom će se uračunati eventualno vrijeme koje je proveo u pritvoru čekajući na predaju Međunarodnom sudu ili čekajući na suđenje ili žalbeni postupak.

1133. Žalbeno vijeće je konstatovalo da se prilikom odmjeravanja kazne u obzir moraju uzeti sljedeći faktori: (i) težina krivičnih djela ili ukupno kažnjivo ponašanje; (ii) lične prilike osuđenog, uključujući otežavajuće i olakšavajuće okolnosti; (iii) opšta praksa

izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije; (iv) vrijeme koje je optuženi proveo u pritvoru čekajući da mu vijeće izrekne presudu; i (v) u kolikoj je mjeri eventualna kazna izrečena osuđenom od strane nekog nacionalnog suda za isto djelo već izdržana.²²²⁷ Ovaj posljednji faktor nije primjenjiv u tekućem predmetu.

7.2 Svrhe kažnjavanja

1134. U praksi ovog Međunarodnog suda naznačene su tri prevashodne svrhe kažnjavanja, i to retribucija, odvraćanje i rehabilitacija.²²²⁸

1135. Kazna, kao oblik retribucije, izražava društvenu osudu krivičnog djela i osobe koja ga je učinila.²²²⁹ Da bi se ostvario cilj retribucije, Vijeće mora izreći kaznu koja na odgovarajući način odražava ličnu krivicu počinioca zlodjela.

1136. U krivičnom pravu, i posebno i opšte odvraćanje predstavljaju važne svrhe kažnjavanja. Svrha posebnog odvraćanja je da se počinitelj odvрати od ponovnog činjenja krivičnih djela u budućnosti, dok opšte odvraćanje ima za cilj destimulisanje drugih od činjenja sličnih zločina.²²³⁰ Vjerovatnoća da će Momčilo Krajišnik u budućnosti učiniti slične vrste zločina je vrlo mala, što znatno umanjuje značaj posebnog odvraćanja. Stoga Vijeće ne očekuje da će kazna u ovom predmetu imati važan učinak u pogledu posebnog odvraćanja.

1137. Što se tiče opšteg odvraćanja, osobe koje za sebe smatraju da su izvan domašaja međunarodnog krivičnog prava moraju biti upozorene da su obavezne da se pridržavaju temeljnih normi materijalnog krivičnog prava ili da se, u suprotnom, suoče s krivičnim gonjenjem i sankcijama.²²³¹ Ipak, povećati kaznu jednoj osobi samo zato da bi se druge osobe odvratile od činjenja krivičnih djela bilo bi nepravedno i u krajnjoj liniji bi ugrozilo poštovanje prema pravnom poretku u cjelini.²²³² Vijeće je uvjeren da će primjerena kazna optuženom u ovom predmetu imati učinak opšteg odvraćanja.

²²²⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 679.

²²²⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 806.

²²²⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 185.

²²³⁰ Presuda o kazni u predmetu *Babić*, par. 45.

²²³¹ Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 1078.

²²³² Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, par. 48.

1138. Rehabilitacija se takođe smatra relevantnim, ali manje važnim faktorom prilikom odmjeravanja primjerene kazne.²²³³

7.3 Faktori kod odmjeravanja kazne

7.3.1 Uvod

1139. Polazna tačka kod razmatranja primjerene kazne je težina krivičnih djela koje je učinila osuđena osoba.²²³⁴ Dok član 24(2) Statuta obavezuje vijeća da prilikom odmjeravanja kazne uzmu u obzir težinu krivičnog djela i lične prilike osuđenog, pravilo 101 Pravilnika konkretno pominje otežavajuće i olakšavajuće okolnosti. Međutim, budući da u članu 24 Statuta nisu predviđene najkraća i najduža zatvorska kazna za krivična djela koja spadaju u nadležnost ovog Međunarodnog suda, otežavajuće i olakšavajuće okolnosti ne igraju onu ulogu koju obično igraju u nacionalnim pravnim sistemima, a to je da omoguće sudu da izrekne dužu ili kraću kaznu od raspona koji je zakonom predviđen kao “standardna” kazna za neko konkretno krivično djelo. Odvojeno analiziranje težine krivičnih djela i eventualnih otežavajućih okolnosti ne bi imalo nikakvog praktičnog smisla.²²³⁵

1140. Iz gorenavedenih razloga, u cilju procjenjivanja prirodene težine krivičnih djela za koja je Momčilo Krajišnik osuđen, Vijeće će ih razmotriti zajedno sa svim eventualnim faktorima koji bi mogli da povećaju ili umanje relativnu težinu njegovog ponašanja. Takvim pristupom, Vijeće takođe izbjegava rizik dvostrukog uračunavanja bilo kojeg konkretnog faktora.²²³⁶ Kao referenca za to poslužiće dijelovi 4, 5 i 6 ove Presude, koji se, svaki za sebe, bave događajima u opštinama na koje se odnosi Optužnica, elementima počinjenih krivičnih djela, te odgovornošću Momčila Krajišnika. Težina krivičnih djela i izrečena kazna mogu se povećati samo na osnovu faktora koji su dokazani van razumne sumnje.²²³⁷ Vijeće će u dijelu 7.3.2 izložiti svoju ocjenu ukupnog kažnjivog ponašanja Momčila Krajišnika.

²²³³ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 806.

²²³⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 182.

²²³⁵ Presuda o kazni u predmetu *Bralo*, par. 27.

²²³⁶ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Deronjić*, par. 106.

²²³⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 763.

1141. Vijeće će takođe, na osnovu procjene vjerovatnoće,²²³⁸ donijeti zaključke o faktorima koji bi mogli da ublaže kaznu koju treba izreći Momčilu Krajišniku. Težina koju treba pridati olakšavajućim faktorima je stvar slobodnog nahođenja Vijeća.²²³⁹ Među tim faktorima su i oni koji se ne odnose direktno na krivično djelo.²²⁴⁰ Oni ne umanjuju težinu krivičnog djela niti odgovornost.²²⁴¹ Vijeće će faktore koje treba uzeti u obzir u svrhe ublažavanja kazne procijeniti u dijelu 7.3.3.

7.3.2 Težina ukupnog kažnjivog ponašanja

1142. *Težina počinjenih krivičnih djela.* Vijeće je konstatovalo da je rukovodstvo bosanskih Srba, u kojem je bio i Momčilo Krajišnik, htjelo da na teritorijama pod svojom kontrolom promijeni nacionalni sastav stanovništva protjerivanjem bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koji su tu živjeli, te tako drastično smanji njihov udio u ukupnom broju stanovnika. Vijeće je takođe konstatovalo da je taj cilj ostvarivan činjenjem zločina, koji su svi bili vrlo teški.

1143. Utvrđeno je da Momčilo Krajišnik snosi odgovornost za lišavanje života približno 3.000 bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, i to putem ubistva ili istrebljenja. Ubistvo i istrebljenje su vrlo teška krivična djela, jer podrazumijevaju oduzimanje ljudskih života.

1144. Što se tiče deportacije i prisilnog premještanja, utvrđeno je da Momčilo Krajišnik snosi odgovornost za učešće u prisilnom uklanjanju više od stotinu hiljada bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata sa velikog dijela Bosne i Hercegovine. Ta krivična djela su teška s obzirom na činjenicu da su ljudi nezakonito protiv svoje volje ili bez mogućnosti izbora premješteni s područja na kojem su zakonito boravili. Prisilno uklanjanje u ovom predmetu bilo je dio kampanje progona koja je počela, barem u nekim opštinama, tako što su nesrbi otpušteni s posla i što je nad njima u opštem smislu vršena diskriminacija. Taj proces je kulminirao isključenjem desetina hiljada ljudi iz privrednog i društvenog života zajednica u kojima su živjeli.

1145. Progon na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi sastoji se od hotimične namjere da se vrši diskriminacija nad nekom konkretnom grupom ljudi u kontekstu rasprostranjenog i

²²³⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 697.

²²³⁹ *Ibid.*, par. 696.

²²⁴⁰ Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 911, 920.

²²⁴¹ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 1117.

sistematskog napada na civilno stanovništvo. Djela u osnovi progona u ovom predmetu obuhvataju: lišavanja života, okrutno i nečovječno postupanje, fizičko ili psihičko zlostavljanje i seksualno nasilje, protivpravno zatočenje, prisilno premještanje i deportaciju, prisilni rad, hotimično ili bezobzirno uništavanje imovine, te pljačkanje. Vijeće zaključuje da su ta djela, kad se posmatraju zajedno i ocjenjuju u kontekstu u kojem su počinjena, opisanom u dijelu 4 ove Presude, izuzetno teška.

1146. Nema potrebe da se ovdje iznova prepričavaju bezbrojne priče o brutalnosti, nasilju i izopačenosti koje je Vijeće već saslušalo. Međutim, skrivene među hladnim statističkim podacima o broju ubijenih i protjeranih su mnogobrojne priče o individualnim ljudskim patnjama i stradanjima – o psihičkom nasilju, sakaćenju, napadima na lično dostojanstvo, silovanju, patnjama zbog bližnjih, očaju, smrti. Kazna, ma kako oštra, nikako ne može da ispravi učinjeno zlo i njome se samo u ograničenoj mjeri ublažavaju patnje žrtava, njihov osjećaj gubitka, tjeskobe i beznada.

1147. *Žrtve*. Tužilaštvo je iznijelo tvrdnju da obzir prema žrtvama igra važnu ulogu kod odmjerenja kazne. Tužilaštvo je naglasilo da se, prilikom ocjenjivanja posljedica koje su pretrpjele žrtve u jednom predmetu kao što je ovaj, u obzir treba uzeti svaka pojedina žrtva. Prema navodima tužilaštva, žrtve u ovom predmetu su bile ranjive osobe i ogromna većina njih su bili civili, nesrbi, svih uzrasta, koji su bili silom istrgnuti iz svojih domova i prebivališta, zlostavljani, trpani u logore ili odvođeni u nepoznato, s vrlo malo ili nimalo sredstava za preživljavanje.²²⁴² Odbrana nije dodala ništa ovim navodima.²²⁴³

1148. Prilikom utvrđivanja relativne težine zločina, Vijeće mora uzeti u obzir broj ubijenih ljudi, fizičku i psihičku traumu koju su pretrpjeli i još uvijek trpe preživjeli, te posljedice zločina koje su pretrpjele osobe bliske žrtvama.²²⁴⁴ Vijeće može da uzme u obzir i ekonomske i društvene posljedice koje su pretrpjele grupe koje su bile predmet činjenja zločina, uključujući i posljedice uništavanja imovine pripadnika tih grupa i njihovih objekata namijenjenih kulturi i vjerskih objekata.²²⁴⁵

1149. Vijeće može uzeti u obzir i posebnu ranjivost nekih žrtava, kao što su djeca, starije osobe, invalidi ili ranjenici, te oni koji su držani u zatočenju.²²⁴⁶

²²⁴² Završna riječ, T. 27357-9

²²⁴³ Završna riječ, T. 27442-3.

²²⁴⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 260; Prvostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 910.

²²⁴⁵ Presuda o kazni u predmetu *Deronjić*, par. 219; Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 460-1.

²²⁴⁶ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Momir Nikolić*, par. 66; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 283; Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 227; Prvostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 1268; Presuda o

1150. Vijeće konstatuje da činjenice o broju žrtava, njihovoj ranjivosti, te društvenim i ekonomskim posljedicama koje je zbog zločina pretrpjela regija, mogu pomoći u ukupnoj procjeni težine kažnjivog ponašanja Momčila Krajišnika. Vijeće dodaje da zbog učinjenih zločina nisu patile samo ciljane grupe, nego i drugi koji nisu učestvovali u ostvarenju ciljeva UZP-a, uključujući i Srbe. Lišavanja života koja su detaljno opisana u dijelu 4 ove Presude često su bila izuzetno brutalna, i pokazivala neopravdanu mržnju ili užasnu bezobzirnost. U zatočeničkim centrima, žene i muškarci, mladi i stari, držani su u pretrpanom prostoru i nehumanim uslovima, prepušteni na milost i nemilost onima koji su ih tu držali. Dok su ih držali u nehumanim životnim uslovima, žrtve su tukli, silovali i podvrgavali psihičkom i fizičkom zlostavljanju. Više od stotinu hiljada bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata bilo je prisiljeno da napusti svoje domove. Mnoge od njih su natjerali da ostave svoju imovinu vlastima bosanskih Srba i odvojili su ih od njihovih porodica. Njihove kuće i vjerski objekti su masovno uništavani, a njihova imovina prepuštena pljačkanju.

1151. Žrtvama u ovom predmetu nanesene su ogromne patnje, a cjelokupna muslimanska i hrvatska zajednica u Bosni i Hercegovini pretrpjela je vrlo duboke posljedice zbog počinjenih zločina. Posljedice zločina za koje je Momčilo Krajišnik proglašen krivim kao saizvršilac u UZP-u osjećaću se decenijama u Bosni i Hercegovini i trpjeću ih stotine hiljada ljudi. Vijeće smatra da su ovi aspekti od izuzetne važnosti za odmjerenje primjerene kazne.

1152. *Obim kažnjivog ponašanja.* Tužilaštvo je ustvrdilo da se dugotrajni period, od kraja marta do decembra 1992., tokom kojeg su činjeni zločini, treba uzeti u obzir kao otežavajući faktor prilikom odmjerenja kazne.²²⁴⁷ Odbrana nije ništa dodala ovoj tvrdnji.²²⁴⁸

1153. Prilikom utvrđivanja relativne težine zločina, Vijeće ima pravo da u obzir uzme geografsku rasprostranjenost i dužinu perioda tokom kojeg su činjeni zločini.²²⁴⁹ U ovom predmetu, kažnjiva kampanja je trajala tokom dugog perioda. Zločini su činjeni u svih 35 opština na koje se odnosi Optužnica. Dokazi su pokazali da su zatočenički centri u kojima

kazni u predmetu *Češić*, par. 49; Presuda o kazni u predmetu *Mrđa*, par. 48; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 1106; Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*, par. 844.

²²⁴⁷ Završna riječ, T. 27359.

²²⁴⁸ Završna riječ, T. 27442-3.

²²⁴⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 356; Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 517; Prvostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 912.

su muslimanski i hrvatski civili protivpravno držani postojali u 33 od tih opština. Tokom 1992. godine, u funkciji je bilo preko 350 zatočeničkih centara koje su vodili bosanski Srbi. Ljudi su bili protivpravno zatočavani od nekoliko dana do više mjeseci. U brojnim zatočeničkim centrima, prema zatočenim bosanskim Muslimanima i bosanskim Hrvatima postupalo se izuzetno okrutno tokom dosta dugog perioda. Vijeće konstatuje da obim kažnjive kampanje koju je vodio UZP i raspon zločina za koje je Momčilo Krajišnik proglašen krivim povećavaju relativnu težinu kažnjivog ponašanja.

1154. *Uloga Momčila Krajišnika u činjenju zločina.* Tužilaštvo je ustvrdilo da je Momčilo Krajišnik, kao inteligentan i obrazovan čovjek, koristio svoje položaje na vlasti da bi proveo masovnu kampanju progona i razaranja usmjerenu protiv muslimanskog i hrvatskog stanovništva, umjesto da je Muslimane i Hrvate zaštitio od opasnosti kojima su bili izloženi. Prema navodima tužilaštva, Momčilo Krajišnik je zloupotrijebio svoj položaj vlasti i povjerenje civilnog stanovništva, i to bi trebalo da utiče na kaznu.²²⁵⁰ Odbrana nije dodala ništa tim navodima.²²⁵¹

1155. Prilikom utvrđivanja relativne težine zločina, Vijeće mora da uzme u obzir stepen namjere i stepen učešća osuđenog u izvršenju zločina.²²⁵²

1156. Ako je neka osoba koja snosi krivičnu odgovornost shodno članu 7(1) Statuta bila na rukovodećem položaju i zloupotrijebila ili nezakonito koristila ovlaštenja koja su joj tim položajem pripadala, onda je time povećana relativna težina zločina.²²⁵³ Stepem u kojem rukovodeći položaj može povećati relativnu težinu zločina zavisi od stvarnog nivoa vlasti koji taj položaj podrazumijeva.²²⁵⁴ Osoba koja ima vlast nad velikom grupom ljudi u mogućnosti je da upotrebom te grupe nanese više štete nego što bi mogla učiniti sama.²²⁵⁵ Pored toga, može da služi kao primjer drugima da se i oni ponašaju na sličan način, tako da njeno kažnjivo ponašanje vjerovatno dovodi do težih posljedica.²²⁵⁶

1157. S pitanjem rukovodećeg položaja usko je povezano pitanje da li je osuđena osoba bila na nekom javnom položaju ili obavljala neku javnu dužnost. Ako neka osoba na

²²⁵⁰ Završna riječ, T. 27358.

²²⁵¹ Završna riječ, T. 27442-3.

²²⁵² Prvogostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 852; Drugogostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 182; Presuda o kazni u predmetu *Češić*, par. 34.

²²⁵³ Drugogostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 183; Prvogostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 708-9; Drugogostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 411.

²²⁵⁴ Prvogostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 708; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 57.

²²⁵⁵ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, par. 55-6.

²²⁵⁶ Prvogostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 758; Drugogostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 608-13.

takvom položaju iskoristi taj položaj kako bi počinila ili omogućila činjenje zločina, relativna težina zločina je povećana zloupotrebom položaja i legitimnih očekivanja vezanih za taj položaj.²²⁵⁷ Stepem obrazovanja i stručna sprema osuđene osobe takođe su u praksi smatrani faktorima koji povećavaju težinu zločina.²²⁵⁸

1158. Vijeće konstatuje da kazna mora da odrazi stepen i oblik učešća Momčila Krajišnika u činjenju zločina. Kao što je opisano u dijelu 6 ove Presude, dokazi u ovom predmetu pokazuju da je njegova uloga bila ključna. Kao predsjednik skupštine bosanskih Srba, član Glavnog odbora SDS-a, član SNB-a i član Predsjedništva, Momčilo Krajišnik je odigrao presudnu ulogu u ostvarenju cilja trajnog uklanjanja Muslimana i Hrvata iz nekih dijelova Bosne i Hercegovine. Položaji na kojima je bio omogućili su mu da propagira svoje stavove i dali mu ovlaštenja da omogući lokalnim organima vlasti, vojsci, policiji i paravojnim grupama da ostvaruju cilj UZP-a. Činjenica da Momčilo Krajišnik nije bio glavni počinilac zločina ne čini ga ništa manje odgovornim.

1159. Kao politički rukovodilac koji je bio na nekoliko važnih javnih funkcija, Momčilo Krajišnik je bio obavezan da se stara o dobrobiti cjelokupnog stanovništva.²²⁵⁹ Vijeće zaključuje da je Momčilo Krajišnik koristio svoja ovlaštenja da bi proveo kampanju progona nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom, umjesto da je to stanovništvo štutio. Ovaj faktor povećava relativnu težinu počinjenih zločina. Vijeće dalje zaključuje da je Momčilo Krajišnik imao veoma veliki uticaj, te da je bio vrlo poštovan rukovodilac. Vijeće smatra da je primjereno da se prilikom odmjerenja kazne uzmu u obzir javne funkcije na kojima je bio Momčilo Krajišnik.

1160. Štaviše, Momčilo Krajišnik je bio jedan od najviših rukovodilaca u rukovodstvu bosanskih Srba. On je inteligentan i obrazovan čovjek. Na svim položajima na kojima je bio imao je javnu obavezu da poštuje zakon i red, a osobe koje su živjele na teritorijama na koje se odnosi Optužnica imale su pravo da očekuju da osoba na njegovom nivou vlasti radi na sprečavanju ili kažnjavanju zločina nad stanovništvom, a ne da i sama učestvuje u njihovom činjenju. Vijeće zaključuje da ove činjenice dodatno povećavaju težinu njegovog kažnjivog ponašanja.

²²⁵⁷ Presuda o kazni u predmetu *Todorović*, par. 61, 66; Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 765; Presuda o kazni u predmetu *Mrđa*, par. 51-4; Prvostepena presuda u predmetu *Musema*, par. 1002-4; Prvostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 900, 910; Prvostepena presuda u predmetu *Ndindabahizi*, par. 508; Prvostepena presuda u predmetu *Semanza*, par. 573.

²²⁵⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kvočka i drugi*, par. 678; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 1084, 1095, 1108; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 1114.

²²⁵⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 1082.

7.3.3 Lične prilike Momčila Krajišnika

1161. Tužilaštvo je kao olakšavajuće faktore navelo činjenicu da Momčilo Krajišnik nije prethodno kažnjavan i da se u pritvoru vladao dobro. Prema navodima tužilaštva, s obzirom na veličinu i razmjere zločina u ovom predmetu, tim faktorima treba pridati malu težinu.²²⁶⁰ Odbrana je dodala da Momčilo Krajišnik ima 61 godinu i da bi dugotrajna kazna praktično predstavljala kaznu doživotnog zatvora.²²⁶¹

1162. To što osuđeni nije ranije kažnjavan,²²⁶² što se dobro vladao u pritvoru,²²⁶³ njegova starost i porodične prilike,²²⁶⁴ karakter²²⁶⁵ i dobro ponašanje u vrijeme kad su vršeni zločini²²⁶⁶ jesu faktori koji se mogu uzeti u obzir kao olakšavajući. Logika prema kojoj starost može da bude osnova za olakšavanje kazne zasniva se na činjenici da je starijim osobama zbog pogoršanja fizičkog stanja teže da odsluže istu kaznu nego mlađim. Pored toga, starijoj osobi nakon odsluženja kazne može da preostane samo nekoliko godina života na slobodi.²²⁶⁷ Dobro ponašanje u vrijeme kad su činjeni zločini može da služi kao olakšavajući faktor onda kada je osuđena osoba preduzela korake da spasi živote žrtava ili da ublaži njihove patnje.²²⁶⁸ Vijeće može da ublaži kaznu ako je osuđena osoba selektivno pružila pomoć žrtvama ili osobama koje su bile iste nacionalnosti kao i žrtve, čak i ako su njihovi postupci imali malo praktičnog učinka.²²⁶⁹ Međutim, olakšavajući učinak je manji tamo gdje se pokaže da je osuđena osoba bila u poziciji da preduzme korake da stavi pod kontrolu ili spriječi sva nasilna djela. U takvom slučaju, sporadična dobrohotna djela ili nedjelotvorna pomoć se mogu zanemariti.²²⁷⁰

1163. Momčilo Krajišnik je u periodu na koji se odnosi Optužnica činio određene pokušaje da pomogne pojedinim nesrbima. U nekoliko navrata, bilo lično, bilo preko drugih osoba iz rukovodstva bosanskih Srba, pomogao je da se pojedini nesrbi puste iz

²²⁶⁰ Završna riječ, T. 27359-60.

²²⁶¹ Završna riječ, T. 27443

²²⁶² Drugostepena presuda u predmetu *Kordić i Čerkez*, par. 1090; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 1089, 1100, 1113.

²²⁶³ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Jokić*, par. 49; Presuda o kazni u predmetu *Češić*, par. 86.

²²⁶⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 362; Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 251; Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 106; Prvostepena presuda u predmetu *Strugar*, par. 469.

²²⁶⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 459; Presuda o kazni u predmetu *Češić*, par. 85.

²²⁶⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 255; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 1109.

²²⁶⁷ Presuda o kazni u predmetu *Plavšić*, par. 105.

²²⁶⁸ *Ibid.*, par. 107; Prvostepena presuda u predmetu *Blagojević i Jokić*, par. 854.

²²⁶⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 518; Presuda o kazni u predmetu *Sikirica i drugi*, par. 242.

²²⁷⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 776; Presuda o kazni u predmetu *Češić*, par. 79.

zatočeništva.²²⁷¹ Takođe je pojedinim Muslimanima koje je poznao donosio lijekove, ili je uredio da se humanitarna pomoć dijeli ravnopravno među različitim nacionalnostima.²²⁷² Premda ti postupci pokazuju izvjesnu dobrohotnost prema Muslimanima i Hrvatima, oni nisu bili smetnja ostvarenju zajedničkog cilja UZP-a. S obzirom na veličinu zločina za koje je Momčilo Krajišnik proglašen odgovornim, pomoć koju je pružio bila je sporadična. Budući da je bio na centralnom položaju u rukovodstvu Bosne i Hercegovine, Momčilo Krajišnik je posjedovao ovlaštenja da na široj osnovi pruži pomoć stanovništvu koje je bilo žrtva zločina, da je htio to učiniti.

1164. Momčilo Krajišnik nije ranije kažnjavan i Vijeće nema razloga da sumnja u to da se dobro vladao u Pritvorskoj jedinici Ujedinjenih nacija. Vijeće takođe konstatuje da se prilikom odmjerenja kazne treba uzeti u obzir njegova starost. Vijeće dalje primjećuje da on ima troje odrasle djece i da je u avgustu 1992. godine ostao bez supruge. Vijeće ima u vidu posljedice koje bi kazna zatvora znatne dužine imala po život Momčila Krajišnika i živote njegovih srodnika.

1165. Vijeće je svjesno da je Optužnica protiv Momčila Krajišnika bila zapečaćena do 3. aprila 2000., kada je uhapšen. Međutim, Momčilo Krajišnik je najvjerovatnije bio svjestan da će biti krivično gonjen. Usprkos tome, nije pokušao da pobjegne. Ovaj element mu u vrlo ograničenoj mjeri ide u prilog prilikom odmjerenja kazne.

1166. Momčilo Krajišnik je u pritvoru proveo dosta vremena, od dana hapšenja, 3. aprila 2000., do 3. februara 2004., kada mu je počelo suđenje.

1167. Dokazi koji su predloženi Vijeću o istorijatu sukoba i rastućim međunacionalnim tenzijama koje su mu prethodile, kao i svijest o tome da nasilje nisu primjenjivali isključivo bosanski Srbi, pomogli su Vijeću da razumije sukob u kojem je Momčilo Krajišnik počinio zločine. Ukupnost ponašanja koje je Vijeće uzelo u obzir obuhvata te okolnosti, premda one nisu na najistaknutijem mjestu.

1168. Premda nijedan od gorenavedenih faktora sam za sebe ne predstavlja olakšavajuću okolnost, kad se uzmu zajedno, ti faktori predstavljaju lične prilike kakvima se može pridati izvjesna, mada vrlo ograničena, težina u smislu ublažavanja kazne.

²²⁷¹ Svjedok 623, T. 5666-7, 5888-9; P280 (izjava svjedoka 623), par. 25, 53; Krajišnik, T. 26009-10, 27510, 27531; P292, separator 18 (telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Momčila Mandića, 25. juni 1992.), str. 2-5 i P292, separator 19 (telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Momčila Mandića, 26. juni 1992.), str. 2-4.

²²⁷² Divčić, T. 17823-5, Krajišnik, T. 26009-10.

1169. Vijeću su predočeni protivrječni dokazi o ličnosti optuženog. Usprkos činjenici da su ga neki svjedoci opisali kao umjerenog u javnom izražavanju svojih stavova,²²⁷³ drugi svjedoci su ga opisali kao cinika i radikala i kao osobu koja je često naglašavala da zajednički život Srba i Muslimana nije moguć.²²⁷⁴ Diskriminatorni stav koji je Momčilo Krajišnik pokazivao tokom perioda na koji se odnosi Optužnica analiziran je u dijelu 6 ove Presude. Vijeće je razmatralo i druge dokaze o karakteru optuženog, ali je, nakon što ih je odvagnulo, konstatovalo da oni nisu od pomoći za odmjerenje kazne.

7.3.4 Opšta praksa izricanja zatvorskih kazni na sudovima u bivšoj Jugoslaviji

1170. Vijeće je dužno da prilikom odmjerenja primjerene kazne uzme u obzir “opštu praksu izricanja zatvorskih kazni na sudovima bivše Jugoslavije”. To ne znači da je Vijeće obavezno da se pridržava te prakse.²²⁷⁵ Međunarodni sud može da izrekne težu kaznu od one koja je bila predviđena relevantnim zakonskim odredbama u bivšoj Jugoslaviji,²²⁷⁶ a Žalbena vijeće je u dosadašnjoj praksi bilo mišljenja da se tom praksom odmjerenja kazni ne narušava načelo *nulla poena sine lege* zato što je optuženi trebao biti svjestan činjenice da zločini za koje je protiv njega podignuta Optužnica predstavljaju teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja se kažnjavaju najtežim kaznama.²²⁷⁷ Štaviše, Vijeće može odstupiti od prakse izricanja zatvorskih kazni u bivšoj Jugoslaviji ako je ta praksa neprimjerena u svjetlu međunarodnog prava.²²⁷⁸

1171. Član 24(1) Statuta i pravilo 101(B)(iii) Pravilnika odnose se na stvarnu praksu na sudovima u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, na Međunarodnom sudu ustaljena je praksa da izvori koje treba konsultovati shodno tim odredbama nisu ograničeni samo na sudsku

²²⁷³ Mandić, T. 9288, 9306; Deronjić, T. 1126-8, 1210-12; Antić, T. 18210; Milinčić, T. 18410-2; Kasagić, T. 18545, 18547-8; Čenić, T. 22199, 22203; Kecmanović, T. 22320-1; C3 (Subotićeva izjava), par. 20; Ostojić, T. 26757; Hrvčanin, T. 19256-7; svjedok D9, T. 19026-7; P369.B (telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Ljubiše Vladušića, 8. juni 1992.), str. 4; D263 (pismo Renéa Daniela Boudina, 12. februar 2004.); D264 (pismo Judite Albahari-Krivokuća, 23. avgust 2005.).

²²⁷⁴ Bjelobrč, T. 8288-91; P392 (Bjelobrčkova izjava), par. 32, 54; P280 (izjava svjedoka 623), par. 64; Alajbegović, T. 11055-6; svjedok 680, T. 15021, 15024-30, 15197-9; Okun, T. 4156, 4249-53; P210 (Okunov dnevnik, bilješka od 26. januara 1993.); P210 (Okunov dnevnik, bilješka od 27. januara 1993.); P210 (Okunov dnevnik, bilješka od 29. januara 1993.); P154 (Babićeva izjava), par. 12; Tupajić, T. 15370, 15447; Trbojević, T. 12201-2.

²²⁷⁵ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Tadić*, par. 21; Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 377; Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić*, par. 69; Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Serushago*, par. 30.

²²⁷⁶ Presuda o kazni u predmetu *Momir Nikolić*, par. 97-100; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*, par. 157-65.

²²⁷⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 816-17.

²²⁷⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 377.

praksu bivše Jugoslavije, nego da obuhvataju i zakonske odredbe²²⁷⁹ koje su bile na snazi u bivšoj Jugoslaviji u vrijeme činjenja predmetnih zločina.²²⁸⁰

1172. Izricanje sudskih kazni u Bosni i Hercegovini 1991. i 1992. godine bilo je uređeno Krivičnim zakonom SFRJ, koji je savezna Skupština usvojila 28. septembra 1976. i koji je stupio na snagu 1. jula 1977. (dalje u tekstu: Krivični zakon SFRJ), te Krivičnim zakonom Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine od 10. juna 1977. (dalje u tekstu: Krivični zakon Bosne i Hercegovine). Krivičnim zakonom SFRJ bili su uređeni opšti aspekti krivičnog prava i neka konkretna krivična djela, kao što su krivična djela protiv bezbjednosti SFRJ, genocid i ratni zločini, dok su Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine prevashodno regulisana konkretna krivična djela, kao i neka opšta pitanja koja nisu bila obrađena Krivičnim zakonom SFRJ. Oba krivična zakona su ostala na snazi nakon što je 1992. godine Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost.

1173. Momčilo Krajišnik je proglašen krivim za progon, istrebljenje, ubistvo, deportaciju i nehumano djelo prisilnog premještanja, što su sve zločini protiv čovječnosti. Glava 16 Krivičnog zakona SFRJ nosi naslov “Krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava” i odnosi se na zločine počinjene tokom oružanog sukoba. Međutim, u njoj nisu kodificirani zločini protiv čovječnosti i njihovi specifični uslovi u pogledu *actus reus* i *mens rea*. Kazna predviđena za konkretna krivična djela koja ne zahtijevaju dokazivanje tih specifičnih elemenata ne održava težinu zločina protiv čovječnosti. Stoga to nije odgovarajuća osnova za odmjerenje kazne koju treba izreći za ovu kategoriju zločina.²²⁸¹

1174. Opšte odredbe Krivičnog zakona SFRJ koje se odnose na kazne predviđaju da najduža kazna zatvora iznosi 15 godina,²²⁸² ali da se za najteža krivična djela može izreći smrtna kazna²²⁸³ ili, umjesto smrtne kazne, zatvorska kazna u trajanju od 20 godina.²²⁸⁴ Žalbeno vijeće je dosad potvrđivalo kazne duže od dvadeset godina koje su izricala pretresna vijeća na ovom Međunarodnom sudu, smatrajući da time nije narušeno načelo *nulla poena sine lege*.²²⁸⁵

²²⁷⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 715; Presuda o kazni u predmetu *Dragan Nikolić*, par. 148; Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Jokić*, par. 36-8; Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 888-90.

²²⁸⁰ Presuda po žalbi na kaznu u predmetu *Dragan Nikolić*, par. 85.

²²⁸¹ Presuda o kazni u predmetu *Erdemović*, par. 32.

²²⁸² Član 38 (1) Krivičnog zakona SFRJ.

²²⁸³ Član 37 Krivičnog zakona SFRJ.

²²⁸⁴ Član 38 (2) Krivičnog zakona SFRJ.

²²⁸⁵ Drugostepena presuda u predmetu *Stakić*, par. 398.

1175. Ovo Vijeće je prilikom rješavanja ovog predmeta uzelo u obzir sve ove faktore vezane za praksu izricanja kazni u bivšoj Jugoslaviji.

7.4 Odmjeravanje kazne

1176. Žalbeno vijeće je naglasilo da je odmjerenje kazne odluka koja je pitanje diskrecionih ovlaštenja i da je neprimjereno sastavljati konačni spisak smjernica za odmjerenje kazni.²²⁸⁶ Kazna se uvijek mora odmjeriti u skladu sa činjenicama svakog pojedinačnog predmeta i ličnom krivicom osuđene osobe.²²⁸⁷

1177. Vijeće se takođe postaralo da Momčilo Krajišnik ne bude kažnjen dvaput za jedno te isto krivično djelo, kao i da se prilikom odmjerenja primjerene kazne nijedan otežavajući element ne uzima u obzir više puta.

1178. Vijeće je razmotrilo praksu izricanja kazni na ovom Međunarodnom sudu i uzelo u obzir raspon kazni koje su izrečene osobama na svim nivoima političkih ili vojnih struktura, kao i onima iz struktura koje nisu čvrsto organizovane ili definisane, za koje je utvrđeno da su odgovorne za zločine učinjene u bivšoj Jugoslaviji.

1179. S obzirom na gorenavedeno, Vijeće nalazi da je primjerena kazna u tekućem predmetu jedinstvena kazna u trajanju od dvadeset i sedam (27) godina zatvora.

1180. Momčilo Krajišnik se nalazi u pritvoru od 3. aprila 2000., kada je uhapšen. Shodno pravilu 101 (C) Pravilnika, on ima pravo da mu se u služenje kazne uračuna vrijeme koje je proveo u pritvoru, što na dan izricanja ove Presude iznosi 2.369 dana.

²²⁸⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 242.

²²⁸⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Jelisić*, par. 101.

8. Dispozitiv

1181. Vijeće konstatuje da Momčilo Krajišnik **NIJE KRIV** po sljedećim tačkama Optužnice:

tački 1: genocid;

tački 2: saučesništvo u genocidu;

tački 6: ubistvo kao kršenje zakona i običaja ratovanja.

1182. Vijeće konstatuje da je Momčilo Krajišnik **KRIV** po sljedećim tačkama Optužnice shodno članu 7(1) Statuta:

tački 3: progon kao zločin protiv čovječnosti;

tački 4: istrebljenje kao zločin protiv čovječnosti;

tački 5: ubistvo kao zločin protiv čovječnosti;

tački 7: deportacija kao zločin protiv čovječnosti;

tački 8: nehumana djela (prisilno premještanje) kao zločin protiv čovječnosti.

1183. Vijeće ovim osuđuje Momčila Krajišnika na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od dvadeset i sedam (27) godina.

1184. Momčilo Krajišnik se nalazi u pritvoru od 3. aprila 2000., kada je uhapšen. Shodno pravilu 101 (C) Pravilnika, on ima pravo da mu se u služenje kazne uračuna vrijeme koje je proveo u pritvoru, što na dan izricanja ove Presude iznosi 2.369 dana.

Sastavljeno na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu je engleska verzija mjerodavna.

Dana 27. septembra 2006.
U Haagu,
Nizozemska

/potpis na originalu/

Joaquín Martín Canivell,
sudija

/potpis na originalu/

Alphons Orié,
predsjedavajući sudija

/potpis na originalu/

Claude Hanoteau,
sudija

Dodaci

A. Izvori dokaza i njihovo korištenje

1185. Među izvorima dokaza u tekućem predmetu bile su izjave svjedoka koji su svjedočili pred Vijećem (dalje u tekstu: svjedoci *viva voce*) i koje su pozvali tužilaštvo, odbrana ili Vijeće, zatim transkripti izjava svjedoka koji su svjedočili pred drugim pretresnim vijećima ovog Međunarodnog suda, prihvaćeni shodno pravilu 92*bis* (C) i (D) Pravilnika, potom pismene izjave svjedoka prihvaćene shodno pravilu 92*bis* (A) ili 89 (F), dokumenti dostavljeni kao dokazni predmeti u vezi sa svjedočenjima svjedoka (ili vještaka) ili uvršteni u “dosjee” shodno pravilu 89 (C), kao što su izvještaji vještaka, naređenja, transkripti presretnutih komunikacija, izvještaji o ekshumacijama, fotografije, mape, izvještaji novinskih agencija²²⁸⁸ i audio trake, zatim činjenice koje je prihvatila odbrana²²⁸⁹ i zaključci o činjenicama iz drugih postupaka (presuđene činjenice) prihvaćeni shodno pravilu 94 (B). U paragrafima koji slijede Vijeće je u osnovnim crtama izložilo svoj pristup nekim pitanjima vezanim za dokaze i proceduru.

1186. *Mjerodavna pravila o dokazima*. Vijeće je gorenavedene dokaze procjenjivalo u skladu sa Statutom, Pravilnikom i praksom Međunarodnog suda, a u slučajevima kada se u tim izvorima nisu mogle pronaći smjernice, Vijeće je o pitanjima vezanim za dokaze odlučivalo na način koji najviše ide u prilog pravičnom rješavanju ovog predmeta, u skladu s duhom Statuta i opštim pravnim načelima.²²⁹⁰

1187. *Prihvatljivost dokaza*. Prema pravilu 89 (C), strana koja izvodi neki dokaz mora pokazati da je on relevantan i da ima dokaznu vrijednost. Opšte uzevši, pouzdanost dokaza je faktor koji više utiče na težinu koja će mu se pridati nego na njegovu prihvatljivost, premda u slučajevima kada su dokazi tako očito nepouzdana da više nemaju dokaznu vrijednost, Vijeće može po svom slobodnom nahođenju odlučiti da ih ne prihvati.

1188. *Citiranje dokaznih predmeta*. Dokumenti su načelno uvrštavani u predmetni spis i na engleskom i na srpskohrvatskom jeziku. Sekretarijat je prevedene verzije dokaznih predmeta označio tako što je uz brojeve tih dokaznih predmeta dodao “.1”. U ovoj Presudi, citati se uvijek odnose na englesku verziju dokumenata, i kada se dodatak “.1” ne pojavljuje.

1189. *Korištenje “protivzakonito” pribavljenih presretnutih razgovora*. Prema pravilu 95, dokazi pribavljeni metodima koji ozbiljno dovode u sumnju njihovu vjerodostojnost, ili čije je prihvatanje u suprotnosti s integritetom postupka ili bi ga ozbiljno narušilo, nisu prihvatljivi. U ovom predmetu je iznesen argument da određeni presretnuti razgovori iz 1991. i 1992. godine nisu prihvatljivi kao dokazi jer su pribavljeni na protivzakonit način. Stav Vijeća je da presretnuti razgovori nisu sami po sebi neprihvatljivi, čak i ako se, polemike radi, uzme da nisu pribavljeni uz strogo pridržavanje državnih zakonskih propisa koji su u to vrijeme bili na snazi.²²⁹¹ Nema nikakve naznake da su metodi kojima su ti presretnuti razgovori pribavljeni predstavljali kršenje ljudskih prava i da bi zbog njihove primjene bio narušen integritet postupka.²²⁹²

²²⁸⁸ Izjava o prihvatanju i prevodenju dokaznih predmeta, T. 21728.

²²⁸⁹ Spisak pitanja s kojima se optuženi saglasio, 31. avgust 2001. Taj spisak je kopija Optužnice od 31. avgusta 2001. u kojem su označeni dijelovi s kojima se optuženi složio.

²²⁹⁰ Pravilo 89(B) Pravilnika.

²²⁹¹ Vidi i Dodatak B, gdje je navedeno više pojedinosti.

²²⁹² *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, Odluka po "Prigovoru na prihvatanje presretnutih razgovora kao dokaza" koji je uložila odbrana, 3. oktobar 2003. godine, par. 61; Odluka po zahtjevu odbrane da se isključi uvrštavanje u spis određenih snimljenih razgovora, 29. januar 2004. godine, par. 9.

1190. *Dokazi iz druge ruke.* Dokaze iz druge ruke čini svjedočenje nekog svjedoka o događajima kojima nije lično prisustvovao. U praksi Međunarodnog suda uvriježeno je da dokazi iz druge ruke nisu sami po sebi neprihvatljivi. Niz dokumenata, kao što su izjave svjedoka uvrštene u spis u skladu s pravilom 92*bis*, prihvaćen je na osnovu toga što je njihov sadržaj u načelu tačan. Vijeće je pažljivo ispitalo da li su ponuđeni dokazi iz druge ruke relevantni i pouzdani i da li imaju dokaznu vrijednost.²²⁹³ Na primjer, u slučajevima u kojima svjedok nije konkretno naveo izvor svojih dokaza iz druge ruke, Vijeće se u načelu nije oslanjalo na te dokaze iz druge ruke.

1191. *Potkrepljivanje dokaza.* Svjedočenje jednog svjedoka o nekoj materijalnoj činjenici s pravnog stanovišta ne zahtijeva potkrepljivanje.²²⁹⁴ Međutim, Vijeće ponekad ne uzima neke dokaze u obzir ako oni nisu potkrepljeni.

1192. *Nedosljednosti/razlike.* Vrijeme koje je proteklo od događaja iz 1991. i 1992. godine do dana kad su svjedoci u ovom predmetu dali izjave ili svjedočili prirodno je dovelo do slabljenja pamćenja, što je, opet, izazvalo povremene nedosljednosti između svjedočenja *viva voce* i prethodnih pismenih izjava.²²⁹⁵ Vijeće je svjesno da se takve nedosljednosti mogu objasniti i drugim uzrocima. U slučajevima u kojima su nedosljednosti bile manje, Vijeće je u načelu smatralo da one ne umanjuju pouzdanost ili vjerodostojnost svjedoka.²²⁹⁶ Vijeće je uzelo u obzir učinak protoka vremena i u slučajevima kada se suočilo s manjim nepreciznostima u svjedočenjima svjedoka. Događalo se da se neki svjedoci tokom ispitivanja prisjete detalja koje su ranije bili zaboravili, ili da pruže razumno objašnjenje u vezi s nečim što je izgledalo kao nedosljednost ili razlika u odnosu na njihove prethodne izjave.²²⁹⁷ Međutim, neke razlike su bile tako ozbiljne da su iziskivale oprez ili barem djelimično diskreditovale iskaz dotičnog svjedoka.

1193. *Svjedoci vještaci nasuprot svjedocima o činjenicama.* Svjedoci vještaci se razlikuju od svjedoka o činjenicama. Svjedočenja svjedoka o činjenicama su u načelu ograničena na pitanja o kojima ti svjedoci imaju lična saznanja, premda to ne isključuje uvijek određena mišljenja i zaključke, posebno ako su ih mogli izvesti na osnovu onoga što su sami doživjeli. Vještak je osoba koja zahvaljujući nekom specijalizovanom znanju ili vještini može pomoći Vijeću da razumije ili riješi neko sporno pitanje.²²⁹⁸ Svjedocima vještacima se daje prostor da iznose svoja mišljenja i izvlače zaključke u okviru oblasti za koju su stručni. U skladu s praksom ovog Vijeća, najvažniji dio dokaza vještaka jeste izvještaj vještaka. Dana 17. maja 2005., Vijeće je uputilo stranu koja je pozvala svjedoka vještaka da ispitivanje ograniči na pitanja od suštinskog značaja za njenu tezu koja će vjerovatno biti sporna i koja zahtijevaju daljnja objašnjenja, obrazloženja ili ilustraciju načina na koji

²²⁹³ *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po podnesku odbrane u vezi s dokazima iz druge ruke /Decision on Defence Motion on Hearsay/, 5. avgust 1996., par. 15-19; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 28.

²²⁹⁴ Drugostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 62; Drugostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 132.

²²⁹⁵ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 564; Prvostepena presuda u predmetu *Krnjelac*, par. 69; Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 10; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 22, 24.

²²⁹⁶ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 496-8; Prvostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 113; Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 564; Drugostepena presuda u predmetu *Kupreškić i drugi*, par. 31; Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 24.

²²⁹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 105-8; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 22.

²²⁹⁸ *Tužilac protiv Stanislava Galića*, Odluka u pogledu vještaka Ewe Tabeau i Richarda Philipppsa, 3. juli 2002., p. 2; *Tužilac protiv Blagojevića i drugih*, Odluka po zahtjevima optužbe za uvrštenje u spis izjava vještaka, 7. novembar 2003., par. 19.

je dotični vještak došao do tog mišljenja.²²⁹⁹ Dokumentacija koja se koristi u tom procesu može biti uvrštena u dokaze, ali se u dokaze ne uvrštava sva dokumentacija na kojoj je zasnovan izvještaj vještaka.²³⁰⁰ Tužilaštvo je pozvalo sedam svjedoka vještaka, dok odbrana nije pozvala nijednog.²³⁰¹

1194. Vijeće je saslušalo izjavu Melike Malešević, bivše sekretarice jedne nevladine organizacije čiji je osnovni cilj bio prikupljanje podataka o zatočeničkim centrima u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine,²³⁰² uključujući i podatke o broju zatočenika u svakom od tih centara i uslove zatočenja, bez obzira na nacionalnost zatočenika.²³⁰³ Podaci koje je ta nevladina organizacija prikupila zasnovani su na izjavama žrtava, koje su morale potvrditi još najmanje dvije osobe koje su i same bile u dotičnom zatočeničkom centru ili sam MKCK.²³⁰⁴ Maleševićeva i njene kolege su često išli na teren da bi obišli mjesta koja su navodno služila kao zatočenički centri.²³⁰⁵ Vijeće konstatuje da je svjedočenje Maleševićeve pouzdano u pogledu postojanja svih zatočeničkih centara koje je pomenula u izjavi i u pogledu navoda da su u tim centrima 1992. godine bili uglavnom zatočeni muslimanski i hrvatski civili. Vijeće je u vezi s mnogim od tih zatočeničkih centara saslušalo i konkretna i vjerodostojna svjedočenja svjedoka koji su bili zatočeni u njima.

1195. I Mirsad Tokača je predočio izvještaj s dokazima o muslimanskim civilima²³⁰⁶ koji su poginuli ili nestali 1992. godine. On je naglasio da se podaci i dalje prikupljaju, tako da ukupni brojevi navedeni u njegovom izvještaju služe samo kao naznaka.²³⁰⁷ Ovaj svjedok je naveo brojke posebno za civile, a posebno za poginule ili nestale “vojnike”, i to na osnovu podataka koje je dobio iz zvaničnih i nezvaničnih izvora.²³⁰⁸ Osobe na koje se odnosi izvještaj svrstane su po opštinama u kojima im je bilo prebivalište.²³⁰⁹ Prema Tokačinoj izjavi, u slučajevima koje je analizirao, kad se radilo o civilima, mjesto prebivališta je obično bilo i mjesto smrti, premda preostaje još dosta posla na obradi tog pitanja.²³¹⁰ Vijeće je taj izvještaj vještaka uzelo u obzir samo kao popratni ili potkrepljujući dokaz.

1196. *Kriterij za izvođenje zaključaka.* Vijeće se prilikom formulisanja svojih nalaza u izvjesnoj mjeri oslonilo na zaključke koje je izvuklo iz posrednih dokaza. Nalaz mora da bude više od razumnog zaključka izvedenog iz okolnosti; on mora da bude *jedini* razuman zaključak.²³¹¹ U nekim slučajevima, u izjavama svjedoka nije konkretno naveden identitet navodnih učinilaca. Tamo gdje je to bilo moguće učiniti van razumne sumnje, Vijeće je izvelo zaključak o njihovom identitetu iz konteksta izjave svjedoka, kao i iz dokaza koje je dobilo od drugih svjedoka ili izvora.

²²⁹⁹ Smjernice za svjedoke vještaka o dokaznim predmetima, T. 13085-6.

²³⁰⁰ Smjernice za svjedoke vještaka o dokaznim predmetima, T. 13085-6.

²³⁰¹ Odgovor na primjedbe optuženog od 17. marta 2006., T. 22228-35.

²³⁰² Malešević, T. 16107, 16115-16.

²³⁰³ Malešević, T. 16107-8, 1610-11.

²³⁰⁴ Malešević, T. 16112-14.

²³⁰⁵ Malešević, T. 16115.

²³⁰⁶ Tokača, T. 15646.

²³⁰⁷ Tokača, T. 15641, 15660, 15681.

²³⁰⁸ Tokača, T. 15648-49, 15655-57.

²³⁰⁹ Tokača, T. 15652-53.

²³¹⁰ Tokača, T. 15653, 15662-63, 15679-81, 15684-86.

²³¹¹ Prvogostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 27; Prvogostepena presuda u predmetu *Krnojelac*, par. 67; Drugogostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 458; Drugogostepena presuda u predmetu *Krstić*, par. 76.

1197. *Presuđene činjenice.* Vijeće je u skladu s pravilom 94 (B) formalno primilo na znanje više činjenica o kojima je presuđeno.²³¹² Pretpostavlja se da presuđene činjenice koje su uvrštene u dokaze jesu tačne i nema potrebe da se ponovo dokazuju na suđenju. Međutim, suprotna strana može da izvede dokaze koji ih opovrgavaju.²³¹³ Stoga je Vijeće pažljivo i u svjetlu svih predočenih dokaza procijenilo presuđene činjenice.

1198. *Korištenje pismenih izjava svjedoka i transkripata suđenja.* Kao što je već napomenuto gore u tekstu, Vijeće je u skladu s pravilom 92bis prihvatilo dokaze nekoliko svjedoka u vidu pismenih izjava ili u vidu transkripata njihovih svjedočenja u drugim predmetima pred Međunarodnim sudom. U nekoliko navrata tokom suđenja, zbog publike u javnoj galeriji, pročitani su sažeci izjava svjedoka prihvaćenih u skladu s pravilom 92bis i time su uvršteni su spis.

1199. *Postupak u skladu s pravilom 89 (F).* Ovaj postupak je primijenjen kako bi se vrijeme potrebno za ispitivanje svjedoka skratilo usredotočavanjem na najvažnije aspekte njihovog očekivanog svjedočenja. Izjave svjedoka su prihvatane u skladu s tim postupkom kada su svjedoci koji su ih dali bili prisutni u sudnici i dostupni za unakrsno ispitivanje i ispitivanje od strane sudija, te potvrdili da te izjave tačno odražavaju ono što su oni rekli u vrijeme davanja tih izjava i što bi rekli u slučaju ispitivanja u vezi s tim izjavama.²³¹⁴ Taj postupak je primijenjen samo u vezi s dokazima u pismenom obliku koji se ne odnose na važne postupke ili ponašanje optuženog, nisu vezani za ključna pitanja teze tužilaštva i ne odnose se na osobe i događaje koji su u značajnoj mjeri povezani s optuženim.²³¹⁵ Svjedoci na koje je primijenjen postupak u skladu s pravilom 89 (F) ispitani su, prije početka unakrsnog ispitivanja, o najznačajnijim aspektima njihovih izjava.

1200. *Zatvorene/djelimično zatvorene sjednice.* Shodno članu 22 Statuta, Vijeće je naložilo primjenu raznih mjera za zaštitu žrtava i svjedoka, među kojima su bile i zatvorene sjednice. Vijeće je imalo u vidu pravo optuženog na pravično i javno suđenje, kao i zanimanje javnosti za praćenje postupka, te je iz tog razloga odobravalo zaštitne mjere samo kada su one bile nužne, a i tada samo najmanje restriktivne mjere. Tako je određena količina materijala koji se pominje u fusnotama ove Presude i dalje pod pečatom. U mnogim slučajevima, korišteni su pseudonimi umjesto imena svjedoka i nisu navođeni podaci pomoću kojih bi se ti svjedoci mogli identifikovati. Kriterijum koji je Vijeće primjenjivalo odlučujući da li će odobriti zaštitne mjere bio je da strana koja ih traži pokaže da postoji objektivno osnovan rizik da će biti ugrožena bezbjednost ili dobrobit svjedoka ili njegove porodice.

1201. *Pretpostavka nevinosti.* Shodno članu 21 (3) Statuta, optuženi ima pravo da ga se smatra nevinim dok se ne dokaže suprotno. Prema pravilu 87 (A), potrebni standard dokazanosti je krivica van razumne sumnje. S tim u skladu, svaki pojedini element krivičnih djela za koja se tereti optuženi, a za koja nisu napravljeni nikakvi ustupci, mora biti dokazan van razumne sumnje. Taj teret dokazivanja snosi tužilaštvo cijelim tokom suđenja,²³¹⁶ ali se navedeni elementi mogu dokazati i dokazima Vijeća. Optuženi mora biti

²³¹² Vidi i Dodatak B, gdje se navodi više pojedinosti.

²³¹³ Odluka po zahtjevima optužbe za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno, te za prihvatanje pismenih izjava svjedoka na osnovu pravila 92bis, 28. februar 2003. godine, par. 16.

²³¹⁴ *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, Odluka po interlokutornoj žalbi u vezi s prihvatanjem glavnih iskaza u pismenom obliku, 30. septembar 2003., str. 11.

²³¹⁵ Usmena odluka o postupku za ispitivanje u skladu s pravilom 89 (F), 1. mart 2005., T. 9606-9.

²³¹⁶ Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 22.

oslobođen odgovornosti ako osim krivice optuženog postoji ikakvo drugo razumno tumačenje dokaza koje je prihvatilo Vijeće.²³¹⁷

1202. *Svjedočenje optuženog.* Pravilo 85 (C) predviđa da optuženi može lično svjedočiti u svoju odbranu ako to želi. Optuženi u tekućem predmetu je odlučio da svjedoči. To ne znači da je time prihvatio ikakav teret dokazivanja svoje nevinosti.²³¹⁸ Optuženi je svjedočio 40 dana, pri čemu je počeo 25. aprila 2006., a završio 22. juna 2006. Na glavno ispitivanje su utrošena dvadeset tri dana, na unakrsno ispitivanje trinaest dana, na ponovno ispitivanje jedan dan, a sudije su mu postavljale pitanja tokom tri dana. Optuženi je bio posljednji svjedok odbrane.

1203. *Svjedočenja drugih optuženih ili osuđenih osoba.* Neki od svjedoka u ovom predmetu su se u vrijeme svjedočenja izjasnili krivim i čekali izricanje kazne. Vijeće je svjesno problema koji se dovode u vezu s takvim svjedočenjima, kao što je mogućnost da svjedok ima motive da svjedoči neistinito kako bi poboljšao svoje izgled u fazi izricanja kazne. Vijeće je iskaze takvih svjedoka koristilo uz krajnji oprez.²³¹⁹ Na Međunarodnom sudu je uvriježena praksa da pretresna vijeća mogu konstatovati da su neki dijelovi svjedočenja nekog svjedoka pouzdani i osloniti se na njih, a istovremeno odbaciti ostale dijelove svjedočenja kao nevjerodostojne.²³²⁰

1204. *Svjedoci koje je pozvalo Vijeće.* Dana 30. marta 2006., Vijeće je donijelo odluku da sasluša dodatne dokaze tako što je pozvalo svoje svjedoke u skladu s pravilom 98 Pravilnika.²³²¹ Vijeće je odlučilo da sasluša osobe koje su, prema već predočenim dokazima, u predmetno vrijeme bile u bliskoj vezi s optuženim.²³²² O tome kako je Vijeće koristilo svjedočenja svojih svjedoka više se govori u Dodatku B.

²³¹⁷ Drugostepena presuda u predmetu *Čelebići*, par. 458; Prvostepena presuda u predmetu *Brđanin*, par. 23.

²³¹⁸ Prvostepena presuda u predmetu *Kunarac i drugi*, par. 560; Prvostepena presuda u predmetu *Vasiljević*, par. 13.

²³¹⁹ Prvostepena presuda u predmetu *Simić i drugi*, par. 21.

²³²⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Ntakirutimana i Ntakirutimana*, par. 184.

²³²¹ T. 22233.

²³²² T. 22233.

B. Istorijat postupka

1205. *Optužnica*. Optužnicu protiv Momčila Krajišnika potvrdila je sudija Wald 25. februara 2000. godine. Istog dana, sudija Wald je izdala nalog za hapšenje optuženog.²³²³ U toj prvobitnoj optužnici, optuženi se teretio u devet tačaka po članovima 2, 3, 4 i 5 Statuta.²³²⁴

1206. *Hapšenje, transfer i prvo stupanje optuženog pred sud*. Optuženog je 3. aprila 2000. u Sarajevu uhapsio SFOR na osnovu zapečaćene optužnice²³²⁵ i istog dana izvršen je njegov transfer u Pritvorsku jedinicu Ujedinjenih nacija u Haagu.²³²⁶ Predmet je sljedećeg dana dodijeljen Pretresnom vijeću III.²³²⁷ Na svom prvom stupanju pred sudiju Richarda Maya, dana 7. aprila 2000., optuženi, kojeg je zastupao g. Igor Pantelić, izjasnio se da nije kriv ni po jednoj od tačaka Optužnice. Pretresno vijeće III je izdalo nalog za pritvor optuženog.²³²⁸ Dana 3. maja 2000., sekretar je optuženom za privremenog branioca dodijelio g. Gorana Neškovića.²³²⁹

1207. *Preliminarni podnesci*. Dana 8. juna 2000., branilac optuženog je podnio preliminarni podnesak o nedostacima u formi Optužnice u kojem je naveo da se popratni materijal optužnice ne odnosi na optužbe. Branilac je takođe tražio da se navedu detaljniji podaci o navodnim funkcijama i položajima na kojima je bio optuženi, kao i o njegovoj navodnoj odgovornosti po članovima 7(1) i 7(3) Statuta. Pretresno vijeće III je odbacilo taj podnesak 1. avgusta 2000. godine.²³³⁰

1208. Dana 8. juna 2000., optuženi je podnio preliminarni podnesak kojim je osporio nadležnost i zakonitost Međunarodnog suda.²³³¹ Pretresno vijeće je 4. avgusta 2000. odbilo taj podnesak.²³³² Žalba na tu odluku je odbijena 25. maja 2001.²³³³

1209. *Spajanje predmeta*. Dana 23. januara 2001., tužilaštvo je podnijelo zahtjev za spajanje dvaju predmeta, i to predmeta *Tužilac protiv Momčila Krajišnika* i predmeta *Tužilac protiv Biljane Plavšić*. Spajanje predmeta je odobreno 23. februara 2001. Tužilaštvo je 9. marta 2001. podnijelo Konsolidovanu optužnicu.²³³⁴

²³²³ Optužnica, 21. februar 2000.; Prijedlog za podnošenje Optužnice na pregled i zahtjev za izdavanje naloga za hapšenje i s tim povezanih naloga i odluke u vezi s nalogom za neobjelodanjivanje, 21. februar 2000.; Nalog po pregledu Optužnice na osnovu člana 19 Statuta i nalog za neobjelodanjivanje, 25. februar 2000.; Nalog za hapšenje – Nalog za predaju, 25. februar 2000.

²³²⁴ Optužnica, 21. februar 2000.

²³²⁵ Prijedlog za podnošenje Optužnice na pregled i zahtjev za izdavanje naloga za hapšenje i s tim povezanih naloga i odluke u vezi s nalogom za neobjelodanjivanje, 21. februar 2000.; Nalog po pregledu Optužnice na osnovu člana 19 Statuta i nalog za neobjelodanjivanje, 25. februar 2000.; Optužnica, 21. februar 2000.

²³²⁶ Nalog za pritvor, 7. april 2000.; Krajišnik, T. 23002.

²³²⁷ Nalog predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću, 4. april 2000.

²³²⁸ Nalog za pritvor, 7. april 2000.

²³²⁹ Odluka sekretara o dodjeli branioca, 3. maj 2000.; Odluka po molbi branjenika u vezi s braniocem, 14. juli 2000.; Odluka sekretara kojom se produžuje imenovanje g. Neškovića za branioca optuženog, 25. juli 2000.; Odluka sekretara kojom se produžuje imenovanje g. Neškovića za branioca optuženog, 11. oktobar 2000.

²³³⁰ Preliminarni podnesak optuženog zasnovan na nedostacima u formi Optužnice /Defendant's Preliminary Motion Based on Defects in the Form of the Indictment/, 8. juni 2000.; Odluka po preliminarnom podnesku o formi Optužnice, 1. avgust 2000.

²³³¹ Preliminarni podnesak optuženog kojim se osporava nadležnost MKSJ-a /Defendant's Preliminary Motion as Regards the Jurisdiction of the ICTY/, 8. juni 2000.

²³³² Odluka po podnesku kojim se osporava nadležnost, 4. avgust 2000; Odluka po podnesku kojim se osporava nadležnost - s obrazloženjem, 22. septembar 2000.

²³³³ Odluka po Interlokutornoj žalbi odbrane na odluku Pretresnog vijeća po preliminarnom podnesku kojim se osporava nadležnost, 25. maj 2001.

²³³⁴ Odluka po Zahtjevu za spajanje optužnica, 23. februar 2001.; Konsolidovana optužnica, 9. mart 2001.

1210. Dana 1. avgusta 2001., Pretresno vijeće III je donijelo još jednu odluku o formi Optužnice kojom je odbilo podnesak odbrane od 17. jula 2001. kojim je traženo brisanje riječi “naređivanje” i “počinjenje” iz Konsolidovane optužnice.²³³⁵

1211. *Dodjela branioca.* Na zahtjev optuženog, Sekretarijat je 10. aprila 2001. smijenio g. Neškovića kao branioca i umjesto njega optuženom dodijelio g. Deyana Ranka Brashicha.²³³⁶

1212. *Zahtjevi za privremeno puštanje na slobodu.* Dana 8. avgusta 2001., optuženi je podnio zahtjev za privremeno puštanje na slobodu.²³³⁷ Pretresno vijeće III je 8. oktobra 2001. odbilo taj zahtjev na osnovu toga što garancije koje je pružio optuženi, kao i one koje su dali vlada Republike Srpske i vlada Savezne Republike Jugoslavije, nisu ispunile tražene kriterije.²³³⁸ Tročlano Žalbeno vijeće je 14. decembra 2001. odbilo Molbu za dozvolu za ulaganje žalbe.²³³⁹

1213. Obnovljeni zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, podnesen 29. decembra 2001., zasnovan je navodnoj promjeni okolnosti (zamjeni jednog od pretpretresnih sudija) i na promjeni datuma za početak suđenja.²³⁴⁰ Pretresno vijeće je odbilo taj zahtjev 24. januara 2002.²³⁴¹

1214. *Usaglašavanje o činjenicama i formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno.* Dana 31. avgusta 2001., tužilaštvo je u spis zavelo jedan primjerak Konsolidovane optužnice u kojem su bili označeni dijelovi koji sadrže pitanja koja optuženi ne osporava (dalje u tekstu: Spisak pitanja s kojima se Krajišnik saglasio). Odbrana se u pismu koje je uputila tužilaštvu 30. oktobra 2002. i jednom podnesku od 29. januara 2003. složila sa spiskom činjenica o kojima je već presuđeno u prethodnim presudama na Međunarodnom sudu. Vijeće je formalno primilo na znanje te, kao i druge činjenice, koje su 24. marta 2005. objedinjene u konačan spisak.²³⁴²

1215. *Izmjena i dopuna Konsolidovane optužnice.* Dana 31. januara 2002., tužilaštvo je pristupilo izmjeni i dopuni Konsolidovane optužnice kako bi, pored ostalo, navelo, “više pojedinosti u vezi s prirodom krivične odgovornosti optuženog”.²³⁴³ Konkretnije, tužilaštvo je predložilo da jasnije izloži vidove odgovornosti kojima tereti optuženog, objasnivši da “počinjenje” treba tumačiti u smislu da je optuženi bio saučesnik u UZP-u, te zatraživši da se navod o kršenju člana 2, sadržan u tački 6, briše. Tužilaštvo je zatražilo i da uz Konsolidovanu optužnicu priloži četiri priloga. Prilozi A i B odnose se na navod o

²³³⁵ Odluka po obavijesti Momčila Krajišnika o zahtjevu za brisanje, 1. avgust 2001.

²³³⁶ Odluka o dodjeljivanju g. Brashicha za branioca optuženom Krajišniku, 10. april 2001.

²³³⁷ Najava zahtjeva za privremeno puštanje na slobodu /Notice of Motion for Provisional Release/, 8. avgust 2001.; Dodatak Zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu /Addendum to Motion for Provisional Release/, 9. avgust 2001.; Garancije i jamstva optuženog Krajišnika kao Dodatak uz dva (2) Zahtjeva za privremeno puštanje na slobodu /Undertakings and Representations of Accused Krajišnik as Addendum to two (2) Motions for Provisional Release/, 23. avgust 2001.; Dodatak Zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu od 8. avgusta 2001. /Addendum to the Motion for Provisional Release Dated August 8, 2001/, 19. septembar 2001.; Drugi dodatak Zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu od 8. avgusta 2001. /Second Addendum to the Motion for Provisional Release Dated August 8, 2001/, 19. septembar 2001.

²³³⁸ Odluka po obavijesti Momčila Krajišnika o zahtjevu za privremeno puštanje na slobodu, 8. oktobar 2001., uz suprotno mišljenje sudije Robinsona.

²³³⁹ Odluka po molbi za dozvolu za ulaganje žalbe, 14. decembar 2001.

²³⁴⁰ Obnovljeni zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, 29. decembar 2001.

²³⁴¹ Odluka po molbi za privremeno puštanje na slobodu, 24. januar 2002.

²³⁴² Odluka po zahtjevima optužbe za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno, te za prihvatanje pismenih izjava svjedoka na osnovu pravila 92bis, 28. februar 2003.; Odluka po trećem i četvrtom zahtjevu tužilaštva za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je već presuđeno, 24. mart 2005. (i uz nju priloženi Objedinjeni spisak činjenica o kojima je već presuđeno).

²³⁴³ Zahtjev tužilaštva za odobrenje za izmjenu i dopunu Konsolidovane optužnice, 31. januar 2002.

lišavanju života u zatočeničkim objektima i na drugim mjestima, u Prilogu C su nabrojani navodni zatočenički objekti, a u Prilogu D su navedene pojedinosti o navodnom uništavanju spomenika kulture i vjerskih objekata.²³⁴⁴ Dana 14. februara 2002., odbrana je podnijela odgovor kojim se usprotivila tom zahtjevu. Zahtjev tužilaštva je odobren 4. marta 2002. Tužilaštvo je 7. marta 2002. podnijelo “Izmijenjenu konsolidovanu optužnicu” (koja se u ovoj Presudi pominje samo kao Optužnica).²³⁴⁵

1216. *Treći zahtjev za privremeno puštanje na slobodu.* Dana 4. juna 2002., odbrana je podnijela još jedan zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, u kojem je sugerisala da je Žalbeno vijeće postavilo novi standard za privremeno puštanje na slobodu i da su činjenične okolnosti promijenjene usvajanjem novih zakonskih propisa u Republici Srpskoj.²³⁴⁶ Pretres po ovom zahtjevu održan je 10. jula 2002., uz prisustvo predstavnika vlade Republike Srpske.²³⁴⁷ Pretresno vijeće III je 8. oktobra 2002. odbilo zahtjev na osnovu toga što se nije uvjerilo da bi se optuženi pojavio na suđenju.²³⁴⁸

1217. *Podnesci u vezi s presretnutim komunikacijama.* Dana 11. juna 2002., odbrana je podnijela zahtjev za izdavanje naloga Federaciji Bosne i Hercegovine da objelodani dokumente koji se odnose na elektronsko prisluškivanje telefonskih poziva optuženog tokom perioda na koji se odnosi Optužnica.²³⁴⁹ Pretres po ovom pitanju održan je 10. jula 2002., uz prisustvo predstavnika vlade Bosne i Hercegovine.²³⁵⁰ Dana 24. jula 2002., Pretresno vijeće III je izdalo nalog Bosni i Hercegovini da odbrani objelodani sve obavijesti koje je Predsjedništvo Bosne i Hercegovine primilo u vezi s elektronskim prisluškivanjem telefonskih razgovora u kojima su učestvovali Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Radovan Karadžić, Nikola Koljević, Vojislav Maksimović ili Branko Đerić.²³⁵¹ U obavijesti o izvršenju naloga koju je Bosna i Hercegovina podnijela 13. septembra 2002. navedeno je da u arhivi Predsjedništva Bosne i Hercegovine nije pronađena nikakva obavijest niti ovlaštenje u vezi s elektronskim prisluškivanjem.²³⁵²

1218. Dana 13. septembra 2002., odbrana je podnijela zahtjev da se onemogućí korištenje, kako je navela, protivzakonito presretnutih komunikacija, na osnovu toga što one predstavljaju kršenje prava na privatnost.²³⁵³ Tužilaštvo je odgovorilo 27. septembra 2002., ustvrdivši da su presretnute komunikacije pribavljene na legitiman način.²³⁵⁴ Shodno povjerljivom nalogu Pretresnog vijeća I od 17. aprila 2003., kojim su tražene dodatne informacije o presretnutim komunikacijama, tužilaštvo je 24. aprila 2003. dostavilo te informacije, uključujući i imena osoba koje su vršile prisluškivanje razgovora i

²³⁴⁴ Podnošenje Izmijenjene konsolidovane optuženice, 7. mart 2002.

²³⁴⁵ Odluka po zahtjevu optužbe za odobrenje za izmjenu i dopunu Konsolidovane optuženice, 4. mart 2002. Tročlano Žalbeno vijeće je 6. maja 2002. odbilo molbu odbrane za dozvolu za ulaganje žalbe.

²³⁴⁶ Obnovljeni zahtjev za privremeno puštanje na slobodu, 4. juni 2002.

²³⁴⁷ T. 296-308.

²³⁴⁸ Odluka po zahtjevu Momčila Krajišnika za privremeno puštanje na slobodu i održavanje pretresa sa izvođenjem dokaza, 18. oktobar 2002.

²³⁴⁹ *Ex parte* i zapečaćena Najava zahtjeva za saradnju u skladu sa članom 29 Statuta, 16. maj 2002.; Najava zahtjeva za izdavanje naloga Federaciji Bosne i Hercegovine u skladu s pravilom 54bis, 11. juni 2002.

²³⁵⁰ T. 309-14.

²³⁵¹ Nalog upućen Federaciji Bosne i Hercegovine, 24. juli 2002.

²³⁵² Obavijest Krajišnikove odbrane o izvršenju obavezujućeg naloga od strane države i Zahtjev za podnošenje odgovora i njegovo uvrštenje u spis predmeta /The Krajišnik Defence Notice of Compliance by a State of a Binding Order & Request for Filing and Docketing of Response/, 13. septembar 2002.

²³⁵³ Zahtjev Krajišnikove odbrane za izdavanje naloga za onemogućavanje korištenja protivzakonito presretnutih komunikacija /The Krajišnik Defence Motion for an Order Suppressing Illegally Intercepted Communications/, 13. septembar 2002.

²³⁵⁴ Djelimično povjerljivi Odgovor tužilaštva na Krajišnikov zahtjev za isključivanje određenih snimljenih razgovora iz spisa predmeta /Partly Confidential Prosecution's Response to Krajišnik's Motion to Exclude Intercepted Communications/, 27. septembar 2002.

sнимале ih.²³⁵⁵ Dana 29. januara 2004., Vijeće je donijelo odluku kojom je odbilo zahtjev odbrane, pri čemu je, međutim, navelo da odbrana tokom suđenja može da uloži prigovor na prihvatanje presretnutih komunikacija na nekoj drugoj osnovi.²³⁵⁶

1219. *Prva grupa podnesaka u vezi s pravnom pomoći.* Dana 17. juna 2002., odbrana je Pretresnom vijeću III podnijela zahtjev u kojem je ustvrdila da sredstva koja joj je odobrio Sekretarijat nisu dovoljna za obavljanje zadataka odbrane. Vijeće je u vezi s tim zatražilo mišljenje od sekretara,²³⁵⁷ koji je naveo da su odbrani dodijeljena adekvatna sredstva.²³⁵⁸ Dana 5. jula 2002., optuženi je Pretresnom vijeću III lično podnio zahtjev u kojem je izjavio da obraćanjem Sekretarijatu nije uspio da riješi određene probleme koji utiču na kvalitet njegove odbrane, a posebno kad je u pitanju sastav njegovog tima odbrane.²³⁵⁹ Dana 12. jula 2002., ponovo je upućen poziv sekretaru da iznese svoje mišljenje.²³⁶⁰ Vijeće je 18. oktobra 2002. donijelo odluku kojom je odbilo zahtjev od 17. juna 2002. na osnovu toga što odbrana nije pokazala da postoji potreba za dodatnim sredstvima.²³⁶¹

1220. *Pretpretresni podnesci.* Tužilaštvo je 31. avgusta 2001. podnijelo svoj “provizorni” pretpretresni podnesak.²³⁶² Poslije toga, tačnije 2. maja 2002., uslijedio je pretpretresni podnesak tužilaštva, uz koji je priložen spisak sa 406 svjedoka.²³⁶³ Dana 14. oktobra 2002., odbrana je podnijela svoj pretpretresni podnesak.²³⁶⁴

1221. *Razdvajanje predmeta.* Dana 25. novembra 2002., zbog potvrdnog izjašnjenja dr Biljane Plavšić o krivici, Pretresno vijeće III je izdalo nalog da se dva predmeta iz zajedničke optužnice razdvoje. Usprkos razdvajanju predmeta, tekst Optužnice nije mijenjan.

1222. *Spisak svjedoka i dodjeljivanje predmeta Pretresnom vijeću I.* Istom odlukom kojom je riješilo da razdvoji predmete, Pretresno vijeće III je dopustilo tužilaštvu da u tekućem predmetu pozove najviše 119 svjedoka *viva voce* i najviše 178 svjedoka shodno pravilu 92bis. Tom odlukom je tužilaštvu dat rok da do 10. januara 2003. podnese konačan spisak svjedoka tužilaštva.²³⁶⁵

²³⁵⁵ Nalog da se pribave dodatne informacije o nekim presretnutim komunikacijama, 17. april 2003.; Odgovor tužilaštva na Nalog da se pribave dodatne informacije o nekim presretnutim komunikacijama, 24. april 2003.

²³⁵⁶ Odluka po zahtjevu odbrane da se isključi uvrštavanje u spis određenih snimljenih razgovora, 29. januar 2004.

²³⁵⁷ Zahtjev za odbacivanje Optužnice ili alternativni pravni lijek /Motion to Dismiss or for Alternative Relief/, 17. juni 2002.; Poziv Sekretarijatu da iznese svoje mišljenje u vezi sa Zahtjevom odbrane za odbacivanje Optužnice ili alternativni pravni lijek /Invitation to Registry to Comment on Defence Motion to Dismiss or for Alternative Relief/, 18. juni 2002.

²³⁵⁸ Mišljenje Sekretarijata shodno Pozivu Pretresnog vijeća da da svoje mišljenje u vezi sa Zahtjevom odbrane za odbacivanje Optužnice ili alternativni pravni lijek /Registry Comments on Trial Chamber’s Invitation to Comment on Defence Motion to Dismiss or for Alternative Relief/, 1. juli 2002.

²³⁵⁹ Zahtjev, 1. juli 2002.; vidi i pismo optuženog od 12. jula 2002.

²³⁶⁰ Poziv Sekretarijatu da da svoje mišljenje o podnesku optuženog, Momčila Krajišnika, u vezi sa sredstvima odbrane, 12. juli 2002.; Poziv Sekretarijatu da da svoje mišljenje o podnesku optuženog, Momčila Krajišnika, u vezi sa sredstvima odbrane /Registry Comments on Trial Chamber’s Invitation to Comment on Request of Accused Krajišnik Regarding his Defence Conditions/, 18. juli 2002.

²³⁶¹ Odluka po Drugom zahtjevu Momčila Krajišnika kojim se traži odbacivanje Optužnice ili alternativni pravni lijek, 18. oktobar 2002.

²³⁶² Provizorni pretpretresni podnesak tužilaštva /Prosecution’s Provisional Pre-trial Brief/, 31. avgust 2001.

²³⁶³ Zapečaćeni pretpretresni podnesak tužilaštva /Sealed Prosecution’s Pre-trial Brief/, 2. maj 2002.; Spisak svjedoka tužilaštva /Prosecution’s List of Witnesses/, 2. maj 2002.

²³⁶⁴ Pretpretresni podnesak Krajišnikove odbrane u skladu s pravilom 65ter (F) /The Krajišnik Defence Rule 65ter (F) Pre-trial Brief/, 14. oktobar 2002.

²³⁶⁵ Sporazum o izjašnjanju o krivici, s datumom od 14. septembra 2002., podnesen 30. septembra 2002.; Nalog o rasporedu, 25. novembar 2002.

1223. Predsjednik Međunarodnog suda je 28. novembra 2002. dodijelio tekući predmet Pretresnom vijeću I.²³⁶⁶ Dana 28. februara 2003., to Vijeće je donijelo odluku kojom je broj svjedoka tužilaštva smanjilo na 101 svjedoka *viva voce* i 168 svjedoka shodno pravilu 92*bis*.²³⁶⁷

1224. Dana 11. marta 2003., sudija Orije je imenovan za pretpretresnog sudiju u ovom predmetu.²³⁶⁸ Tužilaštvo je 21. marta 2003. podnijelo revidirani spisak svjedoka.²³⁶⁹ Dana 8. maja 2003., predsjednik Međunarodnog suda je u ovaj predmet rasporedio sudiju Canivella (sudiju *ad litem*), koji je zamijenio sudiju Liua.²³⁷⁰

1225. Tužilaštvo je 4. decembra 2003. podnijelo drugi revidirani spisak svjedoka. Na tom spisku su navedena 93 svjedoka *viva voce* i 168 svjedoka shodno pravilu 92*bis*; tužilaštvo je navelo da će kasnije navesti imena preostalih osam svjedoka *viva voce*.²³⁷¹

1226. *Zahtjev za izuzeće sudije*. Dana 14. januara 2003., odbrana je podnijela zahtjev za izuzeće sudije Oriea iz Pretresnog vijeća I na osnovu pravila 15(B) Pravilnika.²³⁷² Odbrana je kao razloge navela to što je taj sudija radio na predmetu *Tadić* kao subranilac, a da će Duško Tadić vjerovatno biti svjedok u tekućem predmetu.²³⁷³ Dana 22. januara 2003., sudija Liu je odbio taj zahtjev, zaključivši da “nema osnova za osporavanje činjenice da je sudija Orije u potpunosti sposoban da rasuđuje o meritumu ovog predmeta bez ikakvih predrasuda i na sasvim nepristran način.”²³⁷⁴

1227. *Rekonstrukcija tima odbrane*. Sekretar je 2. maja 2003. donio odluku kojom je povukao g. Brashicha kao glavnog branioca optuženog i rasporedio ga kao pravnog konsultanta na period od tri mjeseca.²³⁷⁵ Ta odluka je bila reakcija na nalog suda iz Sjedinjenih Država od 1. aprila 2003., kojim se g. Brashichu obavljanje advokatske prakse suspenduje na period od godinu dana, počev od 1. maja 2003. Zbog toga je početak suđenja, zakazan za 12. maj 2003.,²³⁷⁶ odložen.

1228. Dana 30. jula 2003., sekretar je donio odluku kojom je za glavnog branioca optuženom dodijelio g. Nicholasa Stewarta.²³⁷⁷ Shodno zahtjevu koji je g. Stewart podnio 15. avgusta 2003., sekretar je 16. septembra 2003. za subranioca optuženom dodijelio gđu Chrissu Loukas.²³⁷⁸

²³⁶⁶ Nalog predsjednika kojim se predmet dodjeljuje pretresnom vijeću, 28. novembar 2002.

²³⁶⁷ Odluka po zahtjevima optužbe za formalno primanje na znanje činjenica o kojima je presuđeno, te za prihvatanje pismenih izjava za svjedoka na osnovu pravila 92*bis*, 28. februar 2003.

²³⁶⁸ Odluka o imenovanju pretpretresnog sudije /Decision to Designate a Pre-trial Judge/, 11. mart 2003.

²³⁶⁹ Zahtjev tužilaštva za produženje roka za podnošenje skraćenog spiska svjedoka /Prosecution’s Motion to Request an Extension of Time for Submitting a Reduced Witness List/, 12. mart 2003.; Odluka kojom se produžava rok za podnošenje skraćenog spiska svjedoka /Decision to Extend Time for Submission of a Reduced Witness List/, 17. mart 2003.; Podnesak s revidiranim spiskom svjedoka tužilaštva /Submission of the Prosecution’s Revised List of Witnesses/, 21. mart 2003.

²³⁷⁰ Nalog kojim se sudija *ad litem* raspoređuje u predmet pred pretresnim vijećem /Order Assigning Ad Litem Judge to a Case Before a Trial Chamber/, 8. maj 2003.

²³⁷¹ Podnesak s drugim revidiranim spiskom svjedoka tužilaštva /Submission of Prosecution’s Second Revised List of Witnesses/, 4. decembar 2003.

²³⁷² Zahtjev upućen predsjedavajućem sudiji za izuzeće jednog sudije u skladu s pravilom 15(B) /Application to the Presiding Judge Pursuant to Rule 15(B) for the Withdrawal of a Judge/, 14. januar 2003.

²³⁷³ Zahtjev upućen predsjedavajućem sudiji za izuzeće jednog sudije u skladu s pravilom 15(B) /Application to the Presiding Judge Pursuant to Rule 15(B) for the Withdrawal of a Judge/, 14. januar 2003.

²³⁷⁴ Odluka po Zahtjevu odbrane za izuzeće jednog sudije sa suđenja, 22. januar 2003.

²³⁷⁵ Odluka sekretara, 2. maj 2003.

²³⁷⁶ T. 89.

²³⁷⁷ Odluka sekretara, 30. juli 2003.

²³⁷⁸ Odluka sekretara kojom se gđa Chrissa Loukas dodjeljuje optuženom kao subranilac, 18. septembar 2003.

1229. *Druga grupa podnesaka u vezi s pravnom pomoći.* Dana 12. juna 2003., sekretar je donio odluku u vezi s imovnim stanjem optuženog i stepenom pravne pomoći na koju ima pravo tokom suđenja. Ta odluka je zasnovana na istrazi o sredstavima kojima optuženi raspolaže. U svojoj izjavi o imovnom stanju, optuženi je naveo da je “slabog” imovnog stanja, tvrdeći da ima pravo na punu pravnu pomoć. Sekretar je utvrdio da je optuženi samo djelimično slabog imovnog stanja. Odlučeno je da optuženi djelimično snosi troškove svoje odbrane u mjesečnom iznosu od USD 12.970 tokom perioda od 48 mjeseci, koliko se očekivalo da će suđenje trajati.²³⁷⁹

1230. Dana 8. jula 2003., optuženi je lično Vijeću podnio zahtjev za preispitivanje odluke sekretara, ustvrdivši da je izvještaj o istrazi o njegovom imovnom stanju, na kojem je ona zasnovana, netačan.²³⁸⁰ Dana 15. jula 2003., podnesen je prijevod na engleski jednog dugačkog i detaljnog dokumenta kao dodatak tom zahtjevu od 8. jula.²³⁸¹ Dana 19. septembra 2003., Sekretarijat je odgovorio napravivši šest ustupaka u pogledu vrijednosti sredstava kojima raspolaže optuženi i mjesečnih prihoda njegovog domaćinstva. Na osnovu tih ustupaka, procijenjeni doprinos optuženog za pokrivanje troškova svoje odbrane smanjen je na mjesečni iznos od USD 10.912.²³⁸²

1231. Vijeće je 4. novembra 2003. primilo repliku optuženog na odgovor sekretara.²³⁸³ Sekretar i optuženi, kojeg je tada zastupao g. Stewart, iznijeli su 19. novembra 2003. usmene argumente o tom pitanju. Dana 10. decembra 2003., Vijeće je primilo dodatni memorandum optuženog s obrazloženjem.²³⁸⁴

1232. Vijeće je 20. januara 2004. donijelo odluku u kojoj je konstatovalo da je nekoliko sekretarovih proračuna bilo pogrešno ili zasnovano na nerazumnim pretpostavkama. Vijeće je poništilo sekretarovu odluku i postavilo zahtjev da sekretar tu odluku ponovo razmotri u svjetlu nalaza Vijeća, uključujući činjenicu da prilikom procjenjivanja sredstava kojima raspolaže optuženi nisu uzeti u obzir troškovi posjeta njegove porodice.²³⁸⁵

1233. Dana 3. februara 2004., sekretar je donio novu odluku rukovodeći se nalazima Vijeća u svakom pogledu osim u pogledu sugestije Vijeća u vezi s troškovima porodičnih posjeta. Prema toj odluci sekretara, udio optuženog u troškovima svoje odbrane procijenjen je na mjesečni iznos od USD 9.589, tokom perioda od 30 mjeseci (očekivano trajanje suđenja je revidirano).²³⁸⁶

1234. Dana 19. februara 2004., odbrana je ponovo tražila od Vijeća da preispita odluku sekretara, ovaj put u vezi s pitanjem troškova porodičnih posjeta.²³⁸⁷ Vijeće je 14. maja

²³⁷⁹ Odluka sekretara na osnovu člana 18(A)(ii) Uputstva o dodjeli branioca po službenoj dužnosti, 12. juni 2006.

²³⁸⁰ Zahtjev za izdavanje naloga za poništavanje određene odluke sekretara iz mjeseca juna u skladu s odredbama članova 13 i 18 Uputstva o dodjeli branioca po službenoj dužnosti, 8. juli 2003.

²³⁸¹ Prigovor na Odluku sekretara na osnovu člana 18(II) Uputstva o dodjeli advokata po službenoj dužnosti, 15. juli 2003.

²³⁸² Povjerljivi Odgovor Sekretarijata po Prigovoru optuženog na odluku sekretara na osnovu člana 18(II) Uputstva o dodjeli branioca po službenoj dužnosti, 19. septembar 2003.

²³⁸³ Pismo optuženog od 26. oktobra 2003.

²³⁸⁴ Dodatak [od strane optuženog] Prigovoru od 19. septembra 2003., 10. decembar 2003.

²³⁸⁵ Odluka po zahtjevu odbrane da se izda nalog o ukidanju odluke sekretara kojom se Momčila Krajišnika proglašava djelimično slabog imovnog stanja u svrhu dodjeljivanja pravne pomoći, 20. januar 2004.

²³⁸⁶ Djelimično povjerljiva odluka zamjenika sekretara da optuženi mora davati doprinos pokrivanju troškova svoje odbrane u vidu određenog mjesečnog iznosa u USD tokom perioda od 30 mjeseci, 4. februar 2004.

²³⁸⁷ Žalba odbrane na Odluku zamjenika sekretara od 3. februara 2004. u vezi s doprinosom optuženog pokrivanju troškova njegove odbrane /Defence Appeal to the Deputy Registrar’s Decision Dated 3 February 2004 Relating to the Contribution of the Accused to the Cost of his Defence/, 19. februar 2004.; Povjerljivi odgovor Sekretarijata na Žalbu odbrane na Odluku zamjenika sekretara od 3. februara 2004. u vezi s doprinosom optuženog pokrivanju troškova njegove odbrane /Confidential Registry Response to the Defence Appeal to the Deputy Registrar’s Decision Dated 3 February

2004. uputilo sekretara da ponovo razmotri osporavanu odluku u svjetlu preporuke Vijeća od 20. januara 2004.²³⁸⁸ Zamjenik sekretara je 30. jula 2004. potvrdio svoju odluku od 3. februara 2004., uglavnom na osnovu toga što troškove porodičnih posjeta nije snosio lično optuženi, nego su oni pokriveni iz doprinosa trećih strana. Dana 3. avgusta 2004., odbrana je zatražila preispitivanje te odluke zamjenika sekretara, iznijevši kao glavnu osnovu za to tvrdnju da zamjenik sekretara nije ispravno procijenio pristup optuženog izvorima prihoda potrebnim za pokrivanje troškova posjeta članova njegove porodice.²³⁸⁹ Dana 1. septembra 2004., Vijeće je odbilo taj zahtjev, izjavivši da odbrana nije pokazala da je zamjenik sekretara prilikom primjene svojih diskrecionih ovlaštenja postupio nerazumno, ili da je svoju odluku zasnovao na irelevantnom materijalu ili da relevantni materijal nije uzeo u obzir.²³⁹⁰

1235. *Početak suđenja.* Zbog stepena pripremljenosti novog tima odbrane bilo je nužno odgoditi početak suđenja do 2. februara 2004. Rasporedom suđenja bilo je predviđeno i 30 dana sudskog odmora u periodu od 2. februara do 12. aprila 2004., tokom kojeg je sud zasjedao samo 18 dana.

1236. *Ispitivanje mogućnosti postizanja sporazuma o činjenicama.* U aprilu 2004. godine, strane su, uz podsticaj Vijeća, počele da ispituju mogućnost proširenja njihovog sporazuma o činjenicama i drugim pitanjima od značaja za Optužnicu. Vijeće je u tu svrhu naložilo odgodu suđenja na period od četiri sedmice (od kraja aprila do kraja maja). Na osnovu pozitivnih izvještaja obiju strana, Vijeće je odobrilo još jednu odgodu suđenja, i to od kraja juna nadalje; ta odgoda je trajala do 12. jula 2004., kada je odbrana obavijestila Vijeće da je donijela odluku da prekine pregovore o sporazumu. Takođe je obznanila da tokom procesa pregovaranja nije postignut konačan sporazum ni o jednoj činjenici.

1237. *Zahtjev odbrane za odgodu suđenja.* Dana 14. jula 2004., odbrana je podnijela zahtjev za odgodu suđenja do 4. oktobra 2004., kako bi imala više vremena da se pripremi.²³⁹¹ Vijeće je 16. jula 2004. usmenom odlukom odbilo taj zahtjev,²³⁹² a pismeno obrazloženje dalo je 21. septembra 2004.²³⁹³

1238. *Smanjenje broja svjedoka na koje se primjenjuje pravilo 92bis.* Vijeće je 19. jula 2004. izdalo nalog tužilaštvu kojim je očekivani broj svjedoka o bazi zločina na koje se primjenjuje pravilo 92bis smanjilo na 61. U vrijeme kad je izdat taj nalog, u dokaze su već bile uvrštene izjave 33 takva svjedoka. Tako je tim nalogom stvorena gornja granica od 94 svjedoka tužilaštva o bazi zločina na koje se primjenjuje pravilo 92bis (čime je ukupni broj takvih svjedoka smanjen za oko 54). Vijeće je obrazložilo da je to smanjenje bilo nužno zbog vremena koje se trošilo na proces prihvatanja materijala u skladu s pravilom 92bis, što je za posljedicu imalo neopravdano produženje suđenja.

2004 Relating to the Contribution of the Accused to the Cost of his Defence/, 5. mart 2004.; Zahtjev odbrane za produženje roka /Defence Motion for Extension of Time/, 19. mart 2004.; Povjerljiva replika odbrane na odgovor Sekretarijata na Žalbu odbrane na Odluku zamjenika sekretara od 3. februara 2004. u vezi s doprinosom optuženog pokrivanju troškova njegove odbrane /Confidential Defence Reply to the Registry Response to the Defence Appeal to the Deputy Registrar's Decision Dated 3 February 2004 Relating to the Contribution of the Accused to the Costs of His Defence/, 23. mart 2004.

²³⁸⁸ Odluka po Zahtjevu odbrane da se izda nalog kojim se djelimično ukida Odluka zamjenika sekretara od 3. februara 2004. godine, 14. maj 2004.

²³⁸⁹ Zahtjev odbrane za preispitivanje Odluke Sekretarijata od 30. jula 2004. /Defence Motion for Review of the Registry's Decision of 30 July 2004/, 3. avgust 2004.

²³⁹⁰ Odluka po Zahtjevu odbrane za preispitivanje Odluke zamjenika sekretara od 30. jula 2004., 1. septembar 2004.

²³⁹¹ Zahtjev odbrane za odgodu glavnog pretresa /Defence Motion for Adjournment/, 14. juli 2004.

²³⁹² T. 4515.

²³⁹³ Odluka po Zahtjevu odbrane za odgodu glavnog pretresa (pismeno obrazloženje), 21. septembar 2004.

1239. *Zahtjev optuženog za vođenje dodatnog unakrsnog ispitivanja.* Dana 20. septembra 2004., optuženi je usmeno tražio od Vijeća da mu dozvoli da unakrsno ispitivanje koje je vodio njegov branilac dopuni tako što će sam postaviti dodatna pitanja svjedoku nakon što je njegov branilac već završio unakrsno ispitivanje tog svjedoka.²³⁹⁴ Vijeće je 21. septembra 2004., odbivši taj zahtjev, izjavilo da jedna od posljedica izbora optuženog da ga zastupa branilac, umjesto da zastupa sam sebe, jeste to da se braniocu mora dopustiti da on vodi odbranu na suđenju. Podjela rada bi značila opasnost od stvaranja pometnje u izvođenju dokaza odbrane. Vijeće je uzelo u obzir i neiskustvo optuženog u sudskoj proceduri. Međutim, Vijeće je dopustilo mogućnost da će, u izuzetnim okolnostima, razmotriti zahtjev optuženog kojim se odstupa od gorenavedenog pravila, pod uslovom da on pokaže da za to postoji valjan razlog.²³⁹⁵

1240. *Povlačenje sudije El Mahdija i imenovanje sudije Hanoteaua.* Na pretresu održanom 10. decembra 2004., sudija El Mahdi je objavio svoju odluku da se 14. januara 2005. povuče iz ovog predmeta, obrazloživši to činjenicom da mu mandat sudije izabranog od strane Generalne skupštine UN-a ističe prije očekivanog završetka suđenja u ovom predmetu. U skladu s pravilom 15bis (C) Pravilnika, predsjedavajući sudija je pozvao optuženog da se izjasni da li se slaže s tim da se suđenje nastavi s drugim sudijom kao zamjenom.²³⁹⁶ Dana 14. decembra 2004., optuženi je, preko svog branioca, iznio svoj stav da želi ponavljanje pretresa. Sljedećeg dana, sudije Orié i Martín Canivell saslušale su argumente strana o ovom pitanju. Ta dvojica sudija su 16. decembra 2004. u skladu s pravilom 15bis (D) donijela odluku da nastave suđenje sa sudijom koji će biti imenovan kao zamjena.²³⁹⁷

1241. Dana 25. januara 2005., predsjednik je izmijenio sastav Pretresnog vijeća, u koje je umjesto sudije El Mahdija imenovan sudija Claude Hanoteau. Sudija Hanoteau je 25. februara 2005. potvrdio da se upoznao sa spisom postupka, kao što zahtijeva pravilo 15bis (D) Pravilnika. Suđenje je nastavljeno istog dana.²³⁹⁸

1242. *Drugi zahtjev odbrane za odgodu glavnog pretresa.* Odbrana je 22. februara 2005. podnijela Drugi zahtjev za odgodu glavnog pretresa. Odbrana je zatražila da se pretres odgodi na šest mjeseci kako bi joj se dalo više vremena za pripremu. Vijeće je odbilo taj zahtjev, zaključivši da se mjerodavni kriterij sastoji u tome da se prilikom utvrđivanja da li je suđenje bilo pravično u obzir uzima cjelokupni postupak, što znači ne samo vrijeme i uslovi koji su dodijeljeni onom timu odbrane optuženog koji je posljednji imenovan, nego i, normalno, vrijeme i uslovi koji su dodijeljeni tom optuženom od samog početka predmeta.²³⁹⁹ Vijeće je konstatovalo da su, posmatrano iz te perspektive, optuženom dodijeljeni adekvatno vrijeme i uslovi, te da će Vijeće stalnim nadzorom osigurati da tempo kojim se odvija postupak ne ugrozi pravičnost suđenja. Žalbeno vijeće je 25. aprila 2005. odbilo žalbu odbrane na tu odluku Vijeća.²⁴⁰⁰

1243. *Opšti nalog o rasporedu.* Dana 26. aprila 2005., Vijeće je izdalo nalog o rasporedu za ostatak suđenja, uključujući i izricanje presude.²⁴⁰¹ Tim nalogom je predviđeno, pored ostalog, da tužilaštvo završi izvođenje svojih dokaza 22. jula 2005., da odbrana završi

²³⁹⁴ T. 5621-2.

²³⁹⁵ T. 5745-6.

²³⁹⁶ T. 9481-6.

²³⁹⁷ Odluka na osnovu pravila 15 bis (D), 16. decembar 2004.

²³⁹⁸ Izjava sudije Hanoteaua u kojoj on potvrđuje da se upoznao sa spisom predmeta, 25. februar 2005.

²³⁹⁹ Odluka po (drugom) zahtjevu odbrane za odgodu glavnog pretresa, 4. mart 2005.

²⁴⁰⁰ Odluka po interlokutornoj žalbi na odluku po Drugom zahtjevu odbrane za odgodu glavnog pretresa, 25. april 2005.

²⁴⁰¹ Nalog o rasporedu (za razdoblje od aprila 2005. do donošenja presude), 26. april 2005.

izvođenje svojih dokaza 10. marta 2006., te da presuda bude donesena 28. aprila 2006. ili ranije. Tužilaštvo je završilo izvođenje dokaza na dan predviđen tim rasporedom, ali se naknadno ukazala potreba da se izmijene neki drugi rokovi iz rasporeda, i to iz dolje navedenih razloga.

1244. *Odluka o samozastupanju*. Dana 24. maja 2005., optuženi je objavio da želi da se sam zastupa u svim postupcima pred Međunarodnim sudom. Vijeće je 22. jula 2005. donijelo usmenu odluku kojom je odbilo zahtjev optuženog za samozastupanje.²⁴⁰² Dana 18. avgusta 2005., Vijeće je dalo pismeno obrazloženje te odluke, u kojem je navelo da je zahtjev optuženog bio u cijelosti dvosmislen.²⁴⁰³ Vijeće je dodalo da bi u načelu odbilo taj zahtjev čak i da nije bio dvosmislen. Razlog je ležao u tome što, usprkos činjenici da optuženi, prema jurisprudenciji ovog Međunarodnog suda, prije početka suđenja ima pretpostavljeno pravo na samozastupanje, stvarno korištenje tog prava, ako se optuženi na njega pozove nakon što je suđenje već počelo, zavisi od javnog interesa efikasnog provođenja pravde. Vijeće ima široka diskreciona ovlaštenja da odbije zahtjev optuženog da se brani bez zastupnika ako je taj zahtjev podnesen usred suđenja i ako može ozbiljno da poremeti suđenje.

1245. *Učešće optuženog u ispitivanju svjedoka*. Nakon što je optuženi 24. maja 2005. zatražio da se sam zastupa, Vijeće je 26. maja 2005. donijelo provizornu odluku da branilac bez prekida nastavi da zastupa optuženog dok se pitanje pravnog zastupanja konačno ne riješi. U skladu s tom provizornom odlukom, napravljen je ustupak u odnosu na uobičajeni režim i optuženom je dozvoljeno da svojim pitanjima upućenim svjedocima dopuni unakrsno ispitivanje koje vodi njegov branilac.²⁴⁰⁴

1246. U konačnoj odluci Vijeća o pitanju pravnog zastupanja, donesenoj 18. avgusta 2005., nije dalje razmatrana uloga optuženog u ispitivanju svjedoka. Vijeće se tom pitanju vratilo 28. septembra 2005., kada je dalo smjernice o izvođenju dokaza odbrane.²⁴⁰⁵ Vijeće je proširilo praksu započetu provizornom odlukom od 26. maja 2005., dopustivši optuženom ograničenu ulogu u dopunjavanju glavnog ispitivanja od strane njegovog branioca, pod nadzorom Vijeća.

1247. *Smjernice u vezi s postupkom u skladu s pravilom 98bis*. Odbrana je 27. aprila 2005. izrazila zabrinutost u vezi s tim da rok za podnošenje eventualnih podnesaka odbrane u skladu s pravilom 98bis, postavljen u Nalogu o rasporedu od 26. aprila 2005., pada preblizu završetku ljetnog sudskog odmora, zbog čega bi članovima tima odbrane ostalo malo vremena za godišnji odmor. Dana 17. maja 2005., Vijeće je u svojim usmenim smjernicama o postupku u skladu s pravilom 98bis²⁴⁰⁶ objasnilo da je taj postupak izmijenjen 2004. godine tako da više ne zahtijeva tako intenzivan rad kao nekad. Vijeće je izjavilo da neće prihvatiti pismene podneske u vezi s prijedlogom u skladu s pravilom 98bis, nego da odbrana mora iznijeti usmene argumente. Vijeće je posavjetovalo tim odbrane da sve eventualne podneske koje namjerava podnijeti u skladu s pravilom 98bis dovrši do svjedočenja posljednjeg svjedoka tužilaštva.

1248. *Odluka po prijedlogu u skladu s pravilom 98bis*. Dana 16. avgusta 2005., odbrana je u skladu s pravilom 98bis zatražila donošenje oslobađajuće presude.²⁴⁰⁷ Odbrana je

²⁴⁰² T. 17048.

²⁴⁰³ Obrazloženje usmene odluke kojom se odbacuje zahtjev gospodina Krajišnika za samozastupanje, 18. avgust 2005.

²⁴⁰⁴ T. 13415-17, 13439-40.

²⁴⁰⁵ T. 17205.

²⁴⁰⁶ T. 13087.

²⁴⁰⁷ T. 17063-17080.

iznijela uopštenu tvrdnju da nijedan navod protiv optuženog nije dokazan,²⁴⁰⁸ te konkretnu tvrdnju da nije bilo dovoljno dokaza u prilog navodu da je izvršen genocid nad bosanskim Hrvatima.²⁴⁰⁹ Pored toga, odbrana je ustvrdila da je izmjenom pravila 98bis od 8. decembra 2004., kojom je taj postupak postao usmeni, nanesena šteta pravima optuženog jer taj postupak više ne dopušta sveobuhvatan pregled svih navoda koje sadrži Optužnica.²⁴¹⁰ Dana 19. avgusta 2005., Vijeće je donijelo usmenu odluku kojom je u cijelosti odbilo prijedlog odbrane.²⁴¹¹ Budući da odbrana nije uložila nikakav preliminarni zahtjev u vezi s iscrpnošću svojih prijedloga u skladu s pravilom 98bis, tvrdnja da je sveobuhvatan pregled onemogućen izmjenom pravila jeste puka pretpostavka.²⁴¹² Stoga odbrana nije pokazala postojanje ikakve stvarne štete. Što se tiče suštine prijedloga odbrane, Vijeće je bilo mišljenja da je protiv optuženog u vezi sa svih osam tačaka Optužnice izvedeno dovoljno dokaza na koje bi on morao da odgovori, te, konkretnije, da je za potrebe pravila 98bis bilo dovoljno dokaza za konstataciju da je genocid izvršen i nad bosanskim Muslimanima i nad bosanskim Hrvatima.²⁴¹³

1249. *Konferencija u vezi s pravilom 65ter i nalog za izmjenu rasporeda suđenja.* Dana 23. avgusta 2005., održana je konferencija u vezi s pravilom 65ter kako bi se utvrdio rok u kojem odbrana treba da ispuni svoje obaveze iz pravila 65 (G). U neformalnom iznošenju argumenata branilac je izjavio da odbrana nije u poziciji da počne s izvođenjem svojih dokaza 12. septembra 2005., kako je bilo predviđeno nalogom o rasporedu od 26. aprila 2005. Dana 26 avgusta 2005., Vijeće je izdalo nalog za izmjenu rasporeda suđenja kojim je početak izvođenja dokaza odbrane odgodilo za 3. oktobar 2006. i u kojem je navelo da to pravno sredstvo koje spada u okvir diskrecionih ovlaštenja Vijeća u ovom slučaju nije zasnovano na pokazivanju valjanog razloga od strane odbrane.²⁴¹⁴ Istim nalogom je od odbrane zahtijevano da ispuni svoje obaveze iz pravila 65ter (G) i dostavi tražene informacije najkasnije 26. septembra 2005. Dana 26. septembra 2005., odbrana je podnijela zahtjev za produženje roka za dostavljanje materijala u skladu s pravilom 65 (G).²⁴¹⁵ Vijeće je 28. septembra odbilo taj zahtjev.²⁴¹⁶ Tom odlukom je predviđeno da se konferencija uoči izvođenja dokaza odbrane u skladu s pravilom 73ter održi 6. oktobra 2005., a da izvođenje dokaza odbrane počne 10. oktobra 2005.

1250. *Početak izvođenja dokaza odbrane.* Dana 4. oktobra 2005., odbrana je u skladu s pravilom 65 (G) podnijela spisak svjedoka. U skladu s pravilom 73ter, konferencija uoči izvođenja dokaza odbrane je održana 6. oktobra 2005., kako je i naloženo.²⁴¹⁷ Izvođenje dokaza odbrane počelo je 10. oktobra 2005.

1251. *Žalba odbrane na odluku u vezi s pravilom 98bis.* Odbrana je 16. septembra 2005. pokušala da se direktno Žalbenom vijeću žali na odluku Vijeća u vezi s pravilom 98bis.²⁴¹⁸ Žalbeno vijeće je 4. oktobra 2005. iznijelo stav da odbrana ne može uložiti žalbu na odluku u vezi s pravilom 98bis bez prethodnog odobrenja Pretresnog vijeća.²⁴¹⁹ Dana 6. oktobra 2005., odbrana je podnijela zahtjev za produženje roka za podnošenje zahtjeva za

²⁴⁰⁸ T. 17063.

²⁴⁰⁹ T. 17069.

²⁴¹⁰ T. 17063, 17066-7.

²⁴¹¹ T. 17112-32.

²⁴¹² T. 17114.

²⁴¹³ T. 17131-2.

²⁴¹⁴ Nalog na osnovu pravila 65ter (G) i izmjena rasporeda u skladu s tim nalogom, 26. avgust 2005.

²⁴¹⁵ Zahtjev odbrane za produženje roka /Defence Motion for Extension of Time/, 26 septembar 2005.

²⁴¹⁶ Odluka po zahtjevu odbrane za daljnje odlaganje početka izvođenja dokaza odbrane, 28. septembar 2005.

²⁴¹⁷ T. 17218.

²⁴¹⁸ Žalba na odluku u vezi s pravilom 98bis /Appeal Against Judgment Pursuant to Rule 98bis/, 16. septembar 2005.

²⁴¹⁹ Odluka po Žalbi na Odluku u vezi s pravilom 98 bis, 4. oktobar 2005.

odobrenje ulaganja žalbe na odluku u vezi s pravilom 98bis, zajedno sa samim zahtjevom za odobrenje.²⁴²⁰ Pretresno vijeće je 12. oktobra 2005. odbilo te zahtjeve.²⁴²¹

1252. *Produženje roka za završetak izvođenja dokaza odbrane.* Vijeće je 18. novembra 2005. po drugi put izmijenilo svoj nalog o rasporedu od 26. aprila 2005. Tom izmjenom, Vijeće je odgodilo datum za završetak izvođenja dokaza odbrane za sedam sedmica, pomjerivši ga sa 10. marta 2006. na 28. april 2006., pri čemu je kao razlog navelo teškoće u pripremi i izvođenju dokaza s kojima se suočava odbrana. Vijeće je primijetilo da podnesci odbrane u skladu s pravilom 65ter (G) nisu u dovoljnoj mjeri detaljni da bi omogućili Vijeću da fazu predmeta u kojoj odbrana izvodi svoje dokaze planira na način predviđen pravilom 73ter (B) i (C). S obzirom na tu situaciju, odbrani je, umjesto toga, odobren ograničeni period u kojem može da pozove svoje najvažnije svjedoke, pri čemu je ona taj period mogla da koristi uglavnom po svom slobodnom nahođenju i pod nadzorom Vijeća, a pod uslovom da obavijest o svom rasporedu, kako se on bude razvijao, dostavlja dvije sedmice unaprijed. Vijeće je navelo da se produženje roka od sedam sedmica smatra konačnim, osim u slučaju da dođe do izuzetnih okolnosti. Zahtjev odbrane za odobrenje da uloži žalbu na uslov postojanja "izuzetnih okolnosti" koji je postavilo Vijeće je odbijen.

1253. Dana 27. februara 2006., Vijeće je odbrani odobrilo 20 dana za glavno ispitivanje njenog posljednjeg svjedoka, Momčila Krajišnika. Nakon nekoliko odgađanja, optuženi je počeo da svjedoči 25. aprila 2006. Vijeće je 19. maja 2006. odobrilo još jedan dan za glavno ispitivanje kako bi se nadoknadilo vrijeme koje je potrošeno na proceduralna pitanja.²⁴²² Dana 22. maja 2006., odbrana je zatražila tri dodatna dana za glavno ispitivanje svjedoka,²⁴²³ što je Vijeće odbilo 23. maja 2006.²⁴²⁴

1254. *Zahtjev za izuzeće sudije Canivella.* Dana 10. aprila 2006., Savjet bezbjednosti UN-a je usvojio Rezoluciju 1668/2006 kojom je riješeno da sudija Canivell može da nastavi da zasjeda kao član Vijeća dok se ovaj predmet ne završi, usprkos činjenici da će time njegova služba na Međunarodnom sudu trajati duže od tri godine, što je period propisan članom 13ter (2) Statuta.²⁴²⁵ Dana 16. maja 2006., odbrana je podnijela zahtjev kojim je osporila valjanost Rezolucije 1668 i njenu primjenu od strane Međunarodnog suda, ustvrdivši da je time narušeno pravo optuženog da mu se sudi samo u skladu s odredbama Statuta.²⁴²⁶ Vijeće je 16. juna 2006. donijelo odluku da produženjem mandata sudije Canivella nisu narušeni nezavisnost, nepristranost ni pravosudna funkcija Međunarodnog suda. Vijeće je tu Rezoluciju okvalifikovalo kao jedan administrativni akt koji Vijeću omogućava da ovaj predmet privede kraju bez nepotrebnog odlaganja i odbilo je zahtjev

²⁴²⁰ Zahtjev odbrane za produženje roka shodno pravilu 127 u svrhu podnošenja zahtjeva u skladu s pravilom 73(B) za odobrenje da uloži žalbu na Odluku u vezi s pravilom 98bis i Zahtjev za odobrenje /Defence Motion for Extension of Time Pursuant to Rule 127 to Apply for Certification Pursuant to Rule 73(B) to Appeal Against Rule 98bis Decision and Application for Certification/, 6. oktobar 2005.

²⁴²¹ T. 17586.

²⁴²² E-mail upućen stranama 19. maja 2006., koji je u potpunosti citiran u Zahtjevu odbrane za izdavanje naloga kojim će se pravično regulisati raspored, priprema i izvođenje dokaza g. Krajišnika i omogućiti stranama da se izjasne prije nego što Vijeće donese sudske odluke /Defence application for orders dealing fairly with the timetable, preparation and presentation of Mr Krajišnik's evidence and allowing the opportunity of submission by the parties before the Trial Chamber makes judicial decisions/, 22. maj 2006.

²⁴²³ Zahtjev odbrane, 22. maj 2006.

²⁴²⁴ T. 24599-604.

²⁴²⁵ S/RES/1668 (2006), 10. april 2006.; Žurnal Ujedinjenih nacija /Journal of the United Nations/, br. 2006/72 (14. april 2006.), str. 9.

²⁴²⁶ Zahtjev odbrane za donošenje odluke da časni sudija Canivell ne može dalje postupati u ovom predmetu, 16. maj 2006.

odbrane.²⁴²⁷ Dana 23. juna 2006., Vijeće je odobrilo molbu odbrane za odobrenje za ulaganje žalbe.²⁴²⁸ Žalbeno vijeće je 18. septembra 2006. odbilo žalbu odbrane, riješivši da se Rezolucija 1668 odnosi na administrativna pitanja i da ne ometa vršenje pravosudne funkcije Međunarodnog suda. Dodalo je da bi se sprečavanjem sudije Canivella da zasjeda u ovom predmetu do završetka suđenja, zapravo, nanijela šteta pravima optuženog.²⁴²⁹

1255. *Procedura pozivanja i ispitivanja svjedoka Vijeća.* Dana 30. marta 2006., Vijeće je objavilo da će pozvati svoje svjedoke u skladu s pravilom 98 Pravilnika.²⁴³⁰ Vijeće je pripremlilo proceduru za pozivanje i ispitivanje svjedoka Vijeća.²⁴³¹ Strane su pozvane da predlože izmjenjene nacrt procedure. Procedura je finalizirana 24. aprila 2006.²⁴³² Prema toj proceduri, Vijeće je trebalo da donese konačnu odluku o tome da li da pozove osobe da svjedoče kao svjedoci Vijeća po završetku izvođenja dokaza odbrane. Vijeće je trebalo da preko svojih pravnika stupi u vezu s takvim osobama, obavi preliminarne razgovore s njima, prikupi izjave svjedoka na osnovu tih preliminarne razgovora, te dostavi stranama te izjave svjedoka.²⁴³³ Vijeće je 11. aprila 2006. objavilo imena četiri potencijalna svjedoka Vijeća, a to su bili Bogdan Subotić, Velibor Ostojić, Biljana Plavšić i Branko Đerić.²⁴³⁴ Vijeće je pozvalo i dva svjedoka o bazi zločina, Amina Delića i Emira Purića.

1256. Vijeće je u nekoliko navrata bezuspješno pokušalo da stupi u vezu s Brankom Đerićem i na kraju je moralo da mu uputi sudski poziv pod prijetnjom kazne da se pojavi kao svjedok pred Vijećem. Budući da se Đerić nije odazvao tom pozivu pod prijetnjom kazne, Vijeće je izdalo nalog umjesto optužnice za nepoštovanje Suda, poslije čega je Đerić sarađivao s Međunarodnim sudom.²⁴³⁵ Vijeće je povuklo optužnicu.²⁴³⁶

1257. Velibor Ostojić i Biljana Plavšić su odbili da dobrovoljno svjedoče, pa im je stoga upućen poziv pod prijetnjom kazne.²⁴³⁷

1258. *Završni podnesci i završna riječ.* Vijeće je 11. avgusta 2006. odbilo zahtjev tužilaštva za dopuštenje da prekorači broj riječi za završne podneske i umjesto propisanih 60.000 riječi upotrijebi 125.000.²⁴³⁸ Predmet je okončan 14. jula 2006. i obje strane su

²⁴²⁷ Odluka po zahtjevu odbrane za donošenje odluke da časni sudija Canivell ne može dalje postupati u ovom predmetu, 16. juni 2006.

²⁴²⁸ Molba odbrane za odobrenje za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća od 16. juna 2006. godine, 22. juni 2006.; Odluka po Molbi odbrane za odobrenje za ulaganje žalbe na odluku Pretresnog vijeća od 16. juna 2006. godine, 23. juni 2006. godine.

²⁴²⁹ Odluka [Žalbenog vijeća] po Krajišnikovoj Žalbi na Odluku Pretresnog vijeća kojom se odbija Zahtjev odbrane za donošenje odluke da sudija Canivell ne može dalje postupati u ovom predmetu, 15. septembar 2006.

²⁴³⁰ T. 22233.

²⁴³¹ Procedura za pozivanje i ispitivanje svjedoka vijeća, 7. april 2006.

²⁴³² Odluka o konačnoj proceduri za pozivanje i ispitivanje svjedoka vijeća; odluka i nalozi o nekoliko pitanja vezanih za dokaze i proceduru /Decision on the finalized procedure on calling and examining Chamber witnesses; decision and orders on several evidentiary and procedural matters/, 24. april 2006.

²⁴³³ Procedura za pozivanje svjedoka, Prilog.

²⁴³⁴ T. 22938.

²⁴³⁵ Pismo upućeno Đeriću, 11. maj 2006.; Zahtjev vladi Bosne i Hercegovine koji se odnosi na prof. Branka Đerića /State cooperation request/, 17. maj 2006.; Pismo upućeno Đeriću, 17. maj 2006.; e-mail Matiasa Hellmana, 2. juni 2006.; Nalog *subpoena ad testificandum*, 8. juni 2006.; Zahtjev vladi Bosne i Hercegovine za uručenje i izvršenje naloga *subpoena*, 8. juni 2006.; Nalog umjesto optužnice protiv Branka Đerića za nepoštovanje suda /Order in lieu of indictment on contempt concerning Branko Đerić/, 27. juni 2006.; Nalog za hapšenje i nalog za predaju Branka Đerića, 27. juni 2006.

²⁴³⁶ Hitan nalog kojim se suspenduje izvršenje Naloga za hapšenje, 3. juli 2006.; Obavijest o povlačenju Naloga *in loco* optužnice i Naloga za hapšenje Branka Đerića, 13. juli 2006.

²⁴³⁷ Nalog *subpoena ad testificandum*, 19. juni 2006.; Nalog *subpoena ad testificandum*, 28. juni 2006.; Obrazloženje odluke kojom se odbija zahtjev odbrane u vezi sa svjedocima Vijeća Biljanom Plavšić i Brankom Đerićem i odluka o uvrštenju izjave i odlomaka knjige Biljane Plavšić u dokaze /Decision on Plavšić and Đerić/, 14. avgust 2006.

²⁴³⁸ Odluka od 11. avgusta upućena stranama putem e-maila i Obrazloženje odluke kojom se odbija Zahtjev tužilaštva za dopuštenje da prekorači propisani broj riječi u završnom podnesku, 16. avgust 2006.

podnijele svoje završne podneske 18. avgusta 2006.²⁴³⁹ Tužilaštvo je održalo svoju završnu riječ 29. avgusta 2006., a poslije toga, 30. avgusta 2006., to je učinila i odbrana. Vijeće je 31. avgusta 2006. saslušalo dokaze tužilaštva kojima se pobijaju dokazi odbrane i repliku odbrane na te dokaze. Vijeće je odobrilo zahtjev optuženog za davanje izjave u skladu s pravilom 84*bis* Pravilnika.²⁴⁴⁰ Suđenje je završeno izjavom optuženog.

²⁴³⁹ Završni podnesak odbrane u skladu s pravilom 86 (B), 18. avgust 2006.; Završni podnesak tužilaštva, 18. avgust 2006.

²⁴⁴⁰ E-mail upućen stranama 23. avgusta 2006.; T. 27449.

C. Spisak dokumenata označenih s više evidencionih brojeva za dokazne predmete

Dokumenti	Evidencioni brojevi za dokazne predmete
Pregled događaja i stanja, sa ocjenom postignutog stepena izvršenja /Brčko war presidency situation report/, maj 1992.	P22; P529, separator 74
SDS Bratunac, Zapisnik, 25. oktobar 1991.	P39; P529, separator 431
Zapisnik sa sastanka vanrednog predsjedn. opšt. Odbora SDS-a Bratunac /Minutes of Bratunac SDS/, 19. oktobar 1991.	P41; P529, separator 15
Uputstvo o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima /Variant A and B instructions/, 19. decembar 1991.	P43; D10.A
Zapisnik sa sjednice opštinskog odbora SDS-a Bratunac, održane 23.12.1991. godine	P44; P529, separator 36
Zapisnik sa sastanka glavnog odbora održanog 24.02.1992. godine /Minutes of meeting of Bratunac SDS/	P45; P529, separator 60
Zaključci iz procene stanja na prostoru BiH u zoni odgovornosti 2.VO /Report of 2nd military district/, 20. mart 1992.	P51; P65, separator 110; P892, separator 4; D47
Naredba, Krizni štab Bratunac, 1. maj 1992.	P56; P529, separator 182
Naredba, Krizni štab Bratunac, 6. maj 1992.	P57; P529, separator 200
Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 13. jula 1992.	P64.A, separator 25; P65, separator 178; P892, separator 30
Magnetofonski snimak sa zasjedanja 50 sjednice Narodne skupštine [bosanskih Srba], održane 15. i 16. aprila 1995.	P64.A, separator 260; P65, separator 128; P529, separator 49
Zapisnik sa sastanka Opštinskog odbora SDS-a u Prijedoru, 13. februar 1992.	P64.A, separator 264; P65, separator 89
Odluka o osnivanju Kriznog štaba Autonomne regije Krajina, 5. maja 1992.	P64.A, separator 488; P348; P763.C, separator 26
Zapisnik sa 51. sjednice Vlade Republike Srpske, održane 21. septembra 1992.	P64.A, separator 563; P583, separator 42
Zakon o unutrašnjim poslovima	P64.A, separator 598; P65, separator 103
Stenogram 12. sjednice Skupštine [bosanskih Srba], održane 24. marta 1992.	P64.A, separator 611; P65, separator 113; P529, separator 389
Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH, 24. mart 1992.	P64.A, separator 609; P65 separator 114; P529, separator 443
Zapisnik sa sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH, održane 10. maja 1992.	P64.A, separator 617; P65, separator 126 P583, separator 5

Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održanog 15. aprila 1992.	P64.A, separator 618; P64.A, separator 683; P65, separator 120
Zapisnik sa zajedničkog sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održanog 22. aprila 1992.	P64.A, separator 656; P65, separator 122; P529, separator 75; P583, separator 1
Zapisnik sa 1. sjednice Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda BiH, održane 11. januara 1992.	P64.A, separator 660; P65, separator 78; P412
Zapisnik sa 21. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 5. juna 1992.	P64.A, separator 662; P65, separator 150; P583, separator 16
Zapisnik sa 23. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 8. juna 1992.	P64.A, separator 663; P65, separator 153; P583, separator 18
Zapisnik sa 24. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 9. juna 1992.	P64.A, separator 664; P65, separator 154; P437; P583, separator 19
Zapisnik sa 39. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 14. jula 1992.	P64.A, separator 665; P65, separator 179; P529, separator 117; P583, separator 32
Zapisnik sa 15. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 29. maja 1992.	P64.A, separator 667; P65, separator 140; P583, separator 11
Zapisnik sa 48. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 28. jula 1992.	P64.A, separator 668; P65, separator 193; P583, separator 40
Zapisnik sa 54. sjednice Vlade Srpske Republike, održane 2. oktobra 1992.	P64.A, separator 669; P583, separator 44
Zapisnik sa 55. sjednice Vlade Srpske Republike, održane 12. oktobra 1992.	P64.A, separator 670; P65, separator 207; P583, separator 45
Zapisnik sa 27. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 13. juna 1992.	P64.A, separator 671; P65, separator 162; P583, separator 22
Zapisnik sa 28. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 15. juna 1992.	P64.A, separator 672; P583, separator 23
Zapisnik sa 37. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 8. jula 1992.	P64.A, separator 673; P65, separator 175; P529, separator 116; P583, separator 30
Zapisnik sa 38. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 11. jula 1992.	P64.A, separator 674; P65, separator 176; P583, separator 31
Zapisnik sa 29. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 16. juna 1992.	P64.A, separator 675; P65, separator 164; P583, separator 25
Zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 1. juna 1992.	P64.A, separator 676; P65, separator 147
Zapisnik sa 36. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 4. jula 1992.	P64.A, separator 677; P65, separator 173; P449; P583, separator 29

Zapisnik sa 25. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 10. juna 1992.	P64.A, separator 678; P65, separator 156; P583, separator 20
Zapisnik sa 32. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 24. juna 1992.	P64.A, separator 679; P65, separator 167; P583, separator 27
Zapisnik sa 53. sjednice Vlade Republike Srpske, održane 1. oktobra 1992.	P64.A, separator 680; P65, separator 202; P583, separator 43
Zapisnik sa 41. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 22. jula 1992.	P64.A, separator 681; P583, separator 34
Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade, održanog 24. aprila 1992.	P64.A, separator 684; P433; P529, separator 163; P583, separator 2
Odluka o formiranju Vrhovne komande Vojske Republike Srpske, 30. novembar 1992.	P64.A, separator 690; P64.A, separator 729; P65, separator 215
Zapisnik sa sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 27. aprila 1992.	P64.A, separator 697; P529, separator 77; P583, separator 3
Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održanog 28. aprila 1992.	P64.A, separator 698; P65, separator 124; P529, separator 193
Zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održanog 1. maja 1992.	P64.A, separator 700; P583, separator 4
Zapisnik sa 15. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 6. jula 1992.	P64.A, separator 726; P65, separator 174; P529, separator 138
Zapisnik sa zajedničke sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH, održane 15. maja 1992.	P64.A, separator 784; P65, separator 136; P583, separator 7
Telegram predsjednika SDS-a Karadžića upućen SDS-u u Zavidovićima, 18. oktobar 1991.	P65, separator 51; P529, separator 7
Telefaks koji je Opštinski odbor SDS-a Novi Travnik uputio Glavnom odboru SDS-a BiH, 19. oktobar 1991.	P65, separator 52; P529, separator 9
Dnevnik Ljube Grkovića	P65, separator 65; P529, separator 374
Magnetofonski snimak 6. sjednice Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine, održane 26. januara 1992.	P65, separator 84; P529, separator 386
Stenografske bilješke 7. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 15. februara 1992.	P65, separator 88; P892, separator 26
Stenografske bilješke 8. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 25. februara 1992.	P65, separator 93; P529, separator 387
Stenografske bilješke 11. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 18. marta 1992.	P65, separator 109; P65, separator 191; P529, separator 388

Stenogram 12. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 24. marta 1992.	P65, separator 113; P529, separator 389
Stenogram 13. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 24. marta 1992.	P65, separator 114; P529, separator 443
Stenogram 14. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 27. marta 1992.	P65, separator 115; P529, separator 72
Pismo upućeno MUP-u Bosne i Hercegovine, 31, mart 1992.	P65, separator 117; P420
Zapisnik sa zajedničke sjednice Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 28. aprila 1992.	P65, separator 124; P529, separator 193
Zapisnik sa 16. sjednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 12. maja 1992.	P65, separator 127, 129; P529, separator 465
Magnetofonski snimak zasjedanja 50. sjednice Narodne skupštine, održane 15. i 16. aprila 1995. /Record of 50th session of Bosnian-Serb Assembly, 16 April 1995/	P65, separator 128; P65, separator 224; P529, separator 49
Zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 18. maja 1992.	P65, separator 137; P529, separator 173
Zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 21. maja 1992.	P65, separator 138; P529, separator 174; P583, separator 118
Zapisnik sa 17. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 31. maja 1992.	P65, separator 141; P583, separator 13
Odluka o obrazovanju ratnih predsjedništva u opštinama za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja, 31. maj 1992. /Decision on formation of war presidencies/	P65, separator 143; P529, separator 110
Zakon o dopunama Ustavnog zakona za provođenje Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine. 2. juni 1992. /Law amending the Law for Implementing the Constitution/	P65, separator 144; P529, separator 111
Zapisnik sa 19. sjednice Vlade [bosanskih Srba], održane 2. juna 1992. /Minutes of 19th session of Bosnian-Serb Government/	P65, separator 148; P583, separator 14
Zapisnik sa 20. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 3. juna 1992.	P65, separator 149; P583, separator 15
Zapisnik sa 22. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 7. juna 1992.	P65, separator 151; P529, separator 191; P583, separator 16
Zapisnik sa 3. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, održane 8. juna 1992.	P65, separator 152; P892, separator 22
Zapisnik sa 4. proširenog Sastanka Ratnog predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održanog 9. juna 1992. ²⁴⁴¹	P65, separator 155; P892, separator 23
Zapisnik sa 5. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, održane 10. juna 1992.	P65, separator 157; P892, separator 24

²⁴⁴¹ Naslov dokumenta je 4. sjednica Ratnog predsjedništva.

Zapisnik sa 6. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, održane 13. juna 1992.	P65, separator 161; P892, separator 25
Zapisnik sa 7. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, održane 16. juna 1992.	P65, separator 163; P892, separator 26
Zapisnik sa 8. sjednice Predsjedništva Srpske Republike BiH, održane 17. juna 1992.	P65, separator 165; P892, separator 27
Zapisnik sa 30. sjednice Vlade Srpske Republike BiH, održane 17. juna 1992.	P65, separator 166; P444; P583, separator 24
Zapisnik sa 19. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 13. jula 1992.	P65, separator 172; P892, separator 30
Zapisnik sa 40. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, nema datuma /Minutes of 40th session of Bosnian-Serb Government, no date/	P65, separator 180; P583, separator 33
Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 24. jula 1992.	P65, separator 181; P892, separator 31
Magnetofonski snimak 17. sjednice Skupštine Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 25. i 26. jula 1992. /Record of 17th session of Bosnian-Serb Assembly, 24-26 July 1992/	P65, separator 182; P529, separator 392
Zapisnik sa 44. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 1. avgusta 1992.	P65, separator 183; P583, separator 36
Zapisnik sa 21. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 2. avgusta 1992.	P65, separator 184; P892, separator 32
Zapisnik sa 24. sjednice Predsjedništva Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 6. avgusta 1992.	P65, separator 187; P583, separator 83
Zapisnik sa 46. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 9. avgusta 1992.	P65, separator 189; P451; P583, separator 37
Zapisnik sa 47. sjednice Vlade Srpske Republike [BiH], održane 19. avgusta 1992. /Minutes of 47th session of Bosnian-Serb Government, 19 August 1992/	P65, separator 190; P583, separator 38
Zapisnik sa 27. sjednice Predsjedništva Srpske Republike [BiH], održane 31. avgusta 1992.	P65, separator 194; P583, separator 95; P892.35A
Zapisnik sa 49. sjednice Vlade Srpske Republike [BiH], održane 7. septembra 1992.	P65, separator 198; P583, separator 39
Zapisnik sa 20. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, održane u Bijeljini 14. i 15. septembra 1992. /Minutes of 20th session of Bosnian-Serb Assembly, 14-15 September 1992/	P65, separator 200; P1136
Zapisnik sa sjednice Predsjedništva Republike Srpske održane 9. oktobra 1992.	P65, separator 203; P583, separator 99
Uvjerenje [kojim se imenuje republički povjerenik], 16. juni 1992. /Certificate of appointment of state commissioner/	P65, separator 204; P529, separator 394
Uvjerenje [kojim se imenuje republički povjerenik], 21. avgust 1992. /Certificate of appointment of state commissioner/	P65, separator 205; P529, separator 140

Odluka [o imenovanju republičkog povjerenika], 2. oktobar 1992. /Certificate of appointment of state commissioner/	P65, separator 206; P529, separator 139
Zapisnik sa 57. sjednice Vlade Republike Srpske, održane 27. oktobra 1992.	P65, separator 212; P583, separator 46
Magnetofonski snimak 22. sjednice Skupštine Republike Srpske, održane u Zvorniku 23. i 24. novembra 1992. /Record of 22nd session of Bosnian-Serb Assembly, 24 November 1992/	P65, separator 213; P529, separator 411; P583, separator 106
Telefonski razgovor između Mome Garića i Momčila Krajišnika, 21. april 1992.	P67, separator 29; P529, separator 407
Telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Ratka Mladića, 27. maj 1992.	P67, separator 32; P292, separator 15.A
Mapa sa nacionalnim sastavom stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine	P68, separator 2; P293
Zapisnik sa 41. sjednice Kriznog štaba [Skupštine opštine Bosanski Petrovac], održane 30. juna 1992. /Minutes of 41st meeting of Bosanski Petrovac crisis staff/	P90, separator 33; P529, separator 302
Saopštenje Komisije za iseljavanje Skupštine opštine Bosanski Petrovac, 1. avgust 1992. /Announcement by Bosanski Petrovac Commission for Emigration/	P90, separator 38; P529, separator 344
Zaključci Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most, 30. maj 1992. /Conclusions of Sanski Most crisis staff/	P186; P200; P529, separator 141
Izveštaj Komande 1. krajiškog korpusa, 1. juni 1992. /1st Krajina Corps report/	P188; P892, separator 88
Zaključci Kriznog štaba Srpske opštine Sanski Most, 23. juni 1992. /Conclusions of Sanski Most crisis staff/	P197; P529, separator 300
Naredba SDS-a Sarajevo, 29. oktobar 1991.	P228; P529, separator 13
Dnevnik	P233; P529, separator 433
Naredba Kriznog štaba opštine Pale, 7. maj 1992.	P272; P529, separator 311
Telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Mirka Krajišnika, 15. juni 1992.	P282; P292, separator 17; P369.C
Zaključak Ratnog štaba Skupštine opštine Kalinovik, 17. maj 1992.	P288; P529, separator 367
Telefonski razgovor između Momčila Krajišnika i Radovana Karadžića, 1. januar 1992.	P292, separator 9; P403.A
Članak u novinama <i>Glas</i> , 8. decembar 1992.	P298; P583, separator 117
Izveštaj o radu Skupštine opštine i Ratnog predsjedništva [Bosanske Krupa] za period od 01. januara 1992. godine do 20. aprila 1993. godine /Report on work of Bosanska Krupa municipal assembly and war presidency, April 1992/	P307; P529, separator 221
Naredba predsjednika Centralne komisije za razmjenu zarobljenih lica, 6. juni 1992.	P435; P583, separator 75

Zapisnik sa 24. sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 9. juna 1992.	P437; P583, separator 19
Telefonski razgovor između Prstojević Nedeljka i izvjesnog Milenka, a potom između Prstojević Nedeljka i izvjesnog Novakovića, 14. maj 1992. /Telephone conversation between Nedeljko Prstojević, Milenko and Novaković, 14 May 1992/	P459; P529, separator 429.A
Zapisnik sa sjednice Kriznog štaba SO Ključ, 4. juni 1992.	P529, separator 87; P529, separator 88
Zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike Bosne i Hercegovine, održane 23. maja 1992.	P529, separator 107; P583, separator 9
Sastanak sa predsjednicima opština u zoni odgovornosti divizije, 14. maj 1992. /Record of meeting of presidents of municipalities/	P529, separator 264; P892, separator 56
Naređenje Komande 1. krajiškog korpusa - Opšta mobilizacija Vojske Srpske Republike BiH, 21. maj 1992. /Order of 1st Krajina Corps command on general mobilization of VRS/	P529, separator 271; P892, separator 9
Odluka Kriznog štaba opštine Prnjavor, 22. juni 1992.	P529, separator 428; D79
Zapisnik sa 3. sjednice OO SDS Trnovo, koja je održana 12. februara 1992. /Minutes of 3rd session of Trnovo SDS/	P529, separator 448; P531, separator 27
Informacija o paravojnim formacijama na području Srpske Republike BiH, 28. juli 1992. /Report on paramilitary formations/	P529, separator 463; P892, separator 54
Naređenje Komande Birčanske brigade Štabu TO Zvornik, 28. maj 1992. /Order of Birač Brigade command to Zvornik TO/	P583, separator 120; P865
Intervju sa Momčilom Krajišnikom u novinama <i>Glas srpski</i> , 12. decembar 1992.	P583, separator 121; P852
Direktiva Glavnog štaba Vojske Srpske Republike BiH, 3. avgust 1992.	P727, separator 15; P892, separator 11
Direktiva Glavnog štaba Vojske Republike Srpske, 19. novembar 1992.	P727, separator 18; P892, separator 12
Informacija o stanju i radu Stanice javne bezbjednosti Vogošća, upućena Romanijsko-birčanskom CSB-u, 12. novembar 1992. /Report of Vogošća SJB to CSB Romanija-Birač/	P746; P763.C, separator 73
Srpska Stanica javne bezbjednosti Ilidža, prijedlozi za odlikovanja, 20. septembar 1993. /Ilidža SJB, award commendations/	P763.C, separator 4; P825, separator 5
Izveštaj Komande 1. krajiškog korpusa, 3. septembar 1992.	P763.C, separator 51; P892, separator 97
Izveštaj Centra službi bezbjednosti Bijeljina, 20. juli 1992.	P778; P889, separator 4; P932

D. Tabela predmeta* sa skraćenicama

* Predmeti pred MKSJ-om, osim gdje je drugačije naznačeno.

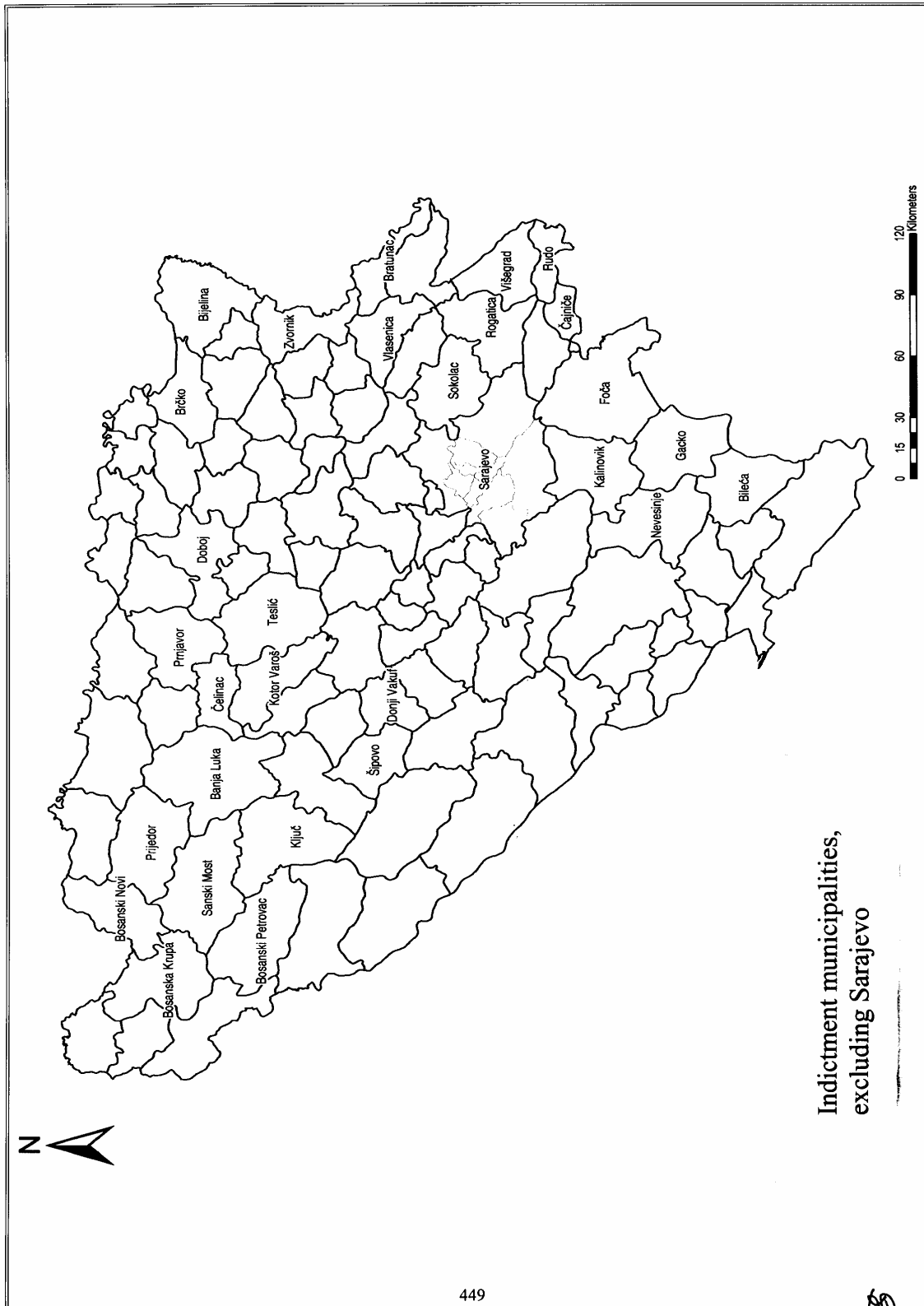
<i>Aleksovski</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , Presuda, 25. juni 1999. Drugostepena presuda: <i>Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog</i> , Presuda, 24. mart 2000.
<i>Babić</i>	Presuda o kazni: <i>Tužilac protiv Milana Babića</i> , Presuda o kazni, 29. juni 2004.
<i>Blaškić</i>	Drugostepena presuda: <i>Tužilac protiv Tihomira Blaškića</i> , Presuda, 29. juli 2004.
<i>Blagojević i Jokić</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Vidoja Blagojevića i Dragana Jokića</i> , Presuda, 17. januar 2005.
<i>Banović</i>	Presuda o kazni: <i>Tužilac protiv Predraga Banovića</i> , Presuda o kazni, 28. oktobar 2003.
<i>Bralo</i>	Presuda o kazni: <i>Tužilac protiv Miroslava Brale</i> , Presuda o kazni, 7. decembar 2005.
<i>Brđanin</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Radoslava Brđanina</i> , Presuda, 1. septembar 2004.
<i>Čelebići</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića, Hazima Delića i Esada Landže</i> , Presuda, 16. novembar 1998. Drugostepena presuda: <i>Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića, Hazima Delića i Esada Landže</i> , Presuda, 20. februar 2001.
<i>Češić</i>	Presuda o kazni: <i>Tužilac protiv Ranka Češića</i> , Presuda o kazni, 11. mart 2004.
<i>Deronjić</i>	Presuda o kazni: <i>Tužilac protiv Miroslava Deronjića</i> , Presuda o kazni, 30. mart 2004. Presuda po žalbi na kaznu: <i>Tužilac protiv Miroslava Deronjića</i> , Presuda po žalbi na kaznu, 20. juli 2005.
<i>Erdemović</i>	Presuda o kazni: <i>Tužilac protiv Dražena Erdemovića</i> , Osuđujuća presuda, 29. novembar 1996.
<i>Furundžija</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , Presuda, 10. decembar 1998. Drugostepena presuda: <i>Tužilac protiv Ante Furundžije</i> , Presuda, 21. juli 2000.
<i>Galić</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Stanislava Galića</i> , Presuda, 5. decembar 2003.
<i>Halilović</i>	Prvostepena presuda: <i>Tužilac protiv Sefera Halilovića</i> , Presuda, 16. novembar 2005.
<i>Jelisić</i>	Drugostepena presuda: <i>Tužilac protiv Gorana Jelisića</i> , Presuda, 5. juli 2001.
<i>Jokić</i>	Presuda po žalbi na kaznu: <i>Tužilac protiv Miodraga Jokića</i> , Presuda po žalbi na kaznu, 30. avgust 2005.

- Kayishema i Ruzindana* Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Clémenta Kayisheme i Obeda Ruzindane*, Presuda, 1. juni 2001. (MKSR)
- Kordić i Čerkez* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, Presuda, 26. februar 2001.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*, Presuda, 17. decembar 2004.
- Krnojelac* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, Presuda, 15. mart 2002.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Milorada Krnojelca*, Presuda, 17. septembar 2003.
- Krstić* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Radislava Krstića*, Presuda, 2. avgust 2001.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Radislava Krstića*, Presuda, 19. april 2004.
- Kunarac i drugi* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, Presuda, 22. februar 2001.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića*, Presuda, 12. juni 2002.
- Kupreškić i drugi* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića, Dragana Papića i Vladimira Šantića*, Presuda, 14. januar 2000.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića i Vladimira Šantića*, Presuda po žalbama, 23. oktobar 2001.
- Kvočka i drugi* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Milojice Kosa, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća*, Presuda, 2. novembar 2001.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Miroslava Kvočke, Mlađe Radića, Zorana Žigića i Dragoljuba Prcaća*, Presuda, 28. februar 2005.
- Mrđa* Presuda o kazni: *Tužilac protiv Darka Mrđe*, Presuda, 31. mart 2004.
- Musema* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Alfreda Museme*, Presuda, 27. januar 2000. (MKSR)
- Nahimana i drugi* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Ferdinanda Nahimane, Jeana-Bosca Barayagwize i Hassana Ngezea*, Presuda, 3. decembar 2003. (MKSR)
- Naletilić i Martinović* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića*, Presuda, 31. mart 2003.
- Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića*, Presuda, 3. maj 2006.
- Dragan Nikolić* Presuda o kazni: *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, Presuda, 18. decembar 2003.
- Presuda po žalbi na kaznu: *Tužilac protiv Dragana Nikolića*, Presuda po žalbi na kaznu, 4. februar 2005.

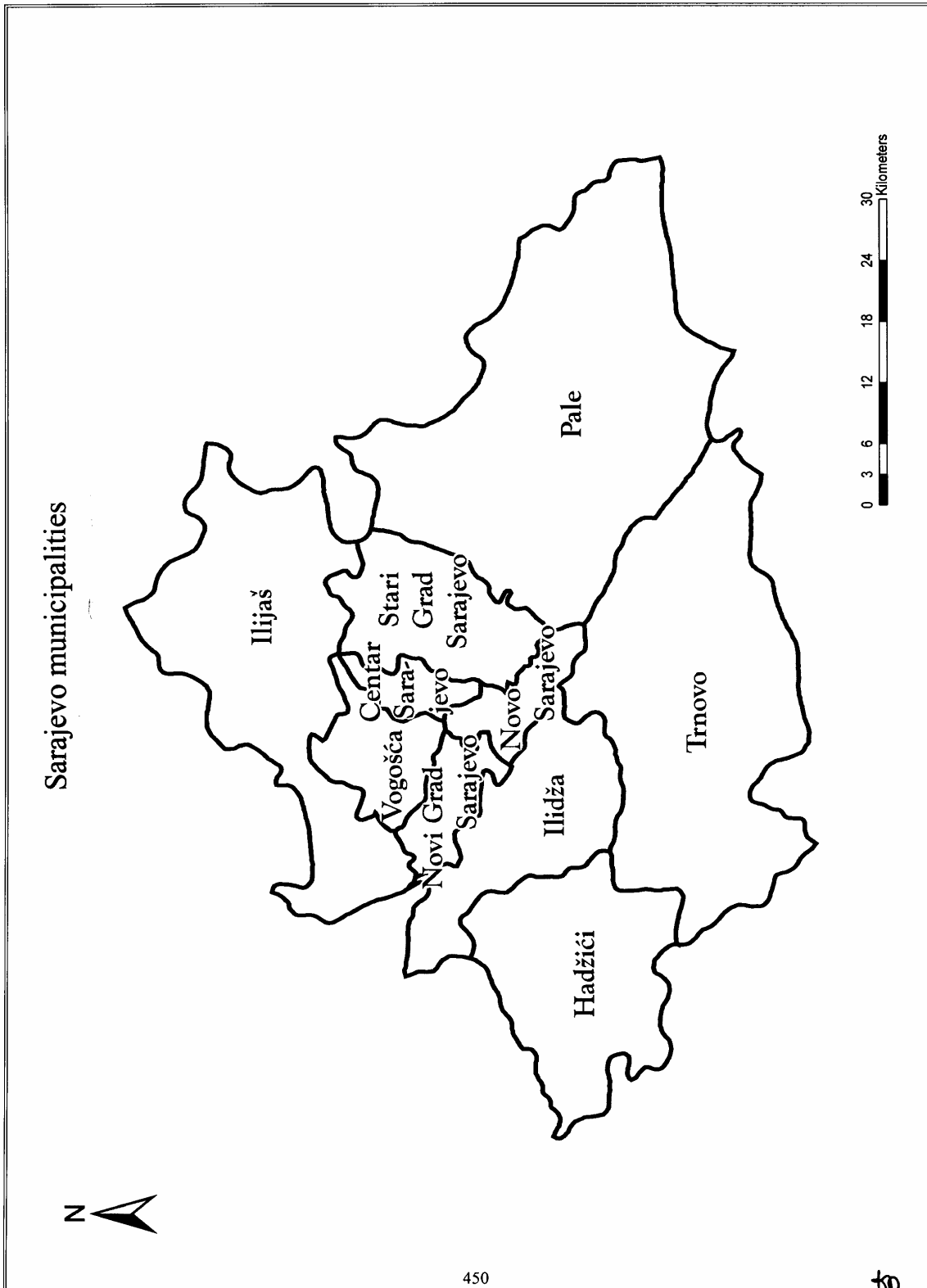
- Momir Nikolić* Presuda o kazni: *Tužilac protiv Momira Nikolića*, Presuda o kazni, 2. decembar 2003.
Presuda po žalbi na kaznu: *Tužilac protiv Momira Nikolića*, Presuda po žalbi na kaznu, 8. mart 2006.
- Nhindabahizi* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Emmanuelala Nhindabahizija*, Presuda, 15. juli 2003. (MKSR)
- Niyitegeka* Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Eliézera Niyitegeke*, Presuda po žalbi, 9. juli 2004. (MKSR)
- Ntakirutimana i Ntakirutimana* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Elizaphana Ntakirutimane i Gérarda Ntakirutimane*, Presuda, 21. februar 2003. (MKSR)
Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Elizaphana Ntakirutimane i Gérarda Ntakirutimane*, Presuda, 13. decembar 2004. (MKSR)
- Plavšić* Presuda o kazni: *Tužilac protiv Biljane Plavšić*, Presuda, 27. februar 2003.
- Semanza* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Laurenta Semanze*, Presuda, 15. maj 2003. (MKSR)
- Serushago* Presuda po žalbi na kaznu: *Tužilac protiv Omara Serushaga*, Presuda, 6. april 2000. (MKSR)
- Sikirica i drugi* Presuda o kazni: *Tužilac protiv Duška Sikirice, Damira Došena i Dragana Kolundžije*, Presuda o kazni, 13. novembar 2001.
- Simić i drugi* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Blagoja Simića, Miroslava Tadića i Sime Zarića*, Presuda, 17. oktobar 2003.
- Stakić* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Milomira Stakića*, Presuda, 31. juli 2003.
Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Milomira Stakića*, Presuda, 22. mart 2006.
- Strugar* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Pavla Strugara*, Presuda, 31. januar 2005.
- Tadić* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Duška Tadića*, Presuda, 7. maj 1997.
Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Duška Tadića*, Presuda, 15. juli 1999.
Presuda po žalbi na kaznu: *Tužilac protiv Duška Tadića*, Presuda o žalbi na kaznu, 26. januar 2000.
- Todorović* Presuda o kazni: *Tužilac protiv Stevana Todorovića*, Presuda o kazni, 31. juli 2001.
- Vasiljević* Prvostepena presuda: *Tužilac protiv Mitra Vasiljevića*, Presuda, 29. novembar 2002.
Drugostepena presuda: *Tužilac protiv Mitra Vasiljevića*, Presuda, 25. februar 2004.

Karte

1. Opštine na koje se odnosi Optužnica, osim Sarajeva
2. Sarajevske opštine

Indictment municipalities,
excluding Sarajevo

450